

ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

19

57

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

—

1957

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1957

BUDAPEST, 1958

SZERKESZTETTE
A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL
V. WALDAPFEL ESZTER

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

BÉLLEY PÁL
DEZSÉNYI BÉLA
HAJDU HELGA
KERESZTURY DEZSŐ

TARTALOMJEGYZÉK

V. <i>Waldapfel Eszter</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta (1945/1957)	7	Die Sensationspresse in Ungarn und ihre Illustrationen	
La Bibliothèque Nationale Széchényi depuis la libération (1945/1957)		V. <i>Windisch Éva</i> : Könyvtári munka a reformkorban az Országos Széchényi Könyvtárban	249
<i>Kóhalmi Béla</i> : Vita a könyvtártudományról	76	Le travail de la Bibliothèque Nationale Széchényi à l'ère des reformes	
Debatte über die Bibliothekswissenschaft		<i>Papp Ivánné</i> : Adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez. 1890—1914	283
<i>Dezsényi Béla</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. (Fennállásának hetvenötödik évfordulója elé.)	84	Материалы для истории изъб читален и массовых библиотек на Венгерской Равнине. 1890—1914.	
Histoire abrégée du Département des Périodiques de la Bibliothèque Nationale Széchényi (A l'occasion du 75 ^e anniversaire de sa fondation)		<i>Horányi Máttyás</i> : A színháztörténeti képanyag katalógizálásának kérdéséhez. 301	301
J. <i>Hajdu Helga</i> : A kéziratár állományának gyarapodása a felszabadulás óta	108	Sur le catalogue des images d'histoire théâtrale	
Neuerwerbungen der Handschriftenabteilung seit dem Jahre 1945		<i>Gombocz István</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai. 1953—1957	307
<i>Soltész Zoltánné</i> : A Széchényi Könyvtár legjobb illuminált olaszországi ösnyomtatványai	127	Foreign relations of the National Széchényi Library 1953—1957	
Die schönsten illuminierten italienischen Inkunabeln der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest		<i>Pozsonyi Erzsébet</i> : Forradalmi röplapok és gúnyiratok 1848-ban	324
<i>Borsa Gedeon</i> : A magyarországi ösnyomtatványgyűjtemények	147	Revolutionäre Flugblätter und Schmähschriften im Jahre 1848	
Wiegendruck-Sammlungen in Ungarn		<i>Bélley Pál—F. Wendelin Lúdia</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványairól	365
<i>Kókay György</i> : A bécsi Magyar Hírmondó (1789—1803)	164	Les publications de la Bibliothèque Nationale Széchényi	
Der Wiener „Magyar Hírmondó“ („Ungarischer Bote“ 1789—1803)		<i>Keresztury Dezső</i> : Adalék Jókai forrásaihoz	384
<i>Nagydiósi Gézánné</i> : Magyarországi női lapok a XIX. század végéig	193	Beiträge zu den Quellen Jókais	
Ungarländische Frauenzeitschriften bis zum 20. Jahrhundert		<i>Vécsey Jenő</i> : A Haydn-év elé (1959) ...	392
D. <i>Szemző Piroska</i> : A szenzációs hír és illusztrálása. (Sajtótörténeti tanulmány)	230	Vorbereitungen des Haydn-Jahres in Ungarn	
		<i>Szilágyi Erzsébet</i> : Liszt „Études-Preludes“ feliratú tanulmányainak egyik kézirat variánsa	397
		Eine handschriftliche Variante der Liszt-Studie „Études-Preludes“	

Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta

V. WALDAPFEL ESZTER

Az Országos Széchényi Könyvtárnak megalapítása pillanatától kezdve az volt a hivatása, hogy a nemzeti könyvtár szerepét töltsse be. Maga Széchényi Ferenc az alapításkor „nemzeti könyvtárat” (Bibliotheca nationalis)¹ akart alapítani s csak az udvari reakció félelme mindentől, ami nemzeti, változtatta át az alapító által javasolt elnevezést az alapító levélben „országos” könyvtárrá. (Bibliotheca regnicolaris).² A nemzeti könyvtár fogalma természetesen e korban világszerte még távolról sem volt egyértelmű és szilárdan körvonalazott. A fogalom tartalmának ingadozása a legerősebben a gyűjtőkör kérdésében, az állomány gyarapításában mutatkozott meg. Annak ellenére, hogy a cenki, erősen hungarica jellegű anyag kiegészítése-képpen 1818-ban általános, bár döntően segédkönyvtár jellegű soproni könyvtárának adományozásával maga az alapító megszabta a fejlesztés irányát, mégis a *gyűjtőkör*, a több mint másfél százados fejlődése során nem tudott egyértelműen kialakulni. Ha az Országos Széchényi Könyvtár állományában, csak szűréspróbák alapján is, az állomány rétegződését vizsgáljuk, nagyon hamar felismerhetjük abban a könyvtár egyik-másik tekintélyesebb, de sokszor kevésbé jelentős dolgozójának is, az érdeklődési körét, kutatásainak területét. Bizonyos korszakokban egész széleskörű egyetemes történelmi anyagot, máskor inkább irodalomtörténeti, majd paleográfiai, ismét máskor filozófiai rétegeket találunk, meglepetésszerű teljességgel. Ugyanakkor más, méltán fontosnak tekinthető anyag teljesen hiányzik. Az egész állományról — kivéve a koronként tágabban, vagy szűkebben értelmezett Hungarica jellegű anyagot, nyugodtan elmondhatjuk, hogy szerzeményezésében már az első világháborút megelőző évtizedekben volt bizonyos tervszerűtlenség, amit az időnkénti teljesen heterogén adományok csak fokoztak. Még rosszabbodott a *könyvállomány összetétele* az első világháború kitörésétől kezdve, amikor is a Svájcban át vásárolt, nem nagy számú anyag kivételével csaknem minden külföldi szerzeményezés szünetelt, illetőleg a háborús viszonyok következtében, különösen 1917-től az amúgy is nagyon megsappant pénzforrás az akkor felállított világháborús gyűjtemény céljaira fordítódott. A Horthy-korszak derekán pedig, amikor már lehetőség mutatkozott a hiányok pótlására, ezek tervszerű számbavétele és kiegészítése nem történt meg.

A nem hungarica-jellegű külföldi anyag csaknem teljes mellőzése mellett, a 25 éves Horthy uralom helytelen a könyvtárakkal szemben anyagiakban is szűkmarkú kultúrpolitikája következtében, igen súlyos hiányok

mutatkoznak a külföldön megjelent hungarica anyag területén is. Egészen megdöbbentő ennek a korszaknak a külföldi szerzeményezése. Még magyar írók idegen nyelvű fordításából is igen jelentékeny hányad hiányzik s a meglevőnek is jelentős részét a felszabadulás utáni első esztendőkből, részben az illető íróknak magyar kiadójától, kisebb részben külföldről sikerült beszerezni. Azonban ezekben az esetekben is, mint számos egyéb jelentős kiadványnál a sok évtizedes, szinte évszázados, mulasztásokat nem sikerült még megközelítő teljességgel sem pótolni.

Hasonló hiányok mutatkoztak az *anyag feltárásban* is. A könyvtárosi hivatás, amely éppen könyvtárunk alapítása óta kezdett, mint önálló foglalkozási ág kibontakozni³, lassan sinecurává vált s igen sok esetben, az esetek zömében, a könyvtárosok hivatásuknak nem a könyvtárosi tevékenységet, hanem saját tudományos munkásságukat tekintették. Ez volt egyébként — amint azt *Klebelsberg Kuno*, az akkori kultuszminiszter egy 1931-ben tartott beszéde bizonyítja — a hivatalos álláspont is.⁴ Ebben a vonatkozásban kétségtelenül erős javulás állott be a 30-as évek derekán, amikor különösen a könyvfeldolgozó osztály (akkor nyomtatványtár) ütemes és tervszerű munkát kívánó feldolgozó „szalagja”-ban, s a hírlaptár anyagot feltáró és feldolgozó tevékenységében, komoly könyvtári munka indult meg.

Könyvtárunk helyzetét anyagi, de személyi ellátottság tekintetében is, rendkívüli módon gátolta az a *szervezeti egység*, amelybe csaknem egész fejlődése során belekényszerült. 1808 óta, mint a *Magyar Nemzeti Múzeum* egy része, a könyvtár fokozatosan háttérbe szorult. A költségvetést globálisan, a Nemzeti Múzeum kapta meg, ebből a muzeális gyűjtemények mindig nagyobb arányban részesedtek, mint a könyvtár. A burzsoá kultúrpolitika a múzeumok jelentőségét nyilvánvalóan többre becsülte a nemzeti könyvtár feladatainál.

Lényegesen rosszabbodott a helyzet az ún. *Országos Gyűjtemény Egyetem* megalakulása után.⁵ Ez a hibrid, Klebelsberg fenn az ernyő nincsen kas kultúrpolitikáját jellemző intézmény, közös státusba foglalta a tudományos intézmények legnagyobb részét. Ez a mamut státus aztán alkalmat adott bőségesen arra, hogy a személyi kérdésekben e korban amúgyis oly jellemző protekcionizmus kiteljesedjék. Nem sokat javult a helyzet 1934-től kezdve sem, mikor a Gyűjtemény Egyetem feloszlata után ismét a „Magyar Nemzeti Múzeum” neve alatt egyesültek, most már számbelileg némileg redukálva, múzeum-jellegű tudományos intézményeink.⁶ Az Országos Széchényi Könyvtár, mint a Magyar Nemzeti Múzeum szerves része, természetesen szintén ebbe a szervezetbe tartozott. Ha most már a feladatukat, jellegüket tekintve szorosabban együvé tartozó intézményeket foglalt is ez magába, még mindig a közös status és közös költségvetés s a fentebb érintett — a könyvtárat, így a nemzeti könyvtárat is, kevésre becsülő — elvi állásfoglalás miatt, a Széchényi Könyvtár hátrányos helyzetben maradt. A globális ellátmányból mindig lényegesen kevesebbet kapott, mint amennyit gyűjteményének értéke, feladatai, munkája és jelentősége egyaránt indokoltak volna. Amúgyis alacsonyra szabott létszámából igen sokszor „rendeltek át” más területre munkaerőket, állományában számosan szerepeltek olyanok, akiket még a könyvtár vezetősége sem ismert, egyszerűen betöltötték státushelyeket olyanokkal, akik munkájukat más, a könyvtár

előtt ismeretlen területen végezték. A könyvtár létszámát, részben, amint már előbb említettük, sinecuraként itt dolgozó tudósok, vagy olyan protekciósok is terhelték, akiket el kellett helyezni, de akiket sem itt, sem másutt felhasználni nem tudtak. Mindez természetesen azoknak a munkáját is fékezte és gátolta, sokszor kedvüket szegte, akik felismerve a könyvtár feladatait és jelentőségét, munkájukat lelkesen a könyvtár szolgálatába állították.

A felszabadulást megelőző esztendőkből már szinte közmondásossá vált az, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsában a költségvetési tárgyalásoknál nem az előre megfontolt, a szükségleteket számbavevő tervszerű felosztás, hanem az „aki bírja, marja” elve érvényesült. Ezeknek a viszonyoknak a hátrányait, az ebből fakadó személyi és anyagi ellátatlanságot, illetőleg annak nyomait bizonyos mértékig mai napig is magán viseli a könyvtár. Amikor ugyanis 1949-ben a Magyar Nemzeti Múzeum autonómiája megszűnt⁶ és az egyes, önálló főigazgatókkal működő részintézmények teljesen önállósultak —, az anyagi keretet a státusquo alapján osztották fel. Ez a státusquo pedig a könyvtár szempontjából igen kedvezőtlen volt. Könyvbeszerzésre például olyan minimális összeg jutott, amelyből állományunkat fejleszteni egyáltalán nem tudtuk volna. Az utolsó közös költségvetés 40 000 Ft-os hitelét például csak nagy nehezen sikerült a következő esztendőben 52 000 Ft-ra felemeltetni. Nehézségeinket évente a költségvetési év vége enyhítette, amikor a többi, lényegesen jobb ellátmányú intézmény a maga keretét felhasználni nem tudván, maradványait az Országos Széchényi Könyvtárnak felajánlotta. A könyvtárban szinte hagyományossá vált az az évvégi hajrá, amellyel az így fennmaradt összegeket a könyvtár szükségleteire — persze a gyorsaság következtében nem mindig a legcélszerűbben — felhasználtuk.

A korábbi, fentebbvázolt körülményekből fakadó lemaradást sem személyi, sem dologi vonalon, így a könyvbeszerzés vonalán sem tudtuk egykönnyen pótolni.

Az intézetvezetés részéről folyó minden küzdelem, minden felterjesztés ellenére, az indulásnak ezt az aránytalanságát az általános fejlődés erős üteme mellett is csak a legutóbbi években sikerült némileg behozni. Ez a lemaradás lett a kútforrása annak a teljes anomáliának, hogy az Országos Széchényi Könyvtár még néhány évvel ezelőtt is a hazánkban működő valamennyi tudományos könyvtár között úgy költségvetés, mint létszám, valamint béralap tekintetében nemcsak relatíve, hanem a reális normák számításai alapján abszolút mértékben is, a legrosszabbul állt.

Az *ostrom* alatt a Zeneműtárunkat ért szörnyű pusztulás kivételével számottevő veszteségeket nem szenvedett a Könyvtár. A két gyorsan eloltott gyújtóbomba, valamint néhány belövés csupán az épületben okozott kisebb-nagyobb károkat. Maga az állomány csaknem teljes egészében sértetlen maradt, pótolhatatlan, muzeális értékeinkből, a zenei anyag kivételével, semmi el nem pusztult. A legnagyobb veszélyben ritkaságainknak az a része volt, melyet, a vezetőség akarata ellenére, a nyilas minisztérium Nyugatra szállított. Valóban csak szerencsés véletlennek tudhatjuk be, hogy ez az anyag, könyvtárunk legértékesebb, nemzetközi viszonylatban is felbecsülhetetlen kincsei, 1945 szeptemberében épségben visszaérkezett.⁸

Noha a könyvtár komolyabb károkat nem szenvedett, mégis a *felszabadulás* pillanatában a helyzet olyan volt, hogy ott rendszeres, szervezett könyvtári munkára egyelőre gondolni sem lehetett. A legelső feladat az ostrom folyamán beszenyeződött helyiségek kitakarítása, a lövedékek nyomában beomló törmelékek és üvegcserepek eltávolítása volt. Már jól bennjártunk a tavaszban, nyárban, amikor végre az anyag pincéből való felszállítására, helyrerakására és számbavételére gondolhattunk.⁹ Fokozottan rossz volt a helyzet legértékesebb gyűjteményeinknél, mindenekelőtt a kéziratárban, ahol egy akna következtében a helyiség teljesen hasznavehetetlenné vált. Egyik nagy, az újkori magyar nyelvű kéziratok jelentős részének befogadására rendelt, de szerencsére a háborús veszélyek miatt kiürített szekrény valósággal faszilánkokká morzsolódott, számos másik megrongálódott, ajtajai valamennyinek meggörbülve, kifeszítve, üveg nélkül tátongtak. A kéziratár helyreállításának technikai munkálatai, a kőműves és asztalosmunkák, csak 1946 tavaszára készülhettek el. A könyvtári munka itt csak ez után indulhatott meg, hogy néhány hónap revíziós és rendezési munkálatai után, fűtési akadályok miatt, ismét szüneteljen.¹⁰

A közbeeső időben a többi táruk is elsősorban a reorganizációval voltak elfoglalva. A téli hónapok alatt a fűtést sem 1945/46, sem 1946/47 telén nem tudtuk zavartalanul biztosítani s így a helyreállítás, rendezés s a folyamatos munkák elvégzése, a legfontosabb, elsősorban a hatóságok munkáját támogató, kutatási lehetőségek megteremtése is igen nagy erőfeszítéseket jelentett.¹¹

Súlyos, teljes egészében mai napig ki nem heverhető csapás volt könyvtárunk számára az az intézkedés, melynek következtében 1946-ban szinte egyik percről a másikra át kellett adnia évek óta birt egyetlen pótépületét, a volt Eszterházy-palotát. Megfelelő hely hiányában az ott őrzött anyag nagyrésze előbb a Nemzeti Múzeum dísztermébe, majd onnét különböző raktárakba került „ömlesztett” állapotban. A külföldi hírlapanyag 1950-ben került felállításra. Az Értesítő szakot is csak 1953-ban sikerült felállítani s így a kutatók számára hozzáférhetővé tenni. Csaknem egész, rendkívül értékes egyes darabjaiban unicum jellegű naptár-gyűjteményünket s az ún. Magyar Asszonyok könyvtárát a mai napig nem tudtuk hozzáférhetővé tenni.

Ez időszak költségvetéséről számszerű képet adni egyáltalán nem lehet, hiszen az állandóan növekvő infláció folytán a pénz értéke napról napra változott. 1945 első felében csupán rendkívüli hitelekkel gazdálkodtunk, míg augusztustól kezdve havonta megállapított, rendszeres ellátmányban részesült könyvtárunk. Azonban ez a rendszeresnek nevezett ellátmány is illuzórikus volt. A pénz kiutalása és kézhezvétele között eltelt idő alatt a pénz értéke legtöbbször annyira lecsökkent, hogy állandó póthitelek nélkül a legszükségesebb kiadásokat is képtelenek lettünk volna fedezni. Gyűjteményeink vételből eredő gyarapítását ebben a másfél esztendőben csak igen kismérvű póthitelekkel biztosíthattuk. Ez annál nagyobb nehézséget, annál több gondot jelentett, mert éppen ezekben az esztendőkből magánosoktól igen sok muzeális érték, könyv és kézirat került eladásra. Gyűjteményeink gyarapodásának legerőteljesebb forrása ekkor az Elhagyott Javak Kormánybiztossága által begyűjtött anyag volt.¹²

De nemcsak az anyagi nehézségek akadályozták munkánk erőteljesebb kibontakozását. Belső tartalmában, a könyvtár funkciójának, feladatkörének meghatározásában, általában a szellemi munka s a Könyvtár tudományos tevékenységének „helyreállításában”, az egész könyvtári munka megindításában és újjáformálásában, az új célkitűzések megállapításában is zökkenők, sokszor komoly nehézségek mutatkoztak. A fizikai helyreállítással párhuzamosan ugyan, de még igen bizonytalanul, inkább csak tapogatózva indul meg a könyvtár *belső rendjének* helyreállítása, illetőleg az új követelményeknek megfelelő *újjászervezése* és az *új célkitűzések* megállapítása. A Széchényi Könyvtár, egyéb kulturális intézményünkhöz s valamennyi könyvtárunkhoz hasonlóan, súlyos örökséget vett át a múltból, s ha hangzottak is olyan egészséges hangok, hogy a bekövetkezett politikai változásoknak egész könyvtárpolitikánkat döntően meg kell változtatniok, ezek a hangok még részben formális követelményekre szorítkoztak, részben csekély visszhangra találtak. Talán az első jelentős — de még némileg izolált — lépésnek tekinthetjük az *új felé* azt a nagyszabású kiállítást, mely a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozó intézmények valamennyiének részvételével, a magyar történelem folyamán állandóan fennálló *magyar-orosz kapcsolatokat* volt hivatva bemutatni. Ennek a kiállításnak rendezésében jelentős tényező volt az Országos Széchényi Könyvtár. Az előkészítő munkálatok már 1945 nyarán, illetőleg kora őszén megindultak. A kiállítás megnyitása azonban különböző technikai akadályok miatt, így részben amiatt is, mert a kiállítandó anyag egy része még ládákban, rendezetlenül a pincében hevert, de a kiállítás politikai mondanivalójának tisztázatlansága miatt is, éppen egy évig húzódott. Ez az 1946 júliusában, a Magyar-Szovjet Kulturális Társaság Ünnepi Nagy Hetén *Magyar-Orosz kapcsolatok* címen megnyílt kiállítás volt az első a Magyar Nemzeti Múzeum s így az Országos Széchényi Könyvtár történetében is, mely tárgyában és egész elrendezésében már szélesebb tömegekhez szólt. Szakított a korábbi kiállítások l'art pour l'art jellegével és egész felépítésében kifejezésre juttatta politikai mondanivalóját is.¹³

Az 1947-es esztendő a helyreállítások fizikai erőfeszítése után, a nagyobb belső eseményektől sem zavart könyvtári munka esztendeje volt. Ebben az esztendőben közelebb kerülnek könyvtáraink új feladatainknak tisztázásához. Nemcsak a *belső feldolgozó* munka területén észlelhetünk komoly fellendülést, de e fejlődéssel párhuzamosan kezdi felismerni a Széchényi Könyvtár, hogy ha társadalmi funkcióját helyesen akarja betölteni, olvasótáborát ki kell szélesítenie, kapuját a dolgozó tömegek, a magyar nép előtt szélesre kell tárnia. 1947/48 fordulóján már gyakran emlegeti ezt, de egyelőre még a jelszavaktól az igazi szocialista tartalomig nem jutott el; még kevésbé juthatott el a feladat végrehajtásáig: a Könyvtár *belső szellemének és tartalmi munkájának szocialista átalakításáig*.

Csak a fordulat éve után kezd ráeszmélni arra, hogy szocialista könyvtárügyünk fejlődésében milyen új feladatok várnak rá. Csak ekkor bontakozik ki a maga teljes gazdagságában előttünk az a tény, hogy a *szocialista típusú nemzeti könyvtár* tartalmában, feladataiban, célkitűzéseiben több, szebb és gazdagabb, mint a burzsoázia nemzeti könyvtár fogalma. A terhes örökségek (kitűnő szakkádereink egy részének teljes, vagy viszonylagos politikai fejletlensége, a súlyos helyhiány s állományának heterogén, nem

tervszerű gyűjtése, valamint a könyvtárpolitika és könyvtártudomány elvi kérdéseinek országos viszonylatban való tisztázatlansága) mind fékezőleg hatottak abban az irányban, hogy a Könyvtár világosan körvonalazhassa célkitűzéseit, s új munkaszervezetét, egész tartalmában új, társadalomformáló, kulturális nevelő funkcióját egységesen, tudatosan és célszerűen kialakíthassa. Kialakíthassa anélkül, hogy az nemzeti könyvtárunk egyéb tudományos feladatainak kibontakozását akadályozná s alapvető funkciójának: a nemzeti kultúra írott emlékeinek muzeális gyűjtését és a területén folyó kutatásoknak támogatását meggátolná.

E körülmények magyarázzák a kezdeti fellendülés és a tervszerű rutinmunka folyamatossága mellett is a felszabadulás utáni *első időszak (1945-1948)* fejlődésének lassú ütemét. E viszonylagos lemaradás ellenére is meg kell állapítanunk, hogy voltak a Könyvtárnak jelentős eredményei. Az ostrom okozta károk helyreállítása, a csaknem két esztendőszak zökkenő után meginduló, lendületes munka mellett, meg kell említenünk az 1947/1948-as esztendőszakban a gyűjtemények gyarapodásában elért eredményeket.¹⁴ A gyarapodásban, de a Könyvtár belső munkájában is fontos fordulatot jelent a jubileumi esztendő. Az *1848/49-es centenárius esztendő* alkalmából rendezendő *kiállításban* a Könyvtár jelentős szerepet kapott. A kiállítás politikai tartalmában — éppen az akkor még megállapítható politikai és ideológiai fejletlenségünk miatt — sok kívánnivalót hagyott hátra. Mégis, ez volt az első kísérlet arra, hogy a magyar nép széles rétegeit az anyag szemléletes bemutatása útján, a forradalom és szabadságharc igazi történetének lelkesítő példáján keresztül, nevelje igaz hazafiságra. 1948. március 15-én nyílt meg a Nemzeti Múzeum II. emeleti kiállító helyiségeinek (ma a Történeti Múzeum „A Honfoglalástól 1848-ig” című állandó kiállítása) 9 termében e reprezentatív kiállítás, melynek rendezésében, anyagának összegyűjtésében Könyvtárunk valamennyi osztálya résztvett.¹⁵ Ugyancsak március 15-én nyílt meg a földszinti helyiségekben (ma állandó Régészeti kiállítás) a „*100 éves szabad sajtó*” című kiállítás, melyet a Magyar Újságírók Szövetségével karöltve rendezett Hírlaptárunk.¹⁶

1948 elején indult meg Könyvtárunkban a párt szervező munkája is. Kezdetben mint a Tudományos Intézetek Pártszervezetének egyik alapszerve működött, majd a VIII. kerületi Pártbizottság alapszerveként folytatta dolgozóinkat nevelő, mozgósító tevékenységét.

1948 nyarán vettük át az Elhagyott Javak Kormánybiztosságától az egyetlen épségben maradt főúri könyvtárat, a gyönyörű empire teremkönyvtárával könyvtári műemléknek számító keszthelyi *Festetich könyvtárat*. A 3 hónapig tartó helyreállító munkálatok után azonnal megkezdtük, a műemlékjellegű anyag feldolgozó munkája mellett, az állomány friss, használati anyaggal való kiegészítését s a város igényeinek megfelelő kölcsonkönyvtár kiépítését. Egészen 1952 nyaráig, amikor is a nem műemlékjellegű földszinti helyiségeket s ezen új, közművelődési célokat szolgáló gyarapodásunkat átadtuk az újonnan megnyílt járási könyvtárnak, a keszthelyi Helikon Könyvtár 4 éven keresztül közművelődési funkciót is gyakorolt. A mintegy 12 000 lakossal rendelkező Keszthely és környéke számára ez volt éveken keresztül az egyetlen számbajöhető nyilvános könyvtári létesítmény.

Részlet a Helikon könyvtár nagyterméből

Részlet „Mátyás király könyvtáráról a 3000 népkönyvtárig” c. könyvkiállításból

A jubileumi esztendő fentebb vázolt nagy feladatai kétségtelenül kedvezően befolyásolták szakembereink politikai, de szakmai fejlődését is. Ezekben a hónapokban kezdtünk megismerkedni a *Szovjetunió könyvtárügyével*, s ezeknek a hatásoknak is köszönhető, hogy a Könyvtár vezető gárdájának egy lelkes csoportja, ugyancsak ez esztendő nyarán, miután felügyeleti hatóságainktól az elvi hozzájárulást elnyerte, hozzákezdett az *egyetemi könyvtárosképzés* előkészítő munkálataihoz.¹⁷

Magának a Könyvtárnak a fejlődésében is jelentős változás megy végbe. E korszak, az *1949-1952 közepéig* terjedő idő, a forrás, erjedés szakaszának tekinthető. Könyvtárunkban, de országos viszonylatban is, ezekben az esztendőkből bontakozik ki az *új magyar könyvtárügy perspektívája*. De e körvonalakon belül maguk a feladatok még homályosak; még kevésbé világos az új feladatok helye és elrendeződése. Ez a tapogatódzás és elvi bizonytalanság talán egy területen sem mutatkozott meg oly élesen, mint a *könyvtártudományi feladatok* jelentőségének felismerésében. E hibák nem izoláltan Széchényi Könyvtári jelenségek ugyan, élesebben vagy kevésbé élesen valamennyi tudományos könyvtárunknál jelentkeztek, mégis a Széchényi Könyvtárnál annál súlyosabbak, hiszen nemzeti könyvtári jellegénél, régi tekintélyénél fogva éppen ő lett volna hivatva az ország könyvtártudományi munkájának irányítására, az új, szocialista tartalommal telített könyvtártudományi munka beindítására. Ehelyett éppen 1949-1952-ig ezen a téren legnagyobb a bizonytalanság, az ingadozás, a vélemények évről évre való változása. E viták során a legellentétesebb felfogás alakult ki. Az új feladatok, a Könyvtár hatókörének kiszélesítése folytán mindig nyomasztóbban megmutatkozó személyzeti és helyhiány kényszerűségéből elvet faragva, átmenetileg egy szűk prakticista irány erősödött meg, amely általában a *tudományos munkát*, de bizonyos mértékig és időnként szinte még a *könyvtártudományt* is a könyvtárosi hivatással, a jó könyvtáros fogalmával szembeállította. Annál feltűnőbb volt ez és annál jobban kiéleződött a kérdés, mert éppen ezekben az években az Országos Széchényi Könyvtár volt az, amelyik a legjobban harcolt az egyetemi könyvtárosképzés megvalósításáért és létrejötte után, 1949-től kezdve éveken keresztül, jelentős mértékben éppen a Könyvtár régi, tapasztalt szakemberei látták el a tanszék tudományos, oktató feladatát. Ez a belső ellentmondás: a könyvtáron belül a tudományos munka elhanyagolása, sőt fokozatosan szinte lehetetlenné válása, az egyetemen a tudományos könyvtárosképzés jelentőségének érvényesülése, a dolgozók körében elégedetlenséget, bizonytalanságot, sokszor, az ebben az időszakban amúgyis néha szembenálló, „öreg” és „fiatal” szakemberek közötti újabb ellentéteket eredményezett. Jellemző, hogy ebben a szakaszban, az 1946-ban megindult igen nagy jelentőségű *Nemzeti Bibliográfián* és *Folyóiratrepertóriumon* kívül az Országos Széchényi Könyvtár kiadványaként egyetlen egy munka jelent csak meg. A vezetőség időnként megpróbált ugyan ezzel a helytelen és lényegében kívülről jövő irányzattal szembehelyezkedni, azonban közben maga is ingadozott és így nem sikerült a tudományos törekvéseknek kellő súlyt biztosítani.

A tudományos munka lemaradásával szemben —, de semmiesetre sem annak *szükségserű* ellenpólusaként ez időszakban a *gyakorlati könyvtári*

munka jelentős fejlődést mutat. Ezzel kapcsolatban elsősorban olvasótáborunk kiszélesedéséről számolhatunk be. Ha az 1938-as forgalmi adatokat az 1948-as év adataival állítjuk szembe, mintegy 20% az emelkedés.¹⁸ Különösen Hírlaptárunk forgalma nő ugrásszerűen, annyira, hogy a tár meglévő kis helyiségében alig tudja a forgalmat lebonyolítani. Ez a körülmény indította a vezetőséget arra, hogy mihelyt az 1949-ben felszerelt vasterem okozta gondokon túljutott, bármily áldozatok árán is — egy raktárteremről lemondva — az olvasók és kutatók megfelelő kiszolgálása érdekében, 1950 októberében új olvasótermet nyisson: a *folyóirat olvasótermet*. A technikai akadályok miatt régóta vajdó kérdést, a *nyitvatartási* idő meghosszabbításának kérdését is ebben az évben megoldotta a Könyvtár. Az első akadályt, a Múzeum kincseinek biztonságát, a múzeumi folyosók rácsokkal való elzárásával, az esti kiszolgálás lehetőségét a vastermek villanyvilágításának bevezetésével oldotta meg.

Ugyanez évben a belső munka megjavítása érdekében, a tervszerűbb célkitűzések és a tervek ellenőrzése mellett, bevezette a Hírlaptár szerzeményi naplója helyett, a kardexet, a fokozódó feldolgozó munka miatt, s a gépek jobb kihasználása érdekében pedig az adréma üzemet két műszakban dolgoztatta.

Míg az 1950-es esztendő a belső munka megjavítása, a belső tartalékok felkutatása s a rendelkezésre álló erők jobb kihasználása jegyében telt el, 1951-ben — a moszkvai Lenin Könyvtár példáját tartva szem előtt — *nemzeti könyvtári feladatainak kiszélesítését* tűzte maga elé. A belső munka további javításán és az olvasószolgálat fejlesztésén kívül főként arra helyezett súlyt, hogy a könyvtár megteremtse a feltételeket kifelé irányuló feladatainak megvalósításához. E célt szolgálta, hogy csak a legfontosabbakat emeljem ki, az új kötelepéldány-rendelet tervének elkészítése és keresztülvitelének szorgalmazása,¹⁹ valamint az egyetemi könyvtárosképzés támogatása. Ez időszak a közművelődési könyvtári hálózat kialakulásának kezdeteit jelentő, sok nehézséggel küzdő, sok terhet vállaló, hősi korszaka. Átmenetileg, amíg az új könyvtárak megerősödtek, szükséges volt, hogy megsegítésükben tudományos könyvtáraink fejlettebb szakemberei is kivegyék részüket, éppen úgy, mint ahogyan a felszabadulás utáni első esztendőkből megfelelő közművelődési könyvtárak hiányában területükön vállalniok kellett, alapvető feladatuktól eltérő, közművelődési funkciók ellátását is.

Ilyen feladatként jelentkeztek a Széchényi Könyvtár terveiben a Kispesti Textilgyár és a Győri Waggongyár üzemi, valamint a mosonmagyaróvári, soproni, győri és komlói városi könyvtáraknak patronálása, tájékoztató bibliográfiák a Népművelési és a Honvédelmi Minisztérium számára, a decimálás elkészítése az ÁKV *A hónap könyvei* c. kiadvány részére, a munkamódszerek átadása és a tapasztalatcserék kiszélesítése,²⁰ az egymásután alakuló megyei könyvtárak munkatársai számára. A későbbi években különösen a miskolci megyei könyvtárnak nyújtott éveken keresztül, elsősorban feldolgozó munkájához, komoly operatív segítséget.

1952-re esik a *tudományos munkaközösségek* terveinek elvi kidolgozása, s ha az 1953 őszen végre könyvtárközi viszonylatban meginduló munkaközösségek nem is épültek fel teljes egészükben ezeken az alapokon, mégis a korábbi esztendők sokszor szinte tudományellenes hangulatával szemben

e tervek és célkitűzések elvi jelentőségűeknek tekinthetők, s mutatják azt, hogy a Könyvtár megtette az első — bár nem mindig elég határozott — lépéseket az új, szocialista típusú, alapvetően tudományos, de tudományos szinten közművelődési feladatokat is ellátó, nemzeti könyvtár kiépítése felé.

A kutatómunka elősegítését szolgálta a Kézirattár politikai anyagának egy részéről nyomtatásban készült „catalogue raisonné”, amely 1950-ben „*Kéziratos források 1789-1867*” címen jelent meg.

Az elvi kibontakozás s a többi könyvtárakkal való kapcsolatok szorosabb válásában nagy szerepe van annak, hogy a Könyvtár fejlődésének erre a szakaszára (1949-1952) esik a Magyar Nemzeti Múzeum egységének már fentebb érintett felbomlása. Addig amíg Könyvtárunk e szervezetbe tartozott, elvi problémáit a M. Nemzeti Múzeum tanácsával tárgyalta meg s így természetesen elszakadt a többi könyvtáraktól. A Könyvtár vezetősége helyesen ismerte fel, s ez években igen sokszor hangoztatta is, hogy problémái, feladatai, elvi célkitűzései a többi múzeumi intézmények problémáitól távol esnek, s számára sokkal jelentősebb a könyvtárakkal való minél intenzívebb együttműködés, minél szorosabb kapcsolat. Ezért örömmel üdvözölte a Magyar Nemzeti Múzeum autonómiájának megszűnését és a Főigazgatóságok teljes önállósulását.

Erre az időre esik az Orsz. Könyvtári Központ új perspektívájának kibontakozása, amit kezdetben igen nagy lelkesedéssel fogadott Könyvtárunk, és vezetősége eleinte erkölcsi súlyával támogattott is.

Fejlődésünknek ebben a szakaszában igen nagy súlyt fektettünk *közönségszolgálatunk* kiépítésére, sőt sokszor, bizonyos mértékig felülről jövő, helytelen irányvonalat is követve, a közművelődési feladatokat el-túlozva és eltorzítva, a számbeli eredményeket túlságosan erőszakoltuk is. Ezt a mennyiségi növekedést a következő forgalmi statisztika bizonyítja:

	1938	1944 (I—III)	1948	1952
olvasó	20 299	4 823	24 748	133 704
használt egység	69 004	12 372	64 707	371 128

Bármily kedvező képet mutat is a forgalmi statisztikánk, meg kell állapítanunk, hogy az olvasószolgálat területén a könyvtár a ráváró feladatoknak még ekkor sem tudott megfelelni. A mennyiségi fejlődést távolról sem követte az a minőségi változás, amelyre ezen a területen fokozottan szükség lett volna. Még a fentebb vázolt közművelődési feladatok teljesítésében sem volt tartalmi munkánk jó. A tájékozatlanabb olvasók legtöbb esetben kielégítetlenül mentek el, a tudományos kutatók számára viszont nem tudtunk sem megfelelő csendet és nyugalmat biztosítani, sem azt a tájékoztató bibliográfiai segítséget megadni, ami munkájukat megkönnyítette volna s amit a nemzeti könyvtártól, annak szakképzett munkatársaitól méltán elvárhattak.

Ezen a területen könyvtárunk, ebben az időszakban, az általános fejlődéshez viszonyítva is lemaradt és e lemaradást a legutóbbi esztendőben sem sikerült teljesen behozni.

A belső hibák s a férőhely hiánya mellett nem tudott e fontos feladatának megfelelni költségvetésének és személyzeti létszámának szűk keretei miatt sem. Még rosszabbá vált a helyzet, amikor 1950-től kezdve az Országos Könyvtári Központtal, mint felügyeleti csúcsszervvel került egy költségvetési rovat alá. Az OKK általában a tudományos könyvtárak varakozásának nem felelt meg, a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be. Az Országos Széchényi Könyvtár 1952-es módszertani felülvizsgálata, de az Országos Könyvtári Központ két hónappal később tartott felülvizsgálata is, megállapította, hogy az OKK általában igen szűkkeblűen bánt a felügyelete alá tartozó könyvtárakkal, a legmostohábban azonban a vele egy rovaton levő Széchényi Könyvtárral. Hogy csak egy megdöbbentő példát hozzak ennek bizonyítására, az országos viszonylatban már ekkor oly sok irányú és fontos igényeket — többek között a tudományos kutatás és muzeális gyarapítás igényeit — kielégíteni hivatott Széchényi Könyvtár állománygyarapítási rovata csak tízezer forinttal volt magasabb mint az Országos Könyvtári Központé, amelynek pedig csak könyvtártudományi kézikönyvtárának, hivatali szakkönyvtárának gyarapítása volt a feladata.

Az 1952. esztendő döntő jelentőségű az egész magyar könyvtárügy s így a Széchényi Könyvtár történetében is. Ez az első esztendő, amelyben a könyvtár évi tervében elvi könyvtárpolitikai célkitűzések is jelentkeztek. Ha ezek a célkitűzések még nem elég konkrétak is, mégis mutatják az irányt az elvi tisztázások felé. Ebben a munkatervben már — bár még mindig elég bizonytalanul — tudományos feladatok is szerepelnek.²¹ E terv azonban világosan megmutatja azt is, hogy a Könyvtár fejlődésében bizonyos fokig elszakadt az élet reális követelményeitől, sokszor jelszavak után indult, sajátos nemzeti könyvtári feladatainak következetes ellátása helyett, tetszetős látszatomunkákat vállalt, elvesztette lába alatt a szilárd talajt és sokszor maga sem látta világosan — amint azt az ez évi terve mutatja — feladatait. A közművelődési funkciót betöltő könyvtárak között természetszerűleg nem találta meg a maga helyét, fejlődési területét viszont: tudományos, nemzeti könyvtári funkcióját nem merte következetesen és egyértelműen vállalni. Bizonyos lendületet ad kétségtelenül a Könyvtár fennállásának közeledő 150 éves jubileuma, ennek kapcsán kezdenek tisztázódni funkciójának kérdései is, de a helyes arányt és fontossági sorrendet saját tudományos feladatai, belső munkája és közművelődési feladatai között még mindig nem találta meg. Ebben a szakaszban ismételt lépéseket tesz a Magyar Tudományos Akadémia felé egy könyvtártudományi Bizottság létrehozása és ezzel a könyvtártudomány, mint tudomány elismertetése felé, de egyelőre ígéretektől eltekintve, eredménytelenül.

Ebben a stádiumban érte a Könyvtárat az 1952 májusi 2043/13/1952. minisztertanácsi határozat, mely az Országos Könyvtári Központot megszüntetve, feladatainak jelentős részét a Széchényi Könyvtárra ruházta.²² E határozat expressis verbis kimondja, hogy az „Országos Széchényi Könyvtárat, mint az ország legnagyobb könyvtárát a tudományos és tömegkönyvtárak legfontosabb segítőjévé kell fejleszteni. Feladata, saját könyvtári tevékenységének továbbfejlesztése mellett, a módszertani és bibliográfiai segítségnyújtás a többi könyvtáraknak. Az Országos

Könyvtári Központ feladatai közül az Országos Széchényi Könyvtár átveszi a bibliográfiai munkát és a könyvcseré feladatait." Mint azt a felülvizsgálati jegyzőkönyv mutatja, az amúgyis sok belső bajjal és nehézséggel küzdő Országos Széchényi Könyvtár ezeknek a nagy feladatoknak az ellátására nem lehetett kellőleg felkészülve. Saját további feladatainak maradéktalan ellátásában is, mint láttuk, erősen gátolták őt az elvi kérdések tisztázatlansága mellett az anyagi ellátottság (férőhely, személyzet, költségvetés) hiányosságai. Az új, megnövekedett feladatok megoldása még az anyagi keretek megfelelő biztosítása mellett is igen nehéz problémák elé állították volna a vezetést, annál is inkább, mert az átszervezés végrehajtása során kiderült, hogy az alaprendeletben foglaltaknál lényegesen több feladatot kellett átvennie, részben, mert azok valóban nemzeti könyvtári feladatok, részben megfelelőbb gazda hiányában.

1952 tavaszán már ezen új feladatok körvonalainak jegyében zajlott le az Országos Széchényi Könyvtár márciusi és az Országos Könyvtári Központ májusi, fentebb már érintett módszertani felülvizsgálata. Különösen ez utóbbi, vizsgálódásainak középpontjába éppen e feladatok ellátásának perspektíváját állította. Megállapította azt, hogy az OKK túl volt méretezve, személyi- és dologi ellátottsága egyaránt lehetővé tették volna, hogy a magyar könyvtárügy elvi és gyakorlati irányítójává és a vállalt részfeladatok alapos ellátójává váljék.²³ Ezt azonban számos olyan körülmény gátolta, amelyeknek részletezése már túllépné jelen tanulmány kereteit. A felülvizsgálat foglalkozott az egyes feladatkörök hovákerülésének kérdésével és megszabta azokat a reális szükségleteket, amelyeket ezek a feladatok igényelnek. Az Országos Könyvtári Központ feladatai közül a Könyvtárhoz kerültek a könyvforgalmi feladatok: a nemzetközi csere és könyvtárközi kölcsönzés, a központi címjegyzékek (KC és Folyóirat KC). Idekerült a mikrofilmek országos koordináló feladata. Új feladatként jelentkezett a módszertani és részben újként a bibliográfiai munka, valamint az országos bibliográfiai tervek koordinálása.

A minisztertanácsi határozat, hosszú történetében most először, világosan körvonalazza a Széchényi Könyvtárnak, mint nemzeti könyvtárnak a funkcióját és feladatait. E nagy pozitívum mellett azonban a végrehajtás során súlyos hibának kell tekintenünk azt, hogy nem vették figyelembe sem az Országos Széchényi Könyvtár adott helyzetét, sem az OKK-t felülvizsgáló bizottság szakembereinek javaslatait, s így költségvetési keretét is, de elsősorban személyzeti igényeit minőségileg és számbelileg egyaránt oly szűkre szabták, hogy ilyen feltételek mellett igen sok feladatát nem tudta kellőleg megoldani. A nyomasztó férőhely hiány megszüntetése érdekében sem történtek meg a megfelelő intézkedések. Az újonnan nyert terület — az OKK Guszev utcai helyiségei — nem jelentettek lényeges területi növekedést, jobbára az átszervezés során átvett új feladatok maradtak korábbi helyükön, illetőleg nyertek ebben az épületben elhelyezést. Az átköltöztetett kisebb részlegek helyére az új feladatok egy része került.

1952 második felében, az átszervezéssel járó, sok munkát, gondot jelentő feladatokkal párhuzamosan, kellett megoldania a Könyvtárnak a fennállása 150 éves jubileumát előkészítő munkálatokat is. Az alapítás évfordulóján

november 27-én „Mátyás király könyvtárától a 3000-ik népkönyvtárig” címen²⁴ a Nemzeti Múzeum dísztermében megnyílt nagyszabású reprezentatív kiállítást, mely a magyar könyv- és könyvtártörténet egészen belül az Országos Széchényi Könyvtár történetét kiemelve, mutatta be a magyar könyvtárügy fejlődését, négy hét alatt több mint tízezer látogató nézte meg. Megrendezésében az OSZK munkatársai igen sok segítséget kaptak Budapest valamennyi nagy, tudományos könyvtárától, amelyek nem csupán gazdag anyaguk rendelkezésre bocsátásával siettek segítségünkre, hanem munkatársaik az operatív munkából is derekasan kivették a részüket.

Ugyancsak a jubileum alkalmából került sor az I. országos könyvtáros konferencia megrendezésére,²⁵ amelyiken a nagy referátumot a magyar könyvtárügy helyzetéről az OSZK vezetője tartotta meg. Ez az előadás először adott számot a magyar könyvtárügy felszabadulás óta megtett fejlődéséről és jelölte meg az egységes könyvtárügy további útját.

Az átszervezés hónapjaiban s az azt megelőző szakaszban — részben éppen a jubileumi előkészületekkel kapcsolatos kutatómunka során — úgy éreztük, tisztázódtak végre a szocialista nemzeti könyvtár funkciója, feladatai mellett, de természetesen abból folyólag, gyűjtőkörének kérdései is. Akkor véglegesen eldöntöttnek éreztük — bár az utóbbi időben újabb kételemek támadtak e felfogással szemben — hogy a nemzeti könyvtár nem lehet egyértelmű a leszűkített hungarica könyvtár fogalmával. Az Országos Széchényi Könyvtár kiterjesztett gyűjtőkörébe tartoznak véleményünk szerint a magyar, magyarországi és magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok és kéziratok könyvtári jellegű emlékeken kívül, az ennek az anyagnak vizsgálatához és könyvtári feldolgozásához szükséges bármely szakba vágó, alapvető művek, s a külföldi irodalom klasszikus alkotásai (a külföldi művek közül különös nyomatékkal gyűjti a humán szakba tartozó műveket). Mint a könyvtártudomány dokumentációs szerve, a könyvtártudományi szakkönyvtár birtokosa, fokozott mértékben s lehető teljességre törekedve gyűjti az e szakba tartozó műveket. 1956-ban a tudományos könyvtárak profiljának a meghatározása során gyűjtőkre, a gyakorlatban korábban is figyelembe vett, finnugor és rokonnépek irodalmával bővült.

A könyvtár — mint korábban — kötelespéldány, vétel, ajándékozás és csere útján gyarapszik, 1953 óta jelentős gyarapodást eredményez a nemzeti tulajdonba került anyagból történő szerzeményezése; a 213/1951. XII/18. M. T. sz. rendelet megjelenése óta —, mely mint már fentebb említettük — a korábban 1 kötelespéldánnyal szemben Könyvtárunknak minden megjelent sajtótermékből 2 példányt biztosított, megkezdhettük a használati példány mellett, a múzeális példányoknak raktározását.

Ebben az évben vállalta a Könyvtár először, az azóta folyamatosan nyújtott segítséget: a fenti rendelet értelmében az ugyancsak kötelespéldánnyal rendelkező Debreceni Egyetemi Könyvtár, valamint a Központi Statisztikai Könyvtár számára, saját feldolgozó munkájával párhuzamosan, katalógus cédulákat készít.

A Könyvtár gyarapodása az utóbbi tizenkét esztendőben jelentős fejlődést mutat, hű tükörképe a beszerzési rovat emelkedésének.

Gyarapodási adatok:

	1938	1948	1950	1951	1952
Kötelesspéldány	24 743	42 106	35 040	43 865	113 977
Vétel	2 736	4 588	5 238	24 331	25 483
Ajándék	9 769	14 126	16 653	33 137	47 631
Csere	61	790	564	332	194
Összesen	37 309	61 610	57 495	101 665	187 285
	1953	1954	1955	1956	1957
Kötelesspéldány	125 762	132 260	133 381	116 536	100 836
Vétel	10 232	19 757	12 898	8 163	4 547
Ajándék	51 892	20 215	30 107	20 674	21 871
Csere	663	3 466	3 200	5 205	3 774
Összesen	188 549	175 698	179 586	150 578	131 028

A minisztertanácsi határozat következtében az új, megnövekedett feladatoknak megfelelően az Országos Széchényi Könyvtár jelentős *belső szervezeti változáson* ment át. A megnövekedett könyvtár tervezési, szervezési és ellenőrzési feladatainak, valamint központi igazgatási teendőinek ellátására s az osztályok munkájának összehangolására, amint azt már az 1952-es felülvizsgálat is javasolta, külön igazgatási osztály létesült, két csoporttal, az egyik az adminisztratív, a másik a gazdasági teendőket látta el. 1954 januárjában, a gazdasági előadónak gazdasági osztályvezetői állássá való átszervezésével a gazdasági csoport önálló osztállyá alakult. Az igazgatási osztály feladatköre fejlődésünk folyamán a szükségletekhez alakulva bővült: a fenti feladatok mellett közvetlenül az igazgatási osztály alá kerültek a vidéki műemlék-jellegű könyvtáraink (Keszthely, Gyöngyös, Zirc) és a csak tudományos kutatás és hivatalos célokra rezervált anyag, 1955 óta a Mikrofilmtár, valamint a két kisüzemi részleg: a könyvkötészet és rotaprint üzem is; az igazgatási osztály látja el a hitelesítések, valamint az Országos Széchényi Könyvtárra háruló szakmai továbbképzés szervezési ügykörét is. A továbbképzés tartalmi feladatait az Országos Könyvtárügyi Tanács Képzési, Továbbképzési Szakbizottságának elnökeként a főigazgató helyettese végzi.

1953 elején nyílt meg 36 férőhellyel tudományos olvasótermünk. Ezzel is segíteni akartunk általános olvasótermünk túlszűfoltóságán s biztosítani kívántuk kutatóink számára az elmélyült tudományos munka megkívánta csendet és zavartalan nyugalmat.

Közvetlenül az 1952-es minisztertanácsi határozat alapján alakult meg *módszertani osztályunk*, mely erőt felmérve kezdetben elsősorban a tömegkönyvtárak számára nyújtandó módszertani segítségadás feladatainak megoldására és a könyvtártudomány gyakorlati kérdéseiből az ezek számára felhasználható, a közművelődési könyvtáraknak elsősorban feldolgozó és propaganda munkáját segítő módszerek kidolgozására vállalkozott. Az osztály 1952 szeptemberében kezdte meg működését. Noha az OKK felülvizsgálatát végző Bizottság — kétségtelenül kissé bőkezűen — 37 főben állapította meg az itt felmerülő létszámszükségletet, mégis sem a 12 fő, amivel a munka megindult, sem az 1953 januárjában felemelt 14-es létszám nem bizonyult

Az 1953 elején megnyílt Tudományos Olvasóterem

elegendőnek, annál inkább nem, mert minőségi összetételében sem sikerült a könyvtárak régi, legtöbb tapasztalattal rendelkező szakembereit ebbe a munkába beállítani. (Magával a módszertani munkával ma is csak 5 fő foglalkozik. 5 személy látja el a figyelő szolgálatot, a módszertani osztály egyetlen olyan feladatkörét, mely az első pillanattól kezdve a magyar könyvtárügy egységes szervezetét szolgálta — tehát tudományos és tömegkönyvtárak igényeit egyaránt kielégítette.) A módszertani osztályt feladatainak maradéktalan ellátásában erősen gátolta az a körülmény is, hogy funkciója nem volt egyértelműen meghatározva. Egységes, átfogó, előre meg gondolt tervek végrehajtása helyett ötletszerűen, a kapacitást föl nem mérve, kapott állandóan újabb és újabb rohamfeladatokat. Több mint egy éven keresztül, sem az intézetvezetés, sem a többi osztályok nem érezték a szoros kapcsolatot a módszertani osztállyal; nem érezte ezt maga a módszertani osztály sem, melynek tevékenysége ennek következtében a könyvtár munkájától elszakadt s nem mint az egész intézet munkájának egy része, hanem mint corpus separatum jelentkezett. Ezeket a hibákat lényegében, a vázolt helyzetnek bizonyos átmeneti javulása után, a mai napig sem sikerült teljesen felszámolni. Módszertani osztályunkkal kapcsolatban még egy probléma mutatkozott. A májusi minisztertanácsi határozat legfőbb célkitűzése a magyar könyvtárügy — tudományos és közművelődési

könyvtárak — egységének megteremtése volt. Könyvtárpolitikánk számottevő szakemberei mind örömmel fogadták ezt az irányvonalat. Sajnos bármennyire helyesek voltak az elvi célkitűzések, a gyakorlatban nem teremtették meg azt az egységet, amely oly kívánatos lett volna. Hátra volt még a nagy feladat, e teljes, a tudományos könyvtárakat is összefogó egység megteremtése. Ennek az egységesítő törekvésnek egyik szerve a már ötödik éve a Népművelési illetőleg Művelődési Minisztérium tanácsadó szerveként működő Könyvtárügyi Tanács, mely a kezdeti nehézségek, kísérletezgetések stádiumán túljutva, az idei évben átszervezve, előre elkészített, alaposan átgondolt munkaterv alapján 12 szakbizottságban végzi munkáját: a magyar könyvtárügy operatív feladatainak egységesítését és az irányítás elvi, szakmailag alátámasztott alapjainak kidolgozását. E szakbizottságok legtöbbjében az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai is részt vesznek, többen ellájtják az elnöki, illetőleg titkári teendőket is.

Miután a tudományos könyvtárak elméleti módszertani kérdéseinek tisztázására módszertani osztályunk egyelőre nem volt felkészülve, néhány — a Könyvtárunkban más osztályok mellett 1953 óta szervezett — *elméleti könyvtártudományi munkaközösség* s néhány tudományos *vitavülés* voltak hivatva a hiányokat legalább átmenetileg pótolni.

Évek óta beszélünk róla s az elmúlt két esztendőben már valóban úgy éreztük, hogy a fejlődésben elérkeztünk odáig, hogy a módszertani osztályt kiemeljük abból, a gyakorlat során kialakult, egyoldalú elképzelésből, mely szerint ő csupán a közművelődési könyvtárak módszertani problémáinak a segítője. Ahhoz azonban, hogy a tudományos könyvtárak kérdéseit is behatóan tanulmányozhassa, azok számára is elméleti segítséget nyújtson, nem csupán feladatainak most már teljesen egyértelmű és végleges tisztázására van szükség, de szükség van arra is, hogy olyan szakembereket vonjon be teljes intenzitással munkájába, akik a könyvtártudomány alapos, elméleti és gyakorlati ismerői s akik képesek lesznek arra, hogy tevékenységükkel a módszertani osztály tekintélyét a tudományos könyvtárak felé is elismertessék. A módszertani osztálynak az operatív és ad hoc segítségnyújtás helyett a közművelődési könyvtárak felé is mindinkább a kérdések elméleti tisztázására kell törekednie, természetesen úgy, hogy a mindennapi élet fejlődését állandóan szem előtt tartsa. Közművelődési könyvtáraink ugrásszerű fejlődésében, mely az utolsó néhány évben vitán felül megmutatkozott, módszertani osztályunk ezirányú jó munkája, s könyvtárosaink szakmai képzését és továbbképzését megkövetelő és biztosító intézkedések²⁶ mellett, kétségtelenül komoly része volt azon helyes könyvtárpolitikai elv érvényesülésének, mely az egész magyar könyvtárügyet fokozatosan a hálózati elvre építette fel²⁷, lehetővé téve ezáltal, hogy a fejlettebb könyvtár szakmailag általában jobban képzett, nagyobb gyakorlattal rendelkező könyvtárosai, mint módszertani központok, segítsék a gyengébbeket, az elmaradottabbakat.

Módszertani osztályunk feladatává vált valamennyi ilyen módszertani központ összefogása és elvi irányítása.

A legújabb elképzelések szerint módszertani osztályunk a közeljövőben esetleg kiválik intézményünkéből s mint önálló Könyvtártudományi Intézet folytatja működését.

A módszertani munka kiszélesítése és elmélyítése mellett — akár az OSZK keretein belül, akár önálló tevékenységként — jelentősen fejleszteni kell a könyvtártudományi dokumentációs szolgálatot is. Országos viszonylatban is jelentős és egyedülálló könyvtártudományi szakkönyvtárunk az elmúlt 5 esztendőben — mint arra már fentebb is céloztunk, nem fejlődött kellő mértékben, a nyugati folyóiratanyagban vannak a legnagyobb hiányok. A korábbi években e tényleges hiányoknál még fogypatékosabban történt ennek az anyagnak a referálása, illetőleg fordítása. Ezt a hiányt különösen a Béke-Világtanács 1953. évi budapesti határozata óta, annak szellemében igyekeztünk folyamatosan pótolni. Míg korábban a Magyar-Szovjet Társasággal karöltve csupán a szovjet *Bibliotekar* cikkfordításait adtuk ki, addig 1956 óta a *Könyvtári Tájékoztató* című, kiadásunkban megjelenő folyóiratban a világ minden táján megjelenő legjelentősebb, számunkra a legtöbb tanulságot jelentő cikkek kivonatait, illetőleg fordításait adjuk.

Az 1952-es minisztertanácsi határozat szabta meg az 1952 nyarán még csak két fővel rendelkező *bibliográfiai* részleg fejlődésének perspektíváját is. A bibliográfiai munka egyike volt azoknak a könyvtártudományi, gyakorlati tevékenységeknek, amelyeknek jelentőségét a Könyvtár egy pillanatra sem vesztette el szem elől. A *Nemzeti Bibliográfia* és a *Folyóirat Repertórium* 1946 óta folyamatosan történő kiadása azonban természetesen és nagyon helyesen nem a bibliográfiai részleg, hanem a Könyvfeldolgozó osztály, illetőleg a Hírlaptár feladata volt. Ezt a feladatot az önálló, bár még mindig csak 5 főből álló osztály megalakulása után is otthagytuk és a munkaerők racionális kihasználása érdekében — mivel a bibliográfiai kötelempéldányok katalógizálásával párhuzamosan készülhetnek — annak egyelőre ott is kell maradnia. Perspektívában azonban foglalkoznunk kell azzal a gondolattal, hogy e bibliográfiai szerkesztése is idővel Bibliográfiai osztályunk feladatává válhat.

A Bibliográfiai osztály munkájában 1954-ig nagyjában ugyanazokkal a nehézségekkel küzdött, amelyek a Módszertani osztály zavartalan, egyenletes ütemű, céltudatos munkájának kibontakozását akadályozták. A különböző ajánló bibliográfiai feladatának, funkciójának tisztázatlansága, a számbeli méretek túlhajszolása — legtöbb esetben a minőség rovására — meggátolta az egységes, helyes elvek kibontakozását. Ez általános, elvi zavaron belül, tisztázatlan volt az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai tevékenységének profilja is. Rosszul értelmezett jelszavá vált ezen a területen is az a törekvés, hogy az Országos Széchényi Könyvtár munkájában minél közelebb kerüljön a tömegekhez, a dolgozó magyar néphez. Ahelyett ui., hogy ezt saját feladatán, nemzeti könyvtári funkciójának maradéktalan ellátásán keresztül akarta volna megvalósítani, részben kívülről kapott helytelen irányítás következtében is, olyan ajánló bibliográfiai elkészítésére vállalkozott, amelyhez megfelelő szakemberei sem voltak, de mely nem is tartozott feladatai közé, legfőképpen akkor nem, amikor az illetékes területeken — adott esetben mezőgazdasági és egészségügyi területen — jól képzett szakemberek, sőt megfelelő profilú könyvtárak is álltak rendelkezésre. (Ilyenek pl.: *A szocialista mezőgazdaságért, Legdrágább kincsünk a gyermek stb.*)

Ezek a feladatok elvonták az amúgyis kislétszámú, 4-5 főből álló osztály erejét saját feladataitól s csökkentették az adott helyzetben legfontosabb feladatára, a retrospektív nemzeti bibliográfia hiányzó éveinek elkészítésére fordítható kapacitását. Csak az 1954-es tervére tisztázódtak kellőleg — országos viszonylatban is — ezek a kérdések: a retrospektív nemzeti bibliográfiák szerkesztése mellett Bibliográfiai osztályunk ma már csupán valóban feladatkörébe tartozó irodalmi, esetleg történelmi ajánló bibliográfiák készítésével foglalkozik. Az irodalom fogalmát természetesen egész szélesen értelmezve, különös tekintettel speciális gyűjteményeinkre, azt a zenére és színházi irodalomra is kiterjesztettük.

Bizonyos mérvű kapkodás s az elvi kérdések előzetes tisztázatlansága jellemezte azokat a felsőbb utasításokat, melyek a járási könyvtárak számára készülő „mintakatalógus” munkáját Bibliográfiai osztályunkon elindították. Az ebből eredő hibákért természetesen az Országos Széchényi Könyvtár vezetősége is felelős, maga sem mozdította elő e kérdések tisztázását s általában nem vett részt a mutatkozó nehézségek elhárításában. Az 1954-ben több mint két évi vajudás után megjelent, sok munkával, komoly erőfeszítésekkel készült *Mintakatalógus* nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket s már megjelenése pillanatában elavultnak volt tekinthető.²⁸

A Bibliográfiai osztályt fentebb vázolt tevékenysége igen nagy mértékben gátolta — mint említettük — legfontosabb feladataiban: a retrospektív bibliográfiák elkészítésében. Az *1921-35 évek* anyaggyűjtése ennek ellenére készen áll s az 1958. év végére tervezett szerkesztési munkák befejezésével végre — ha nem is egységes szempontok szerint készült, de három évet leszámítva²⁹, az egész magyar könyvészetet felölelő *Magyar Nemzeti Bibliográfia* hiánytalanul kész lesz. Közvetlenül ezután kerül majd sor e hiányzó három év *Magyar Könyvészetének* pótlására.

Az 1954 tavaszán hosszas küzdelmek után életrehevott, az Akadémia első osztálya mellett működő *Könyvtártudományi Főbizottság* legfontosabb feladatának a tudományos bibliográfiák gondozását tekinti. E feladatokból igen jelentős rész hárul a Főbizottság tervei szerint is az Országos Széchényi Könyvtárra. A legsürgősebben megvalósítandó feladatokként e bizottság az *1945-1954-es ciklust összefoglaló Nemzeti Bibliográfiát*, valamint a *teljes retrospektív Hírlap-bibliográfiát* jelölte meg. Mindkét feladat gondozását, noha az anyaggyűjtés részben a debreceni Egyetemi Könyvtárban, akadémiai céltámogatásból fizetett külső munkatársakkal történik, az Országos Széchényi Könyvtárra bízta. Az előbbi kiadvány bibliográfiai munkálatai annyira előrehaladtak, hogy az 1958. év második felében az anyag nyomdába kerülhet.

1954-ben indult meg ugyancsak céltámogatással, a Könyvtár keretein belül, a külföldi folyóiratok lelőhely bibliográfiájának összeállítása. E feladatot korábban az Országos Könyvtári és Bibliográfiai Központ, illetőleg az Országos Könyvtári Központ végezte. Hírlaptárunk, ahová az 1952-es átszervezésnél a Folyóirat KC került, lelkesen vállalta ezt a feladatot, azonban a belső keresztmetszet rendkívül szűk volt, és egyévi folyósítás után az akadémiai célhitelt is a Főbizottság utasítása alapján más, sürgősebb feladatokra összpontosítottuk. Így e munka állandóan akadozott, csak nagyon

lassan haladt előre. Végre 1957 májusában a Könyvtártudományi Bizottság egy olyan határozatot hozott, hogy e munkaközösség függetlenítse magát a mindenképpen elégtelen célhiteles támogatástól s helyette inkább a tudományos könyvtárak közös erőforrására támaszkodjék. Az 5 nagy budapesti tudományos könyvtár (OSZK, Akad. Kvt., Egyetemi Kvt., OMK és Műsz. Egyet. Kvt.) vezetői ezen az értekezleten vállalták, hogy egy-egy munkatársat delegálnak ebbe a munkaközösségbe. A nyári hónapok nagyjában a munkaközösség átszervezésével, az erők átcsoportosításával s az új munkaprogram kidolgozásával teltek el. A kísérleti hónapok szeptember óta nagy lendülettel meginduló munkálatai eredményeképpen a teljes nyomdakész kézirat leadási idejét 1959 végében határozhattuk meg s így emberi számítás szerint ez az oly fontos — a tudományos világ által annyira várt s oly régen sürgetett — segédeszköz 1960 első negyedében kikerülhet a sajtó alól.

1956-ban megjelent Könyvtárunk nyugalmazott munkatársa, *Gulyás Pál*, Könyvtárunkban készült, a tudományos kutatók által sokat sürgetett és csak nehezen nélkülözhető anonyim és pseudonym lexikonja is.³⁰

Bibliográfiai osztályunknak — mint már említettük — jelentős feladata a *könyvtárak bibliográfiai tevékenységének koordinálása* is. Ennek a munkának előfeltételét teremtette meg az a Népművelési Közlönyben 1954-ben megjelent rendelet³¹, mely a tervezett bibliográfiák kötelező, időben megtörténő bejelentését írja elő.

Amint saját bibliográfiai tevékenységünkben is megmutatkozott az elvi tisztázatlanság okozta bizonytalanság, koordináló munkánk is hosszú ideig nem volt elég célratoró és határozott. Csaknem kizárólag a párhuzamosságok kiküszöbölésére szorítkozott, ahelyett, hogy tartalmilag is összefogta és irányította volna az egész területen folyó bibliográfiai tevékenységet. Ez a határozatlanság is oka volt annak, hogy országos viszonylatban sok hiba történt, melyekért közvetve Könyvtárunk is felelős. Az elmúlt esztendőben számos olyan bibliográfia jelent meg nyomtatásban vagy készült házi sokszorosító eljárás útján, melyek teljesen öncélúaknak bizonyultak; néhol a felduzzasztott létszám s egyik-másik könyvtár bibliográfiai osztályának rosszul értelmezett „versenyszelleme” is számos hiba forrásává vált. Anélkül, hogy a szükségleteket, az elkészült bibliográfiák felhasználását, használhatóságát bárki is megfelelő elemzéssel tanulmányozta volna, egyre-másra készültek a jó vagy kevésbé jó, de az adott igényeknek semmiképpen meg nem felelő ajánló bibliográfiák. Ez a hiba is hozzájárult ahhoz, a véleményünk szerint teljesen helytelen, de még a sajtóban is hangot kapott álláspont kialakításához,³² mely az ajánló bibliográfiákat, mint haszontalanokat, eleve halálra ítélte. Noha könyvtárunk ajánló bibliográfiák terén végzett koordináló munkáját még ma sem tekinthetjük kifogástalannak — a megjelenésre kerülő bibliográfiák tartalmi elemzését szűkreszabott létszámkeretei miatt még ma sem vállalhatja a Könyvtár — mégis ma már sokkal határozottabban és aktívabban nyúl bele az országos bibliográfiai terv kialakításába, komoly segítséget nyújtva ezáltal az ajánló bibliográfiák engedélyezésénél a Kiadói Főigazgatóság munkájához. 1957 óta e koordináló tevékenységet Könyvtárunk a Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Szakbizottságával együtt végzi.

Könyvtárunk saját bibliográfiai tevékenységének helyes irányát az utóbbi esztendő bibliográfiai termése bizonyítja, melyek közül elsősorban

két sorozatát kell, mint jó kezdeményezéseket megemlítenünk: *A szomszéd népek irodalmának bibliográfiáját*, valamint az *Új bibliográfiai füzetek*³³ c. sorozatot.

Az Országos Széchényi Könyvtár munkájában, bár nem egészen ismeretlen feladatként, de teljesen új formában jelentkezett a minisztertanácsi határozat után, 1952-től a *nemzetközi csere* feladata. Az Országos Széchényi Könyvtár — amint azt a korábbi esztendők jelentései bizonyítják —, a felszabadulás előtt saját kiadványaival elég élénk csereforgalmat bonyolított le. A minisztertanácsi határozat következtében azonban országos viszonylatban ide került át az OKK nemzetközi csereközpont tevékenysége. E tevékenység ellátásának szükségessége hívta létre 1924-ben a brüsszeli egyezmény alapján az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot.³⁴ E központ, melyből a felszabadulás első esztendejében, 1945-ben, az Országos Könyvtári Központ jött létre,³⁵ látta el a nemzetközi cserén kívül a könyvtárközi kölcsönzést, készítette a legjelentősebb tudományos könyvtárak könyvvállományának központi címjegyzékét és jelentős bibliográfiai tevékenységet is fejtett ki. Mindhárom feladatkör 1952-ben a Könyvtárhoz került. E tevékenységek közül az első kettő a kötelezpéldány csoporttal együtt — mely 1952 augusztusában a Szerzeményi osztályból időlegesen kivált — 1954 januárjáig a Könyvforgalmi osztályt képezte, a könyv KC a Könyvfeldolgozó osztályhoz került s annak 1957 végéig önálló csoportja volt. A *Könyvforgalmi osztály*, amelyet akkor lényegében csak a területi egység (mindhárom a Puskin utcai kisegítő épületrészlegünkben volt elhelyezve) hívott létre, 1954 januárjával a munka folyamán megmutatkozó célszerűségi szempontoknak megfelelően felbomlott, a kötelezpéldány-csoport ismét beolvadt a Szerzeményi osztályba s a könyvtárközi kölcsönzés, mint az olvasószolgálati tevékenység egy része, az Olvasószolgálatba, míg a nemzetközi csere előbb önálló csoportként, majd 1954 ősze óta — egy rövid ideig tartó átmenetet leszámítva —, osztályként folytatja működését. Akkor, amikor e két feladatkör — a többivel együtt — 1952-ben az Országos Könyvtári Központtól a Széchényi Könyvtárhoz került, a személyzeti ellátatlanság miatt a helyzet szinte kétségbeejtőnek látszott. Míg e feladatokat ui. az OKK meglehetősen nagy személyzet mellett kényelmesen végezték, addig a Széchényi Könyvtárhoz való kerülésekor az átadott alacsony létszám miatt, a vezetés a minimális személyzetet sem tudta e rendkívül fontos tevékenységhez biztosítani. Jellemző, hogy míg a nemzetközi cserét az OKK 7 fővel bonyolította le, az Országos Széchényi Könyvtár e feladatok ellátására 2 személyt kapott. Ugyancsak 2 személyt kapott a könyvtárközi kölcsönzés, amelyet az OKK-ban 6 fő látott el. A központi címjegyzékben 5 fő dolgozott, a Széchényi Könyvtár e feladatok ellátására 3 munkaeót kapott. Még megdöbbentőbb a folyóirat KC helyzete. Ezt a feladatot az OKK-ban 6, időnként 7 személy látta el s e feladatokra a Széchényi Könyvtárban 1 személyt biztosítottak. Ez volt az oka annak, amint már fentebb céloztunk rá, hogy a lelőhely bibliográfia munkálatai 1952-54 között szüneteltek.

E néhány adat is egészen világosan mutatja azt a helyzetet, amelybe a Széchényi Könyvtár az új feladatok átvételekor került. Már a Széchényi Könyvtár felülvizsgálati jegyzőkönyve megállapítja, hogy a Könyvtár igen

sok területen rossz *személyi ellátottsággal* küzd. Az új feladatok tömege s azok perspektívája, szocialista nemzeti könyvtári jellegének kidomborítása és feladatainak kiszélesítése, valamint a felelősség, mely reá mint az egész magyar könyvtáriügy egyik központi tudományos szakmai irányító szervére hárult, indokoltta tette volna nyomasztó létszámviszonyainak mennyiségi és minőségi megjavítását. Ezzel szemben, mint a fenti példák is mutatják, ellenkezőleg, a Könyvtár helyzete az új feladatok átvétele után tovább romlott, sőt tovább romlott beralap átlaga is. Az első időben ugyan megpróbálta az intézetvezetés, az új feladatokat a kapott létszámmal ellátni. Mikor azonban ez lehetetlennek bizonyult, s az átvett feladatok legtöbbje előtérbe került és a gazdasági-társadalmi fejlődéssel párhuzamosan szükség-szerűen jelentősen megnövekedett, kénytelen volt egyéb korábbi feladataitól munkaerőket elvonni. Ez természetesen más területeken, így pl. a re-katalogizálás munkájának ütemében, valamint a muzeális táruk feltáró és tudományos munkájában hátrányosan jelentkezett. Emellett az új feladatok minőségi elátását mégsem tudta kellően biztosítani. Fokozta a nehézségeket az is, hogy a muzeális tárukkal szemben az igény a tudományos munka fokozatos és mind erőteljesebb előtérbe kerülésével jelentős mértékben növekedett. Mindez természetesen a munkaerők tervszerű, átgondolt, helyes és jó kihasználása helyett ötletszerűséget, kapkodást, a tudományos munkatársak állandó belső fluktuációját, állandó „tűzoltó munkát” eredményezett.

1954-ben, hogy valamiképpen megoldjuk a legsürgősebb problémákat, leküzdjük a létszámhiány okozta legsúlyosabb bajokat, valamennyi osztályunk munkáját szigorú revízió alá vettük. Megkerestük azokat a pontokat, ahol valamely pillanatnyilag viszonylag kevésbé jelentős feladat elhagyásával, elvonhatunk munkaerőket, hogy azokat a legfájdalmasabb, neuralgikus pontokra átcsoportosítva, a munka folyamatosságát valamiképpen biztosíthassuk. Ezzel azonban annak a veszélynek tettük ki az osztályok munkáját, hogy a legkisebb kiesés, kissé hosszabb betegség, vagy szülési szabadság, esetleg katonai szolgálat esetén az osztály kurrens és még időlegesen sem halasztható munkája teljesen csődbe kerül. Viszont sikerült megoldani azt, hogy az így felszabadult néhány munkaerővel, a kurrens munkájában is legnagyobb nehézségekkel küzdő két jelentős feladatkör, a mikrofilm csoport és a KC súlyos restanciáinak felszámolását megindíthattuk. Mindkét restancia következtében addig igen sok hozzánk intézett kérés elintézetlen maradt, a feladatkörök saját belső munkája is nehézkessé vált és akadozott, a felvilágosítások adásának időtartama meghosszabbodott, sok esetben azok megbízhatósága is kétségessé vált. A mikrofilm csoportnál még azt is jelentette a lemaradás, hogy ismételt kérés esetén sokszor már meglevő anyagot kellett újból lefényképeztetni.

Ez átmeneti segítség, a munkaerők időleges átcsoportosítása mellett is mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az intézetvezetés a hirtelen növekedő új feladatokkal nem tud megbirkózni, túl gyors volt a fejlődés üteme, túl sok feladatot kellett egyszerre átvenni Könyvtárunknak anélkül, hogy ezeket valóban szervesen be tudta volna építeni, egybe tudta volna forrasztani korábbi feladataival. Az új feladatok nem olvadtak kellőleg egybe a könyvtár korábbi tevékenységével. A hirtelen megduzzadt szervezet egysége megbomlott, szervezeti lazaságok mutatkoztak, az egyes osztályok legtöbbször egymás

mellett, nem pedig egymással összefogva látták el feladataikat. Mindez odavezetett, hogy a könyvtár nem tudta magának azt a megbecsülést megszerezni, melyet az 1952-es minisztertanácsi határozat eléje tűzött s ami az egész magyar könyvtárügy szempontjából annyira kívánatos lett volna.

E szervezeti szétbomlással évek során sem tudtunk teljesen megbírkózni, annak ellenére, hogy a részfeladatok megoldásában számos eredményre, az OSZK tevékenysége hatósugarának kiterjesztésére hivatkozhatunk. A nemzetközi feszültség enyhülésével, Kelet és Nyugat egymáshoz való közeledésével párhuzamosan az Országos Széchényi Könyvtár *külföldi kapcsolatainak* kiszélesítése nem csupán a nemzetközi csere s a könyvtárközi kölcsönzés területén mutatkozik meg. A Könyvtár 1953-ban belépett a FID és IFLA könyvtártudományi egyesületekbe. A Szovjetunió és a népi demokráciák felé úgy látogatások formájában, mint a könyvcserre révén kapcsolataink mind erőteljesebbekké váltak. De a külföldi kapcsolatok jelentősége növekedett azáltal is, hogy mindig több és több külföldi érdeklődő fordul levélben és személyes látogatás formájában is a Széchényi Könyvtárhoz. Ez esztendőnkben külföldi látogatóink közül nem egy, a könyvtártudomány nemzetközi viszonylatban is kiváló képviselője fordult meg Könyvtárunkban. E látogatások száma 1956-ban mintegy 200 főre emelkedett.

1955 szeptemberében egy fővel részt vettünk Brüsszelben az IFLA, a FID és a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesülete által rendezett könyvtáros kongresszuson, ahol a felsőfokú könyvtárosképzéssel kapcsolatban egy 4 főből álló bizottság által elkészített hozzászólással szerepeltünk.

1957 szeptemberében a Varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencián három tagú delegációval vettünk részt. A delegáció valamennyi tagja hozzászolt a programban szereplő kérdésekhez s különösen a nemzeti bibliográfia fogalmával kapcsolatban vetettünk fel problémákat.

Sajnos külföldi tapasztalatcsere lehetőségeink még mindig nem kielégítőek. Ezideig még igen kevés alkalom nyílt arra, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügyét a helyszínen tanulmányozhassuk. 1952 őszén az intézetvezető helyettes volt 3 és fél hétig a Szovjetunióban, az itt szerzett tapasztalatok könyvtári munkánk színvonalát jelentősen emelték. Igen értékesek voltak számunkra azok a tapasztalatok is, amelyeket az intézet vezetője 1953 őszén szerzett 3 hetes bulgáriai tanulmányútján. 1954-ben a módszertani osztály vezetője Romániában tanulmányozta a közművelődési könyvtárak helyzetét, 1956-ban a módszertani osztály h. vezetője a Német Demokratikus Köztársaságban volt hosszabb tanulmányúton.

1956 tavaszán 90 magyar könyvtárosból álló csoport az ottani egyetemi könyvtár meghívására, Pozsonyban volt 4 napos tanulmányúton, amikor is a pozsonyi könyvtárakon kívül Szlovákia több nevezetes városának legjelentősebb könyvtárait látogatták meg. E csoportban könyvtárunk 23 dolgozóval volt képviselve. 1956 őszén az akkoriban megalakult Szabó Ervin kör rendezésében Bécsbe indított tanulmányúton 35 fővel vettünk részt. Itt elsősorban a bécsi Nationalbibliothek munkáját tanulmányoztuk igen behatóan.

Az 1954-es esztendőben az Országos Széchényi Könyvtár újabb feladatokkal bővült. Már 1953 folyamán átvette és gondozta a *zirici és gyöngyösi*

műemlékjellegű szerzeteskönyvtárakat. A Népművelési Minisztérium utasítása értelmében ez évben megnyitásáról és üzembehelyezéséről is gondoskodnia kellett. Mindkét könyvtár állományát 1954 folyamán revideáltuk, rendeztük és a megnyitásra előkészítettük. Ezzel műemlékjellegű könyvtáraink száma háromra emelkedett. A három könyvtár funkciója, profilja azonban még nincs teljesen tisztázva. A *keszthelyi Helikon Könyvtár* funkciója a járási könyvtár megnyitása után természetesen megváltozott, azonban jelentősége nem csökkent. A Helikon Könyvtár Keszthely kulturális életében ma is fontos szerepet tölt be. Elsődleges könyvtári funkciója mellett évenként a Balaton mellett (elsősorban Keszthelyen és Hévízen) üdülők tízezreinek mutatja meg egyetlen fennmaradt főúri teremkönyvtárunkat, mely mint látványosság is igen érdekes és tanulságos. Állandóan változó alkalmi kiállításaival, előadásokkal és ankétok rendezésével Keszthely lakosai kulturális színvonalának az emeléséhez járul igen jelentős mértékben hozzá. Keszthely értelmisége, elsősorban pedagógusai számára a könyvtár ma már több mint 80 000 kötetből álló, elsősorban irodalmi és történelmi tárgyú könyvekben igen gazdag anyagával sok segítséget jelent. Az ún. Georgicon terem mezőgazdasági szakkönyvei az 1954 óta ismét működő Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia oktatóinak és hallgatóinak egyaránt jelentős kutatási lehetőséget nyújtanak. Értékes, a XVIII. századi főúri magánkönyvtarak egyetemes gyűjtőkörű profiljának megfelelő, rendkívül gazdag könyvtárákat általában helyben olvasásra adjuk ki.

1957-ben több mint 200 000 Ft költséggel sikerült a Festetich-kastély könyvtár céljaira szolgáló déli szárnyát belülről teljesen restaurálni s így a XVIII. század közepéről származó szép barokk műemléknek ebben a részében a pusztulást, romlást megakadályozni. A könyvtárnak jelenleg négy kutató szobája van, hogy a Pestről vagy az ország bármely részéből a könyvtárat használni kívánók számára a kutatás lehetőségét biztosítsuk. A nyári hónapokban ezek a szobák a könyvtár munkatársai által üdülés céljából is igénybevehetőek.

Határozott körvonalakkal bontakozik ki az 1955. február 1-én megnyitott *gyöngyösi tudományos könyvtár* többirányú funkciója is. Egyrészt könyvtári műemlék: az egyetlen fennmaradt kolostori könyvtár a XIV—XV. század fordulójáról. Egybentartását, az egész berendezés műemlékjellegén kívül az a körülmény is indokolta, hogy a könyvtár provenienciája szorosan egybekapcsolódik a város életével. A legrégibb, XV. századi bejegyzésektől kezdve egészen a XVIII. századi rendkívül érdekes gyöngyösi kötésekkig minden a könyvtár Gyöngyöshöz kötött tájjellegét domborítja ki.

Másik rendeltetése —, mint tudományos könyvtáré — magában is kettős: egyrészt Gyöngyös értelmiségének tudományos igényeit kell kielégítenie, másrészt a mátraházi akadémiai — részben alkotóház jellegű — üdülő számára jelenthetne, kellő propaganda után, könnyen, gyorsan megközelíthető támaszpontot. Erre vonatkozólag korábban az Akadémiával már folytak is előzetes tárgyalások, a nagy lelkesedéssel fogadott tervnek azonban egyelőre nincs megfelelő visszhangja. Ez utóbbi célkitűzésnek megfelelően elsősorban enciklopédiákkal, lexikonokkal és szótárakkal igyekeztünk az elmúlt évek során segédkönyvtárát fejleszteni. Emellett meglevő irodalmi, történelmi és nyelv-történelmi gyűjteményeit törekedtünk, ahol szük-

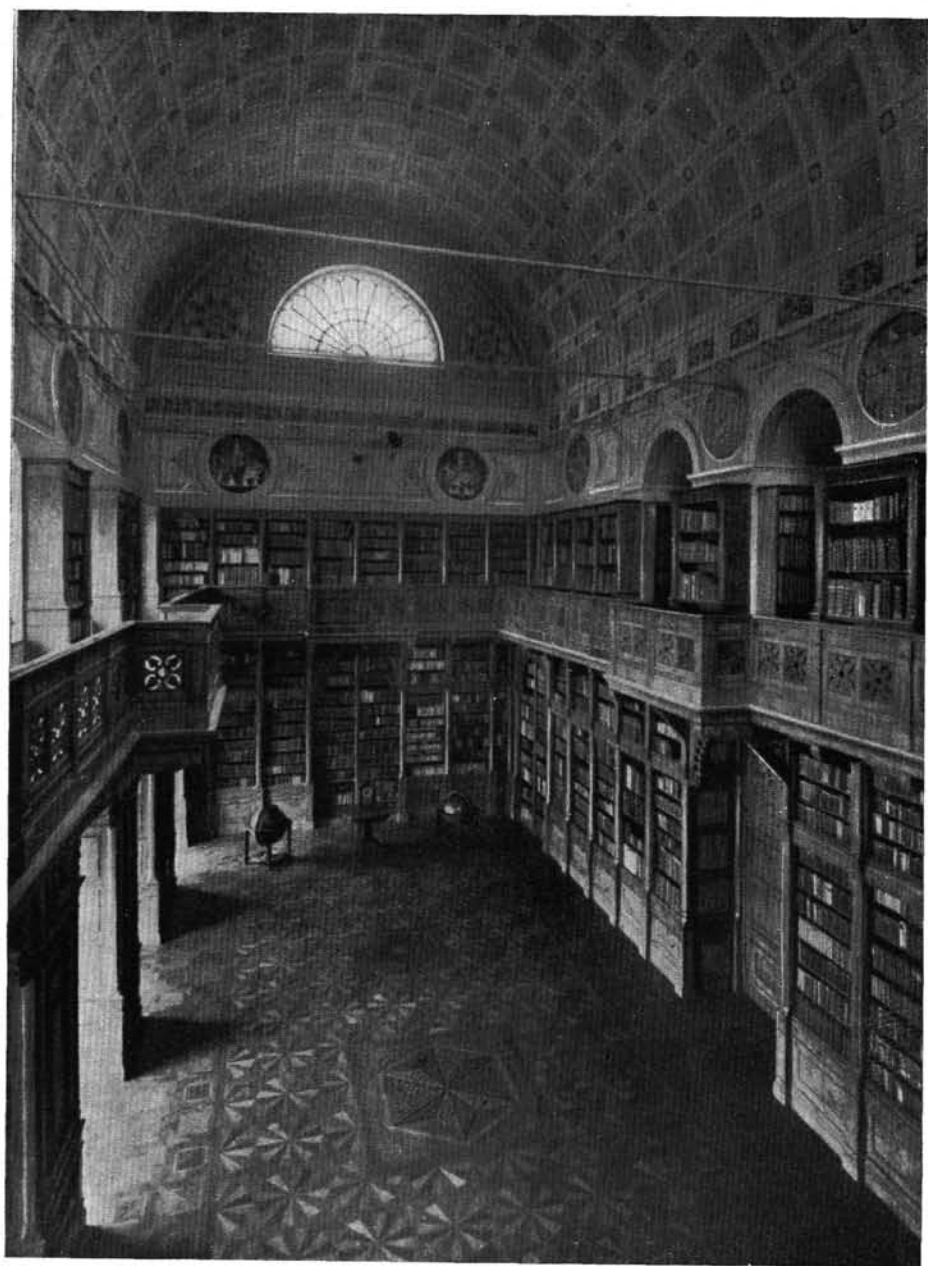
ségesnek mutatkozott —, elsősorban a korábbi profilnak és időhatárnak megfelelően (a XIX. század közepéig) — kiegészíteni. E kis könyvtár (állománya mintegy 16 000 kötet) harmadik funkciója: Mátravidék táj-
könyvtára.

Évenként a Mátrában üdülő dolgozók tíz és tízezrei szemlélik meg ezt a műemléket és Gyöngyösre és általában a Mátrára vonatkozó tájjelegű állandó és alkalmi kiállításait. Így járulunk hozzá itt is dolgozó népünk kulturális élményeinek gazdagításához. Emellett, ugyancsak a tájjeleget domborítva ki, kisebb, állandó könyvtörténeti kiállítással emeljük e műemlékkönyvtárunk nevelő hatását.

Jelenleg még mindig a legkevésbé világos az 1955 nyarán megnyílt *zirici műemléki könyvtár* funkciója. Műemlékjellege feltétlenül megköveteli annak egységes, helyben való megőrzését. Zirc lakosságának egyre sürgetőbb kívánsága, de a valóban gazdag könyvtár felhasználása is indokolták azt, hogy megnyitását tovább ne halasszuk, annak ellenére, hogy Zirc lakosságának tényleges igényeit ez a könyvtár egyelőre nem fogja kielégíteni, illetőleg megfordítva, ma még Zircen nem elég nagyszámú az az értelmiség, amelyik ezt az elsősorban tudományos jellegű könyvtárat valóban használni tudja. E gyönyörű fekvésű és rohamosan fejlődő bányaváros kulturális igényei azonban állandóan emelkednek s ez a fejlődés észrevehetően mutatkozik a könyvtár olvasótermi forgalmán is, noha a legutolsó esztendőben, részben a vezető távolléte, részben az épület belső renoválása miatt, a forgalom átmenetileg visszaesett.

A Bakonyvidék mint üdülési központ is, természetesen, joggal igényli, hogy egyrészt *Wilde Mihály* zirici asztalos mester iparművészeti remekműve: a szép, gazdag intarziás állványzatú és padozatú könyvtárterem, értékes kiadványaival, mint muzeális látványosság gazdagítsa kulturális élményeivel látogatóit, másrészt az itt is megvalósított bakonyvidéki tájjelegű és könyvtörténeti állandó, valamint alkalmi kiállításokkal hozzájáruljon népünk szélesebb rétegeinek kulturális emelkedéséhez. Ezek mellett a semmiképpen el nem hanyagolható szempontok mellett az anyag biztonságának védelme is indokolta a könyvtár mielőbbi megnyitását. Tervünk, hogy az anyag teljes rendezése és katalogizálása után ezzel az állománnyal könyvtárközi kölcsönzésben is tehermentesítsük a Széchenyi Könyvtár központi állományát.

Jelentős feladattal bővült könyvtárunk 1954 augusztusában, amikor a Népkönyvtári Központ átszervezése, illetőleg megszűnése kapcsán könyvtárunk vette át a *nemzeti tulajdonba* került, kallódó, illetőleg a többi könyvtárártól átvett duplum könyvanyag gondozását, feldolgozását, elosztó munkáját is. E feladatok átvételét — noha tisztában volt azzal, hogy ez újabb gond és nehézség forrása lesz — a Könyvtár vezetése már 1953-ban szorgalmazta, szorgalmazta pedig azért, mert e feladatok igen szorosan kapcsolódtak a Széchenyi Könyvtár feladataihoz (Adrémaleméztár, az anyag kategorizálása stb.) s úgy gondolta, hogy ha ez a feladat irányítása alá kerül, jobban tudja a felmerülő közös munkafolyamatokat saját belső tevékenységével összehangolni. A minisztérium foglalkozott is akkor e javaslattal, de, elsősorban a már átvett feladatok megszervezetlensége s az amúgy is túlgyors fejlődés okozta egyéb nehézségek miatt, nem találta

Zirc

időszerűnek. Amikor egy évvel később, a Népkönyvtári Központ feloszlata miatt e feladat mégis a Könyvtárhoz került, ismét hasonló nehézségek mutatkoztak, mint az OKK átszervezésénél. A Széchényi Könyvtár megint csak nem kapta meg azokat a kereteket, amelyek az NK költségvetésében szerepeltek s melyek a feladatok sikeres ellátásához szükségesek lettek volna.

Mindezen nehézségek ellenére ez az átvett részleg: a *Könyvelosztó* a Széchényi Könyvtár keretein belül továbbfejlődött és igen jelentős feladatokat lát el. Tevékenysége nagyban hozzájárul a közművelődési és tudományos könyvtáraink állományában egyaránt mutatkozó régi hiányok pótlásához. A Széchényi Könyvtár állománya is ezen az úton számtalan elveszett, vagy állományában soha nem szereplő, gyűjtőköréhez szorosan kapcsolódó könyvet: hungaricát, rariorát, segédkönyveket, sőt a *Régi Magyar Könyvtár* számos példányát, kódexet és egyéb kéziratokat szerzett be. Mintegy 160 000-re tehető azon hungaricumok száma, melyekkel muzeális állományát ezen az úton kiegészítette.

Könyvelosztó állomásunk 1954. június 1. és 1957. december 31. között, mióta szervezetileg az OSZK-hoz tartozik, 922 246 művet dolgozott fel s ebből 628 476 művet adott át különböző könyvtáraknak.

Tevékenységet részleteiben a következő táblázat mutatja.

Feldolgozott művek	1954	1955	1956	1957	Összesen
Régi hung. könyvek	23 947	37 130	18 597	17 717	97 391
Régi idegen könyvek	—	—	—	9 342	9 342
Modern hung. könyvek.....	82 598	120 691	81 678	97 088	382 055
Modern idegen szépirod.	31 613	97 473	29 393	30 061	188 540
Modern idegen szakirod.	—	4 319	27 253	18 402	49 974
Modern hung. periodika	24 287	103 297	38 220	18 884	184 688
Modern idegen periodika	—	—	—	10 256	10 256
Kiadott művek					
Régi hung. könyvek	12 564	23 335	11 040	12 755	59 694
Régi idegen könyvek	—	—	—	—	—
Modern hung. könyvek.....	82 661	98 210	73 017	115 150	369 038
Modern idegen szépirod.	—	43 542	18 568	15 615	77 725
Modern idegen szakirod.	—	21 706	18 614	6 108	46 428
Modern hung. periodika	13 346	69 072	37 173	8 779	128 370
Modern idegen periodika	—	—	—	6 925	6 925

Központi funkciójából folyik, hogy az Országos Széchényi Könyvtár jelentős részt vállalt a *szakmai továbbképzés* elvi kérdéseinek tisztázásában és operatív megoldásában is. Az intézetvezető helyettese 1953 óta a Könyvtárügyi Tanács oktatásügyi albizottságának (1957 óta: Képzési és Továbbképzési Szakbizottság) elnöke. Az ő irányítása alatt, de a különböző típusú könyvtárakból mind több szakember bevonásával, az Országos Széchényi Könyvtárban készülnek azok a tervek és javaslatok, amelyek a szakmai továbbképzést országosan összefogják. E keretek kidolgozása nem volt könnyű, a fejlődés itt sem volt egyenletes ütemű. Nehezen tudtuk megtalálni a helyes utat, kielemezni a tényleges igényt s a valóságos szükségleteket. Az első esztendőkből a könyvtári munkakörrel kapcsolatos tanfolyamokkal

Munkában a könyvelősző „kötött periodikák” részlege

kísérleteztünk. Egy-egy munkaterület munkatársai számára tartottunk az általuk ellátott munkafolyamatokról továbbképző előadásokat, azonban sem az oktató és a hallgatóság között nem tudtuk a megfelelő nivőkülönbséget biztosítani (az előadók legtöbbször a munkatársak közül kerültek ki) sem az a vitaszellem nem tudott kibontakozni, amelyik ezt az oktatási formát az adott keretek között érdekessé és hasznossá tehetné volna. Hosszas kísérletezgetés után rájöttünk arra, hogy magasabb fokon a leghasznosabb továbbképzési forma a hazai és külföldi szakirodalom olvasása és megvitatása.

Sok kísérlet, hosszas viták s a Könyvtárügyi Tanács által 1955-ben elfogadott országos továbbképzési terv alapján indult meg 1955/56 oktatási évben néhány olyan tanfolyam³⁶, amely úgy éreztük, a korábbi bizonytalan-kodásokkal szemben jelentős fejlődést mutat. Az 1956. októberi ellenforradalmi események e képzési formák további kialakítását meggátolták. 1957/1958-ban, az 1956-ban kidolgozott tervek szellemében továbbfejlesztett, s a Könyvtárügyi Tanács által ismét jóváhagyott alapokon több tanfolyamot indítottunk meg, valamint kidolgoztuk az 1958 februárjában, illetőleg szeptemberében meginduló tanfolyamok tervét.

1957—1958-as oktatási évben az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói számára (a többi budapesti tudományos nagykönyvtár bevonásával) a következő tanfolyamokat indítottuk: a raktárkezelők könyvtártechnikai és általános műveltségi ismereteinek gyarapítására egy éves, az egyetemet nem

könyvtáros szakon végzettek számára 2 éves ráfejlő tanfolyamot, mely elhelyezkedés és egyenlő elbánás szempontjából az egyetemi könyvtárszak elvégzésével egyenértékűnek tekinthető. 1958 februárjától folytatjuk a felsőfokú, előbb már érintett témamegbeszéléseket s megindítjuk az egész magyar könyvtárügy szempontjából oly jelentős kérdés, a könyvhigiéncia legfontosabb problémáival kapcsolatos előadássorozatot.

Befejezésül, munkánk elemzésénél nem feledkezhetünk meg a *külön-gyűjtemények* problémáiról sem. E tárgyak anyagának egyrésze, a múlt hibás könyvtárpolitikájából kifolyólag, amely elsőrendű feladatának nem a muzeális anyag feltárását és hozzáférhetővé tételét, hanem kizárólag az „örökkévalóság” számára való konzerválását tekintette, teljesen ismeretlen. Még olyan táraknál is (Kézirattár, Régi és Ritka Nyomtatványok Tára), ahol az anyag javarészeről régtől fogva készültek nyilvántartások, e katalógusok oly elavultak és oly kevés szempontból tárják fel az anyagot, hogy a rekatalogizálás minél sürgősebb követelménnyé vált.

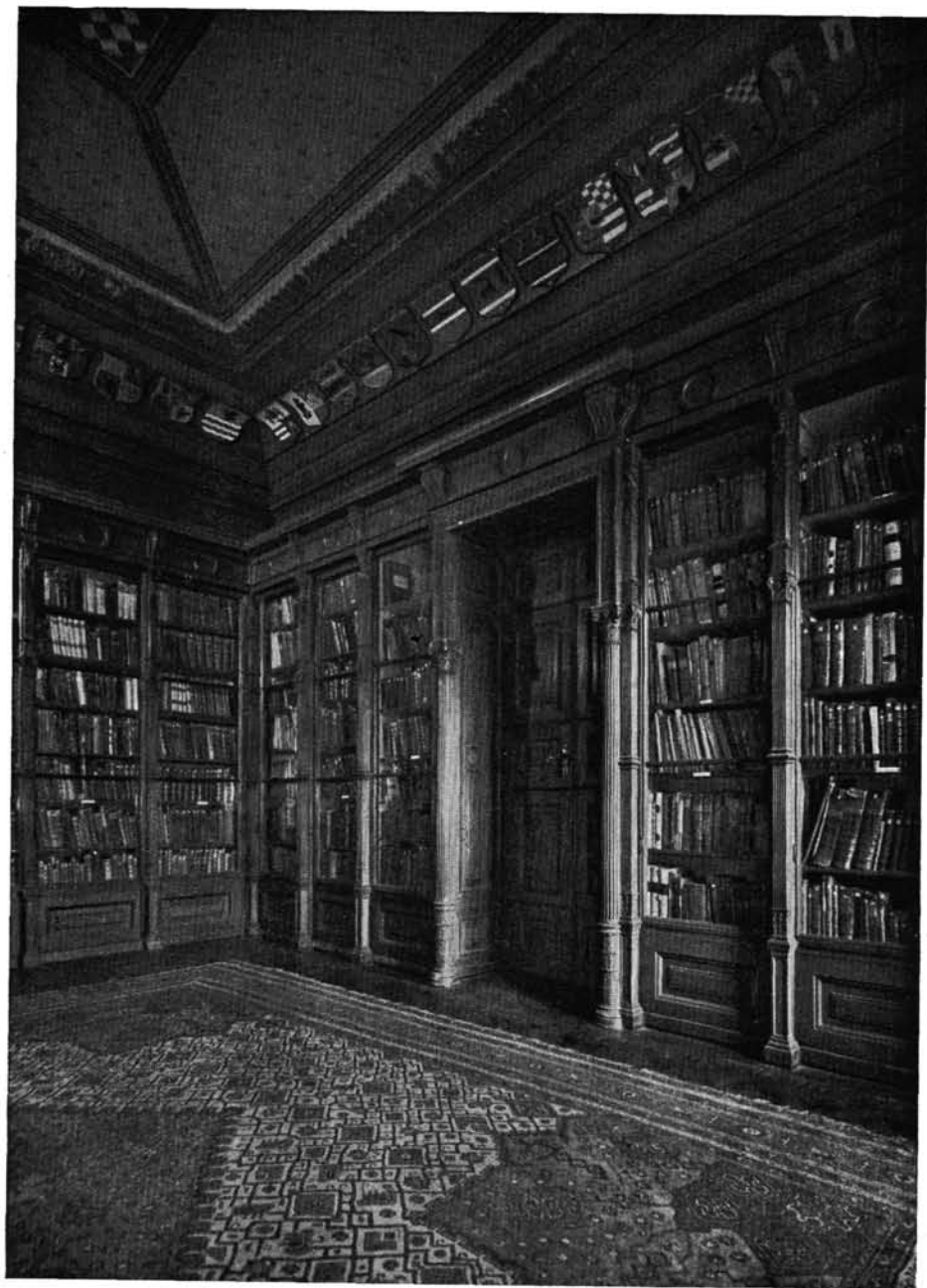
A *Kézirattár*, mihelyt fentebb már említett rész-katalógusát, a *Kéziratos források*³⁷ című kiadványát elkészítette, hozzálátott nyomtatott katalógusának munkálataihoz. Ez hasonló gyűjtemény elengedhetetlen segédeszköze, elkészítése tovább nem halasztható, de igen komoly tudományos elmélyülést és sok időt igénylő feladat. Sajnos a Tárnak a jelenlegi körülmények között, az állandóan növekvő kurrens feladatai mellett, alig jut ideje ennek a kiadványnak a gondozására. Csak a legnagyobb erőfeszítések árán sikerült azt keresztülvinni, hogy legalább az anyag újkori, kötetes, magyar nyelvű része 1956-ban — sokszorosított formában és bibliográfiai feldolgozás nélkül — kiadásra kerüljön. A Tár folyamatosan végzi a francia, német, latin s egyéb nyelvű újkori anyag feldolgozását és catalogue raisonné formájában való kiadásának előmunkálatait, valamint a sokszorosított magyar nyelvű kéziratok katalógusának bibliográfiai jegyzetekkel kiegészített, nyomtatott, végleges kiadásra való előkészítését.

A nyomtatott katalógus munkálatai mellett, természetesen minden eszközt megragad, hogy a múltbelinél sokkal magasabb igényű tudományos követelményeknek megfeleljen. Praesens cédulakatalógusaiban, melyekben korábban csak szerző, vagy címszó alatt szerepelt a kézirat, most sokféle tárgyi szempontból is feltárja anyagát. A történeti és irodalomtörténeti kutatás számára rendkívüli, tudományos értéket képviselő „Levelestár”-hoz a levélíró és címzett betűrendes katalógusa mellett 1951-ben időrendi katalógust szerkesztett s azt folyamatosan építi tovább, hogy ezzel a korokhoz: évekhez és napokhoz kötött történelmi kutatásokat — a mintegy 120 000 db levél egyenkénti átnézése nélkül — lehetővé tegye.

1952-ben megindította a Magyarországon található kéziratok bibliográfiai feltárását, mely munkálatokat mai napig végzi. 1957 végéig 30 000 cédula állt a kutatók rendelkezésére. 1957 végére tervet dolgozott ki az 1958 elején meginduló országos kézirat kataszter feltáró munkájához.

A Tár felszabadulás utáni fejlődéséről tanúskodnak a gyarapodási adatok is.³⁸

Amilyen örvendetesek ezek az adatok s amilyen jelentős a Tár tudományos anyagfeltáró munkája, s a készülő nyomtatott katalógusok, annyira elmaradt e *kincsek karbantartása*. Ezen a területen talán a legerősebb e Tár

A Kézirattár egyik helyisége, az 1956-ban restaurált Széchényi-terem

s valamennyi muzeális osztályunk, de egész könyvtárügyünk lemaradása. A könyvtártudománynak nincs még egy területe, amely országos viszonylatban is oly elhanyagolt volna, mint a könyvhygiéna és a restaurálás kérdése. Ahelyett, hogy tudományos felkészültséggel rendelkező szakemberek, komoly kutatólaboratórium foglalkozna ezekkel a nemzetközi viszonylatban ma már rendkívül fontosnak tartott és jelentőségükhöz mértén megoldott kérdésekkel, nálunk 1957 végéig még mindig a könyvkötészet egyik munkatársa és egy 2 főből álló csoport foglalkozik a könyveket pusztító ellenségek kártevéseinek megelőzésével, a kórokozók megsemmisítésével és az okozott kár restaurálásával, régi muzeális értékű kötések pótlásával. Az állandó és szervezett munkához s ezzel kapcsolatos tudományos kísérletekhez sem laboratórium, sem megfelelő tudományos képzettségű szakember nem állt mind- eddig rendelkezésre. Ezt az elmaradást sürgősen fel kell számolni. A legszükségesebb laboratóriumi felszereléseket 1957. év végére sikerült biztosítani s így előreláthatólag 1958 elején 4 fővel megindulhatnak a kísérletek egy központi könyvhygiéna laboratórium kiépítésére.

A Kézirattárhoz hasonlóan a *Régi és Ritka Nyomtatványok Tára* is legelső és legfontosabb feladatának anyaga sokrétű feltárását tekintette.

Az ötéves terv keretében indult meg a kezelésébe tartozó ritkasággyűjtemények tervszerű és rendszeres, minden tudományos igényt kielégítő feldolgozása. Erre annál nagyobb szükség volt, mert amilyen nagy gonddal történt meg a múltban a páratlanul értékes anyag összegyűjtése és gondozása, éppen annyira keveset törődtek — a Kézirattárhoz hasonlóan — a megfelelő, rendszeres feltárással és feldolgozással. A legjellemzőbb erre, hogy Szabó Károly *RMK* bibliográfiájának egy átlótt példányát használták, a megfelelő kiegészítő bejegyzésekkel állomány nyilvántartás gyanánt. Lépésről lépésre haladva a Tár előbb az ősnymtatványok, majd az *RMK* adremával sokszorosított, új katalógusainak elkészítését indította meg. A tizenötféle ősnymtatványkatalógus (betűrendes szerzői, általános időrendi, nyomdászattörténeti rendszerező, nyomdászok szerinti betűrendes, megjelenések szerinti betűrendes, helyrajzi, bibliográfiai katalógus, tárgyi címszó katalógus, szakkatalógus, szerzői kronológikus katalógus, nyelvi katalógus, metszetkatalógus, kötéskatalógus, festett díszek katalógusa és végül az egykorú posszeszorok katalógusa) az ősnymtatvány kutatás, valamint a könyvtörténeti és irodalomtörténeti kutatás szinte minden kérdésére gyors és áttekinthető választ adhat. 1955 óta készül a bpesti Egyetemi és az Akadémiai Könyvtárak szakembereinek bevonásával a Magyarországon található ősnymtatványok teljes katasztere, mely előreláthatólag 1959-ben fog megjelenni. A „*Régi Magyar Könyvtár*” katalógusainak munkálatait, amelyek szintén már szépen előrehaladtak, személyzeti hiány miatt 1953—1954-ben átmenetileg le kellett állítani. A *RMK* példánykataszterének szükségessége ui. a nagy mennyiségben beözönlött ún. „ömlesztett anyag” feldolgozásához és szétosztásához sürgetően jelentkezett. 1955 óta az *RMK* I. kötetének munkálatai újra megindultak. Könyvtárunk belső profilozása következtében az ősnymtatványok, *RMK*-művek és régi Hungaricák (Apponyi Hung. gyűjt.) mellé a XVI. századi külföldi anyag, valamint a kortól független egyéb ritkaságok (editio princeps, ritka és illegális nyomtatványok stb.) is az osztály gyűjtőkörébe utaltat-

tak. Az 1953. esztendőben válogatta ki és vette át az osztály könyvtárunk központi raktárából a XVI. század külföldi anyagát, amely közel 10 000 db-ot tartalmaz.

Az osztály gyűjteményei az utolsó esztendőkből jelentékeny mértékben *gyarapodtak* új szerzeményekben, e gyarapodás messze felülmúlja az előző évek gyarapodásait. Új szerzeményeink száma 1957 végéig csaknem eléri a 3500 db-ot, ebből 226 ősnymtatvány, 920 RMK mű és kb. 1700 XVI. századi külföldi nyomtatvány.

Az elmúlt 12 év gazdag gyarapodásából csak a néhány legkiemelkedőbet emeljük ki. A felszabadulás óta került könyvtárunkba:

Die grundlichen und rechten Hauptartickel aller Bauerschaft [H. é. ny. n. 1524]. A XVI. századi német parasztmozgalmak híres „Tizenkét artikulusa, 1524. évi eredeti kiadás. Több értékes Luther-kiadvánnyal egybekötve.

Brant, Sebastian: Das Narrenschiff. (Basel, 1497. Hain 3747.)

Biblia graeca. Venezia 1518. Aldus. A teljes biblia görög szövegének első, Aldusnál megjelent kiadása.

Janus Pannonius: Sylva panegyrica. Mágyi Sebestyén kiadása. Bologna 1513. Illuminált hártypéldány Báthory István nádor és Szathmáry György pécsi püspök, Thurzó Elek, Perényi Péter és Magyi Sebestyén címerével.

Balassa *Bálint Istenes énekeinek* három kiadása. Lőcse 1670; Nagyszombat 1699; Lőcse 1671.)

Pesti Gábor: *Nomenclatura sex linguarum*. (Bécs 1554?)

Gutenberg 42 soros bibliájából negyed levélnyi töredék.

Averroes: Destructiones Destructionum Algazelis. Augustinus Niphus kommentárjával. Pavia 1521.

Bellantius Lucius: De astrologica veritate. Firenze 1489. Gerhard von Haarlem.

Misztótfalusi Kiss Miklós *betűmintái*. Kolozsvár 1723 .

Hasonló, bár lassúbb ütemű fejlődésről számolhatunk be a többi különgyűjteményünk munkájával kapcsolatban is.

A *Színháztörténeti* osztály, mely évekig tartó előkészületek után csak 1949-ben jött létre, ma már gazdag anyagával és dolgozóinak jó szakmai felkészültségével komoly segítséget jelent a színház-, film- és tánc-történeti kutatóknak; de nem kevésbé jelentős az a segítség sem, melyet a *magyarországi* színházi embereinek: dramaturgoknak, rendezőknek nyújt; nem egy színházi rendezés és nem egy forgatókönyv születésénél ott bábáskodtak, a tár gazdag anyagával segítséget adva, munkatársaink (*Fáklyaláng*, *Erkel* film stb.).

A tár gyarapodása is igen jelentős. Alapítása óta mintegy 20 000 fényképpel, díslettervvel és ugyanannyi műsorfüzettel gyarapodott. Legkiemelkedőbb darabok: *Jaschik* Álmos színháztörténeti vonatkozású anyaga, *Laczkó Géza* s *Pán József* díslettervei, *Escher* Károly nagyterjedelmű, színháztörténeti vonatkozásban első rendű fontosságú fotónegatív anyaga, valamint az egykori Népszínháznak az Operától átvett könyvtára.

Zeneműtárunk is az eleven, liktető élettel tart szoros kapcsolatot, a zenetörténet tudományos kutatói és aktív alkotói, művészei sokszor fordul-

nak hozzánk tanácsokért és hogy nem távoznak üres kézzel, annak egyik bizonyítéka, hogy az *Erkel* filmmel kapcsolatos dokumentációs munkájukért a Filmgyár külön megleghangú elismerését nyilvánította 1954-ben a Tár dolgozóinak. A *Bihari* és *Beethoven*, valamint az Operaházban rendezett reprezentatív *Erkel* kiállításon, az *Országos Bartók* kiállításon és a *Mozart* kiállításon kívül, meg kell még a Zeneműtár életéből említeni azokat a megmozdulásokat, melyekkel munkatársaink a külföldön rendezett magyar vonatkozású zenei kiállításokat segítették. Ilyenek: *A magyar zene története és jelene* a párizsi Zenei-Fesztiválon (1954); *Kodály emlékkiállítás* a Párizsi Magyar Intézetben (1957).

Az Osztály nem csupán értékes anyagának feltárásával segíti a zene-történeti kutatásokat, hanem munkatársai maguk is tevőlegesen vesznek részt a tudományos munkában s igen komolyan hozzájárulnak a magyar zenetörténeti kutatások nemzetközi elismertetéséhez. Így a Tárban összegyűjtött *Haydn* eredeti és másolatos munkáinak jegyzékét készítették el a *Larsen* professzor vezetése alatt készülő összkiadás számára; *Haydn* hangszeres dokumentációját A. van *Hoboken* dán professzor részére küldték meg. *Erkel* műveinek és egyéb népszínműveknek összegyűjtését és filmettetését végezték, *Szvesnyikov* moszkvai professzor előadásai számára. A Tár résztvesz, a magyar vonatkozású 1800-ig megjelent magyar zenei kiadványok összegyűjtésével, a nagyjelentőségű nemzetközi kiadvány *A Repertoire Intern. des Sources Musicales* (RISM) munkálataiban. Az 1957. év vége már az 1959-es *Haydn*-jubileum előkészületeinek jegyében telt el.

A *Térképtár* munkája is döntően megváltozott az elmúlt esztendőben. Gyűjteménye örvendetesen gyarapodott, ennek megfelelően emelkedett azoknak a kutatóknak száma is, akik ezt az értékes és páratlan gyűjteményt használják. E területen mint a térképtárak módszertani irányítója is igen sok segítséget ad a többi könyvtári és levéltári térképtárnak.

Ez eredmények mellett meg kell említenünk, hogy a Tár munkáját hosszú ideig nagy mértékben akadályozta a helyhiány, állományának egy jelentős része évekig raktárban „ömlesztve”, hozzáférhetetlen volt. Csak 1956-ban, amikor a harmadik pótépületet; a Múzeum utca 3. helyiségeit sikerült megkapni, tudta végre anyagát egyesítve felállítani.

A *Plakát és Aprónyomtatványtár* jelentősége is megnőtt. Kiállítások, dokumentációs munkálatok számára gyakran fordulnak hozzá. A múlt politikai fejlődésének gazdag, értékes anyaga halmozódott fel ebben a gyűjteményben. Többi gyűjteményes tárunkhoz hasonlóan a feltáró, feldolgozó munka csak a felszabadulás után indult meg. Ma már az anyag legnagyobb része könyvtárilag is fel van dolgozva. A korábban alig hozzáférhető anyag a felszabadulás óta eltelt 12 esztendő eredményeként rendezve, időrendben tékázva áll a kutatás rendelkezésére. A grafikai plakátokról szabályos katalógus készült. 1956-ban, amikor is a Múzeum utcai pótépületben ez a Tárunk is, a Térképtárhoz hasonlóan, megfelelő helyhez jutott, sikerült végre hosszú idő óta szétszórt anyagát egy helyen raktározni és így az egész anyag könyvtári kezelését biztosítani.

Értékes történelmi anyagáról, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc plakátairól (az Orsz. Levéltár anyagával együtt) külön katalógus készült; 1956 óta a Tanácsköztársaság plakátanyagáról készül részletes kata-

lógus, mely hivatva lesz a 40 éves jubileumi esztendő kutatásait segíteni. Szólnunk kell még a *könyvtártudományi* munkáról is, mely korábban Könyvtárunknak intenzíven művelt, de mint a fentebbiekből is láttuk, a felszabadulás első esztendeiben részben elvi tisztázatlanság, részben a sűrűbb feladatok miatt átmenetileg erősen háttérbe szorult tevékenysége volt. E tudományos munka központja — amennyire egyáltalán ezekben az években országos viszonylatban is beszélhetünk róla — addig amíg az Akadémia melletti Könyvtártudományi Főbizottság létre nem jött, az OSZK volt. A tudományos tervek elkészítése, a szakmai káderek felkutatása és beszerzése mellett, legtöbb esetben igen csekély eredménnyel, még az Akadémia felé is küzdenie kellett azokért az anyagi lehetőségekért is, amelyek a munka minimális menetét biztosították. A Főbizottság megalakulása a könyvtártudományi munkának új lendületet adott, azt szervezettebbé és átgondoltabbá tette, a szervezési munkát és a költségvetési fedezet biztosítását levette a vállainkról. Viszont a könyvtártudományi munka tervében (a második tudományos 5 éves terv keretén belül) igen sok új feladatot hártott a Széchényi Könyvtárra. Noha e feladatok operatív részét jelentős hányadában a célhitellel támogatott külső munkatársak — részben Debrecenben — végzik, az egyes feladatok irányító munkáját a Széchényi Könyvtár illetékes osztályainak kellett természetesen végrehajtania.

1953-ban kezdte meg, mint fentebb érintettük, könyvtárközi viszonylatban a *tudományos munkaközösségek szervezését*, melyek a könyvtártudomány valamennyi területére kiterjedtek s ennek megfelelően feladataik és módszerük szempontjából 3 csoportra voltak oszthatók.

I. *Elméleti könyvtártudományi kérdések* (olvasószolgálat, katalógus-szerkesztés, bibliográfiai, szerzeményezési, könyvtárápítési és könyvtárjogi munkaközösségek, Országos Osztályozó Bizottság.)

II. *Bibliográfiai és kataszteri munkaközösségek* (Magyar könyvészet 1921—1935, Magyar folyóirat és hírlapbibliográfia 1705—1919, Magyar Színház-, Dráma- Tánc és Filmtörténeti bibliográfia, Kéziratbibliográfia, Országos Térképkataszter, Országos Ősnyomatványkataszter.)

III. *Könyv- és könyvtártörténeti munkaközösség*. 1. kéziratosság kora, 2. Régi nyomtatott könyvek kora. 3. A XIX—XX. századi fejlődés kora. 4. Felszabadulás utáni kor. Ez utóbbiak közül erőteljesebben csak a harmadik és negyedik csoport munkája indult meg. A kutatások előrehaladtak a közművelődési könyvtárak történetében, az Országos Széchényi Könyvtár és a magyar könyvtárügy története a felszabadulás utáni területeken, de összefoglaló eredmények helyett egyelőre ezekből is csak részlettanulmányok jelentek meg.³⁹ E munkaközösségek indították el a többi könyvtárak történetével foglalkozó, de igen hamar abból kiváló kutatásokat is.⁴⁰

Elméleti könyvtártudományi munkaközösségeink, melyeknek munkája részben saját hibánk, részben a többi könyvtárak megfelelő támogatásának hiánya miatt igen lassan haladt, csak kevés eredményt tudtak felmutatni, s 1957-ben a Könyvtárügyi Tanács akkor létrejött Szakbizottságaiba olvadtak be.

Az elméleti könyvtártudományi kérdésekkel foglalkozó munkacsoportokkal kapcsolatban meg kell említeni azt az 1954-ben kialakult elképzelést, hogy ezeknek közvetlen irányítását, a fentebb a módszertani osztály

perspektívájával kapcsolatban mondtak közvetlen következményeként, módszertani osztályunk megerősítésével és újabb funkciójával — profiljának a tudományos könyvtárak felé való kiszélesítésével — párhuzamosan, közvetlenül a Módszertani osztály alá akartuk helyezni. E munkaközösségekkel kapcsolatban csekély hatáskörök hangsúlyozása mellett, mégis mint eredményt kell elkönyvelnünk, hogy Olvasószolgálati munkaközösségünk mindjárt megundulásakor, 1954. február hónapban az olvasószolgálat legproblematicusabb kérdéseiről rendezett, számos kérdést tisztázó ankétot. A katalógusszerkesztési munkaközösség az olvasószolgálati munkaközösséggel együtt ugyanez év májusában vitaülést tartott az olvasókatalógus kérdéseiről. E két vitaülésünk eredményessége, a tudományos könyvtárak váratlan nagy érdeklődése mutatja, hogy helyes úton jártunk, amikor a könyvtár-tudomány elméleti kérdéseinek megvitatását, az illető szakterület országos viszonylatban legjobb szakemberei számára, lehetővé tettük. Hasonló vita-üléseket tartottunk 1954-ben az ajánló bibliográfiák módszertani kérdéseiről, felhasználásukról, valamint az annotáció elvi kérdéseiről, 1955-ben a tájbibliográfiákról, majd a könyv-könyvtártörténet módszertanáról.

Emellett a közművelődési könyvtárak munkájához nyújtott közvetlen segítség, néhány elméleti tanács, egy-két cikk a Könyvtárosban, kétségtelenül nem kielégítő eredmény 4—5 esztendő munkájaként. Nem kielégítő, de kezdeti lépések, melyek reméljük az új formában, jobb lehetőségek között meg fogják hozni a maguk termékeny gyümölcsét.

Áttekintve az Országos Széchényi Könyvtár munkáját a felszabadulás óta, éreznünk kell, hogy Könyvtárunk, fejlődésében szorosan egybekapcsolódott népidemokráciánk fejlődésével. Sorsában, belső építő munkájában, átalakulásában, a fejlődés lassúbb menete mellett is, benne lüktet szocializmust építő népünk alkotó ereje. A döntő szakaszok, melyeket Könyvtárunk és az egész magyar könyvtárügy fejlődésében megállapíthatunk, egybeesnek gazdasági, politikai és kulturális fejlődésünk szakaszaival.

Sajnos az októberi ellenforradalmi események nem kerülték el könyvtárunkat sem. A fentebb vázolt szervezeti lazaság lassan-lassan megbontotta a könyvtár egységét. Az ellenforradalmat előkészítő szakaszban ezek a hibák még jobban kiéleződtek s a könyvtáron belül egy olyan, az ellenforradalom irányába húzó mag keletkezett, amely több-kevesebb sikerrel megpróbálta munkatársaink szélesebb rétegeit is rendszerünkkel szembeállítani.

Az ellenforradalom harci eseményei során súlyos anyagi károk érték a könyvtárat, a felkelők a Puskin utcai részlegbe is befészkeltek magukat s különösen Zeneműtárunkat érte — immár másodszor — igen súlyos károsodás. Az éppen kiállított *Liszt* dokumentumok értékesebb darabjait is csak az utolsó pillanatban tudtuk megmenteni. Mikrofilm berendezésünk csaknem teljes egészében elpusztult s a károkat csak igen nagy erőfeszítésekkel tudtuk 1957 második felében helyreállítani.

A könyvtáron belül, az ellenforradalom leverése után, a konszolidáció csak nagyon lassan indult meg s mindaddig, amíg az ellenforradalom irányába hajtó erők főképviselőit el nem távolították, egészen március közepéig, ezek állandóan akadályozták a kibontakozást. Jellemző, hogy felülről és olvasóink felől elhangzott ismételt sürgetés ellenére, még az olvasótermet sem sikerült március előtt megnyitni.

Amikor végre a Könyvtár élére kinevezett miniszteri biztos az ellenforradalom leghangosabb, uszító elemeit az intézetből eltávolította, megindult, a bár lassú, de egészséges újjáéledés. Időközben február elején párt-szervezetünk is újra szerveződött, munkatársaink ismét élénkebben kezdtek feladataik iránt érdeklődni s bizonyos általános fellendülés mutatkozott. Ebben a stádiumban érte a Könyvtárat május közepén a Könyvtárügyi Tanács által kezdeményezett s a Minisztériumban elrendelt és megszervezett módszertani felülvizsgálat. E felülvizsgálat talán túl korai volt, részben még az ellenforradalom okozta zűrzavart, s így nem mindenben a reális állapotokat találta, túlságosan elhúzódo munkája pedig kétségtelenül bizonyos megtorpanást, várakozási álláspontot jelentett s így, időben, fékezte a spontán kibontakozást. Ennek ellenére komoly eredményt jelentett. Számos hiányosságra hívta fel a figyelmet, olyanokra, amelyeket belülről nem vettünk, talán nem is mindig vehettünk észre. A legnagyobb jelentőségű véleményünk szerint az volt, hogy nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy a könyvtár a sok ingadozás, új és új feladatok vállalása közepette *elsődleges* nemzeti könyvtári funkcióját: a minden vonatkozásban, gyűjtőkörében éppenúgy, mint szolgáltatásaiban és muzeális téren, is megkövetelt *hungarica jellegét* nem domborította eléggé ki. Erre a hiányosságra ugyan már egy korábbi 1955-ben szervezett, csak a szerzeményi osztályunkra kiterjedő felülvizsgálat is felhívta a figyelmet, feltárta e téren az állománygyarapításban mutatkozó hiányosságokat, azonban, részben mivel ez a felülvizsgálat számos kérdésben nem foglalt el olyan határozott álláspontot, mint az utóbbi, részben pedig az akkori szervezetlenség, a központi vezetés gyengesége s éppen szerzeményi osztályunk rendkívül rossz személyi összetétele miatt, a feltárt hibákat nem követték megfelelő helyes, s a kérdés megoldására szervezeten és egyértelműen törekedő megoldások. A felülvizsgálat másik, munkánkat kétségtelenül előbbrevivő jelentősége az volt, hogy határozott formában mutatott rá a már ismételt érintett szervezeti hiányosságokra és az egységes szellem hiányára. E hiányosságot már hosszabb ideje éreztük magunk is és évek óta beszéltünk arról, hogy állandóan növekvő, fejlődő intézményünk egész strukturáját, felépítését, az időnként felmerülő, el nem odázható, toldozgatás helyett, alapjaiban meg kellene változtatni. Az átszervezésre irányuló törekvések ugyan először az ellenforradalom alatt jutottak el a tervek megfogalmazásáig, de e „reformtervek” természetesen igen sok vonatkozásban antidemokratikusak voltak, igen sok téren így, pl. az állományvédelemmel kapcsolatban reakciósnak mutatkoztak⁴¹. Éppen ezért e terveket elvetettük, viszont az átszervezés gondolatát ébrentartottuk s akkor, amikor az új, részben ideiglenes vezetés, a belső konszolidáció és a könyvtár rendjének, fegyelmének a helyreállítása után, a felülvizsgálat útmutatásait követve, ismét kezdett az átszervezés kérdéseivel foglalkozni, részben a régi alapokon, de új szellemben, alakultak ki 1957 végére azok a tervek, melyek hivatva lesznek az 1958 elején meginduló, az egész könyvtár szervezetét átalakító, munkát megalapozni.⁴²

Ezen elképzelések szerint a könyvtárat négy főosztályban tömörítjük, melyeken belül az osztályvezetők korábbi hatáskörükben megmaradnak, de négy főosztályvezető, közülük kettő egyszersmind a főigazgató helyettese,

fogja össze, egyezteti és irányítja az egész könyvtár gyakorlati munkáját. E szervezés egyik alapelve az, hogy a főigazgatót mentesítse a könyvtár gyakorlati tevékenységének kisebb-nagyobb gondjaitól, s ezzel lehetővé tegye hogy behatóbban és elmélyültebben tudjon a könyvtár nagy elvi kérdéseivel, tudományos munkájával és a nemzeti könyvtár vezetőjére háruló nagy, országos feladatokkal foglalkozni. A másik nem kevésbé döntő az, hogy az egész könyvtár munkáját szervezettebbé és egységesebbé, könnyebben áttekinthetővé tegye, s lehetővé váljék egy egészséges, egységes vezető kollektíva kialakítása.

Az út, amelyen haladnunk kell, ma már világosan áll előttünk. Visszapillantva az elmúlt tizenkét esztendőre, megállapíthatjuk, hogy könyvtárunk fejlődésében minden hiba és nehézség ellenére sok pozitívum is mutatkozik. Nemcsak anyagiakban és feladatkörben nőtt és fejlődött, de társadalmi funkciójában is gyökeresen megváltozott: ezen évek alatt vált *szocialista tartalommal* telítődött *nemzeti könyvtárrá*. Míg a felszabadulás előtt *csak* a tudományos kutatás, legjobb esetben az egyetemi hallgatók inkább kutató jellegű, semmint kimondottan tanulmányi feladatainak előmozdítását vállalta, tehát a könyvtár funkciójában csak mint munkaeszköz fejtett ki tevékenységet, addig utána, különösen a fordulat évét követő esztendőkből sokszor talán túlzásokkal és ez utóbbi jelleget indokolatlan mértékben erőszakolva, de felismerte, hogy mint minden könyvtárnak, a nemzeti könyvtárnak is vannak kulturális nevelő funkciói is. E fejlődésben — mint általában minden új útkeresésben — volt bizonyos törés. Időnként, országos viszonylatban is elhangzottak oly hibás nézetek, melyek a két funkciót vagylagosan, élesen szembeállították egymással. Ma már a könyvtár tudja, vallja és tudatosan vallja mindkét, illetőleg három társadalmi funkcióját, közvetlenül és a tudományos kutató munkán keresztül közvetve, a szocializmus építésében a termelés előmozdítását és magas tudományos szinten, szintén sokszor csak közvetve, a másikat, az emberformáló kulturális nevelő funkciót. Emellett nemzeti könyvtári jelleggel fogva, mint a könyvtárakat irányító államapparátus megbízott szerve, vállalja és ellátja hatósági jellegű feladatát. Mind e feladatokat szocialista szellemben egyeztetnie kell muzeális feladataival.

Az út, amelyen a könyvtár kezdetben homályban botorkálva, új vágásokat keresve és új ösvényeket taposva haladt, ma már — ha még göröngyös is, telve buktatókkal — világosan áll Könyvtárunk előtt. Kulturális nevelő funkciójában is kettős irányú feladatot kell vállalnia. Gazdag könyvanyagát a szerteágazó s egészen a külön gyűjteményekig leható olvasószolgálatán s kiállításain keresztül népünk eszmei politikai nevelése, kulturális felemelkedése szolgálatába kell állítani. Közvetve — míg az önálló intézet meg nem alakul — módszertani-, és bibliográfiai munkáján keresztül ennek hatósugara kell, hogy az ország egész területének könyvtárosait nevelje és az új szocialista közművelődési könyvtárak feladatainak megvalósítására felvértezze. De leszűkítené a könyvtár perspektíváját, ha e nagy és megtisztelő feladat mellett a jövőben nem fejlesztené tovább a másik funkciójából fakadó tevékenységét. Gazdag tudományos anyagát még fejlettebb eszközökkel, még jobb katalógusokkal és a teljessé való retrospektív és kurrens nemzeti bibliográfiáinak segítségével, valamint az egész ország hasonló jellegű anya-

gát feltáró központi kataszterein keresztül, a tudományos kutatás szolgálatába kell állítania. Emellett fokoznia kell saját tudományos kutató tevékenységét. Közvetlen gyakorlati könyvtárosi tevékenységünk mellett fokoznunk kell a könyvtártudományi kutató munkát is, melynek középpontjába a könyvtártudomány fentebb vázolt elméleti könyvtártudományi problémáinak kidolgozása és bibliográfiai tevékenysége mellett, elsősorban a könyv- és könyvtártörténet eddig csaknem teljesen elhanyagolt területének s mindezekelőtt saját múltjának tudományos feltárására kell kapacitásán belül minél sürgősebben az erőket összpontosítani. A könyvtártudomány általában elmaradt területén talán itt a legnagyobb a lemaradásunk, ennek feltárását, kulturális fejlődésünk összképének kialakítása érdekében, az irodalom és történelemtudomány egyaránt a tudományos könyvtárak munkatársaitól, elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár tudományos dolgozóitól várja. Annál inkább ránk várnak ezek a feladatok, mert hiszen a feltáráshoz szükséges könyvészeti forrásanyag, a történelmi jelentőségű kézíratos és nyomtatott emlékek egyaránt a legteljesebben könyvtárunkban vannak meg s a gyűjtemények gondozását országos viszonylatban is a legjobb szakemberek látják el.

Csak ha majd e hármas feladatnak maradéktalanul meg tudunk felelni s ha határozottan körvonalazott egységes koncepción épülő célkitűzéseinket megfelelő tudományos eredmények fogják követni, fogja betölteni tudni a nemzeti könyvtár a szocialista társadalom könyvtárügyében a ráváró szerepet. Reméljük, hogy mire idáig — mihamarabb — elérkezünk, új szellemben kibontakozó munkánkat új, megfelelő, a nemzeti könyvtárhoz méltó, a munka feltételeit mindenben biztosító épületben folytathatjuk.

Jegyzetek

1. Vö. Széchényi Ferenc felterjesztését 1802 március.
2. Vö. Az 1802. nov. 27-én kelt alapító levelet. OSZK Kézirattár.
3. Vö. Évkönyvünk lapján: Windisch Éva: Adatok a könyvtárosi pálya kialakulásához.
4. Vö. Az Orsz. M. Gyűjtemény Egyetem kiadványai, II. ciklus 1. füzet, Bp. 1931. Egyet. ny. 11. l.
5. Az alakuló ülés 1922. nov. 18-án (Vö. Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916—1926. Bp. Athenaeum 1927. 114—129, 11.)
6. Míg a Gyűjtemény Egyetembe beletartoztak a Magyar Nemzeti Múzeum 6 önálló tára (Történeti tár, Orsz. Széchényi Könyvtár, Állattár, Növénytar, Néprajzi tár és Szépművészeti múzeum), valamint az Orsz. Levéltár, Orsz. Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, Bécsi Magyar Történeti Intézet, a svábhgyei Csillagvizsgáló, a Tihanyi Biológiai Intézet, a Földrendési Observatórium, valamint az Országos Tanügyi és Pedagógiai Könyvtár — addig az 1934-ben alakult új autonómia: a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa alá csak a 6 múzeumi intézmény (Orsz. Széchényi Könyvtár, Történeti-, Természettudományi-, Szépművészeti-, Iparművészeti- és Néprajzi Múzeum), valamint az Országos Levéltár, az OKBK és a Könyvtári Főfelügyelőség tartozott.
7. 1949: 13. tvr.
8. Vö. Jelentés az OSZK 1945. évi működéséről, OSZK Irattár 1946.
9. Vö. uo.

10. Vö. Jelentés az OSZK 1946. évi működéséről. OSZK Irattár. 1947.
11. Vö. Jelentés az OSZK 1947. évi működéséről. OSZK irattár, 1948.
12. Vö. Jelentés az OSZK 1946. évi működéséről. OSZK irattár, 1947.
13. Vö. Magyar—oroszl kapcsolatok. Vezető. Bp. 1946.
14. Vö. Jelentés az OSZK 1948. évi működéséről. OSZK irattár. 1949.
15. Vö. 1848—1849. Centenaris Kiállítás. Bp. 1948. Történelmi Emlékbizottság, 6—7, 1.
16. Vö. A százéves szabad sajtó. A M. Újságírók Orsz. Szöv. és az Orsz. Széchenyi Könyvtár kiállításának ismertetője. Bp. 1948. Szövetség 16. 1.
17. Az első év 1948/49 2. félévében indult, a 3. évfolyamon.
18. Vö. 2. sz. melléklet.
19. A kötelepéldány beszoigáltatásáról szóló 213/1951 (XII. 18.) M. T. sz. rendelet, mely 1951 végén jelent meg, több szempontból jelent komoly fejlődést a magyar könyvtárügy területén. Ezek között a legfontosabbak: Az eddigi 7 kötelepéldányt 12-re emeli, ezeknek szétosztását a teljes kötelepéldányra jogosult és válogató jogú könyvtárak között az OSZK-ra bizza. Az OSZK-nak az eddigi 1 példány helyett 2 példányt biztosít és a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára is kap 1—1 kötelepéldányt valamennyi Magyarországon megjelent sajtótermékből.
20. Vö. Jelentés az OSZK 1951. évi működéséről. OSZK Irattár. 1952.
21. Vö. az 1952-es évi terv. OSZK irattár. 1952.
22. Vö. Népművelési Közlöny 1952. évi május 14-i sz.
23. Vö. az Orsz. Könyvtári Központ felülvizsgálati jegyzőkönyve, 1952. OKK irattár.
24. Mátyás király könyvtárától a 3000 népkönyvtárig c. könyvtárügyi kiállítás katalógusa. Bp. 1952. OSZK 42 1.
25. Vö. a magyar könyvtárosok első konferenciája. Bp. 1953. Művelt Nép 80 1.
26. Vö. Népművelési Közlöny 1954. 15—16. sz.
27. Vö. Kovács Máté: a magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései. A Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve. 1953. soksz. 59—136, 11.
28. Mintakatalógus a járási könyvtárak számára. Bp. 1954. Művelt Nép. 394. 1.
29. Az 1936-ban indult Magyar Könyvészet utolsó kötete 1941 könyvtermelését foglalja magában. Az új, kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfia 1946-ban indult. A legközelebbi jövőben megjelenendő ciklusbibliográfia az 1945—1954-es évek termését regisztrálja. Szerkesztés alatt áll az 1921—35. évi ciklus, s így az 1941—1944-es évek még hiányoznak.
30. Vö. Gulyás Pál: Magyar Írói Álnév Lexikon. Bp. 1956. Akadémia 706, 1.
31. Népművelési Közlöny 1954. június 25-i sz.
32. Művelt Nép 1954. 25. sz.
33. Az előbbi sorozatban 1957 végéig két füzet jelent meg: a bolgár irodalom magyar nyelven 1945—1954. soksz. Bp. 1956. OSZK; Albán—magyar bibliográfia. Soksz. Bp. 1956. OSZK. Az utóbbiban az első füzet jelent meg: Mickiewicz Magyarországon. Összeáll. Kozocsa Sándor. Bp. 1955. OSZK. 64 1.
34. MKM 5650/1924. M. E. sz. és MKM 5651/1924. M. E. sz.
35. 220/1948 (II. 1) VKMszr.
36. Az egyetemet nem könyvtárszakra végzett könyvtári dolgozók két éves ráfejlő tanfolyama; a raktárkezelők számára rendezett háromhónapos általános könyv- és könyvtárismereti tanfolyam, valamint a felsőfokú témaköri megbeszélések a legjelentősebbek.
37. Kéziratos források az Orsz. Széchenyi Könyvtár Kézirattárában, 1789—1867. Bp. 1950. OSZK. VIII. 252 1.
38. Vö. J. Hajdú Helga: A kéziratár állományának gyarapodása a felszabadulás óta c. cikkét a jelen évkönyvben.
39. V. Windisch Éva: Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből. Bp. 1957. Klny. a Magyar Könyvszemléből; Könyvtári munka a reformkorban az Országos Széchenyi Könyvtárban. Jelen évkönyvben: Miller Jakab Ferdinánd múzeumigazgató utolsó évei és az Orsz. Széchenyi Könyvtár. MKSzle (sajtó alatt). Az Országos Széchenyi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban. Tanulmányok Budapest multjából

13. k. (Sajtó alatt.) Papp Istvánné Adalékok az alföldi olvasóköri és népkönyvtárak történetéhez (1890—1914.) c. tanulmány jelen Évkönyvünkben.
40. Tóth András: Haladás és reakció küzdelme a Bp. Egyetemi Könyvtár épülete körül. MKSzele 1955. 41—71. l.; Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. k. 1957. 459—493. l.; a pesti Egyetemi Könyvtár a modern fejlődés útján. Uo. XI. k. 1956. 243—276. l.; Bruckner János; A jozefinista kulturpolitika és az Egyetemi Könyvtár. MKSzele. 1956. 2. sz. 112—132. l.; Csapodi Csaba: A legrégebb magyar könyvtár belsőrendje Bp. 1957. Klny. a MKSzele-ből.
41. Pl. a könyvtár berendezését úgy állapította meg, hogy a tudományos dolgozók bérét két egymástól igen lényegesen eltérő kategóriába osztotta s így szűk „tudós” réteget teremtett volna; az állomány védelmét az általános olvasók teljes kizárásával csak a tudományos kutatás számára akarta biztosítani.
42. Vö. az 5. sz. függelékét.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR MUNKATÁRSAI 1957. ÉV VÉGÉN

A) Állományba tartozó (01-es) dolgozók

Albert Gábor	tudományos munkatárs
Balla Albert	tudományos munkatárs
Balla Miklósné	tudományos munkatárs
Dr. Balla Sándor	tudományos főmunkatárs
Barbácsy Vilmosné	tudományos munkatárs
Barton András	közgyűjteményi munkaerő
Bartuc Lajos	adminisztratív ügyintéző
Bántai Vilmosné	tudományos munkatárs
Dr. Bassola Zoltán	tudományos főmunkatárs
Beck Lajos	közgyűjteményi munkaerő
Beck Oszkár	tudományos munkatárs
Belencsik István	közgyűjteményi munkaerő
Belencsik Lajos	tudományos techn. munkaerő
Dr. Béley Pál	tudományos osztályvezető, a Bibliográfiai Szakbizottság titkára
Bereczky László	tudományos munkatárs
Bétsch Elemérné	segédkönyvtáros
Bisztray Erzsébet	közgyűjteményi munkaerő
Dr. Borsa Gedeon	tudományos osztályvezető, a Szerzeményezési- és Könyvalap Szakbizottság tagja
Börcs János	közgyűjteményi munkaerő
Bősze József	közgyűjteményi munkaerő
Bronner Arthur	közgyűjteményi munkaerő
Dr. Burián Ignác	tudományos munkatárs
Dr. Burián Ignácné	tudományos munkatárs
Dr. Busa Margit	tudományos főmunkatárs
Dr. Csapodi Csabáné	tudományos osztályvezető helyettes, a Raktározási Állomány-
Dr. Gárdonyi Klára	védelmi és Mikrofilm Szakbizottság tagja
Csáti Alajos	kisegítő

Cseh Lászlóné
Csép Attila
Cserép János
Darabos Pálné
Dárdai Miklósné
Demény Ottóné
Debulay Imréné
Deli Györgyné
Deutsch Béláné
Dr. Dezsényi Béla

Dr. Dezsényi Béláné
Dr. Szemző Piroska

Dióssy Dánielné
Dobák János
Dr. Dubois Sarolta
Durzsa Sándor

Eperjessy János
Epres Antal
Erdővégi Lajos
Dr. Fallenbüchl Zoltán
B. Falta Rosemarie
Falvy Zoltán
Falvy Zoltánné
Kardos Éva

Dr. Fazakas József
Dr. Fazekas László
Ferenczi Sándor
Fogarassy Miklós
Dr. Fóris Anna Mária
Friedmann Zsigmondné
Fügedi Péterné
Galgóczy Lajosné
Gatter Istvánné
Gál Béláné
Gombai Sándor
Dr. Gombocz István

Dr. Gordon Miklósné
Dr. Goriupp Alisz

Győr Lászlóné
Dr. Gyulai Árpád
Hadik Erzsébet
Dr. Hankiss Elemér
Hajdú Lajosné
Hajmási Sándorné
Halasi Etelka
Dr. Harsányi Margit

közgyűjteményi munkaeerő
tudományos munkatárs
tudományos techn. munkaeerő
tudományos munkatárs
tudományos munkatárs
tudományos munkatárs
tudományos techn. munkaeerő
tudományos munkatárs
adminisztratív ügyintéző
tudományos osztályvezető, az Irodalomtudományok kandidá-
tusa, a MTA Könyvtártudományi Bizottsága és a Bibliográfiai
Szakbizottság tagja, egyetemi mb. előadó, a Magyar Könyv-
szemle h. szerkesztője

tudományos főmunkatárs

közgyűjteményi munkaeerő
közgyűjteményi munkaeerő
tudományos osztályvezető helyettes
tudományos osztályvezető, az Olvasószolgálati és a Képzési,
Továbbképzési Szakbizottság tagja

tudományos főmunkatárs
tudományos technikai munkaeerő
kisegítő

tudományos főmunkatárs
tudományos munkatárs
tudományos főmunkatárs, a MTA Zenetud. Biz. előadója

tudományos munkatárs

tudományos főmunkatárs
tudományos munkatárs
adminisztratív ügyintéző
közgyűjteményi munkaeerő
tudományos főmunkatárs
segédkönyvtáros
tudományos munkatárs
tudományos technikai munkaeerő
tudományos technikai munkaeerő
adminisztrátor

közgyűjteményi munkaeerő
tudományos osztályvezető helyettes, az UNESCO Magyar
Nemzeti Bizottság Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságának
titkára

segédkönyvtáros

tudományos osztályvezető, a MTA Könyvtártudományi és
a Katalogizálási Szakbizottság tagja

kisegítő

tudományos főmunkatárs
tudományos munkatárs
tudományos munkatárs
közgyűjteményi munkaeerő
közgyűjteményi munkaeerő
közgyűjteményi munkaeerő
tudományos főmunkatárs

Hatos Lászlóné	kisegítő
Hámori Béla	tudományos osztályvezető, a Könyvtárigazgatási Szakbizottság tagja
Dr. Herke Róza	tudományos munkatárs
Dr. Hernády Dénes	adminisztratív csoportvezető
Hoffer Rezsóné	tudományos főmunkatárs
Horányi Mátyás	tudományos főmunkatárs
Horváth Ilona	kisegítő
Horváth János	közgyűteményi munkaerő
Horváth Lajosné	tudományos munkatárs
Izsó Lívia	közgyűteményi munkaerő
Horváth Lajosné	tud. osztályvezető helyettes
Horváth Viktor	kisegítő
Husz Jánosné	közgyűteményi munkaerő
Indali György	közgyűteményi munkaerő
Jagán Lászlóné	segédkönyvtáros
Jáger Gyuláné	kisegítő
Juhász Jánosné	tudományos osztályvezető, az Irodalomtudományok kandidátusa, az Orsz. Könyvtárügyi Tanács tagja
Dr. Juhász Lászlóné	kisegítő
Dr. Hajdu Helga	kisegítő
Kapocsi Mihály	kisegítő
Kapocsi Mihályné	segédkönyvtáros
Kaposi Istvánné	műszaki
Katics Tibor	tudományos munkatárs
Kempfner Pálné	közgyűteményi munkaerő
Kerekes Lőrincné	műszaki
Keresztes Antal	tudományos osztályvezető, a MTA Színházstudományi Szakbizottság tagja, az Irodalomtörténeti Társaság Választmányának tagja
Dr. Keresztury Dezső	tudományos munkatárs
Kiss Dezsőné	adminisztratív ügyintéző
Kiss Györgyné	tudományos munkatárs
Kiss Jenő	tudományos munkatárs, az Országos Osztályozó Szakbizottság tagja
Kiszely Olivér	tudományos főmunkatárs
Kocziha Jánosné	tudományos főmunkatárs
Kókay György	tudományos főmunkatárs
Dr. Komjáthy Miklósné	tudományos munkatárs
Dr. Domonkos Katalin	közgyűteményi munkaerő
Koncz József	tudományos főmunkatárs
Kostyál István	kisegítő
Kovács Gézáné	tudományos főmunkatárs
Kovács Istvánné	tudományos főmunkatárs
Dr. Nyíri Erzsébet	tudományos munkatárs
Kovács József	kisegítő
Kovács Józsefné	közgyűteményi munkaerő
Kozák Lajosné	tudományos főmunkatárs
Dr. Kozocsa Sándor	műszaki
Kozocsa Ildikó	tudományos főmunkatárs, az Irodalomtudományok kandidátusa
Dr. Kövendi Dénes	közgyűteményi munkaerő
Krause Etelka	közgyűteményi munkaerő
Krivácsy Szűcs Györgyné	közgyűteményi munkaerő

Kun Mihályné	kisegítő
Lévay Ferenc	tudományos főmunkatárs, az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtárának vezetője
Linezényi Adorjáné	tudományos munkatárs
Lopusán József	segédkönyvtáros
Dr. Lőke Lajosné	tudományos munkatárs
Luhn Erzsébet	tudományos munkatárs
Magyari Lászlóné	tudományos technikai munkaerő
Dr. Markos Béláné	segédkönyvtáros
Marton István	tudományos technikai munkaerő
Mártyán Gyuláné	segédkönyvtáros
Matejka Jánosné	műszaki
Mátyás Ferenc	tudományos főmunkatárs
Dr. Medrey Zoltán	tudományos csoportvezető
Mencsik Pál	műszaki
Mérey Kasztner Róbertné	tudományos munkatárs
Milhoffer Alajos	tudományos főmunkatárs
Mirki György	közgyűteményi munkaerő
Dr. Molnár Ágnes	tudományos főmunkatárs
Molnár János	kisegítő
Dr. Berczeli Károlyné	tudományos főmunkatárs
Dr. Monory Erzsébet	tudományos csoportvezető
Dr. Munkácsy Piroska	tudományos technikai munkaerő
Müller Jenőné	közgyűteményi munkaerő
Nagy Károly	tudományos főmunkatárs
Dr. Nagy Károlyné	tudományos munkatárs
Dr. Nagydíosi Gézáne	tudományos főmunkatárs
Nemes Erzsébet Klára	kisegítő
Németh Imréné	közgyűteményi munkaerő
Németh János	tudományos munkatárs
Páczius Antalné	tudományos főmunkatárs, Országos Osztályozó Szakbizottság, Műszaki Albizottság tagja
Páli Sándor	gazdasági vezető, a Könyvtárigazgatási Szakbizottság jogi és gazdasági munkabizottságának tagja
Dr. Pálincás Sándor	tudományos csoportvezető
Dr. Pálincás Sándorné	tudományos főmunkatárs
Dr. Solymosi Ilona	tudományos főmunkatárs, a Könyvtári Tájékoztató szerkesztője
Dr. Papp Ivánné	műszaki
Dr. Papp Sámuel	segédkönyvtáros
Dr. Paulinyi Oszkárné	közgyűteményi munkaerő
Pethes Imréné	adminisztratív ügyintéző
Piros Ferencné	tudományos főmunkatárs
Pócsi Árpádné	tudományos munkatárs
Dr. Pusztai Jánosné	adminisztratív ügyintéző
Radnay Márta	tudományos oszt. vezető helyettes, a Katalógizálási Szakbizottság titkára, a Raktározási állományvédelmi és mikrofilm szakbizottság titkára, az Ifjúsági- és Gyermekkönyvtárak Szakbizottság tagja
Rakovszky Istvánné	kisegítő
Dr. Rác Aranka	tudományos főmunkatárs
Reiner Imre	
Reök Zsuzsa	

Rudas Klára
Ruppel György
Rohonyi Gábor
Dr. Sajó Géza
Sallai István

Sasvári Dezső

Sándy Emilné
Schneller Károly
Sebestyén Gáborné
Seligmann Gézáne
Dr. Simon Gáborné
Simon Mária Anna

Sindely Józsefné
Schlachta Erzsébet
Soltész Zoltánné
Süveges Ilona
Szabó Ervin
Szabó Györgyné
Dr. Szabó János
Szabó Kálmánné
Szakáczki Pál
Szalay Andorné
Szana Elemér
Dr. Szász Géza
Szász Magda
Dr. Szekeres Margit
Szelényi Oszkár
Szentkeressy Ferenc
Széll Jenő
Dr. Szigeti Jolán
Dr. Szilágyi György
Szilágyi Mihály
Szilágyi Tibor
Szivák Lajos
Dr. Tahy Gábor
Dr. Takács Menyhért

Tamás Péter
Tárkányi Gyula
Tarnai Andor
Tauber Anna
Dr. Terbe Lajos
Tibolya Istvánné
Till Ferenc
Tomasz György
Dr. Tomcsányi Tamás

tudományos főmunkatárs
közgyűjteményi munkaerő
tudományos munkatárs
tudományos osztályvezető
főig. h., a Könyvtárigazgatási Szakbizottság titkára, a
Könyvtárpolitikai Szakbizottság tagja, az Ifjúsági- és Gyer-
mekkönyvtárak Szakbizottság elnöke, a Könyvtárépítési és
Berendezési Szakbizottság tagja, az MTA Könyvtártudo-
mányi Bizottság és az Orsz. Könyvtárügyi Tanács tagja
műszaki, a Raktározási, Állományvédelmi és Mikrofilm
Szakbizottság tagja
tudományos munkatárs
tudományos főmunkatárs, Katalogizálási Szakbizottság tagja
adminisztratív csoportvezető
tudományos munkatárs
segédkönyvtáros
tudományos főmunkatárs, Olvasószolgálati Szakbizottság
tagja, Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója szerk. biz. tag,
Műszaki Könyvtári Szakvizsga Vizsgabizottság tagja
kisegítő
tudományos munkatárs
tudományos főmunkatárs
tudományos munkatárs
tudományos munkatárs
tudományos munkatárs
tudományos csoportvezető
közgyűjteményi munkaerő
közgyűjteményi munkaerő
tudományos technikai munkaerő
segédkönyvtáros
tudományos munkatárs
tudományos főmunkatárs
tudományos főmunkatárs
tudományos munkatárs
műszaki
tudományos főmunkatárs
tudományos munkatárs
tudományos munkatárs
tudományos technikai munkaerő
közgyűjteményi munkaerő
műszaki
kisegítő
tudományos osztályvezető helyettes, Országos Osztályozó
Szakbizottság, Társadalomtudományi Albizottság tagja
tudományos munkatárs
tudományos munkatárs
tudományos főmunkatárs
tudományos főmunkatárs
tudományos főmunkatárs
közgyűjteményi munkaerő
adminisztratív csoportvezető
segédkönyvtáros
tudományos munkatárs

Dr. Tornyai Alisz	tudományos munkatárs
Tóth Sándor	tudományos munkatárs
Tökésy Ilona	segédkönyvtáros
W. Uherezky Klára	tudományos munkatárs
Dr. Ürögdi Györgyné	tudományos főmunkatárs
Varga Béláné	tudományos munkatárs
Varga Benjámin	közgyűjteményi munkaerő
Varga Józsefné	közgyűjteményi munkaerő
Varga Lajos	műszaki
Dr. Varga Sándor Frigyes	tudományos oszt. vez. helyettes, Szerzeményezési- és Könyvalap Szakbizottság tagja
Rácz Lajosné	tudományos munkatárs
Varró Judith	tudományos munkatárs
Varsányi Endréné	közgyűjteményi munkaerő
Várady Károlyné	tudományos osztályvezető h., Országos Osztályozó Szakbizottság elnöke, a M. Nemzeti Bibliográfia főszerkesztője
Dr. Veredy Gyula	tudományos osztályvezető, a MTA Zenetudományi Bizottság tagja
Vécsey Jenő	főigazgató helyettes, az Orsz. Könyvtárügyi Tanács, az MTA Könyvtártudományi Bizottság és az UNESCO Magyar Nemzeti Biz. Könyvtári- és Bibliográfiai Albizottságának tagja, a Továbbképzési Szakbizottság elnöke, a Könyvtárpolitikai és a Szerzeményezési Szakbizottságok tagja, a Magyar Könyvszemle, a Könyvtári Tájékoztató és a Könyvtáros szerkesztő bizottságainak tagja,
V. Dr. Waldapfel Eszter	tudományos munkatárs
F. Wendelin Lidia	tudományos főmunkatárs
V. Dr. Windisch Éva	tudományos munkatárs
Dr. Wittek Lászlóné	tudományos munkatárs
Dr. Wix Györgyné	tudományos munkatárs
Zágonyi Ilona	tudományos munkatárs
Zöld Jánosné	adminisztrátor
Wiesinger Piroska	közgyűjteményi munkaerő
Zsohár László	

B) Állományonkívüli (02-es) dolgozók

Ábrahám Rafael	Dr. Imre Kálmán
Bayer Lászlóné	Kardos Györgyné
Bán Tiborné	Kávrán Erzsébet
Berlász Jánosné	Dr. Keil Lóránt
Dr. Berlász Jenő	Kovács Jánosné
Dr. Bernát Gyula	Kovács Mária
Dr. Bibor Jenőné	Magyari Kálmán
Csákvári Elekné	Moravék László
De Sorgo Miklós	Nagy Zoltánné
Dobos Éva	Ottó Árminné
Dr. Fráter Ivánné	Perényi Béláné
Gombos Aladárné	Pipics Zoltán
Győrffy Sarolta	Polgár Jenőné
Dr. Hazay László	Schipek Vilmos

Szebeny Gyuláné
Széchényi Zsigmond
Thuróczy Kamill

Turay Mihály
Dr. Valkó Arisztid
Varannai Istvánné

C) Gyakornokok

Dr. Kecskeméti István
Sarkady Erzsébet

Vizkelety András

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR MUNKATÁRSAINAK TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA 1945—1957

ALBERT GÁBOR

Ismertetések, kritikák

- Csorba Gyózó: Ocsúdó évek. — *Dunántúl*. 1955. 3. sz. 92—94. l.
Németh László: Galilei. — *Dunántúl*. 1955. 2. sz. 77—84. l.
Laczkó Géza: Rákóczi. — *Dunántúl*. 1956. 4. sz. 86—90. l.
Tótfalusi Kis Miklós. — *Irodalomtörténeti Közl.* 1956. 3. sz. 368—371. l.
Cseres Tibor: Különféle szerelmek. — *Kortárs*. 1957. 4. sz. 631—633. l.

BÉLLEY PÁL

Tanulmányok, cikkek

Gárdonyi Géza: Fehér Anna. Betyártörténet. (Bev. —.) Bp. 1955, Művelt Nép, 71 l.
(Népszerű drámák.)

- Ínyes irodalmárok. — *A Könyvtáros*. 1956. 2. sz. 136—137. l.
Pegazus és társai. — *A Könyvtáros*. 1956. 6. sz. 456—458. l., 7. sz. 524. l.
Poéták lugasa. — *A Könyvtáros*. 1956. 4. sz. 290—291. l.
Az Így irtok ti elődei a magyar irodalomban. — Mosolytól a nevetésig. (Szerk. biz. Ráth-Végh István, Agárdi Ferenc, Tiszay Andor.) Bp. 1957, Bibliotheca, 71—80. l. (Hasznos mulatságok I.)

Ismertetések, kritikák

- A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája. — *M. Könyvszemle*. 1956. 4. sz. 348—353. l.
Kisebb ismertetések és kritikák az *Élet és Tudomány*, *A Könyvtáros*, a *Magyar Rádió és Televízió* című folyóiratokban.

BERECZKY LÁSZLÓ

Tanulmányok, cikkek

- Toldy Ferenc. — *A Könyvtáros*. 1956. 7. sz. 495—497. l.
Barna Ferdinánd. — *A Könyvtáros*. 1957. 5. sz. 343—344. l.
Ferencai Zoltán. — *A Könyvtáros*. 1957. 1. sz. 13—16. l.
Könyvtártípusok és a szabadpolc. — *A Könyvtáros*. 1957. 6. sz. 409—410. l.
Közművelődési könyvtáraink ezévi kiadványairól. — *A Könyvtáros*. 1957. 7. sz. 524—526. l.

Ismertetések, kritikák

- A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1954. — *M. Könyvszemle*. 1956. 1. sz. 96—98. l.

- A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1955. — *M. Könyvszemle.* 1957. 1. sz. 100—102. l.
 Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. — *A Könyvtáros.* 1957. 5. sz. 351. l.

B E R L Á S Z J E N Ő

Önállóan megjelent munkák

- Csapodi Csaba, — —: Világtörténelem a francia forradalomtól napjainkig. Bp. 1945, Szikra, 246 l. (Ideiglenes történelemkönyv sorozat 4.)
 — Ua. 2. kiad. 1945 [1947].
 Gazdaságtörténelmi alapvetés. Bp. 1947, M. Élet, 163 l. (Közgazdaságtudományi jegyzetek 36.)

Tanulmányok, cikkek

- Der Werdegang der ungarischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. — *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.* 1945.
 Seigneur hongrois — paysan roumain en Transylvanie. — *Revue d'histoire comparée.* 1946.
 Az 1784-i erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágypolitikája. — Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. 1711—1790. Kidolg. a M. Tud. Akadémia Történettud. Intézetének munkaközössége. Szerk. Spira György. Bp. 1952, Akad. Kiadó, 385—468. l.
 Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata. — *M. Könyvszemle.* 1956. 3. sz. 202—216. l.
 — Ua. Klny. — —, Sz. Németh Mária: Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 2.)
 A Ganz-gyár első félszázada. — Tanulmányok Budapest múltjából. 12. köt. Bp. 1956, Akad. Kiadó, 349—458. l.
 Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása. — *M. Könyvszemle.* 1957. 3. sz. 228—246. l.

B O R S A G E D E O N

Tanulmányok, cikkek

- Egy 1500 körüli latin—magyar szójegyzék. — *M. Nyelv.* 1954. 1—2. sz. 142—151 l.
 Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez. — *M. Könyvszemle.* 1955. 4. sz. 296—298. l.
 Budai könyvkereskedők a középkorban. — *A Könyv.* 1955. 6. sz. 270—273. l.
 Az első magyar nyomtatott krónikák. A Budai és a Thuróczy krónika. — *A Könyv,* 1955. 3. sz. 117—120. l.
 — Ua. — *Papír és Nyomdatechnika.* 1955. 5. sz. 165—167. l.
 Ismeretlen Manlius. — *M. Könyvszemle.* 1955. 1—2. sz. 114—118. l.
 — Ua. [németül] — *Burgenländische Heimatblätter (Eisenstadt).* 1957. Nr. 2.
 Adatok a XVII. századi kismartoni nyomdáról. — *M. Könyvszemle.* 1956. 2. sz. 138—139. l.
 Beiträge zur Bibliographie der Drucke von Johannes Winterburger. — *Das Antiquariat (Wien).* 1956. Nr. 17—18.
 Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis. — *M. Könyvszemle.* 1956. 4. sz. 283—293. l.
 — Ua. [németül] — *Das Antiquariat (Wien).* 1957. Nr. 3.
 Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des 18. Jahrhunderts. — *Burgenländische Heimatblätter (Eisenstadt).* 1956. Nr. 4.
 Frankovits Gergely. — *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei.* 1956. 3. sz.
 A könyvalap tervei. — *M. Könyvszemle.* 1956. 1. sz. 28—32. l.
 Szabó Károly. — *A Könyvtáros.* 1956. 2. sz. 103—105. l.
 Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből. — *M. Könyvszemle.* 1957. 4. sz. 360—364. l.

Eisenstädter Drucke (1800—1810) in der Nationalbibliothek Széchényi von Budapest. *Burgenländische Heimatblätter. (Eisenstadt). 1947. Nr. 4.*
Ismeretlen virágének töredéke. — *Irodalomtörténeti Közl. 1957. 3. sz.*
Négymillió könyv sorsa. — *A Könyvtáros. 1957. 6. sz. 405—409. l.*
Two unrecorded incunabula. — *The Book Collector (London). 1957. Autumn Nr.*

Ismertetések, kritikák

Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. — *A Könyv. 1955. 11. sz. 174. l.*
Badalic, Josip: Incunabula quae in populari re publica Croatia asservantur. — *M. Könyvszemle. 1956. 1. sz. 94—96. l.*
A catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge. — *M. Könyvszemle. 1957. 2. sz. 193—195. l.*

BUSA MARGIT

Tanulmányok, cikkek stb.

Kóbor Istók históriája. — *M. Könyvszemle. 1946. 108—110. l.*
Adatok Felvinczi György egyik munkájához. — *M. Könyvszemle. 1955. 1—2. sz. 121—122. l.*
Adatok Pálóczi Horváth Ádám két munkájához. — *M. Könyvszemle. 1956. 1. sz. 61—63. l.*
Egy ismeretlen színjáték. — *Irodalomtörténeti Közl. 1956. 2. sz. 187—196. l.*
—, Virágh Rózsa: Érdekes sajtóhibák. — *M. Könyvszemle. 1955. 1. sz. 63. l.*
Postás, vagy lapkihordó kézbesítette a „Pesti Magyar Újságot”? — *M. Könyvszemle. 1956. 2. sz. 144—145. l.*
Az „Orvosi és Gazdasági Tudósítások”-ról. — *M. Könyvszemle. 1957. 4. sz. 379—381. l.*
Magyar történeti bibliográfia 1825—1867. 1—3. köt. Szerk. I. Tóth Zoltán. [A 3. köt. Sajtó c. fejezet összeállítása.] Bp. 1951, Akad. Kiadó, 3. köt. 343—369. l.
Adalék Gvadányi műveinek bibliográfiájához. — *Irodalomtörténeti Közl. 1955. 1. sz. 100—103. l.*
Az 1848—1849. évek sajtóbibliográfiája. — Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadilapjaiban. Bp. 1957, Hadtört. Int. 113—146. l.

Ismertetés

Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. — *Irodalomtörténeti Közl. 1956. 4. sz. 507—409. l.*

CSAPODI CSABÁNÉ

Tanulmányok, cikkek stb.

Zolnai Klára. [Nekrológ.] — *Századok. 1945—1946. 312. l.*
Ady a tanárokról 1912-ben. — *Irodalomtörténet. 1947. 96—98. l.*
Kéziratos források az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Összeáll. az O. SZ. K. Kézirattárának munkaközössége. Szerk. V. Waldapfel Eszter Bp. 1950.
Belia György, — — : Jegyzetek Tolnai Lajos drámakísérleteihez. — *Irodalomtörténet. 1952. 523—533. l.*
Belia György, — — : Gercen és a magyar emigráció. — *Irodalomtörténeti Közl. 1954. 1. sz.*
Liszt Ferenc és a jénai magyar diákok. — *Új Zenei Szemle. 1955. 1. sz. 43. l.*
Petőfi-vers ismeretlen változata. — *M. Könyvszemle. 1955. 4. sz. 319. l.*
Bartók Béla levelei Harsányi Kálmánhoz. — *Irodalomtörténeti Közl. 1956. 3. sz. 364—366. l.*
Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája. — *M. Könyvszemle. 1957. 3. sz. 282—287. l.*
Mikszáth Kálmán: Elbeszélések. 1—3. köt. Vál. Király István. Sajtó alá rend. — Bp. 1954—1955, Szépirod. Kiadó, 3 db. (Mikszáth Kálmán Válogatott művei.)

Ismertetés

Váli Mari emlékei Jókai Mórról. — *Irodalomtörténeti Közl. 1956. 3. sz.*

DEZSÉNYI BÉLA

Önállóan megjelent munkák

- Magyarország és Svájc. Bp. 1946, Teleki Int. 168 l., 8 t. (Hazánk és a Nagyvilág 4.)
 Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban. Bp. 1947, Gergely, 71 l. (Documenta Danubiana. Értekezések a dunai és a nemzetközi jogi kérdések köréből 2.)
 — —, Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. 1. köt. (Bev. Mihályfi Ernő.) Bp. 1954, Művelt Nép, 287 l., 24 t.
 — —, Falvy Zoltán, Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. Bp. 1956, Művelt Nép, 159 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 36.)

Tanulmányok, cikkek

- Sajtó és irodalom. — *M. Könyvszemle.* 1946. 46—69. l.
 A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században. — Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. [Horváth János emlékkönyv.] Bp. 1948, Egyet. ny. 142—163. l.
 A magyar hírlapirodalom 1848/49-ben. — *Irodalomtörténet.* 1949. 105—116. l.
 — —, Dörnyei Sándor, Ardó Mária: A magyar sajtó történetének korszakai. — *Irodalomtörténet.* 1950. 4. sz. 67—68. l.
 Hogyan foglalkozunk a sajtóval a könyvtárban? — *A Könyvtáros.* 1953. 2. sz. 21—24. l.
 Kossuth, a forradalmi publicista. — *Irodalomtörténet.* 1953. 1—2. sz. 5—63. l.
 Megyei könyvtáraink hírlap- és folyóiratelőfizetése. — *A Könyvtáros.* 1953. 11. sz. 11—13. l.
 A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában. — *Irodalomtörténeti Közl.* 1953. 1—4. sz. 163—204. l.
 — —, Salacz Gábor: Két ismeretlen Bajza-levél Kossuth Lajoshoz. — *Irodalomtörténeti Közl.* 1954. 1. sz. 93—97. l.
 Hírlapgyűjtés Franciaországban. — *M. Könyvszemle.* 1956. 3. sz. 214—265. l.
 Kivagdalt könyvek, csonka folyóiratok. — *A Könyvtáros.* 1956. 2. sz. 138—140. l.
 Tábori nyomdák a szabadságharcban. — *A Könyvtáros.* 1956. 3. sz. 201—203. l.
 L'abréviation des titres de périodiques. — *M. Könyvszemle.* 1957. 3. sz. 223—227. l.
 — —, Lakatos Éva: Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében. — *M. Könyvszemle.* 1957. 2. sz. 175—178. l.
 A svájci sajtóbibliográfia. — *M. Könyvszemle.* 1957. 1. sz. 91. l.

Ismertetések, kritikák

- Vigh Károly: A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete. — *M. Könyvszemle.* 1946. 146—149. l.
 Bibliographie der Schweizer Presse. — *M. Könyvszemle.* 1957. 4. sz. 422—423. l.

DURZSA SÁNDOR

Tanulmányok, cikkek

- Adatok Horányi bibliográfiai munkásságához. — *M. Könyvszemle.* 1956. 3. sz. 246—251. l.
 Ankét a tájbibliográfiák készítéséről. — *M. Könyvszemle.* 1956. 1. sz. 87—88. l.
 Nyomtatott ETO jelzetek a szakkönyveken. — *A Könyvtáros.* 1956. 9. sz. 664—665. l.
 Bod Péter. — *A Könyvtáros.* 1957. 7. sz. 512—514. l.
 Weszprémi István levelei Pray Györgyhez. — *M. Könyvszemle.* 1957. 2. sz. 166—170. l.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Tanulmányok, cikkek

- Írt-e Ambrus Zoltán politikai röpiratot? — *Irodalomtörténeti Közl.* 1955. 1. sz. 84—85. l.
 Mórícz Zsigmond Ambrus Zoltánhoz írt levelei. — *Irodalomtörténeti Közl.* 1955. 4. sz. 474—476. l.
 Régi térképek a hely és tájtörténeti kutatás szolgálatában. — *M. Könyvszemle.* 1957. 4. sz. 411—416. l.

Ismertetések, kritikák

- Braun, G.—Hogenberg, Fr.: Alte europäische Städtebilder. — *Földrajzi Értesítő*. 1956. 4. sz. 488. l.
Lynan, Edward: The mapmaker's art. — *Földrajzi Értesítő*. 1956. 4. sz. 489. l.

FALVY ZOLTÁN

Önállóan megjelent munka

Dezsényi Béla, —, Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája. 1945—1954. Bp. 1956, Művelt Nép, 159. l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 36.)

Tanulmányok, cikkek

- Adalék Erkel Ferenc „Magyar Cantáte” c. művéhez. — *Új Zenei Szemle*. 1954. 3. sz. [33. l.]
Beethoven levelek Magyarországon. — *Új Zenei Szemle*. 1954. 10. sz. 38—39. l.
A Pray-kódex zenei paleográfiája. — Zenetudományi tanulmányok. 2. köt. Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére. Bp. 1954, Akad. Kiadó, 509—534. l.
Beethoven, Mälzel, Festetich. — *M. Könyvszemle*. 1955. 1—2. sz. 128—131. l.
A Gráci Antifonarium. (Magyar zenetörténeti emlék a XII. századból.) — Zenetudományi tanulmányok. 4. kötet. A magyar zene történetéből. Bp. 1955, Akad. Kiadó, 17—50. l.
— Ua. Klny. Bp. 1956, Akad. Kiadó, 33 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 34.)
Beethoven Beziehung zu Ungarn. — *Musica (Kassel)*. 1956. 2. sz.
A Linus-féle XVIII. századi táncgyűjtemény. — Zenetudományi tanulmányok. 6. köt. Kodály Zoltán 75. születésnapjára. Bp. 1957, Akad. Kiadó, 407—444. l.

FAZAKAS JÓZSEF

Tanulmány

- A sárvár—újszigeti nyomda papírosai. — *M. Könyvszemle*. 1957. 2. sz. 116—135. l.
— Ua. Klny. Bp. 1957, Akad. Kiadó, 20 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 39.)

FAZEKAS LÁSZLÓ

Önállóan megjelent munkák

- Vajda János. Bp. 1949, Orsz. Neveléstud. Int. 35 l. (Tanulj jobban. Irodalom 3.)
Küzdelem a szabadságért. 1—2. r. Bp. 1950—1951, Tankönyvkiadó, 2 db. (Általános iskolai szakköri füzetek. Történelem.)
Hazáért és szabadságért! Bp. 1951, Tankönyvkiadó, 155 l. (Általános iskolai szakköri füzetek. Irodalom.)
Szeresd a hazát! Bp. 1951, Tankönyvkiadó, 144 l. (Általános iskolai szakköri füzetek. Irodalom.)
Fazekas Mihály: Ludas Matyi. A pedagógus továbbképzés tananyaga. Bp. 1952, Tankönyvkiadó, 22 l.
Eötvös József: A falu jegyzője. A pedagógus továbbképzés tananyaga. Bp. 1953, Tankönyvkiadó, 12 l.

Tanulmányok, cikkek stb.

- Major Ernő, Rusvay Tibor, — —: Egy alföldi gimnázium. — *Válasz*. 1947. 29—38. l.
A kritika. — *Válasz*. 1947. 436—442. l.
Még egyszer Kosztolányi. — *Magyarok*. 1947. 448—454. l.
Új angol költők. — *Válasz*. 1947. 100—102. l.
Swinburne és Eliot. — *Válasz*. 1948. 480—485. l.

- Benyovszky Móricz emlékirata. Vál. és sajtó alá rend. — Bp. 1956, Magvető, 316 l.
(Magyar könyvtár.)
- Jókai Mór: Magyarhon szépségei. Vál. és sajtó alá rend. — Bp. 1956, Magvető,
258 l.

D. G Á L Á G O T A

Tanulmány

- Hazai könyvkiállítások történetéhez. — *M. Könyvszemle.* 1957. 4. sz. 388—398. l.

G O M B O C Z I S T V Á N

Tanulmányok, cikkek

- A nemzetközi kapcsolatok és az Országos Széchényi Könyvtár. — *A Könyvtáros.* 1956.
7. sz. 434—487. l.
- Nemzetközi bibliográfiai konferencia Varsóban. — *A Könyvtáros.* 1957. 7. sz. 502—504. l.
- Sub-Committee of Librarianship and Bibliography. — *Bibliographical Newsletter.*
Unesco (Paris). 1957. Nr. 3.
- Az Unesco könyvtári munkája. — *M. Könyvszemle.* 1957. 3. sz. 209—223. l.

Ismertetés

- Handbook on the international exchange of publications. — *M. Könyvszemle.* 1957. 2. sz.
195—198. l.

J. H A J D U H E L G A

Tanulmányok, cikkek stb.

- Kéziratos források az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Összeáll. az
OSZK. Kézirattárának munkaközössége. Szerk. V. Waldapfel Eszter. Bp. 1950.
Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában.
1. közlemény. — *Soproni Szemle.* 1957.
- Un ami hongrois de Baudelaire. — *Cahiers de Littérature comparée.* 1948. 50—57. l.

Ismertetések, kritikák

- A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár néhány újabb bibliográfiai kiadványáról. — *A Könyv-
táros.* 1953. 5. sz. 21—22. l.
- Az Országos Széchényi Könyvtár írástörténeti kiállítása. — *M. Nyelvtör.* 1954. 5—6. sz.
Cohen, Marcel: L'Écriture. — *M. Könyvszemle.* 1956. 3. sz. 266—267. l.

H A N K I S S E L E M É R

Tanulmányok, cikkek

- L'Antigone d'Anouilh et de Sophocle. — *Prometèu.* 1950.
- Don Quijote. — *M. Könyvszemle.* 1956. 4. sz. 304—312. l.

H O R Á N Y I M Á T Y Á S

Önállóan megjelent munkák

- Carl Maurer díszlettervei. Bp. 1957, Színháztud. és Filmtud. Int. 8 l., 30 t. (Színház-
történeti füzetek 8.)
- Az Eszterházy-színházak szövegkönyvei. Bp. 1957, Színháztud. és Filmtud. Int. 20 l.,
6 t. (Színháztörténeti füzetek 17.)

Tanulmányok, cikkek

- A commedia dell'arte társadalmi háttere. — *Philológiai Közl.* 1955. 1. sz. 33—45. l., 2. sz.
117—184. l.
- Az Eszterházy-opera. — Zenetudományi tanulmányok. 6. köt. Kodály Zoltán 75. születés-
napjára. Bp. 1957, Akad. Kiadó, 729—746. l.
- Machiavelli: Mandragora. (Az utószót írta — —.) Bp. 1957, Európa Kiadó, 62 l.
- Mozart-operák Eszterházában és Kismartonban. — Zenetudományi tanulmányok. 5. köt.

W. A. Mozart emlékére. Bp. 1957, Akad. Kiadó, 475—480. l.

Fallas, Carlos Louis: Mamita Yunai. Bp. 1955, Új Magyar Kiadó, 160. l.

Ismertetések, kritikák

Bazin, René: Histoire de la littérature americaine de langue espagnoles. — *Filológiai Közl.* 1955. 4. sz.

Dzsivelegov: Italiánszkaja narodnaja komedija. — *Filológiai Közl.* 1955. 3. sz.

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Tanulmányok, cikkek

A renaissance zenéje. — Fejezetek a zene történetéből. Bp. 1955, Művelt Nép, 44—69. l. — Ua. 2. kiad. 1956.

Schumann zenéje Magyarországon. — Bacsinzkaja: Schumann. (Ford. Achim András.) Bp. 1954, Művelt Nép. 137—143. l.

KERESZTURY DEZSŐ

Önállóan megjelent munkák

Helyünk a világban. Tanulmányok. Bp. 1946, Káldor, 208 l.

A magyar művelődéspolitikai irányelvei. Bp. 1946, VKM, 163 l.

Dunántúli hexameterek. Bp. 1956, Magvető, 74 l.

A magyar irodalom képeskönyve. Bp. 1956, Magvető, 344 l.

Lassul a szél. Szonttek. Bp. 1957, Szépirod. Kiadó, 84 l.

Tanulmányok, cikkek stb.

Arany János: Toldi. Bev.: — —. Bp. 1946, Budapest Irod. Int. 91 l.

Puskin és a magyar olvasó. — *Irodalom—Tudomány.* 1946. aug. 59—68. l.

Szerb Antal sírjánál. — *Sorsunk.* 1946. 51—52. l.

Az új magyar irodalom szelleme. — *Embernevelés.* 1946. 81—88. l.

Egy népies kismester. — *Válasz.* 1947. 168—170. l.

Élő iskola. Az 50 éves Eötvös Kollégium. — *Válasz.* 1947. 64—71. l.

A 60 éves Kassák Lajos. — *Válasz.* 1947. 391. l.

Magyar mártír írók antológiája. [Szerk.] Bóka László. [Bevezetés és megemlékezések.] Bp. 1947, Cserépfalvi, 310 l.

Berzsenyi Dániel: A közelítő tél. — Magyar századok. Irodalmi műveltségünk története. [Horváth János emlékkönyv.] Bp. 1948, Egyet. ny. 201—214. l.

Egy régi forradalmi vers. (Batsányi János: A franciaországi változásokra. 1789.) — *Válasz.* 1948. 165—169. l.

A Nemzeti Dal. — *Magyarok.* 1948. 198—202. l.

Zrinyi második éneke. — *Válasz.* 1948. 714—721. l.

A reformkor fordulóján. Kisfaludy Károly Mohácsa. — *Válasz.* 1949. 204—213. l.

A hallgató Arany. — *Irodalomtörténet.* 1950. 3. sz. 66—72. l.

— —, Tarnai Andor: Batsányi és Baróti Szabó. — *Irodalomtörténet.* 1952. 1. sz. 69—93. l.

Irodalmunk emlékeinek védelme. — *Csillag.* 1955. 9. sz. 1873—1882. l.

Irodalomtörténeti kiállításainkról. — *Irodalomtörténeti Közl.* 1954. 311—317. l.

Az Elveszett alkotmányról. — *Irodalomtörténet.* 1956. 2. sz. 189—199. l.

Horváth János előadásai és tanulmányai. — *MTA Nyelv- és Irod. Tud. Oszt. Közl.* 1956. Arany János. — *Tükör.* 1957.

Laczkó Géza: Mártír és rabszolga. ([Bev.] — —.) Bp. 1957, Magvető, 2 db.

Szathmári Sándor: Kazochinia. (Az utószót írta — —. 3. kiad.) Bp. 1957, Magvető, 2 db.

Versek, kisebb cikkek, bírálatok a *Csillag* (1954), *Dunántúl* (1956), *Esti Budapest* (1956), *Fényszóró* (1956), *Hétféli Hírlap* (1956), *Képes Világ* (1945), *Köznevelés* (1946), *Magyar Nemzet* (1945, 1954, 1956), *Magyarok* (1945—1948), *Szabad Szó* (1945—1946), *Új Hang* (1956), *Új Magyarország* (1945—1946), *Válasz* (1946—1949) c. folyóiratokban és napilapokban.

- Arany János Összes művei. 4. köt. (Sajtó alá rend.: — —.) Bp. 1953, Akad. Kiadó, 288 l.
- Batsányi János Összes művei. 1. köt. Versek. (Sajtó alá rend. és jegyz. oll.: — —, Tarnai Andor.) Bp. 1953, Akad. Kiadó, 591 l.
- Pap Károly: A hősobor. (Vál. és bev.: — —.) Bp. 1954, Szépirod. Kiadó, 270 l.
- Arany János Összes költeményei. 1—3. köt. (Sajtó alá rend.: — —.) Bp. 1955, Szépirod. Kiadó, 3 db.
- Batsányi János Válogatott művei. Bev.: — —. Sajtó alá rend.: — —, Tarnai Andor. Bp. 1956, Szépirod. Kiadó, 359 l., 1 t. (Magyar Klasszikusok.)
- Arany János. (Szerk.: — —, V. Nyilassy Vilma, Illés Lászlóné. Bev.: — —.) Bp. 1957, Magyar Helikon, 155 l.
- A német elbeszélés mesterei. 1—2. köt. (Szerk. és bev. — —.) Bp. 1957, Európa Kiadó, 2 db.
- Mann, Henrich: Kisváros. (Die kleine Stadt.) Regény. (Ford.: — —. Bev. Szigeti József.) Bp. 1952, Szépirod. Kiadó, 362 l.
- Goethe, J. W.: Egmond. (Ford. és az utószót írta: — —.) Bp. 1957, Európa Kiadó, 100 l.

Ismertetés

Barta János: Arany János. — *Irodalomtörténet. 1954.*

KISS JENŐ

Tanulmányok, cikkek

- A hallgatók szemével. — *A Könyvtáros. 1954. 4. sz. 29—30. l.*
- Adam Miczkiewicz. — *Viharsarok. 1955.*
- Endre Ady. — *Csitatel'. 1957. 11. sz. 501—503. l.*

KÓKAY GYÖRGY

Tanulmányok, cikkek

- Martinovics Ignác levele Tertina Mihályhoz, az Ephemerides Budenses szerkesztőjéhez. — *M. Könyvszemle. 1956. 1. sz. 58—60. l.*
- Mozart egy XVIII. századi magyar újságban. — *Új Zenei Szemle. 1956. 5. sz. 77—78. l.*
- Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez. — *M. Könyvszemle. 1957. 3. sz. 271—275. l.*
- Az Ephemerides Vindobonenses (1776—1785). — *M. Könyvszemle. 1957. 4. sz. 347—359. l.*
- Sándor István, az első magyar bibliográfus. — *A Könyvtáros. 1957. 2. sz.*
- A szerkesztőségi kézikönyvtárakról. — *M. Könyvszemle. 1957. 2. sz. 191 l.*

KOZOCSA SÁNDOR

Önállóan megjelent munkák

- Az 1943—1944-ik év irodalomtörténeti munkássága. Bp. 1945—1946, Orsz. Széchényi Könyvtár, 2 db. (Szakkönyvészeti dolgozatok az Országos Széchényi Könyvtárból 5—6.)
- Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. Bp. 1946, Orsz. Széchényi Könyvtár, 35 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványa 27.)
- Dokumentü o vengerszkoj revolucii i osvoboditelnoj bor'be 1848—49. gg. Bp. 1948, Officina, 80 l.
- Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. (1947—1948.) Bp. 1949, Orsz. Széchényi Könyvtár, 74 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 30.)
- A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1954. Bp. 1950—1956, Kézokt. Kiadó, Művelt Nép, 5 db.
- Mickiewicz en Hongrie. Bp. 1950, Kultúrkapcsolatok Int. 16 l.
- —, Radó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája. 1945—1954. Bp. 1950—1957, Új M. Kiadó, Kézokt. Kiadó, Művelt Nép, Bibliotheca, 6 db.

Mickiewicz na Wengrzzech. Warszawa 1952, Naukowa, 24 l.
 Móríc Zsigmond irodalmi munkássága. (Bibliográfia.) Bp. 1952, Művelt Nép, 263 l.,
 5 t.
 — —, Papp Sámuel: A bolgár irodalom magyar bibliográfiája. 1945—1955. Bp. 1955,
 Orsz. Széchényi Könyvtár, 70 l. (A népi demokráciák irodalmának magyar bibliográfiái l.)
 Mickiewicz Magyarországon. Bp. 1955, Orsz. Széchényi Könyvtár, 64 l., 1 t. (Új Bibliog-
 ráfiai Füzetek l.)

Tanulmányok, cikkek, stb.

Deák Ferenc levelei — a Vörösmarty-kultusz szolgálatában. — *Irodalomtörténet*. 1945.
 50—51. l.
 Kommentár a „Fábján Pista nótájá”-hoz. — *Irodalomtörténet*. 1945. 47—48. l.
 — Ua. [Önállóan.] Adatok Arany János munkásságához. Bp. 1945, 8 l. (Az Irodalom-
 történet füzetek l.)
 „A merengőhöz” utolsó négy sorának változata. — *Irodalomtörténet*. 1945. 51—52. l.
 Szerb Antal. — *Irodalomtörténet*. 1945. 53. l.
 Az első Babits-előszó. — *Irodalomtörténet*. 1946. 70—72. l.
 Katona József: Bánk bán. [Bev.] — —. — Klasszikus költőink... remekműveinek
 válogatott, gazdag gyűjteménye, irodalomtörténetírók bevezető tanulmányaival. Bp.
 1946, Forrás, 335—358. l.
 Trattner János udvari nyomdász jubileumi emléklapja. — *M. Könyvszemle*. 1946.
 107—108. l.
 A „Bulyba Tárász” fordításairól. — *Irodalomtörténet*. 1947. 104—107. l.
 Érdekes névegyezések. — *Irodalomtörténet*. 1947. 61. l.
 Justh Zsigmond, a regényíró. — *Irodalomtörténet*. 1947. 55—59. l.
 Justh Zsigmond parasztszínháza. — *Válasz*. 1947. 428—435. l.
 — Ua. — *Színház- és Filmművészet*. 1951. 492—496. l.
 A Vörösmarty-féle „Ezeregyéjszaka” fordítás második kiadásáról. — Keleti dolgozatok
 Lów Immanuel emlékére. Bp. 1947, Kertész ny., Karcag, 121—122. l. (Publications of
 the Alexander Kohut Memorial Foundation.)
 Contributions a l'étude des échos hongrois de Mickiewicz. — *Études Slaves et Roumaines*.
 1949. 111—126. l.
 — Ua. Klny. Bp. 1949, Edition des Revues Scientifiques, 26 l.
 Krudy Gyula ifjúkori önéletrajzai. — *Irodalomtörténet*. 1949. 29—34. l.
 Horváth János élete és munkái. — Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történeté-
 hez. [Horváth János emlékkönyv.] Bp. 1948, Egyet. ny. 316—325. l.
 — Ua. [önállóan.] Bp. 1948, Egyet. ny. 16. l. (Bibliográfiai Füzetek 10.)
 Pfeiffer—Papp Izsák irodalmi munkássága. — Pfeiffer Izsák emléke. Bp. 1949, 47—63. l.
 — —, Radó György: Csehov Magyarországon. — [Ermilov] Jermilov, V.: Anton Pavlovics
 Csehov. Bp. 1952, Művelt Nép, 267—282. l. (A kultúra mesterei.)
 Móríc művei és a Móríc-irodalom. — Nagy Péter: Móríc Zsigmond. Bp. 1953, Művelt
 Nép, 411—413. l. (Nagy magyar írók.)
 — —, Radó György: Sevcsenko Magyarországon. — Baty—Dejcs: Sevcsenko. Bp. 1954,
 Művelt Nép, 241—248. l. (A kultúra mesterei.)
 — —, Radó György: Ibsen Magyarországon. — Dániel Anna: Ibsen. Bp. 1955, Művelt
 Nép, 171—179. l. (A kultúra mesterei.)
 — —, Radó György: Lessing Magyarországon. — Vajda György Mihály: Lessing. Bp.
 1955, Művelt Nép, 184—191. l. (A kultúra mesterei.)

*

Krudy Gyula: Ady Endre éjszakái. [Sajtó alá rend. és az utószót írta: — —.] Bp. [1948.]
 Fehér Holló, 113 l.
 A szabadságért mindhalálig. Az anyagot gyűjtötte: — —. (Szerk. és jegyz. ell.:
 Benda Kálmán.) Bp. 1952, Művelt Nép, 136 l.

Vajda János összes versei. (Sajtó alá rend.: — —.) Bp. 1955, Szépirod. Kiadó, 822 l.
Kafka Margit: Állomások. (Sajtó alá rend. és az utószót írta: — —.) Bp. 1957, Szépirod.
Kiadó, 546 l.

Krudy Gyula: Írói arcképek. (Kármán Józseftől — Móricz Zsigmondig.) 1—2. köt.
(Sajtó alá rend. és az utószót írta: — —.) Bp. 1957, Magvető, 2 db.

Krudy Gyula: Szindbád. 1—2. köt. (Sajtó alá rend.: — —.) Bp. 1957, Magvető, 2 db.

Ismertetések, kritikák

Halász Gábor: Magyar századvég. — *Irodalomtörténet*. 1945. 36. l.

Salamon Sándor: A világosság százada. — *Hírlap*. 1948. 163. sz.

Borzsák István: A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája. 1926—1950. —
MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Oszt. Közl. 1953. 3. kötet 300. l.

— Ua. Klny. A magyarországi klasszika-filológiai irodalom történetéből. Bp. 1953,
Akad. Kiadó, 295—320. l.

K Ö V E N D I D É N E S

Tanulmány

Az eleai gondolat. — *Athenaeum*. 1947. 16—26. l.

Fordítás

Epikuros legfontosabb tanításai. [Bev.] Kerényi Károly. [Ford.] — —, Sárosi Gyula. [Bp.
1946], Officina, 85 l. (Officina-könyvtár 84—85.)

P. L A K A T O S É V A

Tanulmányok, cikkek

Járuljanak hozzá a könyvtárak a Nemzetközi Nőnap megünnepléséhez. — *A Könyvtáros*.
1953. 2. sz. 11—13. l.

Dezsényi Béla, — —: Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében. — *M.
Könyvszemle*. 1957. 2. sz. 175—178. l.

N A G Y J Ú L I A

Tanulmányok, cikkek

Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának állománya és működése. — *Földrajzi
Értesítő*. 1956. 2. sz. 249—254. l.

Krassó megyei bányatérképek. — *Geodézia és Kartográfia*. 1957. 4. sz. 262—275. l.

N A G Y D I Ó S I G É Z Á N É

Tanulmányok, cikkek

Az első magyar anekdotás-könyvről. — *A Könyvtáros*. 1957. 5. sz. 334—335. l.

Női olvasómozgalom a múlt század közepén. — *M. Könyvszemle*. 1957. 1. sz. 66—67. l.

Ismertetés

Folyóiratjegyzék az 1957-ben járó folyóiratokról és napilapokról. (Marx Károly Köz-
gazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára.) — *M. Könyvszemle*. 1957. 4. sz.
426—427. l.

P A P P S Á M U E L

Önállóan megjelent munka

Kozocsa Sándor, — —: A bolgár irodalom magyar bibliográfiája. 1945—1954. Bp. 1955,
Orsz. Széchényi Könyvtár, 71 l. (A népi demokráciák irodalmának magyar bibliográ-
fiái 1.)

Fordítások

Agrotechnikai útmutató az öntözött gyapot 1951. évi termeléséhez. (Ford.: — —.)
[Bp. 1951, Házi soksz.] 15 l. (Mezőgazdasági Dokumentációs Központ [fordítások] 3051.)
Alekszeev, M. A.: Zöld futószalag. (Ford.: — .) Bp. 1951, Mezőgazd. Kiadó, 125. l.

Anasin, A. G.: Két burgonyatermés egy esztendőben. (Ford. — —.) Bp. 1951, Mezőgazd. Kiadó, 22 l.

Bleha, J.: A könyvjellemzések módszertanához. (Ford.: — —.) [Bp.] 1951, OKK Házi soksz. 13 l.

A mezőgazdasági terménytárolás technológiai alapjainak tanmenete. Ford.: — —. [Bp. 1952, Házi soksz.] 15 l. (Mezőgazdasági Fordító Iroda. [Fordítások.] 3819.)

A zöldségtermesztés tanmenete. Ford.: — —. [Bp. 1952, Házi soksz.] 4 l. (Mezőgazdasági Fordító Iroda. [Fordítások.] 3752.)

[Deniszjev] Gyeniszev, V. N.: A tömegkönyvtár munkája. (Ford.: — —, Komlós Imréné, Sebestyén Géza.) Bp. 1953, Művelt Nép, 261 l.

Ismertetés

Periodicseszckaja pecsat' SZSZSZR. 1917—1949. — *M. Könyvszemle. 1955. 4. sz. 332. l.*

PUSZTAI JÁNOSNÉ

Tanulmány

A csehszlovák könyvtárosképzés jogi szabályozása. — *M. Könyvszemle. 1956. 3. sz. 261—263. l.*

Fordítások

Micsurin, I. V. ifjú követői. Ford.: — —. [Bp. 1950], Athenaeum, 94 l., 7 t.

Sibanov, A. A.: A micsurini biológia tanítása a falusi iskolában. Ford.: — —. Bp. 1950, Athenaeum, 208 l.

Makszimov, N. A.: A növények élete. Ford.: — —. Bp. 1951, Művelt Nép, 95 l.

Timirjazev, K. A.: A növény élete. Ford.: — —. [Bp.] 1951, Művelt Nép, 311 l. (Ember és világ.)

Lüszenko, T. D.: A növények szakaszos fejlődése. Ford.: — —, Cziffra András. Bp. 1954, Akad. Kiadó, 369 l.

Micsurin, I. V.: Válogatott művei. Ford.: — —. Bp. 1954, Akad. Kiadó, 797 l., 10 t.

RÁCZ ARANKA

Önállóan megjelent munka

— —, Kepes Ágnes, Tóth Béla: Gyermek- és ifjúsági könyvtárak. Bp. 1955, Művelt Nép, 103 l.

Tanulmányok, cikkek

Az ajánló bibliográfiai munka helyzete és feladatai, különös tekintettel a tömegkönyvtárak igényeire. Az I. Könyvtáros Konferencián tartott referátum rövidített szövege. — *Könyvbarát. 1952. 12. sz. 10—13. l.*

Ajánló bibliográfiák a termelési propaganda szolgálatában. — *A Könyvtáros. 1953. 1. sz. 20—23. l.*

Hogyan használja a könyvtáros a sajtót a tömegnevelő munkában. — *A Könyvtáros. 1953. 3. sz. 7—9. l.*

1953. évi bibliográfiai munkánk a mérlegen. — *A Könyvtáros. 1954. 2. sz. 21—23. l.*

A megyei könyvtárak katalógusa. — *A Könyvtáros. 1954. 5. sz. 2—4. l.*

Módszertani munka a miskolci Megyei Könyvtárban. — *A Könyvtáros. 1954. 8—9. sz. 21—23. l.*

Megyei könyvtárak tájismereeti anyaga. — *M. Könyvszemle. 1955. 3. sz. 178—191. l.*

Téli gondok a könyvtárakban. — *A Könyv. 1955. 1. sz. 9—12. l.*

Az állami közművelődési hálózat kialakulása Magyarországon. — *Kněžnica. 1956. 3. sz. A központi katalógizálásról. — A Könyvtáros. 1956. 5. sz. 336—338. l.*

Még egyszer a gyermekkönyvtárakról. — *A Könyvtáros. 1956. 10. sz. 729—730. l.*

Mi is a módszertani munka? — *A Könyvtáros. 1956. 1. sz. 19—20. l.*

Tárgyszókatálogos közművelődési könyvtárainkban. — *A Könyvtáros. 1956. 8. sz. 585—587. l.*

- Több figyelmet a gyermekkönyvtárak ügyére. — *A Könyvtáros*. 1956. 7. sz. 481—483. l.
 Dolgozzuk fel a magyar közművelődési könyvtárügy történetét. — *A Könyvtáros*. 1957.
 6. sz. 401—404 l.
 Gyermekkönyvtárak a Német Demokratikus Köztársaságban — *A Könyvtáros*. 1957.
 2. sz. 101—104. l.
 A könyvtárügy módszertani intézményei Magyarországon. — *Ctenár*. 1957.
 A szabadpolic az NDK könyvtáraiban és lehetőségei nálunk. — *A Könyvtáros*. 1957.
 1. sz. 17—20. l.

S A J Ó G É Z A

Sajtó alá rendezés

Un traité récemment découvert de Boèce de Dacie De mundi aeternitate. Texte inédit avec une introduction critique. Avec en appendice un texte inédit de Siger de Brabant. Bp. 1954, Akad. Kiadó, 150 l., 2 t.

S A L L A I I S T V Á N

Önállóan megjelent munkák

- A mezőgazdasági irodalom propagandája. Bp. 1953, Művelt Nép, 70 l. (A könyvtáros kézikönyvei 4.)
 Az olvasókkal való foglalkozás és a könyvpropaganda módszerei. — A magyar könyvtárosok I. Országos Konferenciája. Bp. 1953, Művelt Nép, 17—22. l. (A könyvtáros kézikönyvei 3.)
 Gerő Gyula, — —: A könyvtári munka albuma. Bp. 1954, Művelt Nép, 24 t.
 A könyvtári munka (üzemi és falusi könyvtárakban). (Bev.: Varjas Béla.) Bp. 1954, Művelt Nép, 232 l.
 Könyvtári raktározási táblázatok. (Szerk.: ——. Az Ismeretterjesztő művek raktári szakjelei című táblázatokot összeáll.: Veredy Gyula.) Bp. 1954, Művelt Nép, 62 l.
 A tömegkönyvtárak kezelési szabályzata. (Összeáll.: az Országos Széchenyi Könyvtár Módszertani Osztálya, — —, Gerő Gyula.) Bp. 1954. Művelt Nép, 57 l.
 — —, Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve. Bp. 1956, Művelt Nép, 576. l.

Tanulmányok, cikkek

- Hogyan töltsük ki a munkanaplót és a havi jelentést. — *Könyvbarát*. 1951. 2. sz. 43—45. l.
 A könyvek elrendezése az üzemi és népkönyvtárakban. — *Könyvbarát*. 1951. 4. sz. 43—44. l.
 A könyvek kölcsönzésének módja. — *Könyvbarát*. 1951. 6. sz. 42—45. l.
 A könyvek raktározásáról és katalógusáról. — *Könyvbarát*. 1951. 5. sz. 39—40. l.
 A népkönyvtárak havi jelentéseiről. — *Könyvbarát*. 1951. 7. sz. 40—41. l.
 Az új népkönyvtári szabályzat elé. — *Könyvbarát*. 1951. 3. sz. 57. l.
 Az üzemi és népkönyvtárak leltározása. — *Könyvbarát*. 1951. 7. sz. 43—45. l.
 A hatnapos könyvtáros tanfolyamokról. — *Könyvbarát*. 1952. 1. sz. 42—44. l.
 Hogyan raktározuk a könyveket az üzemi és népkönyvtárakban. — *Könyvbarát*. 1952. 5. sz. 28—29. l.
 A könyvtárak országos felmérése. — *Könyvbarát*. 1952. 9. sz. 17—19. l.
 Az olvasókkal való foglalkozás és a könyvpropaganda módszerei. (Az I. Országos Könyvtáros Konferencián elmondott koreferátum rövidített szövege.) — *Könyvbarát*. 1952. 12. sz. 7—10. l.
 Állítsuk könyvtárainkat a békeharc szolgálatába. — *A Könyvtáros*. 1953. 1. sz. 1—4. l.
 Hogyan segítik levelezőink a könyvtárügy fejlődését. — *A Könyvtáros*. 1953. 3. sz. 12—15. l.
 Hogyan segítsük mezőgazdaságunk fejlődését. — *A Könyvtáros*. 1953. 2. sz. 8—11. l.
 A kölcsönzési eljárás módosítása. — *A Könyvtáros*. 1953. 12. sz. 13—15. l.
 Könyvtáraink és az új kormányprogram. — *A Könyvtáros*. 1953. 10. sz. 7—9. l.
 Az új kölcsönzési szabadpolicról. — *A Könyvtáros*. 1953. 4. sz. 26—27. l.

- A falusi könyvtárosok fontos segédkönyve. — *A Könyvtáros. 1954. 6. sz. 29—30. l.*
 Hogyan foglalkozik a könyvtáros a mezőgazdasági irodalom terjesztésével. — *A Könyvtáros. 1954. 4. sz. 18—20. l.*
- A kölcsönzési munkáról. — *A Könyvtáros. 1954. 6. sz. 29—30. l.*
 Az olvasókörökről. — *A Könyvtáros. 1954. 1. sz. 23—25. l.*
- A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja. — *A Könyv. 1955. 8. sz. 341—343. l.*
 A román közművelődési könyvtárakban szerzett néhány tapasztalat. — *A Könyv. 1955. 7. sz. 311—313. l.*
- Egy szakszervezeti központi könyvtár munkájáról. — *A Könyvtáros. 1956. 3. sz. 167—169. l.*
- Falusi könyvtárak — kultúrotthon könyvtárak. — *A Könyvtáros. 1956. 1. sz. 7—9. l.*
 A könyvtárközi kölcsönzés a közművelődési könyvtárakban. — *A Könyvtáros. 1956. 6. sz. 420—422. l.*
- Falusi könyvtáraink helyzete. — *A Könyvtáros. 1957. 2. sz. 93—95. l.*
 Készítsük el végre a magyar könyvtárak címtárát! — *A Könyvtáros. 1957. 4. sz. 247. l.*
 A megyei és járási könyvtárak néhány időszerű kérdéséről. — *A Könyvtáros. 1957. 3. sz. 169—171. l.*
- Ötéves a Könyvtárellátó. — *A Könyvtáros. 1957. 7. sz. 510—511. l.*
 —, Kiss István: Szövetségbe tömörülnek a szakszervezeti könyvtárosok. — *A Könyvtáros. 1957. 1. sz. 11—12. l.*

SASVÁRI DEZSŐ

Tanulmányok, cikkek

- A könyvkötés története. — *Betű. 1948. 29—32., 34. sz.*
 Néhány szó könyvkötőiparunk izlésének magasabb színvonalra emeléséhez. — *Könyvkötők Lapja. 1948. 2. sz.*
- Régi könyvek restaurálásáról. — *Betű. 1949.*
 Tapasztalatok a fűzésnélküli kötés alkalmazásánál az Országos Széchényi Könyvtárban. — *M. Könyvszemle. 1957. 1. sz. 89—91. l.*

SCHNELLER KÁROLY

Tanulmányok, cikkek

- A könyvtár technikai kellékeinek minőségéről. — *A Könyvtáros. 1954. 5. sz. 27—28. l.*
 Az ajánló katalógus szerkesztésének néhány gyakorlati kérdése. — *M. Könyvszemle. 1956. 1. sz. 17—18. l.*

SIMON MÁRIA ANNA

Tanulmányok, cikkek

- Az olvasók igényének jobb kielégítéséért. — *A Könyvtáros. 1953. 10. sz. 15—18. l.*
 Újság- és folyóiratcikkek, könyvismertetések katalógusáról. — *A Könyvtáros. 1953. 7. Sz. 19—20. l.*
- Még egyszer a tájékoztató munkáról. — *A Könyvtáros. 1954. 2. sz. 18—20. l.*
 Közművelődési könyvtáraink és a műszaki fejlesztési terv. — *A Könyv. 1955. 10. sz. 473—474. l.*
- A műszaki könyvtárak és az üzemi szakszervezeti könyvtárak együttműködéséről. — *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója. 1955. 7. sz. 8—13. l.*
 Az első jelvénytípusok beszámolóinak tanulságai. — *A Könyvtáros. 1956. 5. sz. 327—328. l.*
 Milyen támogatást adhatnak az üzemművelődési könyvtárak? — *Többtermelés. 1956. 5. sz. 39. l.*
 Műszaki könyvek központi címjegyzéke a megyei könyvtárakban. — *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója. 1956. 3. sz. 39—41. l.*
 A szaksajtó felhasználásáról. Külföldi könyvtároslapok. — *A Könyvtáros. 1956. 2. sz. 101—102. l., 3. sz. 181—182. l.*

Külföldi könyvtárolapok. 3. [r.] A kapitalista államok szakajtójáról. — *A Könyvtáros*. 1957. 1. sz. 29—31. l.

Ismertetés

Polzovics Iván: Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest. — *M. Könyvszemle*. 1957. 3. sz. 304—305. l.

S O L T É S Z Z O L T Á N N É

Tanulmányok, cikkek

Hollósy Simon leveleiből. — Művészettörténeti tanulmányok Lyka Károly 85. születésnapjára. A magyar művészettörténeti munkaközösség évkönyve. 1953. (Bp.) 1954, Képzőműv. Alap, 613—632. l.

Régi magyar könyvek az Országos Széchényi Könyvtárban. — *A Könyvtáros*. 1954. 1. sz. 10—12. l.

A sárvár-újszigeti nyomda könyvdíszai. — *M. Könyvszemle*. 1955. 3. sz. 192—211. l. — Ua. Klny. Bp. 1955, Akad. Kiadó, 24 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 33.)

Szelepcsényi György ismeretlen rézmetszete. — *Művészettörténeti Értesítő*. 1955. 2. sz. 216—219. l.

A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszai. — *M. Könyvszemle*. 1956. 3. sz. 230—244. l.

Zichy Mihály levelei Munkácsy Mihályhoz. — *Szabad Művészet*. 1956. 1—2. sz.

Blutfogel Boldizsár miniátor. — *M. Könyvszemle* 1957. 3. sz. 247—266. l.

— Ua. Klny. Bp. 1957, Akad. Kiadó, 19 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 41.)

Die Holzschneider-Tätigkeit Raphael Hoffhalters in Ungarn. — *Gutenberg-Jahrbuch*. 1957. 243—253. l.

— Ua. Klny. [Mainz, 1957, Verl. d. Gutenberg Gesellschaft.]

Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok. — *M. Könyvszemle*. 1957. 1. sz. 49—52. l.

A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek. — *Művészettörténeti Értesítő*. 1957. 2—3. sz. 141—160. l.

— Ua. Klny. [Bp.] 1957, Akad. ny.

S Z A B Ó G Y Ö R G Y N É

Ismertetés

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1955. — *M. Könyvszemle*. 1957. 2. sz. 204—207. l.

S Z Á S Z M A G D A

Cikk

A könyvtárközi kölcsönzésről. — *A Könyvtáros*. 1955. 4. sz. 183—184. l.

S Z E K E R E S M A R G I T

Tanulmányok, cikkek

Périodiques nouveaux Hongrie. — *Bulletin de l'UNESCO à l'intention des Bibliothèques*. Vol. 9. Nr. 8—9. p. 194—196.

Regnum Mortuorum. — *M. Könyvszemle*. 1955. 1—2. sz. 131—134. l.

Az ötves mesterségről való vetélkedés — Felvinczy György ismeretlen műve. — *M. Könyvszemle*. 1956. 2. sz. 139—144. l.

A szerzők nevének egységes feltüntetése folyóirataikkal címében. — *M. Könyvszemle*. 1956. 4. sz. 335—338. l.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Önállóan megjelent munkák

Táncsics-summárium. Az ember, a gondolkodó, a politikus. Bp. 1948, Rózsavölgyi, 126 l.
Arany János napjai. Képzelt napló Arany írásainak felhasználásával. Bp. 1957, Magvető,
516 l.

Tanulmányok, cikkek

A Lenin-Könyvtár. — *M. Könyvszemle.* 1945. 1—4. sz. 126—130. l.
Az orosz Tudományos Akadémia moszkvai könyvtára. — *M. Könyvszemle.* 1945. 2—4. sz.
169—172. l.
Emlékirataim. Vajda Jánosné nyomán közli — — — *Műveltség.* 1946. 96—104. l.
Kölcsy Ferenc kiadatlan versei. — *Műveltség.* 1946. 153—154 l.
A Magyar Újság és az Új Szó. — *M. Könyvszemle.* 1946. 90—94. l.
Táncsics Mihály a főváros fejlesztéséért. — *Demokrácia.* 1946. jún.
Táncsics Mihály olvasó-intézete. — *Diárium.* 1946. jan.-márc. 41—44. l.
Szuvorov magyar ezredei. — *Új Világ.* 1950. máj. 25.
Általános könyvjegyzék 1950—1951. haszna. — *Könyvbarát.* 1952. 7. sz. 43. l.
Képzőművészetünk és a Pesti Hírlap. 1841—1849. (Kossuth Lajos születésének 150.
évfordulójára.). — A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve 1951. Bp.
1952, Művelt Nép, 128—147. l.
A könyvtáros és a sajtó. — *Könyvbarát.* 1952. 7. sz. 23—24. l.
Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Újsága. — *Irodalomtörténet.* 1952. 3—4. sz.
481—509. l.
Táncsics Mihály népkönyvtára. — *Könyvbarát.* 1952. 5. sz. 19—21. l.
Képes ajánló katalógusokat a gyermekkönyvtáraknak. — *A Könyvtáros.* 1953. 6. sz.
30. l.
Nagy lendülettel fejlődnek a gyermekkönyvtáraink. — *A Könyvtáros.* 1953. 5. sz. 15—
16. l.
Az esztétikai nevelés fontos eszközei. — *A Könyvtáros.* 1954. 7. sz. 16—18. l.
A magyar folyóiratillusztráció kezdetei. (1705—1805). — Művészettörténeti tanulmányok
Lyka Károly 85. születésnapjára. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség
évkönyve. 1953. (Bp.) 1954, Képzőműv. Alap. 101—184. l.
Tevan Andor és a magyar könyvművészet. — *M. Könyvszemle.* 1956. 1. sz. 68—76. l.
Tömörkény István és a Magyar Könyvszemlének szánt cikke. — *M. Könyvszemle.* 1957.
1. sz. 69—72. l.

TAKÁCS MENYHÉRT

Tanulmányok, cikkek

A korszerű művészet. — *Magyarok.* 1946. 75—91. l.
Mozart művészetének értékelése a magyar zenei irodalomban. — Zenetudományi tanulmányok.
5. köt. W. A. Mozart emlékére. Bp. 1956, Akad. Kiadó, 511—522 l.

TARNAI ANDOR

Tanulmányok, cikkek stb.

Kéki Béla, — —: Két újítás az Országos Széchényi Könyvtár statisztikázásában. 1. A
könyvtárlátogatók foglalkozásszerinti statisztikázása. 2. Használt művek statisztikázása
szak és nyelv szerint. — *Könyvtárügyi Szemle.* 1951. 1. sz. 109—114. l.
Keresztury Dezső, — —: Batsányi és Baróti Szabó. — *Irodalomtörténet.* 1952. 1. sz.
69—93. l.
Baróti Dezső, — —: Batsányi széljegyzetei a Magyar Museum kötetében. — *Irodalomtörténeti Közl.*
1953. 1—4. sz. 213—216. l.
Bél Mátyás ismeretlen művei. — *M. Könyvszemle.* 1955. 1—2. sz. 123—128. l.
Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. — *M. Könyvszemle.* 1956. 1. sz. 32—49. l.
— Ua. Klny. Bp. 1956, Akad. Kiadó, 24 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai
35.).

„Tépjétek le a sötétség bilincseit!” XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházzól. (Szerk. és bev. Kató István.). Sajtó alá rend. — Bp. 1950, Hungária. 148 l.
Batsányi János Összes művei. 1. köt. Versek. Sajtó alá rend. és jegyz. ell. Keresztury Dezső, — —. Bp. 1953, Akad. Kiadó, 591 l.
Batsányi János Válogatott művei. Bev. Keresztury Dezső. Sajtó alá rend. Keresztury Dezső, — —. Bp. 1956, Szépirod. Kiadó, 359 l., 1 t. (Magyar klasszikusok.)

TAUBER ANNA

Ismertetés

Eybel, Hans—Werner: Die Technik des Leihbuchhandels. — *M. Könyvszemle.* 1957. 4. sz. 429. l.

TERBE LAJOS

Tanulmányok, cikkek

Mátyási József. — *Irodalomtörténeti Közl.* 1955. 3. sz. 305—318. l.
A Gulyásnóta története. — *Irodalomtörténeti Közl.* 1956. 4. sz. 477—482. l.

VALKÓ ARISZTID

Tanulmányok, cikkek

A Solymár várhegyi ásatások egyes emlékei. — *Antiquitas Hungarica.* 1949. 1—2. sz. 141. l.
Mikoviny Sámuel egy kéziratos térképe. — *Térképészeti Közöny.* 1950. 3—4. sz. 363—373. l.
A solymári vár hadtörténeti jelentősége, egyes emlékei és ábrázolásai. — *Archaeológiai Értesítő.* 1950. 2. sz. 96—99. l.
A fertődi (eszterházi) kastély mesterei, művészei. — *Művészettörténeti Értesítő.* 1953. 1—2. sz. 134—137. l.
Fertőd (Eszterháza, Süttör: Győr-Sopron megye) mesterei, művészei. — *Művészettörténeti Értesítő.* 1955. 1. sz. 127—133. l.
Romain Rolland két levele. — *Új Zenei Szemle.* 1955. 2. sz. 29—30. l.
Zenélő és üto toronyórák hajdani Eszterházy kastélyokon. — *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei.* 2. köt. 1955. 280—287. l.
Zichy Mihály éremterve. — *Numizmatikai Közöny.* 1955—1956. 64—67. l.
Données concernant l'activité de l'architecte Thomon en Hongrie. — *Acta Historiae Artium.* 1957. Tom. 4. Fasc. 3—4. 363—367. l.
Moreau a kismartoni díszkert rendezéséről. — *Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Évkönyve.* 1956. 18. köt. 100—105. l.
Haydn magyarországi működése a levéltári akták tükrében. 1. közl. — *Zenétörténeti tanulmányok.* 6. köt. Bp. 1957, Akad. Kiadó, 627—668. l.
Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez. — *M. Könyvszemle.* 1957. 2. sz. 178. l.

VARGA SÁNDOR FRIGYES

Önállóan megjelent munkák

Magyar munkásmozgalmi bibliográfia. 1848—1948. 1—2. köt. Bp. 1949, M. Munkásmozg. Int. 2 db.
A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája. 1848—1948. 1—3. köt. Bp. 1951, M. Munkásmozg. Int. 3 db.

Bibliográfia

Táncsics bibliográfia. Táncsics Mihály irodalmi munkássága: könyvei, röpiratai és a szerkesztésében megjelenő hetilapok részletes könyvészeti leírása. Táncsics Mihály születésének 150. évfordulója emlékéül. — *Századok.* 1948. 1—4. sz. 326—335. l.

Ismertetés

Thornton, I. L. Sully, R. I. S.: Scientific books, libraries... *M. Könyvszemle.* 1956. 2. sz. 172—173. l.

VARSÁNYI ENDRÉNÉ

Cikk

Feldolgozó munka a megyei könyvtárakban. — *A Könyvtáros.* 1957. 5. sz. 340—342. l.

VÉCSEY JENŐ

Tanulmányok, cikkek stb.

Bartók Béla válogatott zenei írásairól. — *Esztétikai Szemle.* 1949.

Haydn »L'infedeltà delusa« operájáról. — Zenetudományi tanulmányok. 1. köt. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Bp. 1953, Akad. Kiadó, 423—238. l.

A keszthelyi Goldmark-kiállítás. — *Új Zenei Szemle.* 1955. 7—8. sz. 73—74. l.

A magyar Mozart-irodalomról. — Zenetudományi tanulmányok. 5. köt. W. A. Mozart emlékére. Bp. 1957, Akad. Kiadó, 523—532. l.

Ismertetés

K. Dedinszky Izabella: Zeneművek. 1936—1940. — *M. Könyvszemle.* 1946. 142—144. l.

Michael Haydn »Concerto per il flauto traverso«. Bp. 1957, Zeneműkiadó.

VEREDY GYULA

Önállóan megjelent munkák

Dokumentáció. (Könyvtári együttműködés — bibliográfia — katalógus.). Bp., 1945, Föv. Szabó Ervin Könyvtár, soksz. 94. l.

Városügyi bibliográfia. (A Városi Szemle állandó melléklete.). Bp. 1945—1948, Szfv. Statisztikai Hiv., Szfv. Irod. Int.

Várostudomány. Bp. 1948, Szfv. házi ny. 20. l.

Egyetemes Tizedes Osztályozás. Rövidített táblázatok. 1—3. köt. Bp. 1950, ODK. 3 db.

— Ua. 2. kiad. 1952, OKK.

— Ua. 3. kiad. 1953—1954, OSzK.

— Ua. 4. kiad. 1955, OSzK.

Tanulmányok, cikkek

Az Országos Osztályozó Bizottság határozatai. — *A Könyvtáros.* 1953. 8—9. sz. 43—45. l.

Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink. — *M. Könyvszemle.* 1955. 4. sz. 263—280. l.

Az újítások osztályozása. — *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója.* 1956. 6. sz. 22—24. l.

Osztályozási kérdések 1955-ben. — *M. Könyvszemle.* 1956. 2. sz. 150—153. l.

V. WALDAPFEL ESZTER

Önállóan megjelent munkák

— — és Varga Endre: A Centenárius Emlékiállítás vezetőjének történelmi szövegei. Bp. 1948.

Kéziratok források az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Összeáll. az O.Sz.K. Kézirattárának munkaközössége. Szerk. — —. Bp. 1950.

A forradalom és szabadságharc levelestára. I—III. Bp. 1950—1955.

— — Esze Tamás: Rákóczi (Ferenc II.) emlékkiállítás vezetője. Bp. 1953.

Cikkek, tanulmányok stb.

Honti János (1910—1945). *Magyar Könyvszemle.* 1946. 1. sz. 97—98. l.

Az igazságot kereső Klió istenasszony nyomában. (Adalékok az orosz—magyar kulturális kapcsolatokról jelentőségéhez. *Szabad Nép.* 1946. július 7.

Egressy Gábor levele Petőfihez. *Nagyvilág.* 1947. 10. sz.

- Egy szemtanú 1948 eseményeiről. *Valóság*. 1947. 7. sz.
 Arany János néhány ismeretlen strófája. *Irodalomtörténet*. 1949. 150—152. l.
 A Levéltárak Országos Központja tudományos osztályán lefolyt vizsgálatról. *Levéltári Híradó*. 1952. 2. sz. 3—11. l.
 150 éves az Országos Széchényi Könyvtár. *Honvéd*. 1952. november 23.
 „Mátyás király könyvtárától a 3000-ik népkönyvtárig”. *Könyvbarát*. 1952. 11. sz. 6—7. l.
 Tudományos munkaközösségek az Országos Széchényi Könyvtárban. *A Könyvtáros*. 1954. 3. sz. 6—8. l.
 A felsőfokú könyvtárosképzésről. *A Könyvtáros*. 1954. 4. sz. 26—32. l.
 A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez. *Magyar Könyvszemle*. 1955. 3. sz. 236—244. l.
 Hozzászólás a „Régi könyvtárosok — új könyvtárosok” c. cikkhez. *A Könyvtáros*. 1957. 3. sz. 172—174. l.

Ismertetések

- Jávor Egon: Hét kéziratposzonyi missale a Nemzeti Múzeumban. *Magyar Könyvszemle*. 1945. 139—140. l.
 Magyar Történeti bibliográfia 1825—1867. II. r. *Századok*. 1952.
 A Magyar Történeti Bibliográfia 1825—1867. *MTA Társad. Tört. Oszt. Közl.* 1952. 2. köt. 1. sz. 103—106. l.
 Ua. Klny.
 Aus der Arbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik. Leipzig 1955, Harrasowitz. *Magyar Könyvszemle*. 1956. 2. sz. 169—172. l.

F. WENDELIN LIDIA

Tanulmányok, cikkek

- Kína megjelenése a magyar irodalomban. — [*Kínai folyóirat számára*. 1956.].
 Lu Hszin Magyarországon. — [*Kínai folyóirat számára*. 1956.].

Ismertetések, kritikák

- Zarodov, K.: Leninszkaja gazeta Proletarij. — *M. Könyvszemle*. 1956. 4. sz. 343—346. l.
 Szokurova, M. V.: Obscsie bibliografii ruszszkih knig grazdanszknoj peccati 1708—1955. — Maskova, M. V., Szokurova, M. V.: Obscsie bibliografii ruszszkih periodicseszkih izdanij 1703—1954. — *M. Könyvszemle*. 1957. 4. sz. 423—426. l.

V. WINDISCH ÉVA

Tanulmányok, cikkek stb.

- Kéziratforrások az Országos Széchényi Könyvtár [Kézirattárában. Összeáll. az OSZK Kézirattárának munkaközössége. Szerk. V. Waldapfel Eszter. Bp. 1950.
 II. Rákóczi Ferenc ismeretlen hadtudományi munkája. — *Irodalomtörténeti Közl.* 1953. 1—4. sz. 29—56. l.
 Feljelentés Zrínyi Miklós ellen (1654). — *Irodalomtörténeti Közl.* 1954. 319—322. l.
 Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez. — *M. Könyvszemle*. 1955. 4. sz. 312—319. l.
 A könyvtárosi pálya kialakulásának előzményeiről. — *A Könyv*. 1955. 10. sz. 461—463. l.
 Könyvtári árvízvédelem 1838-ban. — *A Könyvtáros*. 1956. 10. sz. 740—742. l.
 Az Országos Széchényi Könyvtár első könyvtárosai. — *A Könyvtáros*. 1956. 1. sz. 24—27. l.
 A Magyarországon megjelent történeti munkák jegyzéke. — *Századok*. 1954—1957.
 Bethlen Miklós Önéletrása. 1—2. köt. Bev. Tolnai Gábor. Sajtó alá rend. és jegyz. ell. — Bp. 1955, Szépirod. Kiadó, 2 db. (Magyar Századok.)

Az Orsz. Széchényi Könyvtár létszám helyzete 1957 végén

Kulcsszám	Munkakör megnevezése	Eng. létszám	Alsó	Felső
			b é r t é t e l	
<i>a) állománybeliek</i>				
701	Főigazgató	1	2800	4000
702	Főigazgató h.	2	2300	3600
703	Gazdasági vezető ..	1	1800	3000
705	Főosztályvezető	—		
706	Tud. osztályvezető.....	12	2100	3200
707	Tud. csoportvezető.....	13	1800	2800
708	Tud. főmunkatárs	41	1400	2500
710	Tud. munkatárs	64	1200	1900
713	Segédkönyvtáros.....	13	1000	1500
714	Tud. techn. munkaerő	10	1000	1500
715	Közgy. munkaerő	37	800	1250
716	Csoportvezető	4	1500	2700
718	Admin. ügyintéző II.	5	900	1500
719	Adminisztrátor	3	800	1200
721	Műszaki II.	1	1400	2300
722	Műszaki III.	8	1000	1800
723	Kisegítők I.	3	800	1100
724	Kisegítők II.	15	750	950
		237		

b) Állományonkívüliek. Engedélyezett létszám: 37 fő

	400 Ft	700 Ft	750 Ft	800 Ft	850 Ft	900 Ft	950 Ft	1050 Ft	
Fő	1	4	4	2	13	5	7	1	37 fő
Alapbér.....	400	2800	3000	1600	11 050	4500	6650	1050	31 050 Ft

*Statisztikai kimutatás az Országos Széchényi Könyvtár
személyzeti állományáról*

1952. márc. összlétszám : 124 fő

<i>Képzettség szerint :</i>	4 középisk. 46 fő	érettségi : 10 fő	egyet. főisk. : 68 fő			összesen : 124 fő
<i>Kor szerint :</i>	20 évig 1 fő	30—30 30 fő	30—40, 24 fő	40—50, 43 fő	50-en túl 24 fő	124 fő
<i>Nem szerint :</i>	nő : 52 fő	férfi : 72 fő				124 fő
<i>Származás szerint :</i>	munkás : 24 fő	paraszt : 15 fő	értelmiség : 48 fő	egyéb : 37 fő		124 fő

1952. aug. összlétszám : 156 fő

<i>Képzettség szerint :</i>		4 középisk.: 54 fő	érettségi : 21 fő	egy. főisk. 81 fő		összesen : 156 fő
<i>Kor szerint :</i>	20 évig 1 fő	20—30, 39 fő	30—40, 33 fő	40—50, 53 fő	50-en túl, 28 fő	156 fő
<i>Nem szerint :</i>	nő : 73 fő	férfi : 85 fő				156 fő
<i>Származás szerint :</i>		munkás : 26 fő	paraszt : 16 fő	értelmiség 59 fő	egyéb : 55 fő	156 fő

1953. jan. összlétszám : 169 fő

<i>Képzettség szerint :</i>		4 középisk. 57 fő	érettségi : 23 fő	egy. főisk. 89 fő		összesen : 169 fő
<i>Kor szerint :</i>	20 évig, —	20—30, 45 fő	30—40, 35 fő	40—50, 57 fő	50-en túl 32 fő	169 fő
<i>Nem szerint :</i>		nő : 77 fő	férfi : 92 fő			169 fő
<i>Származás szerint :</i>		munkás : 29 fő	paraszt : 19 fő	értelmiség 61 fő	egyéb : 60 fő	169 fő

1954. szept. összlétszám : 212 fő

<i>Képzettség szerint :</i>		4 középisk. 77 fő		érettségi : 32 fő	egy. főisk. 103 fő	összesen ; 212 fő
<i>Kor szerint :</i>	20—30, 58 fő	30—40, 44 fő	40—50, 77 fő	50-en túl 33 fő		212 fő
<i>Nem szerint :</i>	nő : 104 fő	férfi : 108 fő				212 fő
<i>Származás szerint :</i>		munkás : 33 fő	paraszt : 25 fő	értelmiség 74 fő	egyéb : 80 fő	212 fő

1955. június összlétszám : 197 fő

<i>Képzettség szerint :</i>	általános iskola : 64 fő			érettségi : 34 fő	egy. főisk. 99 fő	összesen : 197 fő
<i>Kor szerint :</i>	30 évig 53 fő	30—40, 29 fő	40—50, 66 fő	50-en túl 49 fő		197 fő
<i>Nem szerint :</i>	nő : 104 fő 52,7	férfi : 93 fő				197 fő
<i>Származás szerint :</i>	munkás : 27 fő	paraszt : 29 fő	értelmiségi : 57 fő	egyéb : 84 fő		197 fő

*Kimutatás az Országos Széchényi Könyvtár tudományos dolgozóiról
nem, kor, származás és iskolai végzettség szerint %-okban feltüntetve*

1952. márc. 1-i összlétszám : 78 fő

ebből nő : 38 fő 48,7%
„ férfi : 40 fő 51,3%

Kor szerint :

20—30	30—40	40—50	50-en felül	
14 fő	19 fő	27 fő	18 fő	összesen : 78 fő
17,9%	24,4%	34,6%	23,1%	

Származás szerint :

munkás :	paraszt :	értelmiség :	egyéb :	
3 fő	2 fő	50 fő	23 fő	összesen : 78 fő
3,9%	2,5%	64,1%	29,5%	

Képzettség szerint :

4 középisk. :	érettségi :	egyet., főisk. :	
2 fő	5 fő	71 fő	összesen : 78 fő
2,5%	6,4%	91,1%	

1952. aug. 1-i összlétszám : 99 fő

ebből nő : 51 fő 51,5%
„ férfi : 48 fő 48,5%

Kor szerint :

20—30	30—40	40—50	50-en felül	
23 fő	24 fő	30 fő	22 fő	összesen : 99 fő
23,2%	24,3%	30,3%	22,2%	

Származás szerint :

munkás :	paraszt :	értelmiség :	egyéb :	
4 fő	2 fő	59 fő	34 fő	összesen : 99 fő
4,3%	2,1%	59,4%	34,2%	

Képzettség szerint :

4 középisk. :	érettségi :	egyet., főisk. :	
7 fő	11 fő	81 fő	összesen : 99 fő
7,9%	11,2%	81,9%	

1953. jan. 1-i összlétszám : 119 fő

ebből nő : 55 fő 50%
„ férfi : 55 fő 50%

Kor szerint :

20—30	30—40	40—50	50-en felül	
26 fő	27 fő	33 fő	24 fő	összesen : 110 fő
23,6%	24,5%	30%	21,9%	

Képzettség szerint :

munkás :	paraszt :	értelmiség :	egyéb :	
7 fő	4 fő	63 fő	36 fő	összesen : 110 fő
6,4%	3,6%	57,3%	32,7%	

Származás szerint :

4 középisk. :	érettségi :	egyet., főisk. :	
7 fő	12 fő	91 fő	összesen : 133 fő
6,4%	10,9%	82,7%	

1954. nov. 1-i összlétszám: 133 fő

ebből nő: 72 fő 54,1%
„ férfi: 61 fő 45,9%

<i>Kor szerint:</i>	20—30	30—40	40—50	50-en felül	
	38 fő	27 fő	43 fő	25 fő	összesen: 133 fő
	28,6%	20,3%	32,3%	18,8%	

<i>Származás szerint:</i>	munkás:	paraszt:	értelmiségi:	egyéb:	
	9 fő	16 fő	71 fő	49 fő	összesen: 133 fő
	6,8%	3%	53,4%	36,8%	

<i>Képzettség szerint:</i>	4 középisk.:	érettségi:	egyet., főisk.:	
	9 fő	16 fő	108 fő	összesen: 133 fő
	6,8%	2%	81,2%	

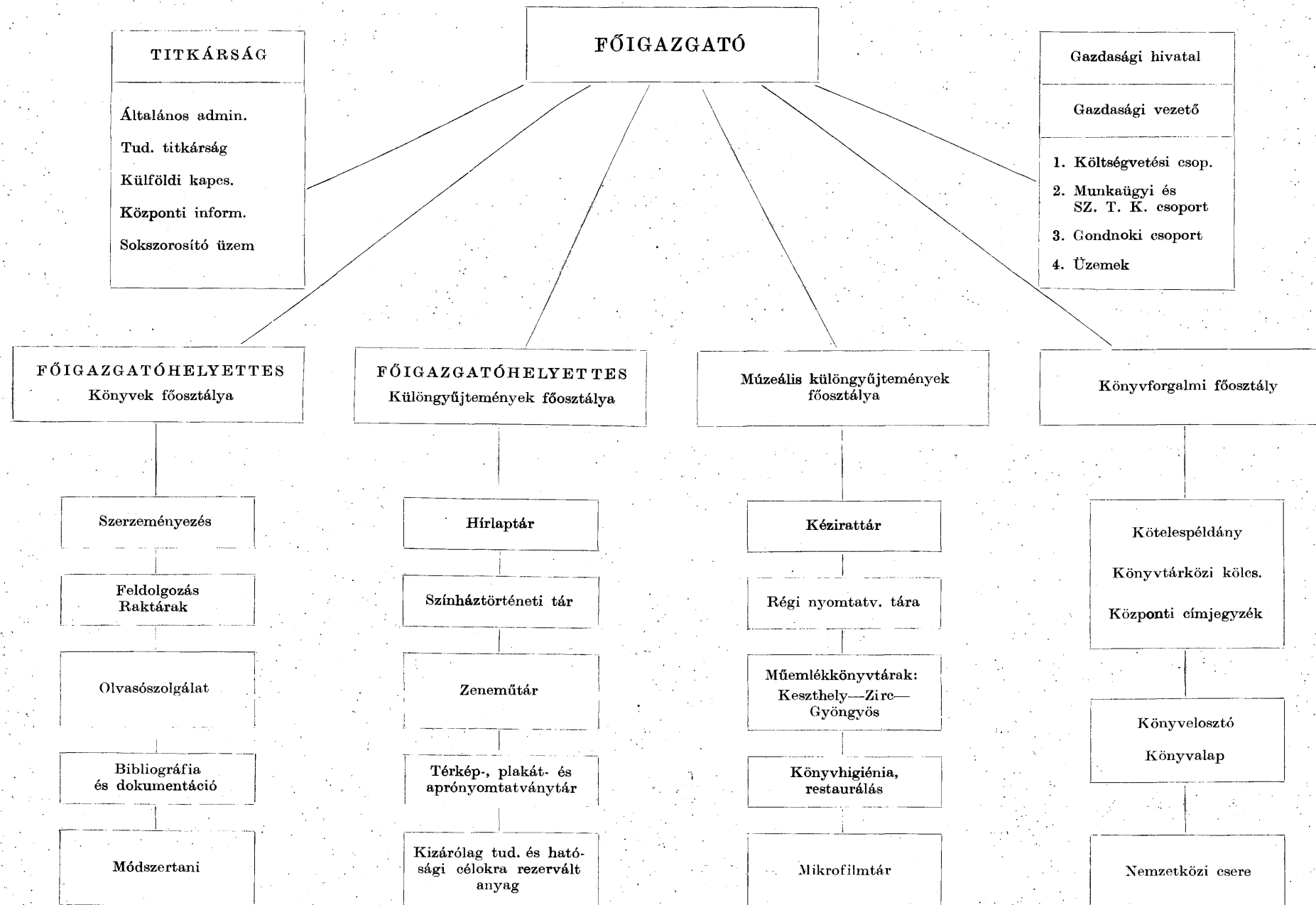
1955. június 1. összlétszám: 123 fő

ebből nő: 73 fő 60%
„ férfi: 50 fő 40%

<i>Kor szerint:</i>	20—30	30—40	40—50	50-en felül	
	39 fő	21 fő	40 fő	23 fő	összesen: 123 fő
	32%	17%	32%	19%	

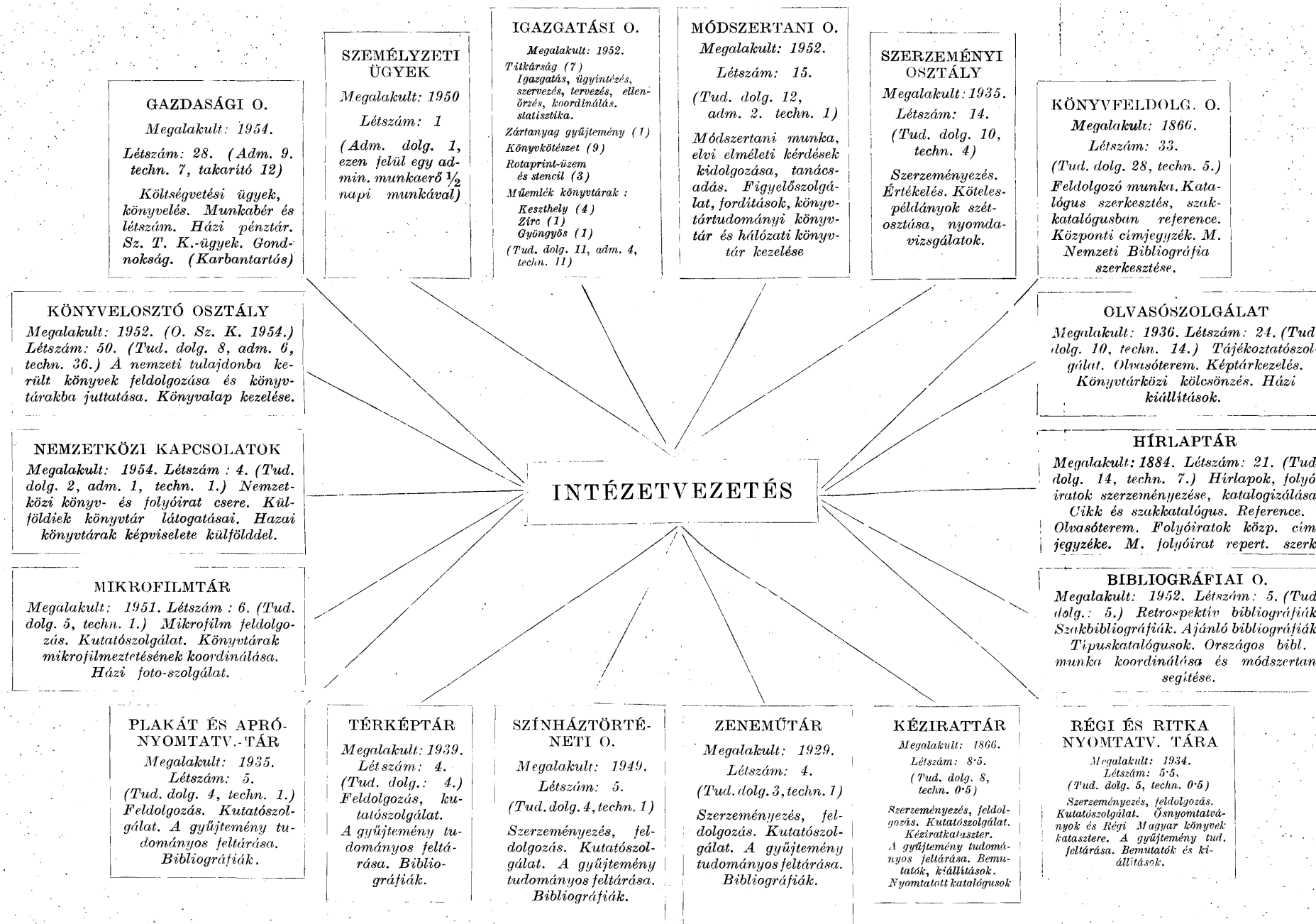
<i>Származás szerint:</i>	munkás:	paraszt:	értelmiségi:	egyéb:	
	11 fő	7 fő	52 fő	53 fő	összesen: 123 fő
	9%	5%	43%	43%	

<i>Képzettség szerint:</i>	ált. iskola:	érettségi:	egyet., főisk.:	
	6 fő	20 fő	97 fő	összesen: 123 fő
	5%	15%	80%	

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR SZERVEZETE 1953

Függelék 4.

La Bibliothèque Nationale Széchényi depuis la libération (1945—1957.)

V. WALDAPFEL ESZTER

L'histoire des années 1945—1957 de la bibliothèque peut être divisée en 4 époques correspondant au développement économique et politique du pays, à la formation de son aspect social, donc, aux époques de la république populaire hongroise édifant le socialisme.

I. Les années 1945—1948 sont celles de la reconstruction, du commencement du travail, de l'arrangement de la matière. Voici les événements principaux de cette époque: les Corvina, les précieux manuscrits enluminés du Moyen Age, les incunables et d'autres pièces uniques, tout ce trésor emporté à l'Ouest par le fascisme, est restitué à la bibliothèque. Au début de 1946, la *Magyar Nemzeti Bibliográfia* (*Bibliographie Nationale Hongroise*) et le *Magyar Folyóiratok Repertórium* (*Répertoire des Périodiques Hongrois*) commencent à paraître. L'été de 1946, on inaugure l'exposition «Relations hungaro-russes» organisée par les musées. Cette exposition, à l'arrangement de laquelle participent presque toutes les sections de notre bibliothèque, est, de notre part, le premier pas fait pour élever les masses, pour sortir de la réserve.

1947: nouvel état du travail; 1948: à l'occasion des préparatifs du centenaire de la Révolution de 1848, un vif intérêt politique se manifeste à la bibliothèque. C'est alors que se forme notre organisation de base du Parti, en commun avec celle du Musée d'Histoire et des Sciences Naturelles, logés dans le même bâtiment. L'exposition centenaire et celle de la presse révolutionnaire, ouvertes toutes deux au mois de mars 1948, ont également une importance capitale dans la vie de la bibliothèque.

La Bibliothèque Helikon, précédemment la bibliothèque de la famille Festetich à Keszthely et confiée aux soins de notre bibliothèque par le commissariat du gouvernement aux biens abandonnés, ouvre également ses portes vers l'automne de 1948. En même temps on commence, de la part de notre bibliothèque, les préparatifs de la formation professionnelle des bibliothécaires.

En 1945, au printemps, notre institution se trouve subitement privée de son unique dépendance d'alors, le palais *Eszterházy* (où l'on va loger le Conseil de la Présidence). Ce fut un coup dur pour la bibliothèque: les bulletins scolaires, la Bibliothèque des Femmes Hongroises, le matériel de journaux étrangers, ainsi que le stock de doubles devaient être transportés dans la salle des cérémonies du bâtiment principal, et, en partie, dans des dépôts extérieurs. Jusqu'aujourd'hui, ce matériel, du moins en partie, n'est point emmagasiné convenablement, ni rendu accessible au public, faute de locaux.

La seconde époque commence par 1948, l'année du tournant, et dure jusqu'en 1952, date de la promulgation du décret gouvernemental 2043/13/1952 touchant les bibliothèques. L'année du tournant déclenche à notre bibliothèque aussi un développement considérable: on commence à s'occuper d'une manière plus efficace des tâches de la lecture publique. A cette époque de la bibliothéconomie hongroise, c'est juste, néanmoins on exagère: en imitant schématiquement l'exemple de la Bibliothèque Lénine, on néglige un peu les devoirs scientifiques spéciaux qui incombent à une bibliothèque nationale.

La troisième époque dure du mois de mai 1952 au mois d'octobre 1956. A la promulgation du décret gouvernemental mentionné plus haut, la bibliothèque a beaucoup de diffi-

cultés à surmonter: manque d'argent, d'experts, d'équipement technique, manque de locaux etc. Dès avant la réorganisation, on peut constater certaines faiblesses de la direction, non seulement pour ce qui concerne les tâches de moindre envergure de la bibliothèque nationale de plus tôt, mais aussi pour ce qui est de ses fonctions nouvelles. Dans de telles conditions, la bibliothèque ne fut pas à même de répondre aux exigences de ses nouveaux devoirs. Les principes des travaux méthodologiques et bibliographiques n'ont point été précisés, non seulement à notre bibliothèque, mais à tout le domaine de la bibliothéconomie hongroise.

Par suite de l'insuffisance matérielle et personnelle, le Département méthodologique a été contraint de restreindre ses fonctions. Non compté le service de documentation de la Bibliothèque spéciale bibliothéconomique, il dut consacrer ses efforts presque uniquement aux tâches les plus urgentes des bibliothèques publiques: à la propagande de la lecture, à l'emmagasiner et au traitement des livres. Aussi notre Département méthodologique avait-il fortement contribué au développement des bibliothèques publiques, en leur prêtant son concours à surmonter les difficultés des débuts. Bien que la portée du Département méthodologique devint plus étendue, il ne fut pas à même — faute de moyens — de se charger de la direction méthodologique de toute la bibliothéconomie hongroise, ni du développement du travail bibliothéconomique.

Les autres départements de la Bibliothèque Nationale Széchenyi ont prêté assistance au Département méthodologique dans ce travail; il a été aidé aussi par des collectives d'experts organisées des collaborateurs d'autres grandes bibliothèques. En 1957, ces collectives ont été, pour la plupart, absorbées par les commissions spéciales fonctionnant auprès du Conseil Bibliothéconomique.

C'est pour les mêmes raisons (l'insuffisance des principes et du personnel) que notre Département bibliographique, lui aussi, eut des difficultés durant les premières années. Les principes du travail bibliographique ont été partout en Hongrie bien incertains. L'activité bibliographique dépassa la gamme des capacités; les exigences et les besoins aussi bien que l'utilisation pratique des bibliographies n'ont point été examinés. Ainsi, on a fait de nombreuses bibliographies mauvaises ou peu utilisables. Le décret gouvernemental susmentionné a chargé notre bibliothèque de la coordination des différents projets bibliographiques. Mais, aux débuts, notre travail bibliographique dut se contenter de l'élimination de travaux ayant les mêmes sujets. Ce n'est par ailleurs que depuis les premiers jours de 1954 que notre Département bibliographique commença à établir des bibliographies de sa compétence, c'est-à-dire des bibliographies littéraires, et, parfois, historiques. Depuis 1954, le niveau scientifique et la présentation de ces bibliographies se sont vraiment améliorés. Mais le centre de notre activité bibliographique, c'est la rédaction de la bibliographie nationale rétrospective. Le cycle des années 1945—1954 va être publié dans la seconde moitié de 1958, celui des années 1920—1935 sera édité en 1960. Le Département des Périodiques est également en train de rédiger la bibliographie rétrospective complète de tous les journaux et périodiques hongrois, ainsi que, jusqu'à la fin de 1959, le catalogue des périodiques étrangers se trouvant dans les différentes bibliothèques du pays.

Des fonctions assumées suivant le décret gouvernemental, c'est l'échange international qui, surtout depuis 1953, se développe vigoureusement. Le service du prêt interbibliothèques, aussi bien que celui des catalogues centraux (catalogue central des livres et celui des périodiques), servant tous deux la cause de toute la bibliothéconomie hongroise, sont également assumés par notre institution depuis la réorganisation. Il en est de même pour le dépôt légal: nous nous sommes chargés d'en distribuer les exemplaires (auparavant au nombre de 12, depuis 1956 on en remet 16). En 1954, au cours de la réorganisation du Centre des Bibliothèques Publiques, il nous incombe le devoir de distribuer — partout dans le pays — le matériel de livres nationalisés ainsi que le matériel provenant des fonds de doubles des bibliothèques.

Bien que notre bibliothèque, en assumant tous ces devoirs, serve la cause de toute la bibliothéconomie hongroise, il n'en reste pas moins vrai qu'on y a commis des fautes. Pour

ce qui est du développement et du travail intérieur de la bibliothèque, ceux-ci ne sont non plus exempts de difficultés et de troubles; toutes ces tâches nouvelles n'étaient pas toujours à prendre convenablement. C'est pourquoi, peu à peu, il s'est manifesté quelque désordre: on put constater le défaut de l'esprit unifié, ce qui causa un certain mécontentement parmi les collaborateurs de la bibliothèque. Dans la dernière partie de l'époque dont nous venons de parler, la discipline de travail, si solide auparavant, commença à se détraquer. Il en résulta de graves difficultés; juste avant la contre-révolution, lentement, il se formait un petit groupe révisionniste, et même réactionnaire. Celui-ci, avec plus ou moins de succès, embri-gadait des partisans parmi nos collaborateurs, et réussit ainsi à entraver le développement politique de beaucoup d'entre eux, causant par là de graves troubles idéologiques.

Donnant l'esquisse générale de cette époque, il faut encore faire mention du développement de nos collections spéciales, le fonds desquelles s'est considérablement accru au cours des dernières années. Aussi ces collections spéciales ont-elles atteint de beaux résultats quant au traitement de leurs fonds: des catalogues les plus variés ont été établis, on commença sur le plan national les travaux de cadastre, et, quoique dans un rythme de beaucoup plus lent, on publiait le fonds des collections et les résultats de la recherche scientifique.

Toutefois, notre bibliothèque n'était pas toujours en mesure de répondre aux exigences des tâches scientifiques et bibliothéconomiques. Ses publications et ses séries ont cessé de paraître, et ce n'est que récemment qu'on cherche à y remédier.

La quatrième époque commence en 1957. Après la défaite de la contre-révolution, la consolidation intérieure se mit en marche; et va de soi que cela nécessita des changements de personnel. Au mois de mai, à l'initiative du Conseil Bibliothéconomique, un examen méthodologique eut lieu à la bibliothèque, à l'occasion duquel nombre de défauts se sont révélés. Cependant l'examen a été précoce, par conséquent, le rythme de la réorganisation en fut ralenti. Pour maints problèmes, ce ne fut pas la situation réelle, mais l'état de choses détraqué par la contre-révolution qui put être constaté. Néanmoins, les indications de l'examen ont fortement secondé la réorganisation, les bases de laquelle ont été élaborées vers la fin de 1957.

Vita a könyvtártudományról*

KÓHALMI BÉLA

egyetemi tanár, Kossuth-díjas

A Könyvtártudományi Bizottságnak a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya keretében történt megalakulása kiindulása lehet a könyvtártudomány alapvető problémáival való foglalkozásnak. Könyvtárosainkban megvolt az ehhez való készség, de túlságosan könnyen engedtek teret az üzem hatásának, a praktikum szempontjainak túl nagy engedményt tettek és kialakult a provincializmusnak az a fajtája, amely még a rokon tudományos intézményekkel, a kutató intézetekkel való kapcsolatot is elhanyagolta. Ha van intézmény, amelynek számára veszélyt jelent, ha csak a technikával foglalkozik, úgy a könyvtár az, amelyet szoros szálak kötnek a szellemi élethez és jelentős szerepet kell vállalnia a tudományra alapozott társadalomépítő munkában.

A könyvtártudomány felőleli ugyan mind az elméleti, mind a gyakorlati oldalát a könyvtárügynek, de a gyakorlati kérdéseket is jobban oldjuk meg, ha az elmélet oldaláról közelítjük meg őket. Egy tudomány mai és leendő művelői számára nehéz vonzóbb feladatot találni annál, mint ha egy töretlen területen van módjában alkotó módon alkalmazni egy kipróbált tudományos módszert ha módjában van haladó módszerrel elemezni egy régi intézmény *társadalmi funkcióját*, és nem úgy, mint annakelőtte, a materialista dialektikáról szóló tanítás megismerése előtt. A töretlen föld itt van előttünk: marxista módszerekkel kellene megmagyaráznunk, hogyan keletkezett, hogyan fejlődött, hogyan szolgálta a különböző társadalmi rendszereket a szellemi örökség hordozója, a könyvtár, hogyan szolgálta a kutatást, hogyan a műveltség terjesztését; hogyan tükröződött létrehozóiban az osztályok küzdelme, mi módon lett eszköze társadalmi és gazdasági erőknak, tárgya és eszköze jogszabályoknak és kormányzati intézkedéseknek.

Kiváló könyvtárosok aprólékos gyakorlati munkájuk mellett nem mulasztották el, hogy történelmi távlatba helyezték munkájukat. Leopold *Delisle*, a múlt század egyik nagy könyvtárosa, a Bibliothèque Nationale katalógusrendszerének újjászervezője, aki jelentős tudományos kutató munkája mellett hol régi kéziratok kijavításával, hol a katalogizálás elemi szabályaival bíbelődött, háromkötetes kéziratkatalógusának bevezető tanulmányában: *Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale (1868—81)*

* Jelen cikk 1954 szeptemberében, nem sokkal a Könyvtártudományi Bizottság megalakulása után íródott. *Varjas Béla* „A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere“ (1955) c. tanulmányában a kézirat alapján hivatkozik rá, de most lát először napvilágot.

úgy írta meg a könyvtár e részlegének történetét, hogy az a középkor Párizs kultúrtörténete lett. Könyvtárak történetíróinak módjukban áll feltárni azokat a gazdag kapcsolatokat, amelyek a könyvtár és a társadalmi, emberi viszonyok között fennállottak, megteheti ezt a túlzás veszélye nélkül, hiszen fontos intézményről van szó; hibát követ el akármelyik jelentősebb könyvtárunk történetírója, ha a genealógiában reked meg, ahogy általában megrekedtek a polgári korszak könyvtárügyének történetírói. Ez lenne tehát az egyik könyvtártudományi feladat. És ez a könyvtártörténeti munka itt-ott serényen már megindult (Budapesti Egyetemi Könyvtár, Debreceni Egyetemi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár munkaközösségeiben), noha elvi módszertani problémái tisztázatlanok. Itt van tehát a másik feladat.

A könyvtárügyi elméleti kérdéseivel foglalkozóknak — ha dúsán nem is — régi szakirodalmunk is szolgál jó hagyományokkal. Nem is kell róluk nagyon lefűjni a port. Ha alkotásaik nem is, de szándékaik és iránymutatásaik termékenyek még ma is. Vissza kell mennünk azokhoz, akik a könyvtár zárt falait áttörték és a könyvtár és könyvtáros funkcióját kiterjesztően értelmezték. A könyvtárügy elméletének épülete ma sem kész; az alapozó munka a terjedelmes „*Handbuch*” új kiadása után is tovább folyik, de az építési anyag együtt van és néhány pillér erősen áll. A főfő könyvtárosi feladatok egyike, a gyűjtésen és megőrzésen túl: az osztályozó és kritikai válogatás és feltárás Alexandria óta nem változott, és hogy az alexandriai könyvtárosságból nem maradt más, mint ez a könyvtárosi hagyomány, azt is pozitív értéként könyvelhetjük el, mert újra fel tudott éledni a XVIII. században, amikor a társadalmi szükséglet vagy egy történelmi helyzet életre galvanizálta. A szellemi kincstárba felveendő irodalmi válogatás gesner-i elveinek az adott hangsúlyt, hogy a nyugati kultúra értékeit egy új katonai hatalom (a Bécsig előnyomuló török sereg) pusztulással fenyegette. A gesneri hagyomány: a maradandó értékek számontartása és bibliográfiai feltárása tovább élt és él a könyvtárosokban és minden század megújítja: *Cless, Draud, Baillet, Georgi, Denis, Brunet, Ebert, Graesse*-n át a minta-katalógusokig. Az alapozó munka terméskövei megvannak, csak még szanaszét hevernek. A nyilvánosság gondolata is ilyen fontos építési anyag, noha egy új rend, a fiatal burzsoázia berendezkedéséig sem a *Petrarca* által képviselt formában, sem *Naudé* kísérleteiből, se *Leibniz* javaslatából nem lett általános gyakorlattá. De gyakorlattá vált szórványos kísérletekben, így az 1735-ben megalapított Göttingeni Egyetemi Könyvtárban, amelynek tudós szervezői nemcsak valóra váltották a leibnizi javaslatokat, de a könyvtárkezelés alapelveit tudományosan is kifejtették. Itt építettek fel a Göttingai Tudományos Egyesülettel együttműködve tervszerűen olyan könyvvállományt, amely valóban a kutatást szolgálta és nem a kínálat véletleneivel élő gyűjtőszendvedélyt. A szerzeményi politika kutatásra irányított tervszerűsége és könyvtárszervezés egyik fő irányelve, a göttingai gyakorlatra épülő hagyomány: lényegében azt jelenti, hogy a könyvtár irányító módon szól bele a tudományos életbe, tudományos központtá válik. Feladatként itt is kínálatja magát a történeti alapozású *állomány-kutatás*.

A könyvtári rendező elvek önálló érvényesítésének törekvése is aktív

tétele a könyvtártudománynak, a gyakorlat, a szolgálat vágya diktálta Naudénál is, Leibniznél is. A könyvtárak ne valamely spekulatív szisztéma szerint osztályozzák, rendezzék könyveiket, hanem a használhatóság, a gyakorlati célszerűség szempontjai szerint. A lenini tételt, hogy a könyvtár igazi értéke nem ritkaságaiban keresendő, hanem hasznosságában, fellelhetjük Leibniznél is.¹ Leibniznek nemcsak abban a megnyilatkozásában, hogy a tudományok saját maga által felállított rendszerét az általa vezetett könyvtárban nem alkalmazta s bármely más rendszert csak azzal a feltétellel tart elfogadhatónak, ha a rendszer szigorú logikai rendjét a könyvanyag sajátos jellege szerint alakítják át, de különösen abban a javaslatában, hogy a könyvpiac minden újdonságáról szemeszterről szemeszterre kritikai tájékoztató jelenjék meg.

A modern könyvtári gondolatot kétségkívül Leibniz fogalmazta meg. Szervező, lelkesítő munkája a hasznosságot állítja előtérbe, de nem tolta félre századok könyvtári hagyományait. Helyes, ha ma a könyvtár archivális funkciója a kulturális funkció mögé a második helyre kerül. Igaza van Vorstiusnak, amikor így teszi fel a kérdést: „melyik nagy tudományos könyvtár állíthatja magáról, hogy csak a kutatás és nem egyben a műveltség terjesztését szolgálja”.² A feleletünk ma az: hogy ilyen könyvtár ma már nincsen. Csak éppen azt nem tehetjük meg, hogy meg ne adjuk a könyvanyagnak (a kéziratosságnak és nyomtatottnak) és annak a hatalmas és céltudatos gyűjtő munkának, amely a régi könyvtárakat a reneszánsz óta létrehozta: azt, amivel tartozunk. Nem tehetjük meg főként, hogy ne soroljuk a könyvtárügy hagyományai közé azt, hogy a XVI. és XVII. század könyvtárai a történetkutatás műhelyei voltak, hogy az antik és középkori történelem összes segédtudományai (az archaeológiát kivéve) a XVI. században ezekben a műhelyekben alakultak ki s ezek alapja könyvtárosok gyűjtő, kutató és forrásgyűjteményeket kiadó munkája volt. Az archivális funkció kisebb hangsúlyozottsága azonban ezeknek a hagyományoknak helyes értékelését és számbavételét is jelentse. Leibniz százada nemcsak a természettudományok és a matematika hatalmas előretörésének százada volt, de a történettudomány kritikai vizsgálódásáé is. A szervezett kutató munkáé is. A humanizmus óorkutatásából nőtt ki a XVII. század nemzeti jellegű középkorkutatása, nőttek ki a hatalmas (egyházi és világi) forrásgyűjtemények és körülöttük a viták. E forrásgyűjtemények keletkezési körülményeiben és a körülöttük támadt vitákban könnyű felismerni a feudalizmus osztályellentéteinek tükrözését. E jórészt könyvtári műhelyekben folyt tevékenységben csiszolódtak ki újabb segédtudományai a történelemkutatásnak (a diplomatika, a paläográfia, kézirattan, címertan, családtörténet stb.) s e résztudományok nélkül a kézirat- és régi könyvanyag mai őrzője nem tudna mit kezdeni a „nemzeti kincstár” értékeivel. Leibniz, a hannoveri könyvtáros — belátva a forrásgyűjtés fontosságát — uniók, respublikák, ligák megszervezését tartotta szükségesnek — írja Langlois³ —, hogy a kollektív kutató munkákat elvégezhessek. Muratorit, a nagy olasz történész-bibliográfust Leibniz lelkesítette. A XVII. század történész-könyvtárosai túlléptek a könyvtár falán és a kutató munka szervezői voltak, olykor még az Akadémiát is pótolták, mint később Pray György és munkatársai a mi Egyetemi Könyvtárunkban.

Sokak szemében úgy tűnhetik, mintha Georg *Leyh* öt év előtt írt, vitát indító cikkeiben⁴ nyitott ajtókat döngetne, amikor a történelmi dokumentumokat őrző és feltáró könyvtár védelmére kel s a hagyományokra építve keresi meg a tudományos könyvtár sajátos feladatait. Olyan föladatokat, amelyeket legjobban csak a tudományos könyvtárak dolgozói oldhatnak meg. Ha a könyvtárak történetét a marxi—lenini világnézet valódi historizmusa és nem a letűnt század elavult „historizmusa” alapján vizsgáljuk, igazat fogunk neki adni abban, hogy a tudományos könyvtárnak eme funkcióját fontosnak és megvédendőnek tartja. „A források — idézi Jacob *Bruckhardt*-ot — kimeríthetetlenek s az ezerszer kommentált könyveket újra meg újra el kell olvasni, mert ezek minden új század új olvasója szemében más arcot öltenek. Úgy lehet, hogy *Thukydides*-ben egy fontos adat lappang, amit valaki majd csak száz év múlva fedez fel...” Valóban azok is. És a könyvtárak ilyen irányú segítőmunkájára ma is számít a tudomány, de *Leyh*-nek az az aggodalma, hogy a szocializmust építő országokban ezt a funkciót esetleg nem becsülik meg, nem jogosult. A vele vitatkozók a könyvtárak körül megváltozott társadalom új igényei alapján újra kívánják megfogalmazni ezt a funkciót. A könyvtárosi pálya szerveződése idején, különösen a kapitalista fejlődésben lemaradt országokban, a nemzeté alakulás szakaszában a történettudományok virágzását láttuk mindenütt s az egyetemi és más tudományos könyvtárak élére történettudósok (legjobb esetben tudománytörténettel foglalkozók) kerültek, akik a könyvtár vezetését nem főhivatásként vállalták. (A kisebb állásokat is egyetemi elfoglaltságú tudósokkal töltötték be.) Annak ellenére, hogy a természettudományok és műszaki tudományok a XIX. század derekától kezdve ugrásszerűen fejlődtek, a könyvtárak kapcsolata a tudományokkal a századfordulóig történelmi területen mozgott. Ezekben a könyvtárakban elengedhetetlennek tartották, hogy a könyvtárosok a történelem segédtudományaiban, és járulékosan az őstudományok ismeretében, továbbá a nyomdászat történetében — és csakis ezekben — jártasak legyenek. *Dziatzko* a göttingai egyetemen nem könyvtártudományi előadásokat hirdetett, hanem „könyvtári segédtudományokat” tanított. A *Leyh*-el vitázók nem a *Leyh* által megvédett „sajátos munkaterületet” vitatják el a mai tudományos könyvtáraktól, hanem a nevelő és műveltség-terjesztő funkcióval akarják bővíteni a régi könyvtárak egyoldalú tartalmi munkáját. A régi tudományos könyvtárak „kincstári birtoka” a forráskiadványokban, a nagy kollektív szintézisekben való közreműködés, ezek bibliográfiai apparátusának összeállítása, bibliográfiai függelékeinek szerkesztése érintetlen kell hogy maradjon, ebbeli segítségnyújtásuk a feldolgozó, az alkotó munka számára továbbra is elengedhetetlen.

A könyvtári tudományok nagy ismeretanyagában tehát a történeti segédtudományok továbbra is jelentékeny helyet kell hogy elfoglaljanak, de nemcsak azért, mert a „kincstár” feltárása ezek nélkül nem lehetséges, hanem főképp azért, mert a történelmi-társadalmi alkotó és feldolgozó munka számot tart a könyvtárosok közvetlen közreműködésére is. Ha *Leibniz* a XVII. században „uniók, republikák, ligák” megszervezését sürgette a kutatómunka érdekében, ma az a helyzet, hogy nincs tudományos munkaközösség, amelyben a könyvtáros és bibliográfus ne mint egyenjogú kutató foglalna helyet.

Georg Leyh a *Milkau*-féle *Handbuch*ban fölvetett egy nehéznek látszó problémát, amikor azt írja: hogyan álljon elő az egymás mellé helyezett segédtudományokból, amiket csak a könyv tart össze, a könyvtártudomány? Hiányzik belőle — mondja — az összetartó szellemi mag. Hogy ez adatgyűjtő tevékenységből, az adatok értékeléséből, a törvényszerűségek felismeréséből hogyan alakul ki az összefüggéseket rendszerbe foglaló tudomány, ezt a folyamatot a marxi—engelsi tanítás alapján itt nem kell elemeznünk. A mi számunkra az a feladat, hogy a társadalmi szükségletből egyenként kialakult különböző diszciplinákat és ezek eredményeit egyesítsük egy ma is eleven társadalmi szükséglet, az irodalom könyvtári feltárása szolgálatában. A résztudományok eredményeinek egyesítése itt azok összekapcsolódását és kölcsönös alkalmazását jelenti, de jelenti azt is, hogy a könyvtártudomány nem résztudományokból összerakott amorf ismeretanyag. *Brunet, Delisle, Ch. V. Langlois, Georg Schneider, Malcèlès* és sokan mások adták már példáját a mi tudományunkhoz tartozó diszciplinák kölcsönös alkalmazásának. Tanulságos példája ennek *Klaniczay Tibor* „*Adalékok kézíratos évkönyveink történetéhez*” című bibliográfiája is a verses kéziratok erdélyi anyagáról.⁶ Ez az anyagfeltáró tanulmány könyvtárosi segédlettel kézírattani, verstani, műfaj történeti, könyvtörténeti, zenetörténeti, nyelvészeti ismeretanyag alkalmazásával tisztáz homályba merült irodalomtörténeti problémákat s emellett pontos leíró és lelőhely-adatokkal is szolgál.

A Georg Leyh által indított vita, amely *Predeek, Vorstius* és mások részvételével éveken át folyt a „*Zentralblatt für Bibliothekswesen*” hasábjain, szükségszerűen beletorkollott a könyvtártudomány szisztematikájának kérdésébe.

Érdeemes ennél a pontnál megállni.

A könyvtártan (könyvtárkezelés, könyvtárvezetés) alapelveinek rendszerbe foglalása akkor vált szükségletté, amikor a fiatal burzsoázia, a harmadik rend átvette a könyvgyűjtés szokását, majd a forradalma alatt meg alapított új könyvtárak révén birtokába jutott a fejedelmi, főúri és egyházi könyvtáraknak és a hatalmas könyvanyag rendezése, feldolgozása sürgőssé vált. A szakirodalom úgy tartja nyilván, hogy ezt a szót: „könyvtártudomány” először — 1808-ban — *Martin Schrettinger*, a volt bencés, müncheni könyvtáros írta kézikönyve címlapjára s magáról a könyvtártudományról azt írta, hogy az „szilárd alapelvekre szisztematikusan felépítve foglalata mindazoknak a tantételeknek, amelyek a könyvtárak célszerű berendezéséhez szükségesek”, de hozzátette, hogy a berendezés célja a „gyors kielégítése minden tudományos igénynek.” *Schrettinger* könyve a gyakorlat igényéből nőtt ki, de csak a bibliotheconomia módszereit tárgyalja és nem sorakoztatja fel azt a jelentős ismeretanyagot, amit könyvtári segédtudományok néven foglalunk össze, *Schrettinger* tehát lényegében a könyvtártanra szűkítette le a könyvtártudományt. A szakirodalom elégtételt kell hogy szolgáltasson két régi könyvtárosnak, *Michael Denis*-nek és *Gabriel Peignot*-nak, akik közül az első jóval *Schrettinger* előtt, a második *Schrettinger*rel csaknem egyidőben bibliográfia formájában (*Denis* még azonkívül összefoglaló szemlében is) rendszerbe foglalta azt az irodalmat, amelyre a könyvtárosnak szüksége lehet, ha munkáját korszerűen akarja ellátni. *Denis, Peignot* és *Brunet* XVIII. századi francia hagyomány alapján a bibliográfiát — fogalmát ki-

terjesztően — könyvről és könyvtárakról szóló tudományként értelmezték, s a szorosán vett könyvismerethez hozzávették azokat a tudományokat (tudománytörténet, irodalomtörténet, nyomdászat-történet, könyvkereskedelem története, tudományos intézmények története), amelyek nélkül a könyvtáros tudása hiányos volna. Michael Denis a híres bécsi Garelli könyvtár volt könyvtárosa, az ősnymontatvány-bibliográfus *Maittaire* munkájának továbbfejlesztője, a Theresianum főúri csemetéit (majdani könyvtárak tulajdonosait) oktatta könyvismeretre. Kétkötetes művét szerényen (*Einleitung in die Bücherkunde*’-nak nevezi),⁷ de munkájának elejétől végig tudománytörténeti alapot ad. Denis munkája az első összefoglalása sok-sok könyvtáros elődje részeredményeinek. Anyagát két főrészsre bontja: I. Bibliográfiai (ide vette az írás-, könyv- és könyvtártörténetet, nyomdászat-történetet és híres könyvtárosok, bibliográfusok működését tárgyaló irodalmat, belefoglalva a könyvismeret módszertanát is), II. kötete pedig a tudománytörténet szakokra bontott bibliográfiája, beleértve a tudósok, írók életrajzgyűjteményeit is. Ebben a kötetben írja meg a könyvismereti irodalom szemléjét *Papebrochiustól* és *Mabillontól Maittaire-ig*. Georg Schneider alig titkolt kicsinyléssel írja Denis-ről, hogy „szinte irodalomtörténeti tréfának hat, hogy a bibliográfia (értsd: könyvtártudomány) teoretikusainak sorát egy költő (*Denis a Lieder Sineds des Barden* szerzője K. B.) nyitja meg . . .” *Peignot* (négy főosztályban csoportosítva) lényegében ugyanezt a könyvtáros számára nélkülözhetetlen irodalmat — a kor könyvtártudományának irodalmát — sorakoztatja fel.⁸ Ám a Denis és *Peignot*-val szemben elkövetett méltánytalanság csak a kései szakirodalom hibája. Maguk a könyvtárosok Denis előtt is, de főként Denis után a tudománytörténetet, a tudósok és tudományos intézmények történetét a könyvtártudomány, a könyvtarosság nélkülözhetetlen kellékének tartották. Ez volt a könyvtáros-horizont a XVIII. század végén s a XIX. század elején s az száz éven át nem is tágult; lényegesen nem módosította a bibliográfiai tevékenység előtérbe állítása sem.

A látóköri tagítását első ízben *Harnack* kísérelte meg a könyvtártudományi tanszék Berlinbe helyezésekor mondott beszédében 1923-ban.⁹ *Harnack* azt ajánlotta, hogy a könyvtártudomány tárgya ne a régi könyv legyen, hanem az új. Ha könyvtártudományon csak a könyvtártani, kéz-irattani, paläográfiai, könyv- és könyvtörténeti ismereteket értenők — mondotta —, úgy külön tanszékre nem volna szükség (ezek a diszciplinák a történettudományi, irodalomtudományi karon amúgy is képviselve vannak K. B.), a technikai ismeretek pedig elsajátíthatók a könyvtárosi próbaévek alatt. A könyvtártudományi tanszék feladatául azt ajánlotta, hogy foglalkozzék az egész mai könyvtermelés (beletudva a sajtóügyet) problémáival tudományos, pedagógiai, technikai és kereskedelmi szempontból, megvizsgálva a könyvtermelés feltételeit, a könyvelosztás kérdéseit, a népszerű tudományos irodalom kérdéseit, feldolgozva a könyvtermelés statisztikáját. Foglalkozzék a népművelés kérdéseivel, amennyiben azok könyvtári tevékenységgel kapcsolatosak és dolgozzon ki irányelveket az állami és községi könyvtárpolitika számára. *Predeek* a *harnacki* javaslatához hozzáfűzi, hogy „ilyen nagy programot nem egy tanszék, legfeljebb egy fakultás láthatna csak el”. Mondanunk sem kell, hogy a tanszék a *harnacki* prog-

ramot nem váltotta be és hogy ez így történt, ezen — a kapitalizmus viszonyai között — nem is csodálkozhatunk. Noha *Predeek*¹⁰ a nagy harcra programot sokallja, néhány javaslatán meglátszik a harcra inspiráció. Azt javasolja többek között, hogy vizsgáljuk meg konkrétan, mit jelent a könyvtár a tudományos kutatás és ennek megtermékenyítése szempontjából, vizsgáljuk meg egy-egy tudós vezette szakkönyvtár állománygyűjtése munkáját, vizsgáljuk meg, hogy a kutatás maga mennyiben járult hozzá szervezett könyvtárak keletkezéséhez, nézzük meg, hogy nagy hatású, jelentős művek (*Bacon, Novum Organon*-ja, *Adam Smith, Montesquieu, Darwin, Marx, Engels* művei) mi módon hatottak a könyvállományok kialakulására. És javasolja végül — bizonyára nem utolsósorban —, vizsgáljuk meg a könyvtár szerepét a népművelésben, igazgatásban, jogszolgáltatásban, a gazdasági életben.

Itt érkeztünk el — a vitát is ismertető történelmi visszaillesztés végén — ez írás céljához: a könyvtártudomány korszerű feladataihoz. *Predeek* is, *Vorstius* is egyetértenek abban, hogy a tudományos könyvtáraknak s a munkájukat irányító tudománynak nemcsak a könyvtár kutatást szolgáló feltáró tevékenységével, hanem nevelő, műveltségterjesztő feladataival is kell foglalkoznia. A könyvtári feltáró munkát nemcsak a szaktudósok számára kell megformálni, hanem minden rangú kulturális igény számára. A mai könyv, a mai könyvtár és a könyvtáron keresztül folyó népművelő munka problémáival való foglalkozás a régi diszciplínákkal egyenrangúan foglaljon helyet elméleti munkánkban. Az olvasás kérdései, a könyv mai szerepe, a népkönyvtárak társadalomnevelő munkájának elemzése jötténnyival sem kevésbé tudományos igényű feladatok, mint a tudományos könyvtárak funkciójának megvizsgálása. A marxista fogalmazású historizmus alapján feldolgozandó írás-könyv, sajtó- és könyvtártörténet pedig az általános tudomány- és irodalomtörténet számára is használhatóbb lesz.

Visszatérve a szisztematikára: *Vorstius* cikkében ennek csak vázlatát kaptuk. *Predeek* cikkéhez táblázatot is mellékelte s ebben az említett történelmi segédtudományok mellé felvette az összehasonlító nyelvtudományt, a filozófiát s a lélektan, pedagógia, társadalomtörténet, az igazgatás, a jog és a statisztika idetartozó részeit, de egészen véve rögtönzés jellegű. Az új szisztematika kérdését még meg kell beszélnünk.

Jegyzetek

1. Id. *Predeek, A. Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitätsfach* — Aus der Welt des Buches. Festschrift Georg Leyh. 1950.
2. *Vorstius, J. Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft* = Zentrabl. f. Biblw. 1949. p. 172—185.
3. *Langlois, Ch. V. Manuel de la bibliographie historique*. Paris, Hachette, 1901—1904. p. 328.
4. *Leyh, Georg. Das neue Berufsideal* = Zentrabl. f. Biblw. 1949. p. 96—97. — *Leyh, G. Der Bibliothekar der Zukunft*. = Zentrabl. f. Biblw. 1949. p. 152—153.
5. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Herausgeben von Fritz Milkau und Georg Leyh.

Leipzig, 1931—1940. III. Band. 5. Kapitel. *Leyh, Georg: Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart.* p. 750.

6. *Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásairól.* — Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Közl. V. 1—4. p. 345—384.
7. *Denis, Michael. Einleitung in die Bücherkunde.* T. 1—2. Wien, Trattner, 1777.
8. *Peignot, Gabriel. Répertoire bibliographique universel.* . . . Paris, Renouard, 1812. p. 514.
9. *Harnack, Ad. Reden und Aufsätze.* Bd. 4. p. 219.
10. *Predeek id. m.*

Debatte über die Bibliothekswissenschaft

KÓHALMI BÉLA

Unerlässlich ist die Befassung mit Fragen der Theorie. Die Aussicht auf Lösung praktischer Fragen ist günstiger, wenn wir uns an sie von der Seite der Theorie nähern. Ein fast unberührtes Land liegt vor uns, das mit der Methode der materialistischen Dialektik zu bebauen ist: zu zeigen, auf welche Art die Bibliothek, Träger des geistigen Nachlasses, dienstfertiger Helfer verschiedener Systeme und Gebilde war. Grosse Bibliothekare, belastet mit der Bürde kleinlicher praktischer Arbeiten versäumten nicht ihre Aufgaben in historische Perspektive zu stellen. Zurück zu Vorgängern, die die Wände der Bibliothek durchschlugen, die bestrebt waren die Funktionen der Bibliothek und der Bibliothekare im breiten Sinne zu deuten. Eine neue Bibliotheksgeschichte soll diese sich immer erneuernde Tendenz erschliessen und die Bemühungen zur Auswahl der besten Literatur im Dienste der emporstrebenden Gesellschaftsklasse unterstützen. Hierzu die geschichtlich fundierte Untersuchung der Substanz der Bibliothek, die Anstrengungen zum vorbildlichen Aufbau des Bücherfonds (Göttingen). Es bleibe die Archivfunktion und die grosse, auf Tradition beruhende Aufgabe der wissenschaftlichen Bibliothek, die Mitarbeit an den grossen historischen Synthesen und bibliographischen Arbeiten unangetastet. Mit Hinblick auf wichtige Aufgaben dieser Art erscheint der Zweifel Prof. Georg *Leyh's*: wie soll die Bibliothekswissenschaft ein Konglomerat vieler Hilfswissenschaften eine wahre Wissenschaft werden, unbegründet; die wechselseitige Anwendung der Ergebnisse der Teilwissenschaften zur Erklärung der Rolle der Bibliothek als Institution in Formen der gesamten geistigen Kultur sichert der Bibliothekswissenschaft den ihr gebührenden Platz im Rahmen der Kultur- und Wissenschaftsgeschichte. Die Anwendung der historischen Methode wird bei der Lösung des Scheinwiderspruches helfen: wie soll die Funktion der Erschliessung des Forschungsmaterials mit den volksbildenden Aufgaben der modernen Bibliothek vereinbart werden. (Vorstius). Man soll die Annahme der *Harnack'schen* Konzeption der Bibliothekswissenschaft nicht ablehnen. Die *Predeek'sche* Systematik soll noch besprochen werden.

Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára

(FENNÁLLÁSÁNAK HETVENÖTÖDIK ÉVFORDULÓJA ELÉ)

DEZSÉNYI BÉLA

Nemzeti könyvtárunk nemcsak anyagában tükrözi népünk kultúrájának haladó hagyományait, hanem történetében is. Alapításának első tervei *Martinovics* és *Hajnóczy* korszakára nyúlnak vissza, Széchényi Ferenc íróbarátai és tanácsadói az 1790-es évek forrongó értelmiségének legjobbjai közé tartoztak. A jelenkori Széchényi könyvtár második legnagyobb gyűjteménye pedig, a több mint százezer kötetet számláló Hírlaptár, amely az idén lép fennállásának hetvenötödik esztendejébe, létrejöttét elsősorban annak a fellángoló szeretetnek köszönheti, amellyel a kiegyezés utáni polgári baloldal fordult a negyvennyolcas hagyományok, forradalmunk és szabadságharcunk emlékei felé. A *Petőfi*, *Vasvári*, *Jókai* vezetésével, a pesti ifjúság és a pesti nép hatalmas fellépésének erejével szabaddá vált magyar sajtó emlékeinek egységes gyűjteményben való összefoglalása, mint gondolat, id. *Szinnyei* Józsefnek fejében fogamzott meg, akit a szabadságharc fellegvárában, Komáromban, csatazaj és halálveszedelem között számonként összegyűjtött két hadi újság indított a forradalom egyéb sajtótermékeinek s végül minden régi magyar újságnak felkutatására.

Szinnyeit ezek a régi hírlapok nevelték bibliográfussá, majd könyvtárosná. A szabadságharcot követő önkényuralom esztendeiben ő is, mint a középneemesi értelmiség megannyi többi tagja, szürke hivatali pályán kalódott — biztosítási tisztviselő volt Pozsonyban — de az októberi diplomát követő, a *Bach*-rendszer bukását jelző országgyűlés utáni esztendőben már elkezdte közölni cikkeit a magyar sajtó történetéről a kor híres folyóiratában, a *Jókaitól* alapított és *Pákh* Alberttől szerkesztett *Vasárnapi Újságban*, majd a múlt történetét befejezve rátér az évről évre megjelent, élő magyar lapok és folyóiratok bibliográfiájának kiadására — ezt haláláig híven folytatja, előbb a *Vasárnapi Újságban*, majd 1895-től kezdve a Magyar Könyvszemlének, az Országos Széchényi Könyvtár folyóiratának mellékletében — és életművére a koronát háromkötetes *Repertóriumával* és *Magyar Írók élete* c. lexikonával teszi fel. E két nagy műnek teljes, illetve úgyszólván teljes adatanyaga a maga által feltárt hírlapokon, az ő munkája előtt ismeretlen és hozzáférhetetlen újság- és folyóiratcikkeken alapul.

Ifjúkorától kezdve élt *Szinnyeiben* az a tudat, hogy történelmi múltunk egyik kincsesbányáját fedezte fel régi újságjainkban. De hogy ennek a felfedezésnek a horderejét kortársai, az akkori magyar kulturális élet vezetői is belátták, azt egyedül az ő agitációja nem teszi érthetővé. Miképpen lehetett, hogy a *Vasárnapi Újság*, egy népszerű képes hetilap, hosszú folytatásokban

közölte bibliográfiáit, amelyek mai fogalmaink szerint ilyen terjedelemben szakfolyóirat hasábjain sem kaphatnának helyet? Csak az magyarázza meg, hogy a *Vasárnapi Újság* közönsége csalódottan fordult el a kiegyezési kor közéletétől, a múlt hagyatékában kereste a jobb jövő reményeit. A hírlapcímek *Szinnyei*-féle hosszadalmas felsorolása a forradalom és az azt megelőző mozgalmas évek emlékeit keltette fel benne, azokat az emlékeket, amelyeknek valamilyen módon ennek a nemzedéknek legtöbb tagja még részese volt. Az önkényuralom korszaka alatt rettegve rejtegetett, a hatalom kezétől szilaj erőszakkal üldözött kis negyvennyolcas újságlapok a *Szinnyei*-feltárta összefüggésben a lefojtott ellenállás egy-egy jelképévé váltak. A *Bach*-korszakot követő provizórium, majd a kiegyezés első éveinek sajtóperei az ellenzéki lapok ellen azt eredményezték, hogy ez a függetlenség gondolatához, a kossuthi hagyományokhoz hű maradt közönség mind a negyvennyolcas, mind a későbbi ellenzéki lapokban ereklyét látott, az eljövendő új felszabadulás zálogát. A függetlenségi közhangulat a porlepte vidéki kisnemesi könyvtárakban, vagy házak padlásain lappangó újságszámoknak új értelmet, új jelentőséget adott, amikor *Szinnyei* — ekkor már a budapesti Egyetemi Könyvtár „őre” — megkezdte agitációját a hírlapok gyűjtése érdekében. Két kis tárcacikkének, amelyek a *Reform* című lapban, majd *Jókai* újságjában, a *Honban*, „*A mi hírlapjaink*”, illetve „*Alapítsunk hírlapkönyvtárakat*” címmel jelentek meg, országos visszhangja támadt.¹

Szinnyei az országos arányokban megindítandó hírlapgyűjtés sürgőségét két érveléssel indokolja: régi és főleg negyvennyolcas hírlapjaink történelmi értékével, másrésről könyvtáraink bántó közömbösségével vagy tehetetlenségével a hírlapok kezelése terén, „Ezelőtt 8 évvel a múzeumi könyvtárban a forradalmi hírlapokat kutattam s azt tapasztaltam, hogy azon korbéli hírlapirodalom megírásához legnevezetesebb könyvtárunkban, mely egyszersmind országos is, csak igen kevés hírlap áll rendelkezésemre, azok is, melyek megvoltak, igen mostoha sorsban részesültek, így egyrésztük kötetlenül összezsomagolt s hiányos példányokból állott, egyes hírlapszámokból 4—5 példányt találtam; míg 10—15 más szám hiányzott.” Még a szabadságharc hivatalos lapja, a *Közlöny* is hiányos az Országos Széchényi könyvtárban, pedig „ha mi nem ismerjük el e hírlap becsét, elismerte azt a British Múzeum, mert ezen intézet egyszerű figyelmeztetésre 240 ezüst tallért adott egy példányáért, mely nem volt teljes.” A kisebb forradalmi újságoknak, mint pl. a *Komáromi Lapok*nak — melyet a fiatal *Szinnyei* a *Haynau* csapatai által körülzárt Komáromban számonként szedett össze — még híruk sincs a Muzeumban.

Szinnyei cikkei tanúsítják, hogy a hírlapgyűjtés és a hírlapkönyvtárak nemzetközi helyzetével is foglalkozott. Tudja például, hogy nemcsak a British Museum gyűjti szorgalmasan a régi újságokat, de a párizsi nemzeti könyvtárnak is van hírlapgyűjteménye és — érdekes — ennek is a forradalmi újságírás iránti érdeklődés vetette meg az alapját: magvát a *La Bédoyère* gróftól megvásárolt 1789—1794-es forradalmi hírlapok teszik. E gyűjtemény alapján jelent meg az első nagy nemzeti hírlapbibliográfia, a franciáké, Eugène *Hatin* összeállításában 1864-ben.

Tisztában van a kérdés könyvtári nehézségeivel is. Ha akár magán, akár közkönyvtárban túlságosan felszaporodik az anyag, a hírlapok esnek

elsősorban selejtezés áldozatául nagy alakjuk és fokozott szaporaságuk miatt. A rendszeres gyűjtést megnehezíti a számonkénti megjelenés: egy-egy hírlapszám ugyanakkora fáradságot követel a gyűjtőtől, mint egy egész, befejezett könyv. A sokezernyi egyes szám közül mindig kimarad egynéhány „s így ha a gondos hírlapgyűjtő be akarná is köttetni lapját, későn veszi észre a hiányt, és ha reklamál is, hiába teszi; a kiadóhivatalban a papíros felszaporodása készíti az illetőket annak eltávolítására, még pedig oly helyre kerülnek, hol nincs többé feltámadás.”

Szinnyei cikkei s a nyomukban megmozdult közvélemény után most már a könyvtárakat és azok felettes hatóságait illette a szó.

Szinnyei kritikája az Országos Széchényi Könyvtár hírlapkezelésével szemben mitsem változtatott a tényen, hogy mégis csak a Nemzeti Múzeumban volt meg aránylag a legtöbb magyar hírlap. Oda irányította minden magyarországi sajtótermék kötelezpéldányait már 1802-től kezdve a helytartótanács rendelkezése és a könyvtár vezetői már akkor tudatában voltak az időszaki sajtó fontosságának. Sok fontos ok szól amellett, hogy a könyvtárban a hírlapok is megőriztessenek — írta a nádornak az első igazgató, *Miller* Jakab Ferdinánd. Szégyenletes dolog, hogy míg a lapok minden kocsmában és kávéházban kaphatók, addig az országos könyvtárban (néhány kiadó anyag beszolgáltatása miatt) hasztalan keresi azokat a közönség.²

A sajtószabadságot első ízben kimondó magyar törvény, az 1848. XVIII. tc. is tartalmazott rendelkezést a kötelezpéldányok beszolgáltatásáról és amikor a szabadságharcot követő elnyomatás korszakában a nyomdák és a kiadók egynémelyike hanyagságot mutatott e téren, Mátray Gábor, a könyvtár akkori igazgatója, magát a sajtót hívta segítségül a hírlapok sikeresebb gyűjtése érdekében. „A vidéki magyar lapok kiadói — olvassuk a Vasárnapi Újság 1859. január 30-i számában — sőt Pesten is két magyar és egy német lap kiadója, annyira megfélekeztek a Pesti magyar *nemzeti múzeumról*, miszerint az egy Győri Közlönyt kivéve, egyik sem méltatja tiszteletpéldányra; e példát követik az erdélyi lapok is — elannyira, hogy e nemzeti intézetünk érdemes könyvtárnoka, Mátray Gábor úr, ismert buzgalmánál fogva... alkalmilag a pesti szerkesztőségeket figyelmezteti, hogy ajándékozzák meg a múzeumi könyvtárt valamelyik magyarországi vidéki vagy erdélyi magyar lapnak habár hiányos példányaival is... A pesti lapok kiadói, ama hármat kivéve, dicséretet érdemlő pontossággal küldik be példányaikat — és a nemzeti múzeumban minden más pesti magyar és német lap gondosan rendbeszedve föltalálható. Szerkesztőségünk a „Kol[ozsvári] Közlöny” 1857 és 1858-ki habár hiányos példányaikat már átküldötte a múzeumnak... Budapesten 3 kiadó (kiknek nevét ezúttal még elhallgatjuk) és nyomda van, mely nem szokott soha semmi könyvet beküldeni, holott Széchényi Ferenc, a múzeumi könyvtár alapítója 1802-ben kelt s Ferenc király által is megerősített alapító-levelének 2-ik pontja szerint, a kiadó minden kiadott műből egy példányt e múzeumi könyvtárnak beküldeni tartozik.”

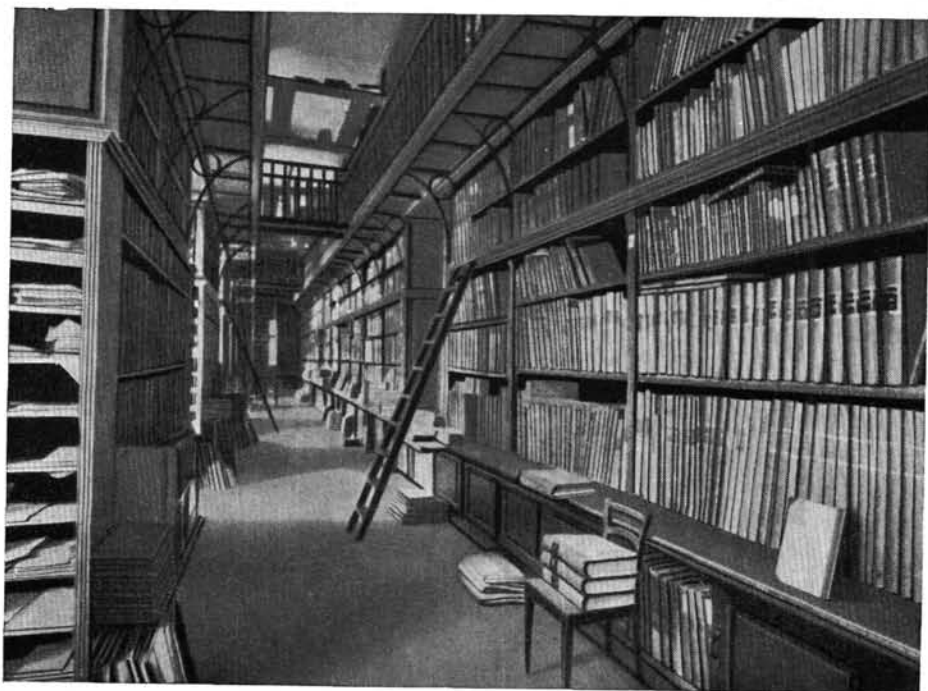
A hírlapok gyűjtése tehát lankadatlanul folyt; a bajok csak akkor kezdődtek, amikor az anyag egyre nagyobb tömegben árasztotta el a könyvtárt s a periodikák feldolgozására már sem hely, sem idő nem jutott. Így álltak

elő a hatvanas években a Szinnyei által leírt állapotok: egyetlen folyosó festetlen állványain álltak feldolgozatlan tömegben a hírlapok. A helyzetre ekkor ismét a még közelmúlt reformkor egyik nagy alakja, *Eötvös József*, a kiegyezés utáni első közoktatásügyi miniszter figyelt fel, aki „ezen helyiséget megtekintvén, már akkor fontosnak tartotta ezen mostohán kezelt hírlapok rendezését és megőrzését.”³

Eötvös tervét csak másfél évtized múlva valósította meg egykori „centralista” harcostársa, *Trefort* Ágost közoktatásügyi miniszter. 1884. június 30-án értekezletet hívott össze, amelyen az érdekelt nagy könyvtárak vezetői vettek részt és július 2-án elrendelte az „Országos Hírlapkönyvtár” felállítását a Magyar Nemzeti Múzeum keretei között *Szinnyei* József vezetése alatt, akit közvetlenül a Múzeum igazgatója alá rendelt. Az új intézmény anyagának a Széchényi Könyvtárén kívül az Egyetemi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia hírlapállományát kellett egyesítenie, de fokozatosan beolvadtak a Nemzeti Kaszinó könyvtárának hírlapjai, majd az Erdélyi Múzeum és a Ráday-könyvtár hírlap-fölőpéldányai is. Az állomány legjelentősebb része azonban a Széchényi Könyvtárból került elő; ide kötötte az Országos Hírlapkönyvtárt helyisége is, amely helyett újat már nem tudott adni a századvégi kultúrpolitika; lassan kiderült az is, hogy nem lehet szoros határt vonni a hírlapok és a folyóiratok között (az utóbbiakat ui. az Országos Széchényi Könyvtár keretében hagyták meg a Hírlapkönyvtár alapítói). Így azután 1888-ban az új gyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtárral egyesült, mint annak negyedik osztálya a kezdettől fogva működő kézirat- és nyomtatványtár, meg az 1882-ben alapított és 1926-ban az Országos Levéltárhoz csatolt levéltári osztály mellett.

A Hírlaptárban a munka 1884. július 23-án kezdődött meg. *Szinnyei* három nagy feladattal találta szemben magát és a kezdeti nehéz viszonyokhoz képest mindháromat jól sikerült megoldania. Mindenekelőtt a meglévő anyagot kellett rendezni és kiegészíteni, azután a további folyamatos gyűjtés feltételeit biztosítani, végül az így feltárt anyagot célszerűen raktározni és a közönség számára hozzáférhetővé tenni. A rendezés megkezdésekor 6580 hírlapév-folyam volt meg a Széchényi Könyvtárban; a három évet igénybevevő kiegészítő munka — nagy könyvtáraink pincéiben és elzárt raktáraiban végzett fáradságos kutatás árán — további 2071 évfolyamot illesztett az állományba. 1889 elején az anyag nyelvek szerint csoportosítva és betűrendben felállítva állt már a Hírlaptár első otthonában, az ún. „ruhatári folyosón” (ahonnan a ruhatárat csak 1954-ben sikerült végre megfelelőbb helyre állítani) és pár év múlva megnyílt a Hírlaptár külön olvasóhelyisége is a mai katalógusteremben. Az állomány ekkor 1344 hírlap 8789 kötetét foglalta magába; ez az anyag 1902-re, a Múzeum százéves fennállásának évfordulójára 3910 hírlap 20 540 évfolyamára gyarapodott, *Szinnyei* számítása szerint összesen 1 520 342 hírlapszámmal!

Szinnyei — aki bibliográfiai és életrajzírói munkáján kívül még arra is talált időt, hogy az ő hírlapkönyvtárához hasonló külföldi intézmények munkásságával megismerkedjék — nem egészen jogosulatlan önérettel írhatta ekkor: „a mi hírlap-könyvtárunk a maga teljességében páratlan a kontinensen.” Valóban megvolt már eddig nemcsak a XIX. századi és különösen a ritka forradalmi hírlapok majdnem teljes gyűjteménye, de a

A Hírlaptár legrégebb helyisége (a jelenlegi katalogus-folyosó)

A Hírlaptár kutatóhelyisége 1937-ben

XVIII. század korai hírlapjai is az 1721-ben indult *Nova Posoniensiatól* kezdve; egyedül a pozsonyi *Magyar Hirmondó* 2 évfolyama hiányzott (egy a kettő közül hiányzik még ma is!) és *Rákóczi Mercurius*ából nem volt a Hírlaptárnak egyetlen száma sem (ma sincs!). A nagyarányú szaporulat annak a szeretetnek köszönhető, amellyel az új intézmény kiegészítésén az egész egykorú társadalom fáradozott — a könyvtár évi jelentései közlik az ajándékozók hosszú listáját — de főleg *Szinnyei* lelkes munkakedvének, aki a Hírlaptár fennállásának első évében maga járta be az ország nyomdáit, felkutatva a még raktáron található régi évfolyamokat és egyben figyelmeztetve a nyomdákat és kiadókat a kötelespéldányok pontos beadására. Az immár egyre teljesebbé váló gyűjtemény azután az olvasók egyre fokozódó érdeklődését vonta magára; a harmadik feladatot, a gyűjteménynek az olvasók számára való megnyitását nem is lehetett az olvasóhelyiség hivatalos megnyitásáig halasztani: már 1884/85-ben 1070 hírlap-olvasó járt a könyvtárban, 1889-ben 1249 olvasó kezén 3130 kötet fordult meg, 1900-ban 2877 olvasó 6215 kötetet használt. Mai viszonyainkhoz képest ugyancsak „kisüzemi” forgalmat mutatnak ezek a számok — hiszen alig felét éri el az évi forgalom a ma szokásos *havi* használatnak — de abban az időben az állomány kb. 25%-os használatát jelentették. És nem csekély százalékát képezte a hírlapforgalom a könyvtár összforgalmának, bár az eltolódás a periodikák javára csak fokozatosan és főleg az első világháború után alakult ki⁴.

1934-től kezdve a hírlapok és folyóiratok forgalmát külön nem mutatják az évi jelentések. Az első világháború előtt átlag 1/6, 1930-tól kezdve 1/3, majd 1933-ban már közel 1/2 részét képezték a könyvek forgalmának. Pedig — míg *Szinnyei* még a legmesszebbmenően igyekezett kiszolgálni olvasóit — később a könyvtár a periodikák folyó, még bekötetlen számainak használatba bocsátásától elzárkózott, az 1930-as évek forgalmi adatai tehát a befejezett és bekötött évfolyamokat illették. Viszont az első világháború előtti adatok értékelésénél figyelembe kell vennünk, hogy 1917-ig a Hírlaptár csak a hírlapokat — *Szinnyei* meghatározása szerint az egyhavi időköznel gyakrabban megjelenő periodikákat — kezelte, a folyóiratok forgalma tehát a *könyvek* statisztikáját növelte. A folyóiratoknak előbb a nyilvántartását vette át a Hírlaptár, majd fokozatosan a feldolgozásukat is.

Szinnyei munkatársainak és későbbi utódainak — akik közül *Kereszty István*, *Rédey Tivadar*, *Goriupp Alisz* és *Trócsányi Zoltán* vezették hosszabb ideig az osztály munkáját — az egyre szaporodó anyag elhelyezése és rendbentartása okozta a legtöbb gondot. Már 1893-ban betelt a kezdeti helyiség minden férőhelye; 1895-ben az ún. bejárati folyosót bútorozták be a hírlapok számára, 1902-ben egy lépcsőházi helyiséget, de 1909-ben már az anyag egy részét a Múzeum pincéjében kellett elhelyezni. Az 1910-es években kezdődött a Múzeumon kívüli, bérelt helyiségekbe való részleges költözés hosszas kálváriája. A raktározási nehézségekben csak 1927-ben hozott rövid enyhülést a 654 m² rakterületű *Schlick—Vajda*-rendszerű „vasterem” építése, amely — megtoldva még a 360 m² rakterületű jelenlegi „hírlaptári folyosóval”, meg egy karzatos teremmel (a VII. számúval) — majdnem tíz évig bírta a szüntelenül növekvő anyag terhét. A bővítés azonban ezzel el is akadt. 1937-ben már ismét új költözéssel kellett a helyhiányon segíteni:

Könyvek és hírlapok használata 1907—1933

	Könyv- olvasó	Hírlap- olvasó	Használt	
			könyv	hírlap
1907.....	36 789	3876	89 138	6 893
1908.....	30 908	3511	78 043	7 281
1909.....	32 099	3362	71 638	6 609
1910.....	32 306	3250	69 591	6 341
1911.....	34 030	2895	71 252	5 377
1912.....	29 269	2519	64 710	5 965
1913.....	28 472	2977	69 721	7 262
1914.....	19 788	2512	60 496	7 257
1915.....	21 284	1387	47 056	3 978
1916.....	15 008	1457	34 296	3 514
1917.....	—	1724	—	5 308
1918.....	10 204	1704	31 043	5 312
1919.....	9 393	1728	27 734	5 007
1920.....	18 405	1640	47 322	4 110
1921.....	—	—	—	—
1922.....	20 576	4453	70 586	8 005
1923.....	20 567	3076	66 970	6 733
1924.....	21 078	2919	73 045	5 680
1925.....	12 344	3930	32 809	5 631
1926.....	11 950	3490	26 318	6 662
1927.....	4 567	2001	7 785	3 996
1928.....	10 683	3360	28 793	9 567
1929.....	17 131	5000	50 248	14 154
1930.....	14 258	4679	41 860	12 244
1931.....	18 629	5404	62 497	16 492
1932.....	21 293	5769	56 570	20 308
1933.....	20 673	6916	58 750	23 691

a szomszédos főúri palota egyik melléképülete, majd a mellette levő s ugyancsak a könyvtár számára megvásárolt másik palota néhány terme vált a Hírlaptár külföldi anyagának mostoha otthonává. A felszabadulás után ez az állománytól teljesen elszakadt, „ömlesztett” állapotba került mintegy 50 m³-t kitevő anyag előbb a Múzeum dísztermébe, majd üzlethelyiségről üzlethelyiségre vándorolt és csak 1953-ban, az öt éves terv keretében épült új vasterem üzembeállításával egyesült újra a Hírlaptár gyűjteményével.

A belső munka intenzíven folyt a Hírlaptárban a két világháború közti időben is. A világháborús hiányok pótlására, régi, hiányzó évfolyamok beszerzésére nagy gondot fordítottak a könyvtárosok. Gazdag gyűjteményt képeztek az 1919-es proletárdiktatúra, majd az emigráció baloldali lapjai — igaz, „remotaként” kezelve, a használatból kilitva. Szorgalmasan gyűjtötték a külföldi magyar újságokat is — de ezeket már nagyrészt ajándékképpen kapta a könyvtár, a költségvetési dotáció a külföldi magyar lapok rendszeres járatását nem tette lehetővé, külföldi folyóiratra alig lehetett előfizetni. 1939-ben például a kurrens (nagyrészt kötelempéldányokból származó) szerzeményezés 1971 kötet, a nem kurrens (túlnyomóan ajándékkép-

pen érkező) beszerzés 3470 kötetet tett ki. A könyvtár a harmincas években átlag 20 000 pengő állami javadalmazásban részesült — de ebből kellett kikerülni minden dologi szükségletnek, tehát valamennyi osztály beszerzésén kívül a felszerelési, fenntartási, könyvkötési költségeknek is. A beszerzés úgyszólván leküzdhetetlen nehézségei mellett valóban az állománymegőrzés vált a legsúlyosabb problémává: míg a Hírlaptár fennállásának első idejében minden teljes évfolyamát be tudta köttetni — az első világháborúig átlag évi 6—700 kötetet — addig 1920 és 1930 között voltak évek, amikor egyetlen kötetet sem lehetett beköttetni; 1930—1934 között rendkívüli támogatással kb. 4000 kötetet köttettek; attól kezdve újra csökkent a kötések száma. 1939-ben 488, 1940-ben 466, 1943-ban 275 hírlap- és folyóirat került ki bekötve házi könyvkötészetünkől! 1923-ig a kötésre nem kerülő hírlapok használhatatlanok és kezelhetetlenek voltak, mert addig az évfolyamok feldolgozása és katalogizálása a beköttetés után történt. 1923-tól kezdve a kötetlen anyag óriásira gyűlt tömege arra készítette a hírlaptár könyvtárosait, hogy az évfolyamokat kollacionálják és katalogizálják, függetlenül attól, hogy kötésre adhatják-e őket, vagy sem. És hogy legalább a raktárpalcokra beállíthassák az eddig csak kötegeelt halmokba gyűjtött anyagot, bevezették a kötésre nem kerülő évfolyamok fedőlappozását: a két kemény kartonlap közé szorított, összekötözött, sarokcímkével és ún. „ellenőrző lappal” ellátott hírlapkötegek már a bekötött évfolyamok mellé állíthatók a raktári polcokon. Ez az intézkedés ideiglenesnek volt szánva, de az anyag egyre nagyobb gyarapodása és a költségvetés egyre nyilvánvalóbb elégtelensége miatt véglegesnek bizonyult: immár harminc éve anyagunk jelentékeny része csak fedőlappal van ellátva, ami természetesen a hosszabb időre való konzerválás szempontjából elégtelen: a porosodásnak, gyűrődésnek kitett újságok gyorsan pusztulnak. Használatuk is csak korlátozott lehet.

Pozitív eredményeket ért el a Hírlaptár anyagának rendezése és katalogizálása terén. Míg *Szinnyei* idejében az anyag betűrendben állt — a formátumok különbözősége, meg a nyelvek szerinti csoportosítás az eredeti 5 betűrendet 1927-ig 15-re szaporította — addig az 1927-ben épített vasteremben már numerus kurrens szerint helyezték el a hírlapokat, mégpedig különválasztva az „élő”, még szaporodó anyagot a „holt”, megszűnt lapoktól, amelyeknél a szaporulatnak már nem kell helyet hagyni, tehát szorosan egymás mellé állíthatók a kötetek, mint a könyveknél. Kidolgozták a katalogizálás szabályait és a részletes, minden évfolyam állagát és hiányait is feltüntető szolgálati katalóguson kívül 1930-ban egy betűrendes katalógust készítettek a közönség számára nemzetközi méretben, 1935-re pedig elkészült a hírlapokat megjelenésük helye szerint csoportosító földrajzi katalógus is. Munkába vették a szerkesztői és a szakkatalógust. 1933 végén a folyóiratok katalóguscéduláit — amelyek eddig a nyomtatványosztály katalógusdobozába voltak beosztva — egyesítették a hírlaptári katalógussal. Ettől kezdve a Hírlaptár kezeli az összes periodikákat, kivéve az évkönyveket, vagy a még azoknál is ritkábban megjelenő nyomtatványokat és általában az ún. „nem folyóiratjellegű időszak kiadványokat”. A könyvtár állandó helyhiánya okozta csak, hogy ez az egyesítés pusztán a katalógusban történt meg, az anyagra nézve azonban nem: nem kerültek át az

Az első vasterem

összes folyóiratok a Hírlaptár raktáraiba, jelentékeny részük a „müncheni” szakrendszerben, a könyvek közé osztva maradt meg, fokozva a rendbentartás, de főleg a kiszolgálás nehézségeit.

Állandóan növekvő, egyre nehezebben elhelyezhető anyag, a raktárak szétszórtsága és áttekinthetetlensége jellemezte a Hírlaptárat a felszabadulás küszöbén. A Hírlaptár három helyiségén — a vastermen, a VII. sz. termen és a karzatos folyosón — kívül a könyvtár bejáratí folyosójának és ún. ruhatári folyosójának karzatán is álltak hírlapok. A budapesti napilapok — mint leggyakrabban használt anyag — a ruhatári folyosó földszintjén álltak, hogy közel legyenek a közös könyvtári olvasóteremhez. Ugyane célból álltak folyóiratok a könyvtári olvasóterem, valamint a katalógusterem karzatán. Végül az ún. „szakjelzetes” folyóiratok a könyvtár valamennyi termében szétszórva, beosztva a megfelelő szakba tartozó könyvek közé.

Ez utóbbiak amellet még „szorosán” raktározva, úgy hogy a nagyrészüknél elkerülhetetlen szaporulatot már rendszerint csak a sorok fölé vagy mögé szorítva lehetett a polera tenni. Végül a külföldi hírlapok nagyrésze, néhány ritkán használt vidéki hírlap meg a könyvnyomatosok az Eszterházy (jelenleg Puskin) utca két említett palotája között vándorolt.

Magától értetődik, hogy ez az általános helyzet már maga sem kedvezett a hírlapokat használni kívánó közönség kellő kiszolgálásának. Az 1927-ben létesített, illetve kibővített könyvtári olvasóterem az egykori hírlap-olvasó megszűnését hozta magával, s most már a hírlapok nagy részét az osztály helyiségeitől legalább 50 méterre fekvő olvasóterembe kellett áthordani s használat után visszahozni. Megszűnt a Hírlaptár eleven kapcsolata közönségével. A tömegek igényeinek figyelembevételéről ekkor még úgysem lehetett szó — de a helyzet még a világháború előtti hírlaptári viszonyokkal szemben is visszaesést jelentett. A hírlapok és folyóiratok *folyó évfolyamait*, éppen a használat és a tudományos kutatás szempontjából legfontosabb anyagot, csak egészen kivételes esetekben használhatták a kutatók, akik ilyenkor a Hírlaptár rosszul bútorozott, a zsúfolt polcok miatt sötét raktárába voltak kénytelenek átfáradni. 1937-ben felismerték elődeink ennek a helyzetnek visszásságát: a kurrens hírlapévfolyamok racionálisabb elhelyezésére a VII. számú teremből a harántpolcokat eltávolították és helyettük egy asztalt rendeztek be olvasók számára. Ebben a külön olvasóhelyiségben azonban csak kevés kutató számára volt hely.

Új, külön hírlapolvasóterem, a kurrens folyóiratok használatba adása, áttekinthetőbb és befogadóképesebb raktárak, nagyobb beszerzési lehetőségek — ezek voltak azok az igények, amelyeknek a felszabadulás előtt nem lehetett eleget tenni. Helyette 1944-ben „légoltalmi” szempontból a hírlapok nagyrészét a Múzeum pincéjébe kellett leszállítani: Budapest küszöbön álló ostroma, az állandó légitámadások erre kényszerítették a könyvtárosokat. A felvilágosító szolgálat tengelyébe hovatovább a különféle „igazolások” kerültek, a hivatalos lapok álltak az olvasótermi használat középpontjában. Egyik legjelentékenyebb gyarapodásként az ez időből származó egyik évi jelentés a világháborús „*Militär-Verordnungsblatt*”-ot könyvvel el.

* * *

A győztes szovjet hadsereg megkímélte az ostromlott Budapest műemlékeit, így a Nemzeti Múzeumot sem érte bombakár. Az anyag menekítése nagyrészt felesleges óvatosságnak bizonyult: a helyükön maradt könyveket kisebb lövedékek megrongálták, de használhatatlanná nem tették. Egy aknátalálata a kurrens folyóiratok ideiglenes tárolására szolgáló állványok egyikét érte és 300 egyes hírlapszámot pusztított el. Súlyosabban megrongálódott a berendezés és elpusztult a munkaeszközök nagy része. 1945 januárjának utolsó napjaiban megindult a helyreállítás munkája. Előbb a földszinti helyiségekben, majd a pincében elhelyezett anyag került fokozatosan a helyére: összesen 19 916 kötet, amelyből 11 712 kötet (136,89 m³) a múzeumi pincében volt elhelyezve. Az így szinte kényszerűen bekövetkező átrakást a könyvtár felhasználta arra, hogy legalább megkezdje a múlt kényszerű mulasztásainak felszámolását a periodikák raktározása terén: a

könyvtár „szakjelzetes” raktártermeiből menekített könyvek közül a felszállítás alkalmával kiválasztottuk a folyóiratokat és a Hírlaptárnak a VI. sz. raktárteremmel kibővített helyiségében helyeztük el. 1927 óta tehát a felszabadulás hozott először némi konkrét enyhülést a Hírlaptár raktári viszonyaiban. Az új teremben helyeztük el a leggyakrabban használt Hung. l., Hung. e., Hung. j., Hung. h., L. Hung., H. lit., P. o. hung. és Acad. jelzésű szakok folyóiratait, valamint teljes egészében a csak folyóiratokat tartalmazó Eph. lit. szakot. Összesen 907 folyóirat 6562 kötetét sikerült így a Hírlaptár törzsanyagával egyesíteni. Ezeknél természetesen megszüntettük a szakjelzetes helyszámozást és még a felszabadulás évében átszámoztuk az anyagot numerus kurrens szerint.

A felszabadulást közvetlenül követő idők második eredménye a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a megindítása 1946-ban. A Hírlaptár anyagának tudományos feltárása még *Szinnyei József Repertórium*aival kezdődött, a Hírlaptár alapításával egyidőben. *Szinnyei Repertórium*ai azonban — hatalmas méretük és igen részletes adatközlésük ellenére — a modern kutatás szempontjából már csak tudománytörténeti jelentőséggel bírnak. A folyóiratok visszamenőleges bibliográfiai feltárása egy nemzeti bibliográfiához fogható arányokban ma már megvalósíthatatlan feladat az azóta megjelent periodikák óriási tömege miatt. De annál inkább szükség van arra, hogy a jelenben megjelenő folyóiratok tartalmát állandóan feltárjuk s mind a gyakorlati kulturális és nevelő feladatok ellátása, mind a tudományos kutatás szempontjából hozzáférhetővé tegyük. Ezt a célt tűzte ki az új kiadvány, amely az ugyancsak 1946-ban indult *Magyar Nemzeti Bibliográfia* mellékleteként, a Bibliográfiával egyező szakcsoportosításban előbb negyedévenként, majd 1950-től kezdve havonként jelenik meg. A *Repertórium* a Szovjetunió Össz-szövetségi Könyvkamarája által kiadott *Letopisz Zsurnalnüh Sztatej* c. kiadvány példáját követi; címfelvételeit 1950 óta előbb az Országos Széchényi Könyvtár, majd több tudományos könyvtárunk cikkkatalógusának alapjául is felhasználja.

A hatalmas lendülettel meginduló újjáépítés, az 1947-ben induló hároméves terv felfelé ívelő fejlődése tükröződött az osztály munkájában is. 1948-ban, a szabadságharc százéves jubileumának évében a figyelem egyre élénkebben fordult a periodikák felé. A jubileumi év kutató-forgalmunkat hatalmas arányban megnövelte: tudósok, hírlapírók, pártok, és ifjúsági szervezetek megbízottai versenyezve használták a hírlapokat, elsősorban a forradalom és a szabadságharc két évének a Könyvtár birtokában levő legteljesebb gyűjteményét. Közel 2000 esetben fordultak az osztályhoz a kutatók a negyvennyolcas hírlapokat illető felvilágosításért.

A Nemzeti Múzeum emlékkiállításához 50 darabbal járult a Hírlaptár. A „Százéves Szabad Sajtó” kiállítását pedig, amely ugyancsak március 15-én nyílt meg, a Magyar Újságírók Országos Szövetségével karöltve a Hírlaptár rendezte.⁵ A kiállítás történelmi anyaga 131 kötetre és 35 előfizetési hirdetésre terjedt; ezenkívül 315 fénykép-másolat készült anyagunkról a kiállítás céljára.

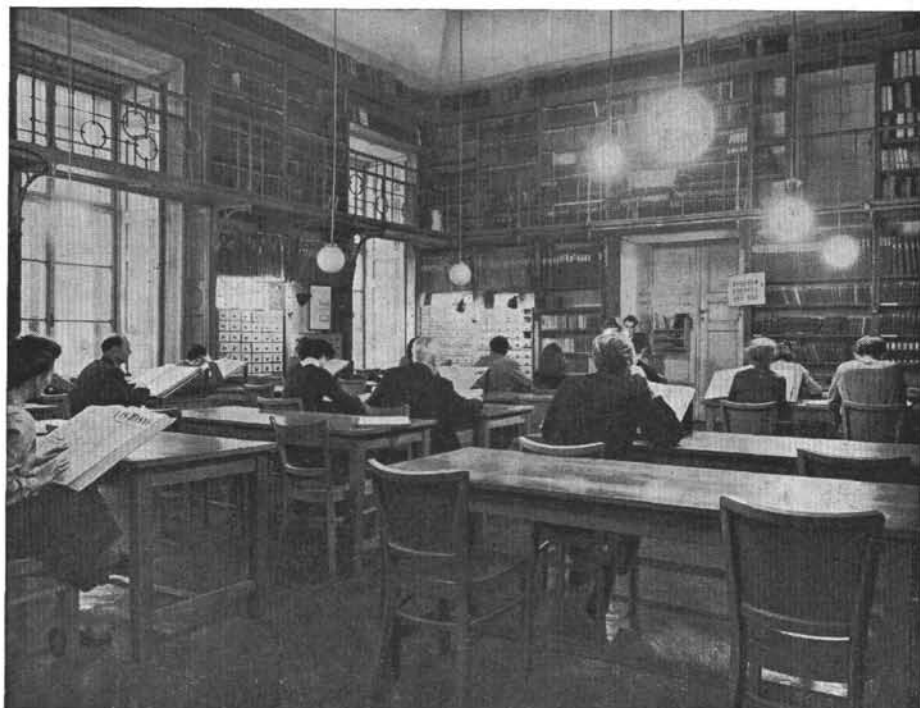
A jubileumi év igényeit előrelátva már 1947-ben elkészítette a Hírlaptár az 1848—1850 közötti hírlapok központi lelőhelykatalógusát, az összes budapesti nagy könyvtárak anyagának figyelembevételével.

Az ötéves terv megindulása meghozta végül a döntő fordulatot a Hírlaptár fejlődésében is. A párt és a kormányhatóságok figyelme segítően fordult a Könyvtár felé. A kéziratár és a muzeális osztályok reorganizációja után a Hírlaptár újjászervezése felé fordult a figyelem. Teljesült régi kívánságunk: megnyílt a külön hírlaptári olvasóterem, megvalósult a katalógizálási munka nagyüzemi átszervezése s végül további helyiségek meg egy karzatos terem vasállványokkal való ellátása segítségével raktáraink zsúfoltsága is enyhült.

A hírlapok és folyóiratok külön olvasóterme 1950 október 31-én nyílt meg. Jelentősége szinte túlnó a Hírlaptár keretein. Lényeges láncszeme annak a minőségi átalakulásnak, amely az Országos Széchényi Könyvtár életében végbement. A Könyvtár, amely a múltban elsősorban szaktudósok felé nyitotta meg kapuit, most nemzeti hivatásának megfelelően a dolgozók egyeteme felé fordult. Nagy olvasótermét már 1949-től kezdve az esti órákig nyitvatartotta, szemben az azelőtti renddel, amikor az olvasótermi szolgálat délután 2 órakor végetért. E célból a könyvtár valamennyi emeleti helyiségébe és raktárába be kellett vezetni az eddig nélkülözött villanyvilágítást (a Hírlaptár raktárai is csak ezóta világíthatók, azelőtt nappal is zseblámpát kellett használni a raktári munkánál.) Az olvasóhelyek számát is növelte a Könyvtár. A hírlaptári külön olvasóterem megnyitása pedig még egy lépéssel tovább vezetett. Nemcsak azt jelentette, hogy az olvasóhelyek száma egycsapásra 45-tel szaporodott, hanem az egykori elzárkózásnak egy újabb fontos láncszemét számolta fel: lehetővé tette, hogy az olvasók immár a folyóiratok legújabb számaihoz is szabadon hozzáférjenek, míg eddig csak befejezett, kötött évfolyamokat volt hajlandó kezükbe adni a könyvtár.

Az új olvasótermet a Könyvtár vezetősége eredetileg az V. számú (a Hírlaptár helyiségeivel közvetlenül szomszédos) teremben kívánta elhelyezni. A tervezés során derült ki, hogy ez a helyiség nem elég nagy: mindössze 89,5 m² alapterületű, míg a mellette fekvő IV.sz. terem mérete 108 m², amellet ez a terem 3 ablakos, míg a másik csak 2 ablakkal rendelkezik, tehát világosabb is és végül a könyvtár emeleti előcsarnokából közvetlen bejárata nyílik. Minél nagyobb számú olvasó elhelyezése érdekében tehát erre a teremre esett a választás. Berendezését egyszerűre, de a legmodernebb könyvtári tapasztalatokat értékesítve terveztük. Az olvasók nem hosszú asztaloknál ülnek, hanem kettesével egymás mellett, a három ablakfülkébe három egyszemélyes asztal került. Az olvasók mind a felügyelő felé fordulnak, a felügyelő helye a hírlapraktárak felé vezető ajtónál van, ahol a forgalmat a legközvetlenebbül ellenőrizheti. A 22 olvasóasztal mellett 41 személy számára van hely, a kétszemélyes asztalok mérete 180×80 cm, tehát nagyméretű hírlapkötetek is akadálytalanul elférnek rajta.

Az olvasóterem világítását 10 gömbvilágítótest szolgáltatja, nem asztali lámpák, mert ezek a nagy fóliókötetek kezelését akadályozzák. A világítótestek elhelyezése olyan, hogy sem árnyék nem vetődik az asztalokra, sem a szemet nem zavarja a túl éles fény. Az olvasóterem földszinti falai mentén vannak elhelyezve a leggyakrabban használt kurrens folyóiratok szabad polcokon, ezeket tehát nem kell kérőlapon igényelni. A szabad polcok ferdeszögben vannak az állványba illetve, egy a munkaközben kialakult

A mai folyóiratolvasó

újítás segítségével, amely a meglévő polc- és állványanyag átalakítás nélküli, tehát költségmentes felhasználását tette lehetővé. Az olvasóterem földszintjén vannak elhelyezve a hírlaptár közönség-katalógusai — betűrendes, földrajzi, szerkesztői és szakkatalógus, valamint betűrendes és szerinti cikk-katalógus — is; ez azonban kényszermegoldás, előbb utóbb külön teremben kell a katalógusokat csoportosítani, hogy az olvasók egymást, valamint a könyvtári dolgozók az olvasókat ne zavarják. Az olvasóterem földszintjén van végül a kézikönyvtár is, amely két részre oszlik: egyrészt a legfontosabb ideológiai munkákat, másrészt lexikonokat, bibliográfiákat, szótárakat, irodalmi és történeti kézikönyveket foglal magába.

Az olvasóterem igen gyorsan vált népszerűvé. Használatának hirtelen felívelő mértékét a következő számok mutatják:

Év	Olvasó	Kötet
1950 (november—december)	3 456	11 559
1951	25 730	70 522
1952	32 396	96 622
1953	36 579	125 787
1954	40 643	115 793
1955	30 915	113 370
1956 (október 22-ig)	26 885	92 502

Még jellemzőbb egy átlagforgalmú hónap összehasonlítása az elmúlt 6 év alatt:

Év	Olvasó	Kötet
1950 november	1756	5 836
1951 november	2722	6 907
1952 november	3211	9 723
1953 november	3273	12 048
1954 november	4520	10 379
1955 november	2386	11 235

A *havi* kötetforgalom tehát megközelíti az elmúlt korszak átlagosan vett *évi* forgalmát, vagyis a használat kb. tizenkétszeresére emelkedett.⁶ A Hírlaptár állománya ma kb. 130 000 kötet; a fenti számok tehát az anyagnak 100%-os kihasználását jelentik. Jelenlegi forgalmunk a nagy olvasóterem összforgalmához viszonyítva:

Év	Hírlaptár		Könyvtár	
	Olvasó	Kötet	Olvasó	Kötet
1951	25 730	70 522	64 125	100 389
1952	32 396	96 622	79 069	184 550
1953	36 579	125 787	99 422	249 666
1954	40 643	115 793	82 622	173 312
1955	30 915	113 370	67 055	168 445
1956 (október 22-ig)	26 885	92 502	54 164	134 315

A hírlaptári olvasók száma tehát túlhaladta a könyvolvasók 1/3-részét, a használt kötetek száma a használt könyvek számának felét.

Emeljük ki még egyszer, hogy a folyóiratolvasóterem igazi jelentősége a kurrens folyóiratok számára lehetővé tételében rejlik. A művelődés leggyorsabb és legfrissebb eszközei így jutnak el leghamarabb az olvasók széles rétegeihez. De az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése — amelyet a modern könyvtárpéletekkel szemben a *vízszintes* kiterjedés jellemez — kézenfekvővé tette, hogy a Hírlaptár olvasótermében ne csak a kurrens folyóiratok forgalmát bonyolítsuk le, hanem ott adjunk használatba *minden* periodikát, tehát a régebbi, rendezett és bekötött évfolyamokat is. Ebből magától értetődően következett, hogy az olvasóterem berendezésének együtt kellett járnia a raktározás decentralizációjának, szétszórtságának további enyhítésével. Az olvasóterem megnyitása előtt azért hírlapraktárainkat is átrendeztük s ezzel lényeges lépést tettünk előre az áldatlan helyviszonyok orvoslása felé. A Hírlaptár helyiségével szomszédos V. számú teremből, valamint az olvasóteremnek berendezett IV. számú teremből az ott raktározott könyvanyagot a könyvek raktárába viszont a ruhatári folyosó földszintjéről, valamint a nagy olvasóterem és a katalógusterem karzatáról a periodika-anyagot az új hírlaptári olvasóterem földszintjére és karzatára, valamint az V. sz. terembe telepítettük át. 371 folyómétert kitevő hírlap- és folyóiratanyagot sikerült így a megnagyobbodott Hírlaptárba, mégpedig az

új olvasóterem közvetlen közelébe koncentrálnunk és még kb. 150 fm helyet nyertünk is a szaporulat számára. Az olvasóterem karzatát az V. sz. terem karzatával, valamint a könyvtár bejárati folyosójának karzatával átjáró ajtók törése árán összekötöttük s így elértük, hogy a Hírlaptár összes raktárai összefüggő egészet képezzenek, a kiszolgálási utak felénél rövidebbre csökkenjenek. Az óriási mértékben növekvő forgalmat a régi rendszerrel lebonyolítani ma már lehetetlen volna. Raktárviszonyaink így — a könyvtári célokra alig alkalmas régi épület keretei között — már csak két szempontból voltak kifogásolhatók: 1. külső raktárakban maradt az 1937 óta vándorló ömlesztett, főleg külföldi hírlapanyag; 2. a könyvtár szakjelzetes termeiben maradt vissza még mindig nagyszámú régebbi folyóirat. Az utóbbi hibán segíteni egyelőre nem lehetett, csak arra törekedtünk, hogy a még gyarapodó, tehát élő folyóiratokat kiemeljük a nehezen megközelíthető szakjelzetes raktárakból. Ezt a rekatalogizálás során meg is valósítottuk, sőt „élő” anyagot ma már a volt „ruhatári” folyosón is csak kivételesen tartunk. Az első helyen említett raktározási hibát az 1952-ben, az ötéves terv beruházási keretéből felszerelt második hírlaptári vasterem küszöbölte ki. A VII. sz. terem helyén épült új 1116 fm rakterületű vasterem két emelete elégségesnek bizonyult az ömlesztett anyag rendezésére és felállítására, legfelső emeletét pedig megosztottuk a kurrens szaporulat használati és muzeális példányai között.

Az olvasók számának növekedése, az ezzel kapcsolatos felvilágosító-szolgálat egyre fokozódó igényei szükségessé tették az osztály feldolgozási munkájának teljes átszervezését, racionalizálását is. Első lépésként — még az olvasóterem megnyitása előtt — a szerzeményi nyilvántartás módszerét újjítottuk meg. Már *Szinnyei* tudatában volt annak, hogy az egyes számokból összeálló hírlapév-folyamok begyűjtése nagyobb gondot okoz, mint az egy darabban megjelenő könyveké. A könyvek kötelespéldányainak ellenőrzése aránylag egyszerű feladat, a nyomdát könnyű egy-egy elmaradt kötet pótlására rászorítani. De a kezdetől fogva évi több tízezerre rugó periodika-példányok közül a leg gondosabb ellenőrzés mellett is elsikkad egy-kettő. Csak két jellemző adatot idézünk a messze múltból. A hírlaptár 1898. évi jelentésében ezt olvassuk: „a könyvtár 3631 hiányzó hírlapszám *utólagos* beküldését kérte; ezekből beérkezett *felénél jóval több*, vagyis 2044 szám, s így a *reklamálás teljes sikerrel járt*” (aláhúzások tőlem D. B.)! A másik adat: 1918-ban a Hírlaptár vezetője az Újságpapírközpont útján összeállította közel 400 olyan hírlap és folyóirat bibliográfiáját, amelyek, bár 1918-ban megjelentek, kötelespéldányt nem küldtek be.⁷ A Hírlaptár alapításakor az 1848 : XVIII. t. c. rendelkezése volt érvényben a kötelespéldány szolgáltatásra nézve; míg 1897-től kezdve az 1897 : XLI. t. c. Az előbbi a hírlapok megjelenés utáni *azonnali* beszolgáltatását írta elő, míg az utóbbi *negyedévi*, ill. *havi* beszolgáltatást követelt a megjelenés gyakorisága szerint. *Szinnyei* nyomdalátogató körútjain még az első rendelkezés szerint oktatta ki a nyomdákat; nem csodálhatjuk tehát, hogy a nyomdák egyrésze 1897 után is számonként küldte be a hírlapokat s ezt a szokást egészen a felszabadulásig megtartotta, noha közben az 1929: XI. t. c. kizárólag a negyedévi beszolgáltatást tette kötelezővé. Kétségtelen, hogy az 1848-as sajtótörvény rendelkezése volt a helyesebb s erre tért vissza a kötelespéldányok ügyét

újra szabályozó 1951. évi 213/1951(12. 18)M. T. sz. rendelet is. A baj azonban az, hogy éppen a napilapokat beszolgáltató legnagyobb nyomdák egyszerre nagyobb tételekben küldik be kötelesspéldányaikat, így — miután a rendelet 48 órai határidőt ad a beadásra — ma is előfordul, hogy a napilap 3—4 napos késéssel érkezik (az OSZK kötelesspéldány-állományának elosztó munkáját is beleszámítva). A napilapoknál célszerűbb volna a *kiadót* kötelezni a beszolgáltatásra, aki a posta hírlapirodája útján az előfizetők példányaival egyidőben küldené meg a lapokat. Addig az olvasóteremben használt lapokból a könyvtár kénytelen a kötelesspéldányon kívül egy vagy több példányt rendelni is.

Bárhogyan történjék azonban a beszolgáltatás, annak pontos ellenőrzése a könyvtár dolga. Nem mindegy tehát, hogy a kötelesspéldány-nyilvánítás hogyan történik. Éppen ezért a kötelesspéldányok szerzeményi naplózását 1945-től kezdve a Hírlaptár végzi⁸ és 1950-ben áttért a régi, nehezen kezelhető kötet-naplókról a mozgékonyabb kardex-rendszerre.

Kurrens hírlapok és folyóiratok nyilvántartására a nagy ívrétalakú naplókötete knem bizonyultak célszerűnek. A betűrend fenntartása csak helypazarló kihagyásokkal lehetséges, de még így is legfeljebb 3—4 évfolyam számára van hely egy-egy kötet rovataiban, utána új naplót kell nyomtatni. A többkilós súlyú kötetek kezelése nehézkes, az elmaradt számok sürgetése hosszadalmas munka, nem szólva arról, hogy hiányok megállapítása, egyes utólag beérkezett számok beírása, vagy a kifizetések nyilvántartása mindannyiszor keresgélést, az egész kötet végigforgatását kívánja. A nehézségek áthidalására az irodaüzemi gyakorlatból ismert vízszintes (fekvő) kartotéket (Flachkartei, visible index), illetve ennek egyik válfaját az ún. kardexet Magyarországon először a főváros Pedagógiai Könyvtár használta. A kardex-kartotétkiőokban a $20 \times 12\frac{1}{2}$ cm méretű cédulák alsó szegélye celofán-védőcsík alatt kilátszik és a címsor könyvszerűen áttekinthető, a betűrend viszont éppoly könnyen biztosítható, mint a szokásos normálkartotékra berendezett katalógusfiókban.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1950. január 1-ével vezette be a kurrens anyag kardex-nyilvántartását. A kardex-lapokat körültekintő kísérletezés alapján terveztük meg. Sikerült elérnünk, hogy egy-egy nyilvántartó lapunk öt évfolyam beírása számára biztosítson helyet, sőt, a karton egyszerű megfordítása további öt évre bővíti élettartamát. A periodikák nagy többsége számára tehát fennállásuk egész folyamán egyetlen lap elégséges. A beérkezés folyóiratoknál a számnak az előnyomott kockába való beírásával intézhető el, napilapoknál erre sincs szükség, elég az előnyomott számot áthúzni. Az anyag származása, nyelve, megjelenési helye az előnyomott szövegen aláhúzással, a szabadon maradó címszegélyen „lovasokkal” van jelölve. Egyszerű, gyors a kezelés, a fiókok oly könnyen mozognak, hogy a naplózni való anyagot előzőleg még csak betű- vagy számrendbe sem kell rendezni. A „lovasok”-kal jelzett adatok a címszegélyről a kartoték felnyitása nélkül is leolvashatók és lehetővé teszik bizonyos csoportok gyors kiválasztását esetleg jegyzékelését (pl. előfizetett lapok, külföldi lapok, egy bizonyos nyelven megjelenő lapok.) A kardex ily módon a reference-szolgáltatnak is célszerű és a gyakorlatban egyre jobban beváló eszköze.

A Széchényi Könyvtár újítása a megszokott kardex-rendszerrel szem-

ben az is, hogy a lejárati előjegyzést nem beosztott skálán mozgó lovassal, hanem az időpontok szerint más-más színnel jelzi. A sokszor hangoztatott panasz, hogy a lovas könnyen elmozdul helyéről, ilyenformán nem jelent veszélyt.

A kardex bevezetése egyben az első lépés volt a katalogizálás rendszerének megújítása felé is. Csak egybe kellett kötni a nyomtatványok kezelésénél már jól bevált szalagrendszerrel s a kataloguscédulák adréma-gép segítségével való sokszorosításával. 1950. június 19-től kezdve valóban ezt tette a Hírlaptár és rátért — a Könyvfeldolgozó osztályhoz hasonlóan — egész anyagának rekatalogizálására. A kardex-formátumban készült, előnyomásos szolgálati kataloguskarton elkészítésével párhuzamosan a címfeltevő ún. „kísérőlapot” készít, amely a címleírás legfontosabb (az MSZ 3424 sz. szabvány által is előírt) adatait tartalmazza s amelyen egyben a sokszorosítandó kartonok száma is elő van jegyezve. A kísérőlap alapján négy színben sokszorosított kartonokkal látjuk el az olvasóteremben elhelyezett négy — betűrendes, földrajzi, szerkesztői és szakszerinti — katalogust. A címfelvételi munka egyes fázisait szalagszerű egymásutánban végezzük — kollacionálás, címleírás, raktározás — s ezzel a termelékenységet sikerült erősen megnövelni (3 címfeltevővel kb. havi 1000 kötet).

A sokszorosítás után visszaérkező kísérőlapok másrésztől lehetővé tették, hogy helyrajzi katalogusunkat is — a régi kötetalakú és az ugrással való változás miatt helypazarlást és számos hibát okozó helyrajzi napló helyett — mozgó, cserélhető cédulákkal oldjuk meg. A rekatalogizálás befejezésekor a rugós szorítóval ellátott rendeződobozokba beosztott kísérőlapok teljes helyrajzi naplót fognak képezni, amely egyben cédulanyilvántartó is, azonkívül a rajta állandóan az aktuális helyzetnek megfelelően javított bejegyzésekkel az anyag egész könyvtári sorsát tükrözni fogja.

A Hírlaptár szempontjából igen termékeny 1950-es év hozta meg a cikkek katalogusának a megvalósítását is. Az év eleje óta immár havonta megjelenő Magyar Folyóiratok Repertóriumának címfelvételeit felvágva és nemzetközi alakú kartonlapra kassirozva két katalogusban — a rendszavak betűrendjében, ill. a decimális szakrendszer szakrendjében — helyezzük el s így az olvasót akkor is tájékoztatni tudjuk, ha nem ismeri a folyóirat címét, amelyben a keresett cikk megjelent, sőt meghatározott tárgyról a legújabb cikkek bibliográfiáját tudjuk azonnal kezébe adni.

A cikk-katalogus munkamenete a Repertórium szerkesztési munkájához kapcsolódik s vele együtt van az évi tervbe állítva, külön személyzetet tehát nem igényel. A munka itt is szalagrendszerben — címfeltevő, szakozó, kassirozó, beosztó — történik. Általában, az osztály berendezésének és munkamenetének racionális szervezése lehetővé tette, hogy új feladatainkat úgyszólván személyzetszaporítás nélkül tudjuk megoldani. Színnyei idejében 3—4 dolgozó látta el az akkor 20—30 000 kötet között mozgó állomány kezelését, az 1930-as évek végén 8—10 az addigra 60—80 000-re szaporodott állományét, ma 20 dolgozónk van, de ezek közül nyolcnak a munkáját a két műszakban működő olvasóterem és felvilágosító-szolgálatát veszi igénybe. Az időközben 130 000-re szaporodott állomány, meg a katalogusokkal szemben támasztott fokozottabb igények ellenére is tehát csak két fővel szaporodott a személyzet.

De a racionalizálás lehetővé tette azt is, hogy a felszabadulás óta ismét nagy tömegben érkezett ajándékanyagunkat rendezzük. Megszűnt kiadók és nyomdák állományából régi bel- és külföldi hírlapok évtizedekre visszamenő sorozatai kerültek a könyvtárba és hely hiányában sokáig ömlesztett állapotban várták sorsukat. Az új vasterem legalább egy részük számára biztosított helyet. 1951—1952-ben külön állomást állítottunk fel ennek a „nem kurrens” anyagnak ellátására. Az eredmény az volt, hogy — a gyakran keresett napilapok, valamint az állandóan használt tudományos folyóiratok másod- és harmadpéldányainak kiegészítésén kívül — sikerült a felszabadulás első hónapjaiban megjelent vidéki hírlapok példányait pótolnunk, amelyekből akkor kötelespéldányt nem kaptunk s részben nem is kaphattunk, mert pl. a debreceni *Néplap* indulása idején Budapest még hadműveleti terület volt. Számos ritka régi hírlap is így került állományunkba, így a *Vizsgálódó Magyar Gazda* eddig unikumnak tartott 1797-i kötetének egy példánya, a pozsonyi és bécsi *Magyar Hirmondó* néhány teljes évfolyama, az eddig ismeretlen *Regnum Mortuorum* c. hírlapmelléklet egy példánya és az illegális *Szabad Nép* két száma. Nem kurrens állomásunk feldolgozás után többezer főlépéldányunkat adta át 1952 óta a debreceni Egyetemi Könyvtárnak, de nagy számban engedünk át folyóirat főlépéldányokat a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának a vidéki múzeumok könyvtárai számára, továbbá a volt Újságírófőiskola és a Magyar Újságírók Országos Szövetsége könyvtárának.

*
* *

Az 1884 óta eltelt hetvenöt esztendő utolsó éveinek munkáját a könyvtárakról és a 1952. évi kormányrendeletek, majd főleg a magyar könyvtárügy történetében döntő fordulatot jelentő ún. könyvtári törvény — a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról — határozzák meg.

A megszűnt Országos Könyvtári Központ ügyköréből a Hírlaptár hatáskörébe került a külföldi folyóiratok központi címjegyzéke. A központi címjegyzéket lényegesen kisebb személyzettel kellett ellátnunk, mint a volt OKK-ban: egyetlen dolgozóval kell az évi 20—30 000 bejelentést nyilvántartó katalógus munkáját, amellet a havi átlagban 5—600-ig emelkedő megkereséseket és tudakozódásokat lebonyolítanunk. Ezért a lelőhelybibliográfiák folytatását egyelőre felfüggesztettük, illetve a Magyar Tudományos Akadémia és annak Könyvtártudományi Bizottsága által támogatott könyvtártudományi munka keretébe utaltuk. Viszont a Hírlaptár meglevő segédkönyvtára s az ahhoz újabban beszerzett külföldi folyóiratjegyzékek és lelőhelybibliográfiák felvilágosításaink tudományos színvonalát emelték, ugyanakkor nagyobb lehetőséget nyújtottak olyan folyóiratok lelőhelyének megállapítására is, amelyekről eddig sem a KC, sem a kiadott lelőhelyjegyzékek nem adtak felvilágosítást.

Nagy arányokban fejlesztettük *külföldi* kurrens folyóirataink állományát, elsősorban a Szovjetunió s a velünk szomszédos baráti népi demokráciák irányában. 1938-ban 215 külföldi folyóirat járt a Hírlaptárnak, de ezek nagyobb részét is (112) a külföldi magyar lapok képezték, amelyeket

a szerkesztők ajándékképpen küldtek. Orosz nyelvű folyóirat egy sem járt, német 48, francia 22, angol 10, olasz 3, cseh 5, szerb 3. A felszabadulás óta kurrens gyarapodásunk így alakult:

Év	Belföldi	Külföldi	Ebből szovjet	Népi demokratikus
1945.....	484	13	—	—
1946.....	669	25	—	—
1947.....	1059	140	33	3
1948.....	999	103	13	1
1949.....	744	127	11	3
1950.....	685	98	42	21
1951.....	878	200	51	18
1952.....	748	265	82	95
1953.....	839	460	132	146
1954.....	1706	582	188	198
1955.....	2173	571	163	198
1956.....	2553	570	165	177

A folyamatosan érkező kurrens — rendelt, ill. cserébe vagy ajándékképpen kapott — folyóirat és hírlapszámok végösszege 1953-ban 54 590, 1955-ben 66 985 volt. A fejlődésnek itt azonban úgyszólván kezdetén vagyunk, mert a Könyvtár keretében a nemzetközi cserével foglalkozó külön osztály még csak 1955-ben kezdte meg a külföldi cserekapcsolatok nagyarányú kiépítését.

Új feladatokat kapott a könyvtár nevelő és tudományos munkája terén is. A Hírlaptár is felismerte, hogy megnövekedett feladatai ellátásához feltétlen szükség van az új könyvtári dolgozók szakismereteinek széleskörű gyarapítására. 1949 óta veszünk részt az egyetemi könyvtárosképzés munkájában: a hírlap és folyóiratkezelés mint két féléves tantárgy szerepelt mind az Eötvös Lóránd tudományegyetem könyvtártudományi intézetének, mind a volt Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskola tanredjén. A Hírlaptár a könyvtárosképzésben nemcsak előadásokkal, de a fiatal könyvtárosok helyszíni tapasztalatcseréivel, valamint üzemi gyakorlatainak vezetésével is résztvett.

Megerősítettük kapcsolatainkat a tömegkönyvtárakkal. Egyéni és csoportos tapasztalatcseréken kívül főleg Borsod-Abaúj-Zemplén megye könyvtárának nyújtottunk ismételten segítséget. A miskolci megyei könyvtár folyóiratainak kezelési és nyilvántartási szabályait a megyei könyvtár dolgozóival háromnapos kiszállás folyamán együtt dolgoztuk ki. Bevezettük a kivételesen sok folyóirattal és lelkes könyvtárosi gárdával rendelkező megyei könyvtárba a kardex-nyilvántartást.

A tömegkönyvtárak folyóiratbeszerző munkájának segítése céljából állítottuk össze a „Magyar Hírlapok és folyóiratok válogatott jegyzéke” c. annotált bibliográfiánkat. A megyei könyvtárak folyóiratbeszerzéséhez a Népkönyvtári Központ útján szakmai segítséget nyújtottunk. Végül 1950—1956 között havonként, majd hetenként összeállítottuk a magyar sajtó könyvtári vonatkozású cikkeinek részben annotált jegyzékét s a sajtó

könyvtári vonatkozású érdeklődését számszerű adatokkal is alátámasztó összeállításokat készítettünk könyvtárügyünk felettes irányító szerve számára.

A legjelentősebb, a jövő tervekre is kiható mozzanat azonban a könyvtártudományi munka tervszerű kiépítése, amelybe éppen a sorrendben legelső feladatok vonalán osztályunk a legélénkebben kapcsolódott be. A Hírlaptár tudományos kiadványainak sorát még *Szimnyei József* indította meg többször említett *Repertórium*aival, meg a *Vasárnapi Újság*ban, illetve a *Magyar Könyvszemlé*ben közölt bibliográfiáival. 1916-ban Kereszty István közzétette a magyar hírlapok időrendi összeállítását 1867-ig. 1936 és 1941 között a könyvtár által kiadott *Magyar Könyvészet* c. éves összeállítás a hírlapok és folyóiratok bibliográfiáját is közölte. 1941-ben pedig *Magyarország Időszaki Sajtójának Könyvészte* címmel megkezdődtek az egész magyar hírlap- és folyóiratirodalom retrospektív bibliográfiai feldolgozásának munkái. A kezdeményezéseknek azonban a második világháború vált le nem küzdhető kerékkötőjükké. A felszabadulás után a részletfeldolgozások helyett ezért a teljes magyar hírlap- és folyóiratbibliográfiának tervét helyezte előtérbe a könyvtár. 1947-ben a Hírlaptár egyik dolgozója hivatali munkája keretében folytatta az anyag gyűjtését, 1948—1949-ben egy ösztöndíjas könyvtárosjelölt, végül 1950-ben a Magyar Tudományos Akadémia céltámogatása tette lehetővé a sokszor elkezdett munka teljes erővel való felvételét. A mintegy 60 000 kötetet kitevő anyag címfelvételének eddig a fele elkészült. A munka ütemét gyorsította az is, hogy a rekatalogizálás során a bibliográfia évkörébe eső hírlapokról és folyóiratokról mindjárt a bibliográfiai cédulát is elkészítjük. Soronkívül elkészült és 1956 nyarán megjelent az 1945-től 1954-ig, tehát a népi demokrácia első tíz évében megjelent periodikák bibliográfiája.⁹ 1957 márciusában követte ezt a már a Hírlaptárban készülő új anyaggyűjtésen alapuló bibliográfia az 1848/49-i forradalom és szabadságharc lapjairól.¹⁰ Az 1955-től kezdve megjelent magyar hírlapok és folyóiratok jegyzékét éves összeállításokban és öt vagy tíz éves kumulatív kötetekben fogja közzétenni a Könyvtár.

Ezután a magyar hírlapirodalom bibliográfiájában már csak egy hézag marad: az 1919-től 1944-ig, a Tanácsköztársaság bukásától a felszabadulásig tartó rész. Ez utóbbinak anyaggyűjtését előreláthatólag az 1705—1919-ig terjedő visszatekintő bibliográfia bejegyzése után veszi munkába a Hírlaptár.

Döntő lendületet adott a bibliográfiai munkának a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának megalakulása. 1954-ben a Főbizottság a legközvetlenebbül megvalósítandó feladatok sorába felvette a retrospektív bibliográfián kívül a magyarországi könyvtárakban található külföldi folyóiratok teljes lelőhelybibliográfiáját is. A lelőhelybibliográfia — amely az egykori Könyvtári Központ kiadványaitól eltérően nem korlátozza munkáját bizonyos évkörökre, hanem az összes Magyarországon fellelhető tudományos folyóiratokat fogja tartalmazni — a tudományos kutatás jelentős segédeszköze lesz. Munkálatai — a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával és az összes nagy tudományos könyvtárak részvételével — ugyanakkor indultak meg, mikor e sorokat írjuk.

A Hírlaptár történetében a hetvenötödik év mérőföldkő, de nem határkő. Az osztály munkája tovább folyik, a megkezdett feladatok befejezése

újabbakat hoz felszínre. Legközvetlenebbül veti előre ismét árnyékát a helyhiány: új vastermünk már teljesen betelt, legfeljebb még egy évi szaporulat számára van helyünk. Ismét legalább egy vasteremre lesz szükségünk, hogy anyagunk egy része ne szoruljon újra az épületen kívülre, annál is inkább, mert az 1955 óta az Országos Széchényi Könyvtár keretében működő Könyvelosztó osztály nagy arányokban dolgozza fel a raktáraiban felgyülemlett hírlapokat és folyóiratokat. A két utolsó évben (1955 és 1956) 3420, ill. 2857 kötetre emelkedett nem kurrens gyarapodásunk nagyrészt ez az anyag teszi ki. Ezenkívül a Könyvelosztó anyagából, meg saját másodpéldányainkból a forgalomban jelenleg nélkülözhető másodpéldányokat az egyik külső raktárban helyeztük el, azzal a céllal, hogy a majdani új könyvtárépületben rendelkezésre álló bővebb raktárban „muzeális” anyagunk tartalmát képezze. Az 1955-ben végzett értékelő állományfelmérés a Hírlaptár raktáraiban 104 135 kötet talált. Az azóta eltelt idők összes (kurrens és nem kurrens) szaporulata 12 144 kötet. Állományunk tehát 1956 végéig 116 279 kötet volt; az azóta bekövetkezett szaporulatot meg az imént említett, külső raktárakban tárolt tartalékanyagot is beleszámítva megközelítőleg 130 000 kötetre rúg. A számok önmagukért beszélnek: a Széchényi Könyvtár közismert helyhiánya a Hírlaptárban talán a legsúlyosabb. Amellett munkahelyeink is a raktárakban vannak, ez az anyagot állandóan veszélyezteti, meg a munkahelyek racionális csoportosítását, a munkafázisok megfelelő sorrendjét sem engedi kialakítani.

Raktározási problémáinkat csak átmenetileg és inkább csak a kezelés ésszerűsítése szempontjából érintette az 1957. év eredménye: a Könyvelosztó osztály tervei szerint és ideiglenesen átengedett 2 dolgozójának segítségével sikerült a régi, szakjelzetes raktárakban maradt folyóiratokat a Hírlaptári olvasóterem szomszédságában levő III. sz. raktárterem földszintjén felállítani s átszámolás útján a Hírlaptár összefüggő jelzetrendszerébe bekapcsolni. Így a raktárak szétszórtságából származó utolsó nehézséget is sikerült elhárítani különégszolgálatunk útjából, az osztály anyaga összefüggő tömbben s a folyóirat-olvasóterem közelében helyezkedik el. „Szakjelzetes” anyagunk pedig többé nincs.

Legsúlyosabb nehézségünk pillanatnyilag, hogy házi könyvkötészetünk teljesítménye messze elmarad a megnövekedett gyarapodás, meg a használat támasztotta igények mögött. Igaz, hogy az évi kötések számát az 1956. évtől kezdve sikerült 1900-ra emelni, de a szaporulat a 3000 kötetet is túlhaladja. A hírlapok és folyóiratok olvasótermi használatának (forgalmának) mutatószáma az állományhoz viszonyítva meghaladja a 100%-ot; az elszaggatott, szétesett kötetek javításában évek munkájával maradtunk le, értékes, régi hírlapjaink teljesen elrongyolt, szétfeszítő kötésekben nem tudnak ellenállni a forgalom viszontagságainak.

Tudatában vagyunk annak, hogy a konzerválás összes problémáit a kötészet még oly erőteljes fejlesztése sem fogja tudni megoldani. Az anyag tartósításának módszereit a könyvkötészetünktől már megkezdett úton tovább kell kutatnunk és a remélhetőleg mihamarább beszerezhető önálló mikrofilm vagy mikrokártyaüzem racionális felhasználásával hosszúlejárátú tervet kell kidolgoznunk a reprodukció modern eszközeinek anyagvédelmünk szolgálatába állításáról. A fotografikus dokumentáció egyéb eszközei-

nek fokozottabb igénybevétele (kontaktfényképezés stb.) is lehetővé fogja tenni, hogy ne kelljen minden esetben az eredeti anyagot kutatóink kezébe adni. Ez nyújt majd védelmet az ellen is, hogy egyes lelkiismeretlen olvasók hírlapjainkat helytelen kezeléssel, sőt csonkítással rongálják; hiszen fáradtságos és időemésztő másolás helyett mindenki kész fényképmásolatokat kaphat majd a kívánt cikkekről. Persze az olvasók megfelelő, szervezett segítségére is szükségünk lesz a könyvrongálók elleni harcban.

Problémáink megoldásánál a jövőben is számítunk kormányzatunk segítő kezére. A magunk részéről a belső erők további mozgósításával, még racionálisabb felhasználásával próbálunk az új feladatok megoldásához hozzájárulni. Azt hisszük, nem eredménytelenül. Alapítóink, a negyvennyolcas forradalmárok emlékét a magyar nép kulturális forradalmának előmozdításával ünnepeljük.

Jegyzetek

1. A cikkeket idézi *Goriupp Alisz: A Magyar Nemzeti Múzeum hírlaposztálya fennállásának első félszázadában 1884—1934.* Bp., 1934. A továbbiakban, ha forrást nem idézünk, adatainkat *Goriupp* munkájából merítjük.
2. *Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802—1902.* Bp., 1902. 177. l.
3. *Id. Szinnyei József: A hírlap-könyvtár. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp., 1902. 49—53. l.
4. Az adatok a könyvtárnak a *Magyar Könyvszemlében* megjelent évi jelentéseiben található. Ahol az adat hiányzik, ott a forrás is hiányos. A forgalom esökkenését 1927-ben és 1928-ban a könyvtár raktárainak és olvasótermének átrendezése okozta.
5. *A százéves szabad sajtó. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége és az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának ismertetője.* Bp., 1948.
6. Sajnos 1934 és 1950 között a periodikák használatáról a közös olvasóteremben a könyvtár nem készített külön statisztikát.
7. *Évi jelentés.* Magyar Könyvszemle. 1919.
8. Így volt ez egyébként *Szinnyei* idejében is, majd 1929 és 1934 között, amikor a Hírlaptár mint önálló múzeumi osztály működött.
9. *Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954.* Bp., 1956. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. 36.).
10. *Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban.* A sajtóbibliográfiát összeállította *Busa Margit.* Bp., 1957. Hadtörténelmi Intézet.

Histoire abrégée du Département des Périodiques de la Bibliothèque Nationale Széchényi

(A l'occasion du 75e anniversaire de sa fondation)

DEZSÉNYI BÉLA

Une des tâches les plus importantes des bibliothèques est de collectionner régulièrement les journaux et périodiques et de les rendre accessibles aux lecteurs. Toutefois ce n'est qu'en 1909, au congrès international des historiens, que l'attention a été appelée sur les journaux en tant que sources historiques — fait qui met bien en relief l'importance de la „Országos Hírlapkönyvtár” (Bibliothèque Nationale des Journaux), fondée en 1884 à Budapest.

La Bibliothèque Nationale des Journaux commença sa carrière comme une des premières «hémerothèques» du monde. Cependant, au bout de quelques ans, elle perdit son indépendance et fonctionnait dorénavant comme Département des Périodiques de la Bibliothèque Nationale Széchényi. D'ailleurs, faute de bâtiment séparé, elle fut logée dès sa fondation dans les locaux de notre bibliothèque nationale.

Au début, le fonds du Département des Périodiques compta 1344 journaux et périodiques en 8789 volumes. En 1902, au centenaire de la fondation de la Bibliothèque Nationale Széchényi le fonds accru contient 3910 journaux et périodiques en 20,540 volumes. Aujourd'hui le stock dépasse les 130,000 volumes comportant plus de 20,000 périodiques hongrois et étrangers. Au cours de la première année — juillet 1884—juin 1885 — le nombre des lecteurs sur place fut 1070. En 1889, 1249 lecteurs lurent 3130 volumes; en 1900, le nombre des volumes consultés a été 6215, celui des lecteurs: 2877. Actuellement, le nombre des volumes de périodiques communiqués par an est environ 130,000, celui des lecteurs est près de 40,000. Dans la Bibliothèque Nationale Széchényi, le mouvement des périodiques mis en consultation touche au 50% du mouvement entier des livres; le nombre des lecteurs des journaux et périodiques dépasse le tiers des lecteurs des livres.

Sur le plan national, le fonds du Département des Périodiques est presque au complet. Cependant nous possédons de précieux journaux étrangers aussi: un fascicule de la «Gazette» française, de nombreuses années du *Moniteur*, organe officiel de la Révolution française; la collection complète du *Journal de l'Empire*, puis le *Journal de Saint Petersburg*, *Teutscher Merkur*, *The Tatler* etc. Pour ce qui concerne les journaux hongrois, le Département des Périodiques les reçoit en bénéficiant du dépôt légal. Originellement, on en a reçu 1 exemplaire de chacun; depuis 1952, on en reçoit 2 exemplaires dont l'un est conservé comme exemplaire de réserve. Depuis 1952, le dépôt légal se fait immédiatement après la parution, précédemment elle se fit une fois par mois.

Malheureusement, le bâtiment du Musée National, un des plus beaux monuments de notre architecture au XIXe siècle, n'est point fait pour y loger une bibliothèque. Le fonds du Département aussi bien que le nombre des lecteurs vont toujours croissant, ce qui nous fait cruellement sentir, combien notre développement est entravé. Au premiers temps *Szinnyei*, les périodiques ont été empilés dans un seul couloir; aujourd'hui la longueur des rayons qu'ils occupent est près de 5 kilomètres. La surface totale des locaux du Département est de 691 m²: presque le tiers des surfaces de toute la bibliothèque. Bien que le Département soit logé à l'étage, la construction massive du bâtiment permet d'aménager deux de nos locaux à galerie en magasins au rayons de fer. Néanmoins, toutes nos salles sont pleines à craquer, et, dans l'intérêt de toute la bibliothèque, il n'y a qu'une seule solution qui puisse entrer en ligne de compte: le déplacement du Département des Périodiques dans un bâtiment construit pour satisfaire les exigences d'une bibliothèque moderne.

L'accroissement du nombre des lecteurs nécessita d'établir une salle de lecture spéciale pour les périodiques (1950), et de la mettre du matin au soir à la disposition du public. Dans cette salle de lecture, les lecteurs ont libre accès aux périodiques en cours, mais c'est aussi dans la même salle qu'ils peuvent demander en consultation les anciennes années reliées. Ainsi, le service des périodiques se sépare de tous les autres services de la bibliothèque. Cette séparation, nous la considérons comme indispensable; d'ailleurs elle est motivée non seulement par le caractère spécial des périodiques, mais aussi par la disposition de notre bâtiment: la bibliothèque s'étend en largeur, sur un seul étage et par conséquent les distances à parcourir pour le service sont très grandes.

Le Département des Périodiques est réellement indépendant, pour ainsi dire, dans toutes ses fonctions: outre sa salle de lecture à part, il a également le service des acquisitions, le service des catalogues et bibliographies séparés. Le réseau des catalogues du Département se compose d'un catalogue de service, d'un catalogue alphabétique, d'un catalogue systématique, d'un catalogue géographique et d'un catalogue par noms de rédacteurs, puis de deux catalogues analytiques des articles des périodiques scientifiques hongrois: l'un par noms d'auteurs, l'autre par matière. La base de ces deux derniers est la publication mensuelle *Magyar Folyóiratok Repertóriuma (Repertorium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum)* qui paraît depuis 1946: c'est la bibliographie des articles parus dans les périodiques hongrois scientifiques, techniques et littéraires. C'est le service bibliographique du Département aussi qui, sous les auspices de la Commission Bibliothéconomique de l'Académie Hongroise des Sciences, rédige la bibliographie rétrospective des journaux et périodiques hongrois. Celle-ci se divise en trois parties: 1. 1705—1919; 2. 1920—1944; 3. 1945—1954. La troisième a paru la première: l'été de 1956. (*Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954.*) Elle a été rédigée sur la base des principes indiqués en 1934 par la Commission Internationale des Sciences Historiques. En 1957 on commença en outre les travaux du catalogue central des périodiques étrangers conservés dans les bibliothèques hongroises.

A kéziratár állományának gyarapodása a felszabadulás óta

J. HAJDU HELGA

Az Országos Széchényi Könyvtár az utolsó 12 esztendőben, az előző évtizedek gyarapodási átlagát messze felülmúlva, igen nagymennyiségű kéziratot anyaggal gazdagodott.

A kéziratok egy része vétel útján került a könyvtár tulajdonába. A kéziratgyűjtemény több írói hagyatékkal, valamint jelentős egyes darabokkal örökösök, magánosok adományából is gyarapodott. Kisebb-nagyobb tételeket adtak át oly intézmények, ill. közgyűjtemények is, amelyeknek nem céljuk és feladatuk kéziratok gyűjtése. Jelentős mértékben növekedett továbbá a kéziratár állománya az antikváriumok államosítása, valamint szerzetesi és volt főúri könyvtárak s elhagyott javak köztulajdonba vétele által. Számos, a tudományos kutatás számára csak nehezen, vagy olykor hozzá sem férhető kéziratok emlék, történelmünk, irodalmunk sok forrásértékű dokumentuma vált így az egész nemzet közkincsévé. A kéziratokat megfelelő módon konzerváljuk, szakszerűen feldolgozzuk és a tudományos kutatásnak rendelkezésére bocsátjuk.

A kéziratár a gyűjtemény régebbi állományán belül is igyekezett feltárni az eddig figyelmen kívül hagyott kéziratok emlékeit. Dolgozói átnézték a „limbus”-t: másfél évszázad folyamán felgyülemlett, az egykor feldolgozásra nem érdemesített kéziratokat tartalmazó többszáz csomagot, s kiemelték és feldolgozták közülük azokat, amelyek az idők múlásával és változásával s új szempontok érvényesülésével ma már forrásértékűeknek számítanak.

A kéziratár azonban, a fejlődés követelményeihez igazodva, régebbi állományának néhány gyűjtési egységétől speciális gyűjtemények javára meg is vált. Könyvtáron belül átadta a Térképtárnak a kéziratok térképeket, a Színháztörténeti osztálynak a sűgőkönyveket és színész-fényképeket, a Hírlaptárnak pedig a lapkivágatokat. A munkásmozgalom történetére vonatkozó, elsősorban az 1919-es magyar forradalommal és a proletárdiktatúrával kapcsolatos dokumentumokat pedig 1953-ban átengedte az akkori Munkásmozgalmi Intézet (most Párttörténeti Intézet) könyvtárának.

Az 1945 óta szerzeményezett kéziratokból eddig 88 600 egység került feldolgozásra és felállításra.

Ezen belül 73 a középkori kéziratok száma. A közel 90 ezer tételhez viszonyítva ez kevésnek tűnhetik, de százalékosan mégis jelentős mennyiség: a könyvtár alapítása óta 1945-ig eltelt csaknem 150 év alatt összegyűlt 425 latin nyelvű kódex az új szerzemények révén 64-gyel, 70 magyar nyelv-

emlékünk 4-gyel, 34 német kódexünk 3-mal, a 6 olasz kódex száma 1-gyel növekedett, az eddig egyetlen görög kódex mellé pedig még egy került.

A kódexek között van egynehány, amelyet a tudományos irodalomban már eddig is számontartottak, felhasználáltak, részben vagy egészben közzétettek; vannak köztük azonban olyanok is, amelyeket regisztráltak ugyan, de csak hiányosan ismertettek, vagy tévesen határoztak meg; akadnak végül olyan kódexek is, amelyekről eddig nem volt tudomásunk. Szükségesnek érezzük tehát, hogy új kódex-szerzeményeinkről — addig is, ameddig minden részletre kiterjedő nyomtatott katalógusuk nem jelenik meg — a középkor kutatóit itt, legalább nagy vonásokban tájékoztassuk.

Kódexeink a társadalmi és kulturális fejlődés menetének megfelelően, mint általában is, a XV. századig szinte kizárólagosan vallásos tartalmúak; kevés bennük az olyan szöveg, amely más középkori kéziratokból nem volna már eddig is ismert, vagy később nyomtatásban is meg nem jelent volna. De a tartalomtól eltekintve, szinte mindegyikük, önmagában véve, régiség-adta becsén túl figyelemreméltó írás-, könyv- és könyvtártörténeti dokumentum, sőt némelyik kötésével és miniatúráival a kötetéstörténet és a művészet-történet számára is értékes emlék.

A kódexeket, a jobb áttekinthetőség érdekében, tartalom, ill. szerzők szerinti csoportosításban ismertetjük.

1. Bibliai kéziratok: négy, az ószövetség egy-egy könyvét tartalmazó, a szöveget glosszákkal és magyarázatokkal kísérő kódex, valamint öt, biblia-kommentárokat magábanfoglaló kötet. Mind aránylag régi — XIII. és XIV. századi — hártára írt kézirat.

XIV. századi a *Genesis*-kézirat (Clmae 472). A kódex keletkezésével közel egykorú bejegyzésből megtudjuk, hogy a könyv „Sancta Maria de Columba” (azaz Colomba, más néven Chiaravalle della Colomba), a Piacenza közelében levő, 1135-ben alapított s 1810-ben *Napoleon* által szekularizált cisztercita apátság könyvtárához tartozott.

A szintén XIV. századi *Exodus*-másolatban (Clmae 473) régi possessor-bejegyzést nem találunk. Kiállításában nagyon hasonlít az előző kézirathoz; írása után ítélve is, kétségtelenül olaszországi eredetű.

Az *Ezékiel próféciáját* (Clmae 474, XIII. század), valamint *Máté evangéliumát* (Clmae 475, XIV. század) tartalmazó két kódex — bennük található középkori bejegyzés szerint — a „Sancta Maria de Morimundo” (Morimondo) nevű, Milano közelében 1134-ben alapított, 1799-ben feloszlott cisztercita rendházé volt. Valószínűleg ott is készült.

A biblia-magyarázatok között két XIII. századi kézirat (Clmae 479 és 480) szorosán összefügg egymással. A két kézirat *Szent Ágoston Enarrationes in Psalmos* c. művének egy-egy részét tartalmazza: Clmae 479 az 1—50., Clmae 480 pedig a 101—149. zsoltár magyarázatát. A mű középső részének másolata (51—100. zsoltár) nincs meg. A Clmae 479-es kézirat (vagyis az I. kötet) végén található bejegyzés arról tanúskodik, hogy a kézirat a morimondói kolostoré volt. A Clmae 480-ból (a mű befejező részéből) az utolsó lapok hiányoznak, ahol valószínűen possessor-bejegyzés is szerepelt. A két kódex formátuma és kiállítása azonos; közös provenienciáját ezen felül a mindkét kötetben található bejegyzés bizonyítja, mely sze-

rint szövegüket 1665-ben *Fr. Cyrillus Salvaggiani Faventinus* áttanulmányozta, a morimondói kolostorban.

A *Genesis*-kézirrattal kapcsolatosan már említett Chiaravalle della Colombából származik a XIII. századi, *Isidorus de Sevilla* biblia-magyarázatait tartalmazó, elején csonka kézirat is (*Mysticorum Expositiones Sacramentorum in Vetus Testamentum*, Clmae 470).

S. Gregorius Magnus kommentárjából *Jób könyvéhez* (*Moralium libri XXXV.*) csak a középső rész (a XIX—XXVI. könyv) maradt fenn, ill. került az OSZK-ba (Clmae 478). Utolsó lapján egy XIII. század végi vagy XIV. század eleji kéz lemásolta a colombai kolostor részére régebben adott pápai privilégiumoknak feltehetően *III. Coelestinus* pápa által történt megerősítését.¹ Ez oklevél-másolat kétségtelenné teszi a kézirat colombai provenienciáját.

Írása és kiállítása alapján szintén itáliai eredetű egy XIII. századi, gyűjteményes kéziratunk, a Clmae 476. számú kódex is. Tartalma: *Beda Venerabilis* és *Hrabanus Maurus* kommentárjai a *Példabeszédek könyvéhez* (P iniciáléban Salamon királyt ábrázoló miniatúrával); *Hieronymus* magyarázata *Jézus, Sirach fia könyvéhez*, valamint *Origenes* kommentárja az *Énekek énekéhez*. Ez a kézirat is feltehetően vagy Morimondóból, vagy még inkább Colombából származik.²

Szintén bibliamagyarázat az ismertetendő kéziratok egyik legérdekesebbike, a Clmae 491-es jelzetű hártyakódexünk. Írásformái a XIV. századra vallanak. Kötése középkori, veretek és kapcsok maradványaival. A kézirat eleje hiányzik; első megmaradt lapjára egy XVI. vagy XVII. századi kéz szerzőként „Ciryllus” nevét írta fel. Egy XIX. századi kéz utána az „Alexandrinus. Exp. in Cant. Cant.” szavakat írta. A meghatározás téves: nem *Cyrrillus Alexandrinus*, hanem *Honorius Augustodunensis* kommentárját az *Énekek énekéhez* tartalmazza a kézirat.³ Az elülső kötéstáblán olvasható XVI. századi bejegyzés szerint *Jánosy* Miklós dédesi várnagy birtokában volt a kódex; az alatta levő, 1631-ből datált feljegyzés szerint azonban a kéziratot egy török fogságból kiszabadult magyar találta meg a budai királyi könyvtárban, s magával hozván, ajándékba adta *Kollonits* Ernő komáromi kapitánynak, aki viszont *Lony* Mihály Lászlónak, a komáromi magyarok és németek papjának ajándékozta. Amint a kötéstábla alján látható beírás bizonyítja, a kódex 1655-ben a soproni konventé volt.⁴

2. A liturgikus kéziratok között kiemelkedő értéket képvisel az Iparművészeti Múzeum részéről könyvtárunknak átengedett, ferencesek használatára készült hangjegyes *Antiphonarium* (Clmae 462). Elsőnek *Radó* P. írta le.⁵ A kódex káprázatosan szép 11 miniatúrájának alkotóját *Berkovits* Ilona határozta meg⁶: *Giovanni di Paolo*, a sienai Quattrocento egyik legjelentősebb festőjének és miniaturistájának munkáját ismerte fel bennük. A kódex keletkezési idejéről a XV. század 30-as éveit jelöli meg.

Gondos kiviteli, az előbbinél azonban kevésbé díszes és művészi az Iparművészeti Múzeumtól az *Antiphonariummal* egyidőben átvett hatalmas *Graduale* (Clmae 461).⁷ Provenienciájának kérdése még felderítetlen.

Jelentéktelenebbek egy XV. századi kisalakú *Processionale* (Clmae 503, „fecit fr. Johannes de Allisio”) és egy lengyel- vagy csehországi eredetű XV. század végi vagy XVI. század eleji kézirat, szentek tiszteletére mon-

All. 1. **O**re dñs. Tu. ac.

Et dñs dño
meo: sede a
dextris meis.

Doncc pon. i
inimicos tuos
scabellum pedum tuorum.

Cingam virtutis tue emittet
dominus ex syon: dñ. ire i
medio inimicorum tuorum.

Necū pncipiū i die virtutis
tue: i splendorib; scōꝝ: ex
utero. an luciferū genui te.

dandó misék és halotti mise szövegével, ágostonrendiek használatára (Clmae 511).

A Clmae 499 jelzetű, domonkosok használatára rendelt XV. századi *Obsequiale* a nürnbergi Szt. Katalin-zárdáé volt.⁸ A XVIII. században Sándor István tulajdonába került. Amikor Révai Miklós az *Antiquitates literaturae hungaricae* I. kötetében (Pest, 1803) a *Halotti beszédet* és a *Könyörgést* kiadta és magyarázta, a *Könyörgés* latin szövegét (nem tudván azt, hogy ez is megvan a *Pray*-kódexben, két levéllel előbb), e kódexből adta ki. (Sándor István közölte vele a szöveget.)

A liturgikus kéziratok csoportja több *breviáriummal* és *hóráriummal* is gyarapodott. Az egyik breviárium (Clmae 456) a XIV. században készült, német nyelvterületen, ciszterciák részére. A másik breviárium (Clmae 492) szintén német eredetű; domonkosok használatára szolgált (XV. század második fele).

Művészettörténeti szempontból figyelemre méltó egy XV. századból való hártvakézirat, olasz nyelvű utalásokkal, amelyből azonban csak egy kis töredék maradt fenn: a kalendáriumból két hónap (május és augusztus) és az *Officium B. M. V.* néhány lapja (Clmae 457). A töredék érdekessége, hogy dűsan aranyozott lapszél-díszei alakjukban és egyes részleteikben feltűnően hasonlítanak *Kálmáncsehi Domokos* híres *Breviáriumának* ornamentikájára.

Olasz eredetűek és renaissance-jellegűek a Clmae 493 és 494 jelzeteken található illuminált óraskönyvek is. Német területről származik egy XV. század eleji, később átalakított egyszerű *Halotti officium* (Clmae 460).

Három beragasztott, kézzel színezett korai fametszet növeli értékét annak az imádságos könyvnek, melyet egy *Kugelperger* nevű másoló állított össze Bécsben, 1506 táján. A középkorban a bécsi Szt. Dorottya-rendházé⁹ volt (Clmae 455).

3. A teljes egészükben, vagy terjedelmük túlnyomó részében e g y h á z i b e s z é d e k e t tartalmazó kéziratok közé tartozik az új kódex-szerzemények két legrégibb darabja.

Az első egy *homiliarium*, különböző szerzőktől származó szentbeszédekkel, és a végén néhány legendával (Clmae 481). Előző tulajdonosainak egyike VIII—X. századnak jelezte, valójában XI. századi. A kézirat elején és végén csonka, de belsejében is támadtak, viszonylag korán, hiányok; ezeket két scriptor, az egyik a XIII., a másik a XIV. században kiegészítette, így is maradtak azonban még hézagok a szövegekben. A kódex, írása után, itáliai eredetre vall; a bejegyzések szerint is a XIV.—XV. században olasz kézben volt.¹⁰

A IX—XIII. században írt kéziratok kolligátuma a Clmae 514 jelzetű kódex. Tartalma: *Usuardus Martyrologiuma*; egy *Obituarium*, melyről sikerült megállapítanunk, hogy a Schaffhausen közelében 1090-ben alapított s a reformáció idején feloszlott wagenhauseni bencés kolostor nekrológja volt (a kiegészítések a XV. századig terjednek); *Szent Benedek Regulája*; *Caesarius Arelatensis homiliái* (köztük néhány tévesen neki tulajdonítva); egyházi himnuszok, valamint kisebb, történeti vonatkozású szövegek.¹¹

Egyházi beszédeket találunk — az előbb említett két régi kódexen kívül — még néhány más kéziratban is. Ezek, egy XIV. századi kézirat

kivételével, mind XV. századi, egyszerű kiállítású kódexek; egyrészt az egyházi ékesszólás régi nagy tekintélyeinek, másrészt a XIV—XV. század népszerű hitszónokainak műveit foglalják magukban.

Említésre méltó közöttük különösen a Clmae 509 jelzetű kódex. *I. Leó* pápa (440—461) *Sermoit* tartalmazza, *Johannes Andreas [de Bossi]* aleriai (korzikai) püspök (1469—1475) *II. Pál* pápához (1464—1471) írt, *Leó* pápát dicsőítő levelével. A szöveg másolásának ideje tehát mindenképpen az 1469—1471. év utánra esik. A kézirat valóságos mintakönyve a XV. század végén használatos különböző írástípusoknak. Őt, a munkában egymást többízben váltó szerzetes rőtta papírra, változó betűformákkal, „privatis temporibus raptim”. Nevüket fel is sorolja a kézirat záró-része; utónevük hangzása után ítélve, északnémet területről valók. Megemlítik az egyszerű piros iniciálék készítőjét is, neve Bernardus Heyrse.

Különböző szerzők műveit tartalmazza a *Sermones et homiliae secundum morem ord. Cist. ordinati* c. kézirat, a refektóriumban felolvasandó legendáktól kísérve (XV. század, perg., olasz jellegű basztarda-írás, Clmae 482).

Clairvaux-i Szent Bernát beszédeiből (*De Tempore et de Sanctis*) közül kivonatokat egy XV. századi német eredetű kézirat (Clmae 507). A Clmae 508 (XIV. század) és Clmae 510 (XV. század) jelzetű kódexekben található prédikációkat valószínűleg tévesen tulajdonították később *Szent Bernátnak*, ill. *Szent Anzelmnak*. E szerzők műveinek rendelkezésünkre álló kiadásaiiban hasonló kezdetű vagy tartalmú beszédeket nem találtunk.

A *Soccus* néven sok kéziratban másolatban és több őnyomtatványkiadásban elterjedt prédikációs gyűjtemény szerzőjének — nem teljes bizonyossággal — *Conradus de Brundelsheim* ciszterciát tartják. Könyvtárunkba került XV. századi másolata (*Socci de Sanctis*) német eredetű kézirat. A XVI. században is még német területen volt: három lapalji bejegyzés arra utal, hogy a bajorországi Klosterbeuren egyik hitszónoka használta fel szövegeit, [15]21 és [15]31 között.

Magyar szempontból a legérdekesebb egy igen rongált állapotban levő XV. századi papírkézirat (Clmae 506), amely régebben a németújvári ferencesek könyvtárában volt. *Fejérpataky* L. *Sermones sacri* címen ismertette.¹² A kódex főrészét kitevő beszédek szerzőjének megállapítására az első rész zárószavai vezettek rá: „explicit pars yemalis ipsius discipuli De Sanctis”. A Discipulus fedőnevet *Johannes Herolt* (kb. 1380—1468) használta. *Herolt*, a nürnbergi dominikánusok priorja, számos munkát írt latin és német nyelven. Műveit sokat másolták, nyomtatott kiadásai a legkorábbi és legelterjedtebb inkunábulumok közé valók. *Herolt* beszédeit kódexünkben a *Physiologus* egyik változata követi (*Fejérpatakynál: Természetráji jegyzetek*), kedvesen primitív állatábrázolásokkal. A kódex legfőbb érdekességét azonban néhány lapszéli glossza és két kép felirata teszi, a kézirattal azonos, vagy hozzá igen közel álló időből: a szöveg egyes latin kifejezéseinek magyar szavakkal való visszaadása. Ezekon kívül található a szövegben néhány horvát glossza is. E szórvány-nyelvmélekek bizonyítják, hogy a kézirat elkészülte után hamarosan magyar kézbe került, vagy talán már maga is az egykori Magyarország területén készült. A hátsó kötéstáblán egykorú latin nyelvű feljegyzés olvasható a törökök 1522. évi betöréséről, s a Dráva vidékén, Magyarországon és Szlavóniában véghezvitt pusztításairól.¹³

RII		Junius h't dies xxx. luna xxx.
	e junij	Nicomedis m't
xix	f iij	Marcellini & petri m't
viii	g iij	doni. Laurentini & pegni m't
xvi	A iij	Cypriani m't
v	b Nonas	Bonifacii socerq; c'm'is
	c viii	philipi diaconi
xiiii	d vii	Columbani of
iii	e vi	Aleardi ep' of
	f v	primi et feliciani m't
x	g iij	Sasidii & Eupolis m't
	A iij	Barnabe apli
xviii	b iij	Sasidii. Cyrini. Nabonis et Nazary m't
vii	c ijdno	Anthonij of. fr'm m'ion
	d xvii	July. Elisey p'p'e
xv	e xvi	Viti. Modesti & Cerechii m't
iiii	f xvi	Quirini & Julite m't
	g xv	Ducuntor & l'ey m't
xiii	A xiiii	Stiani et Marcelliani m't
ii	b xiiii	Bernasti et p'phasi m't
	c xiii	Silvestri p'e & m't
x	d xi	Albani m't
	e x	Decem milia militum. Paulini of
xviii	f ix	Vigilia
vii	g viii	Naturas Johannis bap'te
	A viii	Amandi of
xv	b vi	Johnis & Pauli m't
iiii	c v	Lausl'au regis et of
	d iij	leonis p'e
xii	e iij	Petri et Pauli aplor
i	f iij	Com'edatio sa' Pauli apli

Kálmáncsehi Domokos breviáriuma. Clmae 446, f. 3 v.

R. Amen: **V.** Domine ex
audi orōnem meam **R.** Et
clamor meus ad te ueniat.
V. Benedicamus domino:
R. Deo gratias. **Ad tcl. 13 V.**

Deus in adiu
torium meum
intende. **R.** Do

mine ad adiuuandum me
festina. **Gloria patri et filio**
Sicut erat in principio. **Al**
lelua. **Hymnus**
Semento salutis auc
tor quod nostri quondam
corporis ex illibata uirgine

4. A teológiai irodalomból korai egyházi írók műveit a következő kódexek tartalmazzák:

A Clmae 469 S. *Ambrosius De officiis ministrorum libri III* c. munkájának XV. századi, papíroson, humanista könyvirással írt másolata. Itáliai eredetű.¹⁴

A Clmae 477 S. *Hieronymus* autentikus és kétes leveleit foglalja magában az *Apologiae S. Hieronymi adversus libros Rufini* 3. könyvét, továbbá *Jeromos Adversus Jovinianum*, *Vita S. Pauli* és *De viris illustribus* c. műveit, s közéjük iktatva: *Rufinus* előszavát *In libros Ingrī αγγών Origenis*, valamint két apológiáját, „*ad Anastasium*” és „*in Hieronymum*”. XIV. századi pergamenkézirat, minden bizonnyal Olaszországban készült.¹⁵

A humanisták által igen nagyra becsült tudós *Szent Jeromos* mondásai-ból *Georgius Lazicius* veronai iuriconsultus *florilégiumot* állított össze. Könyvtárunk birtokába került XVI. század eleji, indafonatos iniciáléval ékesített másolatát (Clmae 458) fia, *Hieronymus* készítette a veronai prefektus, *Zacharias Barbarus* számára.

Szent Ágoston fiatalabb kortársának, *Szent Prosper Aquitanus*nak *Epigrammata ex Sententiis S. Augustini* c. művéről, a tévesen neki tulajdonított *Poema coniugis ad uxorem*mel együtt, a XIV. században írt másolat található az 513-as kódexben.¹⁶

A skolasztikusok műveit XIV. és XV. századi kódexek képviselik.

Petrus Lombardus teológiai tankönyvvé vált *Sententia*-gyűjteménye, XIV. századi másolatban (Clmae 463) végén csonka.

Franciscus de Maironis: Quaestiones in IV libros Sententiarum Petri Lombardi c. művét *Nicolaus Minardus de S. Georgio de Molaria* (Szardínia) másolta *Andreas de Perico* nápolyi ifjú számára 1463-ban, *Aragoniai I. Ferdinánd* (*Beatrix* királyné atyja) uralkodása idején. A nagyalakú pergamen- és papírkézirat gondos kivitelével, díszes kezdőlapjával figyelemre méltó emléke Nápoly XV. századi könyvkultúrájának (Clmae 463).

Aquinói Szent Tamás Summa Theologiae c. művéből a III. részt tartalmazó másolatot találjuk a Clmae 484 jelzetű kéziratban. A kötet *Additiones* címen (szerző neve nélkül) *Raynaldus de Piperno* a *Summa* III. részéhez írt *Supplementum*át is magában foglalja; utóbbit *Cornelius de Meera Zeelandrinus* (Hollandia) másolta 1473-ban.

Szent Tamás néhány kisebb munkáját, más szerzők (*Hieronymus* és *Pseudo-Hieronymus*, *I. Leó*, *Petrus Chrysologus*, *Augustinus* stb.) írásaival vegyesen egyesíti magában egy XV. (nem, mint a címke mondja, XIV.) századi apróbetűs kis hártyakézirat (Clmae 485).

*Johannes Buridanus*nak, a párizsi egyetem rektorának (megh. 1358 táján) két nevezetes *Aristoteles-kommentárja*, melyben a pszichológiai determinizmusnak és az égitestek modern tudományos mechanikájának kezdeteivel találkozunk, a *Quaestiones in priores libros Ethicorum* és a *Quaestiones in III libros Meteorum* (!). Ezt a két munkát a bécsi egyetem egy hallgatójának, *Ybanus*nak (vagy *Ubanus*nak) 1336 és 1337 között készült, tarka iniciálisokkal, lapszéldíszekkel ékes másolatában bírjuk (Clmae 483).

Eddig még meg nem határozott szerző *Summa virtutum* c. művéből *De fide* felirattal készült kivonatot, valamint egy, szintén az erényekről szóló, ugyancsak névtelen traktátust találunk egy XIV. század végi vagy XV.

század eleji kis kötetben (Clmae 486), melyet — s ez könyvtörténeti szempontból érdekes adat — már 1471-ben egy bizonyos *Antonius Gorj de Venetiis* ord. Praed. vásárolt meg a „merchato vecchio”-n 1 forintért egy rongykereskedőtől (bejegyzés a f. 105^r-n).

Vallásos traktátusokat karthauziak használatára foglal magában a Clmae 500-as XV. századi pergamenkódex. A középkorban a Carthusia [Horti S. Mariae] prope Pragam tulajdonát képezte¹⁷; valószínűleg ott is készült. Nagy részét egy *Fridericus* nevű scriptor másolta. A kézirat névtelenül, ill. *Szent Bernát*, *Bonaventura* és *Aquinói Tamás* neve alatt *David de Augusta* (megh. 1272-ben) különböző írásait közli; ehhez csatlakozik *Humberti [de Romanis] Epistola ad religiosos*, valamint egy *Summa virtutum* „edita a Johanne seruo dei” (ff. 15^r—48^v).¹⁸

5. A humanisták részéről az ókori szerzők iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődésnek új szerzeményeink között is akad néhány érdekes tanúja. Ízlésesen díszített, javarészt kis alakú, tehát könnyen forgatható kéziratok. Írásuk a nehézségek nélkül olvasható humanista kurzíva. A másolók az esetek többségében világiak.

Cicero több művét (*De amicitia*, *Paradoxa stoicorum*, *Somnium Scipionis*), levelét *Ad Quintum fratrem*, valamint *Brutus* levelét *Cicero*hoz, és *Fülöp* makedón király levelét *Aristoteles*hez tartalmazza a 465 jelzetű kódex. A kéziratot *Andreas Banda* másolta, valószínűleg 1434-ben; közel egykorú kéz írta ez évszámot kivakart évszám fölé.

Cicero De officiis c. munkáját *Baptista, condam Michelangeli de civitate Castelli* (Città di Castello) todi bírő másolta le 1447-ben (Clmae 466). A XVI. vagy XVII. században valaki még megtoldotta a kéziratot *Seneca De tranquillitate animi* c. művének kivonatával.

Sallustius Bellum Iugurthinum és *De coniuratione Catilinae* c. művének másolója nevét nem jegezte fel (Clmae 464).

Reprezentatív kiállítású, indafonatos iniciálékkal ékes *Vergilius* műveinek nagyalakú hártyakézírata (Clmae 487), amelynek legrégebb bejegyzett tulajdonosa *Antonius Petri Belli filius volt*, Fumanében (Prov. Verona), 1478-ban.

Silius Italicus (i. sz. 23—100) *Punica* c. éposza végig a középkoron, de főleg a renaissance idején kedvelt olvasmány volt — díszes másolata helyet kapott *Mátyás* király könyvtárában is. Az előttünk fekvő XV. századi példány papiroskézirat, csonka, első lapjának iniciáléját kitepték; többi iniciáléja viszonylag szerény kivitelű (Clmae 468).

Az ókor és a középkor mesgyéjén álló *A. M. S.* *Boethius* írásai, elsősorban főműve: *De consolatione Philosophiae*, évszázadokon keresztül igen nagy tekintélynek örvendett. Nem egészen véletlen tehát, hogy e műből nem kevesebb, mint három — mégpedig három különböző országból eredő — másolat került együvé új kódex-szerzeményeink sorában.

A Clmae 501 XIV. század végi, vagy XV. század eleji olasz eredetű másolat. Régi kötése csak töredékesen maradt fenn; felső borítólapjául a könyvkötő felhasználta *Paulus de Bazzano* ascoli püspök 1354. okt. 3-án kelt adománylevelét *Antonius de Fabiano* ágostonrendi szerzetes számára. Ágostonrendieknek, még pedig a pesarói kolostoriaknak ajándékozta a kéziratot első bejegyzett (XV. századi) tulajdonosa, *Antonius Gasparius*.

A *De consolatione Philosophiae* mellett *Boethius*nak több más, eredeti és apokrif írását találjuk a Clmae 502-es, német nyelvterületről származó XV. századi kópiában. Középkori possessor-bejegyzés szerint a „Cartusia Buxiana”-é volt, több hasonló nevű helység közül valószínűen a buxheimi, 1402-ben alapított és 1806-ban szekularizált karthauzi kolostoré.

Írástípusa után ítélve Franciaországban készült a 495-ös jelzetű kódex. A Filozófia vizsgálásán kívül a *Physiologus Theobaldi* néven ismert (*Hildebert* Le Mans-i püspöknek tulajdonított) verses *Physiologus*-feldolgozását is tartalmazza. A XV. századi kötet egyéb kisebb szövegei (a dekrétáliák versus memoriales-ei, húsvéti benedictio-k) azt bizonyítják, hogy ez a könyv is egyháziak kezén volt a középkorban.

6. A renaissance és a humanizmus irodalmából új kódexeink között több nagy névvel találkozunk.

Petrarca De remediis utriusque fortunae c. művéből kivonatot készített és leírt egy bizonyos *Philippus de Valle* a XV. században, és hozzámásolta *Cecco d'Ascoli*, az 1327-ben eretnakség vádjával halálra ítélt asztrológus, orvos és költő *Tereusról* és *Philomeláról* szóló allegóriáját is. Későbbi kéz jegyezte le a kézirat végén a padovai *Ludovicus de Udasi*nak Mag. *Franciscus de Lido* felett (további kutatásokkal megállapítandó évben) tartott halotti beszédét (Clmae 467).

Az irodalomból ismert személy: *Christophorus Pisarenensis* ágostonrendi szerzetes, több kánonjogi és teológiai mű szerzője, 1464 januárjától szeptemberéig 288 nagy-foliónyi szöveget másolt le, folyóírásba hajlító humanista minuszkulával, s a kötetet nagy iniciálissal, lapszédísszel látta vagy láttatta el (Clmae 488). — A kódex tartalma: *Petrarca De remediis utriusque fortunae* c. műve, *Seneca De remediis fortuitorum* c. munkája, valamint *Lactantius*, *Pseudo-Lactantius*, *Pseudo-Johannes Chrysostomus*, VIII. *Bonifác* írásai és még néhány kisebb feljegyzés.

Aeneas Silvius Piccolomini számos levelét, *De miseria curialium* c. művét, a törökök és a husziták ellen irányuló röpiratait, valamint *Leonardus Aretinus* kommentárját az aristotelesi *Oeconomicához* *Urbanus Häberling* bázeli diák írta le magának 1471-ben, több kevésbé jelentős, részben olasz nyelvű szöveggel együtt (Clmae 515). A kötet végén más kéz üstökös fel-tűnéséről számol be 1477-ben, Bázelenben.

7. Az egyes tudományágak sorából a nyelvészetet, nevezetesen grammatikát képviseli a viszonylag legnagyobb számú kézirat.

Közöttük eléggé korai is akad: igénytelen külsejű, nedvességtől hullámos pergamenű, helyenként elmosódott írású kis füzet a XI., vagy legkésőbb a XII. századból (Clmae 490). Címe nincs; a szöveg mondatszerkesztésről és retorikai figurákról szól. Szerzőjének neve eddig ismeretlen.

Előzéklapján „*Donatus, sive Grammatica Linguae Latinae*” címet adott egy későbbi kéz az 516. számon katalogizált, 1477 táján írt kódexnek, holott a kézirat első s legterjedelmesebb darabja nem *Donatus* munkája, hanem *Alexander de Villa Dei* hexameterekben írt nyelvtani *Doctrinale*-ja. Utána, 16 levélen, valóban *Donatus De octo partibus orationis* egyik, még pedig *Pseudo-Beda* szövegéhez közelálló variánsa következik, valamint egyéb magyarázatok a latin igeragozásról és mondatszerkesztésről, részben szintén *Donatus* neve alatt.

A XV. század elejére tehető egy kis, hiányosan fennmaradt pergamenfüzet grammatikai szabályokkal, részben versben, részben prózában (Clmae 459). 1594-ben *Helena ab Wackenfels* volt a tulajdonosa.

Johannes Tortellius Aretinus De orthographia sive Commentarii de orthographia dictionum a Graecis detractarum c. munkáját 1449-ben fejezte be. A tudós szerző — V. Miklós idejében a Vaticana könyvtárosa és újjászervezője — e művében a görög nyelvből átvett latin szavak addig ingadozó helyesírását normalizálta. A terjedelmes munka első nyomtatott kiadása Velence—Rómában jelent meg először, 1471-ben. Gyűjteményünkbe került másolata (Clmae 489) az ősnymtatvány megjelenését csak kevéssel előzhette meg, vagy azzal talán egyidős is. A címlapot levéldísz és finomrajzú iniciálisok ékesítik.

8. Történelmi munkákból csak eggyel találkozunk, ez pedig *Matthaeus Palmerius Liber de Temporibus* c. munkája.¹⁹ Kéziratunk (Clmae 486) csak 1448-ig közli az annales-eket, nem tartalmazza a *Matthias Palmerius* által készített 1450-től 1481-ig terjedő kiegészítést, a másolás idejét tehát valószínűleg 1481 elé esik.

9. Jogi tartalmú kéziratok:

Nicolaus ab Ausmo (Osimo) 1444-ben készült *Supplementuma Bartholomaeus Pisanus* (vagy a Sancto Concordio) *De casibus conscientiae* c., 1338-ból való művéhez. Másolatunk (Clmae 471) XV. századi, apró humanista írással, vékony pergamenen; kezdeti Q iniciáléja és lapszédísz kivágva; végén csonka.²⁰

XIV—XV. századi, részben jogi természetű szövegek kolligátuma a Clmae 504-es kötet. Előbb a jogi szövegekben használatos rövidítések jegyzékét találjuk (XV. század), majd egy elején csonka, s belsejében is rendkívül hiányos szöveggel, XIV. századi kéztől, amelyet a kötéstáblán egy későbbi kéz „*Excerpta ex Summa Pisani*”-ként jelez. A szöveg nem azonosítható *Bartholomaeus Pisanus* műveivel; Pisanuson talán a pisai születésű *Hugutius* (Huguccio) értendő; a *Decretum*hoz írt *Summajával* való egybevetés — kiadás hiányában — eddig még nem állt módunkban. A jogi szöveget „*Aristotelis naturalia problemata secundum speciem compilationis ad quaecumque medicinalia*” követi,²¹ majd *Alanus ab Insulis* híres társadalomkritikai-etikai műve, a *Planctus Naturae*. A kézirat az idők folyamán erős rongálódást, kíméletlen csonkításokat szenvedett. A margókra későbbi kéztől rótt feljegyzéseket utóbb nagyrészt kivakarták. A kódex, két bejegyzésből következtetve, részben vagy egészben cseh területen lehetett, még a középkorban.

A városi jog emlékéét idézi, német nyelven, a Wienerneustadtnak II. Lípót herceg által 1334-ben adott privilégium XVI. század eleji másolata (Cod. germ. 55).

Jogászok gyakorlati munkájába engednek bepillantánunk két felsőolaszországi „notarius publicus” feljegyzései. Az egyiktől, *Dominicus Ceti*-től az 1483—1501 és 1517—1519-ben Falzedóban (ma: Falze) és környékén kiállított *okiratok* fogalmazványai maradtak fenn, igen rongált állapotban (Clmae 497), a másiktól, *Antonius Sburlati*től pedig három *protocollum*-füzet (1497—1510, 1501—1503, 1518—1527) az általa San Salvatoreban és szomszédos helyein szerkesztett ügyiratokról (Clmae 517). A két kézirat különböző

időben került a könyvtárba, de nyilvánvalóan bizonyos összefüggésben állnak egymással: mindkét nótárius a *Collalto*-család birtokainak területén működött s a feljegyzések szerint gyakran vitték ennek a családnak peres ügyeit.²²

10. Két újabb szerzeményű orvosságos könyvünk XV. századi, latin—német nyelvű; régebben a németújvári ferencesek gyűjteményében voltak. Az egyiket (Clmae 505) *Conradus Schober* írta össze, 1459 táján; 1461-ben *Nicolaus Schuler* kremsi patikus (?) jegyezte bele nevét. Tartalma: *Nicolaus Alexandrinus Antidotariuma*, *Johannes Nazarenus filius Mesue Grabadinnak* nevezett műve, *Johannes Mesue Canonesei*, számos recept stb.²³ A másik orvosságos könyv (Cod. germ. 59) *Nicolaus Alexandrinus Antidotariumát* német fordításban közli; számos kisebb orvosi vonatkozású feljegyzést és előírást tartalmaz a továbbiakban. Ez a kézirat, egyik recept-szöveg alapján, feltehetőleg Strassburgban keletkezett; metszésén *Isaac Seifrit* név olvasható.²⁴

11. Főleg z e n e t ö r t é n e t i szempontból figyelemreméltó a XIII—XIV. századi görög, egyházi beszédek és zenei jelzésekkel ellátott egyházi énekeket (akoluthiákat) tartalmazó pergamenkódex (Cod. graec. 2).

12. Valamennyi kódex-szerzemény között értékben, jelentőségben messze kimagaslik három m a g y a r n y e l v e m l é k:

A *Festetics-kódexnek* nevezett, *Kinizsi Pálné Magyár Benigna* számára 1491 táján, valószínűleg a nagyvázsonyi páloskolostorban készített imádságos könyv, valamennyi magyar nyelvemlék között a legdíszesebb²⁵ (Magyar Nyelvemlék 73).

A *Keszthelyi kódex*, zsoltárok, himnuszok és imádságok 1522-ben, Lékán készült másolata *Velikei Gergelytől*²⁶ (Magyar Nyelvemlék 74).

A legendákat és prédikációk másolatát tartalmazó *Tihanyi kódex*, ismeretlen ferencendi szerzetes munkája az 1530—1532. évekből²⁷ (Magyar Nyelvemlék 75).

Az OSZK-ban őrzött nyelvemlékek sorát egy, könyvtábláról leáztatott XVI. századi virágének-töredék is gyarapította (*Zöldvári ének*),²⁸ Magyar Nyelvemlék 78).

13. Mint a nép nyelvén írt, tehát szélesebb olvasórétegeknek szánt kéziratok, jelentőséggel bír végül egy n é m e t és egy o l a s z kézirat is. A Cod. germ. 60 jelzetű, Délnémetországban írt kis kézirat a házaselet hét szabályát (*Die sieben Regeln des ehelichen Wesens*), *János apostol apokrif* vízióját, elmékedéseket, imádságokat tartalmaz. Cod. ital. 7-ben *Domenico Cavalca*, az olasz próza egyik nagy úttörőjének (megh. 1270) *Vita de' Santi Padri* c. műve²⁹ és különböző szerzők egyházi beszédei találhatóak, XV századi másolatban.

*

A kézírattárba a felszabadulás óta került ú j a b b- és l e g ú j a b b- k o r i írásos emlékek több tízezernyi tömegében a társadalom- és természet-tudományok, s főként a történelem, az irodalom és a művészettörténet kutatói elé rendkívül gazdag és sokrétű anyag tárul. Nagy mennyiségüknél és sokféleségüknél fogva ezekről az új szerzeményekről itt csak összefoglalóan adhatunk számot.

Mennyiségileg a legbővebb, és egyben igen értékes gyarapodást jelentettek az egyes közintézmények részéről átadott és a köztulajdonba vett, az OSZK-ban elhelyezett nagy gyűjtési egységek.

Könyvtárunk 1948-ban átvette a két világháború között megjelent *Nouvelle Revue de Hongrie* és a *Hungarian Quarterly* teljes szerkesztői irattárát, *Balogh József* hagyatékából, amely rendezés után 70 nagy irattartóban került felállításra. A felosztott Parlamenti Múzeum kéziratos anyaga (1949. évi áttétel) főleg a XIX. századra vonatkozóan értékes politikai — történeti iratokkal, s államférfiak, politikusok autográfjaival gazdagította a kézirattár állományát. A Nemzeti Színház részéről könyvtárunknak 1949-ben átengedett irattár a színház-történet dokumentumain kívül a magyar színészet nagyjainak számos autográfját foglalta magában. A ballagarmati múzeumtól 1950-ben átvett gyűjtemény különösen középkori kéziratokban jelentett nagyértékű gyarapodást. 1951-ben az államosított régi kiadócégek (Athenaeum, Dante, Franklin, Lampel és Wodianer, Révai Testvérek) irattárait vettük át megőrzésre. Az anyagot, mely a magyar könyvkiadás történetére, a kiadói politikára, írók, fordítók, könyvillusztrátorok gazdasági helyzetére nézve szolgáltat bőséges adatokat, s magyar, valamint külföldi íróktól autográfokat is magában foglal, irattári elvek szerint kronológikusan rendezve, külön egységekként tároljuk. A volt keszthelyi Festicics-könyvtár kéziratait az OSZK — az igazgatása alá tartozó Helikon-könyvtárból — letétként 1953-ban szállította fel Budapestre. Értékes középkori kódexeken kívül jelentősek e gyűjteményen belül a keszthelyi Georgiconra vonatkozó dokumentumok, történelmi és hadtörténeti művek, valamint a család egyes tagjainak történeti forrásként szolgáló memoárjai, naplófeljegyzései. Az ugyancsak a Széchényi Könyvtár keretébe tartozó Zirci könyvtár kéziratait 1954-ben, és egy újabb részlegüket 1957-ben vette át a kézirattár, letétként, feldolgozásra és őrzésre. A zirci gyűjtemény újabbkori anyaga főleg XVIII. századi egyházi és jogi tárgyú kéziratosokat foglal magában. A gyűjteménynek talán legértékesebb része *Verseghy* Ferenc irodalmi hagyatéka.

Az OSZK-ba adomány vagy vétel útján került hagyatékok közül a legterjedelmesebbek és a legtöbb forrásanyagot magukban foglalók (a neveknek a hagyatékok átvétele időrendjében való felsorolásával): *Szász Károly* és író-leszármazottjainak hagyatéka, *Sárközy György*, *Bayer József*, *Görgey Artur*, *Somló Bódog*, *Szabó Dezső*, *Tolnai Lajos*, *Schöpflin Aladár*, *Babits Mihály*, *Herczeg Ferenc*, *Papp Viktor*, *Laczkó Géza*, *Márkus László*, *Gyóni Géza*, *Pap Károly* és *Mihalik József* hagyatéka, illetőleg levelezései.

Az elmúlt 12 esztendőben szerzeményezett kisebb gyűjtemények, ill. csak egy-két darabot kitevő szerzemények közül a legjelentősebbekről is csak egyrészét emelhetünk itt ki, olyanokat, amelyek például szolgálhatnak az anyag változatos természetére. Ilyenek:

Ursinus Velius XVI. századi történetíró Magyarország történelmére vonatkozó eredeti feljegyzései. — A zenetörténeti vonatkozásban jelentős *Eperjesi graduál* 1635-ből. — *Divini* István kuruckori, *Cantus militares* c. kis énekeskönyve. — A XVIII. századi „*Hortobágyi kódex*”, mely magyar gazdaságtörténeti forrás és egyben román nyelvemlék. — *Ányos Pál* munkáinak az irodalomban „*Stasich-féle másolat*” néven ismert kézirata 1785-ből.

— *Apponyi* Rudolf emlékiratai 1826—1852, 19 kötetben. — *Széchenyi* István jelentése az Alduna szabályozásáról sajátkezű aláírással, 1836-ból. — *Kölcsey* Ferenc vegyes írásai, köztük a *Himnusz* eredeti kézírata. — *Kossuth* Lajos könyvtárának Turinban, 1864-ben összeállított autográf lajstroma. — *Jókai* Mór több regényének kézírata és kézírattörredékei. — *Wohl* Janka emlékkönyve, benne *Liszt* Ferenc eredeti kóta-kézírata. — *Mikszáth* Kálmán újságokban megjelent tárcáinak szedőpéldányai, amelyek lehetővé tették több munkája keletkezési idejének és eredeti szövegének megállapítását. — *Ady* Endre *Ars liberorum muratorum* c. cikkének kézírata és a szegedi Tömörkény-ünnepre írt emlékbeszéde. — *Radnóti* Miklós 12 verskézirata, köztük két kiadatlanul. — *Egry* József naplófeljegyzései, stb., stb.

Ehhez hasonlóan gazdagodott a levelestár és az anekdota-gyűjtemény a magyar történelem, irodalom és művészet szinte minden jelentős személyétől eredő autográfok újabb darabjaival. A külföldiek közül pedig, ha itt magától értetődően összehasonlíthatatlanul kevesebb is a szerzemények száma, olyan nevek is szerepelnek, mint *Victor Hugo*, *Zola*, *Romain Rolland*, *Bernard Shaw* és *Thomas Mann*.

Jegyzetek

1. A szöveg élén a rubrikátor, a scriptor által számára előírt C betű ellenére — valószínűleg inkább félreértésből, mintsem megtévesztés céljából — (II.?) *Gelasius* nevét tünteti fel. *Gelasius* pápasága (1118—1119) a kolostor alapítási éve (1135) elé esik.
2. Az eddig ismertetett biblia-kéziratok és kommentárok valamennyije *Nagy* Iván gyűjteményéből való. Antikváriumok útján kerülhettek birtokába. Kéziratokban és ősnymtatványokban gazdag könyvtárát *Nagy* Iván 1889-ben a Balassagyarmaton felállított Nógrádmegyei múzeumnak adományozta. A *Nagy* Iván-féle gyűjtemény innen 1950-ben került az OSZK-ba.
3. *Csontos* J.: *A pozsonyi Sz. Ferenciek tartományi könyvtárának codexei*, Magyar Könyvszemle 1878, 47—50. 1. *Cyryllus* kommentárjaként írja le.
4. A minden bizonnyal nem a budai királyi könyvtárból származott kódex vándorútjának további ismert állomásai: a ferenciek pozsonyi tartományi könyvtára, a szombathelyi, majd a pesti ferencesek könyvtára; utóbbiból került az OSZK-ba. A kézirat részletes leírását tartalmazó, provenienciáját vizsgáló tanulmány előkészületben.
5. *Index codicum manu scriptorum liturgicorum R. Hungariae*, Bp. é. n. (Az OSZK kiadványai XV.), 5. l., 19 b szám.
6. *Az Iparművészeti Múzeum olasz Antiphonariuma*. Bp. 1943. (Klny. a Szépművészet c. folyóirat 1943. évfolyamából.)
7. *Vö. Radó* P., i. m. 5. l., 19. szám. (»Graduale pro conventu aliquo monachorum«).
8. A XVIII. századi ezüst tékával borított, régebben a csornai prépostság könyvtárában őrzött kódexet leírta *Radó* P.: *Mittelalterliche liturgische Handschriften deutscher, italienischer u. französischer Herkunft in den Bibliotheken Südosteuropas*. (*Miscellanea liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg. II. Roma 1949.*) c. tanulmányában, 375. l.
9. Ágostonrendi kanonokok rendháza. (*Mezey* László szíves közlése.)
10. A XIX. században conte *Paolo Vimercati-Sozzi*, neves olasz bibliofil könyvtárhoz tartozott. Innen a 80-as években *Nagy* Iván gyűjteményébe került. (*Vö. a 2. sz. jegyzetet.*)

myndenha ees erwkkewl erek
kei amien **L**ymnus: ~

Emlakesrel ydveslognek zer
zere hogg nyhay ny thes
thewnknek zemeleech, zeplew
thelen zyz matyathol fogadaad.

Qatpa malazchnak amya yr
galmassagnak amya, the myn
keth ellensgethewl megh ol
thalmaty hasalonknak hona
yan bel fogady. **D**yrthe seegh
neped umm by zylethee wagy zym
athmawal ees zenthy lelekkel.
erwkkewl erwkke amien
Dyrhewphthewnk teged an

ystemak zys zenthy amya mar
the thewled zyletheek chrisfub.
ydvesch myndenekech kyt the
god dyhewrchnek psalmus.

Myr spomak fogsaagaath
megh firdyphasaban, lee
thek leewnk mench megh
wryggathaltattha. **C**ahag
be theleek wrygasaggal my
kaank ees my nyelwenker
awendeesbe. **C**ahath mond
rak poganok kewsewthm
nagprohta ew welek thete
leech. **M**egh nagprohta wr
theteleech my welewnk let

11. A régebben a keszthelyi Festetics-könyvtárban őrzött kódexnek részleges, nem autopszia alapján, hanem másodkézből vett leírását ld. Radó P.: *Index codicum* i. m. 26. l. és uő.: *Mittelalterliche liturgische Handschriften* 368—69. l.
12. A német-újvári szent ferenczrendi zárda könyvtára. Magyar Könyvszemle 1883, 105. l., 15. szám.
13. A németújvári possessor-bejegyzés 1661-ből való. A kódex, több más kézirattal együtt, később Zirere került.
14. A kézirat Nagy Iván gyűjteményéhez tartozott (vö. a 2. sz. jegyzetet). Előző tulajdonosának ex-librisét a kötéstáblából valamikor kivágták, de az üresen maradt hely méretei egy másik, ugyancsak Nagy Ivántól származó kéziratnak (Cimae 477) a milánói Archinto-család címerét feltüntető ex-librisével azonosak. A két kódex XVIII. század kötése hasonlít egymáshoz. Mindkettőben a még meg nem fejtett SMAV pecsét is látható, s így kétségtelen mindkét kézirat azonos provenienciája.
15. Provenienciáját illetően vö. az előző jegyzetet. Ex-librise Carlo Archinto, híres mecénás és bibliofil (1670—1732) könyvjegyének változata, kb. 1750-ből. Az Archinto-könyvtár 1864-ben és 1865-ben Milánóban és Párisban került eladásra. Vö. Bertarelli A.—Prior D. H.: *Gli Ex Libris Italiani*. Milano 1902, 74—75. l.
16. A kézirat csonka, lapjai összekeveredtek. Modern kötését szétszedtük, és a kéziratot rendezve, a táblák felhasználásával újra bekötöttük.
17. Az 1340-ben alapított Prága—Smichov-i kartauzi rendházat a husziták 1419-ben szétrombolták, s később sem állt helyre. (Ivánka E.: *Egy kassai kódex útja a XV. században*. Magyar Könyvszemle 1939, 182. l. és Mezey L. szíves közlése.) Kéziratunk keletkezési ideje tehát az 1419. év elé esik.
18. Tekintettel a kódex eredetére megkockáztatjuk a kérdést, vajon ez a „Johannes servus dei” nem azonos-e azzal a V. Rose által (*Verzeichnis der lat. Handschriften der Königl. Bibliothek zu Berlin*. II. Bd. Berlin. 1901, 433—35 l.) *Johannes Carthusiensis* néven említett szerzetessel, aki a Prága melletti kartauzi rendházban a XIV. és XV. század fordulóján élt sakitól három, nyomtatásban is megjelent, levélformájú traktátus ismeretes 1402 és 1403-ból. *Petreyus—Miraes: Bibliotheca Cartusiana*. Coloniae 1609, p. 213. az illető kartauzit Johannes Rode patria Hamburgensis néven tartja nyilván.
19. Kiadása: *Rerum Italicarum Scriptores* XXVI., a cura di G. Scaramella. Città di Castello 1903—1915.
20. Paolo Vimercati-Sozzi könyvtárából. (Nagy Iván.)
21. Szövege, amennyire ez az incipit-ek összehasonlításából megállapítható, nem egyezik a GW-ben (Gesamtkatalog der Wiegendrucke) szereplő kiadványokéval.
22. A Collalto grófok egyik ága 1659-ben nyert Magyarországon indigenátust. A magyarországi ág azóta kihalt.
23. Vö. *Fejérpataky* L.: i. m. 105. l.
24. Vö. *Fejérpataky*, uo., 106. l.
25. Kiadása: Volf György, *Nyelvemléktár*. XIII. k. Bp. 1886. 1—101 l.
26. Kiadása uo., 131—333. l.
27. Kiadása: Volf György, *Nyelvemléktár*. VI. k. Bp., 1877. 1—174 l.
28. Szövegét, átírásban, először közölte Mezey L.: *Középkori magyar írások*. Bp., 1957. 366. l. A szöveget betűhíven közli s a kéziratot részletesen ismerteti Borsa G.: *Ismeretlen virágének töredéke*. ITK 1957. 3. sz. 236—37. l.
29. Kiadta Sorio B., Biblioteca classica italiana. 8. Trieste 1858.

Neuerwerbungen der Handschriftenabteilung seit dem Jahre 1945

J. HAJDU HELGA

Die Handschriftensammlung der Ungarischen Nationalbibliothek hatte in den verflossenen 12 Jahren einen Zuwachs von rund 88 000 Nummern zu verzeichnen. In der grossen Menge der Handschriften bietet sich eine Fülle von Quellenmaterial für die Forschung auf dem Gebiete der Wirtschaftsgeschichte, der Gesellschafts- und Naturwissenschaften, der Literatur und der Kunstgeschichte. Von den grössten, in den Besitz der Bibliothek übergegangenen Sammlungen sind besonders erwähnenswert: das Handschriftenarchiv des Ungarischen Nationaltheaters, die Bestände des aufgelassenen Parlamentsmuseums, die Archive mehrerer verstaatlichter Verlagsfirmen, die besonders an mittelalterlichen Handschriften reiche Sammlung des Historikers Iván Nagy (Balassagyarmat), sowie die Bestände der früheren Festetics-schen Bibliothek zu Keszthely. Die Erwerbung einer Reihe von schriftlichen Nachlässen namhafter Schriftsteller und Gelehrter aus jüngerer und jüngster Zeit brachte vor allem eine bedeutende Bereicherung unserer Brief- und Autographensammlung mit sich.

Unter den Neuerwerbungen finden sich 73 mittelalterliche Handschriften: 64 lateinische, 4 ungarische, 3 deutsche, eine italienische und eine griechische. Drei davon stammen, in ihren ältesten Teilen, aus dem XI. Jahrhundert, einige gehen auf das XII. und XIII. Jahrhundert zurück, die Mehrzahl jedoch ist im XIV—XV. Jahrhundert und im ersten Viertel des XVI. Jahrhunderts entstanden.

Der Artikel bringt zur Orientierung, vor der erst in späterer Zeit durchführbaren Publikation eines ausführlichen Katalogs der Neuerwerbungen, eine knappe Übersicht über das mittelalterliche Handschriftenmaterial. Die Zusammenstellung erfolgte nach dem Inhalt, bzw. den Verfassern der handschriftlichen Werke (für die Reihenfolge war die Anzahl der Handschriften innerhalb der einzelnen Kategorien mitbestimmend): 1. Bibelhandschriften und Bibelkommentare; 2. liturgische Handschriften; 3. Predigtliteratur; 4. theologische Werke; 5. klassische Autoren; 6. Werke aus der Zeit des Humanismus; 7. grammatische Schriften; 8. Handschriften 8. historischen, 9. juristischen, 10. medizinischen und 11. musikgeschichtlichen Inhalts; 12. Handschriften in ungarischer Sprache (Sprachdenkmäler); 13. volkstümliche Schriften (je eine deutsche und italienische Handschrift).

Von den einzelnen Handschriften verdienen hier folgende besonders hervorgehoben zu werden:

Aus Gruppe 1 ein bisher irrtümlich dem *Cyrellus Alexandrinus* zugeschriebener, von *Honorius Augustodunensis* stammender Kommentar zum Hohenlied (Clmae 491), eine Handschrift, die laut einer Eintragung vom J. 1631 aus der königlichen Bibliothek zu Buda (Ofen) herrühren soll.

In Gruppe 2 ist das bedeutendste Stück ein Antiphonar mit elf prächtigen Miniaturen des Sieneser Malers *Giovanni di Paolo*, aus den 30-er Jahren des XV. Jahrhunderts (Clmae 462).

Gruppe 3 weist ein nicht vollständig erhaltenes Homiliar aus dem XI. Jahrhundert auf, das im XIII. und XIV. Jahrhundert von verschiedenen Händen ergänzt wurde (Clmae 481). In derselben Gruppe figuriert ein Sammelband mit Homilien des *Caesarius Arelatensis* der u. a. auch die vom Beginn des XI. Jahrhunderts bis ins XV. Jahrhundert hinein geführte Nekrologie des ehemaligen Benediktinerklosters Wagenhausen (bei Schaffhausen) enthält (Clmae 514). Eine Abschrift von Predigten Johannes *Herolts* und ein angefügter Physiologus, vom Ende des XV. Jahrhunderts (Clmae 506), ist wegen einiger Glossen in ungarischer und kroatischer Sprache bemerkenswert.

Von den Manuskripten weltlichen Inhalts verdient eine kleine rhetorisch-grammatische Abhandlung, deren Verfasser noch nicht bestimmt werden konnte, in einer Abschrift des XI., spätestens XII. Jahrhunderts, Beachtung (Clmae 490, Gruppe 7), sowie die Protokolle zweier öffentlicher Notare, *Dominicus Ceti* und *Antonius Sburlati* aus Norditalien, geführt am Ende des XV. und zu Beginn des XVI. Jahrhunderts.

Einen besonderen Wert besitzen für uns die Handschriften in ungarischer Sprache (Gruppe 12): drei Kodizes, die zu den bedeutendsten Sprachdenkmälern des ungarischen Mittelalters gehören, sowie das Fragment eines bisher unbekanntes kleinen Tanzliedes vom Anfang des XVI. Jahrhunderts.

Die Handschriften in deutscher Sprache sind: eine Abschrift aus dem XV. Jahrhundert des von Herzog *Leorold II.* den Bürgern von Wienerneustadt verliehenen Privilegs (Cod. germ. 55, Gruppe 9), ein Arzneibuch (Übersetzung des Antidotars von *Nicolaus Alexandrinus*, Cod. germ. 59, Gruppe 10), sowie ein Erbauungsbüchlein süddeutscher Herkunft (Cod. germ. 60, Gruppe 13).

Wenn auch die meisten der neuerworbenen mittelalterlichen Handschriften inhaltlich nichts oder nur wenig Neues bieten, findet sich immerhin kaum eine unter ihnen, die hinsichtlich der Entstehungszeit, der Provenienz oder der Ausführung für die Buch- oder Bibliotheksgeschichte nicht eine gewisse Bedeutung hätte. Die Verf. war bemüht, so weit es der enge Rahmen gestattete, fallweise auch auf diese Momente hinzuweisen.

A Széchényi Könyvtár legszebb illuminált olaszországi ősnymtatványai

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A nyomtatott könyvek festett iniciálékkal, keretekkel való díszítése Olaszországban és Németországban terjedt el leginkább. Európa más területeiről jóval kevesebb illuminált ősnymtatvány maradt fenn. Angliában szinte szokássá sem vált, Hollandiában és Spanyolországban pedig a fametszetes könyvdíszek korai alkalmazása miatt szorult háttérbe a nyomtatott könyvek illuminálása.¹

Németország és Itália XV. századi könyvtermésének is csak kis hányada kapott művészi értékű festett díszítést. A nagy példányszámban előállított nyomtatott könyvek többségét a rubrikátorok látták el egyszerű kék-vörös iniciálékkal, számos kötetben pedig napjainkig üresen maradt az iniciálék számára kihagyott hely. Művészi gonddal kivitelezett miniatúrák és keretlécek rendszerint csak a mecénások, vagy bibliofil hajlamú előkelőségek példányaiba készültek.

Az Országos Széchényi Könyvtár legtöbb illuminált ősnymtatványát is csupán iniciálék, szerényebb keretlécek díszítik. A több mint 1700 ősnymtatvány-példányt magábanfoglaló gyűjteményben azonban jó néhány gazdagon és izléseesen illuminált könyv is van. A legszebb kiállítású kötetek Olaszországban nyomtatott és kifestett ősnymtatványok.

Ritka becsű Olaszországban illuminált ősnymtatvány *Nicolarus de Ausmo Supplementum Summae Pisanellae* című munkájának 1473-ban *Wendelin von Speyer* velencei nyomdász műhelyében nyomtatott és *Mátyás király* számára díszített példánya.² A folio alakú, 342 levélből álló kötetet 1 iniciálé és 1 lapszéldísz ékesíti. A nyomdász gazdagabb díszítést szánt kiadványának: minden fejezet elején több sorra terjedő üres helyet hagyott a befestendő iniciálék számára. A fejezetek élére tervezett iniciálék azonban nem készültek el.

A szövegkezdő levél recto oldalán levő Q iniciálé (37×37 mm) arany alapra festett mályva színű betű; belsejében kék alapon kettős zöld levélke mályva színű nyolcszirmú virágot fog közre. Az iniciáléhoz gazdag aranyozású lapszéldísz csatlakozik, melyben a lila, zöld, kék színű húsos leveleket apró virágok, arany tallérok és csipkeszerű tollrajz-ornamentika veszi körül.

A két szöveghasáb között babérlevelekből font s közepén mályva színű levélkével élénkített pálcstag húzódik. A pálcstag a lap felső szélén húsos, tulipán alakba rendezett levelekből és tollrajzzal övezett arany tallérokból álló díszítésben végződik. Az alsó lapszélen ugyanezek a motívumok két

szimmetrikus elhelyezésű, csúcsára állított négyszögű mezőt zárnak közre. A baloldali bordó mezőben *IV. Sixtus* pápa címere van: kék címerpajzsban arannyal festett, ötgyökerű tölgyfa, melynek törzséből 2—2 makkokkal terhelt aranyág ágazik ki. A pajzsban pápai arany tiara nyugszik, fehér szalagját 2—2 kereszt díszíti. A jobboldali kék mezőben levő *Mátyás* címer erősen sérült. A négyelt címerpajzs bal felső mezejét 8 ezüst és vörös pólya szeli át; a jobb felső mezőben égőpiros alapon a kettősfarkú cseh oroszlán ágaskodik. A harmadik és negyedik mező teljesen elmosódott. A múlt század végén azonban még pontosan kivehető volt a harmadik mezőben az arany gyűrűt tartó holló.³

A díszítéseket — a címerek tanúsága szerint — *IV. Sixtus* pápa készítette *Mátyás* király számára. *Mátyás* és a szentszék kapcsolata nem volt zavar mentes; *IV. Sixtus* azonban értékelte *Mátyás* uralkodói nagyságát. A kettőjük címerével díszített könyvajándékkal is bizonyára *Mátyás* iránti nagybecsülését kívánta dokumentálni.

Az ősnymotvány festett iniciáléja és lapszédíszje a XV. század végi velencei kódexfestés modorában készült. A díszítések felépítése, ornamentikája, színhatása egyaránt velencei mesterre utal. A kivételes rendeltetésű kötetet tehát valószínűleg nem sokkal a mű megjelenése után — 1473—1474-ben — velencei minátor illuminálta.

Három Itáliából származó ősnymotvány díszítése a *maniera humanistica* néven ismeretes modorban készült. A díszítés alapeleme szalag, vagy indafonat, mely Itália különböző területein más formában jelentkezik. A legpompásabb változatnál arany alapon ívelődik a különböző színű szalagok fonadéka. Gyakoribb azonban az a díszítési mód, amelynél zöld, kék, vörös, sárga — olykor apró pontokkal teleszórt — alapon fehér szalagfonat húzódik. A *maniera humanistica* a XV. század második felében az olaszországi kódexfestés legkedveltebb formája volt; a stílus legszebb emlékei Firenzéből valók. A firenzei miniátorok szinte kifogyhatatlan leleményességgel aknázták ki e díszítés összes lehetőségeit: puttókat, madarakat, keretbe foglalt arcképeket festettek a fonatok közé.

Az Országos Széchényi Könyvtár három ősnymotványát e stílus római, illetőleg velencei változata díszíti. *Thomas de Aquino* 1470-ben Rómában Konrad *Sweynheym* és Arnold *Pannartz* nyomdájában megjelent *Catena aurea*jának Széchényi könyvtári példányát római miniátor illuminálta⁴ Ez az *Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteményéből származó*, nagy gondattal kiállított példány csonka; a *Catena aurea*nak csupán a második részét foglalja magában. Külön említést érdemel a kötet elejére kötött három levél, mely a mű kiadója, Giovanni Andrea *Bussi* aleriai püspök ajánlását tartalmazza.⁵ A magyar vonatkozásai miatt is érdekes ajánlás az ősnymotvány legtöbb példányából hiányzik.

A kötet díszítése I festett címlapkeretből és I iniciáléval egybekötött lapszédíszből áll. A címlapkeret az ajánlást követő szövegkezdő levél rectóját díszíti; a bal oldali léchez arannyal festett I iniciálé csatlakozik. A keretben sárga pontocskákkal teleszórt zöld, vörös, arany alapon fehér indadísz húzódik. A felső és baloldali léceken az indák fonattá szövődnek, másutt stilizált levelekben végződő, szeszélyesen hurkolódó bonyolult díszítést képeznek. Az alsó keretléc közepén zöld babérkoszorú Bernardo

Super Euangelio Sancti Luce
Continuum Sancti Thome.

Nitez cetera incarnandis Xpisti mysteria que Elias Propheeta diligenter & aperte prenuntiat: dicit: Induam celos tenebris: & factum ponam operimentum eorum. dominus dedit mihi linguam eructantem ut sciam sustinere eum qui lapsus est uerbo: Erigit mane: mane erigit mihi aurem: ut audiam quasi magistrum. Ex quibus uerbis & accipere possumus Euangelii scdm Lucam materiam modum scribendi: finem: & conditionem scriptoris. AVGVST. de consensu Euangelist. Lucas enim circa sacerdotali domini sapientia atq; personam magis occupatus uisetur: Unde per uisum significatur est: propter maximam uisionis Sacerdotis. AMBROSII. Visus. n. sacerdotalis est uisus: unde bene obgruit uisus hic Euangelii liber qui a sacerdotibus inchoatur. & obliuiscunt in uisulo: qui omnia peccata suscipit pro totius mundi uita & immolatur. & ipsa uisus immolatione Lucas ista quodam plene discit. GLOSA. Quia igitur passionem Xpisti principaliter exponere Lucas intendit: huius Euangelii materia significari potest in eo q; dicit. Induam celos tenebris & facti ponam operimentum eorum: Nam ad litteram in passione Xpi tenebre facte sunt. & in discipulis factis obliuiscuntur. HIERON. super Eliam. Et Xpistus despectus erat & ignobilis quando pendeat in cruce. & abliuiscuntur est uisus eius atq; despectus ut humano corpore diuina potentia celaret. HIERONY. Si. mo. autem in Luce tam in Euangelio q; in actibus Apostolorum compior est & seculari redolere eloquia. Unde subdit. Dominus dedit mihi linguam eructantem. AMBROSII. Nam licet scriptura diuina mundane euacuet sapientie disciplinam: q; in maiore fuerat uerborum ambitu q; reru ratione subnixis sit: Tam si quis in scripturis diuinis ena illa que imitanda illi parat: querat: inueniet. Sanctus enim Lucas uelut quendam historiam ordinem tenuit: & plura nobis gestorum diu miracula reuelat. Ita in ista sapientie uirtute Euangelii ipsius complectentur historiam. Quod enim precellentis ad sapientiam naturalem: q; spiritum sanctum creatorem etiam dominice incarnationis exarisse referunt: Docet moralis in eodem libro: quemadmodum saltem. amare inimicum debeam. Docet etiam rationalis cum lego: quoniam qui fidelis est in minimo: & in magno fidelis est. EVSEBIUS super Ecclesiastica historia. Illego genere quidem Antiochenus. arte medicus. scdm hanc medicinam quam ex Apostolorum uel sonare uel tradidit suscepit: Duos nobis medicinali libro: quibus non corpora sed anime curentur res plicuit. Unde sequitur. Visum sustinere eum qui lapsus est uerbo. HIERONY. super Elias. Dicit enim se a domino accepisse sermone: quoniam lapsus errantemq; populi sustinere & reuocet ad salutem. GRECVS expolitor. Cum autem Lucas bene indolis esse & capacitate sitientis & grecorum scientiam obsecutus est. Grammaticam siquidem atq; poelin adeptus perfecte. Rhetoricam autem & persuadendi leporem assecutus ad plenam neq; philosophie numeribus caruit. Deniq; & medicina acquirit. Et quoniam nature uelocitate sanis de humana gustauerat sapientia: ad alioru conuolat. Accidit igitur ad Iudeam & uisibiliter & uerbo tenus Xpm adit. Cumq; uentrat cognoscere: uerba efficitur Xpisti discipulus. plurimu magistro comoratus. GLOSA. Unde subditur. Erigit mane quasi a uisitate ad secularem sapientiam. Mane erigit mihi aurem ad diuina. Ut audiam quasi magistrum saltem ipm Xpm. EVSEBIUS.

Eroli bíboros címerét zárja közre. A címer fehér tollrajzzal borított kék alapból emelkedik ki s vörös és ezüst mezőkre van osztva. A felső vörös mezőben 2, az alsó ezüst mezőben 1 hárslevél van; a címer felett vörösszínű bíboros kalap. A díszítés tehát a Narniból származó Bernardo *Eroli* bíboros számára készült, aki előbb Spoleto püspöke, majd 1458-tól a Santa Sabina nagy tudósként tisztelt bíborosa volt.⁶ A kötet [186a] levelén iniciáléval egybekapcsolt, hasonló kivitelű lapszédísz húzódik.

*Thomas de Aquino Catena aurea*jának Bernardo *Eroli* bíboros számára díszített példányát nem sokkal a mű megjelenése után, az 1470-es évek elején római miniátor illuminálta. Az átlagosnál gondosabb kivitelű festett díszítés sok helyen megsérült, megfakult.

Változatosabb felépítésű, üdébb színhatású címlapkeretek díszítik a Széchényi Könyvtár egyik feltűnően szép kiállítású velencei ősnymatványát. A folio alakú, vaskos kötet *Livius Historiae Romanae decades* című munkájának olasz nyelvű kiadása mellett Leonardo *Bruni La guerra punica* című művét foglalja magában s 1478-ban Antonio *Miscomini* velencei nyomdásznál jelent meg.⁷

Az ősnymatványban 3 iniciáléval egybekapcsolt keretdísz s 1 szerényebb festett iniciálé van. A keretek felépítése azonos: fent és baloldalt keskenyebb, a lap alján szélesebb lécc húzódik, melyet arany, kék, bordó és zöld színű alapon végighúzódo fehér indadísz tölt ki. Az alsó lécben a húsos levélkékkal borított indák csigavonalban hurkolódnak. A szövegkezdő lapon (a 2a) zárt keretet alkot a díszítés, a másik két keretdísz csak három oldalra terjed. Az első keretdísz (a 2a lap) alsó lécben zöld babérkoszorú van, melybe a tulajdonos címerét szánta a miniátor. Mindhárom kerethez indafonatra festett, arany iniciálé csatlakozik.

Az ősnymatvány díszítése 1480 körül Velencében készült. A *maniera humanistica* észak-olaszországi jellegzetességei e keretdíszeken is megmutatkoznak. Az inda vastagabb, mint Firenzében, vagy Dél-Itáliában s különösen erős törzsből indul ki; az elágazásoknál finoman sávozott gyűrű veszi körül az indát.

Hasonló stílusú fonatos iniciálék díszítik C. *Plinius Secundus Historia naturalis* című munkájának 1472. évi Nicolas *Jenson*nál megjelent velencei kiadását.⁸ A példány csonka: az első ív hiányzik s így éppen a szövegkezdetnél szokásos s feltételezhetően itt is meglévő gazdagabb díszítésről nem tájékozódhatunk. A kötetben 28 nagyméretű iniciálé maradt fenn. A másodikkönyv elején levő iniciáléhoz két oldalra terjedő lapszédísz csatlakozik. A felső lapszédísz a könyv körülvágásakor elpusztult.

A kötetben a következő iniciálék maradtak meg:

c 1a lap: M inic. (65 × 90 mm); d 6b lap: H inic. (64 × 75 mm); e 5a lap: T inic. (66 × 74 mm); g 1a lap: P inic. (68 × 70 mm); h 3a lap: M inic. (68 × 80 mm); i 4a lap: A inic. (57 × 62 mm); k 4a lap: A inic. (70 × 74 mm); l 3a lap: S inic. (70 × 70 mm); m 3b lap: R inic. (70 × 68 mm); n 6a lap: A inic. (67 × 80 mm); o 2b lap: H inic. (72 × 75 mm); o 8b lap: E inic. (70 × 74 mm); p 4b lap: O inic. (77 × 77 mm); p 10b lap: P inic. (71 × 75 mm); r 3b lap: N inic. (68 × 77 mm); v 1b lap: S inic. (75 × 75 mm); z 1a lap: C inic. (70 × 70 mm); z 9a lap: C inic. (70 × 78 mm); (6b lap: D inic. (70 × 80 mm); (5b lap: I inic. (72 × 72 mm); R 3b lap: S inic. (77 × 76 mm); aa 8a lap: D inic. (72 × 76 mm); dd

1b lap: M inic. (68×74 mm); dd 9a lap: A inic. (70×72 mm); ff 3b lap: M inic. (70×74 mm); ; gg 4b lap: P inic. (72×75 mm); hh 5b lap: M inic. (76×76 mm); ii 7b lap: L inic. (74×77 mm).

Az iniciálékát 1472 körül velencei miniátor festette. *Plinius Historia naturalis*ának ugyanez a kiadása a bécsi Nationalbibliothekban is megvan⁹ s a bécsi példányt a budapesti kötet iniciáléival azonos jellegű iniciálék díszítik. A két példány iniciáléiban a színezés és a részletek kidolgozása is megegyezik. Mindkét példány iniciáléiban a betűtestet sárga, illetőleg fekete vonal határolja s az azonos színekkel festett alapon apró sárga pontocskák vannak elszórva. A meglehetősen vastag indák mindkét kötetben bonyolult spirálalakban hurkolódnak s az indákból húsos stilizált levélkéek ágaznak ki. Az iniciálék szembetűnő megegyezése alapján bizonyosra vehető, hogy az 1472. évi *Jenson-féle Plinius*-kiadás budapesti és bécsi példányát ugyanaz a velencei miniátor díszítette.

A XV. század végi velencei kódexfestés egészen más stílusú, szerény emlékei maradtak fenn a Könyvtár egyik rendkívül ritka ősnymtatványában, az 1484-ben a velencei *Ratdolt* nyomdában megjelent *Breviarium Zagrabienne Széchényi Ferenc* gyűjteményéből származó hártypéldányában.¹⁰ A nyolcadretű, terjedelmes kis kötet csonka s ami még sajnálatosabb, leveleit valószínűleg a mai aranyozott bordó maroquinkötés készítésekor körülvágták. A keret- és lapszédíszek a körülvágás következtében megsérültek: az A 1a lap felső szélén végigfutó díszítést pl. teljes egészében levágták.

A *Breviarium*ban 1 festett keret, 3 lapszédísz és 44 iniciálé maradt fenn. A *Psalterium* kezdetét (A 1a lap) nagyobb méretű iniciálé és festett keret díszíti. A keret szimmetrikus elhelyezésű, szívalakú zöld levélkékből, bordó-kék színű stilizált virágokból, tollrajzzal körülvelt apró aranytallérokából áll. Az alsó lécz közepén zöld babérkoszorú van, címer nélkül. Az arany alapra festett B iniciálét belülről vastag sárga vonal határolja; belsejében kék alapon sárga vonaldísz húzódik. Az iniciáléből bordó színű, tagolatlan húsos levelek ágaznak ki a lapszélre.

A Széchényi Könyvtár *Breviárium*ának három lapszédísz (a 1a, t 1a és aa 1a lap) a *Psalterium* kezdeténél levő kerettel azonos modorban készült. Ugyanezek a lapokon az előzőhöz hasonló stílusú, arany alapra festett, díszesebb iniciálé van. A *Breviárium* további 41 iniciáléja szerényebb kiképzésű; hozzávetőleges méretük 22×22 mm. A *Breviárium* következő lapjait díszíti ilyen egyszerűbb — rendszerint fehér tollrajzzal borított kék, zöld, vagy bordó színű alapra festett arany-iniciálé:

st 1a lap: S inic.; A 10a lap: D inic.; B 3a lap: D inic.; B 12a lap: S inic.; C 5b lap: E inic.; C 10b lap: C inic.; D 4a lap: D inic.; D 5b lap: D inic.; D 10b lap: L inic.; E 1a lap: C inic.; E 3a lap: B inic.; E 10b lap: P inic.; F 3a lap: H inic.; F 6b lap: N inic.; F 10b lap: S inic.; F 12a lap: S inic.; G 1b lap: V inic.; G 3b lap: P inic.; G 6b lap: P inic.; G 7b lap: O inic.; G 8a lap: Q inic.; b 8b lap: A inic.; c 6a lap: C inic.; c 8b lap: S inic.; k 7a lap: S inic.; k 9b lap: P inic.; m 6a lap: P inic.; m 11b lap: D inic.; n 5b lap: O inic.; n 8b lap: D inic.; 2 1a lap: S inic.; 8 11b lap: S inic.; 11 5b lap: E inic.; aa 1b lap: E inic.; aa 4b lap: Q inic.; aa 6b lap: H inic.; aa 9b lap: S inic.; aa 12a lap: S inic.; bb 5b lap: V inic.; cc 6a lap: E inic. (kifestett fametszet).

A *Breviárium* A 1a lapján levő iniciálé és keretdísz közeli rokonságot

mutat a bécsi Nationalbibliothekben őrzött *Breviárium patriarchale* festett díszítésével. A bécsi *Breviáriumot* 1481-ben Franz Renner velencei nyomdász adta ki s nem sokkal megjelenése után velencei miniátor díszítette.¹¹

Gazdagon illuminált példányt őriz a Könyvtár *Hieronymus Epistolae*jának 1476-ban Antonio *Miscomini* velencei nyomdásznál megjelent kiadásából is.¹² Az ízlésesen díszített ősnymtatvány az előzéklapon levő nyomtatott exlibris tanúsága szerint *Vimercati Sozzi* Pál gróf (1801—1883) tulajdona volt.¹³ *Vimercati Sozzi* Pál bergamói könyvtára és éremgyűjteménye szétszóródott. A gyűjtemény több kötete a neves könyvgyűjtő, genealógus és történész, *Nagy Iván* balassagyarmati könyvtárába, majd a balassagyarmati múzeumba s onnan az Országos Széchényi Könyvtárba került.

A folio alakú kötetben két nagyméretű pompás iniciálé és lapszédísz van. A díszítések az 1470-es évek végén Velencében készültek. A lila tollrajzzal körülvett kék, illetőleg vörös kezdőbetűket a rubrikátor festette.

A szövegkezdő lap (a 1a) nagyméretű (126×105 mm) P iniciáléja tömör arany alapra készült. A betűtest mályva színű, s égővörös, kék, zöld levelek ágaznak ki belőle. Az iniciálé belsejében a pusztában vezeklő *Hieronymus* térdelő alakja látható. Olaszországban a XIV. század második felétől kezdve igen népszerűek a *Hieronymus*-ábrázolások. Három ikonográfiai típus ismeretes, mely a kardinális, a szentírás-fordító, illetőleg a vezeklő *Hieronymust* mutatja be. Az utóbbi típus a XV—XVI. századi grafikai műveken terjedt el s vált széles körben kedveltté.¹⁴ Ősnymtatványunk szövegkezdő iniciáléja is ezt a típust követi: *Hieronymus* fakereszt előtt térdel, testét mellén nyitott, sűrű redőkben aláomló köntös fedi, jobbában kódarab, fejét arany glória övezi, háta mögött fekvő oroszlán, bíborosi kalapja egy karcsú fára van akasztva, mely a kereszttel szemben a kompozíció szimmetrikus felépítését, egyensúlyát biztosítja. A háttérben folyó s lankás hegyvonulat húzódik. A finom, arany vonalakkal mintázott lírai hangulatú tájképi környezetből plasztikusan, testi valóságban emelkedik ki *Hieronymus* alakja. Ugyanezt a típust követő s részleteiben is sok hasonlóságot mutató miniatura díszíti a Chantilly-i könyvtár *Hieronymus Epistolae* kéziratát (XIV. A. 13.), melyet ősnymtatványunkkal közel egyidőben ugyancsak felső-olaszországi miniátor készített.¹⁵

A három oldalra terjedő lapszédíszben húsos levélkéek, égővörös, lila, kék virágok és aranytallérok váltakoznak. Az elszórt motívumok között barna tollrajzos ornamentika húzódik meg. A szimmetrikus felépítésű felső és alsó lécet arany alapra festett kék és mályva színű babérlevelekből álló pálcatag köti össze. Az alsó léc közepén — két bőségszaru között — babérszorú van, befejezetlenül maradt címerpajzsral.

A kötet második díszített lapján (A 2a) azonos stílusú, két oldalra terjedő színpompás, üde keretléc húzódik. Az arany alapra festett, nagyméretű (78×82 mm) M iniciálé belsejében ultramarinkék alapon háromszögalakban fehér pontocskák ismétlődnek. A mályva színű betűtestet húsos kék-zöld levelek, égővörös eprek élénkítik.

A lapszédíszek a könyv körülvágásakor erősen megsérültek. A mai állapotból éppen csak következtetni lehet a lapszédíszek eredeti szépségére.

Ritus te Egyptiæ phytoceras studioſissime et de ſilo
 rus nutro ſuper quibus andrus moyleſe Euge phyt
 roo quos tu ſpe ſeo dignos ex: tati epitoſia nouerã
 et beati uiri uocabulus obſcutus: qui legẽ dei die ac
 nocte meditantur. nunc aut quia exterioris quoque ho
 minis nobis iuuenẽ facta cognito: et potiſſimum ſalutem
 onem dulcẽ quẽ ſocietas: et nobis ſibi amata copu
 latur: ut probe ſeruari eſſe quod audierat: ſtatim a
 me potuiſſo ut diſſimilimum platuram qui apud gra
 eon et latinõ octogelimum et nouum ſcribitur libe
 diſſerã nõ obſoſa obſone uerborum platuram po
 pulanti: qui ſolus imperioſum autẽ decipere atque
 palpare: is obſone ſimplicet et eccleſiaſticũ eloqui uiri
 tate. Un ſaluti interpretatio noſtra nõ alio interprete
 indigeat: quod platuram nimirum diſſerã accideret ſo
 let: ut maior ſit intelligentiã: diſſimilimum in eorum eg
 planationibus: quẽ in his quẽ explaturare conuulſig
 gredur opus diſſimilimum: et ſantorum ſeruari haera
 ſuictas uirtutis ſuictas ſeruariſſe recordabor. dominus
 dabit uerbum euangelioſibus uirtute multa. Ne pe
 mo ſolũdum quẽ platuram ſuictas uirtuteſum tituluſum
 ſit. Oratio moysi uiri dei iuxta ſeruariſſe. Oratio moysi bo
 minis dei. Inter homines autẽ et ſeruari quid ſit ſer
 eta ſcriptura non doceat. Loquitur quiſque genaribus
 ad Deum. Domo dei rex uocatur: cui die reſpondit.
 Tu nõ dei ego ſum deſcendat ſigno de celo et come
 dat te: et quiſque ſeruariſſe. Ad inuolũẽ quo
 que apolloſiſſe ſeruari. Tu autẽ nõ dei hęc ſeruari. Por
 ro de uiro dei idem apolloſiſſe uirtuteſum. Dolo autem
 uos ſeruari quẽ omne uiri caput chriſtuſum ſit: caput autem
 uirtuteſum uiri: caput uero chriſtuſum. Ite uiri eſſi qui
 uirtuteſum caput nõ debet: cum ſit imago et gloria dei:
 et quodẽ oratio loquitur. Nos autem omne re
 uirtuteſum face gloriam domini contemplantẽ in ean
 dem imaginem transformamur a gloria in gloriam:
 ſicut a domini ſeruari. Et in alio loco dicitur uirtuteſum
 mus omne in ſeruari ſeruari in menturam itatio
 plenitudinẽ chriſtuſum. Quẽ igitur uiri ſeruari nõ appel
 lano ſeruari uero obpetit: et ſi qui ſeruari face ad ſeruari
 deum: et ſeruari facta eſt anima ſeruari. et creata
 ram mundi eorum diſſimilimum quã uirtuteſum ſeruari
 tionem nõ eſt omne retro uirtuteſum diſſimilimum uirtuteſum
 tem: qui nõ ſeruari nobis quodẽ reſeruari ſeruari: ge
 netium: eſodum: ſeruariſſe: numeron et deſeruari
 munitis uirtuteſum quodẽ platuram ad octogelimum.

nouo cuius principium est. domine refugium factus
 es nobis usque ad nonagesimum hominis: qui scribitur
 psalmus in confessione. Quod autem in plerisque
 codicibus nonagesimus octauus beatus titulus psalmus
 datus: in hebraico non tenetur. Tac habentem scriptura
 sancta consuetudinem ut omnes psalmi: qui cuius sunt
 titulus non habent. his deputentur: quorum in prior
 bus psalmis nomina conueniunt. Quatuor autem psal
 mi sunt: qui habent orationis titulum. Septuagesimus
 qui scribitur oratio datus: et incipit. Exaudi domine
 iustitiam: et octogelimus quintus. Inclina domine si
 uoluerit oratio datus: et octogelimus nonus qui nunc
 est in manibus domine refugium factus et a nobis: et
 octogelimus primus: qui habet titulum oratio pauperis.
 cum agnus fuerit et in conspectu domini et iudex pre
 cam suam datus: et pauper qui cum diuero est pro
 nobis pauper factus est: referat ad scribendum qui se
 dit super puluim alius: iuxta et acharia pauper atque
 mansuetus. et uos autem per quem dominus le
 gem dedit. cuius ore audimus loquentem deum.
 Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem
 nostram: statimque interit et fecit dominus deus
 hominem ad imaginem dei: sicut illum masculum et fe
 minam creauit illos. Ab initio conditus homo uisus
 ad mortem et resurrectionem: omnia explicat qualis
 errans sit quanto uisus ipse: quid agit in sculo:
 quem fructus uitæ habet propter quid laborat: quo
 ire intendat. Et quomodo ipse qui hęc scribit: nõ est sub
 ebo sua de omni genero humani ordinis arbor.
 Quasi autem qui hunc psalmum sine orationem ad
 strabentem populum referat: quo nõ sit solentis
 offendit deum: cuius obiderit et nõ uirtuteſum terris
 reprobationis intrare: proque platuram ingenti sunt si
 li. et uirtuteſum placam expreſſe deum: quod in chri
 ſtuſum contemplatur aduſu. Oratio iuxta grammatice non
 in sermo loquentem est: cuius et homologia in ex
 plicat. oratio est oratio ratio. In scriptura autem facta
 diſſimilimum orationem iuxta hunc ſeruariſſe. Sed
 et si ad iuxta et obſeruariſſe. Nam uirtuteſum uno
 psalmorum uirtuteſum quingens librorum conueni: a pri
 mo usque ad quadragelimum et a quadragelimo pri
 mo usque ad septuagesimum septimum: et a septimo
 seruariſſe usque ad octogelimum octauum et nõ
 octogelimum nono qui quatuor libri sunt: et quor
 num nunc diſſimilimum usque ad creationem quingens. In
 quorum omnium sine duplex: amen psalmus est: quẽ
 seruariſſe transferit ſeruari: et a octogelimo usque
 ad finem illius prophetaſum: qui et ipse cum pro
 prios libros ediderit: uirtuteſum nomine uirtuteſum
 tenetur. Iud autem quod per se per se assensum hęc. platuram
 moysi psalmus et nonagesimus octauus est: quo
 psalmus est. Exaltate dominum deum nostrum: et uo
 rate scabellum pedum eius. et uos et Aaron in
 ceruicibus eius et samuel in filiis qui uocant moysi
 filio. Dicitur seruariſſe uirtuteſum obſeruari quomodo moysi
 si sit: qui Damascum nonnet quem multa post tem
 pora fuisse cognoscimus: cuius quatuorſum sculo
 latio est: prophetaſum est Damascus nomen: qui si
 si meriti fuit ut cum moysi poneretur. In Diuina.
 Si fuerit et uos et Samuel iuxta finem epistolam
 quẽ hõ dei loquitur in ſeruari ad altare. Dicit autem do
 minus. Ecce filius noster domus datus. Iohannes
 men eius. Sciamus quoque errare eos qui omnia
 psalmos datus arborantur: et non eorum quorum
 nominibus interpretantur sunt. Unde et hunc psalmum no
 lunt sub nomine et uos et datus esse epistolam: quẽ
 scribit legiſſe letor comandi humani generis epistolam

Gazdagon díszített kötet *Váradi* Péter kalocsai érsek *Esztergomi Missale*ja is. *Váradi* Péter korának egyik legműveltebb magyar főpapja, *Vitéz* János és *Janus Pannoninus* után a Mátyás-kori humanizmus legfontosabb alakja volt.¹⁶ Tanulmányait *Vitéz* János támogatásával Bolognában végezte. Hazatérése után tehetsége és *Mátyás* király rokonszenve gyors előmenetelt biztosított számára. 1481-ben, alig harminc éves korában kalocsai érsek lett, 1483-ban pedig *Mátyás* már bíborosi kinevezését sürgette a pápánál. Egy év múlva súlyos fordulat állott be életében: *Mátyás* fogságba vetette s csak a király halála után nyerte vissza szabadságát.¹⁷

Váradi Péter sokat áldozott kulturális célokra: tehetséges magyar ifjakat külföldön iskoláztatott, több olasz és német humanista író bőkezűen pártfogolt. Leveleskönyvének tanúsága szerint kapcsolatban állt a legkiválóbb külföldi és hazai humanistákkal s mestere volt a humanista levélírásnak.¹⁸

A hazájában és külföldi humanista körökben is nagyra becsült főpapnak kétségkívül értékes könyvtára lehetett. *Beroaldo* szerint könyvtárában a tudományok minden neme képviselve volt.¹⁹ A gyűjtemény egy része *Váradi* elődje, a bibliofil *Handó* György könyvtárával kerülhetett Bácsra; *Handó* Györgynek ugyanis már pécsi prépost korában jelentős könyvgyűjteménye volt.²⁰ Az ugyancsak bibliofil hajlamú *Váradi* Péter idejében a könyvtár jó néhány darabbal gazdagodhatott.

Váradi Péter egykori könyvei közül mindössze három mű maradt fenn^{20a}. Az egyik címerével díszített kötetet — *Hieronymus Epistolae*-jának 1476—1479. évi római kiadását (Hain 8555) — *Váradi* valószínűleg kézhez sem kapta. A kétkötetes munkát — a címer felett levő bíborosi kalap tanúsága szerint — *Váradi* bíborosi kinevezésére készítette valamelyik olasz barátja, aki a terv meghiusulása után az ösnyomatványt nem küldte el.²¹ *Váradi* másik könyvét a bolognai Egyetemi Könyvtár őrzi. Ez a kódex *Gergely* nissai püspök *De vita Moysi* című művét tartalmazza *Georgius Trapezuntius* latin fordításában és előszavával.²² A *Váradi*-könyvtár harmadik ismert darabja Magyarországon maradt fenn: ez az a hártýára nyomott *Esztergomi Missale*, amely *Czeh* János győri polgármester ajándékként került a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába.

A *Missale* 1498-ban *Johannes Paep* budai könyvárus költségén jelent meg *Johannes Emericus de Spira* velencei nyomdász műhelyében.²³ Velencében a XV. század végén számos liturgikus könyv készült a magyar egyház számára. A speyeri származású *Johannes Emericus* is több missalet nyomtatott *Johannes Paep* megrendelésére.²⁴ Ízléses és finom metszetekkel díszített missalei igen kedveltek voltak Magyarországon.

Gondos kiállítású szerkönyv az 1498-ban megjelent *Missale Strigoniense* is. Az igényes nyomdász a címlapot *Johannes Paep* fametszetes címerével látta el, s a *Missale* lapjait számos fametszettel élénkítette. A jellegzetesen velencei stílusú kánonképen kívül több mint kétszáz különböző méretű iniciálét alkalmazott a kötetben. Számos iniciáléban a betűtest egy-egy újszövetségi jelenetet zár közre, mely a misekönyv szövegét szemlélteti. A legtöbb iniciáléban azonban nincs figurális ábrázolás: az alapot csupán renaissance ornamentika, puttó vagy állatalak díszíti.

A *Missalenak* két hártýára nyomott és gazdagon illuminált példánya

maradt fenn: az egyik *Perényi* Ferenc váradi püspök részére készült²⁵, a másik *Váradi* Péter tulajdona volt. Ez utóbbi több szempontból is rendkívül becses emlék. A kötet érdekes adatokat tartott fenn a magyar liturgia-történet számára. A *Missale* az esztergomi egyházmegye használatára készült s így szövege több helyen eltért a kalocsai érseki megyében kialakult liturgikus szokásoktól. A *Missale*ban *Váradi* sajátkezüleg jelölte meg és egészítette ki azokat a szövegrészeket, ahol a kalocsai egyházmegye szer-tartásai az esztergomi gyakorlattól eltértek.²⁶ Ugyancsak *Váradi* kézírásában maradt fenn a kötet végéhez kötött egyik hártyalapon a kalocsai kanonokok esküjének, valamint beiktatási okmányának szövege.²⁷ Végül a könyvhöz kötött hártvaleveleken — több más bejegyzés mellett — három Mária-mise és egy Pál fordulásának ünnepére szóló mise van leírva.²⁸

Figyelemre méltóak a *Missale* festett díszítései is. A kötetben minden fametszet át van festve. Feltűnően átalakult a Kálvária-kép: a fametszet háttérben levő városkép s a Jézus vérért felfogó két lebegő angyal alakja teljesen eltűnt a kék átfestés alatt. A kereszt körül teraszosan emelkedő, sziklás talaj húzódik, melyből csupán néhány karcsú virág emelkedik ki. Megváltozott Mária és János arckifejezése is: a két mellékalak heves érzelmi kitörése az átfestés következtében bágyadt, fájdalmas tekintetté, megadó gesztussá alakult át.

A fametszetes Kálvária-jelenet alá még egy kisebb (59 × 55 mm) képet, egy elég kezdetleges *Vir dolorum*-ábrázolást festett a miniátor. Ugyanilyen tárgyú, csak kissé részletesebben kidolgozott kép fedi el a kánon szöveg-kezdő T iniciáléját. Az eredeti fametszetes iniciálé miséző papot ábrázolt. Hasonlóképpen teljesen elfedi az átfestés az s 2b lap iniciáléjában a *Visitation*ot, a t 1b lap iniciáléjában pedig a Jézus bemutatása-jelenetet. E néhány esettől eltekintve a figurális díszü iniciálékat rendszerint csak kiszínezte s arany kerettel vette körül az illuminátor. Az ornamentális díszítésű fametszetes iniciálékat azonban következetesen átfestette: az ilyen iniciálékban többnyire tollrajzzal díszített sötétzöld, kék, vagy bordó alapra festett arany kezdőbetű fedi el az eredeti fametszetet. Néhány feltűnően eltérő stílusú, arany alapra festett élénk színű, naturalisztikus virágokkal és gyümölcsökkel díszített iniciálé is van a kötetben (i 2b, z 1b, C 2a, C 5a, C 8a, D 7b lap). Az illuminátor a hiányzó iniciálékat is pótolta (i 2b, v 4b, v 5b, x 1b, y 8a lap).

A kötet legszebb díszítése az a 1a lap (*Introitus* kezdete) festett kerete és nagyméretű iniciáléja. A keret három léceben szimmetrikus felépítésű renaissance ornamentika húzódik, mely arany, zöld, világos és sötétebb kék indákból, közöttük elszórt lila, kék, mályva színű, részben naturalisztikus virágokból és tollrajzzal körülvelt aranytallérok-ból áll. A jobboldali keretlécet alul Pál apostol mellképét magában foglaló babérokoszorú zárja le. A keret alsó léceben bordó alapon világoskék, illetőleg arany színnel festett finom rajzú akantuszlevelek ívelődnek. Középen két térdelő puttó *Váradi* Péter címerét tartja. A címer két mezőre oszlik: a felső kék mezőben két arany csillag, az alsó arany mezőben kék liliom van. A címerpajzs felett arany érseki kereszt. A két szöveghasáb között szerény pálcata-g hózódik.

Az iniciálé arany alapon lila, zöld, szürke stilizált levelekből s bőség-

szaruhoz hasonló motívumból összeállított betűtest; belsejében az imádkozó Dávid király alakja. A hosszú fehér fürtökkel, szakállal és koronával ábrázolt Dávid király arannyal árnyalt lila köpenyben térdel; mögötte — a Kálvária-kép háttéréhez hasonló — karcsú fákkal élénkített, sziklás táj húzódik.

Hoffmann Edith megállapítása szerint a *Missale* díszítése *Attavante* degli Attavanti firenzei miniátor műveinek hatását tükrözi s valószínűleg már Magyarországon készült.²⁹ A renaissance ornamentikájú keret s a tollrajzzal díszített sötétszínű iniciálék valóban *Attavante* műveinek követéséről tanúskodnak. A naturalisztikus virágokkal, gyümölcsökkel díszített élénk színű iniciálék azonban eltérnek *Attavante* stílusától és az északolasz kódexfestés korabeli emlékeivel mutatnak rokon vonásokat. Az ósnyomtatvány díszítésében tehát a nagy firenzei művész és a felső-olaszországi miniaturák hatása észlelhető.

A különböző stílusok egymás mellett alkalmazása a budai miniátorok jellemző vonása.³⁰ A budai műhely jellegzetes keverékstílusa a különböző iskolázottságú olasz miniátorok közreműködésének hatására alakult ki s az eltérő sajátosságok egybeolvasztása következtében lényegében valamennyi olasz iskola modorától elkülönült.³¹ *Attavante Máttyás* legkedveltebb miniátora volt, több mint harminc Corvina került ki műhelyéből. Stílusát tehát közvetlen forrásból jól ismerték Budán. A lombard művészet Magyarországon észlelhető hatása viszont természetes következménye volt Észak-Olaszországhoz fűződő szoros kapcsolatainknak. A bolognai, ferrarai, páduai egyetemeket már *Máttyás* uralkodása előtt is számos magyar ifjú látogatta.³² Elmélyültek Lombardiához fűződő kapcsolataink *Hunyadi* János idejében, aki az 1450-es évek elejétől kezdve Francesco *Sforza* milánói herceggel igyekezett szövetséget létrehozni a török ellen.³³ Ferrarához *Máttyás* házassága előtt is több szál fűzte Magyarországot; *Beatrix* királynénak az *Estek*kel való rokonsága révén azonban természetesen sokoldalúbbá vált ez a kapcsolat.

A királyi család rokoni és diplomáciai összeköttetései, valamint az Itáliában járt humanisták és magyar ifjak baráti kapcsolatai révén számos felső-olaszországi kódex jutott Magyarországra s *Máttyás* könyvtárába. A budai kódexkészítő műhely termékein már az 1480-as évek elején kimutatható a lombardiai miniaturafestészet s különösképpen *Cristoforo de Predis* művészetének hatása.³⁴ A műhely legjellegzetesebben díszített kódexét, *Kálmán-csehi* Domonkos székesfehérvári prépost *Breviárumát*³⁵ név szerint is ismert felső-olaszországi származású mester, *Franciscus de Castello Ithallico* de Mediolano illuminálta. *Franciscus de Castello Ithallico* nem volt elsőrangú művész, jelenléte mégis döntő hatást gyakorolt a budai műhely stílusára.³⁶ Művészetében lombard, milánói és főleg ferrarai elemek jelentkeznek s így valószínű, hogy Budára jövele előtt hosszabb időt töltött Ferrarában.³⁷ Tovább erősödött az észak-olaszországi kódexfestéshez való igazodás, mikor az ugyancsak milánói származású művész Johannes Antonius *Cattaneo* de Mediolano madocsei apát is bekapcsolódott a műhely munkájába. Joannes Antonius *Cattaneo* 1482. július 18-án már madocsei apát volt. Ugyanez év február 21-én kapott engedélyt arra, hogy a ferrarai Santa Maria degli Angeli kolostoron kívül élhessen,³⁸ tehát ő is Ferrarából jött Magyarországra.

Incipit missale diuino: officio tam de tempore et de sanctis cum certis officiis amictis: vtpote de transfiguratione dñi: de pestilentia etc. In choro alme ecclesie Strigoniensis. Diuitia prima in aduētū dñi introit' ad missā

Delectamini in dño deo et in te p'ro: non erubescam: q's ir' r'ocāt me inimici mei: et enim vni

usq' qui te expectant non confundent. **Ps.** Gl'ias tuas dñe demonstra mihi et semitas tuas edoce me. **Alia. O** **A**scita q's dñe potentias tuas: et veni: vt ab inimicis peccatorū nostrorū periculis: te mereamur p'tegente eripite: liberate saluari. **Qui vi. 7 reg.** De b'ra virgine o'io.

Eus qui de beate marie virginis utero: verbis tui angelo nūciantie carnem suscipe voluisti: p'c'pta sup'pl'icibus tuis: vt qui vere ea dei genitricē credim': eius apud te intercessiōib' adiungemur: **Per cūō.** De oibus sc'is o'io.

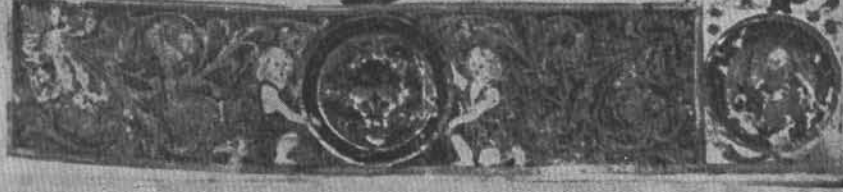
Onsciētias n'ras q's dñe visitādo purifica: vt venies vni'genit' fili' tuus dñs n'r' i'ctus x'p's cum oibus sc'is

uis paratā sibi in nobis inueniar mansiones: Qui tecum.

Ad romanos cap. xij. **R**atres: Scientes q' hora est iā nos de somno surgere. Nunc enī ppior' est nostra salus: q's cū credidimus. Hoc precessit: dies aut' appropinquabit. Abijciam' ergo opa tenebrarū: et induamur arma lucis: sic vt in die honeste ambulemus. Nō in cōmestationibus: et ebrietatibus: non in cubilibus: et impudicitis: nō in contentione: et emulatione. **Sz induimini dñm iesū x'pm.**

Grad. Uniuersū qui te expectant non confundent. **Offic.** Gl'ias tuas dñe nōras fac mihi: et semitas tuas edoce me. **Alia.** O'io. **O**stende nobis dñe misericordiam tuā: saluare tuā da nobis.

Sc'ōm mattheum. c. xij. **I**n illo t'pe: Cum appropinq'sset iesus hierosolymis: et venisset bethpage ad montem oliueti: tūc misit duos ex discipulis suis dicens eis: Ite in castellū q'd p'tra vos est: et statim inuenietis asinā alligatam: et pullū cum ea. Soluite et adducite mihi. Et si q's vobis aliquid dixerit: dicite q' dñs his opus habet: et confestim dimittet eos. Hoc autē totū factū est: vt adimpleret q'd dictū est per prophetā dicentem: Dicite filie syon: ecce rex tuus venit tibi māsuetus

Missale Strigoniense. Velence: Johannes Emericus, 1498. a la lap Váradí Péter érsek címerével

Joannes Antonius *Cattaneo* hosszú ideig dolgozott Budán: *II. Ulászló* 1495. évi számadáskönyvei „a királyi könyvek miniátorá”-ul őt említik s 1498-ban újabb okirat szól *Joannes Antonius* madocsai apátról.³⁹

A lombard, milánói, ferrarai miniaturafestészet emlékeivel mutat szoros kapcsolatot egy harmadik neves budai miniátor, *Felix Petancius* Ragusanus stílusa is.⁴⁰ *Felix Petancius*, a budai műhely vezetője, az 1470-es évektől kezdve állt *Mátyás*, majd a király halála után *Beatrix* királyné szolgálatában. A legszebb budai kódexek közreműködésével, vagy legalább is az ő irányítása mellett készültek. A budai műhelyben dolgozó miniátorok tehát egyaránt meríthettek ösztönzést az importált firenzei kódexek díszítéséből s a műhely élén álló milánói—ferrarai iskolázottságú mesterek művészetéből.

A *Várad* *Missale* kettős hatást tükröző festett díszítése egyetlen olaszországi miniátorműhelyben sem készülhetett. A kötet legjelentősebb díszét, a firenzei stílusú keretet aligha festették Velencében. Az viszont bizonyos, hogy a Velencében nyomtatott misekönyvet csak a díszítés elkészítéséért nem szállították le Firenzébe. Annál kézenfekvőbb az a lehetőség, hogy a budai könyvkereskedő megrendelésére nyomtatott és magyar főpap részére illuminált kötetet a budai műhelyben festették ki. A díszítés néhány motívuma, sajátossága is kifejezetten a budai műhelyre vall. Említettük, hogy a címlapkeret jobb alsó sarkában egy medaillon Pál apostol mellképét zárja magába. A keretdíszben több medaillon nincsen; nyilvánvaló tehát, hogy a miniátor csupán azért iktatta Pál apostol alakját a díszítésbe, mert *Várad* Péter egyházmegyéjének Pál apostol volt a védőszentje. A díszítésnek ez a helyi vonatkozása a miniátor magyarországi tájékozottságát bizonyítja.

A *Missale* legdíszesebb lapján (a 1a lap) levő iniciálé *Felix Petancius* Ragusanus iniciáléinak felépítésével mutat rokon vonásokat. A *Missale* miniátora az iniciálé betűtestét — a bécsi *Ptolemaeus*-kódex és a *Filipecz Pontificale* címlapját díszítő iniciálékhoz hasonlóan — szalagokkal, levelekkel borított bőségszarukból állította össze; a betűszáron felkúszó puttókat azonban már nem ábrázolta.⁴¹ A *Várad* *Missale* iniciáléja nyilvánvalóan *Felix Petancius* Ragusanus iniciáléinak hatása alatt készült, de azoknak leegyszerűsített, szerényebb változata. Az iniciálé belsejében ábrázolt tájon s még inkább a Kálvária-kép teraszosan emelkedő, kavicsokkal teleszórt sziklás hátterén is *Felix Petancius* Ragusanus tájébrázolásának hatása észlelhető. A Kálvária-kép háttére a távolból felderengő tornyos-kupolás épületkomplexummal a párizsi *Cassianus*-kódex címlapjának tájképi hátterét követi.

Mindez arra mutat, hogy *Várad* Péter *Missale*ját egy kevésbé önálló budai művész illuminálta. A kötet megjelenése és díszítése idejében, 1498—1500 között több egységesebb stílusú, művészebb díszítésű kódex került ki a budai miniátorműhelyből. Olyan magas színvonalon állt *Mátyás* halála után a magyarországi kódexfestés, hogy a magyar főpapok szinte kizárólag itthon illumináltatták könyveiket. Erről tanúskodik e *Missale* másik hárttyára nyomott példánya, *Perényi* Ferenc *Missale*je is, melyet ha később is, de ugyancsak Magyarországon festettek ki.⁴² Érdekes megemlíteni, hogy a *Perényi Missale*ben a címlapkeretbe van beiktatva a *Várad* *Missale*ben két ízben is megfestett *Vir dolorum*-ábrázolás.⁴³

Várad Péter *Missale*jánál egy évvel később jelent meg Johannes

mentissime pater p
 iesum christū filiū
 tuum dñm nostrū
 supplices rogam⁹
 et petimus: vt acce
 pra habeas et bene
 dicas hec do: Ina:
 hec mu: Inera: hec
 san: Ina: Ina: Ina:
 illibata. In primis
 que tibi offerim⁹ p
 ecclia tua sācta ca
 tholica: quaz paci
 ficare: custodir: ad
 unare et regere di

cum
 gner: toto orbe ter
 rarū: vna cum fa
 mulo tuo papa no
 stro A. et antistite
 nro. A. et regens
 A. et oib⁹ orthodo
 xis atq; catholicis
 apostolice fidei cul
 toribus.

Memento do
 mine famulo
 ruz famularumq;
 tuarū hic recitent
 nomina vjvōz: Et
 eum circumstantū
 quoz tibi fides co
 gnita est et nota de
 votio: pro quibus
 tibi offerimus: vel
 q tibi offerant hoc
 sacrificium laudis
 pro se suisq; oibus
 p redemptione alaz

Emericus velencei nyomdásznál egy *Missale Quinqueecclesiense*,⁴⁴ melynek egy díszítetlen papír⁴⁵ és egy gazdagon illuminált hártypéldánya⁴⁶ van a Széchényi Könyvtár állományában. A negyedretű kötet kiállítása Joannes *Emericus* előző évi *Missale Strigoniense*-kiadását követi: a tetszetős *Pécsi Missalet* is lapnagyságú Kálvária-kép és számos fametszetes iniciálé díszíti. Ez a *Missale* is Joannes *Paep* megrendelésére készült; címlapján — ennek megfelelően — Johannes *Paep* könyvárus jelvénye ismétlődik.

A különleges rendeltetésű hártypéldány szépségét két festett iniciálé és három keretdísz emeli. A díszítéseket készítő miniátor nyolc fametszetes iniciálét és a Kálvária-képet is kifestette. A kifestés nem vált a fametszetek előnyére: a Kálvária-képen pl. a vékonyan felrakott festékréteg alatt áttetszik a fametszet rajza.

A két festett iniciálé közül az Ia lapon levő A iniciálé figurális díszítésű. Az arannyal keretezett, kék alapú iniciáléban arannyal árnyalt betűtest egy imádkozó, térdelő férfi alakját zárja magába. Testét bordó köpeny fedi, fejét glória övezi. Az Introitus kezdeténél levő iniciálé rendszerint Dávid királyt ábrázolja, a *Pécsi Missale* illuminátora azonban lényeges ikonográfiai jegyeket — korona, hárfa, díszes öltözet — hagyott el az iniciálé kifestésénél. A kötet második festett iniciáléja (CVa lap, S iniciálé) szerényebb díszítésű: a bordó, illetőleg kék alapot arany filigrán ornamentika borítja.

A *Missale* három keretdísz (Ia, CXIIb és CXIIIa lap) azonos modorban készült. Az elegáns, renaissance díszítés szimmetrikus elrendezésű zöld, kék és mályva színű akantuszlevelekből, naturalisztikus könnyed virágokból és sűrűn elszórt — tollrajzzal körülvevett — aranytallérokából áll. A három alapszín ritmikus váltakozása harmonikus összhatású, tetszetős dekorációt eredményez.

A *Pécsi Missalenak* két másik díszített hártypéldánya is ismeretes. A Pécsi Püspöki Könyvtárban fennmaradt példányt 1937-ben *Berkovits* Ilona ismertette s vetette össze a Széchényi könyvtári példánnyal. Megállapítása szerint a "díszítések csaknem azonosak, eltérés csupán az egyes virágmotívumokban, továbbá a színek fölcserélődésében mutatkozik."⁴⁷

Lényegében ugyanez érvényes a pannonhalmi példány festett díszítésére is.⁴⁸ Ebben a kötetben is az Ia lapot két oldalra terjedő keret és a Széchényi könyvtári példány ugyanitt levő iniciáléjával azonos szellemben készült iniciálé díszíti. Dávid királyt itt is korona és hárfa nélkül ábrázolta a miniatör s a lapszöldíszekben is a Széchényi könyvtári példány keretléceinek felépítését követte. Teljesen megegyezik az alsó keretléc középső levélmotívuma. A kifestett Kálvária-kép (CXIIb lap) körül, valamint a CXIIIa lapon a Széchényi könyvtári példány ugyanitt levő kereteihez feltűnően hasonló ornamentális díszítés húzódik. Csak a színezésben és a motívumok elhelyezésében vannak eltérések. A pannonhalmi példány díszítése egy világos sárga szín gyakoribb alkalmazása következtében üdőbb, derűsebb összhatást kelt. Feltűnően hasonlít a két példány CVa lapjának iniciáléja is. A pannonhalmi kötetben azonban minden iniciálé ki van színezve s az illuminátor a XLVa és a LXIIIb lapokon is pótolta az elmaradt iniciálékat.

Kétségtelen, hogy a *Pécsi Missale* három hártypéldányára nyomott példányának díszítései azonos mestertől származnak. A keretlécek renaissance

ornamentikája s a CVa lap iniciáléja *Várad*i Péter *Missalé*jának díszítésére emlékeztet, mindkét *Missale* lapszédíszei viszont közös forrásra, *Attavante* művészetére vezethetők vissza. A *Pécsi Missale* ornamentikájának csaknem valamennyi motívuma azonos, vagy hasonló elrendezésben fordul elő a Széchényi Könyvtár *Damascenus*-kódexének⁴⁹ lapszédíszéiben, melyeket a neves firenzei miniátor festett. *Attavante* stílusára emlékeztet a CVa lap iniciáléja is. Nem valószínű, hogy velencei miniátor ily híven kövessen firenzei mintaképeket, a budai kódexkészítő műhelyben azonban általános szokás volt a díszítések utánzása. A budai miniátorok többnyire nem rendszeres tanulással, hanem a különböző stílusban dolgozó művészek modorának követésével fejlesztették képességeiket. *Mátyás* király maga is támogatta a műhelynek ezt a munkamódszerét, amennyiben megengedte, hogy miniátorai legszebb kódexeinek díszítését is lemásolják.⁵⁰

A *Pécsi Missale* festett kereteinek jellegzetes s *Attavante* munkáitól eltérő színei — mélykék, sötétzöld, mályva — több Corvinában ismétlődnek. A csaknem megegyező színekkel készült díszítések egy szerényebb tehetségű, firenzei modorban dolgozó budai címerfestőtől származnak. A mester munkássága a hetvenes évek végétől, vagy a nyolcvanas évek elejétől kezdve több mint harminc kódexben nyomon követhető.⁵¹ Néhány Olaszországban illuminált kötetbe csak *Mátyás* címerét festette be. Könnyen felismerhető címereiben a holló háromlevelű ágon áll, az oroslán koronája feltűnően nagy. Gyakran firenzei jellegű virágdíszsel vette körül a címet, több kódexben pedig lapszédíszeket is festett. 1489-ben három zenggi család, köztük a *De Castellionò* et de *Mediolano* család nemesi levelét illuminálta.

A *Pécsi Missale* három hártypéldányának festett keretei számos megegyezést mutatnak a címerfestő lapszédíszéivel. Nemcsak a színek hasonlóak, hanem az alkalmazott virágmotívumok formája, kidolgozása is rokon. A sötétszínű leveleket, virágokat jellegzetesen felrakott vékony fehér vonalak árnyalják, az apró arany tallérokat pedig többnyire sötét körvonal határolja. A levéldísz némileg eltér: a címer- és lapszédíszekben rendszerint csak néhány kezdetlegesebb akantuszlevél van apró, erőteljesen tagolt levélkék között.

Ismeretes azonban az illuminátornak egy önálló címlapdísz is, mely ugyanazokat a nemes renaissance formákat mutatja, mint a *Pécsi Missale* ornamentikája. A mesternek ez a kétségkívül legérdekesebb munkája a modenai könyvtár Leon Battista *Alberti De re aedificatoria* című kódexét díszíti.⁵² A keret három lécében a *Pécsi Missale* hártypéldányaiban alkalmazott elegáns levél- és virágdísz ívelődik. A baloldali lapszélén ritmikusan egymás fölött ismétlődnek ezek a motívumok, az alsó és jobboldali keretlécében címerek köré fonódnak. Ezen a címlapdíszben a korábban kedvelt, apró tagolt levélformát szinte teljesen kiszorította a jellegzetes firenzei renaissance ornamentika.

A munkásságát szerény címerfestőként kezdő budai illuminátor tehát fokozatosan alakította, fejlesztette stílusát s a címerek kifestése mellett egyre önállóbb, nagyobb igényű munkákra is vállalkozott. A modenai kódex és a *Pécsi Missale* keretdíszei között mutatkozó megegyezések alapján bizonyosra vehető, hogy a *Pécsi Missale* három hártypéldányát is ez a budai mester illuminálta. A *Pécsi Missale* 1499-ben jelent meg, a példányok

díszítése nem sokkal a kinyomtatás után készülhetett. Ily módon a firenzei modorban dolgozó illuminátor kimutathatóan hosszú ideig, legalább 20 évig állt a budai műhely szolgálatában. A *modenai kódex* és a *Pécsi Missale* hártypéldányainak keretdíszei érettebb, szebb munkák, mint a mester korai lapszédíszai s jól szemléltetik művészi fejlődését.

Az ismertetett 8 ősnymtatvány a Széchényi Könyvtár több mint 600 példányból álló olaszországi ősnymtatvány-állományának legszebb darabja. A két számadat csupán azért érdemel figyelmet, mert konkrét példával szemlélteti, hogy a XV. századi nyomtatott könyvekben viszonylag mily ritka a színvonalasabb festett díszítés. A nyolc ősnymtatvány közül hatot Olaszországban, a kinyomtatás helyén illumináltak. A két magyarországi missale hártypéldányait már hazánkban, a budai műhelyben festették ki. Mindkét *Missale Johannes Paep* budai könyvtár költségen jelent meg s valószínű, hogy a *Pécsi Missale* hártypéldányainak díszítését is a kiadó, Johannes *Paep* készítette. Erre vall az a körülmény is, hogy egyik példányban sincs címer, márpedig az illuminátorok rendszerint a megrendelő címerét is beillesztették a címlapkeretekbe.

Ezek a Budán illuminált ősnymtatványok a budai kódexkészítő műhely szerényebb termékei, de mint a magyarországi miniaturafestészet emlékei fontosak számunkra. A XV. század utolsó éveiből, *II. Ulászló* idejéből származnak, amikor a budai műhely a megkezdett kéziratok befejezése mellett leginkább külső megrendelésre, főpapok s bibliofil hajlamú előkelőségek számára dolgozott. A magyarországi magánkönyvtárak nagymértékű pusztulása következtében a budai műhely számos termékének nyoma veszett; különösen kevés emlék maradt *II. Ulászló* idejéből. Ezért jelentősek a szerényebben díszített, vagy kevésbé minőségű budai munkák is, mert a magyarországi kódexfestés fejlődésének s a budai miniatorműhely működésének rekonstruálását segítik elő.

A Budán illuminált ősnymtatványok azonban más szempontból is becses kultúrtörténeti dokumentumok: új oldalról mutatják be Johannes *Paep* tevékenységét s a budai műhely szerepét is. Abból a tényből, hogy Johannes *Paep* a megrendelésére nyomtatott, tetszetős kiállítású missalek egyes példányait saját költségen még ki is festette, nyilvánvalóan kitűnik, milyen magas művészi igényeket kellett a budai könyvtárnak kielégíteni. Másrészt Johannes *Paep* és a budai kódexmásoló műhely eddig nem ismert kapcsolata a budai műhely széleskörű munkásságáról tanúskodik. Valóban országos jellegű intézmény ez a műhely, mely nemcsak az udvar számára dolgozott, hanem eladásra szánt nyomtatványok díszítésével is foglalkozott.

Jegyzetek

1. Pollard, Alfred W.: *Early illustrated books. A history of the decoration and illustration of books in the 15th and 16th centuries.* London, 1917. 12—13. 1.
2. Hain, Ludovicus: *Repertorium Bibliographicum.* Stuttgartiae et Lutetiae Parisiorum, 1826—1838. 2150. sz. (továbbiakban: Hain) -- *Catalogue of books printed in the XVth*

- century now in the British Museum. Part I—VIII. London, 1908—1949. (továbbiakban *BMC*) V. köt. 163. l. — *A Corvin-könyvtárhoz tartozó ősnymotatvány*. Magyar Könyvszemle, 1878. 55—56. l. — *Csontos János: XV. századi könyvtári viszonyok, s egy ismeretlen Corvin-incunabulum*. Magyar Könyvszemle, 1878. 59—79. l. — *Könyvkiállítási Emlék*, Bp., 1882. 89. l. 241. sz. — *Hevesy, André de: La Bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris, 1923. C/2. — *Fogel József: A Corvin-könyvtár katalógusa* (Bibliotheca Corvina) Bp., 1927. C/4. — *Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek*. Bp., 1929. 103. l. — *Fitz József—Zolnai Klára: Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp., 1942. 79. l. — Az ősnymotatvány könyvtári jelzete: Inc. 197.
3. Magyar Könyvszemle, 1878. 76. l.
 4. *Hain 1330., BMC. IV. 12. l.* — *Apponyi, Alexander: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. München, 1903—1927. 1. sz. — Az ősnymotatvány könyvtári jelzete: Inc. 89.
 5. *Apponyi i. m.* 2—4. l.
 6. *Apponyi i. m.* 4—5. l.
 7. *Hain 10145, BMC. V. 241.* — Az ősnymotatvány könyvtári jelzete: Inc. 167.
 8. *Hain 13089, BMC. V. 172.* — Könyvtári jelzet: Inc. 1223.
 9. *Hermann, Julius Hermann: Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 2. Oberitalien. Venetien. (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, VIII. köt. VI/2 rész)*. Leipzig, 1931. N° 57. és XXIII. tábla.
 10. *Hain 3954, Gesamtkatalog der Wiegendrucke, I—VIII/1*. Leipzig, 1925—1940. 5517. (Továbbiakban: *GW*). — *Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának ősnymotatványai 1465—1500*. Bp., 1895. 207. sz. — *Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár III. köt.* Bp., 1896—1898. 8. sz. — *Knauz Ferdinánd: A magyar egyház régi mise- és zsolozsma-könyvei*. Esztergom, 1870. 81—83. l. — *Magyar Könyvszemle*, 1877. 308. l., 1885. 24. l. — Az ősnymotatvány jelzete: Inc. 800.
 11. *Hermann i. m.* 225—226. l. és XLV. tábla 2. kép.
 12. *Hain 8556, BMC. V. 240, Guarnaschelli, T. M. — Valenziani, E.: Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d' Italia*. [Roma], 1943—1954. 4737. sz. — Az ősnymotatvány jelzete: Inc. 155.
 13. *Bertarelli, A.—Prior, D. H.: Gli ex libris italiani*. Milano, 1902. 403—404. l.
 14. *Künstle, Karl: Ikonographie der christlichen Kunst*. Freiburg im Breisgau, 1926—1928. II. köt. 300. l.
 15. *Gutenberg-Jahrbuch*, 1930. 117. l.
 16. *Gerédy Rabán: Egy magyar humanista: Váradi Péter*. Magyarástudomány, 1942. 563. l.
 17. *Fraknói Vilmos: Váradi Péter kalocsai érsek élete 1483—1511*. Bp., 1884.
 18. *Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora*. Bp., 1955. 249—250. l.
 19. *Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221—1864*. Bp., 1941. 444. l.
 20. *Pulszky Ferenc: Bisticci Vespasiano Janus Pannoniusról és György kalocsai érsekről*. Budapesti Szemle, 1873. III. köt. 288—289. l.
- ^{20a} A kézirat leadása után jutott tudomásomra, hogy Kolozsvárott előkerült Váradi Péter könyvtárának egy eddig fel nem ismert kötete: Nicolaus de Lyra Postilla super totam Bibliam című munkájának 1841-ben Nürnbergben, Anton Kobergernél megjelent kiadása (*Hain 10369*). Az ugyancsak gazdagon illuminált kötet ismertetését l. *Jakó Zsigmond: Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott*. Magyar Könyvszemle, 1958. 4. szám.
21. *Hoffmann Edith: Váradi Péter kalocsai érsek könyvtárának maradványai*. Magyar Bibliofil Szemle 1925. 215—218. l. — *Ua. Régi magyar bibliofilek*. Budapest, 1929. 131—135. l. — *Gerédy i. m.* 537—538. l.
 22. Uo.
 23. *Copinger, W. A.: Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*. London, 1895—

1902. 4240. — *Horváth* 531. — *Szabó* III. 46. — *Hubay* Ilona: *Missalia Hungarica*. Budapest, 1938. 44—45. l. 8. sz. — Az ősnymotatvány jelzete: Inc. 181.
24. *Hubay* i. m. 26—29. l.
25. *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 188—189. l.
26. *Fraknói* Vilmos: *Váradi Péter kalocsai érsek miscskönyve*. Magyar Könyvszemle, 1888. 4. l.
27. Magyar Könyvszemle, 1886. 340—341. l. — Uo. 1888. 6—7. l. — Uo. 1889. 357—358. l.
28. *Fraknói* Vilmos: *Váradi Péter kalocsai érsek miscskönyve*. Magyar Könyvszemle, 1888. 6—7. l. — *Gerézdi* i. m. 538. l.
29. *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek* 132—133. l.
30. *Hoffmann* Edith: *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices*. Belvedere, Wien, 1925. 8. köt. 146. l.
31. *Berkovits* Ilona: *Egy Corvin-kódex származása*. Magyar Könyvszemle, 1945. 32. l.
32. *Veress* Endre i. m. — *Pór* Antal: *Adatok a bolognai és padovai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról*. Századok, 1897. 769—795. l.
33. *Balogh* Jolán: *Adatok Milánó és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez*. Budapest, 1928. 6—8. l.
34. *Hevesy*, André de: *La bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris, 1923. 35. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 85. l. — *Berkovits*: *Felice Petanzio Ragusino*. Budapest, 1941. 11. l.
35. Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 446. — *Hoffmann* Edith: *Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékéiről*. Magyar Könyvszemle, 1925. 32—34. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 115—117. l.
36. *Hoffmann* Edith: *Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestő műhelyben*. Magyar Művészet, 1933 (IX.) 42—47. l. — *Berkovits*, Elena: *La miniatura nella corte di Mattia Corvino*. Budapest, 1941. 29—32. l.
37. *Berkovits*: *La miniatura nella corte di Mattia Corvino*... 30. l.
38. *Berkovits*: *Felice Petanzio Ragusino*... 21. l.
39. *Balogh* Jolán: *A madocsi apát, a királyi könyvek miniátora*. Henszlmann lapok 1927. 5. sz. — *Balogh* Jolán: *Adatok Milánó és Magyarország... kapcsolatainak történetéhez*... 27—29. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 93—95. l.
40. *Berkovits*: *Felice Petanzio Ragusino*. Bp., 1941. 22. l.
41. A *Ptolomaeus*-kódex és *Filipecz* János váradi püspök *Pontificale*-jának képét közli: *Berkovits*: *Felice Petanzio Ragusino* 19. és 17. l.
42. *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 188—189. l.
43. Képét közli *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... XXXVII. tábla.
44. *Hain* 11355, *Copinger* II. 2. 275. l. — *Horváth* 564. — *Szabó* III. 52. — *Hubay* 10.
45. Jelzet: Inc. 990.
46. Jelzet: Inc. 989.
47. *Berkovits* Ilona: *A Pécsi Püspöki Könyvtár festett kéziratái és ősnymotatványai*. Magyar Könyvszemle, 1937. 48. l.
48. A példány a pannonhalmi Szentbenedekrendi Központi Főkönyvtár tulajdona. Leírja: *Récsy* Viktor: *Ősnymotatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban*. Budapest, 1904. 66. l. 171. sz. és *Hubay* i. m. 47. l.
49. *Bartoniek* Emma: *Codices manu scripti latini*. Vol. I. Codices latini medii aevi. Budapest, 1940. 345. sz. — *Hoffmann*: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái*... 17. l. — *Fitz* József—*Zolnai* Klára: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Budapest, 1942. 74. l.
50. *Hoffmann* Edith: *Mátyás király könyvtára* (Klly. a „*Mátyás Király Emlékkönyv*”-ből) Bp. 258. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 113. l.
51. *Hoffmann* Edith: *Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője*. Magyar Könyvszemle, 1923. 170—175. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 82—84. l.
52. A kódex címlapját ismerteti és fényképben bemutatja *Hoffmann* Edith *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices* című tanulmányában (Belvedere, 1925. 8. köt. 132—135. l.).

Die schönsten illuminierten italienischen Inkunabeln der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Die Wiegendruck-Sammlung der Nationalbibliothek Széchényi enthält mehr als 1700 Exemplare von Inkunabeln. Der überwiegende Teil dieser Wiegendrucke ist bescheiden illuminiert; reicher verzierte Miniaturen und Randleisten finden wir nur in den Exemplaren die für Mäzene und Bücherfreunde vornehmer Abstammung angefertigt wurden. Die schönsten Bände der Sammlung wurden in Italien gedruckt und grösstenteils am Erscheinungsort illuminiert.

Von aussergewöhnlichem Wert ist das aus der Bibliothek des Königs *Matthias Corvinus* stammende Exemplar des Werkes *Supplementum Summae Pisanellae* von *Nicolaus de Ausmo* (Venedig: *Wendelin von Speyer*, 1473). Die Wappen auf dem ersten Blatt bezeugen, dass König *Matthias* diesen Band von Papst *Sixtus IV.* als Geschenk erhalten hat. Die reich vergoldete Initiale und Randleiste des Wiegendruckes wurde Mitte der 1470-er Jahre in Venedig ausgeführt.

Die Verzierung von drei Bänden wurde in der als „*maniera humanistica*“ bekannten Art ausgeführt: in den Randleisten und in den Initialen windet sich auf mehrfarbigem Grund eine weisse Spiralranke. Das Werk *Catena aurea* von *Thomas de Aquino* (Rom: *Konrad Sweynheym* und *Arnold Pannartz*, 1470) wurde von einem römischen Buchmaler, die *Historia Romanae decades* des *Livius* (Venedig: *Antonio Miscomini*, 1478) von einem venezianischen Miniator illuminiert. Die gemalten Initialen im Werke *Historia naturalis* des *Plinius* (Venedig: *Nicolas Jenson*, 1472) erinnern auffallend an die Initialen des in der Österreichischen Nationalbibliothek zu Wien aufbewahrten Exemplars; es ist anzunehmen, dass das Budapester und Wiener Exemplar von der Hand desselben Buchmalers geschmückt worden ist.

In einem anderen Stil sind die farbenprächtigen Initialen und Randleisten von dem, einer venezianischen Werkstatt angehörenden Miniator jenes *Hieronymus*-Bandes (*Epistolae*, Venedig: *Antonio Miscomini*, 1476) ausgeführt, der aus der Bibliothek des Grafen *Paolo Vimercati Sozzi*, Bergamo nach Ungarn gelangt ist.

Die Verzierung von zwei Missalen wurde in Ungarn, in der durch König *Matthias Corvinus* in Ofen errichteten Buchmaler-Werkstätte ausgeführt. An der Zierleiste des einen: im Messbuch des Erzbischofs von Kalocsa *Péter Váradi* (*Missale Strigoniense*, Venedig, *Johannes Emericus* de Spira, 1498) ist die Einwirkung des florentinischen Buchmalers *Attavante degli Attavanti* klar erkennbar. Einige Initialen hingegen zeigen mit denen des *Felix Petancius* Ragusanus, des Leiters der Ofner Werkstatt, grosse Ähnlichkeit. Die gemeinsame Einwirkung von *Attavante* und *Felix Petancius* beweist, dass diese Verzierungen von der, im eigenartigen eklektischen Stil arbeitenden Ofner Werkstatt ausgeführt wurden.

In dieser Werkstatt wurden auch die 1499 in Venedig erschienenen, auf Pergament gedruckten Exemplare des *Missale Quinqueecclesiense* (*Johannes Emericus* de Spira) verziert. Die in der Nationalbibliothek Széchényi, in Pannonhalma und in Pécs befindlichen Exemplare sind mit Initialen identischen Charakters und mit äusserst ähnlicher florentinischer Ornamentik geschmückt. Die drei Bände wurden von demselben Meister, dem Wappenmaler des Königs *Matthias* illuminiert, der an der Verzierung von mehr als 30 Corvin-Bänden teilgenommen hat. In der Randleiste seines schönsten Werkes, des Kodexes der Bibliothek in Modena „*De re aedificatoria*“ von *Leon Battista Alberti* ist dieselbe

florentinische Renaissance-Ornamentik aufzufinden, wie in den illuminierten Exemplaren des *Missale Quinqueecclesiense*.

Beide Missale wurden auf Kosten des Ofner Buchhändlers Johannes *Paep* herausgegeben. Es ist anzunehmen, dass *Paep* auch die Verzierungen der auf Pergament gedruckten Exemplare der Missale anfertigen liess. Das Messbuch von Péter *Váradí* und die illuminierten drei Exemplare des *Missale Quinqueecclesiense* sind demzufolge wichtige Beweise der bisher unbekanntenen Beziehungen der Ofner Buchmaler-Werkstätte zum Ofner Buchhändler Johannes *Paep* und gewähren somit einen Einblick in die weitreichende Tätigkeit der genannten Werkstätte.

A magyarországi ősnyomtatványgyűjtemények

BORSA GEDEON

A nyomtatás, a feltalálását követő néhány évtized alatt — elsősorban Olaszországban — rendkívüli gyorsasággal terjedt el. Ehhez — az egyetemen kívül — a legjelentősebb támogatást a kor szellemi áramlata, a renaissance biztosította. Az olasz félszigetről plántálódott át a humanizmus hazánkba is. Itt azután *Mátyás* király személyében valóban fejedelmi mecénásra talált. Az ő budai udvarába csoportosuló humanisták hamar felismerték az új találmány óriási jelentőségét. Ezzel magyarázható, hogy Budán már 1473 pünkösdjekor *Hess András*¹ sajtója alól kikerült az első Magyarországon nyomtatott könyv: a *Chronica Hungarorum* (GW 6686). Így hazánk e téren számos más országot megelőzött, hisz Skandináviában, vagy akár Angliában később kezdtek el *Gutenberg* világra szóló találmányával dolgozni.

Érdemes itt még megjegyezni, hogy *Mátyás* király az elsők közé tartozott, akik a nyomtatás lehetőségét felhasználták és saját politikai céljaik szolgálatába állították. Nagy ellenfele *III. Frigyes* császár elleni röpiratai, ill. plakátjai sajnos nem maradtak fent, de azokról a korabeli feljegyzésekből tudunk.² Ezek java részét azonban már nem hazai nyomdákban állíthatták elő, mert *Hess* budai műhelye kérésztűnek bizonyult. A nyomda egy másik terméke, a *Basilius Magnus* (GW 3702) még fennmaradt, de utána nemsokára beszüntethette tevékenységét. A legutóbbi évek kutatásai arra az eredményre vezettek, hogy 1477—1480. években egy másik nyomda működött még hazánkban^{2a}.

A nyomtatványok gyűjtése már maguknak a könyveknek megjelenésével egyidőben nálunk is elkezdődött. Talán az első gyűjtemény az országban, mely már nyomtatott könyveket is tartalmazott, éppen *Mátyás* király híres könyvtára a Bibliotheca Corvina (röviden csak Korvina) volt. Ezt a már saját korában megesodált, kiemelkedően értékes könyvtárat egy életen át tartó szenvedéllyel, nagy hozzáértéssel és rendkívüli anyagi erőfeszítéssel gyűjtötte össze *Mátyás* király, ki maga is — lelkes humanista módjára — gyakran forgatta annak köteteit. De nemcsak ő és szűkebb környezete, hanem a külföldi humanisták egész sora (*Celtes*, *Cuspinianus* stb.) merített évtizedeken keresztül a Budán őrzött gyűjtemény kincseiből. A Korvinából ma több mint másfél száz fennmaradt kötetet ismerünk és ezeket a könyvtárak világszerte nagy becsben tartják.³

Mátyás király gyűjteményében már nyomtatott művek is helyet kaptak, melyek közül négy máig is fennmaradt.⁴ Mindegyiken megtalálható *Mátyás*

családi címeréből a holló (corvus), illetve a tulajdonra vonatkozó korabeli bejegyzés. Így eredetük kétségtelen.

Nyilván nem csupán ezek a nyomtatványok voltak a Korvinában, hiszen például *Pomponius Laetus* már 1471-ben nyomtatásban küldte Budára a *Silius Italicus*-t.⁵ Ezen kívül számos ősnymtatvány *Mátyás* királynak és feleségének *Beatrice*-nek van ajánlva.⁶ Ezekből nyilván-díszes példányt küldtek a bőkezű uralkodónak.⁷

Több hazai könyvtárban (Győr, Pannonhalma, Gyöngyös stb.) őriznek még olyan ősnymtatványokat, melyeket csak a későbbi századok bejegyzései alapján tartanak korvináknak. A nyomtatott korvinák nem különösen díszesek (kivétel a párizsi Aristoteles), így feltehető, hogy ezeknek a fent említett korvinagyanús könyveknek legalább is egy része valaha valóban a híres budai könyvtárban volt.

A Bibliotheca Corvina az akkori világ egyik legjelentősebb és legismeretesebb könyvtára volt, így a többi hazai gyűjtemény — főleg méreteiben — nem versenyezhetett vele. Meg kell azonban említeni, hogy a korabeli magyar humanisták: főpapok és főurak is rendelkeztek kisebb-nagyobb könyvgyűjteménnyel.⁸ Mégis az egyház különböző intézményei voltak azok, melyek rendszeres és huzamos gyűjtéssel, biztos anyagi bázis segítségével nagyobb könyvtárakat tudtak létrehozni és fenntartani. Hogy ez nem csak pusztán feltevés, szolgáljon bizonyítékul a háborúktól kevésbé sújtott Felvidék és Erdély egy-egy máig is egyben fentmaradt könyvtárának eredete.

Bártfán a Szent Egyed templom könyvtárának története a XIII. századba nyúlik vissza. Már a XVI. század legelején több tucat ősnymtatvánnyal rendelkezett, mikor a reformáció során városi könyvtárrá lett.⁹ A máig fennmaradt könyvek közül 47 az ősnymtatvány. Ezeket ma is az eredeti, 1500 táján készült szekrényben őrzi az Országos Történelmi Múzeum Budapesten.¹⁰

Nagyszébenben az ún. Kapellenbibliothek ősnymtatványai a korabeli bejegyzések tanúsága szerint, ugyancsak a megjelenésüket közvetlen követő években kerültek a városba. A középkori könyvtárakból — első sorban a feloszlott domonkosrendházból — a reformáció során itt is városi könyvtár lett. Ez képezi a zömét annak a 320 kötetnyi ősnymtatványnak, melyet ma is Nagyszébenben őriz a híres Bruckenthal múzeum.¹¹

E kor könyvkereskedői is első sorban az egyházi intézmények (kolostorok, káptalanok, iskolák stb.), illetve a magánosok (humanisták, plébánosok, polgárok stb.) könyvtárainak ellátását voltak hivatva biztosítani. Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy egyedül Budán negyven év alatt (1486—1526) tizenegy olyan könyvkereskedő működéséről tudunk, kiknek könyvkiadói tevékenységéről is maradt fenn emlék.¹² Ebből joggal fejlett könyvigényekre és könyvforgalomra következtethetünk. Megerősíti a fentieket az a körülmény is, hogy egyedül az esztergomi főegyházmegye misc-könyvéből (*Missale Strigoniense*) alig három évtized alatt (1486—1518) megjelent huszonegy kiadást ismerünk.¹³

A könyvkultúra ilyen komoly arányú fellendülését akasztotta meg a magyarországi török uralom. Ennek az időnek állandó háborúságai és pusztításai csaknem teljesen megbénították a hazai könyvgyűjtés fejlődését,

In nomine domini nostri ihesu christi amen. Incipit liber
qui dicitur supplementum.

Monia

sumus q magisteria
seu pisanella uniga
riter nuncupat ppe
a copediositate a
pud celsosco coul

solent. Et q ppe ad abachico qstantico
nimu i suo quo regit corrupta ac ppter
e brenitaco i plensq suo dechobis mal
ce dudo declaraco et suppletoe idigena
Idcirco ad eoeq simplia qflesio utilita
et groy in dno deatit recetui dudo sum
ma conedat ad eoe qstantico reduce ac
e brenitari q brenu maluero qd uisu fu
ent expedire. adde suppletoe addi cog
noscit in eod pnt. a. In fine x. b.
ira et rub ponet ote sume alphaberen
oatne lequedo. et pagp boe in margibus
p qnta nondo post pnt capli h in p fana
sumu copuret pnt p q et ppter p fana h
op supplementum appellari pot.

Abbas

in suo monasterio
coferre pot sul

lectio pnta totura et duos or
dines minores uia sit sacdos et man ipo
sua sit et b morem p fice d o r e d etate
et q cu contingat. et. lxx. vi. qm uidem.
a. Ordines minores sunt hostiarum
psalmistaru et lecto r e x o r i a t a c o
lita r e x o r i a c l e r o r u m p s a l m i s t a r u m
r a r i d e s u t u t p o r c o l l i g i e t t e x t u r i g l o
d u c e u c o n t i g a t. A b b a s a u t d i s t e r e p o t e s t
l e c t o r a t u d u o c u c o n t i g a t. e t e q m d o s e
q u e t. r i h o s t i a r i a t u q p e e d a t e t s i i l l o t u
o o c u a d o r d i n e s n o s u t p e e d e d u p s a l t u m
e t d e e l e p s a l. p. c. u n o. b. A d o c e t p o s s i
e l e c t i n a b b a t e s i e p i s c o p u s s e r a t e u b i s h e e
e t d e s u p p l e. n e. p l a. s t a r u m. a. I b i d i
c i t s i e p i s t n o t u h u m i l i t a t e a c r e u o r d e
s i c u t c o u e n i t r e g i s t r u s a b b a t e o b i d i c e f o r
t e r e n u e r i t e i s d e a b b a t i b u s l i c e a t p p o s i n o
n a c h o o b i d i c e t a l i a q a d o f f i c i u h m o d i

hinc et cetera donec ipse dominus suum
rogiter et abbateo bndice si recuset. b
Alieno at cōtere nō pot et de pnt. abba
reo h. vi. a. Ibi dicitur nec abbatibus lic
eū sit alio q mōsterio. s. d. o. c. o. u. e. r. s. i. o. e.
q ad illa cōuolauit et in dno ecclesiasticis
et qsi equali iurisdictione obinent pnt
clericale cōtere cōsura nisi eis id compe
tar ex pleno plare sedis adulto. b. Ab
bas et qz cōuetualio plar regre dēt mo
nacho fugitio. a. Adde et ceteros ut
in. c. ne uagandi. j. allato. b. Et ad clau
strū redute salu oratio uisiplina et de re
gula. ne uagadi. a. Ad lapu ne religio
si uis i apostolico v. s. n. b. Iurū abbas
possit licitare subditos suos ad alia reli
gione. Rndeo f. monaldū pōt qd licen
tiar ad eōle religionē de cōsensa capitu
li aliter nō. ad minores x. o. nō pōt ar. r. r. q.
v. j. statim. r. n. q. n. sine exceptioe. de ar
tiori uero religione uic ut. j. r. e. l. i. v. s. e.
Et ibi dicitur pōt colligi q ad articōe pōt
licitare nisi cederet i graue iactura seu i
famiam cōgregationis unde trahit. b.
Ad epatū quoq si subditū eligat platus
licitare pōt et nō regitio oueru et d. elec
si religiosus. in fine li. vi. a. Intellige si
tū fuerit facta electio nō at electio iura
re ut in. e. l. e. s. i. e. de. e. l. e. c. t. i. o. n. e. c. o. n. t. e. s. t.
sa religioso a supioze suo licētia ut electi
oni uel pusioni si quis de ipō cōtingeret
fieri suū uare possit assensū abritiois ui
tio uis parer nullū eam existere posse uo
lum. firmitatis. b. Abbas unū non po
test puidere in diuersi monasterij eū de re
lig. co. e. u. l. i. s. i. o. in. s. i. a. Ibi e. u. e. i. t. n. e. q. s.
in diuisio mōsterij locū monachi hēre pō
sumit. b. Vide h. j. religio primo. s. e.
a. Ex ibi dicitur p q religiosus nō pōt p
esse plib. monasterij seu ecclesij curam
aiar. habētū sine aucte sedis aplice nisi
unū monasterij seu ecclesia depēdat et a
uel adiutor sint aucte. b. Abbas i colla
tōe alia pōat nō pōt aliqd nouū ordi
ponē. h. explice cōtinebat in qdam decreti.
cōuagati aletidū arti q h bodie tuo qta

sőt a meglévő könyvtárakat majdnem kivétel nélkül megsemmisítették. Áll ez a Korvinától a legkisebb plébániai könyvtárig majd mindegyikre.

Megakadt, vagy csaknem teljesen megszűnt ebben az időben az ősnymotatványok beáramlása hazánkba. Ez a közvetlen háborús eseményeken kívül még más okokra is visszavezethető. A reformáció a XVI. század folyamán csaknem teljesen meghódította Magyarországot. Az új vallás követői nem sok érdeklődést mutattak az előző korszak nyomtatványaival szemben, hiszen azok zöme katolikus teológiai, pasztorációs mű, szertartáskönyv stb. A nyelvi önállósulás sem kedvezett a csaknem kizárólag latin nyelvű ősnymotatványok gyűjtésének. Hazánkban Európa többi országával összekötő kereskedelmi kapcsolatai a török veszedelem miatt igen meglazultak. Végül, de nem utoljára — ez a háborús világ természetes velejárója — az érdeklődés és főleg az anyagi lehetőség az ilyen könyvek gyűjtésére rendkívül megcsappant.

A magyarországi könyvtárak ősnymotatványainak egy — sajnos igen kicsiny — hányada úgy kerülte el a pusztulást, hogy az eredeti székhelyüket elhagyni kényszerült püspökségek, főúri udvarok, rendházak stb. legértékesebb könyveiket magukkal vinni igyekeztek. Így a Korvina egyes kimagasló értékeit a mohácsi vész után az özvegy királyné, *Habsburg Mária Flandriába* vitte magával.¹⁴ Másokat az évek folyamán a bécsi humanisták „bibliokleptomániája” mentett meg az utókor számára. Az általuk elvitt korvinák legtöbbje a *Habsburgok* bécsi udvari könyvtárába került. Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár egy része Nagyszombatban, a délvidéki ferences kolostorok könyveinek egy kis hányada pedig Kassán vészelt át a török pusztítás viharait. Ezek azonban csak kivételes esetek, mert a könyvek többsége sajnos elpusztult.

A magyarországi humanisták a XVI. század második felében már vagy külföldön tartózkodtak, vagy az országnak a török által kevésbé zaklatott peremvidékeire szorultak. Könyvtáraikat ma is ott őrzik. Például *Batthyány Boldizsár* († 1599) könyvei a németújvári ferencesek könyvtárára, *Zsámboki János* hazánkfia (1531—1584) világhíres könyvgyűjteménye¹⁵ pedig a bécsi Nationalbibliothek (az egykori Hofbibliothek) kincseit gyarapítja.

A magyar humanisták itthon maradt része, elsősorban a katolikus főpapok (*Oláh Miklós, Mossóczy Zakariás, Napragy Demeter* stb.) könyvtárainak egy része szétszóródva bár, de fennmaradt a hazai gyűjteményekben (Budapesti Egyetemi Könyvtár, Győr stb.). Ők azonban zömmel már nem ősnymotatványokat, hanem olcsóbb és megbízhatóbb szövegű, korabeli kiadásokat szereztek be.

Az ősnymotatványgyűjtést nehezítő okok (reformáció, pénzsűke, új kiadások kedvelése, anyanyelvűség térhódítása stb.) általában jellemzőek a XVII. századra is. A tulajdonképpeni magyar állami lét és a renaissance utolsó hullámként fellendülő kulturális élet csupán az önállósult Erdélyben élt tovább, hol a protestáns vallások domináltak. Így nem csoda, hogy e kor kulturált főúri családjainak könyvtáráiba (*Bethlenek, Rákócziak, Zrínyiek* stb.) az ősnymotatványok csak kivételes esetben kerültek.¹⁶

Ebben a magyarság számára oly nehéz században, az erősödő ellenreformáció rendezte csatasorait, majd megindította ellentámadását. Ennek során hazánk jelentős része ismét katolizált, a protestánsok szerepe csökkent

ugyan, de jelentőségük — különösen Erdélyben — csaknem változatlan maradt. Ennek az ellenreformációnak szellemi főhadiszállása a jezsuiták nagyszombati kollégiuma, illetve az ebből kifejlődött egyetem (1635) volt, mely a mai budapesti tudományegyetem őse. E nagyszombati könyvtár megalapításával jött létre egy újabb és a mai napig is együtt maradt ősnyomtatvány-gyűjtemény.

A törökvilág súlyos sebeiből nehezen gyógyult az ország és a kulturális ájultságból is csak lassan tért magához. Először a kisebb egyházi könyvtárak (rendházak, plébániák stb.) álltak talpra. Ezek jelentősége az ősnyomtatványok szempontjából csak mérsékelt. A protestáns kollégiumok (Debrecen, Sárospatak stb.) Nyugat-Európát járó diákjai értékes könyvekkel, köztük ősnyomtatványokkal gyarapították „alma mater”-üket a XVIII. század első felében.

A főurak és főpapok anyagi helyzete a háborús idők után — a század közepére — annyira konszolidálódott, hogy már módjukban állt bibliofil hajlamunknak is áldozni. Ekkor kezdenek újból — jelentősebb mértékben — ősnyomtatványok hazánkba áramlani. Ez a folyamat — hála a mindenkori bibliofileknek — ha nagyobb kihagyásokkal is és változó intenzitással, de egész 1914-ig tartott. Ez alatt a másfél század alatt több ősnyomtatvány került a mai magyarországi könyvtárakba, mint amennyi a török pusztítása előttről összesen fennmaradt.

Jelenlegi szempontunkból a XVIII. század számos főúri könyvtáralapítás közül négy jelentős, mert ezek általában ritkaságokat, így ősnyomtatványokat is gyűjtöttek. A *Ráday* család több generáción keresztül tartó gyűjtését dicsérik a volt péceli könyvtár címéliei. A század második felében kezdték a *Festetic*-ek keszthelyi, *Teleki* Sámuel gróf pedig marosvásárhelyi könyvtáruk¹⁷ kialakítását. Magyar szempontból különös jelentőségű gróf *Széchenyi* Ferenc nagycenki könyvtára, mely igen tervszerű gyűjtés eredménye volt: elsősorban magyar vonatkozású műveket tartalmazott.¹⁸

A legtöbb ősnyomtatványt a század utolsó évtizedeiben a főpapok gyűjtötték össze. A kalocsai, egri és gyulafehérvári érseki, ill. püspöki könyvtárak sok ritkasága az ő áldozatkészségüket és hozzáértésüket dicséri. Gróf *Batthyány* Ignác (1741—1798) gyulafehérvári, gróf *Eszterházy* Károly (1725—1799) egri püspök, báró *Patachich* Ádám (1717—1784) és gróf *Kollonich* László (1736—1817) kalocsai érsekek külön ügynököket tartottak Bécsben, Münchenben és Rómában, hogy ezek az árveréseken sok-sok értékes művet vásároljanak megbízóik számára. A könyvek és főleg az ősnyomtatványok legnagyobb része az akkoriban Európa-szerte feloszlott rendházakból került ki. Ugyancsak hasonló forrásokból és módon gyarapította könyvtárát ősnyomtatványokkal is *Szily* János († 1799) szombathelyi és *Klimó* György (1710—1777) pécsi püspök.

II. *József* a rendházak jelentős részét hazánkban is feloszlatta. Ezek könyvtárából — a bécsi udvari könyvtár elsőbbségének biztosítása után — válogatási jogot adott a pesti egyetemi könyvtárnak. Ilyen módon számos nagymúltú és értékes ősnyomtatványokkal rendelkező könyvtár anyaga került — elsősorban a Felvidékről — a pesti egyetemi könyvtárba.

A napóleoni idők hazánkat viszonylag nem érintették olyan közvetlenül, mint Európa java részét, így a könyvtárak fejlődése tovább folytatódhatott.

1802-ben alapította meg könyvtárának felajánlásával gróf *Széchenyi* Ferenc a ma is róla elnevezett Országos Széchényi Könyvtárat. Ugyanez évben állították vissza a felosztatott pannonhalmi bencés főapátságot is. Mindkettő hamarosan jelentős ősnymotatvány-gyűjteményre tett szert.

1826-ban — egy másik, igen jelentős főúri könyvtárral, a gróf *Teleki* család gyűjteményével — alapították meg a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát. Az ekkor odakerült közel félezer ősnymotatvány az évtizedek során az ország egyik legjelentősebb ősnymotatvány-gyűjteménye lett.

Ugyancsak a XIX. század első felében keletkeztek az első jelentősebb gyűjtemények, melyek tulajdonosai már nem főurak, vagy főpapok, hanem köznemesek, ill. polgárok. Ezek közül a legkiemelkedőbb bibliofilek: *Jankovich* Miklós (1773—1846) és *Nagy* István (1799—1863) földbirtokosok, *Horvát* István (1784—1846) egyetemi tanár.

Az első világháború előtti félévszázad a magyar bibliofilia újabb fénykora. Ekkor a XVIII. század végéhez hasonló arányokban gazdagodtak ősnymotatványokkal a magyarországi könyvtárak. Jelentős anyagi áldozatokkal és nagy szeretettel állították össze gyűjteményeiket főurak (gróf *Apponyi* Sándor, gróf *Vigyázó* Ferenc stb.), főpapok (*Simon* János prímás, *Schlauch* Lőrinc, *Pauer* János püspök stb.), tudósok (*Nagy* Iván, *Ráth* György stb.) és módos magángyűjtők (*Emich* Gusztáv, *Todoreszku* Gyula, *Somogyi* Károly, *Kornfeld* Móric stb.). Könyvtáraikban az ősnymotatványok száma egy-két tucattól több száz kötetig terjedt. A gyűjtő halála után vagy árverésre kerültek és bel-, ill. külföldön szétszóródtak könyvtáraik (*Nagy* István, *Schlauch* Lőrinc, *Emich* Gusztáv stb.), vagy valamelyik nagy hazai közgyűjteményt gyarapították. Szerencsére ez utóbbi volt a gyakoribb eset. A könyvtárak közül vétel útján elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár (az akkor Nemzeti Múzeum Könyvtára) gyarapította ezekben az években a hazai ősnymotatvány állományt.

Az első világháború óta eltelt évtizedek nem nagyon kedveztek az ősnymotatvány-gyűjtésnek, így azóta a hazai könyvtárak ilyen művekkel alig gyarapodtak. A bibliofilek között egyre kevesebb lett az ősnymotatvány-gyűjtő. A magángyűjtemények jelentős része fokozatosan a közkönyvtárakba került és így az előző időszakban megindult koncentráció fokozódott. Mind az állami, mind az egyházi könyvtárak gyűjteményeket egyre összébb és összébbvonják, hol a szakszerű feldolgozás és a megfelelő megőrzés, valamint a hozzáférhetőség jobban van biztosítva. Ez a fejlődés az állami vonalon természetesen lényegesen gyorsabban halad, mint egyházi téren, ahol a történeti keretek és hagyományok ennek a koncentrációnak lényegesen kisebb lehetőséget hagynak.

Az említett központosításnak erőteljes lökést adott a legtöbb szerzetesi könyvtárnak 1950-ben bekövetkezett államosítása. Főleg ferences rendházakból — melyeket a XVIII. századi felosztatás kevésbé érintett — származó néhány száz ősnymotatvány központilag az Országos Széchényi Könyvtárhoz került.

A helyzet ma hazánkban az, hogy az ősnymotatványok csaknem kivétel nélkül állami, ill. egyházi közgyűjteményekben vannak, míg a magánkönyvtárakban levő ősnymotatványok száma jelentéktelen.

E cikk keretei arra szorítanak, hogy az ősnymotatvány-gyűjtemények

közül csak a jelentősebb állománnyal rendelkezőket emeljem ki és ezek rövid történetébe ágyazva — csupán a legfontosabb adatok (kötetszám, a rájuk vonatkozó irodalom stb.) megjelölésével — ismertessem.¹⁹

1. *Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.* Ősnyomtatvány-gyűjteménye a legnagyobb az országban: 1711 művet számlál. Az alapító Széchényi Ferenc könyvtárában csupán néhány tucat ősnyomtatvány volt, de ez a szám hamarosan megnövekedett. Jankovich Miklós, nagyhírű bibliofil gyűjteményének megvételeivel ugyanis több, mint öt és félszáz XV. századi nyomtatvánnyal gazdagodott. Ajándékozás és vásárlás útján az a szám egy évszázad alatt megkétszereződött. Az első világháborút követő évtizedekben két nagy magyar könyvgyűjtő hagyatékával ismét kimagasló értékek kerültek: *Todoreszku Gyula* félszáz és *Apponyi Sándor* másfélszáz ősnyomtatványa. Az 1945 óta eltelt időkből további, több mint kétszáz 1500 előtti nyomtatott művel gyarapodott, melynek legnagyobb része (161 darab) a megszüntetett rendi könyvtárakból került oda.

Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának ősnyomtatványai. Budapest, 1895; majd ennek pótlása a Magyar Könyvszemlében (1900. 362—385. l.). Összesen 1026 ősnyomtatványt ölel fel.

Akantisz Viktor: Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára. Budapest, 1922. 55. és 85—86. l. A gyűjtemény 56 ősnyomtatványát ismerteti.

Apponyi, Alexander: Hungarica. Ungarn betreffende gedruckte Bücher und Flugschriften. München, 1900—1925. Bd. I. III. E kötetek 96 ősnyomtatvány leírását közlik.

Végh Gyula: Rariora et curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. Budapest, 1925. További 39 ősnyomtatványt ismertet ugyanabból a gyűjteményből.

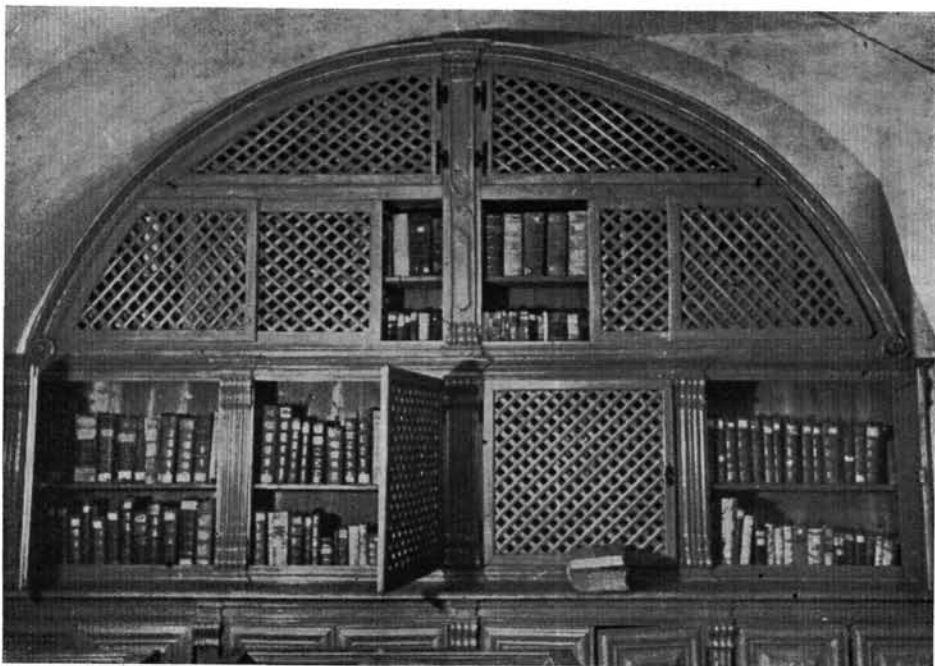
Külön ki kell emelni az Országos Széchényi Könyvtár három vidéki, műemlékkönyvtárát. Ezek interieurjei is figyelemreméltók. Mindegyik egy jellegzetes típust kíván megőrizni az utókor számára: a gyöngyösi (volt ferences) a középkori szerzetesi, a zirci (volt ciszter apátsági) a papi és a keszthelyi (volt *Festetich*) a főnemesi könyvtárát.

A gyöngyösi volt ferences könyvtár a XV. századtól — a török hódoltság ellenére is — töretlenül létezik és ebből a szempontból a legrégebb az országban. Az eredetileg itt összegyűlt könyvekhez járult a XVIII. század végén idekerült kassai ferences bibliotéka. A gyűjtemény XVI. századi könyvekben is különösen gazdag. A korhú környezetben elhelyezett könyvtárban ma 198 ősnyomtatvány van. — A zirci könyvtár ma mindössze egy ősnyomtatványt őriz. — A keszthelyi könyvtár közel ötven ősnyomtatványa ma Budapesten, a könyvtár központjában található.

(Kaiser Nándor:) *Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae PP. Franciscanorum Gyöngyösimi.* Budapest, 1930. A jegyzék 194 nehezen azonosítható ősnyomtatványról ad hírt.

Klempa Károly: A Festetich könyvtár 1500-ig terjedő ősnyomtatványai. Keszthely, (1940). Az ismertető 47 műről szól.

2. *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest.* Ősnyomtatvány-gyűjteményére nagy és értékes hagyatékok a jellemzők. Ezek közül az

Régi könyvek szekrénye a gyöngyösi könyvtárban

első maga az alapító *Teleki*-könyvtár (1826), mely egymagában 356 XV. századi nyomtatványt tartalmaz. Néhány évtized alatt igen jelentős fejlődést ért el és hamarosan az ország egyik legjelentősebb tudományos könyvtárává lett. 1926-ban — tehát pontosan az alapítás századik évfordulóján — történt az újabb, rendkívül jelentős gyarapodás: *Vigyázó* Ferenc hagyatékaként négyszáz ősnymtatvány került oda. A könyvtár ma 1104 XV. századi nyomtatvánnyal rendelkezik.

Berlász Jenő: *Az akadémiai könyvtár történetének vázlata.* (Magyar Könyvszemle, 1956. 202—216. l.)

Hellebrant Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke.* Budapest, 1886. A kötet 466 ősnymtatvány leírását tartalmazza.

Ráth György *könyvtára.* (Akadémiai Értesítő. 1905. 609. és 620—623. l.) Összesen 141 darab XV. századi nyomtatványt sorol fel.

3. *Eötvös Lóránt Tudományegyetem Könyvtára, Budapest.* Számos régi, részben még középkori gyűjtemény anyagából keletkezett. Ezek egyike és legjelentősebbje a nagyszombati jezsuita kollégiumé volt, mely 1635-ben, az egyetem alapításakor annak könyvtárává lett. 1777-ben az egyetemmel együtt Budára, majd 1784-ben Pestre költözött. Ekkorra már igen jelentős régi könyvanyaggal, köztük igen sok XV. századi nyomtatvánnyal rendelkezett. Ezek száma jelentősen megnőtt *Mária Terézia* és *II. József* szekula-

rizációs rendelkezései alapján, mely a feloszlatott — elsősorban jezsuita és pálos — rendek könyvtárait ide utalta. Így az évszázadok során Magyarországon még megmaradt ősnyomtatványok jelentős része itt gyűlt össze. Ezért a hazai könyv- és könyvtörténeti szempontból kimagasló értéket képvisel ez a ma 1094 darabból álló ősnyomtatvány-gyűjtemény.

Pray Georgius: Index rariorum librorum bibliothecae universitatis regiae Budensis. Tom. I—II. Budae, 1780—81.

4. *Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsa.* E dunamenti város ősi érseki székhely, melynek értékes középkori könyvtára ma csupán híres humanista érsekeinek díszes sorából (*Várady István, Handó György, Váradi Péter és Geréb László*) következtethetünk. Ebből azonban a török pusztítása következtében csupán két ősnyomtatvány maradt meg. Azokat is csak a gyöngyösi ferences könyvtár tudta megőrizni az évszázadok viharaiiban. A mai könyvtár igazi alapjait *Patachich Ádám* vetette meg több, mint 16 000 kötetes könyvtárával (1784). Utóda *Kollonich László* érseksége alatt a könyvtár tovább fejlődött. Ők ketten szerezték a ma meglevő 511 ősnyomtatvány túlnyomó többségét. A könyvtár állománya meghaladja a 86 000 kötetet.

Winkler Pál: A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története. Kalocsa, 1932.

5. *Püspöki könyvtár, Székesfehérvár.* A könyvtárat 1777-ben alapították, de csak *Pauer János* püspöksége alatt (†1891) emelkedett a mai színvonalára. *Pauer* különösen ősnyomtatványokat gyűjtött, melyeket első sorban a bécsi és müncheni udvari könyvtárak duplumaiból szerezte be antikváriusok közbejöttével. A könyvtár ma kb. 30 000 kötetes, ősnyomtatvány-gyűjteménye pedig 506 művet számlál.

Kuthy István: Emlékek a székesfehérvári könyvtár múltjából. Székesfehérvári Szemle, 1937.

6. *Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom.* A könyvtár középkori eredetre vezethető vissza. Az érseki és főkáptalani könyvtár egyesítéséből 1876-ban keletkezett. A törökök elől az egész akkori esztergomi klérus a felvidéki Nagyszombatba menekült. Idekerült a *Lippay György* érsek (†1614) által megvett közel kétezer kötetes *Fugger Antal*-féle könyvtár, mely a saját és *Szelepcsényi György* (†1685) érsek könyvtárával együtt a ma is külön kezelt ún. bibliotheca vetus-t képezik. Csak 1821-ben költözött vissza a könyvtár Esztergomba. Állománya meghaladja a 150 000 kötetet, ősnyomtatványainak száma pedig ma 306.

[*Pribély Franciscus*:] *Incunabula typographiae... in ven. Capituli E. M. Strigoniensis bibliotheca prefulgentia.* Tyrnaviae, 1840. Ez az első magyarországi kizárólag ősnyomtatványokat tartalmazó nyomtatott jegyzék. Meglehetősen primitíven leírva, csupán 32 ősnyomtatványt foglal magában.

7. *Simor Könyvtár, Esztergom.* A könyvtárat *Simor János* hercegprímás (†1891) gyűjtötte össze. Ma is a primási palotában van elhelyezve, mint

egységes történelmi gyűjtemény. A 30 000 kötetet meghaladó könyvtárban több, mint négyszáz ősnymotatvány volt, melyek közül ma csupán 263 található. E könyvtár helyiségében tárolják ma az *esztergomi papnevelde könyvtárát* is, mely további 28 ősnymotatvánnyal rendelkezik.

[Sulyánszky Antonius:] *Catalogus bibliothecae Joannis cardinalis Simor*. Strigonii, 1887. E katalógus a supplementummal együtt 276 évszamos ősnymotatvánnyal tesz említést.

8. *Szent Benedekrend Központi Könyvtára, Pannonhalma*. E gyűjteményt tartjuk a legrégebb hazai könyvtárnak, melynek 80 kódexéről már egy XI. századi oklevél említést tesz. A könyvtár 1658-ból fentmaradt katalógusa pedig 2018 műről számol be 2318 kötetben. A rendház 1786—1802 között fel volt oszlatva, könyvtára pedig a pesti Egyetemi Könyvtárba került, melyből kb. kétszáz kötet került csak vissza az újjraalapításkor. Az azóta rohamosan fejlődött könyvtárnak ma közel negyedmillió kötetes állománya van, közöttük 251 ősnymotatvány.

Csapodi Csaba: *A legrégebbi magyar könyvtár belső rendje*. (Magyar Könyvszemle, 1957. 13—22. l.)

Catalogus librorum omnium conventus S. Martini de S. Monte Pannoniae anno 1658. Edidit et praefatione illustravit Victor Récesey. Budapest, 1902.

Récesey Viktor: *Ősnymotatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban*. Budapest, 1904. A kötet 232 ősnymotatvány leírását adja.

9. *Püspöki Papnevelőintézet Könyvtára, Győr*. A könyvtárat 1688-ban alapították. A szépen fejlődő könyvtárba 1872-ben olvasztották bele a XVII. század elején alapított székesegyházi könyvtárat. Ez utóbbi gyűjteménnyel került a könyvtárba a legtöbb ősnymotatvány is, melyeknek száma ma 201. Magának a könyvtárnak állománya meghaladja a 65 000 kötetet.

Aistleitner József: *A győri püspöki nagyobb papnevelő intézet könyvtárának ősnymotatványai*. Győr, 1932. Korszertően ismertet 172 művet.

10. *Tiszavidéki Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen*. A könyvtár több, mint négyszáz évig a református kollégiumé volt. Mint ilyen, hazánk igen jelentős tudományos könyvtárává fejlődött. Az évszázadok során — főleg a külföldet járt diákok ajándékaiból — igen értékes, régi könyvek is gyűltek itt össze. A ma több, mint 300 000 kötetes könyvtár így 146 műből álló ősnymotatvány-gyűjteményt tart nyilván.

Varga Zsigmond: *A debreceni református főiskola nagykönyvtára írásban és képen*. Debrecen, 1934. I—II. kötetben, mely 144 darab XV. századi nyomtatványt ír le.

11. *Főegyházmegyei Könyvtár, Eger*. *Eszterházy* Károly püspök alapította a könyvtárat (1793), ki azt az általa tervezett, de létre hozni nem sikerült egyetem könyvtárának szánta. A nagy költséggel és szorgalommal összegyűjtött könyvtárba számos XV. századi nyomtatvány is került az akkori külföldi aukciókról. Ennek köszönhető, hogy a ma kb. 76 000 kötetes

könyvtár, mely részben az egyik legszebb hazai könyvtárteremben van elhelyezve, 99 ősnymtatványt mondhat magáénak.

[Michalek Manó:] *Az egri érseki könyvtár szakszerű címjegyzéke*. Eger, 1893. + két pótfüzet az 1894. és 1900. évekből. Összesen 78 ősnymtatványt sorol fel.

12. *Egyházmegyei Könyvtár, Szombathely*. A ma kb. 55 000 kötetből álló könyvtárat Szily István püspök alapította (†1799). Ugyancsak ő volt, aki a 96 műből álló ősnymtatvány-gyűjteményt is megszerezte. Külön-gyűjteményként kezelik Szily utódjának, Herzan Ferenc bíborosnak érdekes könyvtárát, melyben további hat ősnymtatvány található.

Pálinkás Géza: *A szombathelyi székesegyházi könyvtár régi kéziratainak és ősnymtatványainak jegyzéke*. (Vas megyei régészeti egylet évkönyve, 1891/2. 25—44. l.) 93 ősnymtatványt említ.

A felsoroltakon kívül hazánk még egy-két tucat más könyvtárában is vannak ősnymtatványok. Ezek közül egyenként negyven-ötven darabbal rendelkezik: *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Országos Történeti Múzeum, Kegyeztanítórend Központi Könyvtára, Központi Papnevelde Könyvtára, Ráday Könyvtár, Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Könyvtára*, (valamennyi Budapesten), Szegeden a *Városi Somogyi Könyvtár* és a soproni *Berzsenyi (volt evangélikus) gimnázium könyvtára*.

Segesváry Viktor: *A Ráday könyvtár ősnymtatványainak katalógusa*. (A Ráday gyűjtemény évkönyve 1955. 96—102. l.) Az összeállítás 46 ősnymtatvány címet közöl.

Németh Sámuel: *A soproni evangélikus liceum könyvtárának érdekességei: inkunábulák, unikumok*. Sopron, (1939). A jegyzék 42 ősnymtatványt sorol fel.

Müllner Máttyás: *Adatok a soproni ev. lyceumi könyvtár történetéhez*. (Magyar Könyvszemle, 1880. 3—4. l.) Csupán 22 drb. XV. századi nyomtatványt tartalmaz.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a hazai könyvtárakban ma kb. 7000 ősnymtatványt őriznek. Ezzel Magyarország a többi országok között viszonylag előkelő helyet foglal el, hiszen hozzávetőleg hasonló számú XV. századi nyomtatvánnyal rendelkezik Belgium és Hollandia is.²⁰ A kb. 7.000 mű közel a kétharmada a három nagy, állami könyvtaré (Országos Széchényi Könyvtár, Budapesti Egyetemi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára) Budapesten. Miután a mai nagyobb gyűjtemények rendszerint több, régebbi könyvtár anyagából tevődtek össze, a duplumok száma meglehetősen magas.

Az ősnymtatványok jelentős része, kb. harminc százaléka egyházi, elsősorban katolikus könyvtaré. A XV. századi nyomtatványok megoszlása e könyvtárakban lényegesen egyenletesebb, mint az államiakban. Miután a ma egyházi kézen levő könyvtárak zömmel komoly történelmi múltta tekinthetnek vissza, nem meglepő, ha azok csaknem valamennyiében találunk — természetesen különböző mennyiségben — ősnymtatványokat. A katolikus könyvtárak közül kettőben több, mint félezer, további négyben pedig egyenként 2—300 ősnymtatvány található.

A hazai könyvtárakban őrzött XV. századi nyomtatványok zöme, az akkori könyvtermelésnek megfelelően, német és olasz eredetű. Ha kisebb számban is, de képviselve van Franciaország, valamint Belgium, ill. Hollandia több nyomdája. Az ibériai félszigetről csupán egy-két ősnymtatvány jutott el Magyarországra. A skandináv és az angol nyomdászati értékes termékeiből azonban egy sem. Csehország és a Balkán-félsziget — ez utóbbi igen ritka — nyomdatermékei viszont szerepelnek a gyűjteményekben, ez azonban földrajzi helyzetünkől csaknem természetesen következik.

A gyűjteményekben több, eddig teljesen ismeretlen, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztősege számára is új ősnymtatvány található; számos olyan, melynek megfelelő leírását illetve nyomdász-meghatározását hiába keressük a nemzetközi szakirodalomban.²¹ Szép számban vannak még variánsok és olyan ritkaságok, melyekből a GW csupán néhány példányt ismer.

A fent közölt ismertetés, illetve áttekintés saját kutatásaim eredménye, így azt nem lehet sem teljesnek, sem tökéletesnek mondani, bár nagyjából a tényleges helyzettől nem állhat messze.

A magyarországi könyvtárakban őrzött ősnymtatványok pontos és részletes feltárása kollektív munka keretében a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából már folyik. Az adatgyűjtés már meglehetősen előrehaladott állapotban van, így remélhető, hogy egy-két év múlva sajtó alá kerülhet könyvtáraink közös ősnymtatvány-katalógusa.²²

Jegyzetek

1. Fitz József: *Hess András, a budai ősnymdász*. Budapest, 1932.
2. *Fitz i. m.* 155. l.
- 2a. Soltész Zoltánné: A második magyarországi ősnymda nyomai Magyar Könyvszemle, 1958. 144—157. l.
3. *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Budapest, 1942.
4. A) *Raynerus de Pisis: Anterior pars Panthologiae*. Nürnberg: Koberger 1477. Hain 13018. Esztergom, főszékesegyházi könyvtár. B) *Nicolaus de Ausmo: Supplementum summae Pisanellae*. [Venezia: V. de Spira 1473. VII. 25 előtt] Hain 2150. Budapest, OSZK. C) *Aristoteles: Opera*. Vol. I—V. Venezia: A. Torresanus & B. de Blavis 1483—4. GW 2337. Párizs, Bibliothèque Nationale. D) *Statuta urbis Romae*. [Roma: U. Han cca 1471] Hain 15019. Ismeretlen gyűjtőnél az USA-ban.
5. Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. XI. köt. Pest, 1855. 454—5. l.
6. GW 5968—70, 6051, 6116, Hain 11888, 13790, 15518 stb.
7. Feltehetően ilyen az OSZK-ban őrzött aranynyomásos ajánlással ellátott, augsburgi kiadású *Thuróczy*-krónika is.
8. Hoffmann Edit: *Régi magyar bibliofilek*. Budapest, 1929.
9. Nyomatott exlibris-e a XVI. század legvégéről az első ilyen jellegű ismert hazai nyomtatvány.
10. Ábel Jenő: *A bártfai Szent Egyed templomának könyvtára*. Budapest, 1885.
11. Müller, F.: *Die Inkunabeln der Hermannstädter „Capellenbibliothek“*. H. é. n.

12. Végh Gyula: *Budai könyvtárak jelvényei*. Budapest, 1923.
13. Hubay Ilona: *Missalia hungarica*. Budapest, 1938.
14. Érdekes megjegyezni, hogy a Missale, melyre a belga királyok ma is a koronázási esküt teszik, ugyancsak a Korvina egyik rendkívüli szépségű darabja.
15. Gulyás Pál: *Bibliotheca Joannis Sambuci*. Budapest, 1941.
16. Vö. *Bibliotheca Zrinyiana*. Wien, 1893.
17. *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Telesi de Szék*. Partes I—IV. Viennae, 1796—1819.
18. *Catalogus bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchenyi*. Sopron, 1799; ehhez még több supplementum.
19. A magyarországi ősnymtatványirodalomról igen jó, de magukról az ősnymtatványgyűjteményekről meglehetősen hibás áttekintést nyújt Kurt Ohly cikke: „*Der gegenwärtige Stand der internationalen Inkunabelinventarisierung*.” (Beiträge zur Inkunabelkunde. Neue Folge. I. 8—30. 1.)
20. Vö. Kurt Ohly említett cikkével.
21. Borsa Gedeon: *Two unrecorded incunabula*. Book Collector, London 1957. 259—262 l.
22. Vértesy Miklós: *Országos ősnymtatvány katalógus*. Könyvtáros, 1957. 192. l.

FÜGGELÉK

A hazai könyvtárakban levő legrégebb (1470 előtt készült) és általam ismert ősnymtatványok rövid jegyzéke:

MAINZ

A 42 soros biblia nyomdása (Gutenberg, Johann).

1. [1454/55 táján] GW 4101 = H 3031

Biblia.

a) Bpest, Orsz. Széchényi Ktár (csupán egy hártya levél negyede);

b) Weinberg József közlése szerint (Könyvtáros, 1957. 368. l.) volt belőle Szegeden egy csonka példány, melyet a később híressé vált Wells (Weisz) Gabriel antiquárius vitt magával külföldre, ahol azt levelenként értékesítette. Ez azonban tévedés. A Wells-féle példány ugyanis 1921-ben Mannheimből (Zouche bárónó könyvtárából) került New Yorkba. (Vö. Stöwesand, Rudolf: Noch unbekannte Gutenbergbibeln. Börsenblatt für den deutschen Buchhandel. Frankfurt. 1957. 1571. l.)

c) Bpest, MTA könyvtárában volt egy levélnyi töredék a fent említett példányból Wells ajándékából, mely azonban 1945 óta nem található.

Fust, Johann & Schöffer, Peter

2. 1459. X. 6. GW 9101 = HR 6471

Duranti Guillelmus: Rationale divinatorum officiorum.

Esztergom, Bibliotheca (hártya péld.).

3. 1462. VIII. 14. GW 4204 = HC 3050

Biblia.

(A gyöngyösi volt ferences könyvtár példánya jelenleg nem található.)

4. [1467 március előtt] GW 2872 = H 1957
Augustinus Aurelius: De arte praedicandi.
a) Bpest, Orsz. Széchényi Ktár.
b) Bpest, Egyetemi Ktár.

Schöffler, Peter

5. 1469. VI. 13. H 1481 = BMC. I. 25. (IC 135)
Thomas de Aquino: Super quarto libro Sententiarum.
Bpest, Orsz. Széchényi Könyvtár.

STRASSBURG

Mentelin, Johann

6. [nem 1466 után] H 5034 = BMC. I. 51. (IB 504a)
Johannes Chrysostomus: Homiliae super Matthaeum.
Bpest, Egyetemi Könyvtár.
7. [1466 táján] GW 2871 = H 1956
Augustinus Aurelius: De arte praedicandi.
a) Bpest, Egyetemi Könyvtár.
b) Bpest, MTA könyvtára.
8. [nem 1469 után] GW 2749 = H 1888
Astesanus: Summa de casibus conscientiae.
Kalocsa, érseki ktár.

Rusch, Adolf

9. [1467. VII. 20 előtt] H 13669 = BMC. I. 60. (IC 638)
Rabanus Maurus: De sermonum proprietate.
a) Győr, papnevelde ktára.
b) Székesfehérvár, püspöki ktár.

Eggestein, Heinrich

10. 1466. V. 24. GW 4205 = H 3037
Biblia.
Pécs, Egyetemi Könyvtár (hártya pld.).
11. [1468—70 táján] GW 4207 = H 3035
Biblia.
Bpest, MTA könyvtára.

A Henricus Ariminensis nyomdásza

12. [nem 1468 után] H 10184 = BMC. I. 76. (IC 848)
Petrus Lombardus: Sententiarum libri IV.
a) Bpest, Orsz. Széchényi Ktár.
b) Bpest, Egyetemi Könyvtár.

KÖLN

Zell, Ulrich

13. [1466/67 táján] GW 1554 = H 7631
Alphabetum divini amoris.
Bpest, Orsz. Széchényi Ktár.

14. [1466/67 táján] HC 7694 = H 7666 = BMC. I. 179. (IA 2706)
Gerson Johannes: De pollutione nocturna.
 Bpest, Orsz. Széchényi Ktár (töredék).
15. [1467 táján] H 7690 = Voullième: Köln 486
Gerson Johannes: Tractatus de cognitione castitatis.
 Bpest, Orsz. Széchényi Ktár.

AUGSBURG

Zainer, Günther

16. 1469 GW 2852 = H 2124
Auerbach Johannes: Summa de auditione confessionis.
 Bpest, MTA ktára.

SUBIACO

Sweynheym, Konrad & Pannartz, Arnold

17. [1465. IX. 30 előtt] GW 6742 = H 5098
Cicero Marcus Tullius: De oratore.
 Bpest, Orsz. Széchényi Ktár.

RÓMA

Sweynheym, Konrad & Pannartz, Arnold

18. [1469. IX. 13 előtt] GW 4183 = H 3004
Bessarion: Adversus calumniatorem Platonis.
 a) Bpest, Orsz. Széchényi Ktár.
 b) Bpest, Ráday gyűjtemény.
19. 1469 H 10231 = BMC. IV. 9. (IB 17134)
Lucanus Marcus Annaeus: Pharsalia.
 Veszprém, püspöki ktár.

VELENCE

Johann von Speyer

20. [1469. IX. 18. előtt] H 13087 = BMC. V. 153. (IC 19506)
Plinius Secundus Gaius: Historia naturalis.
 Debrecen, ref. nagyktár.

A fenti jegyzék folytatása az 1470. évtől kezdve már ugrásszerű emelkedést mutatna: így egyedül a következő, 1470. esztendő további kb. negyven tételt jelentene.

Wiegendruck-Sammlungen in Ungarn

BORSA GEDÉON

Wenn auch die Druckkunst im 15. Jahrhundert in Ungarn von kurzer Dauer war, begann das Sammeln von gedruckten Büchern doch ziemlich früh. Auch in dieser Hinsicht nahm die berühmte Bibliothek des Königs Matthias Corvinus, die „Bibliotheca Corvina“ einen hervorragenden Platz ein. Heute kennen wir nur mehr wenige Wiegendrucke, die aus dieser Bibliothek stammen. Die Buchsammlungen der ungarischen humanistischen Zeitgenossen des Königs Matthias hatten ein ähnliches Gepräge, waren aber natürlich viel bescheidenerer Art. Auch die lebhafteste Verlagstätigkeit der damaligen Ofner Buchhändler weist auf den grossen Aufschwung der zeitgenössischen Buchkultur hin.

Die länger als 150 Jahre währende Türkenherrschaft (1526—1686) zerstörte aber diese Kultur fast vollkommen. Nur in den, der Verwüstung weniger ausgesetzten Teilen des Landes, in Oberungarn und Siebenbürgen, sind Reste dieses blühenden Kulturlebens erhalten geblieben.

Im Laufe des 16. und 17. Jahrhunderts traten mannigfaltige, lange dominierende Umstände auf, die das Sammeln von Inkunabeln nicht begünstigten (Kriege, Reformation, Geldmangel, die Bevorzugung von Neuausgaben, die Verbreitung des Gebrauchs der Muttersprache in der Literatur, etc.). Aus diesem Grunde kann vom zielbewussten und intensiven Sammeln der Wiegendrucke in Ungarn wieder nur von der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts an gesprochen werden. Nur in den letzten Jahrzehnten dieses Jahrhunderts fanden sich in den Reihen des hohen Klerus und der Aristokratie Sammler, die für diese Passion über entsprechende Geldmittel verfügten: es wurden zu jener Zeit fast so viele Inkunabeln erworben, wie seit dem 15. Jahrhundert insgesamt in Ungarn erhalten geblieben sind. Ein ziemlich grosser Teil dieser Wiegendrucke gelangte auf Grund einer Verordnung des Kaisers Joseph II. aus den Bibliotheken der aufgelösten Orden in die Bestände der Pester Universitätsbibliothek. In den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts wurden die Nationalbibliothek Széchényi und die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gegründet. Zur Zeit verfügen im Lande die drei genannten Bibliotheken über die bedeutendsten Wiegendruck-Sammlungen.

Von der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts an befanden sich auch in den Reihen des Kleinadels und des Bürgertums mehrere Bibliophile von Bedeutung. Die Epoche vor dem Ausbruch des ersten Weltkrieges — ähnlich derjenigen vor dem Ende des 18. Jahrhunderts — zeigt wieder einen grossen Aufschwung im Sammeln der Wiegendrucke in Ungarn.

Für die letzten Jahrzehnte ist, in grösseren Sammlungen, die Anhäufung der aus dem 15. Jahrhundert stammenden Drucke kennzeichnend: die bereits vorhandenen Wiegendruck-Bestände wurden durch Nachlass vieler Bibliophilen und durch Bibliotheken aufgelöster Orden bereichert. Fast ohne Ausnahme befinden sich heute die in Ungarn erhalten gebliebenen Wiegendrucke in staatlichem oder kirchlichem Besitz.

Im weiteren gibt der Artikel eine kurze historische und literarische Übersicht jener ungarischen Bibliotheken, die über mehr als 100 Inkunabeln verfügen.

Die ungarischen Bibliotheken verwahren insgesamt annähernd 7000 Wiegendrucke, von denen fast 2000 im kirchlichen — hauptsächlich katholischen — Besitze sind. Die Sammlungen sind konzentriert: in den bereits erwähnten drei grossen staatlichen

Bibliotheken werden annähernd 4000 aus dem 15. Jahrhundert herrührende Drucke betreut.

Die im Artikel enthaltene Zusammenstellung beruht auf einer Privatübersicht; gegenwärtig ist die Anfertigung eines gemeinsamen Inkunabel-Kataloges mittels kollektiver Arbeit im Gange.

Der Artikel enthält einen Anhang, der eine Aufstellung über die ältesten, vor 1470 erschienenen und in ungarischen Bibliotheken verwahrten Wiegendrucke darstellt.

A bécsi Magyar Hirmondó (1789—1803)

KÓKAY GYÖRGY

1

Nemzeti nyelvű hírlapirodalmunk a XVIII. század végén a magyar felvilágosodás politikai, nyelvi és irodalmi mozgalmaival kapcsolatosan jött létre. Megindulását és viszonylag gyors kifejlődését részben e mozgalmaknak, részben pedig a felvilágosodott abszolutista uralkodók, elsősorban a *II. József* alatti enyhébb cenzúra-viszonyoknak köszönheti. Jellemző, hogy első magyar nyelvű újságunk, a Pozsonyban 1780-ban indult *Magyar Hirmondó* után közvetlenül következő hírlapjaink nem is hazánk területén, hanem Bécsben jelentek meg. Így Bécs — *Bessenyei* és a többi testőr-íróink révén — nemcsak nemzeti irodalmunk újjászületésének, hanem a magyar időszaki sajtó kifejlődésének is színhelyévé vált. Itt indította meg 1786-ban a *Magyar Kurirt Szacsvay* Sándor, nemzeti hírlapírásunk első kiemelkedő, felvilágosult szellemű alakja.

Kevésbé ismert e korszak másik jelentős újságja, a szintén Bécsben megjelenő *Magyar Hirmondó*, amelyet *Görög Demeter* és *Kerekes Sámuel* szerkesztett, és amely 1789-ben indult *Hadi és Más Nevezetes Történetek* címmel. E lapot az a körülmény teszi jelentékennyé, hogy körülötte ott találjuk a kilencvenes évek reform-mozgalmainak legkiválóbb képviselőit. Indulására a nemességnek a *II. József* uralkodása végére kifejlődő ellenzéki, nacionalista mozgalma adott alkalmat. A lap szerkesztői e mozgalomnak a legnemesebb irányzatát képviselik: nem a rendi kiváltságok sérelmét, hanem a nemzeti követeléseket hangsúlyozták, elsősorban nyelvi és irodalmi téren. Élesen elítélték e nacionalizmus üres külsőségeit, és inkább gazdasági és kulturális reformokat sürgettek. Ezáltal kapcsolatba kerültek a magyar értelmiség legkiválóbbjaival — elsősorban az írókkal — akiknek a törekvéseit lelkesen támogatták. A reformokért küzdő értelmiség radikális képviselői közül néhányan egészen közeli viszonyban voltak; mindenk előtt *Hajnóczy* Józseffel, aki egy ideig közvetlen munkatársuk is volt. Természetesen sem a cenzúra-viszonyok, (főleg a későbbi években) de maguk az események sem tették azt lehetővé, hogy lapjukban mindvégig egyformán éles és radikális irányzatot képviseljenek. De ellentmondásaikkal és látszólagos hiányaikkal is lényegében a korszak bonyolult viszonyait tükrözték, és azokat a társadalmilag fejletlen állapotokat, amelyek között a haladás híveinek harcolniuk kellett. A változó körülmények ellenére is két területen változatlan maradt mindvégig a programjuk: a nemzeti nyelvért és irodalomért folytatott harc — és azon igényük terén, hogy olvasóikat szélesebb látókörű, az európai események között is tájékozódni tudó, reformok irányában fogékony emberekké neveljék.

Indokolt tehát, hogy alaposabban megismerjük e hírlapunkat, és ne tekintsük első újságainkat egyszerűen „színtelenek”-nek és „naivok”-nak, mint ahogy azt *Ferenczy József tette hírlap-történetében*.¹ A valóság éppen az, hogy e lapjaink — természetesen a kor hírlapírásának színvonalán — gyakran színesen tükrözik az eseményeket és nem egyszer arról tanúskodnak, hogy szerkesztőiknek határozott mondanivalóik és célkitűzéseik voltak. Úgy is mint ennek az eseményekben és törekvésekben oly gazdag korszaknak forrásai, de úgy is, mint koruk szellemi mozgalmainak jelentékeny tényezői méltán tarthatnak nagyobb érdeklődésre számot nemcsak a szorosabb értelemben vett sajtótörténeti kutatásoknál, hanem a magyar társadalom- és irodalomtörténet tanulmányozásánál is.²

A bécsi *Magyar Hirmondó* 1789. július 7-én indult. Megjelenésére látványosan a török háború adott okot; erre vall legalábbis első címe (*Hadi és Más Nevezetes Történetek*), és az első számok tartalma. A valóságban azonban nem csupán, sőt nem is elsősorban az volt a szerkesztők célja, hogy olvasóiknak a háborús eseményekről beszámoljanak, hanem ennél sokkal jelentősebb volt a programjuk. Az 1788—1789-es török háború a végsőig fokozta a nemesség elkeseredését *II. József* uralma ellen. E rendi mozgalom, bár tartalmazott szűk osztályérdekeket feltű szempontokat is, mégis azáltal, hogy a nemzet hagyományait és sajátosságait semmibe vevő uralkodó intézkedései ellen irányult, az egész nemzet érdekeit is szolgálta. Az erőszakosan germanizáló rendeletek visszahatásaképpen újra divatba jön a nemzeti viselet és fellendül az a mozgalom, amely a magyar nyelv kifejlesztéséért száll síkra. A *Hadi Történetek* írói ebbe a nemesi nacionalista mozgalomba kapcsolódtak bele újságuk által.

Az előfizetési felhívásként kiadott *Tudósítás*-ban ezt írják: „Ha megtekintjük, hogy annyi jeles Hazánkfiai összevetett erővel iparkodnak a tudományoknak Hazai Nyelvünkön való gyarapításán, . . . lehetetlen, hogy az érzékeny Hazafinak szívét az öröm el ne fogja. E nemes példa minket is fel gyulasztott képzelvén ezen idő szakaszszát egy olyan szerentsés Epokának, mellyben Magyar Nemzetünk fényét s magával született erejét mind kardjával, mind pennájával meg mutathatja.”³ A haditudósítások mellett tehát a nemzeti kultúra fejlesztését akarják szolgálni. Gondot fordítottak az ifjúságnak az újságolvasás által való nevelésére is, folytatva ezzel elődeik hagyományát:⁴ „Fő tzielünk a Magyar Ifiúság: arra tehát a kegyességre nagyon kérjük Tittl. Director vagy Professor Urakat, hogy a szegényebb tanulóknak neveit, kik, mind a tudományokban, mind a szeléd maga viselésekben első, fel-küldeni méltóztassanak, hogy azoknak Írásunkat ingyen le küldögethessük. Mi itten sem a külömbféle hitet vagy vallást, sem a Nemzetet tekintetbe nem vesszük, tsak hogy a jeles Ifiu a Hazai nyelvet értse.”⁵ Már e sorok is felvilágosodott gondolkozásra vallanak társadalmi, nemzeti és vallási téren egyaránt.

Az 1789. július 7-én megjelent első számban már arról számolhatnak be, hogy felhívásuk nem talált süket fülekre. „Hozzánk annyifelől utasított leveleik az előfizető Uraknak, s azokban született nyelvekhez, s írásunkhoz mutatott hajlandóságok elegendőképpen bizonyítják, mennyire betsüljék a közjóra tzelőző igyekezetet.”⁶ Néhány hónap múlva, a szeptember 25-i számban szintén lapjuk megértő fogadtatásáról írnak: „Minden renden lévő

kedves Hazánkfiái, hozzánk gyakor izben botsátani méltóztatott betses Leveleikben erántunk való indulatjokat, s szives igyekezetü foglalatosságunkkal való tökéletes megelégedéseket úgy tették nyilván valóvá; hogy reánk olly szép neveket ruháztak, amellyeket tsak az által érdemelhet valaki, ha szembe tűnőképpen meg-bizonyítja, hogy Hazája boldogságának kész minden tehettségét fel-áldozni.”⁷ E cikkben is „született nyelvünk” szeretetére, megbecsülésére való nevelést és ezáltal a „pallérozott nemzetek boldogságában” való részesülést nevezik lapjuk főcéljának. Végre az október 23-i számban nyíltan kimondják: az újságot nem szándékozzák a béke helyreálltával se megszüntetni, hanem más címen tovább folytatják. Mindazt közölni akarják, „amit egy magyarnak, úgy mint magyarnak különösen hazájáról; úgy pedig, mint okos embernek s világ lakosának, más esmeretes országairól s tartományairól is a világnak tudni szükséges, hasznos és gyönyörűség.”⁸ E másik szempont és cél: a haza és a világ eseményeiről való tájékoztatás ígérete szintén nagy jelentőségű, ha tekintetbe vesszük, hogy a nemesség nagy része parlagi, a saját kúriáján túl nem látó s a világ eseményeivel nem törődő életmódot folytatott. *Bessenyei A filozofus* c. vígjátékában Pontyiról azt is megtudjuk, hogy újságot sem olvas, hanem csak a kocsisa által értesül a politikai eseményekről. A nemességnek e világtól és egymástól való elzárkózottsága ellen vette fel a harcot tíz évvel ezelőtt *Rát* Mátyás is, az első magyar újságnak, a pozsonyi *Magyar Hírmondónak* a szerkesztője. Az 1779-ben kiadott „Előre való tudakozás” szerint ő is azt tekintette lapja főfeladatának, hogy változtatson azokon az állapotokon, amelyek szerint „hazánk fiai oly szertelen esmeretlenségben élnek, mint a féreg a dióban.” De Pontyinak nemcsak a politikai, hanem a földrajzi ismeretei is nagyon hiányosak voltak. Erre is gondolhattak *Görögék*, amikor lapjukhoz időnként térképeket is mellékeltek, melyeket az ő anyagi támogatásukkal, legkiválóbb rézmetszőink készítettek.

Az újság megindítására a török háború csak alkalom volt. A szerkesztők valószínűleg ezzel akarták a közönség érdeklődését vállalkozásuk iránt felkelteni, azoknak a köröknek a figyelmét pedig, amelyek ellenségesen nézték a nemzeti nyelv és irodalom megújításának ügyét, elterelni valódi céljukról. Ez magyarázza meg azt, hogy az első számok jóformán nem is hírlap-formában jelentek meg, hanem csaknem kizárólag a török háború történetét tartalmazták folytatásokban; és azt is, hogy valódi programjukat csak később, időről időre halogatva tárták fel.⁹ Vállalkozásuk, mint láttuk, nem talált részvétlen fogadtatásra.

2

Kik voltak a szerkesztők — és kik az olvasók? *Görög* Demeter és *Kerekes* Sámuel nevéhez fűződik az újság megindításán kívül csaknem egész fennállása a lapnak (amely kiválásuk után rövidesen megszűnt). Mindketten Bécsben nevelődtek; *Görög Kolonics* László gróf mellett, *Kerekes* pedig a *Dobozy* családnál. *Görög* Demeter egyébként Szabolcs megyei köznemesi családból származott.¹⁰ Ő is, akárcsak annak idején *Bessenyei*, felcserélte tiszántúli sáros hazáját Béccsel, a XVIII. század végének fényes világ- városával, amely a felvilágosodásnak is egyik gócpontja volt. Iskoláit elő-

zőleg Debrecenben, Ungváron és Nagyváradon végezte, Bécsben pedig jogot hallgatott. A nagyvárosi élet örömei és a főúri környezet kényelme (melyhez nevelői állása révén jutott) —, sok kortársával ellentétben — nem elémítette ki becsvágyát. Azért tanult és dolgozott, hogy szabad idejében elmeheessen jóbarátjának, *Kerekes* Sámuelnek a lakására, amely a bécsi magyar testőrök találkozóhelye volt.¹¹ Itt szőtték terveiket azok a fiatal magyar írók, akik a császárvárosban belekóstoltak a modern európai kultúrába, hogy miként lehetne ebbe az elmaradt Magyarországot is bekapcsolni. Ezeken a megbeszéléseken az írókon kívül a bécsi magyar értelmiség más tagjai is résztvettek: testőrök, orvosok, szerzetesek és diákok. *Széchenyi* Ferenc titkárával képviseltette magát. Kapcsolatban álltak ugyanis a haladó és nemzeti érzelmű főnemessel is. Vállalkozásukat (melynek gondolata nyilván ezeken a megbeszéléseken merült fel) *Széchenyi* Ferencen kívül *Festetics* György is támogatta. E vállalkozás nemcsak az újság kiadásából, hanem az ahhoz csatolt térképek és költséges rézmetszetek készítéséből is állott. Az a nagy apparátus, amelyet e metszetek elkészítése céljából foglalkoztattak, a legkiválóbb magyar rajzolókból, és rézmetszőkből tevődött össze. A lap jövedelmét és támogatóik anyagi segítségét jórészt erre a célra használták fel.¹²

Az, hogy a szerkesztést miképp osztották meg egymás között, nem tűnik ki az újságból. Ha szerepel is nevük a lapon valamilyen vonatkozásban, többnyire egymás mellett olvasható mindkettőjüké. Minden jel arra mutat, hogy a legnagyobb egyetértésben működtek egymás mellett. „Ketten ugyan, de mindenkor egy lélekkel dolgoztak ők már 12 esztendőktől fogva edes Hazájoknak szentelt igyekezetekben” — írja a *Magyar Hírmondó* egyik későbbi szerkesztője *Kerekes* halála alkalmával. A hetenkint kétszer megjelenő újság szerkesztése két személy részére is fázasztó munka lehetett. „Mit tégyen minden héten kétszer, még pedig nagy sietséggel (amit t. i. az ily Munka kíván) az Érdemes Közönség elébe ki dolgozott Munkát botsátani; s mennyi fáradságba kerüljön olyan Documentumok után irni most, hogy idővel azokra mint egy igazság kútfeje méhessenek a História Írók, bizonyosságért; mit tégyen mondom, nem tsak mára, hanem sok esztendő előre irni: azt tsak a dolognak esmerői, s a Munkák igaz érdemének értelmesebb meg fontolói tudják meg ítélni.”¹³ *Kerekes* korai halálát és *Görög* egészségének megromlását is jórészt e fázasztó munka okozhatta.

Kerekes halála után, 1800-tól kezdve rövid ideig *Takács* József, majd *Sándorffy* József dolgozott a *Magyar Hírmondó* szerkesztésén, később pedig *Kömlei* János és *Császár* József. Végül *Márton* József volt *Görög* Demeter szerkesztő-társa, akinek udvari nevelői kinevezésével 1803. március 29-én végleg meg kellett szűnnie a lapnak.

Az olvasók, mint már láttuk, szívesen fogadták az újabb bécsi magyar hírlap indulását. A továbbiak során, a későbbi számokban is több ízben olvashatunk elismerő sorokat az előfizetők köréből. 1790 elején egy nagyidai olvasójuk levelét közlik, melynek írója szintén dicséri *Görögék* vállalkozását: „Melly nagy háládatossággal tartozik a Magyar Haza, az Urak nemessen törekedő Társaságának, azt minden egyenes ítéletű Hazafi által láthatja. Mert tsak hat hónapok le folytával is sokat tsinált ezen érdemes kis Társaság annak ki pótolására, amit Öseinknek káros szunnyadozása el mulatott¹⁴...”

Nem is panaszkodnak —, ellentétben főleg az egykorú folyóiratokkal — az olvasók részvétlensége miatt. Előfizetőik számát illetően elfogadhatjuk Márton Józsefnek, az utolsó szerkesztőnek adatait reális számnak. Szerinte 1803-ban a *Magyar Hirmondó*nak „mintegy 1300 előfizetői... a Magyar Kurir íróinak adattak által, hogy újságaikat a félesztendő végéig a Hirmondó volt olvasóinak is küldöznék.”¹⁵ Ezt a számot erősíti meg *Légrády* Imre udvari ágens is, aki naplójában ugyanannyi előfizetőről tud, mint Márton: „... Végre 1801-nek vége felé Márton, ki annak folytatását Lőcséből Bécsbe érkezvén átvette; s 1803-ban Decsy Sámuelnek, a Magyar Kurir kiadójának 1300 előfizetővel végképp át is adta.”¹⁶ Ez a szám a korabeli viszonyokhoz képest aránylag magasnak mondható és azt jelenti, hogy az olvasók száma ennél is lényegesen nagyobb volt. Láttuk ugyanis, hogy egyes helyekre, főleg az iskolákba ingyen is küldték az újságot; és valószínűleg olvasták a korabeli olvasó-kabinetekben és klubokban is. Sőt ehhez még hozzávehetjük azokat is, akikhez bár csak közvetve, de mégis eljutottak a Magyar Hirmondó hírei: azokat a parasztokat, akiknek egyes jegyzők felolvasták az újságot.¹⁷ A *Magyar Hirmondó* népszerűségben túlszárnyalta a kor többi magyar hírlapját, és három évtizeddel később is úgy beszéltek róla, mint olyan lapról, amely jelentős mértékben hozzájárult a magyar újságolvasóközönség kialakulásához.¹⁸

Az olvasók társadalmi összetételére vonatkozóan *Szekeres* Atanáz cenzor egyik felterjesztéséből az derül ki, hogy a *Magyar Hirmondó*nak majdnem kizárólag rendi előfizetői voltak.¹⁹ A lap megindításával kapcsolatban már láttuk, hogy *Görögék* vállalkozásának egyik indítéka az a nemesi mozgalom volt, amely *II. József* rendeleteinek a visszahatásaképpen fejlődött ki, és amely a nemzeti sajátosságokért, a magyar nyelvért és viseletért, valamint az alkotmány visszaállításáért szállt síkra. E mozgalom 1789-ben, tehát a lap indulásának az évében még számíthatott az egész nemzet támogatására; bizonyos reménykedéssel tekintett rá a parasztság is.²⁰ A polgárság (amely Nyugaton a nemzeti sajtó létrehozója volt), hazánkban a XVIII. század végén még nagyon fejletlen és nagyrészt nem is magyar. Értelmiségünk ebben az időben már kialakulóban van ugyan, de társadalmi és világnézeti ellentétek következtében, távol áll attól, hogy egységes rétegnek nevezhesük. Nem csoda tehát, ha ilyen viszonyok között a hírlap előfizetői is elsősorban a köznemesség köréből kerülnek ki. (A főnemesekek közül csak elvétve akadt olyan, aki támogatta volna a nemzeti mozgalmakat.) Valószínű, hogy az értelmiség körében is olvasták *Görögék* lapját. Erre vallanak az újság cikkei, melyekből gyakran az derül ki, hogy írók, tanárok, jegyzők és papnövendékek szorgalmas olvasói voltak a bécsi magyar hírlapnak. De ebben az időben még nem mindig lehet éles megkülönböztetést tenni nemesi és értelmiségi elemek között, tekintettel arra, hogy az utóbbi éppen akkor volt kifejlődőben és kettejük közti határok gyakran elmosódtak. Így érthető, hogy a fent említett cenzori jelentés csaknem kizárólag rendi előfizetőkről beszél. Az előfizetőkön kívül, mint láttuk az iskolák ifjúságára is számítottak, mint olvasóközönségre, és nekik ingyen küldték meg a lapot. Folytatták ezzel a hazai latin nyelvű újságok által megkezdett és a pozsonyi *Magyar Hirmondó* által is átvett hagyományt, mely szerint az újságolvasást az ifjúság iskolai nevelésében segítő eszköznek szánták.²¹ — A parasztság

természetesen nem gondolhatott arra, hogy újságot járasson: az anyagi és szellemi elesettségben élő néphez azonban mégis eljutott a magyar újság: egyes helyeken a jegyzők felolvasták az összegyűlt parasztok előtt a magyar hírlapok híreit. Jellemző, hogy még ezt is milyen veszélyesnek találta a hatalom a maga szempontjából: attól félt, hogy gondolkodóbbak és tanultabbak lesznek a parasztok és politikai ismeretekre tesznek szert.

A *Magyar Hírmondó* szerkesztői az olvasókkal elsősorban levelezők által igyekeztek kapcsolatot tartani. Tudatosan törekedtek arra, hogy minél nagyobb levelező-gárdájuk legyen külföldön és belföldön egyaránt. „Mi azon igyekezünk minduntalan, hogy Munkánkat minden módon tökéletesítsük. Nevellyük e végre hova tovább, mind a Hazai, mind a külső Országokbéli hiteles és serény Levelezőinknek számát.”²² Levelezők tudósítottak a hadi eseményekről. Tábori tudósítók kiegészítették a kancellária jelentéseit saját élményeikkel. De nemcsak a táborokban, hanem az egész országban voltak a lapnak levelezői, akik időnkint egy-egy levélben megírták vidékük nevezetesebb eseményeit. E beszámolók alapján megelevenedik előttünk a XVIII. század végi magyar falvaknak és városoknak az élete. Legtöbbször ugyanis nem rendkívüli eseményekről, — amelyek a régi újságok kedvelt témái voltak — hanem a mindennapi élet egyszerű történéseiről és a vidéki embert érdeklő kérdésekről tudósítanak. Gyakran olvashatunk az időjárásról, a termésről, a gazdasági kérdésekről, a gyakori tűzvészekről, és árvizekről, valamint bálokról, népszokásokról és betyárokról. A mai olvasóra éppen azzal hatnak, hogy reálisan ábrázolják a XVIII. század végi magyar vidéki élet sivárságát és szürke eseménytelenségét. A gazdasági és kulturális téren egyaránt elmaradt ország szomorú képét tükrözik e tudósítások. De bizonyítják azt is, hogy ez az elmaradás nem csak belső okok következménye. A *Magyar Hírmondó* egyes cikkeinek visszhangja azt mutatja, hogy az igény megvolt a fejlődés iránt. Különösen a gazdasági és a kulturális vonatkozású közlemények találnak élénk visszhangra az olvasók körében. Többször sietnek pl. egymás segítségére jó tanácsokkal a gazdák. Egy alkalommal ezt olvashatjuk a *Magyar Hírmondó*-ban egy pesti olvasó tollából: „Több rendbéli szomorú tudósításokat olvastam mostanság a Hírmondóból, a sokféle uralkodó marha-dögről. Ezen nagy veszélynek el-hárítására, kívántam az itt következő könnyű orvosságokat közönségesen ki-hirdettetni a Hírmondó által. Ha talán tudták is ezeket már némelylek: azért meg ne vessék, hanem tegyenek új próbákat velek. . .”²³ Az irodalom iránt érdeklődni kezdő közvéleményre jellemző, hogy örömmel üdvözlik a lap olyan kezdeményezéseit, amelyek a könyvolvasás népszerűsítését szolgálják. 1802 decemberében Veszprémből pl. ezt írják: „Igen hasznos feltétel valóban, melly szerint az Urak jövendőben a Hazában kijött, vagy az azt illető könyveket Olvasóikkal közölni kívánnyák. Így kedves munkáikat még kedvesebbé teszik, s némü némüképpen kipótollyák azon szükségét, mellyet lát Hazánk a Tudós Ujságnak fogyatkozása miatt. Azon kívül is most a békesség idején ki ki örömet mulatoz a szelid Muzsákkal. Én részemről ígérem, hogy a mi nálunk, vagy a szomszédságban kikél a Nyomtató Prés alól, időről időre a közlés végett tudtokra adom az Uraknak. . .”²⁴

A tábori és a hazai tudósítókön kívül külföldön is voltak a *Magyar Hírmondó*-nak levelezői. Így pl. a franciaországi eseményekről részben a

párizsi levelek alapján számoltak be.²⁵ E levelezők azokról az eseményekről is hírt adtak, amelyek a külföldi újságokban nem jelentek meg. Egyik tudósítójuk Hollandiából pl. ezt írja: „Ami nevezetes újságok vagynak itten, azokat bőven megtalálják az Urak a Leydai Frantzia Ujságban; azért nem is irok egyebet, hanem amit most olvasék magam is egy magános hiteles tudósításból: hogy Antverpia erősségét vijják a Frantziák.”²⁶

De nemcsak tudósítók, hanem olvasók is voltak külföldön. Ezek elsősorban az idegenben tanuló magyar diákokból kerültek ki. Egy alkalommal az olasz Ticinumban tanuló erdélyi papnövendékek egyikének levelét közlik. Írója arról számol be, hogy miként fogadták ott *Görögék* újságjának első számait. Mindenkinek nagyon tetszett. Boldog, hogy javíthatott az újság által azon a nem éppen kedvező véleményen, amely az olaszok körében a magyarokról el volt terjedve. „Be dugtam tsak mutatásával is az Olaszoknak szájokat, akik eddig a Magyar Nyelvet pallérozatlan durvasággal vádolták, s egy olly goromba és alkalmatlan nyelvnek tartották, amellyen nem tsak irni; de még okossan sem lehet beszélni.” Örömmel állapítja meg: „Már nem kéntelenítettém többé azon bal itélet tételeket is, szivemnek nagy keserűségével elnyelni, amillyeneket széltire tettek az Olaszok ditsó Nemzetünkről. — Sokszor kellett az úton hallanom: A Magyar egyebet nem tud, hanem ölni s vágni.”²⁷

A szerkesztők és az olvasók között kialakult kapcsolatot és jó viszonyt csak néha zavarta meg kisebb-nagyobb, legtöbbször az előfizetésekkel kapcsolatos nézeteltérés. Ezeknek javarésze a postán előforduló mulasztások és visszaélések miatt adódott. Akadtak ezen kívül olyan olvasók is, akik adósak maradtak az előfizetéssel, és miattuk, saját bevallásuk szerint, több, mint négyezer forint kárt szenvedtek. Ezt leszámítva, mint láttuk, a *Magyar Hirmondó* szerkesztői olvasóikkal, tudatosan kiépített levelező-hálózatuk által, közvetlen és jó kapcsolatot tartottak fenn. E levelezőknek köszönhető főleg az, hogy lapjuk nem csupán más újságokból átvett hírekből állott, hanem abban, noha Bécsben jelent meg, a hazai események is tükröződtek. A különböző vidékek olvasói így jobban megismerhették egymás életét és közelebb kerültek egymáshoz. A *Magyar Hirmondó* szerkesztői olvasótáboruk kinevelése révén hozzájárultak ahhoz, hogy a nemesi társadalom egy része és az értelmiség fogékonyabbá vált a reformok és a nemzeti kultúra művelése iránt. És ez az olvasótábor rendszeresen tájékozódhatott az újság hírszolgálatával. az európai eseményekről is.

3

A *Magyar Hirmondó*, szerkesztőinek azt az ígéretét, hogy mindent közöl, „amit egy magyarnak úgy mint magyarnak különösen hazájáról, úgy pedig, mint okos embernek s világ lakosának a világ más országairól tudni szükséges” becsületesen beváltotta. Az újságban megtaláljuk a legfontosabb hazai és külföldi eseményekről szóló tudósításokat, természetesen jórészt még a XVII—XVIII. századi „referáló” stílusban. Ez nem jelenti azonban azt, hogy az újság csak más lapokból „kiollózott” hírekből állott. Már indulásuk előtt határozottan elutasították a szerkesztők e módszert, amikor az előzetesen kiadott *Tudósítás*-ban így írtak: „Ezen Irásunkat nem

minden szemetből szedett újságokkal töltjük meg, hanem azokat a tudósítá-
sokat írjuk belé, mellyeket a Táboroktól a Hadi Kantzelláriának fel szoktak
küldögetni és amellyeket nekünk a Táboroknál lévő leveledző Esmeróink
Postánként meg irogatnak, vagy amiket négy a tsatáktól nem messze
nyomtatott, és végre itt Bétsben tsak a nagyobb Urasság kezében forgó
írott hiteles Ujságok foglalnak magokban.”²⁸ Híreik forrásai tehát csak
részben voltak más újságok, részben saját levelezőik által közöltek híre-
ket. Ez nemcsak a török háborúval kapcsolatos tudósításokra, hanem
a későbbiek folyamán, egész hírszolgálatukra is vonatkozik. Közleményeik
harmadik fajtája az, amelyet nem levelezőktől és más újságokból, tehát nem
idegen forrásból vesznek át, hanem saját maguk írnak. Ilyenek főleg termé-
szetesen a bécsi eseményekről szóló tudósítások és azok az irodalmi, nyelv-
művelési és egyéb kezdeményezések, amelyek tőlük indultak ki. De az
idegen forrásokból származó híreket se változtatás nélkül közlik: rövidíte-
nek rajtuk, vagy megjegyzéseket fűznek hozzájuk; mondanivalójuk már
áttöri a referáló hírszolgálat merev formáit.

A francia forradalom évében indult újság megjelenése után hamarosan
közölni kezd híreket a franciaországi eseményekről. Tudjuk, hogy hazánkba
járt a francia forradalom hivatalos lapja, a *Moniteur*. *Batsányi* is felhossa
védelmére, hogy aeraris úton lehetett rá előfizetni.²⁹ De a franciául nem
tudók számára a fiatal magyar sajtó juttatta el a forradalomról szóló híreket.
Őz Pál önvédelmében már ezekre a magyar lapokra hivatkozott, amikor azt
mondta, hogy nem csoda, ha ő és társai el voltak telve a republikanizmus
eszméjével, „mert hiszen . . . annyi mindenféle forradalmi írásmű fordult
meg kezükön, sőt maguk az ujságok is hatósági és királyi engedéllyel állan-
dóan tárgyalták a forradalmat s ellene vagy egyáltalán nem, vagy csak
igen gyöngé érveket hoztak föl. . .”³⁰ A *Magyar Kurir* mellett *Görögök* lapja
volt az, amely a francia forradalom eseményeiről a legbővebben adott hírt
a korabeli magyar lapok közül. E hírek forrása részben a bécsi hivatalos
lap volt, részben pedig párizsi újságok és levelek. E hírekhez is fűztek időn-
ként megjegyzéseket, melyekből kitűnik, hogy a forradalomhoz való
viszonyuk nem egyértelmű. Olykor elítélően írnak róla. Mindjárt az első
számok egyikében sajnálkozó hangon szólnak Franciaországról, amely
„megszűnt egyszerre olly testet formálni, mellynek feje az Uralkodó.
A hasznos egyet értést a veszedelmeket szülő részre hajlás váltotta fel.”³¹
De ha nem is értenek egyet mindenben a forradalommal (mint ahogy koruk-
ban még a magyar jakobinusok közül is csak kevesen jutottak el idáig),
annak főokát, a nép elnyomását tisztán látják. *Voltaire*-t idézik, a „nagy-
lelkű prófétát” aki már 1764-ben megjósolta az eseményeket: „A világ-
ság lassanként mind messzebb messzebb terjed, úgy hogy tsak alkalmatosság
kell neki, ki-üti magát, és lessz egy szép lárma.” Az ő véleményük az, hogy
a „népen kellett volna könnyíteni, hogy tovább is hasznát s még nagyobb
hasznát vehessék; s mind tsak azt nehezítették. Ezer meg ezer módokat
találtak ki, hogy húzzák vonnyák a boldogtalan Polgárt; de akár mitsoda
szint adjanak bár a huza vonónak, tsak huza vona marad a még-is. . .”³²
A forradalomról elítélően írt véleményükkel kapcsolatban azonban azt
sem szabad el-felejtenuk, hogy a hírlap királyi engedéllyel jelent meg, és
szerkesztői esetleg éppen ezekkel a megjegyzésekkel akarták biztosítani a

forradalmi hírek átjutását a cenzúrán. Mert az a körülmény, hogy a franciaországi eseményeknek olyan nagy teret szenteltek lapjukban, arra vall, hogy „vigyázó szemüket” ők is, akárcsak a magyar értelmiség legkiválóbbjai, Párizs felé fordították. Bármi is volt igazi véleményük, az a tény, hogy rendszeresen tudósítottak a francia forradalomról, önmagában is nagy jelentőségű volt. *Sándor Lipót* főherceg a *Martinovics* per alkalmával a királyhoz intézett emlékiratában azért kárhoztatja a magyar újságokat, mert „azok minden franciaországi eseményről beszámolnak, és közlik az ott tartott gyakran csábító beszédeket. A parasztok pedig (akikhez, mint láttuk már közvetve szintén eljutottak a hírek), nem látják, milyen veszedelmes következményei vannak az ilyen elveknek, ellenkezőleg, tetszenek nekik, és lassankint elsajátítják azokat.”³³ ... A francia forradalom híreinek közlése mellett, másik nagy érdeme az újságnak az, hogy az eseményekről a valóságnak megfelelően számoltak be. *Jászai Rezső*, aki feldolgozta és összehasonlította a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* franciaországi híreit a történetírás adataival, arra a megállapításra jutott, hogy kisebb, jelentéktelen eltéréseket nem számítva, az újság adatai teljesen megegyeznek a történelmi tényekkel.³⁴ Teljesítették tehát az önmagukkal szemben támasztott igényt: valóban úgy írtak, „hogy idővel azokra, mint egy igazság kútfejeire mehessenek a História Írók, bizonyosságért...”

Franciaországon kívül figyelemmel kísérték a többi európai ország eseményeit is. Jellemző, hogy ezek közül is elsősorban azokról az eseményekről számoltak be, amelyek akkor Magyarországon a francia forradalom mellett a legnagyobb érdeklődésre tarthattak számot. Így sokat írtak a lengyelországi eseményekről, melyeket, mint tudjuk, a magyar patrióta nemesség is nagy lelkesedéssel és együttérzéssel figyelt. *Kosciuskoról*, a lengyel szabadságmozgalmak vezérééről, valamint nemzeti küzdelmükről gyakran olvashatunk az újságban. Ezek során „többrendbeli” tudósításban számoltak be pl. a krakkói felkelésről. De gyakran tudósították olvasóikat a belgiumi, svédországi, angliai és észak-amerikai eseményekről és mozgalmakról is. Az angliai hírekkel kapcsolatban gyakran rokonszenvüket fejezik ki az angol politikai berendezkedés iránt: „Anglia, boldog példája annak az igazságnak: hogy amelly Polgári Társaságban fundamentomos Férfitjak ülnek a Kormányországban, nem lehet ott tartani az erőszakos, és az egész Társaságot fel-forgató változásoktól...”³⁵ A bécsi hírek között királykoronázásokról, ünnepélyekről, és egyéb kisebb-nagyobb jelentőségű udvari eseményekről olvashatunk.

A külföldi hírekhez fűzött megjegyzéseken is megtaláljuk a szerkesztők felvilágosodott gondolkodásának a hatását. Örömmel közlik pl. az angliai néger-kereskedés megszüntetésének a híret: „A józan világosodás gyümölte az, hogy Dánia példáját már Nagy-Britannia is követé az Embervásárnak eltörlésében. Abban egyezett meg ti. Ápr. 2-dikán mind a két Parlamentom Londonban, hogy a Szeretsenekkel való kereskedésnek lassanként végét kell szakasztani. — Frantzia Ország is követni fogja e részben kétttség kívül Anglia példáját, mert a Sz. Domonkos szigete béli pártütésnek is egy fő oka az volt, hogy a Gazdák valósággal hóhérjaik voltak a magok pénzén vett Szeretsen jobbágyaiknak; kik ha feketék is, tsak ugyan emberek, s ugyan azért vagyon emberi érzések is.”³⁶ Amikor pedig arról számolnak be,

hogy Franciaországban a protestánsok visszakapják jogait, a hírt ezzel a megjegyzéssel toldják meg: „A vallás béli visszasság, nem tsinál hát több Bertalan éjtszakáját Frantzia Országban. — Eggy is sok vólt!!!”³⁷

A magyarországi eseményekről természetesen még több mondani-
valójuk van. Az 1790. február 5-i számban közlik *II. József* rendeleteinek a visszavonásáról szóló hírt. Örömmel írják, hogy a fejedelem késznek mutatkozott eddig tett végzéseitől elállni és a koronát is leküldi Budára. A közlemény cenzurázottan jelent meg. *II. József* halála után a köznemesség nagy várakozással tekintett az új király uralkodása elé. Fellángol a nemzeti mozgalom, de gyakran csak külsőségekben nyilvánul ez meg, elsősorban a nemzeti viselet divatjában. *Görögék* is örülnek, hogy „kezd helyreállni a magyar köntös viselete.” Gyakran dicsérő szavakkal emlékeznek meg azokról, akik a nyilvánosság előtt nemzeti öltözetben jelennek meg. De e divat túlzásai és az ilyesfajta üres nacionalizmus ellen — miként *Csokonai* — ők is felemelik a szavukat. Egy alkalommal levelet közölnek, melynek írója helytelennek és túl költségesnek találja e divatot. Felteszi a kérdést: „Nem fogják e az Unokák egykor a szükségest siratni, amit most attyaik a szükségtelen pompával el bujálkodnak? — Miért nem vagytok olly bő kezűek, midőn a Közjóra kellene valamitskét fordítani? — Irod, hogy százanként, ezereként adják ki Naggyaitok az aranyat, a Korona őrző Zászló-Allyaknak fel állítására. s hol van az az érdemes Tudós nállatok, aki azoknak adakozását tapasztalta volna?”³⁸ Jellemző, hogy a „Tördelékek Közlője” szükségét érzi annak, hogy zárójelben megjegyyezze: „Nem tudja még a Barátom, hogy távol lététől fogva születtek már Hazánkknak olly igaz Fijai, akik tudják, s akarják is jutalmaztatni a Hazai Nyelv művelésében Dolgozókat.” Más alkalommal pedig a következő hírt olvashatjuk: „Jul. 19-dikén, a Sáros Vármegyei Zászlóally váltotta fel, B. Palotsai Horváth Ur kormányzása alatt, Sopron Vármegye őrálló seregét. Az említett Vezér Urnak vitézi öltözete olly pompás, hogy olly kettőnek az árrán, könnyen fel lehetne egy Tudós Társaságot állítani. — Tsupán a Tsákója negyvenkét ezer Forintra betsültetik.”³⁹

Beszámol a lap az 1790—1791-i országgyűlésről és a vármegyei gyűlésekről is. Megjegyzi ugyan, hogy a tudósítások terén vannak akadályok. „Sok szép hiteles Tudósításokat iktathattunk volna már mi eddig is Irásunkba, az Ország Gyűléséről: de mivel tudtuk, hogy a Budai Újságírók parantsolatot vettek; mellynek ereje szerént, nem szabad nékiek addig az Ország Gyűlése Történeteiről irni: mig azok Magyar Nyelven ki nem fognak adódni: mi sem akartunk Nemzetünk Oszlop-Embereinek jó végü szokások ellen jární.”⁴⁰ A vármegyei gyűlések előtt felszólítják a megyéket, hogy végzéseiket küldjék meg nekik. Közlik a megyegyűlésekről szóló híreket. A türelmi rendelet tárgyalásával kapcsolatban ezt jegyzik meg: „Adják az Egek, hogy Nemzetünk maga sokszori s közelebbi kárán tanulva, soha többé azon boldogtalan és gyalázatos időket ne engedje vissza térti, mellyekben félni kellett a Magyarnak a Magyartól, a Vallás miá; az Ország Gyűlésein pedig majd leg inkább a Vallás eránt való nehézségek forgottak fenn. — Ha a valásbéli buzgolkodás annyira el nem ragadott volna sokakat közüllünk, hogy a Protestáns hiv Magyar Hazafiakat szintén Pogányoknál alább valóknak nézzék s üldözzék; nem talált volna bennünket olly sok gonosz...”⁴¹

Vallási kérdésekről és a papságról alkotott véleményükön is a felvilágosodás hatása érződik. A vallást ugyan fontosnak tartják a „polgári Társaságok tagjainak,” de harcolnak a vakbuzgóság ellen. A hazafiatlan francia papokkal szemben, akik a „jóigyekezetnek meggátlói”, nem lepkezik ellenszenvüket: „A Papok- kik, míg ő reájok nem került sor, ugyan buzogtak a Haza ügyéért; de mihelyt az el mult hónapban, az 1789. eszt. Nov. 2-dik napjain Végzés fordúlt fel, mellynek ereje szerént, által szállottak a Státus birtoka alá azon Jóságai, mellyek eddig a papok kezeiknél voltak: már mindjárt el felejtkeztek, a Haza eránt való kétszeres kötelességeikről, mellyekkel úgy is tartoznak annak, mint közönségesen minden Hazafiak, s úgy is, mint a Státusnak Tisztviselői. . . Mert nagyon tudja már a Nép is Fr. Országban . . . hogy a Papság is a Polgári Társaságért van, mellynek tehát végső veszedelméből lehető ki szabadításáért nem tsak a felesleges valót; hanem mindenét s még életét is tartozik fel áldozni.”⁴² Hasonlóképpen vélekednek a magyar papságról. Amennyire dicsérik azokat a papokat és papnövendékeket, akik részt vesznek a nemzeti nyelv művelésében, éppannyira elítélik a felvilágosodás ellenségeit. Egy alkalommal Győrből közölnek levelet, melynek írója azért panaszkodik, mert — noha náluk sokan olvasnának — „de egyik Lelki Atya a Farsangi Vasárnapon a könyvek olvasása ellen prédikáll; a másik azt mondja, akik ilyen s ilyen könyveket szereznek, krajtzáron vásárolják a poklot: nem tsuda, ha a félszegek eltántorodnak.”⁴³ Azt javasolja a levélíró, hogy az ilyen népes városban a „fővebb hatalom” a prédikációt az elmondás előtt egy nappal vizsgálja át. Máskor pedig egy jászberényi szerzetes vakbuzgóságáról beszámolva, azt írják, „hogy az ilyen beszéd okos Embert halálra botránkoztat, eggügyü tudatlan hallgatót pedig meg szédíthet.”⁴⁴

A nemesség nagy része a francia forradalom hatására hamarosan feladta nemzeti programját és ellenzékiességét: a rendi alkotmány védelmére szövetséget kötött az uralkodóval. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* feltűnő, kurzív szedéssel közli a király beszédét a rendekhez, mellyel megerősítette „az ő Privilegyiomaikat, Szabadságaikat, Szokásaikat, Jussaikat és Igazságaikat.” E rendi alkotmány visszaállítása a jobbágyok számára a földesúri önkény fokozódását és a nép nyomorának a növekedését eredményezte. *Görögék*, akik, mint láttuk a nacionalista külsőségek ellen is felemelték szavukat, nem maradtak némák a nép szenvedései láttán sem. Ezen a ponton is túljuttotak a rendi mozgalom korlátaiban és magatartásuk inkább azokhoz a hazafias értelmiségiekhez hasonlítható, akik rádöbbsentek arra, hogy honfitársaik nagy része állati sorban, emberi személyiségük méltóságától megfosztva él abban a hazában, amely a nemesség részére gondtalan életet biztosít. Így gondolkozhattak levelezőik is, akiktől az ilyen híreket kapták. Ő általuk számoltak be a legkirívóbb esetekről. Egy „küföldön élő hazafi” így ír hozzájuk: „. . . Nem nemes szabadság az; hanem minden emberi érzés nélkül való durvaság, midőn a Földes Ur arra hajtja a Jobbágy-Asszonyt, hogy szoptassa kopó kölykeit, vagy midőn többre betsüli agarát, paripáját, mintsem jobbágyát. — . . . Hol tanulnának ezek igazán nemesen gondolkodni, midőn a józan könyv olvasásnak, s az okos és jó emberekkel való társalkodásnak édességét és hasznát meg sem izelítették?”⁴⁵ — A szegény nép nyomoráról és kiszolgáltatottságáról s a vagyonosak fősvénységé-

ről és lelkiismeretlenségéről számolnak be az újságban 1790 márciusában is. Egy abaújmegyeyei levelezőjük írja: „A hegy-allyán keresztül esvén utam Nov. közepe táján, sok szegény Alföldiekkel találkoztam, kik a szénának nem léte miatt Kövesd, Árokszállása, Kál, Kápolna, s több más helységeikből Heves és Borsod Vármegyéknek; úgy nem különben a Jászságnak is; Tartzalra, Tokajba és S. Patakra jöttek telelni. Nagy meg-indulást szerzett bennem tsak első meg látások is, ezen nyomorult Ember Társaimnak; de mit nem éreztetett még vélem némelly nagy szőllős Gazdáknak érzéketlen fősvénységek, kik nem elégedvén meg az Égnek most is bőven reájok mértt áldásával, még az említett szerentsétleneknek szorultt állapotjokból is hasznót kívántak venni: mert azokat, vonó barmaikkal tett szolgálatjokért, nem az egyenességnek sinór mértéke szerént jutalmaztattak; hanem tsupán azt vetették szegényeknek, amit elégségesnek itélt az ő törvénytelen magok szeretetének tsábitó sugallása. — Több példáját is tapasztaltam én itt fájdalommal az igazságtalanságnak, s a magát mások fogyasztásával hizlalni akaró telhetetlenségnek.”⁴⁶

Az éhező szegény nép és a vagyonosok közötti ellentét is tükröződik az újság híreiben. 1791 februárjában ezt olvashatjuk a lapban: „Szomorúan értjük Heves és Borsod Vármegyékből, hogy ott a Szegénység némelly gyökereket ás a földből, azokat meg szárazsítja, meg örli, s az ekképpen készült lisztből süt kenyeret; mellyel igyekezik magát az éhel-halástól meg menteni.”⁴⁷ Pécsről hasonló híreket kaptak: „Nagy fájdalommal olvassuk az Urak Leveleikből, hogy kedves Hazánknak némelly részeiben, olly nyomoruságra jutottak légyen Magyar Atyánkfiak közzül sokan, hogy holmi gyökerekből s gyékény-tövekből készített eleséggel kéntelenítettessenek magokat az éhel-halástól meg menteni.”⁴⁸ És néhány hét múlva azt olvashatjuk a lapban, hogy „néhai Gróf Pálffy János Urnak halálát az okozta, amint értettük, hogy Febr. 20-dikán estve sok sódort, hideg pástétomot, és 13 fánkot evett; 3 messzely magyar, s fél butellia Kampániai bort meg ivott. Ezekre pedig 18 pohár hideg vizet...”⁴⁹

1792 telén Egerből közölnek megdöbbenő híreket, amelyek szintén a nép nyomorát, elkeseredettségét és kiszolgáltatottságát mutatják. „Szörnyű dolog történt itten harmad nappal ez előtt. A tél, keményen befogott. A szegénységet, valamint minden nyomorúság: úgy a hideg is leginkább tzélba vette. Szükségtől kénszerítettvén, el megy egy szegény Ember, száraz gallyért az Uraság erdejére. De meg-esett néki szegénynek; mert az Uraság érzéketlen Vadássza reá lőtt, s úgy találta, hogy mindjárt szörnyű halált holt. Már el is temettetett — s árván hagyta utánna jajgató gyermekeit. Vagynak mások nem kevesen, kiket nem öltek ugyan meg a Vadászok; de holtig való nyomorékokká tettek. — Még ki sem vitték az említett szerentsétlen Embert a temetőbe: már ismét 3 szegény Embert fogtak el a száraz ágak szedéséért, s kemény vasban tömlőtze zárták. Ezt hallván a Kapások, mód nélkül neki keseredtek. Egy közzülök, szabadsággal haza botsátott Katona. El megy ez, többed magával a Tömlőtztartóhoz, s kéri, hogy botsátaná ki a testvér Öttsét (ez, egy vólt a gally-szedésért el fogottak közzül); mivel más napra volna téve a lakodalma. De haszontalan vólt kérése; sőt haszontalan vólt a vele lévőknak száz forint kezesség-ajánlások is. Ekkor erőt vett a Kapásokban, a felbuzdult indulat az észen: fogták

tehát magokat, s minekutánna megújították volna még egyszer kéréseket haszontalan: le verték a tömlőt-ajtaja lakattyát, s mind ki-eresztették a rabokat. — Még több rossz következtől is tartunk itten.”⁵⁰ S hogy valóban nagyobb arányú megmozdulásáról volt szó az elkeseredett embereknek, bizonyítja az a közlemény, melyet csaknem két hónappal később olvashatunk a *Magyar Hirmondó*-ban: „Egri püspök ő Exc.ja Vadásszai, s Kerülői, minémű keménységgel bántak légyen az ollyatén szegény lakosokkal, kik száraz gally szedni menegettek volt az erdőre: említettük már mostani Munkánkknak 78. oldalán. Ezen kemény bánás igen el-keserítette a Népet, s olly erőszakoskodásra készítette, hogy két Püspöki Tiszteknek leve gyilkosává. Maga, Püspök ő Kegyelmeisége is veszedelemben forgott: s ha Katonaság nem vette volna körül a Püspöki palotát, szörnyű következtései lettek volna a fel zúdulásnak. — Már most Királyi Kommissió vagon Egerben.”⁵¹ Jellemző a viszonyokra, hogy — nyilván magasabb helyről jövő tiltakozásra — a lap következő számában ezeket a „helyreigazító” sorokat olvashatjuk: „Az Egri történetnek előadása hibásan jött hozzánk: mert, amint most hitelesen értjük, a Lakosok nem tsak száraz gallyat szedtek; hanem egy jó nagy rész erdőt kivágtak. — Nem Tisztek voltak, akik a Lakosok által meg-ölettek.”⁵² Két hét múlva pedig azt írják: „Az Egri dolgok eránt újra tudósittatunk, hogy éppen másképpen voltak, mint közönségesen hirlelték volt, s irták is.”⁵³ Sokat mond e hír története. Maga a tudósítás és annak hangja azt mutatja, hogy írója és közlöi a szegények oldalán álltak. Ugyanerre vall a „helyreigazító” közlemények vérszegénysége és kényszeredett jellege.

1795-ben, a magyar jakobinusok perének évében, Tállyáról arról számolnak be, hogy már februárban „ezen a tájon, minden közönséges vigság és muzsika meg tiltatott: a közönséges áhétatosságok tartása pedig megparantsoltatott minden Vallású Eggyházi Személyeknek. Esedezünk is buzgóan az irgalmas Istennek, hogy könyörüljön, és idején hozza bé a tavaszt s az aratást: mert már tíz s tizenegy forint egy köből gabona: pedig a réz pótra is szűkebb nálunk; mint a Szuverendor, vagy a Hollandus-arany volt néha napján.” Munkácson „a szegény marhás Emberek, még házaiknak, s egyéb épületjeknek fedeleit is fel etették: s már most egyebet nem tudnak tenni, hanem ágakat vagdalnak az erdőkben, azokkal tartják, amint tarthatják ehés marháikat.”⁵⁴ Debrecenben pedig, mivel a lovak „a rossz telelés miatt, alkalmatlanok a száraz malmok vonására: ez okon magok a szegény emberek, öten, hatan össze állanak, úgy örölnek kenyérnek valót. Sőt némelly személyek, mind a két nemből, házanként keresik az ilyen munkát, tsak hogy kenyeret kaphassanak érette. Annyi ellenben a sok koldus és kenyér-kérő is, hogy a házaknál, egyik a másikat fel-váltja; sőt egyik, a másik előtt az ajtót bé zárja, hogy ama bé ne jöhessen, míg ő az alamisnát el-nem kapja: és sokan, nem a régi mód szerént, darab, vagy szelet, hanem tsak falat kenyeret kérnek.”⁵⁵

Az a körülmény, hogy *Görögék* Bécsből is meglátták a magyar nép nyomorát és elesettségét, és ennek — írástudókhoz méltó felelősséggel — hangot is adtak lapjukban, arra vall, hogy nem volt számukra közömbös a nép sorsa. És noha már 1792-ben gr. *Saurau* rendőrminiszter a róluk szóló jelentésében rosszalólag állapította meg, hogy az „új eszmék” ellen csak

nagyon ímmel-ámmal harcolnak, és hogy az uralkodó „atyai gondoskodásá”-ról alig, vagy pedig csak igen felületesen írnak,⁵⁶ ők, mint láttuk, e magatartásukon a későbbiek során sem változtattak: nem harcoltak a felvilágosodás eszméi ellen (sőt, azok jórésze átjárta gondolkozásukat), és nem hízelegtek a hatalmonlevőknek, hanem — a lehetőségekhez képest — a nép szenvedéseinek voltak szószólói. Tudhattak arról a mozgalomról, amely *I. Ferenc* reakciós intézkedéseinek a hatására 1794-re már országos méreteket öltött. Személyes kapcsolataik a radikalizálódó értelmiség neves képviselőihez, de saját magatartásuk is arra vall, hogy nemcsak ismerhették, de rokonszenvezhettek is e mozgalommal. A cenzúra-viszonyok következtében az újságból ezekre nézve nem túl sokat tudunk meg. De ez a kevés — ami néha nem is más, mint egyszerű hiánya azoknak a demokratikus eszméket és mozgalmakat elítélő cikkeknek —, amelyeket a kormányzat, mint láttuk, jó néven vett volna tőlük — is sokat mond.

A magyar jakobinusok perébe, ebbe a — *Berzeviczy* Gergely szavaival élve — „Tehetség és Tudomány ellen indított háborúban”, melyben a vádlottak „kitünő eszes és erőteljes Férfiak, tisztelt Tudósok, ismert Írók valának”, számos *Görögék*hez közelálló személyt is bevontak. Így mindenképp a magyar jakobinus mozgalom egyik vezetőjéről és vértanújáról, *Hajnóczy* Józsefről tudjuk, hogy *Görögék* közvetlen munkatársa volt: 1791-ben ő dolgozta fel és írta meg a lapban a francia forradalomról szóló híreket. *Kazinczy* azt írja, hogy többször találta őt *Görög* szobájában e munka közepette.⁵⁷ S hogy a következő években is jó viszonyban voltak egymással, bizonyítják *Hajnóczy* búcsúlevelei. Így *Kéler* Gottfried erdélyi kancelláriai lajstromozóhoz írt búcsúlevelében *Görög*től és *Kerekestől* is elbúcsúzik. A hűgához írt levélben említett listán pedig, amelyre *Hajnóczy* azoknak a nevét jegyezte fel, akikkel közelebbi viszonyban volt, s akiktől így kívánt búcsút venni, szintén szerepel *Görög* Demeter neve. Érdekes azt is megjegyezni, hogy e listán egyes nyilvánvalóan gyanús egyének nevét *Németh* jogügyi igazgató vörös ceruzával aláhúzta; ezek között van *Görög* Demeter is.⁵⁸ *Hajnóczyn* kívül még sok olyan személlyel voltak jó kapcsolatban *Görögék*, akiket a perben elítéltek. Íróink közül 1795 előtt *Kazinczy*, *Batsányi* és *Versegly* neveivel találkozunk a *Magyar Hirmondóban*.

Magáról a perről és a kivégzésről több közleményben is beszámolnak. A cenzúra ebben az időben már nem engedett meg őszi véleménynyilvánítást: *Görögék* a hivatalos közleményeken kívül mindössze néhány pesti levelező alapján számolnak be az eseményekről anélkül, hogy véleményt mondanának. E hallgatás azonban, és az a néhány jelző, amellyel, pesti tudósítójuk alapján a vértanúk bátorságáról szólnak nem hagy kétséget afelől, hogy *Görögék* milyen érzelmekkel viseltettek a magyar jakobinusok iránt Egy 1795. május 18-i pesti levél alapján beszámolnak *Martinovic* degradálásáról, egy 20-i alapján pedig a kivégzésről. Egy hét múlva közölnek egy újabb tudósítást, amelyet Budáról máj. 30-án keltezett egy másik levelezőjük: „Az itt 20-dik Májusban végbe mentt Exekúzió le-írását olvasván a *Hirmondóból*: meg nem állhattam, hogy némelly Jegyzéseket ne közöllyek, ugymint aki tudhatom a dolog valóságát; mivel azon a Négyyszögű kerítésenn (quaréen) belől állottam, mellyet, a Végző-hely körül formált a Katonaság.” Majd cáfol több apró részletet a kivégzés körülményeivel kapcsolatban, és

így fejezi be tudósítását: „Latzkovits oly bátor volt, hogy maga vetkezett-le, s az ingét is maga hasította-le magának. Ellenzette elébb, kezeinek összeköttetését is: de végre ugyan csak megengedte. — Hajnóczy is, nagy bátorsággal holt meg.”⁵⁹

Görögék, az európai fejlődést figyelemmel kísérve, felismerték, hogy a magyarság sorsának és életszínvonalának javítása nagy mértékben a polgárosodástól függ. Az ipar és a kereskedelem kifejlesztését és a mezőgazdaság modernizálását sürgetik lapjukban több alkalommal. Így például a pozsonyiak számára azt tanácsolják, hogy „manufaktúrák és fabrikák” által segítsenek magukon. Elsősorban a szövőiparra gondolnak, „minekutánna tsak ez az egy mesterség is virágozna, mennyi pénz benn maradhatna a Hazában”. Azt is látják, hogy gazdasági elmaradottságunk oka gyarmati helyzetünk. Erre természetesen nem nyíltan, hanem egy kissé körülírva mutatnak rá, oly formában, hogy egy magyar és egy „anglus” párbeszédét közlik. Ebben az angol azon csodálkozik, hogy noha sok a juh Magyarországon, a gyapjú mégis drága. Majd megmagyarazza a magyarnak hogy az „indusriának”, a kézművességnek a kifejlesztésére van szükség, hogy a magyarok a nyersanyagot sajátmaguk dolgozhassák fel. Bírálják az iskolai oktatásnak a gyakorlati élettől való elszakadását is. A párbeszéd során a magyar ugyanis azért is panaszkodik, mert kevés Magyarországon a mezőgazdaságról írott könyv, az iskolában csak a latint szajkoltatják annak is a fejébe, aki gazda, vagy csizmadia akar lenni. Az ipar mellett felismerik a kereskedelem nagy jelentőségét is. Galícia példájára, amely „néhány esztendőök óta szem-látomást fel-vette magát az étellel való derekas kereskedés által”, javasolják: „Melly nagy része tehetné az által magát szerentséssé a Magyar Hazának is, ha saját felesleg való termését mindenkor jó móddal eladhatná. Rajta leszünk mi tellyes igyekezettel, hogy Magyar Hírmondónk e részben is hasznos eszköz lehessen Kedves Hazánkfiainak.”⁶¹ *Görögék* javaslatai, melyekkel az elmaradt magyar gazdasági életet akarták reformok által fellendíteni, az olvasók egyes rétegeinél visszhangra találtak. Ezt bizonyítják azok a levelek, amelyeket a szerkesztőkhöz küldtek. Békés megyéből például ezt a levelet olvashatjuk a lap 1792 december 21-i számában: „... Sok hasznos igazságokat terjesztett már a Magyar Hírmondó a Magyar Világ eleibe; de alig hiszem, hogy egy nyomósabb lehetett volna ezek között annál, amit egy Tóldalék-árkusban a 489-dik oldalon mond az Anglus a Magyarhoz: „Talán, úgymond, a bővségben meg nem emlékeztek a szükségről; talán nintsenek Granáriumaitok, élésházaitok? — Mikor volt bővebb gabona-termés Magyar Országban, főképpen az alsó részekben, mint az idén? — Most lehetett, sőt kellett volna valóban mindjárt haszonra fordítani az Anglus szavait; de szomorúan tapasztaltam jártomban költömben, hogy a temérdek gabona, még az essős Októberben is a szabad ég alatt sínlődött... Ha közönséges Granáriumoknak tartása felállhatott volna: mindjárt bé-adhatott volna azokba egy részt a szegény ember; s pénzre kapván, ebből idejében kimunkáltathatta volna több részét is gabonájának, s nagy örömmel fogott volna újra a föld-míveléshez. — Így van ám ez, azokban a tartományokban, mellyekben előre nézvén a gondos Kormányzések, mindenkor tele gabona tárházakat tartanak jövendőre. — Ki tudhatja azt előre, ha vallyon a következő esztendő,

nem fog-e szűk esztendő lenni? Jó akkor bezzeg a készet elő-venni, s a Népet, a kákagyökérből nyomorúságosan készített kenyérnek ízetlen, és egészség-telen rágásától, s az éhel-halástól meg-menteni.” — Más olvasó az utak elhanyagolt állapotát teszi szóvá a *Magyar Hirmondó*-ban, ebben látván fő-akadályát az ipar és a kereskedelem kifejlődésének: „Nintsen kétség kívül egy Magyar is, aki ne kívánná a szorgalmatos munkásságnak, a mestersé-geknek, fabrikáknak, és kereskedésnek egész erőben való virágzását a két Magyar Hazában. — Ez, jó kívánság; de tudni való dolog, hogy eszközök nélkül nem lehet elérni a véget. Tsak az utakat s vendégfogadókat kell jobb karba állítani: mindjárt nagyobb divattyában lehet a járás-kelés az Ország- ban, következésképpen jobban ki lehet tanulni, mellyik részében az Or- szágnak mit lehet, s kell kezdeni, a köz, és magános haszonra...”⁶² — Ha az országban valahol gyár létesül, örömmel adnak hírt róla. Soproni leve- lezőjük beszámolóját, amelyben városok új gyáraitól ad hírt, így fejezi be: „Bártsak példánkat egyéb Magyar Városok is hazai melegvérrel tekénte- nék:” A mezőgazdaság fejlesztése céljából pályázatokat közölnek és új eljárásokat, és addig ismeretlen növényfajtákat ismertetnek. Így például az 1792. március 30-i számban felhívják olvasóik figyelmét a nálunk még ke- vésbé ismert lóherefajtának, a francia lóherének a termesztésével járó elő- nyökre és ismertetik termesztésének módját.

A magyar jakobinus mozgalom véres elfojtása után azonban megszűnt a lehetősége minden nagyobb arányú reformnak. A magyar nemesség kö- vetkezetesen támogatta a *Habsburg*okat a francia forradalom és a *Napoleon* elleni háborúkban. Az országgyűléseken készségesen megszavazták az udvar által kívánt adót és katonát, sőt, a franciák közeledténél hírére teljesítet- ték Bécsnek a nemesi felkelés összehívására irányuló óhajait is. A *Magyar Hirmondó* ezekben az időkben több ízben beszámol e nemesi felkelésekről. „Nálunk, nyakra főre készül az Insurrectió” — írják Biharból. — A roz- sás pisztolyok és puskák is előszedettek, s ki-tisztítottak.” Gróf *Pálffy* Miklós generális beszédét közlik, amelyben az insurgens nemeseket a „Re- ligió”, az „ősi szabadság” és a „vagyon” védelmére szólítja fel. A haladó szellemű főnemesek is visszavonultak és nagyobb reformok helyett csak saját birtokuk korszerűsítésével törődtek. A *Magyar Hirmondó* többször dicsérő hangon emlékezik meg *Festetits* György gr. és *Széchenyi* Ferenc gr. alkotásairól. Olvashatunk a *Georgikon*ról, és *Festetits*nek a Balatonon, „a Magyar Földközi tengeren” közlekedő vitorlás hajóiról, „mellyek által, ki- vált a só-szállítás igen könnyebbítették Magyar tengerünk mellyékének La- kosaira nézve.” *Széchenyi* Ferenc könyvtárának, a „Nemzeti Bibliotheca”- nak a megnyitására címlapjukon értesítenek 1803. február 25-én.

A *Magyar Hirmondó* hírszolgálatára híven tükrözta a kor jelentős kül- és belföldi eseményeit. Ennek megfelelően sokkal színesebbek és érdekeseb- bek az 1789—1795 közötti évek híradásai, mint az azt követők, hiszen az események maguk is mozgalmasabbak és a reform- és nemzeti törekvések szempontjából biztatóbbak voltak, mint a magyar jakobinus mozgalom elfojtása után. Hozzájárult természetesen a hírlap fokozatos elszíntelene- déséhez a cenzúra is, amelyet *II. József* halála után *II. Lipót*, de főleg *Ferenc* egyre inkább megszigorított, és ebből a szempontból különös te- kintettel voltak az újságokra is. *Sándor* Lipót nádor, aki több ízben fog-

lalkozott a magyar újságok ügyével, egy 1792-ben *Ferenc* királyhoz írott levelében különösen a két bécsi magyar újság (a *Magyar Kurir* és a *Magyar Hirmondó*) miatt panaszkodott főleg a franciaországi hírek közléseinek hatásától való félelmében. 1795-ben benyújtott memorandumában pedig azt javasolta, hogy e lapokat a cenzúra által oly színtelenné kell tenni, hogy azok így veszítsék el olvasóik érdeklődését. 1795 után még a kancellária álláspontja is megváltozik: míg addig pártját fogta a magyar lapoknak, ezután már szintén azt kívánja, hogy magyar lapok lehetőleg ne is jelenjenek meg.⁶³ Ilyen körülmények között nem csoda, ha a *Magyar Hirmondó* szerkesztőinek is meg kellett alkudni a lehetőségekkel. Ha politikai téren nem is folytathatták a nemzeti célokért és a reformokért indított harcot, folytatták ezt azon az úton, amely a kor haladó erői számára csaknem kizárólag nyitva maradt: a nemzeti nyelv és irodalom kiművelése terén.

4

Láttuk, hogy *Görögék* lapjának egyik főcélja már kezdettől fogva a magyar nyelv művelése és fejlesztése volt. Hogyan feleltek meg ennek? — A magyar nyelvet, amely szinte teljesen elvesztette kapcsolatát a közélettel, a tudománnyal és az irodalommal, fejlesztették már azáltal is, hogy magyarul írtak, és írásukat sok százan, felnőttek és diákok egyaránt olvasták szerte az országban. De cselekvően is bekapcsolódtak a magyar felvilágosodás íróinak mozgalmába. Nem váltak természetesen irodalmi folyóirattá. Nagyobb helyet foglalt el lapjukban az egyéb híryanagy, mint az irodalommal kapcsolatos közlemények. Ám jelentőségük szempontjából a lap egyik legértékesebb része kétségkívül azok a cikkek és közlemények voltak, amelyek „Toldalék”, vagy „Tudományi jelentés”, esetleg más cím alatt íróink munkáiról, törekvésiről számoltak be, vagy ahol verseiket, leveleiket közölték.

Már az előfizetőket gyűjtő *Tudósítás* című röplapon is az írókat állították példaképpül, akik „összevetett erővel iparkodnak a tudományoknak Hazai Nyelvünkön való gyarapításán.” Saját szerepüket abban látják, hogy ezeket az írókat és munkáikat népszerűsítsék és megismertessék a magyar közönséggel. „Támadtak ezen Századnak végére siető részében, kedves Hazánkban-is olly Férjfiak, kik haldoklott Nyelvünknek új életre való hozásában, vagy külön, külön, vagy öszve vetett vállakkal is munkálódnak. Mind azokat, mind ezeket esmeri már rész szerént a Haza, s anyai indulattal öleli. De szükség, hogy kedves Hazánknak azon része előtt is esmeretesekké legyenek, amelly talám még eddig, vagy semmit sem, vagy legalább igen keveset tudott róllok. — Ebben eszközök kívánunk lenni.”⁶⁴ Azok az írók, akik „öszve vetett vállakkal” munkálkodnak, nyilván az egyes írói csoportokat, társaságokat jelentik. Többször adnak hírt a kassai, komáromi, soproni és pesti magyar társaságokról, és azokról az írókról is, akik magányosan, „külön-külön” dolgoznak. Ismertetik munkásságukat, őket további munkára, másokat pedig követésükre és támogatásukra buzdítanak.

A Kassai Magyar Társaságról megírják, hogy „1788-dikban állott öszve,

Nyelvünk gyarapítására, s annak olly Nyelvvé való el-készítésére, mellyen mind írni, mind tanítani, s mind pedig közönséges dolgokat is lehessen alkalmazatosan folytatni. Ditséretes tzellyának el-érése végett, arra határozta magát, hogy Magyar Museum nevezet alatt, válogatott gyűjtemény Darabokat adjon ki, amint már 4 illyen Darabok közre-is botsátódtak... Nem mondhatnánk mi ezen nagy érdemű Társaságnak méltó ditséretére annyit, amit sokkal fellyül ne haladna magának egy okos Olvasónak ítélet tétele, aki figyelmetességgel el-olvasta, vagy olvasándja a meg-nevezett Magyar Museumra való Bé-vezetést, melly az első Negyedben, első helyet foglal. — Remek az mindenképpen.”⁶⁵ Tudjuk, hogy e bevezetés *Batsányi* műve volt, és benne elmaradottságunk okait fejtegette, rámutatva a tudományos társaságok, akadémiák és a kritika jelentőségére. Majd közlik *Görögék Batsányinak*, akit más helyen „szíves indulatú barátjuk”-nak neveznek, *Orczy* István halálára írt versét. Más alkalommal szintén elismerően állapítják meg a kassai folyóiratról: „A haszonnal gyönyörködtető Magyar Munkának nem léte erént semmi panasz nem lehet már kedves Hazánkban. Újra nevelik azoknak számát a Magyar Museumnak esmeretes érdemű Kiadói, egy folyó Munkának fertály-esztendőnként való kiadása, s az Előfizetők számára postán való meg-küldése által.”⁶⁶ Dicsérik a *Magyar Museum* szép külső kiállítását is: „A Könyvnek belső érdeme, meg-érdemli azt a nyomtatást által nyertt külső formát, melly meg-vallyuk, annyira a jó íznek regulái szerént vagyon el-találva, hogy méltón első tsinos Magyar Könyvnek nevezhetjük”.⁶⁷ Az 1790. máj. 7-i számban közlik *Batsányinak Egy Magyar Hazafi Érzékenységei T. Ns Abaújvármegye Öröm-Ünnepén* című versét, amely egyike volt azoknak a költeményeknek, amelyek miatt *Batsányit* feljelentették. E vers egyik sorához *Batsányi* jegyzeteket fűzött, amelyet azonban teljes egészben törölt a cenzúra.⁶⁸ *Batsányi* nevével a 90-es évek elején még több ízben találkozunk az újságban, s noha Kufsteinből való szabadulása után Bécsben telepedett le, ebben az időben már — érthető okokból — hiába keressük nevét a *Magyar Hírmondó*ban, pedig valószínű, hogy *Görögékkel* ekkor is összeköttetésben volt.

A Kassai Társaság többi tagjával is jó kapcsolataik voltak a *Magyar Hírmondó* szerkesztőinek. „A több tulajdonképpen való Tagjai a Kassai Társaságnak, Baróti Szabó Dávid, és Kazintzy Tudós Urak, kik mind ketten már más munkáikról is nevezetesek” — írják róluk. *Kazinczy* 1790 tavaszán levelet ír hozzájuk, amelyet csaknem teljes egészében közölnek: „... Örömmel olvasom mindég litterátori Tudsitásaitokat. — Nem minden ember érzi azt, mennyire hevül fel még a hidegebb vérű, szemérmesebb, båtortalanabb Hazafi is a vetélkedésre, midőn látja, hogy itt is, amott is támad egy, aki Könyveinknek számát szaporítja...” Levelének további részében készülők munkáiról tudósítja *Görögéket* és igyekszik a hírlap nyilvánosságát mindjárt fel is használni irodalomszervező munkájában. Majd a nemzeti nyelv jelentőségével foglalkozik, és számba veszi azokat az írókat, akikre számítani lehet, „akik rész szerént írni, rész szerént fordítani készek”; a levél végén pedig a rendezhez fordul, hogy — az írók mellett — ők is teljesítsék a haza iránti kötelességüket. E levél érdekessége, hogy — kisebb módosításokkal — az *Orpheus II.* füzetében is megjelent. Ennek alapján megállapítható, hogy *Görögék* abból a részből, ahol *Kazinczy* arról írt, hogy „az Idegen

vagy Magyarra lessz köztünk, vagy éhbel hal el” az utolsó három szót törölték és helyére gondolatjelet tettek. Szintén hiányzik a bécsi lapból *Kazinczynak* egy teljes jegyzete is, melyet e leveléhez fűzött, és amelyben arról írt, hogy miként magyarosodnak el hazánkban az idegenek.⁶⁹ *Kazinczy* a későbbiek folyamán máskor is beszámol saját munkásságáról *Görögéknek*. Az 1793. augusztus 2-i számban arról értesíti az olvasókat, hogy rövidesen két új műve jelenik meg „Hazánknek nevezetesebb Könyvtárosainál: a Szinopei Diogenesz Dialogusai és Herdernek és Lessingnek Mesélései. Úgy szándékoztam — írja — hogy Diogenesz is a szerint nyomtattassék, mint Herder; de egy oly történet, melyet nem szabad kimondanom akadályt vetett szándékomnak...” *Görögék* e közleményeket rendszerint bele is iktatták lapjukba. Az 1790. jan. 26-i számban *Kazinczy* tudósításához ezt a megjegyzést fűzték: „Az Egek éltessék s szaporítsták kedves Hazánkban a Kazintzyakat!” De *Kazinczy* is nagyra értékelte *Görögék* munkásságát. Bécsi tartózkodása alatt *Baróti* és *Széchenyi* Ferenc mellett *Görög* Demetert is felkereste.⁷⁰ Munkáiból rendszerint küld egy-egy példányt *Görögéknek*. 1803-ban, a *Magyar Hirmondó* megszűnésekor így ír *Nagy* Gábornak: „... Igen szép kegyelem Ő Felségétől, hogy a jövődéli Palatinus neveltetésére *Görög* Urat felvevén a Nemzetnek kívánságát teljesíti; de kár, hogy megszűnt a *Hirmondó*. Mi lesz a Vármegyék Mappájából?...”⁷¹ *Kazinczynak* is megvoltak az általuk készített térképek a vármegyékről, s moha megnyerték tetszését, mégis némi szemrehányással panaszozza 1809-ben, *Sárközi* Istvánnak írott levelében, hogy Széphalom nincs a *Görög* Mappájában, pedig ott lehetne, mert Széphalom 30 házból álló Praedium...⁷² Fogságból való szabadulása után is érintkeztek egymással levélben. *Kazinczy* egy kéréssel fordult *Göröghöz*, aki *Márton* József közvetítésével teljesítette is azt, és felajánlotta neki további szolgálatait: „Reám bízta — írja *Márton* — hogy nevével különösen tiszteljem, s írjam meg, hogy nemcsak ebben, de más akármely dologban is örömmel teljesíti kívánságát kedves Barátomnak:”⁷³ — Tehát a *Magyar Hirmondó* szerkesztői *Batsányi* mellett *Kazinczyval* is baráti és kölcsönösen jóviszonyban voltak. *Kazinczy* örömmel üdvözölte a lap indulását, többször írt számára kisebb-nagyobb közleményt és sajnálattal vette tudomásul megszűnését.

A Kassai Magyar Társaság harmadik tagjának, *Baróti Szabó* Dávidnak a nevével is gyakran találkozunk a *Magyar Hirmondó*ban. Gyakran olvashatunk megjelenő műveiről és sok verset is közölnek tőle. A *Kisded Szó-Tár* megjelenéséről ezt írják: „...Magába foglallya a ritkább, és válogatott szókat, különféle magyarázatokkal, és a velek való élésnek módjával együtt. Lexicon, Synonyma, Phraseologia, egy szóval Ilias in nuce. Nintsen egy magyarul értő is, aki hasznára nem fordíthattya...”⁷⁴ A *Magyar Museum* megszűnéséről szerkesztője (nyilván *Batsányi*) ezt a tudósítást tette közzé a *Magyar Hirmondó*ban: „A *Magyar Museum* iránt hozzám érkező számos levelekre külön-külön nem válaszolhatván, szükségességnek ítéltém, e közönséges jelentést tenni: Bizonyos okokra és tekintetekre nézve — egynehány holnapok előtt arra határoztam volt magamat: hogy a nevezett munkának további folytatását egy ideig elhalasszam.” Kéri, akik elmaradtak az előfizetéssel, küldjék meg tartozásukat. Tudjuk, hogy a folyóirat nemcsak „egy ideig” hallgatott el, hanem örökre megszűnt.

A *Magyar Museum* mellett *Görögék* hírt adtak a komáromiak kezdeményezéséről is. A *Péczeli József* köré tömörült Komáromi Tudós Társaságról szintén sok elismerő sort találunk a bécsi magyar újságban. *Péczely* szünetelés után újra meginduló folyóiratáról ezt olvashatjuk a *Hadi és Más Nevezetes Történetekben*: „Az újra el-indított Mindenés Gyűjteménynek ezen hónapnak első napján Komáromban költ első levelét, valamint mi itt Bétsben nem különben vettük, mintegy drága kintset: úgy meg-vagyunk fellőle tökéletesen győzöttetve, hogy ezt az érdemes Közönség-is szívbéli valóságos örömmel s belső meg-elégedéssel fogadta. Ugyan azért nem itéllyük szükségesnek, egy olyan gyönyörű, s a Közjónak elő-mozdítására irányzott munkát kedves Hazánk szerető fiai előtt hosszas beszédekkel magasztalni, amellyet tsak a kezekhez érkezett zsengéje is már előre elegendő képpen meg-dítsér mind azoknál valakik jó íz érzéssel bírnak, s Hazájokhoz tiszta szívvel viseltetnek.”⁷⁵ Amikor pedig a Társaság 20 aranyat tűz ki egy szomorújátékra, a hírt ezzel a megjegyzéssel közlik: „Nints az más Nemzetek ki rekesztésével, tsupán az Anglus Nemzetnek meg ígérvé, hogy ő bellőle származhatnak Shakespeárok. Származhatnak a Magyarokból is: tsak serkentés s jutalom kívántatik.” A példa követésére buzdítanak: „Többeket is várhat a Haza illy nemes tselekedeteket az említett nagy érdemű Társaságtól, ha annak nemes tzéllját kedves Hazánkfiái is kívánják az által elő mozditani, hogy a Társaságnak Mindenés Gyűjtemény nevezetű munkáját számossan meg szerezni el nem múlatják. — A Mindenés Gyűjtemény, hasznos és gyönyörködtető Gyűjtemény.”⁷⁶

A *Mindenés Gyűjtemény* szerkesztői és írói szintén rokonszenveztek *Görögékkal*. A folyóirat 1790. évfolyamában közlik *Pataky* Miklós bécsi magyar költőnek *A Hadi Történetek Írójához* c. versét. Ebben elismerő hangon szól a hírlap szerkesztőinek hazafias munkájáról, melyet a mostoha körülmények között is végeznek, akkor amikor

„Sok Nemzetek az el-rontott Királyi szék hantjain
Az össze tört Despotismus romlott maradványain
Építik a Szabadságnak, s emberi jusunak várát
Ki-szabván a Királysággal járt hatalom határát.”

A kassai és a komáromi társaságok folyóiratain kívül sokat olvashatunk *Kármán József Uránia*-járól is a bécsi *Magyar Hirmondó*ban. Köztudomású, hogy e folyóirat fenntartásához *Kármán* megelégedett volna 289 előfizetővel, azonban 142-nél többre nem tudott szert tenni.⁷⁸ *Görögék* lapja pedig bőséges teret engedett a pesti szerkesztőnek, hogy folyóiratát szélesebb körben megismertethesse. Mindjárt a megjelenése alkalmával tudósítást olvashatunk az újságban az *Uránia* indulásáról: „...Egynehány Hazájokat szíveknek tellyességéből szerető, a Magyar Asszonyi Nemet tisztelő s kedvellő Hazafiak, készülnek egy... Munkát Fertály-Eszkendőként közrebotsátani, illy nevezet alatt: *Uránia*...” Reménykednek, hogy vállalkozásuk nem fullad közönybe: „A Hazánk és különösen a Magyar Szép Nemnek buzgóságától fog függeni, ha igaz-é az, amit közönségesen hinni kezdenek Hazánk Tudóssai: hogy meg-utálván Nemzeti Könyveiket idege-nektől függenek, vagy pedig tellyességgel nem olvasnak; és ha annyira

bölsőjében fekszik-e a Magyar Litteratura, hogy folytatott írások sokáig életeket ne reménylhessek.”⁷⁹ A folyóirat sorsa „hazánk tudósai”-it igazolta; *Kármán*, aki tisztán látta, hogy a magyar társadalom közönyének és részvétlenségének legfőbb oka a feudális életforma, kénytelen volt e közöny saját folyóiratával szemben is tapasztalni. 1795 áprilisában *Uránia a Házhoz* című közleményben így számol be vállalkozásuk kudarcaról: „Sokan alattomos Szánakozással nézték, mindjárt Munkánk felállításának kezdetében intézetünknek jövődő öszveomlását, és azt, mint bizonyost jövődölték. Fenyegette mutatták a Mindenés Gyűjteménynek ideje előtt letépett Asztagját, a Magyar Orféusnak megnémult Lantját; és ... Vakmerők Ti, így szóltak, egy gyenge Leánykát eresztetek útnak, és nem rettegtek? — ... Minket is a fennemlített példák, és hajótörést szenvedett Társaink veszélyvállalásai el nem rettentettek; a Reménység édes varáslásával tsalogatott, hogy mi azoknál szerentsébbek leszünk...⁷⁹ Vállalkozásuk kudarcát látva, azzal vigasztalják magukat, amivel *Csokonai*; az utókor elismerésével: „Leg alább fel marad jutalmul az a Meg-győződésünk, hogy egyenes szívvel igyekeztünk Litteraturánk elő mozdításában és kárt is szenvedtünk miatta. Reméllyük, hogy a jövődő Nyom igazságosabb leszen emlékezetünk eránt, és azon igaz Polgár-társaink közzé számlál bennünket, akiket nem rettentett el a Magyarinak Nyelvéhez való hidegsége, és — irni mertek.”⁸⁰

Érdekes, hogy amilyen sokat és amilyen meleg hangon írnak a korabeli szépirodalmi folyóiratokról *Görögék*, bécsi hírlap-társukról, a *Magyar Kurir*ról, annál kevesebbet olvashatunk újságukban. Mindössze néhány alkalommal emlékeznek meg róla, és akkor sem az elismerés, hanem sokkal inkább a bíráló hangján. Legtöbbször olyan helyreigazító cikkek alkalmával foglalkoznak vele, amelyek a *Magyar Kurir* némely állításait cáfolják. Egy alkalommal pedig az ellen a vád ellen tiltakoznak, amely szerint ők szóról-szóra kiírják a *Magyar Kurir* érdekesebb híreit. E vádat visszautasítják, és bizonyítékképpen arra hivatkoznak, hogy azok a hírek, amelyeket mindkét lap közöl, az ő újságukban fél héttel előbb megjelenik, tehát a „Magyar Kurir kiadója írt ki a miénkből egész lapokat, leveleket, sőt fél árkusokat is.”⁸¹ Mindez azt mutatja, hogy a két bécsi lap egymásban versenytársat látott és ez elhomályosította bennük egymás érdemeit. *Görögék*, akik a legkülönbözőbb irodalmi irányokhoz tartozó írók érdemeit állandóan hangoztatták, és a folyóiratok jelentőségét is felismerték, a *Magyar Kurir*tal kapcsolatban mindezt nem tették. Nem tudjuk, hogy köztük és *Szacsvay* közt esetleges elvi és személyi ellentétek, vagy pedig csupán üzleti féltékenység játszott-e közre ebben.

A kassai, komáromi és pesti irodalmi és nyelvművelő társaságokon és kiadványaikon kívül olvashatunk a *Magyar Hírmondó*ban egyéb „tudós társaságokról” is, amelyek a kilencvenes években különösen elszaporodtak hazánkban. Tagjai főleg fiatal írók és diákok voltak, akik lelkesen vállalkoztak a nyelvművelés feladataira. E társaságok általában nem voltak hosszú életűek — a soproni kivételével.⁸² 1799-ben meg is dicsérik őket, amiért „a Magyar nyelv s Litteratura gyarapítására lett fel-buzdulása, nem tsak egy múlólag való tündér fel-hevülés volt.” E társaságok a reakció erősödésével egyre gyanúsabbakká és nem kívánatosakká váltak a kormány számára.

Érdekes ezzel kapcsolatban megemlékezni arról, hogy a Soproni Evangélikus Iskola magyar ifjúsága által rendezett ünnepélyen, amelyen megjelent *Széchenyi* Ferenc és *Pejachevich* grófok is, *Wietoris* rektor szükségét érezte annak, hogy megnyugtassa az aggodalmaskodókat: „...Ezen bé-állott Ns Iffjú Magyar Társaság éppen nem valami ártalmas Frantz Jakobinus Klúbot jegyezzen (amellytől a Jó Isten bennünket mindenkoron megójjon). Soha nem vólt, nem is lessz ezen Ns Társaságnak a vége és tzélya, hogy botránkozttató beszédekkel, vagy írásokkal töltse ártatlan idejét.”⁸³

Az irodalmi társaságok munkáján kívül tudósítottak azokról az írókról is, akik magányosan — vagy ahogy ők írták — „külön-külön” dolgoztak. Olvashatunk *Csokonai* magáramaradt, küzdelmes költői sorsáról, életének egy-egy mozzanatáról és megjelenő munkáiról. Verseivel is többször találkozunk az újságban 1793-tól kezdve. A *Magyar Hírmondó*ból ismerte meg a magyar közönség *Csokonai* nevét: első versei itt jelentek meg. 1794-ben egy debreceni levelet olvashatunk a lapban, amelyben elismeréssel írnak *Csokonairól*: „Egy két jó Iffjat formálni a Hazának, sokkal nagyobb nyereség, mint az ellenségéből ezret le vágni: mert ez tsak az ellenségnek árt, nekünk pedig nem használ.” Majd *Nagy Sámuel* és *Csokonai* érdemeinek a felsorolására tér rá a levél írója. *Csokonairól* többek között ezt írja: „Ha a szorgalom, a leg nagyobb nyavalyákat okozó olvasás, a természeti felséges és szép ész, valakit tökéletesíthetnek; ezt a ditséretet *Csokonay Mihálytól* meg tagadni nem lehet... Ő néki felséges esze van, amely egyszersmind szép, kies, és magához von... Ebből olyan Poétája lesz a Hazának, hogy szép és kényes gustusu tudósainknak sem kell a szépségekért idegen nyelvek között keresgélni.”⁸⁴ A későbbiek folyamán *Csokonai* egy-egy művének megjelenéséről és azoknak ismertetéséről olvashatunk a *Magyar Hírmondó*-ban. *Csokonai* neve nem tűnik el: 11 éven keresztül rövidebb-hosszabb szünet után ismét találkozunk valamely versével, vagy vele kapcsolatos közleménnyel. Még 1803-ban, az újság utolsó évfolyamában is közölnek hírt, még hozzá a címlapon, *Csokonai* műveinek a kiadásáról. „Mi légyen az árok nem tudjuk, de hogy gyönyörködve fogják Hazánkfiak akármelly árért is olvasni, a Munkából láthatjuk.”⁸⁵ *Csokonai* pedig *Kerekes Sámuel* halála alkalmával *Göröghöz* írt versében fejezte ki fájaldalmát a jóbarát elvesztése miatt:

„Meholt egy haza embere
meholt és idegen por fedi Bécs alatt.
a járadt Kerekest...” (*Görög úrhoz*)

Nem tudjuk, hogy mindezek ellenére miért maradt megválaszolatlanul *Csokonainak* az a levele, amelyet *Görögékhez* írt, és amelyben arról olvashatunk, hogy *Rozgonyi* és *Kövy* professzorok ajánlatára *Csokonai* vállalkozott arra, hogy Bécsbe megy és a *Magyar Hírmondó* munkatársa lesz. — (*Kerekes* halála után ugyanis Debrecenből kértek új segítséget a *Magyar Hírmondó* szerkesztői.)⁸⁶ — 1801. március 19-én *Márton Józsefhez* írott levelében⁸⁷ amiatt panaszkodik, hogy ajánlatára nem kapott választ *Görögtől*. Lehet, hogy valóban — mint *Csokonai* hitte — a „rendetlen postázás” volt az ok, bár az a körülmény, hogy e *Mártonhoz* (aki akkor szintén munkatársa volt az újságnak) intézett levél is eredménytelen maradt, mégis arra vall, hogy

más oka is lehetett annak, hogy *Csokonai*ból nem lett a *Magyar Hirmondó* munkatársa.⁸⁸

Nemcsak *Csokonainak*, hanem *Fazekas Mihálynak* is *Görögék* adták ki nyomtatásban első verseit. *Fazekas*, aki résztvett a török háborúban, megsebesülése után két verses tudósítást küldött az „ispotályból” *Görögéknek*, akik e verseit közölték is újságjukban.⁸⁹ *Földi János* nevével és műveivel is gyakran találkozunk a *Magyar Hirmondó*ban. Ismertetik megjelenő munkáit és az 1795. február 24-i számban arról értesítenek, hogy a Jénai Társaság „honorárius tagjává vette fel a Nemes Hajdu városnak orvos doktorát, Földy János Urat...”

Baróti Szabó mellett hírt adtak a többi pap-költőnek is a munkásságáról, akik tevékenyen bekapcsolódtak a nemzeti nyelv és irodalom kifejlésztéséért folyó mozgalomba. Több ízben megemlékeznek *Verseghy* megjelenő munkáiról. Amikor a *Millot*-féle világtörténet miatt meggyűlik a lapban: „*Millot* közönséges Történeteinek fordítója jelenti a Tudós Haza-fiaknak, hogy ezen Könyvnek fordításával bizonyos okokra nézve — mellyek azonban nem a Könyvet, vagy annak fordítását, hanem tsupán tsak a Fordítónak a személyét illetik — felhagyott... Akinek kedve tartaná, hogy azt folytassa, ne sajnálja Nemzetünknek tudtára adni szándékát, rész szerént hogy folytatásáról bizonyossá tétessen, rész szerént pedig, hogy többen egy munkában ne fáradozzanak.”⁹⁰ — *Görögék* adták ki egyébként 1791-ben *Rövid értekezések a musikáról* c. művét, melyet az újság mellékleteként szétküldtek az előfizetőknek. *Virágh* Benedekről is sokszor tudósítanak és több versét is közlik.

Kisfaludy Sándorral való kapcsolatukat *Légrády* Imre udvari ágens jegyzeteiből ismerjük, amely *Toldy* Ferenc kivonatos másolatában maradt fenn.⁹¹ Valószínű, hogy már azóta ismerték egymást, amióta *Kisfaludy* Bécsbe került a testőrök közé. Olasz-, francia-, és németországi katonáskodása alatt levelezett *Göröggel* és dalaít is megküldözgette neki. *Görög* e verseket közölte *Lillával* és *Péteri Takáts Józseffel*, a *Hímfy-dalok* kiadójával. *Légrády* véleménye szerint „*Kisfaludy* dalai elvesztek volna, ha *Görög* híven nem tartogatja, és midőn *Kisfaludy* Bécsbe visszaérkezett, tőle kezéhez nem veheti.” *Kisfaludy* hazatérése után, az 1807-ben megjelent *Somló* c. három énekes regéjét *Görögéknek* ajánlja, akiket ösztönzőinek tartott a patrióta költészetben.

Látjuk tehát, hogy *Görögék* a kor csaknem valamennyi nevesebb írójával valamilyen módon kapcsolatban voltak. A hírlapjuk által adódott lehetőségeket felhasználva támogatták munkájukat részben azért, hogy alkalmat adtak műveik megjelentetésének, részben pedig úgy, hogy igyekeztek munkásságukat népszerűsíteni olvasótáboruk körében. *Batsányi*, *Kazinczy*, *Csokonai*, *Fazekas* és mások személyében a kor leghaladóbb magyar költőivel és íróival voltak — gyakran igen közeli, baráti kapcsolatban. Mellettük azonban helyet kaptak olykor lapjukban — ha nem is hozzájuk hasonló mértékben — kisebb jelentőségű, sőt olykor konzervatív és reakciós írók és költők művei is. Amellett, hogy *Görögék* elsősorban az új, a felvilágosodás világnézetétől áthatott irodalmat támogatták, időnként mégis előfordul, hogy újságjukban a „régí” költészet is helyet kap: a barokkos,

olykor még latin nyelvű irodalom termékei. *Batsányi, Kazinczy és Csokonai* művei mellett *Gvadányi* és más, kisebb jelentőségű költők műveit is közlik néha. Akkor például, amikor — *Magyar Hírmondó*ból is tudjuk — a nép nyomora és kiszolgáltatottsága az idegen abszolutizmus és a hazai kiszolgálóik elnyomása következtében egyre fokozódott, és amikor a magyar értelmiség legkiválóbbjai börtönökben sínylődtek, *Nagy János* szanyi plébánosnak egy általuk közölt versében mindenki boldog volt:

„*Boldog vagy ó Haza Ferentz Királyoddal!*
Boldog vagy ó Király Magyar-Országoddal!
Boldog Ország védő Nemesi Karddal!
Boldog kegyes, szelíd kormányzósoddal!”

E jelenség természetes velejárója annak az átmeneti és sok ellentmondással rendelkező kornak, melyben újságuk megjelent.

A *Magyar Hírmondó* szerkesztői nemzeti nyelvünk és irodalmunk újjászületését más téren is igyekeztek előmozdítani. Pályázatokat is tűztek ki; ezek egyikének lett eredménye a később sok vihart támasztott *Debreceni Grammatika*. Az ő lapjukban jelent meg 1789-ben az első tudósítás *Mikes* törökországi leveleiről is. Anyagi jövedelmük (mely ha meggondoljuk, jelentős összeg lehetett, hiszen fél évre 5 forint volt az előfizetési díj, és mint láttuk, kb. 1300 előfizetőjük volt) egy részét íróink anyagi támogatására fordították. A jobbagyszármazású *Kis János* így ír erről *Emlékezéseiben*: „A magyar író néhány oskolai ifjakat kivéve, alig talált olvasóközönset. Fáradtságáért nevének nyomtatásán kívül nemcsak külső jutalmat nem reménylhetett, hanem attól is félhetett, hogy hasznát nem esmérő oktalannak, vagy túlzó magyarnak fog tartatni. Mindazonáltal a tudományok néhány lelkes pártfogói a nemzetiség iránti hűségben nemcsak saját személyekre nézve dicséretes kivételt tettek, hanem a magyar írókat is hathatósan serkentették pályájok megfutasára. Görög *Demeter* és *Kerekes Sámuel* folyvást több magyar dolgot adtak ki saját költségeken, s ezek között a *Debreceni Magyar Grammatikát* is.”⁹³ *Kis János Emlékezései* során állandóan a legmelegebb hála hangján szól *Görögékről*, akiknek támogatása és segítsége nélkül nem is lépett volna az írói pályára. Rajta kívül másokat is segítettek. A kilencvenes évek elején lelkesen támogatták *Révai Miklóst* a magyar akadémia felállítását célzó törekvéseiben. Ők adták ki *Bessenyeinek Egy magyar tudós társaság iránt való jámbor szándék* című művét. Amikor pedig *Márton Józsefet* a bécsi egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanárának nevezték ki — fizetés nélkül — *Görög Demeter* sietett segítségére.

Íróink mellett a nemzeti nyelv és kultúra fejlesztéséért színjátszásunk megteremtői fáradoztak és áldoztak a legtöbbet. A *Magyar Hírmondó* rendszeresen beszámolt az első magyar színtársulatok megalakulásáról Budán és Kolozsváron. Ismertették a nehézségeket, és bizakodtak, „hogy ez az örvendetes, és sokat ígérő Jelenés, nem is tűnik már el a Magyarok Egéről.”

A nemzeti kultúra fejlesztésében példaképük volt a Bécsben megismert felvilágosodás európai kultúrája. Ennek azonban nem egyszerű átvételét,

hanem sajátosan magyarrá tételét kívánták szolgálni: „Nem lessz így jövődőben, mivel kérkedjenek feletted Európának más pallérozott Tartományai, s a mellett meg tartod azt a természeti tulajdonságodat is állandóul, mellyet a külső Nemzetek benned ditsérve tsudálnak.”⁹⁴

5

A bécsi *Magyar Hírmondó* 1803. március 29-én jelent meg utoljára. A csaknem másfél évtizedig fennálló lap megszűnését nem az olvasók részvétlensége okozta. Az utolsó számban ezt olvassuk: „A mai Postával küldhetjük utoljára Hírmondónkat a két Hazába!! Ezek legutolsó soraink, mellyeket Újságunkban közre botsáthatunk!! Sokan, amint hozzá küldött leveleikből értették, oly vélekedéssel vagynak felőlünk, mintha mi vólnánk okai a Hírmondó megszűnésének. Betsületünknek, s a két Haza erántunk való jó vélekedésének megmentésére, s megtartására, kötelesek vagunk ezzel az egyenes szívből származott Vallás tétellel: hogy mi annak okai sem mi tekintetbenem vagyunk, s részünkről el sem mulasztottunk semmit is, ami által jó karba helyeztessük köz hasznú Igyekeztünket, mellyet tiszta hazafiúi lélekkel folytattunk, és jövődőre is folytattunk volna...” E sorokból világosan kitűnik, hogy külső kényszer hatására kellett a hírlapot megszüntetni. A kormányzat a jakobinus-mozgalom bukásától kezdve minden alkalmat megragadott nemzeti nyelvű hírlapirodalmunk elsorvasztására. *Görög* Demeter udvari nevelői kinevezését is felhasználták arra, hogy lapját megszüntessék. A magyar kancelláriának az volt a kívánsága, hogy a *Magyar Hírmondó* kiadási jogát senkire se ruházzák át, ezáltal ugyanis már csak a *Magyar Kurir* marad életben a magyar politikai lapok közül és azt remélték, hogy idővel talán ez is megszűnik. Szerkesztők csak úgy mint az olvasók — köztük *Kazinczy* is — sajnálattal vették tudomásul a közkedvelt újság kényszerű elnémulását.

Jegyzetek

1. *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Bp. 1887. 27. l.
2. A bécsi *Magyar Hírmondó*val részletesebben eddig csak egy tanulmány foglalkozott: D. Szemző Piroska: *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei* c. munkájában (a *Magy. Művészettört. Munkaközösség Évkönyve* 1953. Bp. 1954. 101—184. l.) a lap illusztrációit dolgozta fel. Kimutatta, hogy a hírlaphoz mellékelt rézmetszetek és a hírek szoros kapcsolatban vannak egymással: a képek is *Görögék* felvilágosult szellemének tükrözői. Valamennyi ismertetett képeslap közül ezt tartja a legjelentősebbnek és *Görögék* érdemei között azt is kiemeli, hogy ők nevelték a magyar sokszorosító grafika legkiválóbb képviselőit. Első hírlapjainkra nézve ld. még: *Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941 és *Dezsényi—Nemes: A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 11—38. l.
3. *Hadi és Más Nevezetes Történetek (HMNT)* 1789. Tudósítás.
4. L.: *Dezsényi Béla: A Nova Poseniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. Magyar Századok, 1948. 159. l.
5. *HMNT* 1789. Tudósítás.
6. *HMNT* 1789. Bézvezetés.

7. *HMNT* I. 282. l.
8. *HMNT* I. 415—416. l.
9. Ld.: *Csaplár Benedek: A nemzeti visszahatás sarjadéka. Figyelő. XIX. 49. l.*
10. Életére nézve: *Márton József: Görög Demeter... életleírása és a magyar literatura előmozdítása által, valamint a nevelés pályáján szerzett érdemei. Bécs, 1834.*
11. *HMNT* 1791. jan. 25. 89—95. l.
12. *Molnár József: Görög Demeter. Debreceni Szemle 1938. 684. l. és D. Szemző Piroska: i. m.*
13. *Magyar Hírmondó (MH) 1800. aug. 29. sz. 267. l.*
14. *HMNT* 1790. jan. 15. sz. 65. l.
15. *Márton József: i. m.*
16. *Jegyzések Légrády Imre Ud. agens munkácskájából Toldy Ferencztől. — M. Tud. Akadémia Kézirattára. 2 r.*
17. *József Nádor iratai. Bp. 1925. I. 405. l. Idézi: Goriupp Alisz: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján. Bp. 1944. 11. l.*
18. *Magyar Tudós Társasági Névkönyv 1836-ra. 74. l.*
19. *Goriupp: i. m. 4. l.*
20. A kor társadalmi és politikai viszonyaira nézve ld. *Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom története (Bp. 1957.) c. munkáját.*
21. *Dezsényi: i. h.*
22. *MH* 1792. nov. 30. 808. l.
23. *MH* 1793. júl. 30. 140. l.
24. *MH* 1802. dec. 14. 779. l.
25. *Jászai Rezső: A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása. Szegedi Kegyesrendi Főgymn. Ért. 1896/97. 28. l.*
26. *MH* 1792. dec. 7. 833. l.
27. *HMNT* 1790. jún. 1. 698—699. l. — *Görögök Bécsben is szembetalálkozhattak olyan véleménnyel, mely szerint a magyarok faragatlanok és műveletlenek. Tudjuk, hogy a nemesi testőrség egy része rá is szolgált erre az elmarasztalásra, mert a kivételtől, főleg az íróktól eltekintve, Bécsben sem tettek mást, mint folytatták otthoni duhajkodó, parádézó életmódjukat. (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza. Bp. 1951. 31—33, 383 l.*) Görögök egész működése arra irányult, hogy a műveltebb idegeneknek a véleménye megváltozzék a magyarságról, nem azáltal, hogy hibáit elkendőzik, hanem úgy, hogy a nemzeti kultúra kifejlesztése által részessé teszik a „pallérozottabb Nemzetek boldogságá”-ban.*
28. *HMNT* 1789. Tudósítás.
29. *Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, Bp. [1924].*
30. *Pöriratai. Vertr. Acten. Secr. no 7. — Közli Eckhardt: i. m.*
31. *HMNT* 1789. júl. 28. 82. l.
32. *HMNT* 1789. okt. 30. 433—434. l.
33. *Privatbibl. fasc. 35. 1795. IV. 16. Ld. Mályusz: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Bp. 1926.*
34. *Jászai: i. m. 57. l.*
35. *MH* 1793. jan. 18. 90. l.
36. *MH* 1792. ápr. 24. 588. l.
37. *HMNT* 1789. dec. 4. 590. l.
38. *HMNT* 1790. jún. 8. 718—719. l.
39. *HMNT* 1790. júl. 27. 109. l.
40. *HMNT* 1790. júl. 27. 105. l.
41. *HMNT* 1790. márc. 26. 403. l.
42. *HMNT* 1790. máj. 18. 637. l.
43. *HMNT* 1791. júl. 1. 5. l.
44. *HMNT* 1791. júl. 15. 68. l.
45. *HMNT* 1790. jún. 3. 717—718. l.
46. *HMNT* 1790. dec. 17. 747—748. l.
47. *HMNT* 1791. febr. 1. 123. l.

48. *HMNT* 1791. febr. 18. 211. l.
49. *HMNT* 1791. márc. 4. 267. l.
50. *MH* 1792. jan. 17. 78—79. l.
51. *MH* 1792. márc. 6. 329. l.
52. *MH* 1792. márc. 9. 352. l.
53. *MH* 1792. márc. 23. 422. l.
54. *MH* 1795. márc. 10. 340. l.
55. *MH* 1795. ápr. 24. 564. l.
56. O. L. Privátbibl. 30. fasc. — Idézi *Benda: i. m.* 40. l.
57. *Kazinczy* Ferenc jegyzete *Szirmay* Antal: *A magyar jakobinusok története c. munkájához.* — *A magyar jakobinusok iratai.* Bp. 1952. III. 368. l. — *Bónis* György *Hajnóczyról* szóló könyvében (*Hajnóczy* József. Bp. 1954. 112—118. l.) *Kazinczy* e megjegyzése alapján részletesen foglalkozik az újság 1791-i évfolyamában megjelent és szerinte *Hajnóczy*nak tulajdonítható franciaországi közleményekkel.
58. *Hajnóczy* búcsúlevelei. — *A magyar jakobinusok iratai.* II. Bp. 1952. 779—781. l.
59. *MH* 1795. jún. 2. 740. l.
60. *MH* 1792. szept. 28.
61. *MH* 1792. jan. 24. 114—115. l.
62. *MH* 1792. ápr. 27. 598. l.
63. A cenzúrára nézve ld. *Goriupp: i. m.* — *Kazinczy* már 1793 elején panaszkodott az újságok elszíntelenedése miatt. *Aranka* Györgyhöz írt levelében olvashatjuk: „Az újságokat nagyon herélik a Censorok. Azért olly rossz mostan a Keresésé. Magam láttam a Deákban (nyilván az Ephemerides Budenses-ben) mint törle ki a Budai Censor a Custine humanitásának igen ártatlan emlékezetét. S mikor ennyire megyen a dolog, el vész a kedvem újságokat hordatni.” (*Kazinczy F. lev.* II. 286. l.)
64. *HMNT* 1789. dec. 4. 593. l.
65. Uo. 595. l.
66. *HMNT* 1791. okt. 21. 525. l.
67. *HMNT* 1789. dec. 4. 596. l.
68. *Baróti* Dezső, — *Tarnay* Andor: *Batsányi széljegyzetei a Magyar Museum kötetében.* Irod. Tört. Közlemények. 1953. 215. l.
69. *HMNT* 1790. márc. 30. 415—419. l. — Ld. *Kazinczy Ferenc levelezése.* *Váczy* János kiadása. II. 45—47 és 554. l.
70. *Kazinczy Ferenc levelezése.* I. 518. l. *Váczy* János kiadása.
71. — Uo. — III. 27. l.
72. — Uo. — VI. 281. l.
73. — Uo. — XV. 280. l.
74. *MH* 1792. aug. 10. 227. l.
75. *HMNT* 1789. júl. 14. 30—31. l. Említi: Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. Bp. 1930. 30. l.
76. *HMNT* 1789. jan. 26. 120—121. l.
77. *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. 296—297. l.
78. *Rumi* Karl Georg: *Literaturgeschichte der Zeitungen und Zeitschriften Ungarns.* Vaterländische Blätter 1810. Id. *Dezsényi: A magyar hírlapirodalom első százada...* 34. l.
79. *MH* 1795. ápr. 24. 565. l.
80. *MH* 1795. márc. 6. 320. l. Ld. Gálos Rezső: Kármán József. Bp. 1954. 154—160. l.
81. *Tudósítás.* A Magyar Musa 1789. évfolyamához kötve. OSZK. — Vö. még: *MH* 1792. febr. 7. 188. l., 1792. márc. 9. 339. l., 1792. szept. 14. 402. l., 1793. márc. 1. 285. l. A Szacsvay és a Görög Demeter közti viszonyra nézve ld. még: Csaplár Benedek: Révai Miklós. Bp. 1881—89. II. 413—415. l. — Szerinte Szacsvay viselkedése volt e kedvezőtlen viszonynak az oka, mert Görögre és Péczelyre is „agyarkodott”.
82. *Magy. Tud. Társ. Évkönyve* 1835. 32. l. — Megalakulására nézve ld. *Hofbauer: i. m.* 37. l.
83. *MH* 1793. márc. 1. 278. l.

84. *MH* 1794. ápr. 4. 481—482. l. — E közleményről a *Csokonai-életrajzok* csaknem kivétel nélkül említést tesznek.
85. *MH* 1803. febr. 11. 178. l. — Ezekből az évekből való *Csokonainak A szabadságjához c. verse*, amely egy svájci nemzeti dalnak *Görög* részére készített fordítása volt, amely azonban a censura miatt nem jelenhetett meg a lapban. Ld. *Ferenczy Zoltán: Csokonai Bp. 1907. 121. l.*
86. *Figyelő* 1877. II. 237. l.
87. *Csokonai Mihály minden munkái*. Kiadta *D. Schedel* Ferenc. Pest, 1845. 862—865. hasáb.
88. *Waldapfel* József szerint talán a megbocsátani nem tudó debreceni informátorok közbelépésére kell gondolnunk. (*A magyar irodalom a felvilágosodás korában*. 2. kiad. Bp. 1957. 246. l.)
89. *Julow* Viktor: *Fazekas Mihály*. Bp. 1955. 38—41. l.
90. *MH* 1792. dec. 7. 840. l.
91. *Jegyzések Légrády Imre udvari ágens munkácskájából Toldi Ferentől*. 2 r. Akad. kézirat-tára, 2 r.
92. *MH* 1798. febr. 16. 231. l.
93. *Kis János emlékezései életéből*. Sopron, 1845—1846. I. 7—8. l.
94. *HMNT* 1790. márc. 2. 279. l.

Der Wiener „Magyar Hírmondó“ (Ungarischer Bote 1789-1803)

KÓKAY GYÖRGY

Von den ungarischen Zeitungen, die im 18. Jahrhundert zu Wien erschienen sind beschäftigte man sich kaum mit dem *Magyar Hírmondó*, den Demeter *Görög* und Sámuel *Kerekes* im Jahre 1789 unter dem Titel *Hadi és Más Nevezetes Történetek (Kriegs- und andere nennenswerte Ereignisse)* gegründet hatten. Zur Erscheinung des Blattes gab der Türkenkrieg den unmittelbaren Anlass, es wurde aber auch nach dem Friedensschluss nicht eingestellt, weil die Redakteure mit ihrer Zeitung ausser den Kriegsberichten auch andere Zielsetzungen hatten. Sie schlossen sich den Bewegungen an, die die Entwicklung der nationalen Sprache und Literatur förderten und wollten durch die Berichterstattungen ihres Blattes den geistigen Horizont der ungarischen Gesellschaft erweitern.

Das Leserpublikum nahm sich des Blattes bereitwillig an, seine Abonnentenzahl wurde viel grösser als die der anderen zeitgenössischen Zeitschriften. Dieses Publikum bestand grösstenteils aus Mitgliedern des niederen Adels und der Intelligenz, die Berichte erreichten aber — zwar mittelbar — auch die Bauernschaft. Der Nachrichtendienst des Blattes referierte über die französische Revolution und über die bedeutenden europäischen Ereignisse der Epoche, gleichwie über die Neuigkeiten des heimischen Lebens. Die Kommentare über diese Nachrichten beweisen, dass die Redakteure der Zeitschrift von der Weltanschauung der Aufklärung beeinflusst waren.

Sie standen mit den bedeutendsten ungarischen Schriftstellern des Zeitalters in regen Beziehungen, sie veröffentlichten ihre Werke oder berichteten über die neu erschienenen

Bücher. Sie pflegten einen besonderen Umgang mit einigen führenden Persönlichkeiten der ungarischen Jakobiner. In ihrem Blatt schrieben sie oft über das Elend und Ausgeliefertsein des Volkes und schlugen zur Milderung seiner Lage verschiedene wirtschaftliche Reformen vor.

Nach der Unterdrückung der ungarischen Jakobinerbewegung wurde die Zeitung wegen der Zensurenverhältnisse eintöniger, die Aufgeklärtheit der Redakteure musste sich nur auf den Dienst der nationalen Sprache und Literatur beschränken. Der Regierung war aber der *Magyar Hirmondó* auch so ein Dorn im Auge: den ersten günstigen Anlass, die Ernennung von Demeter Görög zum Hofmeister im Jahre 1803, benützte sie zur Einstellung seines Blattes.

Magyarországi női lapok a XIX. század végéig

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

A nőket a társadalomban, a gazdasági életben és a családban elfoglalt különleges helyzetük a történelem folyamán nehezebben engedte az írott kultúrtermékekhez, mint a férfiakat. A középkorban csak az apácák vagy egyes rendkívüli gonddal nevelt — többnyire főrangú — nők tudtak olvasni. A könyvnyomtatás elterjedésével az olvasni tudó nők száma szaporodott ugyan, de még mindig messze mögötte maradt az olvasni tudó férfiak számának. A nők csak akkor juthattak hozzá nagyobb mértékben a kultúra betűbe öntött kincseihez, amikor nemcsak a fiúk, hanem a lányok tanítását is egyre jobban szorgalmazták, míg végre a múlt század folyamán kötelezővé tették. De még ekkor is hátrányban voltak a férfiakkal szemben. Gazdasági helyzetük, foglalkozási körük sokkal kevesebb időt, anyagi lehetőséget, sőt érdeklődési kört nyújtott számukra, tehát kevesebbet is olvastak. A nőnek a családban elfoglalt, lekötöttebb helyzete ugyancsak hátrányt jelentett. De ha igényük volt is az olvasásra — mint ahogy feltétlenül volt —, az írók nem tekintették feladatuknak, hogy ezzel törődjenek.

A nevelési viszonyoknak, a gazdasági helyzetnek és a nő családi lekööttségének lényeges változásai hozták magukkal azt az eredményt, hogy a nők olvasókká válhattak, sőt egy egészen különleges olvasóközöniséget alkothattak, melynek igényeivel, ízlésével és érdeklődési körével számolni kellett. Ez hozta létre az úgynevezett „női irodalmat”. A további fejlődés során már az időszaki sajtó is szükségesnek látja, hogy — akár politikai, akár üzleti érdektől hajtva — kielégítse a nők külön igényeit és megteremtse a kifejezetten nők számára készült sajtóorgánumot, amit gyűjtőnévvel — kissé pongyolán — női lapnak hívhatunk. Női lap elnevezésen tehát azokat az időszakos sajtótermékeket értjük, amelyek a nők különleges társadalmi, gazdasági és alkati helyzetéből folyó szükségleteket és igényeket kívánják kielégíteni.

Az effajta lapok kialakulásával és életével sajtótörténeti kutatóink nem sokat foglalkoztak. Pedig akár mint a szépirodalmi lapok egyik mellékága, akár mint a szaklapok egyik csoportja megérdemelte volna a külön méltányolást. A következőkben az első kísérletektől kezdve a századfordulóig ismertetem a magyar női lapok kifejlődését és életét.

Az első kísérletek

A XVIII. század elején Európában már írtak kifejezetten nők számára folyóiratokat. A híres angol hetilap, a *Spectator*, 1711-ben jelent meg és nyíltan hirdette, hogy közleményeit a nőknek szánja. Ezt követte több német lapocska, amely a nők behatóbb oktatását szorgalmazta. 1725-ben a *Die Vernünftigen Tadlerinnen* volt a legkiemelkedőbb, majd a század második felében a nálunk is ismert *Iris*, mely 1774-ben született, de már 1776-ban meg is szűnt. A német lapok közül külön érdeklődést érdemel a *Grätzer Frauenjournal* című hetilap, amely 1795. évi első évfolyamának alcímében és fedőlapján magyar vonatkozást is ígér („Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet von Neun Freundinnen ihres Geschlechts”), de egy-két pesti színházi hírt leszámítva, vajmi keveset ad.

Magyarországon az első magyarnyelvű időszaki sajtótermék nők számára az irodalomtörténeti szempontból is nagyjelentőségű *Uránia* volt. 1794 júliusában jelent meg az első kötet *Kármán* József és *Pajor* Gáspár szerkesztésében és kiadásában.¹ *Kármán* a főrendű asszonyok körében találta elsősorban közönségét, hiszen műveltségben és anyagiakban csak ők jöhettek számításba. A lapot mégis minden nőnek szánja, „hazánk szerelmes Leányainak, hogy tiszta, kellemes, hasznos társalkodónéja legyen nekik”.² Nem nagyon eredeti, de változatos összeállításban vallás- és hazaszeretetre buzdít; *Egy ujj-házass levelei Barátjához*, *Fanni hagyományai*, *Fejvesztéség*, *A nemzet csinosodása* c. tanulmány, nemzeti házassági szokások, anekdoták, epigrammák képezik tartalmát. A második kötet — negyedév múlva — már „módit” is ismertet és gyakorlati tanácsokat ad (porcelánjavítás, bőrápolás, levelek, pogácsák készítése, húsfüstölés stb.).

Az *Uránia* Vácon *Gottlieb* Antal városi nyomdájában készült ékes, díszes betűkkel, nyolcadrét formátumban. Kiállításban messze felette áll a kezdetlegesebb korabeli szépirodalmi lapoknak és mégis mentegeti magát az első kötetben a „rosszatska” papír miatt, ezzel okolva a rézmetszetek nem megfelelő érvényesülését. A kötetek elején felsorolja előfizetőit (104, majd 38 név, kb. harmadrésze nő). A harmadik kötet után — 1795. áprilisban — bizonyára elsősorban az előfizetők kis száma, de valószínűleg politikai nehézségek miatt is meg kellett szűnnie. A következő kötetet még ki akarták adni, de közben *Kármán* meghalt és e korát megelőző kísérlet, mely „minden megkívánható tökéletességgel fel lévén ruházva, s beillett volna Európa elsőbb dámáinak tsinos kezeibe is”,³ félbeszakadt. Sokáig kísérlet sem történt hasonlóra.

1806 és 1809 között Pesten megjelent *Damenzeitung*—eine Auswahl der bessern orig. kleinen Aufsätze in Prosa und Versen — címmel hetenként kétszer egy időszakos sajtótermék, ennek azonban a női lapok fejlődésére hatása nem volt.

Ugyancsak nem jelentett fejlődést a *Laura* sem, melyet Révkomáromban adott ki *Gödörházi Gödör* József 1824-ben, a „pallérozottabb magyar Familiák számára”. A szerző olyan időszakos lapot akart kiadni, „mellyek által a nemzeti kultúra a Szép nem között is virágozhatik.” Csak két füzet jelent meg belőle, tartalma is igen kezdetleges volt.

Ezután évtizedek következnek női lapok nélkül. Hiányukat részben az

almanachok pótolták, amelyek akkor egész Európában divatoztak. Bennük próbálták az év legjobb irodalmi alkotásait a közönség — elsősorban a jobbmódú polgári nőközönség — elé vinni. Nálunk a polgárság nincs kifejlődve, ezért leginkább csak a középnemesség asszonyaira számíthattak.⁴ Ilyen női vonatkozást is ígérő évkönyvek voltak az 1820-as évek folyamán a *Magyar Dámák Kalendáriuma*, a *Hébe*, a kolozsvári *Aglája* végül az *Aspasia*; de a *Kisfaludy* Károly által szerkesztett *Auróra* volt e korszak legtartalmasabb ilyenfajta kiadványa. A szerkesztő a Magyarországon elterjedt német almanachok kiszorítására törekedett vele, s a nőközönség olvasási kedvéért is versenyezett. *Bajza* és *Vörösmarty* is írtak az *Auróra*ba és tárgyunk szempontjából jelentős, hogy feltűnnek benne az első nőírók: *Dukai Takács* Judit és *Képlaky* Vilma.

A „divatlapok”

A kísérletek megmutatták, hogy a magyar nőkre, mint olvasóközönségre számítani lehet. Megvolt tehát a legfontosabb feltétele a női lapok megszületésének. A magyarországi női olvasóközönség értékelése a XIX. század első felében szinte romantikus színezetű volt. *Széchenyi* István a *Hitel* előszavában szép emléket állított ennek a hangulatnak: „...annyi nemes és szép, a mi az emberiséget fölemeli, a ti nemetek műve. Ti vizitek karjaitokon életbe a kised nevendéket s jó polgárrá nevelitek; a ti nemes tekintetetekből szí a férfi lelki erőt és elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorut homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyalai, mely nélkültek, higyjétek, ki nem fejlík soha, vagy nem sokára elhervad; mert ti vontok minden körül bájrt és életet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót.”

Bizonyára nagyon merész és kellőképpen nem indokolható állítás volna azt mondani, hogy az 1830-as és 40-es évek népszerű irodalmi folyóiratai, az úgynevezett „divatlapok” már női lapok lettek volna. De az is bizonyos, hogy hatásuk a női olvasóközönség megszervezésére, érdeklődési körének tágítására, a vidéki olvasóközönség megteremtésére, továbbá a reformszmek terjesztésére igen nagy volt, sőt arra is sok jel mutat, hogy ezek a „divatlapok” fontosabbnak tartották a női olvasóközönséget, mint a férfi olvasókat. A nőknek ez az értékelése sokszor tudatos nyilatkozatokban jelentkezik, máskor pedig a lapban közölt divatképekből, az irodalmi rész könnyedebb színvonalából és a nők számára rendszeresített rovatokból lehet következtetni arra, hogy a szerkesztő érzi: nőolvasók nélkül a lap élete van veszélyeztetve.

Az első hazai „divatlap” a németnyelvű *Der Spiegel* volt. 1828-tól 1852-ig élt. Ő vezette be Magyarországon a divatkép-mellékletet. Női vonatkozása — leszámítva a rendszeresen közölt divathíreket — alig volt.

Az első magyar nyelvű „divatlap” a *Regélő*, 1833. ápr.-tól 1841. jún.-ig jelent meg. *Mátray* (Rothkrepf) Gábor szerkesztő bevezető soraiban a „kegyes Honleányok” pártfogásába ajánlja lapját s „hogypedig lássa a’ tisztelt hon, milly tűz lobog lelkes leányainak is a’ honi nyelv terjedését óhajrt szép keblökben”, közli a nő-előfizetők neveit. Ebből megállapítható,

hogy az előfizetők kb. egyharmada nő. *Mátray* nem nagy írói tehetség, de ügyes szervező és a nők érdeklődését divatképekkel is igyekszik megszerezni. Ezek miatt érdemesnek tartja harcba keveredni a *Der Spiegel* szerkesztőjével, aki a helytartótanácshoz fordul, hogy tiltsák meg a *Regélő*ben külföldi divatképek kiadását, illet egyedül csak ő közölhessen, *Mátray* elégedjek meg a magyar divatképekkel. *Mátray* azonban nem hátrált meg és továbbra is átvette a külföldi lapokból a divatképeket.⁵ Ezek a divatképek — amelyekkel a nőket hódígtatták magukhoz a folyóiratok — nemcsak sokba kerültek a kiadóknak, hanem beszerzésük gondot is okozott. A magyar „divatlapoknak” pl. egy királyi rendelet rendelkezése szerint tilos volt a bécsi divatlapok divatképeit másolni, csupán a külföldi pl. párizsi, londoni divatképeket vehették át.⁶

Az 1835—1839 között élő *Rajzolatok* a társasélet és divatvilágból szintén divatképekkel igyekszik a női olvasókat megnyerni. A lap szerkesztője és kiadója — *Munkácsy* János — divatképeihez magyarázatokat ad és ügyel a „külföldi főstékkal” színezett képek változatosságára is.

A *Garay*-féle *Regélő Pesti Divatlap* (1842—1844) úgy igyekezett a hölgyközönség támogatását megnyerni, hogy könnyű fajsúlyú olvasnivalót nyújtott, bár ezzel rontotta a lap irodalmi értékét. A belőle fejlődött *Pesti Divatlap* igyekszik ezt a hibát elkerülni. *Vahot* Imre jó szerkesztői érzékkel készíti a lapot. A divatképekre nagy gondot fordít. Erős nemzeti frazeológiával szerkeszt, a nők magyaros öltözködése érdekében agitál és divatképei már nem csupán a külföldi divatképek másolatai, hanem vannak közöttük magyaros divatot bemutató hazai képek is. A *Pesti Divatlap* mindig felszínen tartja a magyar nyelv, a magyar társasélet és a magyar szokások ügyét. Az 1. sz. közli *Garay* János a *Magyar Hölgy* c. költeményét, melynek bevezető soraival később sokszor találkozunk: „Magyar hölgynek születél, Áldd érte sorsodat...”

Midőn *Vahot* Imre *Petőfi* Sándort mintegy lekötötte lapja számára, a *Pesti Divatlap* elérte a 3000 előfizetőt, ami abban az időben páratlan eredmény volt. Biztosra vehetjük, hogy a nőolvasók tettek ki magukért, akiknek *Petőfi* volt kedvelt költőjük.

A *Regélő* 1842. évi 1200. lapján arról ad jelentést, hogy *Frankenburg* Adolf „példátlanul olcsó olvasmányt” fog kiadni *Magyar Életképek* címmel, „főleg a gyöngéd érzelmű hölgyeink erkölcs és ízlés nemesítésére”. A *Magyar Életképek* 1843. jan.-tól havi füzetekben jelent meg. *Fáy* András az előszóban a nők magyarosítására szenteli az egész lapot. Kifejti a nők magas hivatását, fájdalommal jegyzi meg, hogy „nagy része nőinknek még nem bírja ízelelni a magyar elemet, nem kíméletesen túrni a magyar élet olykori, még simulást váró kinövéseit;... társalgása, ízlése, érzete, sőt gyakran egész napi rende idegen zamatu”. Nem száraz fejtegetésekkel, hanem könnyű olvasmányokban kell a női kötelességeket megismertetni, amelyek a „jó magyar anyát, hitvest, háziasszonyt, barátnét s magyar polgárnőt egész üdvében, kellemében tüntessék elő.”⁷ Az időszakos füzetek népszerűsége tette lehetővé, hogy *Frankenburg* kierőszakolja a lapengedélyt az *Életképek*-re, melynek első száma 1844 elején jelent meg. Ebben *Lelkes Honleányok* címmel *Császár* Ferenc tollából ad beköszöntőt. Nem fukarkodik a szép szavakkal: „Ti se feledjétek, hogy nyelvünk éltető angyalai

vagytok, 's hogy valamint virág- 's illattalan az élet nélkületek: ugy különösen nyelvünk kellemet, társalgási csint, hajlékonyságot és finomságot csak a Ti szép ajkaitokrul nyerhetend.”

*Frankenburg*nak kitűnő érzéke volt a realitások iránt; egész szerkesztői működésével igazolta, hogy van ízlése és alkalmazkodó képessége és meg tudta kedveltetni lapját a nőolvasókkal. A „divatlapok” közül az *Életképeket* tekinthetjük leginkább a nők lapjának. Ez lehetett az ő idejében is a közfelfogás, mert nem egyszer támadják, hogy miért közöl tudományos értekezéseket a főleg nők számára szerkesztett lapban.⁸ Az *Életképek* divatképeken felül divatcsevegést is ad „Sarolta” tollából és a társasági élet híreire szintén nagy gondot fordít.

Mikor 1847. júl. 4-től *Jókai* veszi át a lap szerkesztését, „hölgy salon” címmel külön rovatot nyit, melynek egyik érdekessége *Szendrey* Júlia menyasszonyi és fiatalasszonyi feljegyzései *Petőfjiné Naplója* címmel.⁹ *Petőfivel* való házassága után Júlia rendes munkatársa lesz a lapnak s a „hölgy salon” rovatba ír nőkről a nőknek.

A „divatlapok” között utoljára említjük a *Honderü-t* (1843. jan. 7-től 1848. ápr. 2-ig.). Szerkesztője — *Petrichevich Horváth* Lázár — a főnemességet akarta magyarosítani és a külföldieskedést kiirtani. Sajnos, hízelgésével és hajlongásával elvesztette népszerűségét és célját sem érte el, a „reformer szerepét az udvarias dandy vette át”.¹⁰ Pedig elsősorban ő is a nőkön keresztül akart hatni. Lapja fejlécén társalgó hölgyek szerepelnek, sok női vonatkozású vers, elbeszélés és egyéb írás jelenik meg a *Honderüben* és van állandó női rovata *Levelek Emíliahoz* címmel (zenei, társasági események, díszbédék, hírek Pest, Sopron és Bécsből stb.) P. H. L. aláírással, vagyis ezeket maga a szerkesztő írta. A *Honderü* népszerűsége és színvonala egyformán egyre csökkent. Hiába voltak párizsi képei a legszebbek, hiába volt kiállítása a legdíszesebb, a reformok gondolatától áthatott magyar nők a lapot nem támogatták.

1848 után

1848. márc. 15-e, a cenzura és a hírlapszabadság eltörlése után, lázas politikai tevékenység jellemzi a nemzetet és a sajtó ennek lesz hű kifejezője. A szépirodalom szinte teljesen megszűnik; a néhány régi folyóirat a megfogyatkozott olvasóközönség mellett még a fenntartás költségeit sem tudja magának biztosítani.

De a szabadságharcot vérbefojtják és már ismét ott lebeg a sajtó fölött a cenzura sötét árnyéka. S ebben az időben, mikor *Vörösmarty* bujdosik, *Petőfi* nincs — bár még hitték, hogy él —, *Jókai* a Bükk vadonában, *Erdélyi* János ismeretlen helyeken, *Arany* Nagyszalontára visszatérve, *Bajza* elkorodott lélekkel, *Czuczor* rabságban a *Riadó-ért*, *Sárosy* Gyula az *Aranytrombita* miatt üldözve, *Tompa* hadbírósa előtt, sok író besorozva, — akkor kezd vakmerő vállalkozásba a 40-es évek népszerű újságnovellistája: *Nagy* Ignác. 1849. nov. 15-én¹¹ napilapot indít *Hölgyfutár* címmel, mely „közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből”, a német *Damen-Courier* nyomán (*Vadnay* szerint).

A *Hölgyfutár* célja: „a hölgyközönség mulattatása”.¹² Programot nem ad, csak kiválasztott közönséget szolgálja. Sokan mégis „divatlapnak” tekintik. Szerkesztője korábban a *Rajzolatok*, *Jelenkor* és *Budapesti Híradó* segédszerkesztője ill. munkatársa volt és már *Jókaitól* át akarta venni az *Életképek* szerkesztését. Az első számokat majdnem teljesen egyedül állítja elő. A lap naponként jelenik meg és így állandó kapcsolatot tart közönségével, ébren tartja az érdeklődést a szépirodalom iránt, sőt az indulás nehézségein túljutva kemény magyarságával ezt az érdeklődést még növelni tudja. A szabadságharcból veszi versei, novellái tárgyát, melyek hangja elégedetlenség, dac. Még *Kossuthról* és az emigráció többi tagjáról is mer írni néha.¹³

Egy-egy lappéldány ára egy ezüst garas. Vers, novella, a „Hírharang” mint jellemző rovat és a Nemzeti Színház megnyitása után a színházi rovat alkotja a 16 oldalas újság-alakú folyóirat tartalmát. A „Hírharang” Nagy Ignác szellemes beszámolója a napi eseményekről; sokszor gúnyosan ostorozza a közállapotokat. Bátorsága tetszik olvasóinak, de a sajtórendőrségtől megintést kap és ezért kénytelen enyhíteni ellenzéki hangnemén. Havonta egy „párisi divatképet”, évnegyedenként és időközönként egyéb képet is ad. Színes metszetei *Tyrolertől* és *Fuchsthallertől* igen szépek. Tartalmában sok a selejtes, sok vidékről Pestre került fiatal írórt pártol, akik itt akarják megőrizni magánéletük függetlenségét az irodalom akkori száraz és vékony kenyere mellett, zaklatás és nélkülözés között. Sok kritika hangzik el ellene. A vádakat maga is elismeri, de azzal menti lapját, hogy „orvosi fegyelem alatt sinlik, s minden velő és szinadó izesebb táplálék eltiltatik tőle, azért hát oly könnyű és halovány.”¹⁴ *Gyulai* éles hangon ostorozza.¹⁵ A *Hölgyfutár* szerkesztőjének viselkedése e kíméletlen kritikával szemben is megfontolt, nem merül bele olyan vitába, amely ébredező irodalmi életünkre káros lett volna.¹⁶ A lapban szereplő fiatalok mellett később ott találjuk *Frankenburger*t, *Lévayt*, *Vajdát*, *Szász Károlyt*, *Tóth Kálmánt*, *Tóth Endrét*, *Mentovichot* és más ismertebb nevű írókat és költőket is, a nőírók közül *Kanya Emiliát*, *Kempelen Rózát*, *Bulyovszky Lillát* és másokat és végül *Aranyt*, *Gyulait*, *Tompát*. A lap színvonala ebben az időben szépen emelkedik.

Próbálkozik esztétikai és történelmi cikkekkel is, de sikertelenül, megmarad „mulattató” lapnak. „Egy lap hamarabb halad, ha verebek, mintha fehér elefántok fogvák elébe: a szempillanatot éltet egy lapot, nem a halhatatlanság” — vallja.¹⁷ Ezt a felfogást tükrözi a lap mindvégig; ami miatt végül *Arany* és *Gyulai* köre teljesen visszavonul tőle.

Nagy Ignác halála után 1854. ápr. 6-tól *Berecz Károly*, az addigi segédszerkesztő veszi át a lap szerkesztését, de nemsokára távozik a fővárosból és 1856. ápr. 1-től *Tóth Kálmán* kerül a szerkesztői székbe. Legbuzgóbb munkatársa *Vadnay Károly*. A lap tulajdonosa ekkor Nagy Ignác özvegye.

Berecz szintelen egyéniség volt, *Tóth* viszont költeményei miatt igen kedvelt a hölgyvilágban. Az ő kedvéért vonzódott a közönség a laphoz és rögtön érezhető volt az előfizetők megcsappant létszámán, ha *Tóth* kevesebbet írt. Szerkesztése alatt csak külsejében lett áttekinthetőbb a lap, irányában, tartalmában nem következett be változás. A szerkesztő legfontosabb feladatának a közönség ízlésének irányítását tartja, továbbá küzdelmet a nemzeti irányú irodalom mellett és a nemzeti színházért.¹⁸

Tóth alig félév múlva nehéz helyzetbe kerül, amikor a lap „bőköltő” kiadója, *Számvald*, Amerikába vitorlázik.¹⁹ „Az előfizetési pénz eltűnt, nekünk újévig harmadfél hónapon át semmiből kellett a lapot kiállítanunk” — írja *Vadnay*, a segédszerkesztő. De mecénásai segítségével a lap meg tud jelenni, sőt másodvirágzását éli, amit *Tóth* nevének varázsával ér el. Még *Prottmann* rendőrfőnök is melegen pártolja a politikailag ekkor még szintelen jeles költőt, amiből arra kell következtetnünk, hogy *Prottmann* felesége (*Prottmanné* előkelő származású magyar nő volt) vagy annak nőismerősei szívesen olvasták a *Hölgyfutárt*.²⁰ 1856-ban már 1800 előfizetője volt, pedig 1854. ápr.-ban csak 370 volt az előfizetők száma.²¹

Tóth nevesebb írókat szervez be, bevezeti a könyvismertetést és a könyvbírálatot; ennek színvonala nem volt különösen magas, de alkalmas volt arra, hogy a közönség ízlését fejlessze és irányítsa.

1856 vége felé a sajtórendőrségtől megkapta a lap a második megintést — amely után már betiltás következik —, mert megdicséri a jogászokat, akik magyar ruhában akartak megjelenni báljukon.²³ De azért továbbra is pártol minden hazafias megmozdulást (1859-es *Kazinczy*-ünnepségek, az Akadémia új életre keltése, a magyar ruha térhódítása stb.). Női divatképei között is van több, amely a magyar divatot propagálja. Az októberi diplomától kezdve a megújuló politikai élet az írókat és a közönséget másfelé vonzza. *Tóth* Kálmán a *Bolond Miskát* indítja meg (1860. jún. 4.), majd sajtóvétség miatt fogságba kerül; a *Hölgyfutár* elveszti népszerű szerkesztőjét, színvonala leromlik és mikorra *Tóth* fogságából visszatér, közönségét már nem tudja tartósan visszahódítani. Ekkor már a sajtó további fejlődéséből kiszorulnak a vegyestartalmú folyóiratok és helyüket a szórakoztató képes folyóiratok, majd később a szaklapok és ismeretterjesztő lapok foglalják el. Még rövid időre erőre kap a *Hölgyfutár*, de *Tóth* és *Vadnay* összekülönbözése után *Tóth* elhagyja a lapot. A gyakori szerkesztőváltozás csak súlyosbítja a nehézségeket és a *Hölgyfutár* másfél éves haldoklás után 1864. nov. 6-án utoljára jelenik meg. 10 év alatt 781 eredeti novellát, regényt közölt, továbbá 176 fordítást, tehát majdnem ezer prózai elbeszélő művet. Ebben a tekintetben minden más időszakai sajtótermékünket felülmúlta.²⁴

A *Hölgyfutár*nak igen erős versenytársa akadt a „kizárólagosan női lap”-ban, a *Nővilág*-ban, amely 1857. jan. 1-én indult *Vajda* János szerkesztésében. A *Nővilág* „a magyar hölgyek számára” évi 5 forintért, negyedréttben — eleinte hetenként, 1861. febr. 1-től kéthetenként — jelent meg. Kiadója *Heckenast*, új olcsó „divatlapnak” szánta, de szerkesztője „kizárólagosan női”-nek nevezi nem egyszer —, s ha tartalmát nézzük, nem alap nélkül.

Bevezetőjében egy eléggé elfeledett cikksorozatot indít meg *Vajda* *A szépről a szépekhez* címmel. Ebben az eszményi szép hatásait fejtegeti, s a nálunk létező sok-sok szépség megismerésére buzdítja a nőket. Magyar-ságot, szelid erkölcsöt, műveltséget hirdet. Az első számból kiemelkedik *Petőfi: Még nyílnak a völgyben...* c. (ez a cím!) verse és *Jókai: Uj decameron* címmel megindított novellasorozata. Bátorítja a nőírókat, elsőbbségi jogot adva nekik a férfiak előtt a „házigazdaság”, „női műiskola”, „családi élet” rovatokban. Kér gyakorlati életbe vágó cikket „minél egyszerűbb modor-

ban, szorosán tárgyilagos tartalommal s minden bevezetési szószaporítás nélkül". Tisztában van azzal, amit adni akar és ezt a lap gondosan tagolt felosztása is mutatja. Rovatai: mulattató olvasmányok —, tudósítások a divatvilágból, brüsszeli levelek *Jósika* Júliától, pesti levelek *Beöthy* Lászlótól, *Székely* Józseftől és *Romeotól* —, közlemények az irodalom, művészet és társasélet köréből (apróságok írók életéből, könyvek ismertetése, hírek, irodalmi kis viták, színházi hírek és bírálatok, tudós társaságok, egyletek működése, nemzeti kaszinó, zenei és művészeti világ, táncvigalmak —, házi gazdaság (tudnivalók a háztartás, konyhaművészet, kertészet stb. köréből) —, divatképek, mintalapok —, levelezés (vidékről is) —, hirdetések (női munkakörbe vágó elfoglaltságra, tanításra, divatüzletekre stb.) —, általános illemszabályok, később talányok, társasjátékok —, galambposta (a szerkesztő üzenetei; jellemző pl. egy felhívása: Írjon rövid tömörséggel egy cikket „A konyha orvosi szempontból” cím alatt, mely főzésre, étkezésre, egészségi tekintetben gyakorlati útmutatásul szolgáljon),²⁵ végül női műiskola (mintamagyarázatok, papírvirágok, kézimunka készítése stb.).

Fejléce: három nőalak női teendőkkal a tudományt és művészetet meg személyesítő ábrák között; a cím divatos, cikornyás betűkkel középen. Később változik a kép (1858-ban), de az illusztrációk akkor is jelzik a lap célját.

Vajda találkozása a nőközönsséggel szerencsés volt. Annnyira megkedvelték újszerű, változatos és gyakorlati tartalmú lapját, hogy a remélt előfizetői létszámnál többet kapott és az első négy számot újra kellett nyomtatnia. *Vajda* a „szép nem”-nek tudott szépeket mondani, s ha nem volt is hajlékony és simulékony — egyes kritikusok ezt tartják róla — azt vallja, hogy az író, ha olvastatni akarja magát, alkalmazkodik a nőkhöz, s ha megfelelő nyelvezettel adja elő mondanivalóit, mindent meg is tud értetni velük. Irigyelt szerkesztő lesz, irigylik közönységét és ő szívesen szerkeszti a *Nővilágot*, noha nem sokat jövedelmez számára.

Az irodalomban *Vajda* a konzervatív és a hivatalos epigon irodalom ellenzéke. Őt tartják vezetőjüknek a fiatal ellenzéki írók *Kemény* és *Gyulai* akadémiázusa ellen,²⁶ és ezért vonzódtak hozzá a század utolsó negyedének haladó fiatal írói, majd később a *Nyugat* írói és *Ady*.²⁷

Eleinte a lap munkatársai ritkán választották tárgyukat a női hivatás, ízlés és a gyakorlati élet köréből. Pályázatokkal akarja ezt a célt jobban megközelíteni. 1857-ben pl. pályázatot hirdet a *Nővilágban* megjelent és a közönsségnek legjobban tetsző művek jutalmazására. A pályázati felhívás szerint pályamunkának számít minden vers vagy prózai mű, amely az 1857. év második felében a *Nővilágban* megjelent. A legjobb próza $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{4}$ ív terjedelemben („beszély, humoreszk, elmefuttatás, életírás” stb.) 16 db arany —, a legjobb költemény (dal, románc vagy ballada) 8 arany jutalomban részesül. Az a pályamunka nyer, amelyre a következő évi előfizetés alkalmával legtöbb előfizető adja szavazatát. Így igyekszik fenntartani a közönsség érdeklődését, megismerni az olvasók ízlését és jobban kiválasztani a közönsségnek megfelelő műveket.

A *Nővilág* színvonalára ügyelt, tehetségtelen kezdők nem is mertek próbálkozni nála. A lappal legközelebbi kapcsolatban *Pompéry* János volt 1857. dec. 6-tól, miután otthagya a *Pesti Napló* szerkesztését; *Vas* Gereben

NŐVILÁG.

HETILAP A MAGYAR HÖLGYEK SZÁMÁRA.

Előfizetési díj helyben kiadóhivatalból előhordva negyedévre 1 ft. 15 kr., félévre 2 ft. 30 kr., egészévre 5 ft. —
Vidékre postán vagy helyben házhoz hordatva negyedévre 1 R. 30 kr., félévre 3 ft., egészévre 6 ft.

Szerkesztési iroda: Szebeni tér 3. szám. Kiadó-hivatal: Pesten egyetem-utca 4. szám.

Szépről, a szépekhez.

Gyönyörű paradicsomkertei a szép magyar hazának, tejmézes folyamokkal övezett, isten-áldott boldog kúriák, ti hajdani kis királyságok, fölmagozva bizodalmas, barátságos burjással, betetőzve szép vadrózsákkal, körülölelve szerelmetes iszalaggal — ti egykor vidám, örömhangesz fészkek, mért vagytok olyan szomorúk, mint a féllábon gunnyasztó gólya az ősi pusztaságon, melynek egyik szárnyát kegyelet nélkül vadász kezek törték el?

Mi lelt benneteket, mi titkos vágy szállott meg, mit kívántok — miért vagytok oly egyhanguak, kedveszakadtak, mintha virrasztanátok, holott nappal van fölöttünk, fényes nappal?

Honnan van, hogy belétek lépve, nem örülök úgy mint gyerekkoromban, üresnek találom a házat és környékét kívül belül, valami nagy hiányt érzek, csaknem oly szükségemnek hiányát, mint

a levegő, mely nélkül némán, panasztalan kellene megfuladnom . . .

Eljön a gólya hozzátok a messze messze Indiáról, ti szivesen látjátok most is a tavasz hirdetőjét, — sőt e szent madarat most is sérthetlen tiszteletben tartjátok, mint azelőtt . . . de mégis érzitek, hogy e régi ingyen hírnökön kívül egyéb is kellene, minek nevét nem tudjátok.

Ó az idő, az idő — ez a kényen, gyermekes öreg, olyan válogatós, mind-egyre újabb, újabb eledelre, vágynak, — egykor beérte: ló, pipa, puska, kopóval, a háztetőn gólyával, s most valami egyéb is kell, minélkül nem ízlik jól az étel, nem diszlik a kert, nem áll jól tea-tünkön a ruha, s egyáltalában minden oly félszeg, sületlen, hogyha az ember aztán unalmában Pestre megy, ott meg uton utfélen élczet szór rá az a furfangos fiatalág . . .

1857 végétől dolgozott a *Nővilág*ba; *Beöthy* László, a „tárcalevelek” írója pedig korai haláláig. Személyileg közel állt *Vajdához Zilahy* Károly (Kelen álnéven), aki követi őt a *Magyar Sajtó*hoz is, mint színi-kritikus. Novella-íróink közül legtöbbször *Jókai* nevével találkozunk, aki elbeszéléseiben különös tekintettel volt a nőközönségre, a nőírók közül pedig *Jósika* Júliával, aki társaséleti elveket fejteget finom melegséggel cikkeiben. Itt találkozunk először *Bajza* Lenke nevével is.

1858 végére olyan népszerűséget ért el a *Nővilág* a közönségnél, amilyent a *Hölgyfutár*on kívül egy hazai lap sem. Ha számbavesszük terjedelmét, tartalmát, pontosságát, mellékleteit, olcsóságát és összehasonlítjuk egyéb lapjaink vagy akár hasonló külföldi vállalatok lapjaival, ez érthető is. Kiállítása tetszetős, ízléses, színes borítékjának belső oldalán már 1857. júliustól vidéki tudósításokat, hirdetések is hoz, évente 50 műmellékletet, acélmetaszeteket, színezett divatképeket, minta- és szőnyegrajzokat vagy zeneműveket ad. Mintarajzai még szebbek a Bécsben megjelenő korabeli *Iris* rajzainál, műmellékleteivel sem előzi meg ez a külföldi versenytárs.²⁸ Szerkesztői törekedtek is arra, hogy a hazánkba járó külföldi lapokat nélkülözhetővé tegyék. Az 50-es évek végén még mindig 6000 példányban jártak a fővárosba a divatos külföldi lapok,²⁹ pedig nagy részük értéktelenebb volt a hazai lapoknál.

1859-ben a szerkesztőség újabb ötlettel foglalkozik: „korszerű magyar női divatlapot” is akar nyújtani, „amely a magyar hazai szépirodalom s művészet megismerésében is lelkiismeretes, hű útmutatója legyen minden igaz honleánynak”.³⁰ 1859-ben annyi előfizetője volt, mint a többi hazai divatlapnak együtt. A külföldi lapok elleni küzdelemben pedig mozgalmat indít, hogy az *Augsburger Allgemeine Zeitung* és a lipcsei *Illustrierte Zeitung* ne kerüljön magyar kézbe. Több kaszinó nyomban eleget is tett a főlhívásnak.³¹ A divatrajzokat — melyek lényeges részét képezték a lapnak — Párizsból kapta és az eredeti párizsi lapokkal majdnem egyidőben küldötte szét. Így a divatimádóknak sem érte meg, hogy külön külföldi lapokat járassanak. A magyar divat terén annak „őseredeti előnyeit általánossá” akarta tenni s a „benne rejlő ízlést, eleganciát, összhangot a nagyközönség tulajdonává tenni, s a magyar divat dicsőségét hirdetni”. A *Nővilág* tovább halad a siker útján. 1860. febr.-ban oly sok új előfizetésről számol be, hogy lappéldányokat az év elejéig visszamenőleg már nem tud adni, hanem csak márc. 1-től fogad el új előfizetést. Pedig időközben megjelenik a bélyegdíjról szóló rendelet — mely szerint minden számra 1 krajcáros bélyeget kell ragasztani — és emiatt 7 forint 40 krajcárra kellett emelni az előfizetési díjat. 1861-ben a politikai élet megélénkülésével a lap helyet ad a politikának is oly módon, hogy havonta csak kétszer jelenik meg 5 forintért vagy a *Politikai Ujdonság*-gal — amelynek szintén 5 forint az előfizetési ára — 9 forintért.

Az 1861. év végén azonban *Vajdát* elragadja a politika, átveszi a *Magyar Sajtó* szerkesztését és a *Csatárt* is szerkeszti. Érdekes, hogy a *Csatár* megindulása előtt az a hiedelem volt elterjedve, hogy női lap lesz. *Arany Szépirodalmi Figyelő*-je 1860. dec. 19. számában a vegyes rovatban azt írja a jövőendő lapról: „... főleg a női közönség igényét tartaná szem előtt. A gondolatot a mostani politikával szaturált levegőben praetiosusnak

Az első magyar nőszerkesztő lapja

tartjuk.” — A Képes Újság 1860. dec. 30-i száma hírt közöl arról, hogy Vajda engedélyt kapott a Csatárra, „mely magában egyesíti a politikát, szépirodalmat s a divatot. Mint halljuk, nőknek van szánva. Vajda elismert szerkesztői tapintatától csak élvezettest várhatnak olvasónőink.” Hogy erre a tévedésre Vajda adott-e alapot, vagy csupán a *Nővilág* népszerű szerkesztőjéről tételezték fel ez alkalommal is a nők szolgálatát, nem látható tisztán. A *Csatár* — kétségkívül — kezdettől fogva politikai és nem női lap volt.

Amikor tehát Vajda áttér a politikai lapok szerkesztésére, a *Nővilág* szerkesztése átcsúszik Bajza Lenke és Bajza Jenő — az eddigi főmunkatárs — kezeibe s hanyatlani kezd. 1863-ban újságalakban jelenik meg: cél, ár ugyanaz s még mindig a legolcsóbb lap. A külföldi divatlapok ellen folytatott harcban új eszközhöz folyamodik: elvállal vidéki megrendeléseket, megbízást mindennemű divatcikk bevásárlására. Kálnay Pál — a lap „divatszaki művezetője” — intézi el ezeket a megrendeléseket „Alter elsőrendű divattermének közreműködésével”. A lap divatképei a magyar divatot reklámozzák Kálnay aláírással. A képeket Rohn és Grund nyomda nyomta, több képe pedig Berlinből való. A lap mégis veszít népszerűségéből. Már hiába tér vissza Vajda ténylegesen is a laphoz —, betegsége és sajtóvétség miatt elszenvedett fogság után — nem tudja azt felemelni. Hisz közben az ő népszerűsége is csökkent, sőt politikai cikkei és *Thaly* inzultálása miatt valóságos bojkott jött létre ellene. A csaknem 8 év előtt indult *Nővilágot*, amely valamikor a legtöbb előfizetőt tudta felmutatni, 1864. szept.-ben *Heckenast* már nem akarja kiadni, pedig még mindig van 800 előfizetője. 1864. szept. 25-én a lap bejelenti megszűnését³² és a kiadó az előfizetőknek a *Vasárnapi Újsággal* ad kárpótlást az év végéig.

Az 1863—1864-es ínséges években majdnem minden szépirodalmi lap megszűnt, de túlélte őket az 1860. okt. 14-én *Szegfi* Mórné *Kanya* Emilia szerkesztésében megindult *Családi Kör*. Címe szerint „hetilap a művelt magyar hölgyek számára”. Alapítója az első magyar nőszerkesztő, kitűnő asszony, a női munkakör kiszélesítésének buzgó apostola. Már az 1850-es években írogatott, de csak 1857-ben lépett fel Emilia néven a *Hölgyfutár*-ban és a *Napkeletben*. Az elnyomatás korszakában majdnem minden szépirodalmi lap ünnepelt költője lett. Ő volt a kezdeményezője annak a női mozgalomnak, melynek eredményeképpen a magyar nők díszes emlékönyvvel tisztelték meg *Jósikát* félszázados írói jubileuma alkalmából. Az 1850-es években alakult írói segélyző egyesületért egymaga többet tett, mint az összes pesti lapok együttvéve. Az 1860-as évek elején az országos nagy ínség alkalmával munkái jövedelmét — mintegy 8—10 ezer forintot — följajlotta a szűkölködőknek. *Petőfi*nek rajongója volt; a *Petőfi Társaság* alapításának gondolatát tőle származtatják. Szerkesztője a *Magyar Nők Könyvtárának*. Hirdeti, hogy a magyar nők képességeivel az egész nemzetre hatni lehet, ha ezeket a tulajdonságokat gondos és célirányos neveléssel és a társadalmi viszonyok kedvező befolyása által kifejleszténék s az így szellemileg és erkölcsileg kiművelt nőinket abba az állásba helyeznénk, melyekre az emberiség törvényeinél fogva jogosítva vannak, nem vonhatná senki kétségbe előnyös befolyásukat a politikára, irodalom terén és erkölcs tekintetében.

Az ő idejében „ritka volt az olyan női társaság, ahol komolyabb tárgyról szó esett, ott is, ahol megtörtént, inkább csak a hazai események s divatközlönyök terén”. Amikor hozzáfog az új lap szerkesztéséhez, „erős szándékkal kívánja megkezdeni a magyar nők világirodalmi emancipációját”, ezért állandó rovatot nyit a komolyabb tárgyú, ismeretterjesztő értekezések számára. Ebben jóval többet ad, mint az eddigi folyóiratok; élénk volt felületesség nélkül, oktató de nem tudakoskodott. Ezzel volt az emancipált nő, aki nem irigyli a férfi szerepét, dolgozik a haza, az emberiség érdekében és azt vallja: „marad elég tér e korlátokon belül is a köztevékenységre, példaadásra, s nem kell, hogy megölje a politika a nőiséget”.

Hogy a lap szükséges volt, azt bizonyítja több mint 20 éves fennállása. Pedig nem volt könnyű dolga, amikor irodalmi-, divat- és ami legfőbb, női közlönnyt akart alapítani és irányítani a „kettős magyar haza” leányai számára.

A *Családi Kör* a magyar asszonyok kedvelt hetilapja lett. Ezzel képezték pedig Emilia, akit műveltsége magasan kiemelt kortársai közül és aki a 60-as, 70-es évek társaséletének jelentős tényezője természetes kedvessége, szeretetre méltó modora és műveltsége folytán. Egyéniségével azokat is megnyerte, akiket irodalmi tevékenységével nem nyerhetett meg. *Arany*-tól kezdve az irodalom minden jelesét munkatársnak vallhatta. Mind a szépirodalmi, mind a tárca rovatban felette áll a *Családi Kör* a *Napkelet*nek, *Nővilágnak*, *Divatcsarnoknak*, a *Nefejejts*ről nem is szólva. Nem „mulatva-oktató”, hanem alapos, komoly cikkeket közöl sokszor a nőkérdésről és az időszerű kérdésekről *Brassai* Sámuel, *Falk* Miksa, *Szász* Károly tollából. Emilia elbeszéléseken kívül iránycikkeket, továbbá élet- és jellemrajzokat ír; ez utóbbiak könyvnyomatatos arcképekkel jelennek meg. A 60-as években

már igen divatos tárca —y —y aláírással a hét történetét ismerteti; olykor szegényes, de máskor túlcsernyül, mint a hegyipatak. A „budapesti hírvivő” rovat néhány híre: A Nemzeti Múzeumnak kik ajándékoztak érmet, arcképet vagy egyes értékes darabokat —, *Kisfaludy* Károlytól milyen ereklyék érkeztek —, a nővilág ismét megjelent a megyeháza karzatain —, mikor kezdődnek az egyetemi tanítások —, milyen új pénzeket vernek —, a nővilág figyelmének felhívása a divatkereskedésekbe érkezett árukra —, a hírlapok és folyóiratok reklámozása —, „magyar zenekör” külföldi sikerei —, *Gyulai* akadémiai székfoglalója —, a Nemzeti Múzeum kertjének javítására rendezett „zenészet és szavalati dalidó” (1860. dec.), — és ezerféle más, ami nemcsak színessé tette a lapot, hanem tágitotta az olvasók érdeklődési körét. A „külföldi hírek” c. rovatban olvassunk a nők szerepléséről nyilvános hivatalokban —, szentpétervári egyetemen tanuló jogtudósnőről —, magyar dalok sikeréről a Paganini színházban stb. Történelmi nagyjainkról szépek a litografált illusztrációk. „Irodalom- és művészet” összefoglaló cím alatt *Szendrey* Júlia versei, új könyvek, lapok, regények, nevelési-, történelmi- és zenei művek, valamint színdarabok ismertetése szerepelnek. Gazdasszonyoknak mindenféle tudnivaló, azután még vegyesen rejtvények, táj- és néprajzi közlemények, szerkesztői üzenetek és hirdetések. Minden számban divattudósítás és női munkák magyarázata, havonként színezett divatképek, műmellékletek, női munkák mintalapja stb. Borítéklapja ízléses, szerény kiállítás a lapfejen barátságos hangulatú, derűs családi kép.

A *Családi Kör* 20 éven át volt a magyar családok lapja és nagy szerepe van abban, hogy mindinkább kiszorult az addig közkedvelt *Gartenlaube*. A lap *Mahotka* szerint 1879-ig állott fenn,³³ ez azonban téves, mert még 1880. jan.-ból is föllelhető két szám.

A másik lényegesen rövidebb életű, de komoly célú és jelentőségű női lap volt a *Vachott* Sándorné szerkesztésében és később kiadásában is megjelenő *Anyák Hetilapja*. Nemes céllal indul. „Hazánk nagyfontosságú időszakot él, szükség van fiainak összes erejére”, szükséges „az anyákat elősegíteni szent hivatásukban, a nevelésben és valódi, nemes, erkölcsös családi élet megalapításában, mely minden nemzet szerencséje és jólétének szülőforrása”. — *Vachott* Sándorné ecsedi *Csapó* Mária társadalmi állása, eddigi irodalmi munkássága, hírneve reményre jogosít. Baráti kapcsolatban áll *Petőfi*vel és családi összeköttetésben *Bajza*val. 1840 és 1860 közt igen sok verset és elbeszélést írt az ifjúság számára. Férje tragikus halála után *Deák* és *Eötvös* támogatják. *Eötvös* biztatására vállalja a lap szerkesztését. Az irodalomban is nem egyszer említik egy hasonló tartalmú lap hiányát. A magyar nők buzgón pártolják nemzeti irodalmunkat, az *Anyák Hetilapja*-nak fogadtatása mégsem kedvező. 1861-ben ugyanis nemzetünk ismét a politikai élet gondolatkörében él és olyan vállalkozás, amely a politikával nincs közvetlen összeköttetésben, sőt azt teljesen kizárja, ebben az időben szélesebb olvasóközönséget nem találhat. Az első félév végén még 200 előfizetője sincs. De *Eötvös* újabb biztatására tovább folytatja a szerkesztést. „Nincs okunk kételkedni oly vállalat jövőjén, mely e célok előmozdítását tűzte ki magának, főképp midőn e vállalatot az vezeti, ki dicső, de szerencsétlen férjének oldalán s mint anya, méltónak mutatta magát, hogy e hon

hölgyeihez azon nehéz, de nemes hivatásról szóljon, mely iránt közöttük sokan lelkesülnek, de melyet több áldozattal nálánál senki sem teljesíthet” — írja *Eötvös*, midőn a szerkesztő részvétlenségéről számol be neki. 1861. ápr. 6-tól az év végéig él csak az *Anyák Hetilapja*, de a következő év elején *Szűnőrák* címmel havonta jelenik meg. Külső kiállításban szebb lesz, tartalma nem csupán az anyáknak, hanem az egész családnak szól és terjedelme is megnövekszik. Az új lap a nőt a családi élet központjában igyekszik kielégíteni. Az aktuális témákat mellőzi azzal, hogy ezeket a szépirodalmi és divatlapok úgyis bőséggel tárgyalják, ezek helyett lelket és ízlést nemesítő olvasmányokkal, történeti és földrajzi ismertetésekkel, a nagy emberek életrajzával, hazai és külföldi népszokásokkal, találmányokkal, utazásokkal, ismeretterjesztő cikkekkel, adomákkal, aranymondásokkal, mesékkel, mondákkal, zenei, irodalmi és művészeti apróságokkal lép az olvasó elé. Külön „női ismerettár”-at ad, hogy mindent együtt találjanak, ami őket érdekelheti.

Bár a cél nemes volt s a lapnál jeles írók működtek közre (*Arany, Eötvös, Jósika, Podmaniczky, Tóth Lőrinc, Lukács Mór, ír Fáy, Garay, Vachottné, Wohl Janka, Szász Károly, Szendrey Júlia*), mégis csak a kiadó áldozatkészségéből maradhatott fenn addig is, amíg 1862. aug.-ban a 6. számmal végleg meg nem szűnt. Annyi előfizetője sem volt, hogy az előfizetési díjak a nyomdai költséget fedezték volna.³⁴

Vachottné alkotókedvét nem vette el a sikertelenség. Újabb vállalkozásba kezd. Ugyancsak *Deák* és *Eötvös* biztatására jelenteti meg a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapját* 1863-tól hetenkint. Kiadója a Magyar Gazdasszonyok Egylete, jótékony egyesület, célja az árva gyermekek megmentése az anyagi és erkölcsi nyomortól. A lap azért is kéri a támogatást, mert „a fölös jövedelem a megmentettek számát gyarapítja”.

A lap szépirodalmi része több kiváló író és íróő közreműködése mellett gazdag, érdekes és szórakoztató. „Gazdasszonyi tárcája” figyelemre méltó; a neveléssel is behatóan foglalkozik, ezenfelül háztartási tudnivalókat ad (ételek készítése, piaci árak, ételreceptek, „mind kikísérletezés után” stb.), továbbá irodalmi és művészeti rövid híreket és természetesen az egyesület híreit. A lap — bár női lap — mint egyesületi közlöny nem tartja magához méltónak, hogy divatmintákat adjon. Mégis gazdasszonyi tárcájában néha divathíreket is közöl és segítségét főlajánlja bármi ilyen irányú kérdésben; magánúton küld is pl. szabásmintát.

A *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja* sem tudott olyan sikert elérni, mint amelyet megérdemelt volna. Szükségességét a korabeli lapok is elismerték. Még *Vajda* is, a *Nővilág* szerkesztője, örömmel üdvözölte lapjában az első számot, mint közhasznú lapot, bár szinte fenyegetően figyelmezteti, nehogy hasonló sorsra jusson, mint a többi „megfelelőleg szerkesztett, de a közhasznúság céljában megbukott közlöny” és hogy maradjon szorosan a címében kimondott szakmánál. Nem tartja beleválónak a novellát, költészetet, élcelődő csevegést, és ezek miatt az első számot nem véli a legszerecsébb előhírnöknek.³⁵ A *Magyar Gazdasszonyok Hetilapját* elsodorja a nehéz gazdasági helyzet 1865. szeptemberében.

A „divatlapok” késői hajtásai

A régi „divatlapok” mintájára indul, de csaknem teljesen a női olvasóközönségre támaszkodik a *Divatcsarnok* 1853. már. 17-től *Császár* Ferenc szerkesztésében.

Császár a szabadságharc előtt finomkodó szalonköltő, 1850-ben a *Pesti Napló* szerkesztésére kap megbízást „aulikus érzelmeinek ismeretében”, de onnan egy tévedés következtében távoznia kell.³⁶ Elszakadni ezután sem tud az irodalomtól és ügyvédi foglalkozása mellett egy *Gartenlaube*-féle folyóirattal akarja megnyerni a magyar nyelv számára a főúri és a konzervatív köröket. Folyóiratát a „művelt társalgás csarnokává” kívánja tenni s meg akarja szüntetni azt az előítéletet, hogy „a mi gyönyörű magyar nyelvünk épp oly kevésé alkalmas a tudományoknak kellemes modorban előadására, s a csinnal társalgásra, mint romlatlan lelkünk s ép, erős kedélyünk a művelődésre”.³⁷

Az arisztokratikus *Honderű* nyomában halad a *Divatcsarnok* „az úri-kisasszonyok mulatva-oktató folyóirata, számúzve mindent, ami a jónevelést és női szemérmert sértené”. Ennek a célnak megvalósítása jegyében állítja össze a vezércikkeket, a „beszélyeket”, a költeményeket és az életrajzokat. A „nők világa”-ban *Viola* aláírással ad tanácsokat az eszményekért küzdő *Horváth* Janka, a *Magyar Hírlap* munkatársa; a divatrovatban *Sarolta* számol be mindenről, ami ezen a területen érdekelheti olvasóit; a „társaséleti szemlében” *Rózságyi* cseveg; a pesti eseményekről *Lauka* Gusztáv ír könnyed stílusban; a borítékon fővárosi hírek, vidéki levelek és *Országh* Antal párizsi tudósításai vannak. Minden számban szép színes — legtöbbször *Fuchsthaller*-féle metszet a magyar divatot kedvelteti meg. Ezeket ifj. *Werfer* Károly nyomdája állítja elő. A „hírvivő” elsősorban a császári ház tagjainak személyi híreiről számol be, csak azután másokról is, ha marad hely. A szerkesztői üzenetek elve: „nem fogjuk lekicsinyelni a legparányibb erőt sem és kímélettel kezelünk minden írást, ami nem selejtes, silány és rossz”.

Ilyen szerkesztési elvek mellett természetes, hogy vezető íróink nem írnak bele. *Tompából* és *Lévayból* nagy megbotránkozást vált ki *Arany* nevének feltűnése a lapban, de *Arany*nak az a felfogása, hogy „miután a *Divatcsarnok*nak sok előfizetője van, minden nyeglesége mellett is szaloni lap, visszavonulni nem lehet, ha azt nem akarjuk, hogy a felsőbb körök számára egy újabb *Honderű* keletkezzék, vagy néhány ügyetlen kezdő az összes magyar költészetet megutáltassa velök”.³⁸ Habár *Arany* felfogása nem találkozott teljes megértéssel, mégis *Lévay* és *Tompa* is kezd írni a lapba. *Arany* ugyan hamarosan visszavonul, igaz, hogy leginkább azért, mert a *Divatcsarnok* közölte *Kazinczy* Gábor éles cikkét a népiesség ellen. Ez a cikk más lapok íróinak figyelmét is magára vonja és a *Szépirodalmi Lapok* megszűnése után sok új munkatársat kap a *Divatcsarnok*. A lap irodalmi színvonala emelkedik, de *Császár* betegeskedése alatt *Friebeisz* „művezér” nem sokáig tudja tartani ezt a színvonalat. Különösen sokat ront a számos ízetlen fordítás külföldi ismeretlen szerzőktől. A *Vasárnapi Újság* megindulásával írógárdája elpártol, *Friebeisz* is leköszön és *Délibáb*-jával gyilkos versenyt indít. *Császár*nak most már a *Gartenlaube*-stílussal

sem sikerül fenntartania magát, a közönség másfelé érdeklődik, *Császár* betegeskedik és a lapnak 1856. márc. 30-án meg kell szünnie.

1857. jan.-ban *Császár* megegyeszer megpróbálkozik most már havonkénti megjelentetéssel, de a korábbi tartalommal és szellemben. *Császár* haláláig — 1858. aug.-ig — él így a lap, majd ezután az elnyomatás korának egyik legszerencsétlenebb szerkesztője, *Szilágyi* Virgil veszi kezébe. Unalmas, nagyképű beköszöntője után nem lehet sokat várni. Hiába főmunkatársa „a hölgyek egyik kedvenc írója”: *Szabó* Richárd, ketten együtt is csak szegényes, sőt sivár lapot adnak. *Császár* „igénytelen kisasszony-lapjában” legalább volt sok kedvesség, de most — bár *Vadnay* Károly visz egy kis élénkséget az általa szerkesztett „budapesti rovat”-ba — teljesen megunja közönsége. *Szilágyi* is, *Vadnay* is mihamar otthagyja a lapot, *Szabó* Richárd pedig a legkönnyebb fajsúlyú „divatlappá” alakítja. Egyik kiadótól megy a másikhoz, *Werfer* még kísérletezik és pompás kiállítással, a női hiúság legyezetgetésével akar hatni, de belebukik. 1862. dec.-ben *Vértési* Arnold veszi át a szerkesztést; ő sem tud elfogadhatót csinálni a lapból úgy, hogy az 1863. júl. 8-án végleg megszűnik. Ilyen hosszú életet is csak az aulikus körök támogatásával érhetett.

Ugyancsak a nőolvasókra épít a Nővilággal egyszerre induló *Napkelet*. Hetilapnak indul 1857. jan. 8-án *Vahot* Imre szerkesztésében. A *Pesti Divatlap* és abba *Petőfi* bevonása a 40-es évek közepén jó nevet szerzett ugyan *Vahot*nak, de polemizálása, harsogó magyarsága, *Petőfi* éhbérrel honorált alkalmazása írói körökben nem tették jócsengésűvé nevét.³⁹ A *Napkelet*nek már a címe is kesztyűdobás az irodalmi *Deák*-párt nyugatra néző irodalompolitikájának. Gáncsolja a nyugati műveltséget, lapjában nem közöl a nyugati írótól, de annál több fordítást a keleti nyelvekből. Hangos most is magyarságával, kuruckodik, mindent magyarellenesnek tart. Ilyen szerkesztés mellett nem tudja megkedveltetni lapját a kor nevesebb íróival, még *Szász* Károly sem ír lapjába, pedig ő majdnem minden lapba írt. *Gyulai*, *Lévay*, *Tóth* Kálmán, *Tompa* egyáltalán nem írt bele, *Arany* csak egyetlen verset adott, ezzel honorálva a kapott tiszteletpéldányt. Annál gyakoribb a petőfieskedő ismeretlen írók szerepeltetése. Eleinte még megnyerte a nőközönség pártolását — állítólag 2000 körül járt az előfizetők száma⁴⁰ — tetszett a „bátor hang”, a sok epés megjegyzés, amit a „lapszemle” c. rovatban tett a többi lapokra. De később világosan kiderül, hogy minden törekvésének háttére anyagi érdek, a polémiának is, az ismeretlenek szerepeltetésének is — hiszen ezek olcsóbbak számára — és a közönség kezd elpártolni tőle. *Vahot* a lapot 1860. dec. 23-án szünteti meg; helyette a *Budapesti Képes Újság*-ot indítja, gyümölcsözőbbnek tartva a politikát. 1862. jún. 5-én megegyeszer megindítja a *Napkeletet* ugyanolyan külsővel és tartalommal, mint előbb, de a közönség annyira nem pártolja, hogy szept. 28-án végleg megszűnik, pedig külső kiállítása most is tetszetős.

Női lap lényeges divatrésszel

Ebben a korszakban már találkozunk olyan női lapokkal is, amelyekben a szépirodalom — még akkor is, ha bőséges — csak mellékcél, inkább

a divatra fektetik a súlyt. Ezeket a szó mai értelmében még nem nevezhetjük divatlapnak, inkább az átmenetet jelentik az irodalmi női lapok és a női divatlapok között.

Első képviselőjük az 1854. dec-ben indult *Nefelejcs*, füzetekben megjelenő évkönyv, melyet *Friebeisz* István ad ki, miután visszalép ugyan a Divatcsarnoktól, de nem mond le a szerkesztői babérokra. *Friebeisz* nem akar a hatóságokkal érintkezni. A *Komáromi Lapok* (a komáromi helyőrség lapja a szabadságharc alatt) szerkesztése nem tette őt kedveltté a császári hivatalok előtt; azonkívül váltóhamisító és csaló hírében is állott. Érthető tehát, hogy nem sok reménnyel kérhetett volna lapindításra engedélyt. Lapját tehát csak füzetesen jelenteti meg, hogy az engedélykérést elkerülje, viszont közben a bukott *Déliabáb* (a Nemzeti Színház lapja 1853. jan. 1—1854. febr. 9.) engedélyét titokban meg akarja venni *Festetits*⁴¹ gróftól, a *Déliabáb* előbbi tulajdonosától. Éppen ezzel vonja magára a figyelmet, mert a „lapengedélyt ingyen szokták adni”.⁴² A *Déliabáb*ot végül is *Leiningen* gróf közbenjárására megszerzi, az év végéig fenntartja és arra használja fel, hogy a *Nefelejcs* iránt érdeklődést keltsen. A *Nefelejcs* kiállítása fényes és igen költséges. Divatképeit és a kézimunkák mintarajzait Párizsból, majd Berlinből és Londonból rendeli, a női ruhák szabásrajzait az eredeti párizsi után másoltatja és hazai művészekkel készítteti. Külön csemegéket ad a nőknek: divat, pipere, hasznos tudnivalók gazdasszonykodás címmel; bécsi, berlini, párizsi, stuttgarti, mainzi „műintézetekkel és művészekkel” tart kapcsolatot; divattudósítókat tart külföldön és híreket kap Kolozsvárról is. A lap körül jónevű írók csoportosulnak, és állandóan buzdítsa az ifjú írói nemzedéket is. Közönsége egyre nő, a szerkesztő bevallása szerint a 3. számnál egy ötöddel több, mint az első szám után remélhetett. Utánrendelést nem vállal, de pontos fizetést kér, mert a nyomdai költség igen magas és csak a szükséges példányokat állíttathatja elő.

A *Festetits*-féle *Déliabáb* *Friebeisz* kezében 1854. év végéig élt. S bár 1854. dec-ben megindította a *Nefelejcs* c. füzetes évkönyvét, úgy látszik, biztosabbnak vélte a *Déliabáb* lapengedély-használatát s ezért indít 1855. jún. 17-én *Déliabáb* címen lapot. Ez az új *Déliabáb* teljesen az ő elgondolása szerint készült, úgy hogy 1855 végén a *Nefelejcs*et is ebbe olvasztja bele. A *Déliabáb* egyébként teljesen hasonmása a *Nefelejcs*nek. Előfizetőinek száma 1000 körül van; ekkora előfizetői létszámhoz a szabadságharc utáni nehéz időkben nem könnyen jutott lap. Közönségét elsősorban pazar kiállításával, szép papíryanagával és minden számhoz 1—1 Párizsból, Londonból vagy Berlinből hozatott gyönyörű színezésű divatkép-melléklettel, mellettük néha kotta- és kézimunka-melléklettel nyeri meg. Előfizetői főleg a fő- és köznemességből, valamint a vagyonosabb polgárságból kerülnek ki. Ennek a külföldi divatot utánzó közönségnek van pénze megfizetni a drága kiállítást. A lapban — habár egész sorát látjuk legjobb íróink alkotásainak — a szépirodalom csak mellékeél, ezért a jócsengésű nevek mellet sok az értéktelen próbálkozás és fordítás is. *Friebeisz* folyóiratát a legszolgáibb hangnemben tartja, annyira, hogy *Prottmann*, a sajtórendőrség főnöke így dicséri: „*Friebeisz* szerkesztése alatt a *Déliabáb* a pesti lapok közt a legderekkabb lett, hatása egyre növekedik.”⁴³

Friebeisz vállalkozó üzletember, aki jól megtalálja közönségét. Nagy

stílus vállalkozása végül megbukik, *Friebeisz* megszökik, s mindenütt nagy adósságokat hagy maga után. Lapja 1858. dec. 5-én jelenik meg utoljára.

Az abszolutizmus enyhülésével *Bulyovszky* Gyula engedélyt kap a *Nefelejts* c. „szépirodalmi, társaséleti, művészeti és divatlapra”, amelyet *Kozma* Vazul ad ki hetenként. A lap *Friebeisz Délibáb*-jának szellemi gyermeke. 1859. ápr. 3-án indul meg; ebben az évben ünnepli a nemzet *Kazinczyt* és a magyar érzés a magyaros viseletben is kifejezést keres.

Alapításakor *Bulyovszky* már ismert író, a *Honderűben* és a *Pesti Divatlapban* már bölcsészhallgató korában jelennek meg versei, 1847-től az *Életképek* munkatársa, 1848-ban a *Nemzeti Újság* színi bírálója és *Kossuth Hírlapjának* munkatársa. Nálunk ő a tárcairás megteremtője és fáradhatatlan művelője. Ilyen irányú működését a *Magyar Hírlapban* kezdi 1849-ben és különböző lapoknál folytatja élete végéig. Legszebb tárcáit a *Nefelejts*-be írja. Célja: „tárgydusan és kellemesen, nem sokáig nyugodva egy ponton csevegni a közönséggel.”⁴⁴ Hazafias feladatnak tartja a még mindig sok családba járó *Iris* és *Bazár* c. német divatlapok kiszorítását. Ezt némileg el is éri és egyben ez a mentsége a lap könnyű fajsúlyának. Kortársai is könnyűnek találják,⁴⁵ viszont valószínűleg éppen ezzel tudott 1875-ig fennmaradni. A női kellék- és kézimunkaábrákra, továbbá a szabásrajzokra nagy gondot fordít. 1860-tól havonként mellékeli a „magyar szépek” munka- és mintalapját számos képpel, tervrajzzal, szövegmagyarázattal, külön kézimunkákkal és útmutatással azok elkészítésére. Gazdag ismeretanyagot nyújt az öltözködéssel és kézimunkával foglalkozó cikkeiben is, melyekben elmondja a rovatvezető — Szilárdka néven *Faylné* édesanyja, aki 16 évig volt munkatársa a lapnak —, hogyan tud egy nő divatosan, izlésesen és mégis magyarosan öltözni.

Az 1860-as évek végén külön is kaphatók a műlapok, még bekeretezésüket is vállalja a kiadó; ez már hanyatlást sejtet. Az 1870-es években az izlés fejlődésével csakugyan lefelé halad szerencsecsillaga; 1874 végével a *Nefelejts* megszűnik, ill. összeolvad a *Divat* c. lap szépirodalmi részével és *Divat-Nefelejts* név alatt születik újjá.

A *Hunnia*, *Wochenschrift für ungarische Mode, Literatur, Kunst und öffentliches Leben* 1860. dec.-ben indul; kiadója és nyomdája *Werfer*, felelős szerkesztője *Karl Horschetzky*. Első németnyelvű lapunk, amely a magyar divatot népszerűsíti divatképeivel. A lap borítéklapjai színesek, kiállításra szép, hetenként egy műmellékletet és évenként négy színes rézmetszetet, továbbá szabásmintákat ad. Félívnvi divat-rézmetszeteit nem saját nyomdájában készíti, hanem *Haske* és Társánál. Irodalmi rovatából érdemes megemlítenünk *Wilhelm Siegmund: Bilder und Sagen aus Ungarn* c. és *Jókai: Der alte Kurutze und seine Familie* c. elbeszéléseket, melyek mutatják magyaros irányát. „Kleine Kronik” c. rovatában irodalmi, művészeti, zenei és színházi híreket közöl, a „Mode Bazarban” pedig divathíreket. Szerkesztői üzenetek, főzési és házipatikai receptek s kis kozmetika zárja le az egyes számokat. Nem nagyjelentőségű, rövid életű lap volt, már 3 hónap után megszűnt.

Rózsaági Antal szerkesztésében hetenként kétszer jelenik meg negyedréti alakban, *Engel* és *Mandello* kiadásában a *Gombostű* „szépirodalmi, társaséleti és divatközlöny”. 1862. jan.-ban indul szép, magyaros divatképek-

kel. Ezek *Alter* divattermének mintái s Rohn és Grün vagy Engel és Mandello nyomdája állítja elő. Semmivel sem tud versenytársai fölé emelkedni, de úgylátszik nem is törekszik magasabb színvonalra, mert amint mondja, „mint kevésbé komoly közlőnyt csak az élmények sajátságosága érdekli, nem hatol a mélyebb horderejű rétegekbe, legfeljebb egy-egy érdekes újdonságot böngész”.⁴⁶ Jelszava: „többet tenni, mint ígérni”, de bizony nem csak nem ígér, nem is ad, megmarad jelentéktelenségében az év végéig, amikor megszűnik, beleolvad a *Nefelets*-be, mert mindössze 90 előfizetője van.⁴⁷

Divatlapok 1867 előtt

Az 1860-as évek körül nem csekély a szépirodalmi lapok száma, viszont a divat is elkényeztetett gyermeke a kornak, megkívánja, hogy őt kiszolgálják. Jól felismerhető már az 1850-es évekből az a folyamat, amelyben a divatnak egyre nagyobb szerep jut és végül egyes lapoknál már a főcél nem az irodalom — még akkor sem, ha írók a főmunkatársak vagy szerkesztők —, hanem a divat. Ezek a lapok már inkább divat-szaklapoknak tekinthetők és megközelítik a mai értelemben vett divatlapokat.

Ilyen a *Pesti Hölgydivatlap*. Kis kettedrét alakban nyomják, a színes borítékot *Herz János*, a lapot id. *Poldini* és *Noseda*, később *Bartalis*. Havonként kétszer jelenik meg. *Király János* hírlapíró alapítja 1860-ban,⁴⁸ az évnek éppen nem a legkedvezőbb szakában, nyáron. Mégis hosszú életet élő lap indult meg a *Pesti Hölgydivatlappal*. Legfontosabb része természetesen a divattudósítás, a divatképek magyarázata, kézimunka és szabásrajzok. A divatképeket a *Monassterly* cég és a *Rohn* nyomda állítja elő. A divatleírások aprólékosak, még azt is közlik, hogy mi mennyibe kerül, hol szereshető meg a hozzávaló, mennyi kell az egyes anyagokból stb. Ezzel egyben reklámozza a divatkereskedéseket.

A lap irodalmi része alacsony színvonalú; hírei viszont elég élénkek. Az 1860. évi 11. sz. pl. örömmel számol be arról, hogy a német lapokban egyre több a magyar művekből való fordítás. A *Mussestunden* c. német családi lap már egy éve minden számban közöl magyarból németre fordított novellákat, főleg *Jókaitól* és néhány kisebbet pl. *Vadnaytól* és *Balázs Sándortól*.

1865-től a főmunkatársa *Komócsy József*, a vargainasból lett tanító, akivel sokat nyert a lap. Írói pályáját a fővárosban kezdte meg, s az olvasók hamar megszerették, különösen a nők rajongtak az akkor még fiatal „szerelem költő”-jéért. Verseit egymásután közölték a szépirodalmi lapok, de megélhetést és nagyobb munkakört *Király János* nyújtott először a nagyra-törő költőnek, aki majd 3 évtizeden át volt a lap munkatársa és ezalatt nemcsak a női közönség tetszését nyerte meg, de *Deák Ferenc* szeretetét is, akinek kegyeltje lett a szerelem poétája.⁴⁹

Magyar kiadásával egyidőben németül is megjelent a *Pesti Hölgydivatlap*.⁵⁰ Ezzel a címmel csak 1873. szept.-ig él, majd *Budapesti Bazár* címen folytatódik és ezen az új címen hosszú ideig tartja fenn magát. Sajtótörténeti jelentősége főleg az, hogy példájával utat nyit egy csomó hasonló, mai értelemben vett divatlapnak. Ilyen a *Magyar Divatfutár*. *Ungarischer*

Mode-Courier 1863-ból Karl Kühn kiadásában, német nyelven, kéthavonként külön nők és külön férfiak számára. 1865. évi 5. sz.-ban bejelenti, hogy átveszi a *Pest-Ofner Modeschau* megszűnése után annak előfizetőit is. — Ilyen a *Budapesti Képes Divatlapok* c., az egyik áruház kiadása 1898-ban (*Stieglitz* és *Unger* áruház). — A *Légrády* Testvérek kiadásában *Győri* Ilona szerkeszti a *Párisi Divat*-ot (1895—1901.). — *Budapesti Divat* Gerő Viktor szerkesztésében 1893—1894. stb.

Divatlapok a kiegyezéstől a századfordulóig

Az elnyomatás korában még nincs kifejlődve olyan szélesebb olvasóréteg, amely szükségét érzi a folyóiratoknak. A magyar lapokat inkább csak hazafiasságból járatták, igazi olvasóközönségük a csekélyszámú hivatalnok. A főúri közönség német lapokat járattat vagy vadászlapokat, a középbirtokosok leginkább a *Vasárnapi Újságot*, az asszonyok pedig mulattató, könnyű fajsúlyú divatlapokat.

1867 után a városi hivatalnok-réteg a hivatali szervezetek növekedésével megduzzad, a polgárság kultúrigénye is nő s ezzel együtt nő a folyóirat előfizetők száma. Budapest hamarosan nagyvárossá lesz és ez is fokozza az igényeket.

A kiegyezés utáni évek új és új formában keresik a boldogulás útját. Viszont ez a korszak az átfogó eszmékben szegényebb. Nincs lázas remény, de nincs mélabú sem. Prózai nyugalom és biztonság mindenütt. A technika és természettudományok fejlődése kifejleszti az emberekben a mindentmegfigyelést és megteremti a realizmus korszakát. Kezdenek hatni — főleg az ifjúságra — az orosz és skandináv írók. *Ibsen* az első nagy író, aki fejtegeti a modern női jellemet, a modern nőt, akiben az idegesség, az ösztön és az idealizmus oly különös módon keveredik. Lapjaink sokszor közölnek fordításokat ezektől az íróktól.

A sajtóban túlteng a politika, uralomra jutnak a hírlapok. Kezdenek sokat olvasni a kevésbé tanultak és a nők is, amivel arányosan fejlődik ki az élénkebb, kissé hanyagabb, egyszerűbb stílus.

A kiegyezés körüli évektől a századfordulóig terjedő időszak női lapjait két nagy csoportra lehet osztani. Az egyik csoportba azok a lapok sorolhatók, amelyek főleg a divatra, kézimunkákra és a szabás-varrásra adnak mintákat és magyarázatokat, hazai és külföldi divattudósításokat közölnek és a divatot érdeklő hirdetéseket viszik az olvasóközönség elé. Ezek a divatlapok. — A másik csoport lapjai a háztartási, nevelési és gazdasági teendőik területén mozognak. Ezek a szorosabb értelemben vett női lapok.

Divattal foglalkozó lapjaink eddig is igyekeztek kiszorítani hazánkból mindenféle külföldi divatlapot, többek között a *Bazar*-t, de ritkán sikerült ezt a gazdag tartalmú divatlapot hasonló gazdagságú magyar folyóirattal helyettesíteni. A 60-as években még mindig sokan járatták a *Bazar*-t, ezért *Szabó* Richárd⁵¹ a magyar divatlapnak új ágát teremti meg a német *Bazar* magyar kiadásával, amely *Magyar Bazár* címmel havonként kétszer 8 forint előfizetési díj mellett 1866. jan. 1-től jelent meg.

A világhírű német lap ekkor már 6 nyelven (német, angol, francia, spanyol, holland, lengyel) jelenik meg kb. 250 000 példányban Lipszében. Ez a nagy kapitalista vállalkozás rengeteg embernek nyújt keresetet; rajzoló, betűöntők, nyomdászok, fametszők, szerkesztőségi személyzet és segéd munkások élnek belőle; több mint 3 millió ív papírt fogyaszt kéthavonként, papír- és festékgyárakat hoz létre,⁵² egyszóval magán viseli az újabb kapitalista vállalkozások minden jellemvonását.

A *Magyar Bazár* főrése azonos a német újsággal, amennyiben a lap illusztrált része és a szabásrajz-ívek Lipszében készülnek. Ez a magyarázata a rajzokon található német kifejezéseknek, hiszen a szöveg az eredeti, Lipszében készült nyomólemmezbe van vésve és így minden nyelvű kiadásban megmarad. A lapnak ez a része adja a lényegesebb divat- és mintaanyagot magyarnyelvű magyarázatokkal, a másik — lényegtelenebb fele — hazai eredetű szépirodalmat közöl. Ez a *Melléklet* ugyancsak 8 oldal, mint a 8 negyedréte oldalas főrésze. Néhány egyhangú év után az irodalmi rész is közöl a szöveg között illusztrációt, *Rusz Károly* rajzait, aki a lapfejet is rajzolja.

A *Magyar Bazár* tehát a német *Bazárnak* függvénye volt. Ez a függés veszélyekkel is járt. Így amikor a közlekedés Lipszével megszakadt az osztrák—porosz háború miatt, az 1866. évi 13. számnak (júl. 15.) csak a *Melléklet*-jét küldték szét idejében, a főlap itthon készült el megkésve, külföldi anyag nélkül, lényegesen szerényebb tartalommal. A későbbi számokban is valószínűleg megkészt a divatrész. A késés mértékét megállapítani nem lehet, mert a lap egyes számai úgy tüntetik fel a megjelenés idejét, mintha késés nem is lett volna.

A vállalkozás egyébként jól sikerült. A lap külső eleganciája, gazdag tartalma megnyerte a közönséget és — habár ideiglenes megoldásnak szánták — majdnem 40 éven át fenn tudott maradni. Idővel tartalmasabb lett, képviselte a magyar divatot is és útmutatásokat adott a magyar öltönyök szabásmintáinak felhasználásához.⁵³

A kiegyezés körül a *Magyar Bazárnak* mintegy 2500 előfizetője volt.⁵⁴ Az előfizetők növekedésének mértékével azonban nincs megegyezve a szerkesztőség; hivatkozik is rá, hogy az általa nyújtott sokfajta ismeret-hez képest kicsiny az előfizetők száma. Hiszen csupán a kézimunkák terén az öblös- és színeshimzés, sujtásozás, recézés, horgolás, bögzés és gyöngyfűzés sokféleségét ismerteti, egy év alatt kb. 300 szabásrajzot ad természetes nagyságban, 1000 különféle rajzot és 24 színezett magyar divatképet. (Ez utóbbiakat a vállalat külön adja hozzá, mert ilyenek a német kiadásban nincsenek. A képeket *Monaszerly* és *Kuzmik* szállítja, a kor híres pesti divatboltja, mint majdnem minden hasonló laphoz.) A lap folyamatosan ismerteti Pest nevezetesebb kereskedéseit, iparműhelyeit, üzleteit (többek közt az előbb említett céget is), amelyek a nők érdeklődési körébe tartozó cikkek készítésével és eladásával foglalkoznak. A *Melléklet* számonként 12—15 cikkel szórakoztat és tanít.

1866. márc.-tól *Emich* a kiadó, 1868. okt.-tól az *Emich*-féle kiadóvállalatból alakult Athenaeum. *Szabó* halála után 1873. szept. 15-én beolvad a *Wohl* testvérek lapja: a *Nők Munkaköre*. Ekkortól ők szerkesztik, és a *Nők*-képző-, *Gazdasszony*- és *Nőiparegyelet* hivatalos lapja lesz. A *Wohl* test-

vérek lapjának egyesülése a *Magyar Bazárral* egy még szebb, elegánsabb divatközlényt teremtett. Ettől kezdve lesz a szépirodalmi részből *Melléklet* címmel tartalmában változatosabb, beosztásában jobban tagolt, gyakorlatibb, szebb, modernebb lap. A 80-as években háziipar-remekeket mutat be rajzban olvasóinak. Ezek közül említést érdemelnek *Gyarmathy* Zsigmondnének a *Magyar Bazár* munkatársának 1887-ben megjelent cikkei az általa felfedezett kalotaszegi népi kézimunkákról, valamint az 1887-i országos kiállításon az iparcsarnok erdélyi bazárjában kiállított kézimunkák bemutatásáról. Élénk levelezést kezd olvasóival és a „Nyílt postá”-ban a bevásárlásokhoz ad célszerű tanácsokat.

Az 1898—1901. években a német *Bazar*nak csak minden második számát veszi át a magyar kiadás, a páros számokat közben a *Francia Divatlap* adja. Ekkor már nem szolgál másolás ill. fordítás a szöveg sem, s bár kiállításban, tartalomban és képek számában csökken, viszont havonként négyszer jelenik meg évi 16 koronáért.

1901. május végén meghalt *Wohl* Janka (testvére két évvel korábban), aki ekkor már majdnem három évtizeden át volt szerkesztője a *Magyar Bazárnak*. Melegen búcsúzik a *Pesti Hírlap*, a *Pester Lloyd* és más lapok a mindenütt fénytlátó, okos, „naivan igaz” költőnőtől és ügyes szerkesztőtől, akinek atyai barátja *Arany* János, *Kandó* Kálmán volt, akinek szalonjában közéletünk sok kiváló tagja élvezte szellemességét és szeretetreméltóságát és sok fiatal művész kezdte első szárnypróbálgatásait.

1901. jún. 1-től *S. Hentaller* Elma és ifj. *Lónyay* Sándorné látják el a szerkesztés munkáját. Nem sokáig tudják fenntartani a lapot. Amint a búcsúzóban mondják: az anyagi eredmény évek óta nem áll arányban az előállítási költséggel. 38 éves fennállás után 1904. márc. 15-én szűnik meg a *Magyar Bazár*. A szerkesztők a lap helyett a *Divat-Salon*-t ajánlják olvasóik figyelmébe.

A század második felében, főként pedig a vége felé sok változás történt mind a divatban, mind pedig a nők munkakörét érintő társadalmi reformok terén; ezzel a fejlődéssel és haladással igyekezett a *Magyar Bazár* lépést tartani és ezen a téren a társadalomnak is jelentős hasznára vált. Különös gondja volt még a jótékony nőegyletek működésére és a leánynevelés problémáira. Nem hirdetett emancipációt, nem követelt jogegyenlőséget, minden nőt gyakorlatibb életre serkentett otthoni munkakörében, mindenkit hajlama és tehetsége szerinti munkára buzdított. Nem egy mozgalomnak adta az első impulzust és nem egy országos intézmény alapítását kezdeményezte.

A *Magyar Bazárral* egy időben, 1866. jan. 1-én indult a *Divat* c. lap a *Deutsch* Testvérek kiadásában, *Aldor* Imre szerkesztésében, havonként kétszer. 1867-től a *Wohl* testvérek szerkesztik, 1875. máj. 8-tól pedig *Friebeisz* Ferenc. Mintául a német *Bazar*-t és a francia „*Modes Parisiennes*”-t vette. (Ez utóbbi ugyancsak nagy kapitalista vállalat volt, 1867-től 10 nyelven jelent meg.)

A divatrész eleinte kisebb, mégis ez a főrész, majd később a divat- és irodalmi rész fele-fele arányban osztozik a lapon. A divatrészt Hajnalka (*Rózsaaigyné Bálintffy* Etelka), az 1860—1870-es években a női folyóiratoknak egyik kedvelt írónöje vezeti „váczi utcai séták” címmel, amelyben

Wohl Janka a Nők Munkaköre és több divatlap szerkesztője

elcsevegi, mit látott színben, formában, anyagban, mit mire lehet felhasználni és ezzel kapcsolatban, mi a divat Párizsban. Hajnalka korának ismert írónöje volt; ő nyitotta meg elsőnek szalonját az irodalom jelesei előtt, sokszor volt nála komája: *Deák Ferenc*, továbbá *Jósika*, *Jókai*, *Eötvös*, *Kemény*, *Toldy*, *Pákh* és mikor az öreg *Dumas* Pesten járt leányával, nála szálltak meg s egy fényes estélyen itt ismerkedett meg a magyar íróvilággal.⁵⁵

A 8. sz.-tól *Wohl* Stefánia vezeti ezt a rovatot közvetlen stílusban. Vele ez a rész még mozgalmasabbá válik, sokkal több az illusztráció, a minta, rengeteg apróság kínálkozik a nőknek otthoni elkészítésre; de útmutatással

szolgál az öltözködésre és bevásárlásra is és a gazdasszonyok számára közöl tudnivalókat. Ezeket kívül megrendeléseket is vállal ízléses és pontos elintéztést ígérve. A színes divatképeken kezdetben magyaros vonás észlelhető (szabás, forma, zsinórozás), de ezt hamarosan franciás vonalvezetés váltja fel. Ennek oka valószínűleg az *Alter* és *Kiss* cég átváltódása *Monaszerly* és *Kuzmikra* — utóbbi cég Párizsból hozatja a modelleket — és a *Wohl* testvérek belépése a laphoz, akiknek franciás ízlése érvényesül.

Az irodalmi részben élet- és jellemrajzok, arcképcsarnok (amely a „honleányi érdemek és erények Pantheonja akar lenni, tekintet nélkül, hogy mely osztályban ragyognak a kiválasztottjaik”; általában mégis arisztokrata származású nők képeit közli egyleti vagy hasonló működésük kapcsán, vagy legfeljebb neves művésznőkét), elbeszélések, versek, vegyes közlemények, időszerű tárcacikk, gondolatok és más effélék —, rejtvények, szerkesztői üzenetek, a színes borítékon belföldi és külföldi levelek, apróságok, kalauz hölgyek számára stb. található. Néha *Deák* nevével is találkozunk vagy *Arany* Jánoséval, de általában jó középszerű írókkal.

1875. márc.-tól a lap kettéválik. Szépirodalmi része egyesül a *Nefejejts*-sel s ekkortól *Divat-Nefejejts* címmel új lapként jelenik meg. A *Divat* pedig — természetesen leszűkült terjedelemben és tartalomban — csak mint kizárólagos divatlap próbálja fenntartani magát. *Friebeisz* — aki már 1872. máj.-tól szerkesztője és kiadója volt a *Divat*nak — Vácon nyomatta, de 1876 őszén kénytelen volt megszüntetni.

A *Divat-Nefejejts* két — egymástól csak kis mértékben eltérő — irányt egyeztet és kétirányú ízlést kíván hetilapként kielégíteni. A *Nefejejts* eddig inkább az irodalmi részre vetette a súlyt a divatrésszel szemben, a *Divat* viszont a korszellemnek megfelelő divatlap volt, de a szépirodalmi részt kevésbé ápolta. Az egyesült lap mindent hoz, ami egy divatlaptól elvárható. A szerkesztésben *Friebeisz* és *Bulyovszky* — a két összeolvadt lap korábbi szerkesztője — dolgozik. Az egyesülés mégsem hozott erősödést (valószínűleg a gyengeség volt már az egyesítés be nem vallott oka is). Az új lap már 1876. évi 9. számában bejelenti a műlapok megszüntetését és azt az azokat szállító lipcei cég csődbekerülésével és azzal indokolja, hogy nincs más olyan műintézet, amelyik az eddigi árért ezeket a mellékleteket ki tudná állítani. Vigasztalásul hozzáteszi, hogy már évek óta úgyis kevés előfizető igényelte ezeket. Az igazi ok valószínűleg a gazdasági nehézségek és a csökkent pártolás. Valóban 1876. okt. 29-én a lap megszűnik.

Friebeisz még egy kísérletet tesz 1877-ben — felhasználva a *Nefejejts*-nél szerzett tapasztalatait —, megindítja „tartalmasság és változatosság jegyében” a *Visszhang* c. lapját, de 7 hónapnál tovább nem tudja fenntartani.

A *Magyar Bazár* mintájára nevezte el magát a *Király* János kiadásában eddig megjelent *Pesti Hölgydivatlap Budapesti Bazár*-nak. 1873. okt. 1-től „önmunkáldosság és takarékoság útmutatója; ízlés, takarékoság, munka” alcímében nevezi meg újabb célkitűzéseit. Itt is *Komócsy* dolgozik főmunkatársként *Király* mellett és egyébként sem változott sokat a lap, legfeljebb a prózai rész különválasztása újszerű *Melléklet*-pá. A női munkakörbe vágó része sok képet és ábrát közöl, a szabásminták külön is megrendelhetők, igyekezik haladni a korrallal és a folyton növekvő igényekkel. Tekintélyes

költséggel dolgozó magyar vállalkozás volt, kb. 2000 előfizetővel.⁵⁶ 38 éves fennállás után 1898. febr. 1-én szűnt meg. *Komócsy* akkoriban halt meg s úgy látszik az ő személyének kiesése okozta a lap halálát is. *Király* János szerkesztő és kiadó ekkor már 40 éve működik a divat terén (a *Pesti Hölgydivatlap*nak is ő a kiadója), ennyi idő alatt bizonyára nemcsak rugalmassága, hanem munkaereje is csökkent.

A *Budapesti Bazar* 1889. jan. és 1891. márc. között *Divat-Tükör* címmel olcsó kiadást is jelentet meg — havonként kétszer — azok számára, akik divattal és női kézimunkákkal foglalkoznak, tehát kézimunka- és nőiruhavarró tanítónőknek, szabónőknek és mestereknek, ipariszoláknak és himzőintézeteknek. Eredeti nagyságú mintákat küld megrendelt méretre; vidéki előfizetőit díjtalanul szolgálja ki. Ez a lap kizárólag üzleti szempontból született eredeti elgondolással és nagy levelezést is folytat előfizetőivel. Külön előfizetési díja évi 5 forint volt.

A korszakban még egy vállalkozásról kell megemlékeznünk 1867-ben: *Heckenast* kiadja *Beniczky* Irma szerkesztésében a *Divatvilág*-ot, amely „rangkülönség nélkül az összes magyar hölgyvilág” számára jelenik meg, „a széppel összekötve a hasznost, a női foglalkozás minden ágában őszinte barát és gondos kalauz akar lenni”. Hibája, hogy sokat vesz külföldről és bár hangoztatja a magyar nemzeti divat legtökéletesebb képviseletét, ezt bemutatnia nem sikerül. A divatrovatot a szerkesztőnő vezeti, írói jelentéktelenebbek.

Különféle mozgalmakat támogat: a „nőiképezde egyesület” alapítása ügyében az országgyűléshez kérvényt nyújt be és a kormány támogatását kéri, támogatja *Veres-Beniczky* Hermin felhívását a női alapos műveltség és keresetmódok előmozdítása ügyében (önfenntartási pályák szélesbítésének előmozdítására, vagyontalan hölgyek egyesülete!), ismerteti a külföldi „egyszerűségi-mozgalmakat” és követésre buzdít, stb. Nem tudni pontosan, mi okból nem fejlődhetett ki belőle hosszabb életű lap; csupán egy évet élt.

Nemcsak a német *Bazar*-nak volt magyar kiadása, hanem Párizs akkori legfényesebb divatlapjának, a *Revue de la Mode*-nak is *Divatcsarnok* címmel, melynek kiadója *Milassin* Vilmos, szerkesztője *Pávics* Ilona. 1886. ápr.-tól 1888-ig jelent meg negyedréten havonként kétszer. Az egész divatrészt Párizsból való, 8 oldalnyi divatképpel, ábrákkal, szabás-, hímzés-, varrás- és egyéb munkarajzokkal, színes borítólappal. Havonta egy önálló színes divatképet, továbbá szabásmintát és arckép vagy egyéb mellékletet nyújt évi 5 forintért. A „legfényesebb és legolcsóbb” hölgydivatlapnak mondja magát, nem teljesen alaptalanul, mert valóban olcsó az igen tetszetős kiállításban, merített papíron készült lap.

Szép divat- és kézimunka újságot indított 1895. jan.-ban *Fáylné Hentaller* Mária *Az Évszak* címmel. Kiadója *Grill* könyvkereskedő. „Egy tökéletes, tiszta magyar nyelvű lapot adni a művelt nőolvasó kezébe” — mondja a célkitűzés —, „amiben minden van, amire egy művelt nőnek, családanyának szüksége van s melyet bármily fiatal leány nyugodtan forgathasson.”

Fáylné sokat foglalkozott ifjúsági irodalommal. Leánykorában az akkori divatlapok és gyermeklapok számára dolgozott, majd több szépirodalmi lap munkatársa lett (*Ország-Világ*, *Magyar Szalon*, *Magyar Szemle*, *Otthon*

stb.) vonzó tárcáival, érdekes elbeszéléseivel, útleírásaival és fordításaival. 1896-ban az országos kiállítás tartama alatt a berlini *Illustrierte Frauenzeitung*-nak is tudósítója. Mikor lapját megindítja, még virul a *Budapesti Bazar*, de gyöngö a szépirodalmi része. Ehelyett akar egy tökéletesebb, irodalmi színvonalon álló, szép kiállítású, de olcsó női divatlapot adni, amelyben nemcsak hasznos és érdekes olvasmányok vannak, de amely beszámol a nőket érdeklő irodalmi és művészeti eseményekről is. Meg akarja mutatni egyrészt, hogy nem szorul külföldi divatújságokra, másrészt, hogy egy divatlap szépirodalmi része képes pótolni egy önálló szépirodalmi lapot.

A magyaros szellemenben szerkesztett lap főrészét a kézimunkákról szóló cikkek alkotják, amelyeket finom ábrák díszítenek; több szabásminta és sok színes divatkép, külföldi divatlevél egészíti ki. A kézimunkák nemcsak a mindennapi kötésre, horgolásra stb. adnak mintákat, de művészi kivitelű festésre, faragásra és bőrmunkára is. Gondol a szerkesztő az iparművészetre de ugyanúgy gondja van a fehéreneműk és gyermekruhák készítésére és a női divatkellékek legapróbb részleteire; Constance de Vallée aláírással minden számban divatlevél is található.

A szépirodalmi részben eredeti költeményeket (*Lauka* Gusztáv, *Prém* József, *Komjáthy* Jenő, *Rudnyánszky* Gyula, *Váradi* Antal, *Zoltán* Győző, *Czóbel* Minka, *Hrabovszky* Lajos, *Szigethy* Vilmos, *Horváth* Böske stb. tollából) és elbeszéléseket közöl (pl. *Vértesi* Arnold, *Margitay* Dezső, *Erdélyi* Gyula, *Kövér* Ilma, *B. Büttner* Lina, *Büttner* Júlia, *Kisfaludy* Atala, *Fájl*né, *Gyarmathy* Zsigáné, *Koltai* Virgil szerzőktől és másoktól) és csak ritkán ad fordításokat a legújabb külföldi íróktól. A szépirodalom mellett a színház és művészet hírei, házasság és halálozási rovat, télen báli tudósítások, nyáron fürdői levelek (Balatonról és Karlsbadból) adják az aktualitást. A „nők világa” c. rovatban híreket és tudósításokat találunk. Háztartás, könyvszemle, 1896-ban alkalmi rovat a millenniumi kiállításról, 1899-től pedig orvosi tanácsadó teszi teljessé a lapot. A borítékon (zöld és sárga kiadást említ, 6 illetve 4 forintos áron; mi csak a zöldet ismerjük) kézimunka újdonságok, szerkesztői üzenetek, kertészet, szobadíszítés, divatkarikatúrák vannak. Értékes adatokat közöl a nőnevelés, a női egyesületek és a nők nyilvános pályákon való érvényesülése ügyében.

Ezzel a szép és értékes lappal — amely 1899. márc. 16. után már nem jelent meg, — le is zárjuk a divatlapok sorát. Legfeljebb megemlítünk még egy kísérletet, amely *Divat és Irodalom* címmel 1895. ápr. 6-án indult, mint divattudósító és szépirodalmi hetilap. Ez — szemben a praktikus célt szolgáló, otthoni munkákat könnyítő divatlapokkal —, mellőzve az eddig szokásos szabásíveket és egyéb mellékleteket, csupán bemutatója akart lenni a *Worth* világhírű párizsi szabócég divatterveinek. A lap ápr.-ban indult és 6 számnál többet nem ért meg. (*Worth* női szabó, párizsi divatkirály volt, aki évtizedeken át uralkodott a női divat felett és aki — érdekes véletlen — meg is halt pár héttel a lap indulása előtt).⁵⁷

A század végéről még két nagyobb vállalkozást ismerünk, a *Divat-Salon*-t és a *Divatújság*-ot, de mert életük jelentősebb része a XX. századra esik, tárgyalásuk a századforduló utáni lapok között indokoltabb.

Nem magyarországi divatlap volt, de mégis említésre méltó, hogy Bécsben magyar nyelven *Nemzetközi Divatközlöny* címmel jelent meg egy

lap havonként egyszer, divatképpel stb. *Hoffmann F. A.* szerkesztésében.⁵⁸ Sajnálatosképpen hírlaptárunkban nincs belőle példány.

Szűkebb értelemben vett női lapok a kiegyezéstől a századfordulóig

Már az 1860-as évek elején elhangzott többször a panasz, hogy fontosságához képest milyen elhanyagolt része irodalmunknak az, amely a nők számára szükséges tudnivalókat tárgyalja. Pedig, ha igaz az, hogy egy nemzet műveltségét abból lehet megállapítani: a nők ott milyen helyzetet foglalnak el a társadalomban, akkor fontosnak kell elismerni azt is, hogy a női irodalom milyen színvonalon áll és mennyire vannak női ismereteket terjesztő szakmunkák. Nálunk a 60-as években ilyenek nem igen voltak. *Vajda János Nővilágja* ugyan sokat tett ezen a téren, de a női értelmiség nem ismerte fel ennek fontosságát és közreműködésével alig pártolt ilyen vállalkozást. Német szomszédainknál ugyanekkor a nők képzésére külön kötetek, folyóiratok, időszaki füzetek jelentek meg 50—60 ezer előfizetővel.

A divatlapok érezték ezt a hiányt s miután a hazai és külföldi divat nem volt elég téma egy divatlapnak, próbálták kiegészíteni verssel, novellával, „tárcalevél”-l és egyéb szórakoztató anyaggal — ami jó és szükséges is egy divatlapban — de a tanulságos és gyakorlati résznek itt is kevés hely jutott. Lehet, hogy ez nem is a kiadók és írók hibája volt, hanem a közönségé.

A szoros értelemben vett női lapok első jelentősebb képviselője az 1871-ben megindult *Nők Lapja*, „a nők munkaképesítésének heti közlönye”. Szerkesztője *Egloffstein Amália*, kiadója *Heckenast*. Megindulásakor szívesen fogadták. A kolozsvári *Magyar Polgár* így nyilatkozik: „Dicsérettel kell szólnunk az első számról. . . Tartalma megfelelő, élénk és érdekes, „apróságai”-ban pedig a házigazdaság ügyeire is kellően kiterjeszkedik, úgy, hogy a gazdasszonyok is jobb hasznát vehetik, mint egy másik divatlapnak, mely épp úgy dilettánszkodik a konyha, mint az irodalom körül”.⁵⁹

A *Nők Lapja*-nak megjelenését megelőzően néhány hónap alatt több esemény mutatta az érdeklődés fokozódását: megnyílt a nőképző-egylet, a magyar gazdasszonyok egylete előkészületeket tett a magyar nevelőnők képzésére, 1869 őszén kiállítás rendezett a női munkákból és bizonyosságot tett a nők háztartási ismereteiről, szorgalmáról és ügyességéről.

A *Nők Lapja* nem egy kis körnek, hazánk összes nőinek anyagi és szellemi javát kívánja felvirágoztatni. Az 1871. évi 6. sz.-ban az összes női egyletek összefogására buzdít a szerkesztő azzal az érdekes megállapítással, hogy a női erők szétforgácsolódnak, mert az egyesületi munkában még nem jártasak, pedig az összefogás erősítené az egyesületek hatását, teljesebbé tenné munkájukat. Küzd a munkalehetőségek kiterjesztéséért, amellyel — véleménye szerint — csak nyerhet a társadalmi élet. A nőnevelést és a népiskolai nevelés ügyét is programjába veszi: felhívja a figyelmet arra, hogy a nők száma a legutóbbi népszámláláskor 118 ezerrel volt nagyobb a férfiakénál, a lányiskolák száma viszont majdnem semmi a fiúiskolákéhoz képest.⁶⁰ Női reáltanoda eszméjét pendíti meg. A kor gyakorlati irányának megfelelően az erők egyesítésére egy állandó „munka-

bazár” létrehozását sürgeti. Minden munkalehetőségért küzd, de hangsúlyozza, hogy „nem diplomatákat nevelni, csak a nők értékes munkájának méltánylását” akarja elérni.

Szerkesztője agitálását mutatja, hogy félév múlva már Béccsel, Drezdával, Hamburggal, Stuttgartal és Amerikában St. Louis-sal áll összekötötetésben, ahonnan lapja számára anyagot is kap.⁶¹ Lapját mégsem tudja felkaroltatni, jóllehet csupán Erdélyből 50 előfizetője van,⁶² de nagyobb pártolásra volna szüksége és szellemi támogatást is kér. 1871. okt. elejétől a szerkesztő Bécsbe kerül, egy magasabb női szervezet vezetőjeként. Még ő lesz kiadója a lapnak — úgy látszik *Heckenast* visszavonult — és új szerkesztőt szerez, de ez nem sokat változtat a lapon (divatrovatot nyit) és a *Nők Lapja* 1872-ben az 5. számmal minden bejelentés nélkül megszűnik.

Hasonló elgondolással indítanak a *Wohl* testvérek *Nők Munkaköre* címmel 1872. nov. 20-án egy kéthetenként megjelenő „nevelési, gazdasági és szépirodalmi közlönyt, a nőképző-, gazdaszony- és nőiparegylet hivatalos lapját”-t. A mutatóványszám után csak 1873. jan. 8-án jelenik meg az első szám. Az elválaszthatatlan testvérek (Janka és Stefánia) az irodalomban és társaséletben jelentős tényezőként szerepeltek; együtt szerkesztették a *Divat*-ot és a *Magyar Bazár*-t is. Lapjaikban sokat tettek a magyar nők ízlésének, műveltségének fejlesztésére, gyakorlati ismereteik tágitására. Janka négy nyelven foglalkozott irodalommal, sokat fordított angolból. Ő az első nő, aki az Akadémia megbízásából külföldi műveket fordít. Stefánia is több európai nyelven írt, külföldi lapoknak és folyóiratoknak volt munkatársa; tehetsége eredetibb, mint nővéréé.

A *Nők Munkaköre*, a nőkérdés harcossága hangsúlyozza: „ha a női hivatás szűkebbkörű is a férfiénál, nem csekélyebb fontosságú”. A nőnevelés megreformálását hirdeti. „Nevelni, dolgozni, jót tenni”, — ebben kell, hogy összpontosuljon a nők egész munkaköre. „Ez sok szellemi és fizikai munkát igényel, de szebb jövőt biztosít.”

A lapban legnagyobb szerepet természetesen a nevelés és a nőügy rovata kapja; továbbiak: szépirodalom, egyleti ügyek, egészségügy, társadalom, művészet, háztartás, kertészet, általános ismeretek, aranykönyv (menhelyek, kórházak), „megbízások tára” cím alatt apróhirdetéseket és szerkesztői üzeneteket találunk. Minden számban van kézimunkamelléklet, megjelölve az elkészítéshez szükséges anyag is, továbbá sok kép, színes divatkép és divattudósítás. Feltűnően sok a hirdetés, számonként 2—3 oldal: állás, örökbefogadás, kézimunkák, csipkék, selymek, női beszerzések üzletei, könyvek, zeneművek stb. Említésre érdemes a „Nők és a természet-tudomány” c. cikksorozat, továbbá a hazai nőképzésről írott értekezések. „Női munkásság külföldön” c. rovatában néhány haladószelemű ismertést, hírt ad.

A *Nők Munkaköre* haladó irányú lap volt és nagyobb lett volna jelentősége, ha közel egy év múlva nem egyesül a *Magyar Bazárral*.

1884-ben *Magyar Háztartás* címmel „háztartási, gazdasági és szépirodalmi hetilap” indul meg, de még két hónapot sem él, pedig főmunkatársként működik benne a mintaháziasszony és tágabb körben ismert író: *Csiszér-Ugróczi* Ida és külön melléklapokat is ad, egy szépirodalmi és egy divatot szolgáló lapot.

5. szám.

Havonként két szám.

Pest, márczius 1. 1866.

Ára: évszámra kint 2 frt.

I. évfolyam.

MAGYAR BAZAR.

Budapest, 1850.

69.

Szombat, mart. 23.

Előfizethető
 Budapest november
 15-étől jövő március
 végéig 4 1/2 hónapra
 4 fl. 30 kr., 1850 janu-
 áriától június végéig
 négyre 6 for. Postán
 küldve november 15-
 nál jövő június végé-
 g 7 1/2 hónapra 9 fr.
 30 kr., 1850 januártól
 június végéig fél évre
 7 fr. 30 kr., helyben
 csopán Kotva Vassal
 megkereskedésben
 a gyűjtőit: 671 sz.
 Társaságban, hol
 egyrészt mind gyors
 másrészt minden-
 esetben legelőnyösebb
 módokhoz lehet
 legelőnyösebb, miköz-
 képpen

HÖLGYFUTÁR.

egy háromszor has-
 szolt szövet négy-
 szot krajcár szettnek.
 Vidéken minden ca. k.
 postahivatal elfogadja
 az előfizetést, és a díjt
 bérmentesítés nélkül
 küldi föl, ha a levél
 borítékán megjegyez-
 tetik, hogy, Berlin p
 előfizetési díj-
 tartalmaz. : : : E-
 gy esz a a m o k á n
 egy es a s t g a r a a.
 (Megjelenik önép- a
 vasárnapokat kivéve
 minden nap délután.
 Szekecskötégyi szől-
 lé: hatvanötöt Hor-
 váth-bás, 3-ik eme-
 letben.)

Közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből.

Tulajdonos szerkesztő Nagy Ignác.

Ugyancsak nem volt hosszú életű a *Magyar Gazdasszonyok Lapja, Ságby* Józsa szerkesztésében 1884. dec.-tól 1887. évi 1. sz.-ig. A lap szembeszáll a német vállalatokkal s oda akar hatni, hogy „a magyarosodás nagy áramlatában a konyha és a háztartás is magyaros legyen, minden ízében, azaz magyar szellem lengje át a család és otthon vezetését”. „Az idők pénzügyi viszonyai rendkívüli visszahatást szültek; a háztartásban is takarékoskodni kell. A háziasszonynak minden teendőjére és feladatára a szaklapok adnak segítséget”. Tartalmas, változatos lap volt, de két évnél tovább nem maradt fenn.

Ebben az időben virágzott már az ugyanolyan irányú *Magyar Háziasszony* c. lap, amely egyben a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyletének hivatalos közlönye is volt. 1882. ápr. 2-án indult mint igénytelen 4 oldalból álló oktáv alakú lapocska, de hamarosan növelnie kellett terjedelmét; mindig tágabbkörű feladatokat vállalt, és 14 oldalnyi terjedelmével — mely oldalak csaknem kétszer akkorák, mint kezdetben — jóformán megnyolcszorozódott.

A *Magyar Háziasszony* életrevaló lap, bőséges „szak”-részt ad állandó rovatokban; a háztartás körüli tudnivalókat, értekezést a nevelésről, gyermeknevelést és gondozást, nőegyleti ügyeket, közleményeket az élelmszerekről, kertészetről és háztáji gazdálkodásról, közöl élelmszerárakat, egészségügyi cikkeket, (Fodor József: *A női munka egészségtana*, Turay Matild: *A vizgyógymód*) végül színházi, irodalmi és zenei híreket. A szép-irodalmat sem hanyagolja el, 1885 óta külön melléklet szépirodalmi lapot *Munka Után* címmel. Az olvasók is tehetnek föl kérdéseket, amelyekre vagy az olvasók vagy a szerkesztők válaszolnak. Igen érdekes és újszerű a „hirdetések és nyílt társalgó” c. rovat, amelyben az előfizetők egymással levelezhetnek. Népszerű lett, de sok helyet foglalt el, mert néha egész körkérdés alakult ki, 20—30 választ is közöltek az érdekesebb társasági kérdésekre. (Néhány jellemző téma: „Boldogság receptje” —, Jávai nyelven való levelezés [titkos írásmód] —, Szabad-e fiatal lánynak regényeket olvasni *Dumas, Hugo Victor, Zola, Koch* Páltól és ha igen, melyiket).

1883-tól a Magyar Gazdasszonyok Orsz. Egylete hivatalos lapjává választotta. Ettől kezdve arra törekedett, hogy az egylet minél nagyobb mértékben teljesítse küldetését; kéri a nőtársadalmat, hogy támogassák szellemileg és anyagilag a lapot, „ezt az egyedüli szaklapot hazánkban, amely tisztán nőérdeket képvisel, mert a divatlapok nem alkalmasak erre, inkább csak a hiúságot fejlesztik”. Új rovatot is nyit: a divattudósítást, továbbá a „nagyvilágból” és „különfélék” címmel érdekesebb híreket is közöl.

1883. aug.-tól *Beniczky Irma* egészségi állapotára való hivatkozással megváltik a laptól, és *Csiszér-Ugróczy Ida*, majd még ez év nov.-ben *Andrea (Murányi Ármin)* veszi át a szerkesztést. Az 1887. év feladatai között már a női jogokért való küzdelmet is megemlíti, de ellene van minden túlzásnak, „mert a nő társadalmi helyzetének emelésénél — mint mindenütt — csak a szabad fejlődés törvénye állhat fenn”. Igyekszik „használni a nemzeti művelődésnek, szolgálni a nemzet vagyonosodásának”. A takarékosági mozgalmat azzal segíti, hogy minden vonalon csak azt ajánlja, amit kipró-

báltak és ami bevált. Szépirodalmi része elhanyagolt. Fennállása utolsó éveiben arképek tették érdekesebbé, változatosabbá és tárcát is hozott, ami azelőtt nem volt. Viszont nem sok gyakorlati érzékre mutat az, hogy egyszerre több folytatásos novellát is közölt. 1890-ben utolsó évfolyamát éli a lap; hanyatlik, olcsóbb lesz, papírja gyengébb minőségű, sok a reklám. *Tükör Előtt* című 4 oldalas melléklapja divatképeket közöl.

Az 1890-es év végén átalakulási folyamat zajlik le a lapnál. „Nehogy valaki kizárólag szaklapot sejtсен címe alatt, amelyben szó sincs mulattató részről”, meg akarja nyitni hasábjait „az általánosságnak és az íróvilág finyásabbjai előtt, de nem kevesebb súlyt helyezve a hasznos közleményekre”. A szerkesztőség ajánlja az előfizetőknek, járuljanak hozzá, hogy a lap címe ezentúl *Magyar Nők Lapja* legyen. Ígéri, hogy a lap új, jobbhangzású címén, jobb beosztású, modernebb, szebb és elegánsabb lesz. Az előfizetők — állítólag — hozzájárultak, tehát megtörtént a címváltozás. *A Magyar Nők Lapja* új köntöst kapott. Bevezetik az előbbi kéthasábos helyett a háromhasábos modernebb beosztást és olyan rendszerbe foglalják a közleményeket, amely kiküszöböli az eddigi szaggatottságot. Az ezelőtti szépirodalmi melléklet beolvad a lapba és a háztartási résznek külön cím alatt tágabb, bővebb tér nyílik, jóformán önállóvá téve a lap tanulságos, gyakorlati részét, ezzel is igyekezve szétozlatni az aggályt, mely az újításokban a hasznos közlemények csökkenésétől tartott.

Az irodalmi rész gazdagabb lesz; találkozunk hasábjain *Jókai, Váradi Antal, Bokor József* jónévű pedagógus, *Mezei Ernő* az *Egyetértés* vezércikkírója, *Márkus József* meseíró, *Ambrozovicsné Meszlényi Ilona* jóhírű író, *Rákosi Viktor* (Sipulusz), *Brankovics György* — egy ideig szerkesztő is —, *K. Beniczky Irma, Harmath Lujza, Csizsér-Ugróczy Ida, Marót Erzsi, Bródy Sándor, Prém József, Bársony István* stb. neveivel.

A lap új címe alatt is népszerű maradt. Hasznos tanácsokat ad a gyermekneveléshez, gyakorlati utasításokkal szolgál konyhai munkákra, emellett figyelemmel kíséri az irodalmi és művészeti eseményeket és beszámol a divatról. Orvosi rovata is gyakorlati, és tovább folytatja a lap az eddig bevált „hirdetéseket és nyílt társalgót”. 1890—1893 között havi képes divatmellékletet ad „*Tükör Előtt*” címmel, neveltető képes mellékletet „*Gond-űző*” címmel, 1894-től pedig a divatról 8 oldalon a *Budapesti Divat* melléklap számol be. Ebben az időben ez a legolcsóbb képes szépirodalmi és háztartási lap; előfizetési ára évi 6 forint, sőt a gyakorlati pályán működő nőknek csak 4 forint. Nyomdai kiállításban emelkedett, illusztrációkban gazdagodott és állja a versenyt a drágább hetilapokkal.

1894-ben *Jókait* ünnepli az egész ország és tiszteletére *Jókai* címmel szépirodalmi és művészeti lap indul *Keleti Ö.* (Oesterreicher) Lajos szerkesztésében. A lap január 1-én indult és április 29-től a főszerkesztői tisztet *Komócsy József* a *Petőfi Társaság* akkori alelnöke és ünnepelt lírikusa töltötte be. Nem sokáig működhetett a lapnál, mert pár hét múlva (jún. 17-én) meghalt és halálával a *Jókai* c. lap is megakadt. 3 hónap múlva jelentkezik újra olyképpen, hogy a *Magyar Nők Lapját* egyesítik a szünetelő *Jókai* c. lappal és *Jókai Magyar Nők Lapja* címmel szerepel tovább. Főszerkesztője *Beksics Gusztávné* (Bogdanovics György írói néven) jónévű író, szerkesztője pedig *Keleti Ö.* Lajos. Az egyesült lap egy szóval fejezi ki programját

és irányát: nőemancipáció. Nem csekély része van abban, hogy a magyar nőemancipáció eszméjét a közvélemény és az illetékes tényezők elfogadták. A sajtó a kérdés mellé áll, *Wlassics* kultuszminiszter és a közélet kiválóságai egymás után nyilatkoznak az emancipáció mellett és a millenniumi évben — amikor a lap 15 éves fennállását ünnepelte — a király rendelettel nyitotta meg az egyetem kapuit a nők előtt. 1895 közepétől kezdve a hazai nőegyletek hivatalos közlönye lesz.

Az egyesüléstől kezdve a Petőfi vállalaté a lap, és a szerkesztés a kiadóval megegyezik, hogy az előfizetési díjakkal csupán a lap előállítási árát fedezik, a hirdetések jövedelmét társadalmi akciók költségeire fordítják. Mióta az összes magyar nőegyletek hivatalos orgánuma, díjtalanul ad helyet a nőegyletek határozatainak. közli a jótékony adományokat és azok hovaforrását.

1896. szept.-ben *Zsoldos* László veszi át a szerkesztést. Az eddigi „kissé hézagos” kiadvány helyett a legrövidebb idő alatt egy — a művelt közönséget minden tekintetben kielégítő — „elegáns, magasszínvonalú szépirodalmi lapot akar fejleszteni.” Ézért divat csak kevés van benne és a lap visszaváltoztatja nevét *Magyar Nők Lapjára*. 1897. nov. végén férfiszedők helyett szedőlányokat alkalmaztat nyomdájában, a lapot ők szedik ki, „amivel a lap teljesen a nők érdekeit mozditja elő”.

A lap vezetésében ez az „előnyösnek” ígért változás, a „szélesebb alapokra helyezkedés”, a szépirodalomra való átállás nem sok eredményt hozott. Megkezdődik a kiadók és szerkesztők állandó változása, ígér ez is, az is, végül „magasszínvonalú szalonlap”-ot akarnak belőle csinálni, de ezzel teljesen el is tértek a lap múltjától és eredeti céljától, elvesztették kapcsolatukat az olvasóközönséggel és 1898. máj.-ban a lap minden bejelentés nélkül megszűnt.

Még egy tartalmas és értékes szakfolyóiratot kell megemlíteni, a *Nemzeti Nőnevelés*-t, amely 1880. jan.-ban indul és messze átnyúlik a XX. századba. Havi folyóirat a leányiskolák tanítónői, tanítói és általában nőneveléssel foglalkozók számára. A lap célja a nemzeti szellemű nőnevelés minél intenzívebbé tétele, a tanítónők érdekeinek hathatós támogatása, a tudásvágyat kielégítő ismeretterjesztés. Foglalkozik a lap a nő társadalmi helyzetével és lelki világával. Tartalma: neveléstan, neveléstörténet, életrajzok, ismeretterjesztő cikkek, módszertani utasítások, női foglalkozások, kézimunka és háztartás. Azonban általános női vonatkozása kevesebb és inkább pedagógiai szaklapnak tekinthető.

A század vége felé, 1890. márc. 15-én indult meg a *Hölgyek Saját Lapja* című háztartási, gazdasági és szépirodalmi havonta kétszer megjelenő lap, amely nemzeti hivatást akar teljesíteni azzal, hogy „az egész nőkérdéssel behatóan foglalkozik, segíti szellemi és anyagi érdekeiket, őket jó magyar nőknek, takarékos gazdasszonyoknak és magyarul érző, magyar nemzeti eszmékért lelkesülő honleányoknak képezi, hogy gyermekeiket is ilyen szeltemben nevelhessék”. A kezdet nehézségein nem tudott átvergődni, a 3. sz. után megszűnt.

A század legvégén — miután egymás után szűnnek meg a háztartási lapok — *Kürthy* Emilné indít *Háztartás*, majd *Nők Ujsága a Háztartás* címmel egy több mint 3 évtizedet élő lapot. Ez már a XX. század női lapjai közé tartozik.

A női lapok gondolat- és feladatköréből indulnak ki, de tulajdonképpen az ifjúsági irodalom területéhez tartoznak a leányifjúság számára kiadott lapok. Részletes ismertetésük itt nem volna indokolt, de érdemes megjegyezni, hogy *Lányok Lapja* címmel 1875 és 1911 között *Dolinay Gyula* szerkesztésében élt egy jól megalapozott lap. — *Leányvilág* címmel jelent meg egy másik lap *Kalocsa Róza* szerkesztésében 1883—1890 között. — A *Magyar Lányok* is a századforduló előtt indult 1894-ben, azonban csaknem 50 éves fennállásának nagyobb része a XX. századra esik.

Vidéki próbálkozások is történtek női lapok terén, de egyik sem emelkedett ki a jelentéktelenségből, megmaradt a helyi igények színvonalán. Ilyen volt a kolozsvári *Hölgyfutár* 1876—1878 közt. Mint a *Magyar Polgár* melléklete jelent meg. — A Jászberényben megjelenő *Nővilág*, mint nőegyleti közlöny, ugyancsak mint melléklap, alig egy évig élt 1879-ben. — A debreceni *Nők Munkaköre* „*Divatvilág*” melléklappal szintén kérésézetű 1881—1882-ben. A debreceni városi lakosság nem érdeklődött a lap iránt, a vidék — állítólag — jobban, de ez kevés volt a lap fenntartásához. Ez különben általános panasz. A fővárosból rendelte a női olvasóközönség a sokkal jobb, szebb lapokat és így helyi lapok nem fejlődhetek ki, pedig jó lett volna, ha a helyi társadalmi kérdésekkel foglalkozó lapok vitték volna előre a kultúrát a helyi adottságoknak megfelelően. — Valamivel színesebb az előbbieknél a miskolci *Hölgyvilág* 1883—1884 között *Divatcsarnok* és *Házartási Lapok* c. melléklapokkal. Ezekben láthatóan mindennel próbálkozik a kiadó, de nem sokáig tarthatja magát. — Pozsonyban is született egy lap *Magyar Gazdasszonyok Lapja* címmel, de ez is csak rövid ideig élt 1880 és 1881 között.

Mellőzhetők azok a kisebb próbálkozások, amelyeknek sem a fejlődés, sem az általános kép szempontjából nincs jelentőségük. Ilyen pl. a *Krátky János* — az *Egyetértés* belső munkatársa — szerkesztésében megjelent *Nők Lapja*, „szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilap”. Egyetlen szám jelent meg belőle 1872. aug. 15-én. Első cikke: *Nő-emancipáció* —, különös tekintettel önmagunkra címmel *Júliától*. Szerkesztőjével később néplapok (*Népjog, Világosság, Nép Zászlója*) hasábján találkozunk.

Az önálló női lapokon kívül több folyóirat és néhány hírlap is adott ki női mellékletet vagy melléklapot. Ilyen melléklapok pl. a *Képes Családi Lapok* mellett a *Gazdasági és Házartási Lapok* 1883—1884-ben, a *Nő a Házban* 1886-ban és a *Hölgyek Lapja* 1888—1898 között. (Ez utóbbi 1877-től 1887-ig hetilapként önállóan élt és ezután olvadt be a főlapba.) A *Budapesti Hírlap* mellett *Patyolat* címmel egy fehérnemű- és kézimunka újság jelenik meg 1896-tól 1914-ig. Ezekon kívül több újság állandó női rovatot vagy divatrovatot vezet, pl. *Magyar Családi Lapok, Képes Folyóirat, Család Lapja, Magyar Salon* stb. A cél itt nyilvánvalóan az volt, hogy az újság ezzel is jobban magához kösse előfizetőit és feleslegessé tegye a kisebb női lapokat.

A századforduló lapjai már tudatos, határozott, kifejlett típusok, melyek két főágból fejlődnek tovább, az egyik a divatlap, a másik a szorosabb értelemben vett női lap. A századforduló után ezek a főágak új és új hajtásokat fejlesztenek aszerint, amint a nők társadalmi helyzete, műveltsége, sőt politikai igényei szétágaznak, változnak és fejlődnek. A XX. század

zad női lapjai már nem mutatnak olyan sok fejlődési fokozatot, mint a XIX. századé, de tanulmányozásuk legalább annyira érdekes és kívánatos, hisz mindig közelebb és közelebb kerülnek hozzánk, ma élő, dolgozó és szemlélődő emberekhez, asszonyokhoz.

Jegyzetek

1. A megjelenés ideje, a szerkesztők és kiadók neve a köteten nincs feltüntetve. Az *Uránia* alapításának körülményeit, adatait. I. *Gálos Rezső: Kármán József c. munkájában.* Bp. 1954. — Az első kötet megjelenési idejét *Gálos* nem határozza meg, de az alábbi adatokból kikövetkeztethető: a) a *Magyar Hírmondó* 1794. máj. 23. számában az *Uránia* kiadói hírt adnak arról, hogy az első kötet sajtó alatt van s „rövid nap” kézbe adják; b) az 1794 elején szétküldött jelentés azt ígéri, hogy negyedévenként bocsátják közre; c) mikor az Erdélyi Nyelvművelő Társaság megkeresésére — hogy az *Uránia* is csatlakozzék a magyar irodalom és nyelv kiművelésére — a kiadók felelnek, elküldik okt. 23-án az eddig megjelent két kötetet. Tehát az első kötet megjelenése júliusban (esetleg júniusban) volt.
2. *Uránia* 1. köt. Bevezetés.
3. *Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérete.* Bp. 1808. 412. l.
4. *Dezsényi Béla — Nemes György: A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 41. l.
5. *Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története 1780—1876.* Bp. 182. l.
6. *Kósa János: Az utánn nyomás eltöltése Magyarországon.* Magyar Könyvszemle. 1940. 389. l.
7. *Magyar Életrajzok.* 1843. 1. sz. Előszó. IV. 1.
8. *Lesi Viktor: A Frankenburg-jéle Életrajzok.* Debrecen. 1941. 15. l.
9. *Életrajzok.* 1847. 18., 19. sz.
10. *Hazánk.* 1847. 471. l.
11. A lap megindulására vonatkozó adat több irodalomtörténeti forrásban téves. *Ványi Ferenc: Magyar irodalmi lexikon* (Bp. 1926.) 365. lapján a *Hölgyfutár* megindulását 1850. aug. 15-re teszi, míg az i. m. 587. lapján (*Nagy Ignác* címszó alatt) a megállapítása helyes. — *Benedek Marcell: Irodalmi lexikon* (Bp. 1927.) az 1844. évre teszi a lap indítását. — *Vadnay Károly: Visszaemlékezés a „Legelső számra”* c. cikkben (Fővárosi Lapok, 1893. jan. 8.) 1849. dec. 1-re tévesen mondja az első szám megjelenését.
12. *Hölgyfutár.* 1849. dec. 4. Nyílt levél.
13. *Dezsényi—Nemes: i. m.* 136. l.
14. *Hölgyfutár.* 1850. okt. 10.
15. *Pesti Röpvégek.* 1850. dec. 1.
16. *Hölgyfutár.* 1850. dec. 2.
17. *Hölgyfutár.* 1853. jan. 15.
18. *Hölgyfutár.* 1856. ápr. 1.
19. *Hölgyfutár.* 1856. okt. 25.
20. *Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Bp. 1927. 132—133. l.
21. *Dezsényi—Nemes: i. m.* 136. l.
22. *Hölgyfutár.* 1856. dec. 31.
23. *Vadnay Károly: Irodalmi emlékek.* Bp. 1905. 18. l.
24. *Szinnyei Ferenc: Hírlapirodalmunk a Bach-korszakban.* Bp. 1939. 5. l.
25. *Nővilág.* 1857. 1. sz.
26. *Dezsényi—Nemes: i. m.* 139. l.
27. *Komlós Aladár: Vajda János* című átfogó és nagyértékű művében (Bp. 1954.) megtaláljuk *Vajda* nagyobb művei mellett kisebb cikkeinek jegyzékét is. A *Nővilágban* megjelent és *Komlós*nál felsorolt cikkei közül kimaradt a *Széptani levelek* c. cikksorozat (1861. I. köt.

58—61, 72—77, 132—136. l.), melynek jellemző bevezetése így hangzik: „Kell-e a nőknek hébe-hóba egy kis komolyabb értekezés? Szeretik-e ők a kritikát? Való-e hölgydivatlapba efféle?” A válasz: igen. — Az 1857. évi 21. számban *Beöthy* Lászlóról írt nekrológja is kimaradt *Komlós* művéből, továbbá az 1862-ben (120—124. l.) aláírás nélkül megjelent, de ugyancsak *Vajdának* tulajdonítható cikk: *A nőnem közhasznú szakirodalma.*

28. *Györi Közlöny.* 1859. 8. sz. 31. l.
29. *Hölgyfutár.* 1857. nov.
30. *Nővilág.* 1859. évi előfiz. felh.
31. *Nővilág.* 1859. okt. 30.
32. Téves *Komlós* Aladár adata (i. m. 133. l.), hogy *Heckenast* a *Nővilág*ot 1863. év végén volt kénytelen megszüntetni *Vajda* népszerűtlensége miatt.
33. *Mahotka* Jenő: *Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában.* Bp. 1934. 28. l.
34. *Nővilág.* 1862. 122. l.
35. *Nővilág.* 1863. okt. 16.
36. *Angyal: i. m.* 30. l.
37. *Divatsarnok.* 1853. 1. sz.
38. *Arany János hátrahagyott írásai.* Bp. 1889. 4. k. 20. l.
39. *Jókai Mór: Életemből.* Bp. 1904. I. k. 241. l.
40. *Napkelet.* 1857. dec. 6.
41. Nyomtatásban hol ch, hol ts végződéssel szerepel a név, de a lapon sajátkezű aláírásában Festetits.
42. *Angyal: i. m.* 128. l.
43. *Angyal: i. m.* 129. l.
44. *Nejelejts.* 1859. 3. sz.
45. *Nejelejts.* 1859. dec. 4. Szerk. levelezés.
46. *Gombostű.* Hírcsarnok. 1862. jún. 28.
47. *Hölgyfutár.* 1863. jan. 8. és jan. 17.
48. *Kereszty* István: *A magyar és magyarországi időségi sajtó időrendi áttekintése 1705—1867.* c. bibliográfiájában említést tesz 1859-ben *Magyar Hölgydivatlap* címmel egy előzményről. Erről tudomásunk nincs, a *Pesti Hölgydivatlap* 1. száma sem utal arra, hogy előzménye lett volna.
49. *Jókai* c. lap. 1894. jún. 24.
50. *Szinnyei* József: *Magyar Írók.* VI. k. 221. l.
51. *Szabó* már a 40-es évek lapjaiba írt novellákat, különösen az *Életképekbe.* Ugyanitt jelentek meg a „*Nők Világa*” című, a magyar irodalomban akkor még újszerű, női problémákkal foglalkozó levelei.
52. *Magyar Bazár.* 1866. 1. sz. A lipcei kiadó leveléből.
53. *Magyar Bazár.* 1866. 3. sz.
54. *Magyar Bazár.* 1868. 1. sz.
55. *Szinnyei: Magyar Írók.* XI. köt. 1299. l
56. *Budapesti Bazár.* 1897. aug. 16.
57. *Az Évszak.* 1895. 8. sz.
58. *Nők Lapja.* 1871. 25. sz.
59. *Magyar Polgár.* 1871. 41. sz.
60. *Nők Lapja.* 1871. 254. l.
61. *Nők Lapja.* 1871. 22. sz.
62. *Nők Lapja.* 1871. negyedék negyedévi előfizetési felhívás.

Ungarländische Frauenzeitschriften bis zum XX. Jahrhundert

NAGYDIÓSI GÉZÁNY

Die ökonomische Lage, die Gebundenheit zur Familie und die Interessensphäre der Frauen gestatteten Jahrhunderte hindurch nicht, dass auch sie die Wohltaten des Buchdruckes in solchem Masse geniessen können als die Männer. Als es aber die gründlichen Veränderungen der ökonomischen, gesellschaftlichen und Familienverhältnisse ermöglichten, wurden auch die Frauen zu einem ganz besonderen Leserpublikum, mit dessen Ansprüchen, Geschmack und Interessenkreis man rechnen musste. All das brachte die Literatur für Frauen zustande. Während der weiteren Entwicklung musste auch die periodisch erscheinende Presse die besonderen Ansprüche der Frauen in Betracht ziehen, und so entstanden die nur für Frauen redigierten, periodisch erscheinenden Zeitschriften, die vom Verfasser der leichteren Behandlung wegen „Frauenzeitschriften“ genannt werden.

Mit der Entwicklung und mit dem Leben solcher Zeitungen hat man sich bisher kaum beschäftigt.

In Ungarn erschienen die ersten Versuche am Ende des XVIII. Jahrhunderts. Vorläufig konnte noch von einer ausgesprochenen Frauenzeitschrift keine Rede sein, nur die in Entwicklung begriffene ungarische Literatur bestrebt sich das national gesinnte weibliche Leserpublikum auch damit für sich zu gewinnen, dass sie sich nach seinen Ansprüchen richtet und sich immer auf den Dienst der Leserinnen beruft. Diese in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts existierenden Literaturzeitungen vermehren durch besondere Rubriken und Modebeilagen die Zahl ihres weiblichen Publikums.

Um die Mitte des XIX. Jahrhunderts stellen zwei Literaturzeitungen den Übergang zu den nur im Dienste der weiblichen Interessen stehenden Zeitschriften dar.

Die Abhandlung fasst das mit der Entstehung, Blüte und mit dem Leben dieser Blätter zusammenhängende Material zusammen. Sie erschliesst nicht nur solche Tatsachen, die sich auf die Redaktion und Ausgabe der Zeitungen beziehen, sondern weist auch auf die Wandlung ihres Inhalts, ihrer Rubriken und Themen hin, es machen sich darin sogar Bestrebungen und Kämpfe der Frauen nach Geltung merkbar.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zergliedern sich selbst die Frauenzeitschriften nach den besonderen Aufgaben der weiblichen Arbeit; es gaben solche, die hauptsächlich für die Hausfrauen redigiert wurden, andere dienten dem Zwecke der Erziehung. Auch mehrere ausgesprochen literarische Frauenzeitschriften erschienen um das Ende des vorigen Jahrhunderts, man gab auch den jungen Mädchen ihrem Alter und Interesse gemässe Zeitschriften in die Hände.

In den Frauenzeitschriften kamen die für die gesellschaftliche Anerkennung, breitere Arbeitsmöglichkeiten und politische Rechte der Frauen kämpfenden Bewegungen zum Ausdruck; einige Bewegungen hatten sogar ein „Amtsblatt“, welches offen, auch durch seinen Titel, oder nur durch seinen Inhalt kämpft und hilft. Diese Zeitschriften spiegeln die Beziehungen zwischen Frau und Gesellschaft und die Entwicklung der Frauenbewegung wider.

Zur Gesamtheit der Drucksachen für Frauen gehören auch die Modeblätter, deren Entwicklung vom Verfasser bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts erörtert wird. Während der Besprechung dieser Modeblätter erhellen sich die verzweigenden künstlerischen, literarischen, geschäftlichen und Verlagsinteressen, welche die Begründung und Aufrechterhal-

tung der Zeitschriften in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts in Ungarn beeinflussten. Die Ausgabe von Modeblättern hatte auch besondere ausländische Beziehungen, vor allem nach Deutschland. (Z. B. Der in Leipzig herausgegebene „Bazar“ erschien auch in ungarischer Sprache, bzw. stand in reger Beziehung mit einem unter demselben Titel erschienenen ungarischen Modeblatt.)

In den ungarischen Modezeitungen gab es immer ein ausgiebiges Feuilleton und die Wandlungen dieser Feuilletons sowohl in ihrem Inhalt als in ihrem Umfang sind von Bedeutung. In der Entwicklung der Modeblätter kämpfen zwei ausländische Wirkungen, die deutsche und die französische miteinander, bald diese, bald jene tritt in den Vordergrund. Die Zeitungen geben sehr nützliche Ratschläge zur Handarbeit und zum Haushalt, und weisen auch auf dem Gebiet der Graphik einen bedeutenden Reichtum auf.

Die Abhandlung befasst sich mit etwa 60 Zeitschriften, die bedeutendsten (etwa die Hälfte) werden ausführlich erörtert. Sie bespricht auch die in Ungarn erschienenen deutschen Modezeitungen.

A szenzációs hír és illusztrálása

(SAJTÓTÖRTÉNETI TANULMÁNY)

D. SZEMZŐ PIROSKA

A hír olyan eseményeknek a közlése, amelyek a társadalom élete, létküzdelme folyamán lejátszódnak. A kezdetben szájról szájra járó hírek papírra, a számos példányban napvilágot látó „egylevelekre”, rölapokra való rögzítése, újsággá növekedése, a rajzos, képes hírszolgáltatnak a szöveg-vel való társulása hazánkban gazdag fejezetet alkot összefoglaló sajtótörténeti munkáinkban.¹ Tanulmányunk a hazai „szenzációsajtó” kialakulását mutatja be a XVIII. században és továbbfejlődését a század elmúltával.

A szenzációsajtót jellemzi, hogy hírszolgálata állandóan nagy feltűnést keltő események feltárására törekszik: szerencsétlenségek, rémtettek, a hétköznapok szürke történéseihez viszonyítva a váratlanul új, az izgalmasan vakmerő és ennél fogva mindig hatásos jelenségek utalhatók tárgykörébe. Mindezt igyekszik kirívó tipográfiával és fogalmazásban tolmácsolni. Már a mai újság előfutárai: az ősnymondások rölapjai — latinul *relatiok*, olaszul *avisok*, németül *Neue Zeitungen* — törekedtek hasonló hírányaggal minél több olvasóra szert tenni s a vásári kikiáltók stílusán jóval túlmenő riportjaikat meggyőző és ha lehetett, hátborzongató képekkel illusztrálni. A XVI. században is megkapta az olvasó európaszerte a szenzációéhségét csillapító táplálékát. Ugyanebből a szenzációsajtóból fejlődött ki később a kapitalista korszak „revolversajtója”, amelynek lelkiismeretlen szerkesztője szöveges és képes hírszolgáltatának borzalmait a pénz- és olvasószerzés lehetőségeinek arányában fokozta.

Az előfutárokkal: a sajtó hazai egylevelesei-vel ezúttal nem foglalkozunk. Mindjárt újságírásunk megindulásának századába, a XVIII. századba lépünk és elsőnek az 1764-ben *Landerer* János Mihály által Pozsonyban megindított *Pressburger Zeitung*-ot vizsgáljuk.

Pozsony ebben az időben az ország fővárosa, országos hatóságok, valamint az országgyűlés színhelye, gyarapodó, fejlődő ipari város volt. A német és a francia felvilágosult irodalmon nevelődött írók, tudósok éltek ott. *Windisch* Károly Gottlieb, a *Pressburger Zeitung* első szerkesztője hetenként kétszer: szerdán és szombaton jelentette meg a lapot; ne gondoljunk természetesen mai 2r alakú újságra, hanem az akkor megszokott 4r alakú könyvformátumra. Beosztásában sem találjuk meg a sok rovatos modern újságot. Négy oldalas, de már két hasábra van tördelve. Híreit városenként csoportosítja, akár az egykorú többi hírlap; levelezői a legtávolabbi országokból tudósítják, természetesen hazai hírei is vannak. Nem képes hírlap. Egyetlen egyszer hozott képet, akkor is egy, a tárgy-

Abbildung des reißenden Thiers, in der französischen Landschaft Gebaudan

Diese Zeitung ist alle Mittwoch, und Sonnabende, zu haben bey Johann Michael Landerer, wohnhaft nächst dem Fischertor.

A ragadozó fenevad. *Pressburger Zeitung* 1764

körünkbe tartozó, szenzációs hír illusztrálására, még *Windisch* szerkesztése idején.

Az irodalomban, tudományokban egyformán jártas, nagytekintélyű *Windisch* ismerte az egykorú lapszerkesztésnek és olvasóközönségének kívánalmait. Jártas volt az újságolvasók lélektanában is: tudta, hogy a „jó” hírszolgáltatól elvárják a csodálatosabbnál csodálatosabb események közlését, és tudta azt is, hogy enélkül meg lennének lapjának napjai számlálva.

Már az egylevelesek, a rölapújságok kiadói is tekintettel voltak erre. „Die Newen Zeitungen fanden selbst in den ruhigeren Jahren nach 1711 reichlich Stoff. Verheerende Feuerbrünste und andere Elementarplagen, Hinrichtungen, Krönungs-feierlichkeiten und die Ereignisse des bairisch-österreichischen Erbfolgekrieges gaben immer wieder zu breit-spurigen Berichten Anlass, die an Einstellungen und grellen Ausmalungen kaum hinter den Flugblättern des 17. Jahrhunderts zurückstanden. Selbst die Nachrichten der 1764 entstandenen *Pressburger Zeitung* erinnern anfangs mit ihrer Freude am Phantastischen und Seltsamen stark an die Newen Zeitungen.“² — írja Pukánszky Béla.

Mielőtt még a *Pressburger Zeitung* képes hírszenzációját ismertetnénk, le kell szögeznünk, hogy a szenzáció lehet valóban megtörtént eseményen alapuló és fogalmának megfelelően, több-kevesebb valószínűtlenséggel riktóvá színezett; de lehet teljesen valótlan, meg sem történhet esemény is. A képpel „megvilágított” szenzációnak az egyszerű szöveggközlésnél még sokkal nagyobb a szuggeráló ereje, szubjektív hatása, bár a szöveg az

olvasó fantáziájának, elképzeléseinek tágabb teret enged. Ennélfogva minden idők jó képriporterei arra törekedtek, hogy a kép legizgalmasabb pillanatában ábrázolja az eseményt. A képhírnék közvetlen, gyors tolmácsoló erejénél fogva óriási mozgósító ereje van, a legszelesebb rétegek megértésére számíthat.

A *Pressburger Zeitung* képpel kísért szenzációja 1764. december 12-én, a párizsi levelező tudósításaként jelent meg először. Igen először, mert ettől kezdve 17 hírközlés után, csupán 1765. augusztus 10-én oldódott meg a „léleketellállító rejtély” és az események záróköveként hozta a lap az esemény főhősének „jólsikerült” képét (1. sz. kép).³ A hírt a párizsi levelező Langogneból kapta; eszerint azon a vidéken egy szörnyű ragadozó vadállat tűnt fel az erdőkben, mely messzeföldön rémületben tartja a lakosságot. Az állat fajtát nem sikerült megállapítani — írja a levelező s leírása további folyamán az emberáldozatokat követelő sárkánymesék motívumai bontakoznak ki előttünk. Langogne erdejének ismeretlen vadja a farkasnál még félszer nagyobb, erősen hegyes fejalkata van, szeme tűzben forog, foga késnél élesebb, mellső lábai hatalmas karmokban végződnek, a hátsók sarkantyúsak. Szőrzete rozsdá- és feketeszínt játszik. S ha áldozatára veti magát, először fejét harapja le törzséről oly módon, mintha egy nyisszentéssel a kés távolította volna el. E fenevad ugrásszerűen közlekedik, de ha lesen van, hasán kúszik, hogy áldozata ne vegye észre s hátulról támad. Már több, mint 20 embert ragadott el, naponta szedi áldozatait. Az emberek nem mernek az erdőbe menni és ezért egyre drágul a fa azon a környéken. A közelebbi lakók között oly nagy a pánik, hogy legtöbben otthonukat sem merik elhagyni. A hatóságok megpróbálnak minden erővel küzdeni a fenevad ellen. — Eddig az első hírközlés.

1756. febr. 6-án a szörnyű vad már Sevenne hegyeiben portyázik s még mindig nem akad olyan Herkules, aki megszabadítaná az emberiséget e gonosztól, pedig már egy egész dragonyos századot rendeltek ki elpusztítására. Az hírlík róla ugyanis, hogy 24 óra múlva visszatér arra a helyre, ahol áldozatát felfalta, vérével felnyalni. A „riporter” ezzel be is fejezi ebben a számban a tudósítást, viszont a szerkesztő csillag alatt megjegyzi: „Wir werden also leider! unsere Leser noch einigemal mit dieser Bestie unterhalten müssen”. A *Pressburger Zeitung* szenzációéhes közönségét e szerkesztői üzenet éppen úgy megörvendeztette, mint amikor később a *Hon* szerkesztősége jelentette be *Jókai* egyik-másik regényének folytatásos közlését. A folytatásokban közölt szenzációs hír romantikus, fantasztikus tartalmával egy kissé a tárca előfutára volt. Hírünk következő közlése is igazolja ezt: természetesen a vad még mindig nem került hurokra s — a szerkesztő szavait idézzük — csodálatosképpen leginkább a szépnem köréből szedi áldozatait, mert az eddig megzabált 60 ember között csak egyetlen fiú volt, az is alig töltötte be nyolcadik életévét. „Sollte man nicht alle Kräfte verdoppeln, dieses Tier zu vertilgen?” — kiált fel végül is a riporter.⁴ Az állat elpusztulásának vágját tolmácsoló szerkesztői felkiáltás hipokritasága csakhamar kiderül: hiszen hétről hétre jön róla a „hízlalt” hír. Már 6000 talléros jutalmakat tűznek ki megölőjének; sőt egy újságíró, névszerint *Francheville*, aki a jól képzettek táborához tartozik, berlini lapjában javasolja, hogy ópiummal megetett juhokat hajtsanak a szörny-

állathoz s így próbáljanak úrrá lenni felette. A hír egyre fejlődik: most már sebezhetetlen a „hőse”. Majd a tudomány is beleszól a dolgokba: P. *Paulian Dictionnaire physique* c. műve második kötetében leírja a fenevadat s ugyanakkor kézrekerítésének módját is, bármilyen egyszerű hangszereken kell előtte játszani, mert nagyon zenekedvelő. A zenétől megittasul és ilyenkor könnyű megfogni. P. *Paulian* azt is megírja, hogy májával kitűnően lehet a veszettséget gyógyítani. Még egy-két ilyen színezetű hír s mintha a *Pressburger Zeitung* kissé elszégyelné magát, mert 1765. jún. 5-én így ír: „Bald werden wir einfaltigen Deutsche es merken, dass die ganze Geischichte nur eine schlaue Erdichtung der witzigen Franzosen sei”. A „ravasz, költött tréfás história” azonban annyi olvasót vonz, nem szabad még abbahagyni; de mit lehet még kitalálni? Tán ördög van abban az állatban, mely most már jól megtermett borjúra nőtt a hírben. Igen, ez a figura még nem volt.

A szerkesztő nemcsak az olvasóval évődik, a német a franciával is: az 1765. jún. 19-i hír szerint már szaporodnak a szűzfaló fenevadak. „Tyúl ha ez igaz — kiált fel a német lap szerkesztője — hamar pusztává válik Franciaország bátor, vitéz ember híján! Bár még megmenekülhetnek, ha más országot idejében segítségül hívnak.” A *Pressburger Zeitung* arról is tudni vél, hogy Franciaországnak azon a vidékén, egy századdal előbb hasonló módon pusztított szűzragadó fenevad, ami az akkor temető, helybeli pap által vezetett halotti listából tűnik ki. Ehhez a közleményhez csatlakozik a szerkesztőnek az eddigi híradások főszereplőjét ábrázoló képről való jelentése: „Wir haben eine sehr genaue Zeichnung dieses Tieres in Händen, welche wir unsern Blättern ehestens einverleiben werden.”⁵ Ennyi előkészítés után bizonyára alaposan felcsigázott olvasók, sőt megnövekedett számú előfizetők forgatták az újságot.

A szenzációt befejező közlemény, 1765. aug. 17-én valóban hozta az illusztrációt is, és a bestia elpusztíthatatlanságát továbbra is fenntartotta. „Wir haben, unser Versprechen zu erfüllen, die Abbildung dieses Tieres, zu Ende dieses Stückes eindrücken lassen.” Az illusztráció tónustalan, egyszerű fametszet, az újságlap alsó felében helyezkedik el, azt kitölti. Szignálva nincsen. Aláírása: Abbildung des reissenden Thiers, in der französischen Landschaft Gevaudan. A kép alatt közvetlenül pedig még a következők olvashatók: „Diese Zeitung is alle Mitwoche, und Sonnabende zu haben bey Johann Michael Landerer, wohhnaft nächst dem Fischertor”. Ezek a szenzációs hírtől független sorok nem hiába simultak szorosán a képhez: azt kívánta a tipográfiai megoldás kifejezni, hogy az olvasó a jövőben is számíthat hasonló csemegékre. Nem bánja meg, ha előfizet.

A *Pressburger Zeitung* szerkesztősége azt állította, hogy a szenzációs hírt párizsi levelezőjétől kapta. Annál érdekesebb, hogy a *Wienerisches Diarium* 1747-i évfolyamában — amely lap külsejét, rovatait, szerkesztési elveit tekintve, mintha csak ikertestvére volna a pozsonyi lapnak — ugyancsak egy vérszomjas, háziállatokat, embereket egyformán elpusztító fenevadról ad hírt és illusztrációt. A kép itt is primitív fametszet. Nem lehet kétséges, hogy a *Pressburger Zeitung* szenzációjának forrása a *Wienerisches Diarium* 1741-i évfolyama. Hír- és kép átvételét annak a kornak a szerkesztői a hitelesség és a lap tekintélyének növelése céljából szándékosan elhallgatták, sőt tévuttra vezettek. (v. ö. Otto Groth:

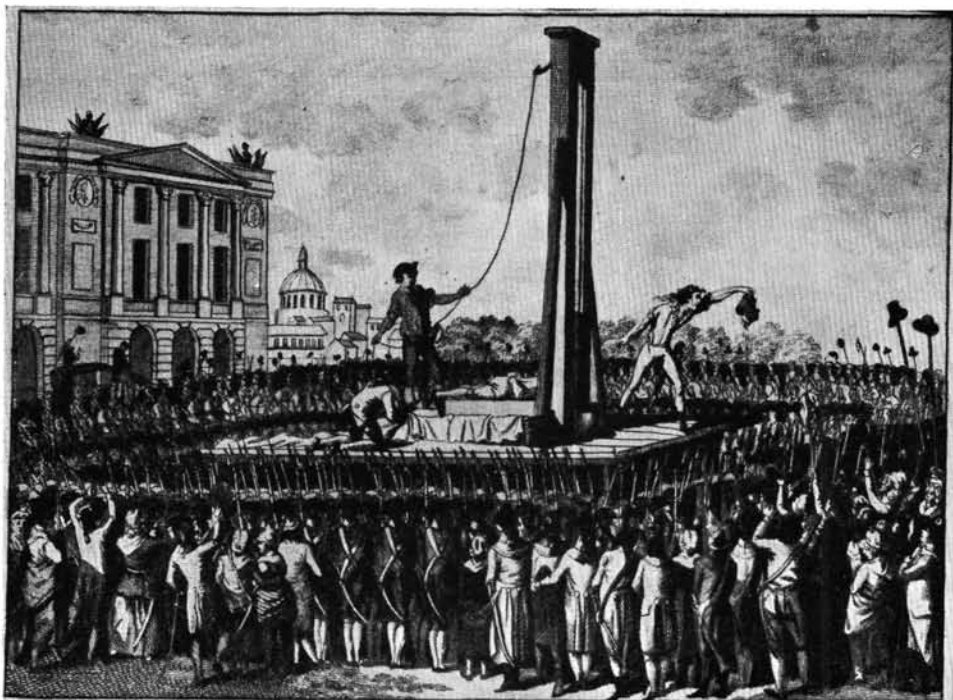
Die Zeitung. Ein System der Zeitungskunde. Mannheim-Berlin-Leipzig 1928. Bd. I. 1018—1029. p.).

Ezekután nem kétséges, hogy e „hírfűzér” valótlan; a szerkesztő menteségül szolgál azonban, hogy a 17 közlemény folyamán többször célzott erre — bár a szerkesztés és a jövedelmezőség szempontjából nézve — rendkívül ügyesen, mert megjegyzései a kételkedő olvasó hangnemében nyilvánultak meg. Nem cáfoltak, ugyanakkor nem támasztottak alá semmit, csupán csodálkozást, mondhatnánk álmélkodást fejeztek ki. Immorális volt-e az egykorú újságírásnak ez a fajta szenzációja? Nem a minden tekintetben elítélendő „revolversajtó” értelmében. Az utóbbi általában rombol, *Windischék*, ha táplálói is lehettek a hiszékenységnek, szórakozásul szolgáltak. Távol álltak a rossz ösztönök felcsigázásától, mégis bírálat illeti a szerkesztőt, mert csak a felvilágosodott olvasóra gondolt. A megtéveszthető ember látókörének kiszélesítéséhez nem járult hozzá.

Látszólagos paradoxon az ismeretterjesztő tartalmú, tehát hasznos szenzációs híreket hozó lap; pedig ilyen volt *Görög* Demeter és *Kerekes* Sámuel lapja: az 1789. júl. 7-én, Bécsben indult *Hadi és Más Nevezetes Történetek* és annak folytatása 1792. jan. 3-tól, a *Magyar Hirmondó*. Mindkettő 8r alakú volt és kötetenként sokszor féltucatot is meghaladó színezett, vagy egyszínű rézmetszettel illusztrálta érdekesebbnél érdekesebb közleményeit, melyek közül bennünket a szenzációs hírek érdekelnek közelebbről.⁶ Például a „Blanchard-hír” és illusztrációja. Lényege a léggömbjével világszerte felszálló Blanchard bravúros mutatványa, ahogy „jóféle tafotából készült golyóbisán, melyhez több kívántatott 1500 rőfnél és erős spárgából kötött hálóval bé volt vonva, rajta függött egy kis hintócska” az utazók számára, temérdek nép jelenlétében felemelkedik a „levegőégbe”. A repülés gondolata még ma is, a lökhajtásos gépek korszakában, mikor a probléma úgyszólván megoldottnak tekinthető, a szenzáció erejével hat. Az emberiség nagy része még nem szállt ma sem repülőgépre, léghajóra még kevésbé. Elképzelhető mekkora sikerük volt *Görögéknek* hírükkel s annak ábrázolásával, mikor sokan nem is hallottak Blanchardról s akik hallottak is, útra kelését, röptetését nem igen láthatták. „Így várta a Bétsi Sokaság 1791-dik eszt. Májusnak 29-ikán a Práter erdejében Blanchard-nak az itt ki-csinált formájú Golyóbisán való felmenetelét, de amely ez uttal elmaradott”. A színezett rézmetszetnek ezen az aláíráson kívül más jelzése nincsen s mestere ismeretlen. — A lap, hasonlóan a *Pressburger Zeitunghoz*, először több cikkben beharangozza az eseményt, leírja előkészületeit. Azután következnek Blanchardról, léggömbjéről a legváltozatosabb jelentések:⁷ nem egyedül száll fel, vele megy kedvese is; a léggömb méreteiről való hír is különböző, olykor 5200 rőfnyre is becsülik a „tafotát”, amelyből készült. Majd olyan híradások, hogy a Práterben többszöri próbatétel ellenére sem sikerült felszállnia s a jelenlevő hatalmas néptömeg igen fenyegetően viselkedett, mert rászédve érezte magát. — *Görögék* számítottak a szenzáció hatására: az olvasó lélekzetvisszafojtva leste a következő számban, sikerül-e már a felrepülés, vagy sem. De az újabb híradás csak arról szól, hogy a szél mennyire megrongálta a léggömböt már felszállás előtt s újabb sikertelenségről, a nézők körében támadt „veszedelmes” lármáról. Pedig „takarodott ki annyi nép a Práterbe, hogy egy igen tágas térséget egészen elfogott a

tömerdek sokaság. A bástyák, a magasabb épületek, a tornyok és néhány templomok tetejein levő folyosók rakva voltak nézőkkel” a legelőkelőbbektől a legalacsonyabb rendűkig. A hír tudatos fejlesztése, érdekfeszítéssel a kifejlésig, itt is megtalálható: végül is Blanchard szeli a levegőt Európa különböző országainak bámulatára s már 38-szor is „fel tud utazni”. Elmondják egy alkalommal azt is, hogy egyszer Blanchardt a szél Pozsony felé ragadta, a Duna balpartjára; „hogy meglátta a mezőn dolgozó parasztságot, mi jó alá a levegő égből, nosza félbehagyta a munkát, bámult, kurjongatott s oly számmal csődült azon árpaföldre, melyre lebecsátkozott a levegő égi utazó, hogy a gazdája sírva nézne utána” összetaposott vetésének, de Blanchard megtérítette az okozott kárt. Azután a sokaság trombitaszó mellett vitte be Pozsony városába, ahol megvendégelték. A haladószelemű *Görög* és *Kerekes* már nem kanyarítanak híruk kiszínezésére, a levegőégi utas megjelenése alkalmából, babonás hiedelmekkel megtűzdelt közleményt. Ugyanilyen reális alapokon nyugszik az illusztráció is: a Práter zöldelő fáinak háttérétől egészen a legszélső előtérig tarkán hullámszik a legvegyesebb báméskodó közönség. Különböző helyzetekre, jelenetekre bomlik a kép, melyet mégis a főlátvány, a zöld, fehér, rózsaszín, sárga selyemből készült csodagolyóbis, alján a hintócskával, tart egybe. Látszik a Blanchard-házaspár is, a nő zászlót lobogtat az ujjongó tömeg felé. Minden él, mozog és izgalmas. E szenzációs hírsorozatnak akkora hatása volt, hogy *Görögék* még évek múlva is visszahozták lapjukba, sőt *Napoleon* feltűnése idején, szenzációt szenzációval tetézték: az ifjú *Napoleon* Párizsban jelenlétén Blanchard felszállásánál, erőszakolta, hogy őt is vigye fel magával.⁸

Politikai szenzáció volt *XVI. Lajos* 1793. jan. 21-én történt kivégzése. „Uj esztendő után fogunk kedveskedni É. Olvasóinknak a gillotin által való párisi nevezetes fővételnek valóságos ábrázolásával, mely ábrázolásból jól ki lehet venni azt a már sokszor említett deszkát, amelyre ha lefeküdt egyszer a kiszentenciázott személy, fel nem kelhet többé róla; továbbá azt a vizes edényt, amelyből veszi ki a hóhér az elmetsett főt, hogy felmutassa azt a fegyveres férfiak és asszonyok sűrű sokaságának; végre azt a kosarat is, melyben temetni vitetik a holttest”.⁹ Kell-e ennél szenzációsabb hír és kép, mikor a világ vigyázó szemét Párizsra veti. Az illusztráció 1794. febr. 28-án meg is jelenik újabb kommentárral, mely amellett, hogy a képet magyarázza, a guillotinnal való „nevezetes fővételnek” technikáját is részletes hűséggel ecseteli.¹⁰ (2. kép.) Az egyszínű metszet nincsen szignálva. Az ábrázolt jelenet a Place de Grèven játszódik le, háttérben Párizs városa. A metsző kitűnő rajz, vagy előkép után dolgozott: az emelvényen levő és így kiemelkedő személyek — *XVI. Lajos* és a hóhér — az azt keretező tömeg együttesen a forradalom egységes kifejezői. Természetesen, e hír tovább él a lapban, annál is inkább, mert *Görögék* a francia forradalomnak, eszméinek lelkes hívei, propagálói voltak. Már jóval előbb figyelte ténykedésüket a bécsi rendőrség és 1792. febr. 24-én gróf *Saurau* rendőrminiszter jelentette is róluk: „*Görög* és *Kerekes* csak nagyon immel-ámmal harcolnak az uj eszmék ellen és legyen a monarchikus rendszernek még olyan hasznos intézkedése, intézménye, vagy egyáltalán nem közlik lapjukban, vagy felületesen érintik azokat. Javasolja, nevezzenek ki sürgősen melléjük megbízható felügyelőt.”¹¹ — A lap olvasóközönsége megértette a szerkesztők tendenciá-

A Guillotine által való Párisi nemzeti Fővételnek ábrázolása.

XVI. Lajos lefejezése. Bécsi Magyar Hirmondó. 1794

ját — különösen haladó nemességünk, értelmiségünk — és az akkor már *Magyar Hirmondó* igen nagy népszerűségnek örvendett.

A Prágában szerkesztett, egykorú *Neue Zeitung*, amely Görögék lapjához hasonló, rézmetszetekkel ékes volt, ugyancsak végigkísérte illusztrált híreivel a francia forradalmi eseményeket — például a guillotineról szintén közöl képes hírt (1793.) — de korántsem állt annyira a forradalom mellé, mint a *Magyar Hirmondó*.

Tudományos szenzációt jelentett, ugyanakkor szintén a francia forradalmi eszmék propagandájához tartozott az új hírközlő találmányról, a telegráfról szóló cikksorozatuk.¹² Ennél is a kíváncsiságot ébrentartó, felcsigázó írások követik egymást. A bevált módszer: először csak azt árulják el, hogy a telegráf „messze hamar író eszköz”, 52 órányi messzeségű közföldre háromízben ugyanannyiféle tudósítások közlésére képes egy nap; a grenoblei jakobinusok 124 órányi járóföldre laknak Párizstól, dél és napkelet között, mégis megtudták egynéhány óra alatt a nemzetgyűlés végzését, kétségkívül telegráf által. Majd jelentik, hogy a „mai postával küldik az

általuk rézremetszett telegráf-képet, annak leírását később, a jövő postával." Nem is késnek vele: ebből megtudják az olvasók, hogy e csodát a folyó francia háborúk alkalmával *Chappe* párizsi „ingineur” találta fel s a nemzetgyűlés elé terjesztette. A nemzetgyűlés elfogadta és mindjárt a harcok szolgálatába állította. Így tudták meg 20 perc alatt Párizsban, hogy a franciák visszavették Condé várát, holott a vár Párizstól több mint 40 mérföldnyire van. *Görögék* a levelet is közlik, melyet *Chappe* a telegráfjával „iratott”: „Az én levelezőm jelenti Lilleből, hogy Condé ismét a Közönséges Társaság kezében vagyon és hogy a várőrök hadifoglyokká tétettek.” Nincsen az a sólyom, nincsen az a fecske — lelkesednek a szerkesztők — amely a hírt sebesebben vihetné. Mindezek előrebocsátása után következik a „Luveri Palotán álló Telegráfnak Képe Páris Városában” aláírású, „Metszette *Berken*” szignatúrájú illusztrációnak a magyarázata, a találmány működésének leírása.

A szenzációs találmány közlésének hatása lemérhető magyar visszhangján is.¹³ 1795-ben *Görögék* már magyar gyártmányú telegráfról adnak hírt, mely *Nagy* Gábor Zala vármegyei, Nemthi községbeli pap találmánya, aki már *Chappe* előtt kísérletezett, csak nem volt alkalmas embere annak kivitelére. Most megcsináltatta a helybeli asztalossal és Vehiculum Lucis Nagyianumnak nevezi szekérformája miatt. Előnye a franciával szemben: gyorsabb és jobban megbirkózik a természetadta akadályokkal. E cikk befejezéséül *Görögék* felhívást intéznek a magyar mecénásokhoz, hogy a hazai találmány tökéletesítésére támogassák *Nagy* Gábort. A szenzációs hír önmagáért is szerepelt a *Magyar Hírmondóban*: a szerkesztők nemcsak a forradalmi eszmék elterjesztéséért, a tudományok haladásáért, hanem lapjuk érdekesebbé tételéért is harcoltak.

Görög és *Kerekes* szenzációi minden alkalommal valóságos eseményekből táplálkoztak; a léghajó, a távirat valóságos tudományos eredményeket jelentettek. Felfedezések, feltalálások még a tudományos jellegű folyóiratokban is a szenzáció erejével hatnak; ezért iktathatjuk tárgykörünkbe a tekintélyes *Tudományos Gyűjtemény* c. folyóiratnak egy ilyen híradását.

Az 1817. január végén *Trattner* Mátyás kiadásában megindított lap 1831-ben, *Vörösmarty* Mihály szerkesztése idején, közölte a bennünket érdeklő szenzációit *Trattner* Károly „cs. kir. kapitány a génie corpesnál” tollából *Egy újonnan felfedezett életmentő készülétről, mely által a fojtólevegővel teli üregekbe veszély nélkül bémehetni*.¹⁴ A kilencoldalas írás érdekfeszítően írja le a „Major úr” találmányának szükségszerű születését: a franciák 1828-ban új gyújtogató hadászati eszközöket vetettek be s tisztjeink behatoltak az elgázosított helyiségbe — közöttük egy magyar is, névszerint *Keresztury* főhadnagy — s valamennyien életüket veszítették. Ekkor tűnt ki, hogy az addig használt mentőkészülékek hasznavehetetlenek. Így kapott megbízást a hadvezetéstől a soproni származású *Kőszeghi Mártony* Károly, „kire a Mina-ügy próbája bizva volt, oly életvéd-készületet gondoljon ki, mely a minásoknak teljes bátorságu szolgálatot nyújtson és azonkívül még más használatokra is (fojtó levegővel való mély kútba, tüzi veszedelmek idején füsttel teli helyiségbe menetelre) szolgálhasson”. A feltételek között volt még, hogy a készülék oly egyszerű legyen, „hogy azt közember is könnyen használhassa s a vele felkészült ember semmi külső

Az életmentőkészülék. Tudományos Gyűjtemény. 1831

nások ennek ellenére vígan járkáltak az életveszélyes gázokkal telített levegőben. 33 percig tartózkodhattak a minások a gázos helyiségben s mikor kiléptek onnan, bár nagyon felhevültek voltak, de nem lankadtak, mert a jól szigetelő kecskebőrből és szemüveggel ellátott sisakban sárgarézpalackokba zárt oxigén biztosította számukra a lélegzést, valamint az elhasznált levegő cseréjét. A bizottság — miután a készülék tervrajzát is tudományos vizsgálat alá vette — megállapította, hogy az alkalmas „a minabeli munkák elvégzéséhez, hiszen a természetes elfáradást is tekintetbe kell venni ennél a munkánál, melyhez több, mint $\frac{1}{4}$ óra nem is kell s ennél fogva a Mártony úr által feltalált életmentő készülékkel a feladat tökéletes megfejtését állapította meg”. *Trattner* még arról is tudósítja az olvasót, hogy az alsó-ausztriai kormány már elkérte a tervet, melynek alapján a készüléket szériában lehessen gyártani, hogy „az egész Birodalomban divatba

készülettől se függjön, hanem szabadon s önhatóan minden akadály nélkül mindazon munkákat véghez vihesse, amelyek ily alkalmatossággal tőle kívántathatnak”. —

Mártony készülékét 1830 októberében mutatta be Bécsben egy katonai szakértőkből, természettudományokkal foglalkozó egyetemi tanárokból álló bizottság előtt. *Trattner* leírja az izgalmas kísérletet is, mely egy fellegvár elgázosított, „minamenetszerűen” kiképzett helyiségben folyt le: két, készülékkel ellátott minás, égő fáklyákkal kezükben, belépett a gázzal telített kamrába s kinn a bizottság nem kis szorongással figyelte, hogy a belépés előtt a fáklyák hatalmas lángjai vígan lobogtak; midőn az ajtó bezárult mögöttük, csakhamar pislákolni kezdtek, majd kialudtak. A mi-

hozassék... Mártony úr pedig most azon igyekszik, hogy a készüléket hosszabb idei használatra is alkalmassá tegye". Az olvasó fantáziájának felcsigázására, a megértetéshez „magyarázó réznyomatot” is mellékel a folyóirat (3. sz. kép), aláírása: „Az életmentő készüléttel felöltözött ember rajzolatja, mellyel a fojtó levegővel fertőztetett helyre veszély nélkül behathat”. Szigálta *Lehnhardt*. A szenzáció hangsúlyozására *Lehnhardt* Sámuel, aki egyébként a folyóirat címlapjának tervezője s más alkalommal is illusztrátora — sokkal nagyobb formátumban készítette metszetét: a folyóirat nyolcadrét tükrénél majdnem mégegyszer nagyobb. Mondanunk sem kell, hogy a genialis *Mártony* a mai gázálarc őseit találta fel, s gázálarcost még a mai bonyolult technikai fojtóeljárásokkal sem lehetne hűbben ábrázolni, legfeljebb a képriporter ma a helyszín felvételével tudna többet és izgalmasabbat nyújtani. 1907-ben közölt ilyet az *Ország-Világ* a budapesti munkásvédelmi kiállításról; csak képet cikk nélkül.¹⁵ Ez már foto alapján készült. Primitívebbet mutat be *Mártony*énál, mert használatát csak két ember biztosíthatja: a második ember hosszú csövön át vezeti a levegőt a készüléket viselőhöz.

A XIX. század első felében sajtónk már nagy differenciáltságot mutat; egyre szaporodó politikai lapjaink mellett feltűnnek önálló tudományos, ismeretterjesztő és szórakoztató újságjaink. Elszaporodnak a képeslapok és kialakul a nőolvasók lapja, a divatlap is.

A divatlap különösen alkalmas szenzációs hírek tárlására. Nőolvasói a legújabbról, a dernière heure történéseiről szeretnek csevegni és arra kíváncsiak. Nem is az „esetre”, inkább annak részleteire, mert ez felel meg legjobban szubjektív beállítottságuknak.

Mátray Gábor 1833-ban indította meg az első magyar nyelvű divatlapot, a *Regélőt*. Gazdagon ellátta divatképekkel és divathírekkel. Legfontosabb közleményei híres nők életrajzai voltak, meg hírek és hirdetések. 1835. január 9-én *Természeti történet s tudomány* címen csodálatos illusztrált tudósítás látott benne napvilágot:¹⁶ „A baziliskusz sárkány, melynek rajzalakját a mai szá-

A baziliskusz. *Regélő*. 1836

A baziliskusz. Theatrum Europaeum. 1730.

munk mellett közöljük. Ennek kitömött alakja is a legnagyobb ritkaságok közé tartozik Európában. Csak a bajor király természeti gyűjteményében van egy példány — úgy tudja a szerkesztő — annál érdekesebb tehát ennek az állatnak a rajzával megismerkedni, minthogy a kitömött eredetije Pozsonyból került literáti Nemes Sámuel budai antiquarius birtokába, a történeti régiségeknek, mesterműveknek, természeti és más becses tárgyaknak szorgalmas gyűjtője. Az említett basiliscus példányt a pozsonyi jezsuita atyák szereztek, honnan nem tudhatni — mint a tudós mondja — és pozsonyi gyógyszertárunkban nagy ritkaság gyanánt őrizték. Most üveg alatt tartja a tudós. Mint egyetlen példánya hazánkban, méltó a szemlélésre. Az állat magassága $\frac{1}{4}$ láb. Ezt az állatot Plinius és mások igen veszedelmesnek írják le; mások a hét esztendő kaka tojásából származottnak hitték. Újabban azt állítják, hogy Braziliában látható, de csak igen ritkán az erdőben. Felőle azt tartották, hogy a természetnek ezen igen kicsiny, de csodálandó műve, amely élő teremtményre tekintett, annak meg kellett halnia. Maga pedig azonnal megszűnt élni, mihelyt tükörbe tekintett. A későbbi tudósok ezt megcáfolták és sem másra, sem magára nézve ártalmasnak nem találták. — A példányon, melyet itt közlünk lemásolva, semmi toll nem látszik; egész teste szárnyaival együtt, barna bőrből áll.” (4. sz. kép.)

Azok a magyar családok, amelyek eltették a még felmenőik által vásárolt *Theatrum Europaeum* c. erfurti képes folyóiratnak 1730-as évfolyamát, meglepődve hasonlíthatták össze *Regélőjüket* annak a 86. oldalához mellékelt

illusztrációjával és a hozzá tartozó cikkével (5. sz. kép). A gyengébb idegzetű nőolvasók bizonyára megkönnyebbülve vették tudomásul, hogy e halált is okozó csodalény akkor már Braziliában is ritkán látható s Nemes Sámuel uram kitömve tartja egyetlen nálunk fellelhető példányát — szerencsére — üveg alatt. Hiszen 1474-ben Bazel városában még rémhírként vették tudomásul a mit sem sejtő, békés polgárok, hogy „tettenértek egy kakast, amint tojáson ült és ki akarta költeni. A kakastojásból pedig félelmetes csodalény fog kikelni: a baziliszkus, melynek teste kakasformájú, szárnya csökevényes, nem tud repülni. Kígyófarka van, fején háromágú koronát visel, ennek alapján nyerte nevét. Mérgező képességű oly mértékben, hogy fészke körül minden növényzet elszárad, a madár holtan zuhan le, ha elrebben fölötte. Lehellete embert, állatot egyformán megöl, még a kőszikla is porhanyóvá válik tőle. Szeméből gyilkos meduzafény sugárzik s áldozatát halálra merevíti. A bázeliak a városuk határában hóhérral pusztították el ezt a kakast”.¹⁷ A *Theatrum Europaeum* is hozza a baziliszkusról e tudományát, amit tulajdonképpen a *Regélő* sem cáfol meg teljesen, csupán a veszélyzónát helyezi Braziliába. — Mit szólhatott ehhez az 1830-as évek hazai olvasóközönsége? Ha hónapok múlva még olvastak *Regélőt* s nem felejtették el a régen olvasott hírt elgondolkozhattak az újságírók turpisságán. *Pesti vizsgáló* címen, ismét névtelenül ez állt a *Regélő*ben: „Budán L. Nemes Sámuel úrnak régiség-kabinetja mindinkább magára hívja a figyelmet és érdeket. Már a múlt évben tettünk erről, mint fővárosunk egyetlen jeles intézetéről említést. Tavalyi szállása megváltoztatott s a várnak vízi kapuja felé a hídtól vezető út előtt, a várba vivő új lépcsőkhöz közel tétetett által. Művészeti és régiségi ritkaságokból álló gyűjteményét már számos uraság, sőt német, angol, francia, orosz, török és indostani utazók is meglátogatták s a két anyavárosnak minden rendü lakosa méltatta szemlélésre. Éppen Mátyás király hajdani lakhelyének tisztos ősz fala alatt láthatók a kabinet homlokzatán kirakva a hajdani vitézkor századainak sulyos fegyverei, özönvizelőtti, óriási tetemek, szebbnél szebb csiganemek, gyöngyök, arany, ezüst, régi műtárgyak, pénzek és hajdani irományok, nyomtatványok, szóval számtalan ritkaságok, melyeket antiquárusnál bármily fővárosban is nem könnyű találni. Nemes Sámuel ur, e gyűjtemények tulajdonosa, kész akárminemű ritkaságokat megvenni, görög, római, magyar arany s ezüst pénzekkel cserélni. A távullevő gyűjtő uraktól bérmentes levelek által minden rendelményt elfogad s kész szolgálat mellett szívesen teljesít mindenkor. — E jeles intézet méltó figyelmébe ajánlatatik ujólag a t. közönségnek.”¹⁸ Míg az 1836-ban közreadott hír az egyszerűbb olvasót szenzációként ragadta meg, ez utóbbinál tudta, hogy hirdetéssel van dolga.

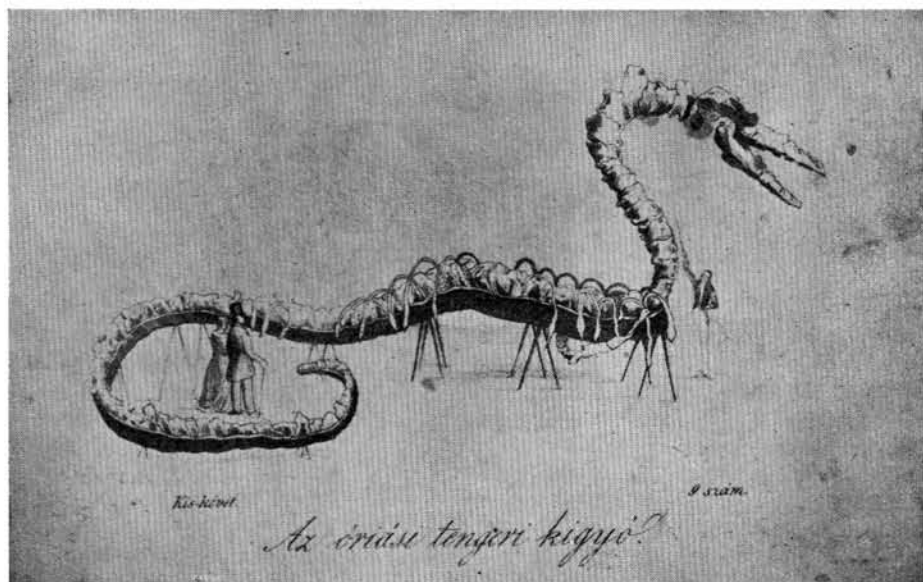
Kétségtelen, hogy az előző is ugyanolyan céllal íródott. Mi is a hirdetés? Hírverés valaminek az érdekében, a reklámozásnak írásos, képes eszköze. Kezdetben az újsághirdetés nyomdászati és tartalmi karaktere nem sokban különbözött az egyéb cikkektől; nem szedték sem kisebb, sem nagyobb betűkkel, mert az olvasás elterjedésének első időszakában az olvasó, mohón, elejétől végig olvasta a lapot. Szövege a vásári kikiáltó szavaira emlékeztet, ahogy hangos, erőszakos, rábeszélő módon s ha jónak látja, félrevezetéssel kínálta portékáját. Ekkor még az illusztráció oldja meg a későbbi hirdetés sajátos és jellemző tipográfiai formáját. *Literári Nemes Sámuel* első hirdetése

a *Regélő*nek főcikkei között van, olyan helyen, ahol még nem lankadt az olvasó figyelme, számít őt érdeklő közleményekre, ezért elolvassa valamennyit. Kétségtelen tehát, hogy az első szenzációs *Literáti Nemes*-cikk figyelemfelkeltésül és a másodiknak, a hirdetésnek beharangozására szolgált. E két cikknek érdekessége még, hogy szerzőjük maga a hirdető, bár névtelenül jelentek meg; ha egybevetjük ugyanis három írását: 1. Értesítő levele a nagyérdemű publikumhoz, városról városra mutatás és megmagyarázás végett hordozott történelmi és természeti régiségekkel teljes Cabinetjáról, 2. Hirdető levele az özönvíz előtt élt némely csuda állatokat, s azoknak maradványait és azután a tündér időkbe élt emberek hadi öltözetjeiből, fegyvereikből, bálványaikból s több, mint 1000 darab chinai, egyiptomi, görög, római, magyar és német régiségekből álló gyűjtemény mutogatásáról és magyarázásáról, 3. Múmia hírlap, mellyel... egynéhány napi mulatása alatt a közönséges nézés végett kitette azon régi ritkaságokból álló gyűjteményét, melyről nagytétel nélkül bátorodik állítani, hogy a t. t. urak s asszonyok megelégedéseket fogják lenni, a jó ízlésű ifjak tanulni, elrepült századok géniuszával megismerkedni közelebbről¹⁹ — tartalom és stílus semmi kétséget sem hagynak fenn. Egyébként ritkaság-gyűjteményéről más lapba is írt.²⁰

Literáti Nemes szenzációjának még egy megfejthetetlen kérdése van: illusztrációjának modelljét miről metszette rézbe *Májer* István? A metszeten a következő olvasható: „Basiliscus. M. Majer István. 1836. 9-ik *Regélő* mellé”. Ez nem sokat mond; az életrajzi adatok azonban segítenek a megfejtésben.²¹ Az erdélyi származású *Literáti* már kora ifjúságától szenvedélyes gyűjtő volt. 1830-tól beutazta Magyarországot, Ausztriát és Olaszországot, miközben állandóan gyarapította gyűjteményét, melyet közszemlére is megnyitott. Gyűjtési szenvedélye azonban annyira elragadta, hogy a hamisításoktól sem riadt vissza és kortársait számos esetben megtévesztette. Még a tudósok is áldozatul estek hamisítványainak: *Toldy* Ferenc az ő hamis *Képes Krónikáját* mutatta be 1854. júl. 10-én előadása keretében az Akadémián.

Nyilván a kitömött baziliszkus is ilyen hamisítvány, helyesebben az elmúlt századok ábrázolásai alapján készíttette *Literáti* példányát, hogy a nagyközönségnek régiségkabinetjében mutogathassa s a „t. uraságokat, asszonyásokat, a jó ízlésű ifjakat” odacsalogassa. Mentek is, hogy hasonlóképpen megcsodálják, mint a *Regélő*beli cikket és illusztrációját.

A 30-as évek képes folyóiratai között az 1834-ben Pozsonyban indított *Fillértár* és ugyanabban az esztendőben Lipcsében megjelentetett *Garasos Tár* — az úgynevezett „olcsó sajtó” képviselői, miként az angol *Penny-Magazine* és a német *Pfennig-Magazin* — szintén közöltek az eddig tárgyalt modorban szenzációt szövegben, képben egyaránt; minthogy újat, fejlődést nem jelentenek, nem foglalozunk velük. Az eddigiektől eltérő, újat a kolozsvári *Magyari* Lajos szerkesztő és litográfus lapja, az 1846. jan. 2-án megindult *Kis Követ* hozott. *Magyari* lapját maga illusztrálta kórajzaival. A *Kis Követ* tulajdonképpen folyóirattal, újsággal keresztezett laptípus — mint oly sok kortársa. *Magyari* kétségtelenül ismerte már az újság modernebb követelményeit és arra törekedett, hogy minél több aktuális hír kerüljön lapjába s ha tehetné, ábrázolta is ezeket.

Az óriási tengerikígyó. Kis Követ. 1846

Az 1846. febr. 27-én *Az óriási tengeri kígyó* aláírással közölt kép (6. sz. kép), mint mondtuk, saját kőrajza. És a hozzátartozó cikk: „Az óriási tengeri kígyó, vagy hydrarchos. Képmagyarázatul. — E csontváz 114 láb hosszú. 7500 fontot nyom, az állati teremtés legcsodálandóbb állatának legteljesebb váza, mi csak e földön jelenkorig föl van fedezve. Koch tanár a vizözönelőtti világ ezen temérdek maradványait nemrég Aladamában geológiai vizsgálódásai útján lelte föl. A hátgerinccsontok 15—18 hüvelyknyi hosszúak s kerületük 24—30 hüvelyk. A hydrarchost úgy tekinthetjük, mint egy eddig ismeretlen tengeri szörnyet, mely a mérhetetlen Oceanban évezredek óta nem ismerve és föl nem fedezve honolt, mint a mélységek királya. E szörny husevő állat volt s a néző elméje álmétkodó merengésben él, fontolgtatván azt, hogy e csonttömeg egykor, mint eleven állat játszott a hullámokon, nyilsebességgel uszott egyik parttól a másikig, polyvaként szórta maga előtt a ceteket s tán a mammuthot és missouriant a nagy folyók partjai mellől kergette. A csontváz minden eddig felfedezettől különböz és erősségeül szolgálhat azon nem alaptalan néphitnek, miszerint még ma is léteznek a tengerekben szörnyek, melyeket tengeri kígyóknak neveznek. A hydrarchos New-Yorkban az Apollo-teremben van kiállítva.”²² — Mint látjuk, *Magyari* már mezbe burkolja valótlan szenzációját: őskori tengeri szörnyet csinál belőle, geológiai leletet, múzeumok kiállítási tárgyat s bár csak csontvázról beszél, költői stílussal húst és vért varázsol köréje. Nem tudjuk, milyen forrásból merített, valószínű, hogy egykorú külföldi lapból vette át a közönségcsalogató szenzációt. Tény, hogy a tengeri kígyó minden idők újságjának visszatérő kacsája. Két évvel *Magyari* cikke után,

Egy cseber lug. Kis követ. 1846.

1848. októberében az angol lapok hangosak voltak Peter Mc. Quhacnak, a Dædalus tengerjáró hajó parancsnokának tanúk által hitelesített jelentésétől, melyszerint útjukon látták felbukkanni az óriási tengeri kígyót. — 1875. nov. 20-án az *Illustrated London News* „egy valóságos tengeri dráma leírásával rezegtette meg az olvasó idegeit. Az angol Pauline nevű kereskedelmi hajó egész legénysége nevében George Drevor hajóparancsnok eskü alatt vallotta a rendkívüli eseményt: egy cetnek az óriáskígyóval előttük lejátszódott harcát.”²³ — Gondoljuk, hogy még sokan emlékeznek az 1920-as évek uborkaszegzonjának ten-

geri kígyójára, a lochnesi szörnyre, melyről európaszerte írtak az újságok. — Mennyivel szemérmesebben bánt kacsájával *Magyari*, aki képén háttal ábrázolta a szenzációéhes közönséget, amint a múzeum vezető magyarázatát hallgatja.

„*Hírszemle képpel*”, írja *Magyari* az „*Egy cseber lug*”-féle szenzációs hírei elé.²⁴ (7. sz. kép.) Hátborzongatónak látszó ábrázolással találja magát szemben az olvasó: egy kétségbeesett arcú nőt bántalmazó mozdulattal megragad egy férfi s a nő, nyilvánvalóan védekezésből, ráborítja facsebrét. *Magyari* az „*Egy cseber lug*” aláírású és általa szignált kőrajz híryanagát a kolozsvári nagy piacon szerezte, ahogy azt friss szenzációjában bevallja. A majdnem szerencsétlenséggel járó eseménynek háttérében az erőszakoskodó legény fellobbanó érzelmei húzódnak meg, a védekező leány, hogy megszabaduljon, lúgoscsebrét borította a fejére. Íme a piacon „anyagot” kereső riporter, aki jobb híján, az eseményt legizgalmasabb pillanatában ábrázoló képpel pótolja a nagy szenzációt. Ez már a modern, a XX. század képriporterének közvetlen előfutárja, a képes hírközlő újságok modellje.

Egybevete a XVIII. és XIX. század szenzációsjátójáról vázoltakat a XX. századéval, meg kell állapítanunk, hogy a közönség szenzációéhsége nem sokat változott. A természet csodáit persze ma már nem magyarázhatja babonás hiedelmekkel az újságíró, ezért helyébe a technika csodáit léptette. „Égi jelenések” is régen elavultak, annál izgatóbb az, ami a sztratoszférában történik. Az óriásokat, Herkuleseket felváltották a sport sztárjai.

Viszont megmaradtak a háborús borzalmakról, tűzvészről, elemi csapásokról, a technikai katasztrófákról, gyilkosságokról, felfedezésekről, szerelemről stb. szóló szenzációs hírek és illusztrációk. Lelkiismeretes szerkesztő és riporter természetesen, ha szenzációt tudósít is, igyekszik hírének igazságát hitelesíteni; vagy — amennyiben ez nem sikerül és mégis közölnie kell — fenntartással közli a hírt. Ilyen volt például az *Esti Hírlap*. 1957. nov. 24-i számában: a „Brazil hír a rákvírus felfedezéséről”, melyhez hozzáfűzi a riporter *Kellner* Béla orvosprofesszor nyilatkozatát, „nem lát-szik valószínűnek.”

A szenzációhajhász lapok — ma is nagy közönségük van — nem törődnek a hitelességgel, létfenntartási alapjuk, hogy — ha igazi szenzáció nem kerül terítékre — minél több kitalált szenzációval borzongassák olvasóik hátát. A kapitalista revolversajtó igen szellemes karikatúráját alkotta meg *Heltai* Jenő nemrégén újra kiadott *Jaguár* c. kisregényében, melynek főhőse ilyen revolversajtótermék, a Krajcáros Igazság, a laptulajdonos pedig Általános Bécsi, aki meg akarja szüntetni a „bukás szélén hánykolódó” lapot.²⁵ A munkatársak megfogadják, hogy minden héten friss szenzációt szállítanak — hiszen a kenyérükről volt szó — „ámbár még egyikük sem tudta, honnan és hogyan fogják a szenzációt előteremteni”. Általános Bácsi azonban, a tőkés laptulajdonos, maga oktatja ki a szerkesztőgárdát: „Az olvasóközönséget, hiába, mégis csak a titokzatos bűnügyek érdeklik legjobban. Relytélyes esetek, amelyekben a tettesnek nyoma vész, bonyodalmas rébuszok. Ki kellene találni néhány ilyen bűnügyet. Nemcsak kitalálni, meg is csinálni... természetesen olyan bűncselekedetekre gondolok, amelyekkel senki sem károsodik. Például az ügyes betörés... azután vissza lehet adni az elrablott pénzt a tulajdonosnak. Milyen érdeklődés, mennyi izgalom, mekkora szenzáció! És ezt az újságban nagyszerűen ki lehet aknázni!”²⁶ A felelősséget természetesen elhárította magáról — jellemez tovább *Heltai* — hivatalosan nem tudott semmiről, titokban pedig sürgetett, sőt a vállalkozásba még befektetett 20.000 koronát, amelyet „reklámra” címen könyvetek el a kiadóhivatalban. — *Heltai* — mint minden karikatúrista — túloz, de ábrázolása mélyén ott rejlik a szennysajtónak igazi arca, amelytől visszaborzad az etikai alapon álló újságíró, aki nem akarja közönségét bolonddá tenni, komoly olvasóját megsérteni.

Az amerikai sárga sajtó nevét mindenki ismeri: így hívják a szenzációhajhász boulevard-lapokat, amelyek főtémája a szerelmi dráma és a gyilkosság. Sehol a szennysajtó a tökéletesség oly fokára nem emelkedett, mint Amerikában. A szokatlan, a látványos, a képtelenségek szenzációjának kora ma már talán Amerikában is hanyatlóban van, mióta a nemzetközi válságok nyavalyája ott is erősen elharapózott.

Jegyzetek

1. *Ferenczy* József: *A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig*. Bp. 1887, *Laufer* Vilmos. 506. p. — *Dezsényi* Béla—*Nemes* György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954.

- Művelt Nép K. I. köt. 288 p. — *D. Szemző Piroska: A magyar folyóiratillusztráció kezdetei. Művészettörténeti tanulmányok.* Bp. 1954. Képzőművészeti Alap Kiadó. 101—184. p.
2. *Pukánszky Béla: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn.* Münster in Westfalen 1931, Aschendor. Bd. 1. 409—410. p.
 3. *Pressburger Zeitung.* 1764. dec. 12. 44. sz., 1765. febr. 6. 2. sz., febr. 9. 12. sz., márc. 9. 20. sz., márc. 23. 24. sz., márc. 27. 25. sz., márc. 30. 26. sz., ápr. 10. 29. sz., ápr. 20. 32. sz., ápr. 24. 33. sz., máj. 8. 37. sz., jún. 5. 45. sz., jún. 12. 47. sz., jún. 19. 49. sz., júl. 6. 54. sz., júl. 27. 60. sz., aug. 10. 64. sz.
 4. *Pressburger Zeitung.* 1765. febr. 9. 12. sz.
 5. *Pressburger Zeitung.* 1765. júl. 27. 60. sz.
 6. *D. Szemző Piroska: A magyar folyóiratillusztráció kezdetei.* Id. mű. 108—112. p.
 7. *Hadi és Más Nevezetes Történetek.* 1791. márc. 22. 345. p., máj. 31. 673—674. p., jún. 21. 783—784. p., jún. 3. 691. p., jún. 28. 809. p.
 8. *Hadi és Más Nevezetes Történetek.* 1791. szept. 2. 303—304. p. — *Magyar Hírmondó.* 1796. febr. 12. 200. p., 1800. jún. 27. 748—849. p.
 9. *Magyar Hírmondó.* 1793. dec. 3. 784. p.
 10. *Magyar Hírmondó.* Id. hely. 287—288. p.
 11. *A magyar jakobinusok iratai.* I. köt. Sajtó alá rendezte *Benda Kálmán.* Bp. 1957. XLVIII. p. — *Vö. még Orsz. Levéltár. Privatbibl. fasc. 30.*
 12. *Magyar Hírmondó.* 1794. szept. 30. 435. p., nov. 11. 659. p., dec. 2. 760. p., dec. 26. 880. p., dec. 29. 879—901. p.
 13. *Magyar Hírmondó.* 1795. ápr. 7. 473—474. p.
 14. *Tudományos Gyűjtemény.* 1831. IV. köt. 3—12. p.
 15. *Életmentőkészülék.* Ország-Világ. 1907. szept. 29. 39. sz. 809. p.
 16. Id. folyóirat. 70. p.
 17. *Ráth—Végh István: Két évezred babonái.* Bp. 1955. Ifjúsági K. 170—171. p. *Ráth—Végh István: Mendemondák és történelmi hazugságok.* Bp. 1956. Művelt Nép. 292—295. p.
 18. *Regélő.* 1836. okt. 20. 84. sz. 670. p.
 19. Mindhárom hely és év nélkül jelent meg.
 20. *Jelenkor.* 1835. 55. sz., *Századunk.* 1840. 90. sz.
 21. *Vö. Szinnyei: Magyar brók élete és munkái.*
 22. 9. sz. 68. p.
 23. *Ráth—Végh István: Mendemondák és történelmi hazugságok.* Id. mű 370—372. p.
 24. *Kis Követ.* 1846. máj. 8. 19. sz. 152. p.
 25. *Helkai Jenő: Jaguár.* Bp. 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. 180 p.
 26. *Uo.* 170., 172., 173. p.

Die Sensationspresse in Ungarn und ihre Illustrationen

D. SZEMZŐ PIROSKA

Der Artikel behandelt die Entwicklung der ungarischen Sensationspresse. Die Verfasserin verfolgt diese vom 18. bis Ende des 19. Jahrhunderts und verweist dabei auch auf die Wurzeln der Sensationspresse des 20. Jahrhunderts.

Sie übergeht die Flugblätter als Vorläufer und beginnt gleich mit dem Zeitpunkt der Begründung des ungarischen Pressewesens. Sie wendet sich der *Pressburger Zeitung* zu, die im Jahre 1764 begründet, von Karl Gottlieb *Windisch* redigiert und Johann Michael

Landerer herausgegeben wurde. Das Nachrichtenmaterial nahm das Blatt von ungarischen und ausländischen Berichterstatlern. Die *Pressburger Zeitung* war keine „Illustrierte“; sie fügte ein einziges Mal ein Bild zu einer ihrer Sensationsnachrichten bei. Ihre Berichte mit ihren absonderlichen, phantastischen Beschreibungen gemahnen anfangs an den Nachrichtendienst der „Neuen Zeitungen“.

Ihre illustrierte Sensation über das „wilde, reissende Tier“ brachte die *Pressburger Zeitung* am 12. Dezember 1764 von ihrem Pariser Korrespondenten und setzte sie in einer Serie von 17 Nummern bis zum 17. August 1765 fort. Das Rätsel der Sensation: wie der angeblich in den Bergen Frankreichs grassierende, jungfernfressende Bauernschreck gestellt und vernichtet worden sei, blieb auch in der letzten Mitteilung ungelöst. Sie brachte nur das „wohlgelungene“ Bildnis des Haupthelden dieser Serie von Greuelthaten. Mochte der Redakteur die Nachricht noch so sehr aufgebauscht haben, so gab er seinen Lesern immerhin einen Wink, dass er die Sache selber nicht glaube: „Bald werden wir einfältige Deutsche es merken, dass die ganze Geschichte nur eine schlaue Erdichtung der witzigen Franzosen sei.“ Diese „schlaue Erdichtung“ und ihre Illustration — wenn es auch nur ein einfacher, unabgetönter Holzschnitt ohne Signatur war — bedeutete dennoch mehrere hundert Leser für die Zeitung.

Die Verfasserin weist an der Hand dieses Berichtes darauf hin, dass es sich bei einer Sensation nicht immer um eine Erdichtung handeln muss; es kann auch ein wahres Ereignis zu Grunde liegen, das fallsweise in einer unwahrscheinlichen Aufmachung geboten wird. So eine Sensation, die sich auf Tatsachen stützt, kann über die Befriedigung der Ansprüche der Zerstreung und der Neugier hinaus, oft auch zur Vermittlung nützlicher Kenntnisse dienen. Die Illustrationen jedoch suchen in allen Fällen — wegen der suggestiven Kraft der Abbildung und ihrer grossen psychologischen Wirkung — das Ereignis in seiner aufregendsten Phase darzustellen.

Ähnliche Bestrebungen treten auch in der Zeitschrift „*Hadi és Más Nevezetes Történetek*“ (*Namhafte Kriegereignisse und Andere Geschichten*), die am 7. Juli 1789 in Wien von Görög Demeter und Kerekes Sámuel gegründet wurde, und ihrer Nachfolgerin: dem „*Magyar Hirmondó*“ (*Ungarische Nachrichten*) zutage. Diese Blätter illustrierten ihre interessanten Nachrichten oft mit mehr als einem halben Dutzend farbiger Kupferstiche. Diese Illustrationen dienen jedoch nicht nur zur Untermalung des Textes, sondern kommen auch den künstlerischen Bestrebungen der Redakteure: Görög und Kerekes nach. Die Schriftleitung hat Künstler der Graphik beschäftigt.

Die Abhandlung befasst sich mit drei Sensationen dieser Wiener ungarischen Blätter. Die erste war das Luftballonexperiment *Blanchards*, das in ganz Europa riesiges Aufsehen erregt hatte, und in der Nummer vom 29. Mai 1791 erschien. Der Bericht begnügte sich keineswegs mit der einfachen Mitteilung der Tatsachen. Zur Ehre der Redakteure sei es jedoch gesagt, dass ihre Nachrichten niemals aus der Luft gegriffen waren. Text und Bild fussen immer auf realen Ereignissen.

Ähnliches gilt von der politischen Sensation in der Nummer vom 28. Februar 1794, der Enthauptung *Ludwigs XVI.* und der Darstellung der Technik der Guillotininierung, auf dem Place de Grève, mit dem Stadtbild von Paris als Hintergrund.

Die dritte ist eine „wissenschaftliche“ Sensation; sie handelt von der neuen Erfindung auf dem Gebiet der Nachrichtentechnik: vom Telegraphen, ebenfalls in einer Serie. Die Illustration: *Abbildung des Telegraphen auf dem Palais de Louvre in der Stadt Paris* gab die Schriftleitung einem ungarischen Künstler János Berkeny in Auftrag, der sie in Kupfer stach. Die grosse Wirkung dieser Sensation lässt sich aus einer späteren Mitteilung des Blattes ermassen, die im Jahre 1795 über einen Telegraphen ungarischer Erzeugung berichtete.

Die Verfasserin langt zur Feststellung, dass Sensationsnachrichten auch in rein wissenschaftlichen Zeitschriften vorkommen. Als Beispiel führt sie die im Januar 1817 von Matthias Tratner gegründete „*Tudományos Gyűjtemény*“ (*Wissenschaftliche Sammlung*) an. Im Jahre 1831 bringt sie eine illustrierte Nachricht über einen „Lebensrettungsapparat“

zur Ausschaltung der Stickluftgefahr, den Vorfahren der heutigen Gasmaske. Die Beschreibung dieser Erfindung des ungarischen Generalstabsmajors *Kőszeghi Márton Károly*, mit ihrer Illustration in einfarbigem Kupferstich ist derart sensationell, dass sie selbst heute jedem Boulevardblatt zur Ehre reichen könnte.

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts weist die ungarische Presse schon eine grosse Differenzierung auf. Es entstehen die Blätter für die Damenwelt, die Modejournale, die sich besonders zur Mitteilung von Sensationen eignen. Der Kreis ihrer Leserinnen mit ihrer subjektiven Einstellung dürstet immer nach den allerneuesten Nachrichten: sie brauchen ein Gesprächsthema über die Ereignisse der „dernières heures“. Das zeigt uns die Verfasserin am Beispiel des Modejournals „*Regélő*“ (*Erzähler*), das im Jahr 1833 in Pest unter der Redaktion *Gábor Mátrays* gegründet wurde. Am 9. Januar 1836 erscheint unter dem Titel *Naturgeschichte und Wissenschaft* eine grossaufgemachte illustrierte Nachricht über den Basilisken: er wird als ein wahrhaftiges, leibhaftiges Ungeheuer dargestellt, das in Brasilien vorkommt. — In den Kreisen des ungarischen Publikums hatte sich seinerzeit auch das in Erfurt erschienene *Theatrum Europaeum* grosser Beliebtheit erfreut und so hatten jene Leser des *Regélő*, die die Exemplare der Erfurter Zeitung aus dem Jahre 1730 ihrer Vorfahren aufbewahrten, mit grosser Überraschung feststellen können, welche Ähnlichkeit die Basilisken in den Illustrationen dieser beiden Blätter aufweisen. Die Nachricht und die Abbildung über den Basilisken im *Regélő* liess nämlich der Antiquar *Nemes Literáti Sámuel* zur Reklame seiner Antiquitätenhandlung einschalten. *Nemes Literáti* gehörte nebenbei zu den geschicktesten Fälschern seines Zeitalters und liess sich auf Grund älterer Illustrationen einen Basilisken machen, um den Besuchern seines Antiquitäten ladens eine Sehenswürdigkeit zu bieten. Dieses „ausgestopfte“ Exemplar diente dann dem Illustrator des *Regélő*: *Májer István*, als Modell.

Eine Neuerung auf dem Gebiet der Sensationsnachrichten brachte das Blatt *Kis Követ* (*Kleiner Abgesandter*) das in Klausenburg in der Redaktion von *Magyari Lajos* erschien, in seiner Nummer vom 2. Januar 1846. *Magyari* bildete in eigener Person zugleich den Reporter und den lithographischen Illustrator des Blattes. Seine grosse Sensation *Die Riesenschlange* in der Nummer vom 27. Februar 1846 bedeutet einen grossen Fortschritt gegenüber den Phantasmagorien der *Neuen Zeitungen*. *Magyari* versetzt das Ungetüm in die Urzeit zurück und auch in der Illustration figuriert es als museales Ausstellungsstück; d. h. er verkappt die Irrealität um eine Sensation ins Blatt einzuschmuggeln. Der „geologische Fund“ so! bei ihm die Lücke der Nachrichten in der „Gurkensaison“ ausfüllen, wie das vorher und seither auf der ganzen Welt vielfach versucht wurde.

Seine andere Sensation, die Nachricht *Ein Eimer voll Lauge* (8. Mai, 1846) gemahnt uns schon an die Methoden der heutigen Reporter: *Magyari* hat sich das Thema auf dem Klausenburger Marktplatz geholt. Er war dabei, als ein Mädchen in der Notwehr einem Jüngling den Eimer voll Lauge auf den Kopf stülpte, als sich dieser im Aufwall seiner Gefühle vergass und mit ihr handgreiflich wurde. Auch die Illustration bildet einen frühen Vorläufer zu jenen der heutigen illustrierten Sensationsblätter.

Abschliessend wird festgestellt, dass zwischen den seinerzeitigen Pressensensationen und den sensationellen Nachrichten unseres Jahrhunderts — besonders in der Schundpresse — ein gewaltiger Unterschied besteht. Die Sensationen des 18. und 19. Jahrhunderts sollten hauptsächlich unterhalten und sind insofern als Vorläufer des Feuilletons zu betrachten. Die heutige Schundpresse geht vor allem auf Gelderwerb aus und birgt eine Gefährdung der Moral in sich.

Könyvtári munka a reformkorban az Országos Széchényi Könyvtárban

V. WINDISCH ÉVA

1

Minden intézmény történetének lényeges része az intézmény fennállása során benne végzett munka vizsgálata, elemzése. Mindaz, ami egy intézmény külső történetéhez tartozik, arra a napról napra végzett, kisszerű és jelentős részletekből összefonódó munkára épül, amely emberöltőkön át kialakult hagyományokat tovább folytatva, a fejlődés követelményei által megújítva szolgálja, s egyben alakítja a társadalmat. E munka természetét, az elvégzendő feladatokat két tényező szabja meg: az egyes intézmények általános célkitűzése s az adott korszak követelményei. Ha tehát tanulmányunkban az Országos Széchényi Könyvtár reformkori munkájával kívánunk foglalkozni, arra a kérdésre keressük a választ: hogyan sikerült a könyvtárnak az adott korszakban megoldania azokat a feladatokat, melyeket a kor nemzeti és polgári irányú fejlődése egy nemzeti célkitűzéssel létesített könyvtár elé tűzött, és milyen tényezők segítettek vagy hátráltatták munkája elvégzésében.

A nemrégben alakult, s nemzeti jellegét tekintve első magyarországi kulturális intézményre a reformkorban az a feladat várt, hogy a kor nemzeti, s így közvetve polgári irányú fejlődését a maga eszközeivel előmozdítsa: hogy minél teljesebb hungarica-gyűjteményt hozzon létre és ezt korszerű elvek alapján rendezve a kutatás rendelkezésére bocsássa, megteremtve ezzel egy nemzeti tudomány fejlődésének előfeltételeit. Ehhez járultak a könyvanyag megőrzésével s a könyvtár adminisztrációjával kapcsolatos tennivalók; s ez alapvető feladatok mellett megvolt — mint látni fogjuk — a könyvtári anyag tudományos feltárásának is — mint könyvtári munkának — mind igénye, mind szükségessége.

Hogy ezeknek a feladatoknak a könyvtár milyen mértékben tehetett eleget, — ezt egyfelől eddigi fejlődésének eredményei, másfelől az adott korszak személyzeti viszonyai nem kis mértékben szabták meg. A reformkor a könyvtár életének második szakasza; az első periódust *Miller* Jakab Ferdinánd múzeumigazgatónak a könyvtárból 1821 elején történő kitiltásával lezártnak tekinthetjük. Az első könyvtárból a Múzeum igazgatójává kinevezett *Miller* működésének első évtizedében valóban megvetette a könyvtár további fejlődésének alapjait, elkészítette a könyvtári munka ügyrendjét, széleskörű tevékenységet fejtett ki a könyvtár állományának gyarapítása érdekében, felállította és rendben tartotta az anyagot, s bizonyos katalogizáló munkát is végzett és irányított. Később azonban teljes erővel belevetette magát a Múzeum igazgatásával járó új teendőkhöz, melyek

szükségképpen háttérbe szorították a könyvtár ügyeit; külön könyvtárőr kinevezését a nádor éveken át halogatta. Ugyanekkor a könyvtár anyagával végzett ügyletei szempontjából — úgy látszik, nagyobb mennyiségű könyvet idegenített el a könyvtárból, melyeket részben elcserélt, részben eladott — a könyvanyag minél nagyobb rendezetlensége volt számára kívánatos. Így állott elő az a helyzet, hogy az általa 1815-ben mintegy 10 000 kötetre becsült könyvtár állománya az évtized végén már nem volt megállapítható, s az új szerzemények rendezetlenül, naplózás és katalogizálás nélkül hevertek a raktártermekben, kitéve a rongálódás, elkallódás veszélyének, hozzáférhetetlenül a kutatás számára. A zűrzavar felszámolására, egyben annak megállapítására, okozott-e, s mekkora kárt okozott *Miller* a könyvtár s az ugyancsak rossz állapotban lévő régiséggyűjtemény és természettudományi tár állományában, a nádor 1820. október 30-án elrendelte a leltározást a Múzeumban, valamint az utolsó években elhanyagolt gyarapodási naplók vezetését.¹ Ezekkel a rendelkezésekkel *Miller* könyvtári tevékenysége gyakorlatilag véget ér.

A reformkor éveiben a Széchényi Könyvtár custosa, őre a történetíró *Horvát* István. Kinevezését 1815-ben kapta meg, de betegsége s egyéb elfoglaltságai miatt a könyvtár munkájába csak 1818-ban kapcsolódik be. Közvetlen hivatali felettese a Nemzeti Múzeum igazgatója. *Miller* 1823-ban bekövetkező halálakor azonban a nádor nem tölti be az állást: 1837-ig *Haliczky* Antal régiségtári őr mint megbízott igazgató látja el ezt az adminisztratív munkakört, 1837—1843-ig pedig maga *Horvát*; a Múzeum csak 1843-ban kap újra kinevezett igazgatót *Kubinyi* Ágoston volt nógrádi aljegyző, főbiztos és evangélikus iskolafelügyelő személyében. Az igazgató szerepe a reformkor nagy részében formális, a valóságban a könyvtárőr felettese *József* nádor, a Nemzeti Múzeum főpártfogója. A gyakorlati munkát *Horvát* másfél évtizeden át maga végzi: a Múzeum anyagi helyzete s a megfelelően képzett szakemberek csekély száma egyaránt lehetetlenné teszi azt, hogy a könyvtár nagyobb létszámú könyvtárosgárdát foglalkoztasson: az 1816—1821-ig adjunktusi minőségben alkalmazott *Kovachich* József Miklós távozása után *Horvátnak* a „szolga” az egyetlen állandó segítő-társa, s csak 1837-től működik mellette formailag rapidjasként az őt állásában majd követő *Mátray* Gábor.²

Horvát István személyében képzett, a könyveket ismerő és szerető könyvtáros került a Széchényi Könyvtárba. Történeti, nyelvészeti és irodalmi képzettsége mellett széleskörű könyvtörténeti és könyvészeti ismeretekkel is rendelkezett, ami — nem lévén ilyenirányú képzés a pesti egyetemen — ritkaság volt Magyarországon. Pedig a könyv történetével, a könyvtárak rendezésével összefüggő kérdéseknek ekkor már bőséges irodalma van. A legrégebb szerzők: Konrád *Gesner*, Richard *Bury*, *Naudé*, *Hottinger* s a sokat forgatott *Morhofius* művei a XIX. század első felében már inkább csak történetileg érdekesek, a könyvtáros mindennapi munkájához nem sok segítséget nyújtanak. A könyvtáros gyakorlati tevékenységére bővebben térnek ki a XVIII. századi könyvészeti szerzők: Johann *Matthias Gesner*, *Legipont*, *Schelhorn* és a bécsi császári könyvtár Magyarországon is ismert vezetője, Michael *Denis*, — de a könyvanyag eddig ismeretlen méretű, rohamos gyarapodásával és a növekvő használat igényeivel szemben a XIX.

Donát János: Horvát István arcképe

század elejére ezek a művek is többé-kevésbé elavultak, mivel nem látták át a katalógusok kérdésének központi jelentőségét — a katalógusok inkább könyvjegyzékek, mint könyvek megtalálását előmozdító segédeszközök — s mivel ragaszkodtak a szisztematikus felállítás egyre nehezebben keresztülvihető elvéhez. A modern fejlődés megindulását *Ebert* és *Schrettinger* műveinek megjelenése jelzi: *Ebert* a katalógusok jelentőségét hangsúlyozza s a könyvtár célját a használatban jelölve meg, megszabja az irányt, melyben a könyvtárak rendezésének tovább kell fejlődnie; *Schrettinger* pedig a teljesen rendszeres felállítás elvével szakító ún. müncheni szakrendszerrel megteremt a nagyterjedelmű, gyorsan gyarapodó könyvtárak rendezésének lehetőségét.³ *Horvát István* ismerte, sőt magánkönyvtára részére meg is sze-

rezte a régi és új könyvtári irodalom legtöbb jelentős termékét, s ezek mellett gyűjtötte külföldi köz- és magánkönyvtárak nyomtatásban kibocsátott katalógusait is.⁴ *Schrettinger* modern elveit azonban — melyek első megvalósulása az ő könyvtárosságának kezdeteivel esik egybe — már nem tudta magáévá tenni; mint kora könyvtárosainak nagy része, ő is a XVIII. századi könyvtártani elvek alapján kísérelte meg a gondjaira bízott könyvtár kezelését.

Mielőtt végigkísérnénk Horvátot és segítőtársait könyvtárosi munkájuk egyes állomásain, figyelemmel kell lennünk két körülményre. Először is arra, hogy noha a könyvtáros munkája már ekkor is sokrétű, s egymástól többé-kevésbé elkülöníthető szakaszokra tagolható, — *Horvát* lényegében mindezt egyedül végzi. Segítőtársai, mint látni fogjuk, csak az egyik vagy másik területen időnként elszaporodó munkálatokban vesznek részt. A munka tömege viszont — tekintve különösen a könyvtár rendezetlen állapotát — feltétlenül meghaladja egy ember erejét. Meghaladná akkor is, ha ez az egy őr nem lenne éppen az a *Horvát István*, akit egyfelől a tudományok iránti lelkesedés, másfelől anyagi nehézségei állandóan négyöt féle munka végzésére készítetnek. A másik szempont, melyet *Horvát* könyvtári munkásságának vizsgálatánál szem előtt kell tartanunk, az, hogy *Horvát* könyvtárvezetői állása tulajdonképpen rendkívül szűk körre szorított, az önálló intézkedés lehetőségétől megfosztott feladat. Nem a Múzeum igazgatója avatkozik be a könyvtár ügyeibe; a tulajdonképpeni igazgató, mint már említettük, *József nádor*, aki a Nemzeti Múzeum sorsát olyannyira szívén viseli, hogy annak még gyakorlati vezetését sem adja ki kezéből — talán jogosan is tartva attól, hogy az új intézmény az ő hozzáértő, rendszeres és tekintélyt biztosító irányítása nélkül elsorvadna. Így a könyvtár minden apró kérdésének elintézéséhez a nádor engedélye szükséges, s *Horvát* működése sem állhat másból, mint az ő rendelkezéseinek szakszerű végrehajtásából.

2

Horvát István könyvtárőri tevékenységének középpontjában a nemrég alakult intézmény szükségleteinek s jellegének megfelelően a szerzeményezés állott. A könyvtár anyaga kezdetről fogva vétel, kötelepéldány és ajándék útján gyarapodott; cseréket ebben a korszakban nem hajtottak végre. A könyvtár a hungarica-anyagnak valójában csak egy töredékét őrizte. *Horvát* felismerte a könyvtár célkitűzésének jelentőségét a nemzeti kultúra fejlődése szempontjából⁵ és a nemzeti anyag gyűjtését állította szerzeményezési politikája középpontjába. Láttá azonban azt is, hogy a külföldi tudományos irodalom nélkül a magyar vonatkozású anyag önmagában nem elég a magyar tudományosság fellendítéséhez; ezért 1819-ben megakadályozta *Széchenyi* Ferenc soproni, nem magyar vonatkozású könyvekből álló gyűjteményének szétszóródását,⁶ s a továbbiakban is igyekezett megszerezni a külföldi tudományos irodalom főbb alkotásait. Ilyen irányú javaslatait azonban a nádor — tekintettel a beszerzésre fordítható csekély összegre — rendszerint visszautasította, figyelmeztetve *Horvátot* a hungarica-anyag gyűjtésének elsődleges feladatára.⁷

A könyvek vételére fordított összeg *Horvát* működésének első éveiben valóban rendkívül csekély volt.⁸ A múzeumi pénzalap kamataiból a nádor ekkor elsősorban a régiség- és természettudományi gyűjtemény alapjait kívánta megteremteni. Így a könyvtár az alap terhére két nagyobb hagyatékon — *Eder* gyűjteményén és *Kéler* Gottfried könyvtárán kívül — csak jelentéktelen apróságokat kapott, elsősorban a *Krünitz*-féle enciklopédia köteteit évi 12—40, legfeljebb 80 forintért. Némileg rendszeres gyűjtésre csak *Széchényi* Lajos 1827. évi, évi 400 forintos, Magyarországon megjelent és magyar vonatkozású könyvek beszerzésére fordítandó alapítványa nyújtott lehetőséget. Ezt az összeget *Horvát* nagyrészt *Ivanics* Zsigmond pesti antikvárius útján költötte el, aki az ország minden részében kerestette a könyvtár számára a magyar vonatkozású nyomtatványokat,⁹ de kapcsolatban állott *Burján* Pál erdélyi könyvkereskedővel, az *Éggenberger*, *Kilián* cégekkel, később *Magyar* Mihály könyvkereskedővel is. A Széchényi-alapítványból évente sok száz kötet került a könyvtárba, főleg XVIII. századi nyomtatványok, gyakran 20—40 krajcáros, olykor néhány forintos árban, de voltak közöttük ritka vagy gyakoribb régi magyar nyomtatványok, magyar vonatkozású külföldi művek, s néhány kézirat is.¹⁰ A hiányok alkalom nyújtotta pótlásán túl *Horvát* gondolt a tervszerű gyűjtés előkészítésére is: tervbevette, hogy a külföldi könyvtárak akkor a bibliográfiákat pótló jegyzékeiből kiírja a magyar vonatkozású, megszerzendő művek címeit.¹¹

Míg a Széchényi-alap elköltésében *Horvát* nagyjából önállóan működött, s csak utólagosan tartozott részletes elszámolást benyújtani, a többi vásárlásnál a nádoré volt a kezdeményező szerep, sőt a vétel lebonyolítását is gyakran ő maga s a nádori iroda végezte. *Horvátnak* ezekben az esetekben csak a szakszerű vélemény előadása, a nagyobb gyűjtemények átvétele volt a feladata. Így amikor a harmincas évek végén a nádor a bécsi árverésekre is kiterjesztette figyelmét, rendszeresen megküldte *Horvátnak* az árverések katalógusait, *Horvát* megjelölte a kívánt műveket, s a nádor megbízottja az árverésen többnyire meg is szerezte ezeket. Így kerültek a könyvtár birtokába *Bél* Mátyás tulajdonából származó könyvek,¹² a *Schönfeld*-féle aukció néhány darabja,¹³ *Hildebrand* Ferenc professzor gyűjteményének magyar vonatkozású darabjai: mintegy 120 erdélyi és török vonatkozású újságlap és röpirat, *Lenk von Treuenfeld* 16 kötetes magyar és erdélyi történeti-topográfiai műve, s a *Budai Krónikának* egy szép példánya — ez utóbbi duplumként, de *Horvát* hivatkozott arra, hogy a mű csak kevés példányban ismeretes, s a Széchényi Könyvtár *Jankovichtól* származó példánya néhány nedvességfoltot kapott.¹⁴ 1845-ben *Thüróczi krónikájának* hártýára, az első lapon arannyal nyomott, állítólag *Mátyás* király könyvtárából származó példányát szerezte meg a nádor *Horvát* kérésére.¹⁵

E folyamatos vásárlásoknál jóval több munkát jelentett *Horvát* számára az egy tételben megvett magángyűjtemények felbecsülése és átvétele. 1825-ben kínálta vételre *Kéler* Gottfried unokaöccse elhúnyt nagybátyja hungarica-gyűjteményét. A nádor az eladó megnevezése nélkül küldte meg a jegyzéket *Horvátnak*, aki az anyag gondos vizsgálatá után arra a következtetésre jutott, hogy ez a könyvtár esetleg a Széchényi Könyvtárból *Miller* révén kikerült anyagból — duplumokból, sőt első példányokból is —

keletkezhetett, majd utóbb megállapította, hogy *Teleki Sámuel*, *Jankovich*, vagy *Kéler* könyvtáráról van szó. *Horvát* csak azokra a művekre tartott igényt, amelyek a Széchényi Könyvtárból hiányoztak. Amikor azonban *Kéler* örökösei csak egészben voltak hajlandók a könyvtárat eladni, a nádor utasítására ilyen értelemben kötötte meg a szerződést. A gyűjtemény átvételére Bécsbe utazott, ahol 1295 művet választott ki a könyvtár számára: a hiányzó műveken kívül azokat, melyeknek Széchényi könyvtári példánya sérült; a szép kiállítású műveket; a széljegyzetekkel ellátottakat; azokat, amelyeknek meglévő példányát a segédkönyvtárban helyezték el, s így a raktári állományból hiányoztak; a tudománytörténeti irodalmat. 505 mű maradt Bécsben, ezeket a nádor megbízásából *Udvarnoky* udvari ágens kísérelte meg eladni a múzeumi alap javára, de utóbb megfélemedezett a kérdésről, s csak 12 év múlva adta el *Udvarnoky* hivatali utódja mélyen áron alul egy bécsi antikvárusnak a maradékot.^{15/a}

Felbecsülhetetlenül nagyobb jelentőségű, s a könyvtár dolgozóit éveken át foglalkoztató vétel volt *Jankovich* Miklós gyűjteményének megszerzése. A reformkor legnagyobb könyv-, kézirat- és régiség-gyűjtője már 1825-ben felkínálta gyűjteményét a Nemzeti Múzeum részére.¹⁶ *Horvát* ekkor részletes felterjesztésben méltatta a gyűjtemény könyv- és kéziratanyagának jelentőségét, kidolgozta az átvétel feltételeinek, technikai lebonyolításának tervét.¹⁷ A szerződés megkötésére csak 1832-ben került sor, a gyűjtemény árát az új Múzeum-épület költségeivel együtt az országgyűlés ajánlotta meg. A teljes könyv-, kézirat-, régiség-, ékszer- és fegyvergyűjtemény átvételét a Múzeum részéről *Horvát* intézte. Kezdetben az átvétellel együtt a darabok leírását is elkészítette — így a XIII. századi oklevelekről —, utóbb, belátva, hogy a munka ezzel a módszerrel tíz évig is eltarthat, megelekedett a könyvek és iratok szám szerinti átvételével. Ilyen módon 13 000 egységet vett át, végül az így is elhúzódó munkát meggyorsítására áttért a könyvek egyszerű átvételére, amit a nádor azzal a fenntartással engedélyezett, hogy a *Jankovich*nak a szerződés értelmében visszajáró duplumokat majd a leltározás során válasszák külön. Súlyos gondot okozott a hatalmas anyag elhelyezése — csak a könyvek többszáz ládát töltötték meg. A Múzeum régi, dűledező épületét az új épületen már dolgozó *Pollack* némileg helyreállította, s 1837 őszén 165 láda könyvet át is szállítottak ide; majd az árvíz után innen és *Jankovich* ugyancsak megrongált házából ideiglenesen az országos pénztár hivatalában és Pest megye levéltárában helyezték el a könyveket, a megye fegyvertárában a kéziratokat és az egyéb régiségeket.¹⁸ *Horvát* munkája megkönnyítésére a nádor 1837-ben napidíjasként alkalmazta *Mátray* Gábort, aki később szakok szerint rendezte a rendezetlenül átvett könyvtár nem magyar vonatkozású részét.¹⁹ *Jankovich* 1833 óta szerzett gyűjteményeit 1844-ben ismét felajánlotta a Múzeumnak, ennek megvétele azonban már a szabadságharc után bonyolódott le.²⁰

A vásárolt könyvek és gyűjtemények átvétele mellett az ajándékokkal kapcsolatos adminisztráció sem volt jelentéktelen. *Horvát* már a könyvtárhoz kerülése előtt, 1812-ben eljárta a nádor megbízásából egy nagyjelentőségű ajándék: a pozsonyi káptalan birtokában levő, ő általa felkutatott s a nádor kérésére a könyvtárnak átengedett értékes kéziratok, ősnymtatványok és régi magyar nyomtatványok átvételében.²¹ 1819 januárjában és

februárjában hat heti munkával vette át és értékelte a meglévő katalógus alapján *Széchenyi* Ferenc 4632 műből, 9205 kötetből álló soproni könyvtárát, komoly, lényegében sikeres erőfeszítéseket téve egyúttal, hogy az értékes könyvtárát a Nemzeti Múzeum számára megmentse.²² 1821-ben, amikor *Kovachich* József Miklós lemondva állásáról, kézirateit, s apja és saját kiadványainak visszamaradt példányait a könyvtárnak adományozta, *Horvátra* az a feladat várt, hogy az 5000 forinton felüli értéket jelentő, de nehezen eladható jogi és történeti kiadványok értékesítéséről gondoskodjék. *Horvát* ügyes, gyakorlati javaslatot készített az eladás módozatairól —, hogy azonban a javasolt lépések megtörténtek-e, nem tudjuk.²³ További feladat hárult *Horvátra* *Vuchetich* Mátyás jogi professzor halálakor, aki végrendeletében könyvtára felét a Széchenyi Könyvtárra, felét a kassai akadémia könyvtárára hagyta. *Horvát* dolga volt a könyvanyag szétválogatása; sőt a nádor azt is kikötötte, hogy a könyveket a hagyatkozó emlékére külön pecséttel lássák el.²⁴ 1835-ben Dubnicra utazott *Horvát*, hogy a Múzeumnak ajándékozott *Illésházy*-könyvtárát és kéziratgyűjteményt átvegye.²⁵ E nagyobb gyűjteményeken kívül számos kisebb-nagyobb adomány is érkezett a könyvtárba: elsősorban a nádortól, aki nemcsak a neki megküldött egykorú nyomtatványokat és kéziratokat engedte át a könyvtárnak, de vásárolt is hungaricákat *Nemesliterátitól* és bécsi könyvkereskedőktől; azután *Széchenyi* Lajostól s más gyűjtőktől: főuraktól, egyháziaktól, kisenemesektől egyaránt, akik kisebb gyűjteményeiket, egy-egy értékes könyvet vagy néhány okiratot, levelet ajánlottak fel. Ezeknek az adományoknak az átvétele már nem jelentett különösebb adminisztrációt: ha nem a nádoron keresztül érkeztek, *Horvát* köszönőlevelet intézett az adományozóhoz, a gyarapodásról szóló kimutatásokat pedig időnként — néhány éven át havonta — a nádorhoz is felterjesztette.

Épp így nem igényeltek sok tennivalót a kötelespéldányok sem. A beszolgáltatás — különösen korszakunk első felében — rendkívül hiányosnak tűnik; az 1825-ös országgyűlés meg is állapította, hogy a helytartótanács által az 1812. évben megismételt kötelespéldány-rendeletnek nem volt meg a kellő foganatja.²⁶ Az 1827-ben nádori felszólításra megjelenő újabb helytartótanácsi rendelkezés minden nyomtatott műből négy példány, minden képből és térképből két példány beszolgáltatását írta elő, melyekből egy-egy illette meg a Széchenyi Könyvtárát. Még a gépek feltalálói is kötelesek tervrajzaikat vagy művük mintapéldányát beküldeni.²⁷ A kötelespéldányforgalom ettől kezdve láthatólag megélnélt; nemcsak a helytartótanácscon keresztül érkeztek könyvek, hanem a pesti nyomdáktól közvetlenül, sőt a nádor közvetítésével Erdélyből is.²⁸ Az 1830-as országgyűlés hivatalos jelentése elégedetten regisztrálta az eredményt,²⁹ bár nehézségek még adódtak. *Kubinyi*, az 1843-ban kinevezett múzeumigazgató egyik első dolga volt, hogy a nádortól a kötelespéldány-rendelkezések megújítását kérje, mivel a könyvtár sok könyvből nem kap példányt, mások csonkán érkeznek, metszetek, térképek, kották sehogyan sem.³⁰ A könyvtárosoknak nem volt hatáskörük a kötelespéldány-beszolgáltatás ellenőrzésére vagy előmozdítására; a hiányokat *Horvát* olykor a szerzők ajándékaiból, máskor vétel útján pótolhatta.

A szerzeményezés munkájának kisebb terjedelmű, de különös gondot

és szakértelmet igénylő része volt a kéziratok gyűjtése. A vásárolt vagy ajándékba kapott nagyobb gyűjtemények jelentős vagy jelentéktelenebb részét e korban természetszerűleg a kéziratok alkották: egyes kéziratok, kisebb kéziratgyűjtemények is érkeztek — mint már említettük — ajándékként a könyvtárba. Néhány esetben a könyvtár könyvkereskedőktől is vett kéziratokat. Ezek jelentőségét és értékét *Horvát* esetenként bővebben is megvizsgálta, a kódexeket tüzetesebben leírta a nádorhoz intézett jelentéseiben. Így vette meg a könyvtár 1838-ban *Ivanics* Zsigmondtól *Podhradszky* József Pest-Buda történetére vonatkozó kézirateit,³¹ 1842-ben *Báthory* Kristóf imakönyvét, három magyar vonatkozású kódexet,³² a Szepességre vonatkozó XVI—XVII. századi dokumentumgyűjteményt, s egy addig ismeretlen kéziratot, mely a magyarországi szabadságharcok történetét tartalmazta néhány ekkor kibocsátott manifesztum szövegével együtt.³³ Vásárolt a könyvtár *Nemesliteráti* Sámueltól is: mikor a kereskedő dalmáciai és határvidéki gyűjtőúttjáról visszatért, *Horvát* felkereste üzletében, ahol 1000 forint értékű anyagot válogatott ki. Végül 850 forintért vettek tőle 40 XIII—XVI. századi okiratot, 3 kódexet, 1—1 XVII. és XVIII. századi kéziratot, néhány XV—XVII. századi nyomtatványt, egy különösen magasra értékelt horvát nyelvű *Zrinyi*-kiadást, s néhány régiséget; 12 török-dalmát eredetűnek kijelentett — nyilvánvalóan hamisított — kódex megvételét a nádor és *Horvát* együttes elővigyázatossága gátolta meg.³⁴ Előfordult, hogy az eladók túlzott árat kértek a korszakunkban egyébként is rendkívül drága kéziratokért; ilyenkor *Horvát* állapította meg a reális árat, mint *Nagy* Gábor eredeti levelekből, másolatokból, vegyes kéziratokból álló gyűjteményének felkínálásakor: *Nagy* 6000 forintot kért, *Horvát* az ár felének megadását javasolta.³⁵ A gyűjtemény megvétele ekkor pénzügyi nehézségek miatt elhúzódott, aminthogy máskor is előfordult, hogy a nádor nem járult hozzá *Horvát* által javasolt dolgok megvételéhez, olykor a múzeumi alap gyengesége, olykor a kéziratok nem magyar jellege miatt.

Kéziratok cseréjének gondolata egy esetben vetődött fel a reformkorban. A könyvtárnak nem volt korvinája, s *József* nádor kezdeményezésére kísérlet történt, hogy a wolfenbütteli hercegi könyvtárból néhány darabot értékes, de nem magyar vonatkozású kódexekért cserében megszerezzenek. A wolfenbütteli könyvtáros azonban csak legkevesbé jelentős, csonka darabjairól lett volna hajlandó lemondani, s ezekért a cserére szánt XI. századi *Vergilius*-kódex kiadatlan XIII—XIV. századi kommentárjaival túlságosan drága árnak látszott. A tárgyalások így félbeszakadtak.³⁶

3

A szerzeményezett anyag nyilvántartásba vétele, katalogizálása és elhelyezése alkotta a könyvtárosok munkájának második szakaszát. Mielőtt azonban a reformkori könyvtárosok hozzáfoghattak volna a gyarapodás rendszeres feldolgozásához, el kellett végezniök a nádor által 1820-ban elrendelt, s a könyvtár rendetlensége folytán elengedhetetlenül szükséges leltározását. A három múzeumi gyűjtemény leltározásának intézésére 1820 októberében a nádor egyetemi tanárokból álló bizottságot nevezett ki *Tumpacher*

József egyetemi rektor elnöklete alatt. A könyvtár anyagának számbavételét a múzeumi könyvtárosoknak *Schwartner Márton*nal, az egyetemi könyvtár első őrével együttesen kellett volna ekkor megkezdeniök.³⁷

A leltározás elvégzésére s a könyvtár anyagának hozzáférhetővé tételére vonatkozó elveket a könyvtárosok — valószínűleg *Horvát* és *Kovachich* együttesen — ekkor írásban is lefektették. A leltározást az eredeti állományról a nyomtatott katalógusok, az azóta beérkezett anyagról az átvételi jegyzékek vagy más meglévő nyilvántartások alapján kívánták végezni, új leltárat készítve azokról a könyvekről, melyek egyik jegyzékben sem szerepelnek. A tervezet második része a rendezés első lépéseként külön kívánja választani a magyar és nem magyar vonatkozású műveket; utóbbiakból a Múzeum keretei között létesítendő, de a Széchényi Könyvtártól független országos könyvtár alapjait kellene megvetni. A magyar könyvtár a terv szerint ismét két részre oszlik: az egyik csoport a magyar szerzők által, írt vagy Magyarországon nyomtatott művek; a másik a külföldi szerzők magyar vonatkozású munkái. Ezen a két csoporton belül a könyveket szisztematikusan, mégpedig részletesen előre elkészített szakrend szerint kell felállítani. Az anyagról betűrendes repertórium és betűrendes cédulakatalógus készítendő, mely utóbbi a szerző neve, a könyv címe, a nyomtatás helye, éve, a nyomdász neve, a könyv nagysága, a kötetek száma, és a szekrény, polc és sorrend alapján adott jelzet mellett a mű szerzőjére, sorsára vonatkozó adatokat is tartalmaz. A tervezet részletesen leírja a repertóriumkészítés technikáját, s megjegyzi, hogy a címek leírására alkalmazandó írásokokat jól kell fizetni, de bizonyos napi normát is meg kell állapítani számukra.³⁸

Úgy látszik, ezt a tervezetet *Horváték* nem juttatták el a nádorhoz. A Múzeum gyűjteményei közül 1821 tavaszáig csak a természettudományi gyűjtemény nem nagy anyagának leltározása fejeződött be, a könyvtári jóformán meg sem kezdődött, részben nyilván a raktárak fűthetlensége miatt, részben azért is, mert a leltározás szempontjai még mindig tisztázatlanok voltak.³⁹ 1821 júniusában *Horvát* újabb javaslatot készített, melyben a leltározás és feldolgozás egyes kérdéseiben kérte a nádor utasítását, tekintettel elsősorban a *Miller* által okozott problémákra. A leltározás — írta *Horvát* — nem kezdhető meg addig, míg a nádor el nem dönti: vajon célja a hiányok kiderítése-e, vagy meglévő könyvek összeírása. A hiányok megállapítása ugyanis igen bonyolult munkát igényel, minthogy *Horvát* szerint *Miller* a könyvek ezreit tulajdonította el a könyvtárból, még pedig többnyire olyan módon, hogy ha duplum érkezett a *Széchényi*-féle gyűjteményben meglévő könyvből, az eredeti gyűjteményt csonkította meg. Ahhoz tehát, hogy az állományról világos képet kapjanak, az eredeti *Széchényi*-gyűjteményről készített nyomtatott katalógusokon, valamint az ehhez 1803-ban és 1807-ben megjelent pótköteteken kívül használniok kell a katalógusok harmadik kiegészítéséhez gyűjtött cédulaanyagot, — melyet a könyvtárosok „szerencsére idejében biztonságba helyeztek” *Miller* elől; a soproni könyvtár katalógusát, melyen *Miller* időközben bizonyos javításokat végzett, a beérkezett nagyobb gyűjteményekről, a nádor és *Széchényi* Ferenc későbbi ajándékairól készített jegyzékeket, s végül az egyéb ajándékokról rendszeresen vezetett naplókönyvet, melyről *Miller* azt állítja, hogy

sohasem létezett. Ha ezt a naplót az igazgató megsemmisítette volna, az újságokban közzétett tudósításokból kell összeállítani az ajándékok jegyzékét. További problémák, hogy készüljön-e külön hiányjegyzék, s hogy azokat a duplumokat, melyeknek *Széchenyi*-féle első példánya eltűnt, lepecsételjék-e *Széchenyi* pecsétjével. Végül *Horvát* javaslatot tesz a leltározott anyag katalogizálására vonatkozólag. A nádor elrendelte az eddigi katalógusok újabb pótkötetének kiadását. A *Széchenyi*-féle rendszer szerinti szakkatalógusok elkészítése azonban túlságosan sok időt igényelne — írja *Horvát* — kétségtelen viszont, hogy a könyvtár nem nélkülözheti a tökéletes katalógusokat s a könyvek rendszeres elhelyezését és jelzettel való ellátását, hiszen a könyvtáros legnagyobb szégyene, ha a keresett könyvet nem tudja előadni. *Horvát* elsősorban — mint a korábbi tervzetben is — betűrendes „repertorium universale” elkészítését javasolja, és az új szerzemények betűrendes katalógusának kiadását; azután lehet elkészíteni a szisztematikus katalógust, s esetleg az egyes tudományzakok külön katalógusait. A könyvek végleges elhelyezését *Horvát* a szakkatalógus elkészítésétől teszi függővé; tarthatatlannak találja az adott helyzetet, amikor a formátum szerint elhelyezett könyvek között a verseskötetek például orvosi szakmunkákkal keveredtek össze.⁴⁰

A nádor válaszát *Horvát* felterjesztésére nem ismerjük; nyilván élőszóban mondta el kívánságait, *Horvát* kérésére személyesen látogatva el a könyvtárba, hogy az ott uralkodó állapotokról meggyőződjék. A leltározás most már megindult, s mint a továbbiakból kiderül, a hiányok megállapításához szükségesnek látszó bonyolult módszerrel. A munka természetesen igen lassan folyt: *Schwartner* már kezdetben kijelentette, hogy elfoglaltsága s egészségi állapota egyaránt lehetetlenné teszik, hogy a leltározásban személyesen részt vegyen. *Horvát* a hungarica-anyaghoz kezdett hozzá, *Kovachich* adjunktus a soproni könyvtár anyagához. *Kovachich* azonban hamarosan szabadságot vett ki, majd lemondott állásáról. Így *Horvát* maga folytatta a munkát a már megmozgatott soproni anyagon. Ekkor vette észre, hogy a különféle eredetű gyűjtemények az évek során összekeveredtek, úgy, hogy gyakran valamennyi könyvjegyzék átnézése után bizonyosodhatott csak meg arról, hogy a könyv még nincsen nyilvántartva; egyes könyvek katalogizáltaknak látszottak, de a vonatkozó katalógus hiányzott. 1822 februárjáig *Horvát* — részben télen, a fűtetlen raktárhelyiségekben — a két első szoba anyagát nézte át, mintegy ötezer kötetet, s több mint 500 eddig katalogizálatlan könyv címét jegyezte fel.⁴¹

Horvát nehézkes és rendkívül hosszadalmasnak ígérkező munkáját az a körülmény lendítette előre, hogy 1822 januárjában a nádor az időközben elhalt *Tumpacher* helyett *Schedius* Lajost, az esztétika és a görög nyelv professzorát bízta meg a leltározási bizottság elnökletével.⁴² *Schedius* feladatának megfelelően kézbe is vette a leltározás irányítását. A *Horvát* által ismertetett nehézségeket a nádor tudomására hozta, csatolva hozzájuk saját észrevételeit is: hogy a kötetlen és így számba sem vett könyveknek nem lévén végleges helyük, ezeket a rongálódás és elkallódás veszélye fenyegeti, s az olvasók sem juthatnak hozzájuk; hogy a helységek nedvesek, s hogy a szekrényeknek és polcoknak nem lévén állandó számuk, a könyvek jelzettel való ellátása nehézségekbe ütközik addig, amíg a szükséges végleges átren-

dezés meg nem történik. *Schedius* a munka meggyorsítására négy napi-díjas felvételét javasolta, továbbá a könyvek bekötését s a szekrények ideiglenes megszámozását. A nádor napidíjasok helyett két állandó alkalmazott felvételét engedélyzte, 200 forintot utalt ki a múzeumi alapból a könyvek kötésére, s végül jóváhagyta a szekrények ideiglenes megszámozását.⁴³

A leltározás meggyorsítását azonban egyelőre ezekkel a rendelkezésekkel sem sikerült elérni. A két alkalmazott felvételének terve nem valósult meg, sőt, másfél évtizeden át *Horvát* mellett egyetlen tudományosan képzett alkalmazott sem működik.⁴⁴ A munkát néhány önkéntes, díjazás nélkül működő segítőtárs lendítette előre, elsősorban maga *Schedius*, aki fiával együtt sietett *Horvát* segítségére.⁴⁵ Így azután az 1822 végén írott jelentés meglehetősen előrehaladásról tájékoztatható: a két első terem 24 szekrényében teljes a rend, olyannyira, hogy a könyvek helye is fel van jegyezve; a következő két terem tíz szekrényének tartalma ugyancsak össze van írva, s jelzet alapján könnyűszerrel megtalálható, mégpedig nemcsak a nagyobb kötetek, hanem a néhány lapos aprónyomatványok is. E négy teremben a könyvek száma 12 000 fölött van. A munkálatok folytatását a tél beállta nehezítette meg. A nádor ekkor leiratában új, fűthető helyiséget jelölt ki a leltározás folytatására, megdicsérte a résztvevőket és sürgette a befejezést.⁴⁶

Csakhamar kiderült azonban, hogy a leltározás a két *Schedius* közreműködésével is még évekig elhúzódhatik. A diákok, akiket *Schedius* ingyen próbált foglalkoztatni, tudatlanul és figyelmetlenül dolgoztak. A leltározók ekkor szakítottak az eddigi munkamódszerekkel és rátértek a könyvanyag új felvételére, a reinventatio-ról az inventatio-ra, vagyis félretéve a régi jegyzékeket, rövid új címleírást készítettek valamennyi műről. 1825 közepére mintegy 25 000 művel készültek el ilyen módon. Tervük az volt, hogy a hiányok megállapítására a készítendő betűrendes repertóriumot végül összevetik a *Széchenyi*-féle katalógusokkal. A hátralevő könyvanyag és a kéziratok jegyzékbe foglalása *Horvát* szerint még két évi munkát igényelt.⁴⁷

1826 közepére *Horvát* további 3000 művet írt össze. A nádor ekkor a munkálatok meggyorsítására két napidíjas írnok alkalmazását engedélyzte.⁴⁸ Az állásra jelentkezők azonban helyesírási és idegen nyelvi ismereteik hiányosságai folytán nem látszottak alkalmasaknak címfelvételek lemásolására. Mire azonban a bekötött könyvek leltározása elkészült — a kötetlen könyvek és a kéziratok még hátra voltak — *Horvát* és *Scheidus* megtalálták a megfelelő írnokat *Ráday* Pál volt titkára, *Sartoris* Sámuel személyében. *Sartoris* vállalta és 1826. november 5. és 1827. május 2. között lakásán el is végezte a munkát: lemásolta a címfelvételeket, az íveket szétvágta és a cédulákat betűrendezte.⁴⁹ 1827 júliusában *Schedius* végre azt jelenthette a nádornak, hogy a leltározás, amennyire azt a hely, a viszonyok és a rendelkezésre álló segédesszéközök lehetővé tették, befejeződött: a könyvtár termeiben elhelyezett, közhasználatra szánt könyvekről — számuk 22 948 volt — most már jegyzék és katalógus áll rendelkezésre. A kéziratokról, térképekről és a még nem hozzáférhető anyagokról — a *Kéler*-könyvtár, *Vuchetich* gyűjteménye, az új kötelempéldányok — szintén vannak jegyzékek, de ezek revíziója csak akkor végezhető el, ha alkalmasabb elhelyezésüket sikerül biztosítani.⁵⁰

Ezzel a jelentéssel — jöllehet a nádor válasza a munka folytatására

buzdított — a könyvtár állományának leltározása évtizedekre félbeszakadt. A hátralévő munka: a fent felsorolt anyagoknak, a bekötetlen s szintén katalogizálatlan műveknek,⁵¹ s az állandó gyarapodásnak a beiktatása az új katalógusba, továbbá a katalógus összehasonlítása a *Széchenyi*-féle nyomtatott katalógusokkal *Miller* bűnösségének megállapítására — sohasem készül el; a 3—6 vagy 10 éves időközökkel tervbevett újabb revíziókról pedig szó sem esik többé.⁵² *Scheidus* megbízatását befejezettnek tekintette, *Horvát* pedig egyéb teendők — mint erre még visszatérünk — elvonták a leltározás fárasztó, egyhangú munkájától. A következő évtizedben a katalogizálás, rendezés, az új anyagok használhatóvá tétele tekintetében semmi sem történt.⁵³ 1838-ban azután, amikor az árvíz elől először a Múzeumépület emeletére, utóbb a Ludovika-épületbe szállították át a körülmények parancsolta sietséggel a könyvtárat, nemcsak a rendszeres munka lehetősége szűnt meg további 8 évre, hanem a rendezés eddigi eredményei is veszendőbe mentek.

A könyvtárnak az új épületben való felállítására *Horvát* István új könyvtári rendszer kidolgozását vette tervbe. A könyvtár anyagának öt külön kezelést igénylő csoportja — javaslata szerint — a könyvek, a kéziratok, az akták és oklevelek, a címerek, a térképek és képek. *Horvát* a könyvtár állományát — a kéziratokat is — a könyvtár nemzeti jellegének kidomborítása érdekében magyar és nem magyar vonatkozású gyűjteményre kívánta szétbontani, s e szétbontás után az anyagot újonnan elkészítendő, a külföld tapasztalatait figyelembe vevő szisztematikus terv szerint rendezni. Emellett a rendszer mellett még azt is jónak látta volna, ha az eredeti nagy gyűjtemények — *Széchenyié*, *Jankoviché* — külön szobákban nyertek volna elhelyezést.⁵⁴

Horvát — amúgy is csak nagy vonalakban felvázolt — elképzelései már nem feleltek meg az eredeti gyűjtemény sokszorosára nőtt könyvállomány parancsolta szükségleteknek. A könyvanyag rendezésének, feldolgozásának kérdéseit a szakszerű könyvtári-múzeumi ismeretekkel nem rendelkező, talán apjának, *Kubinyi* Péternek a Múzeum anyagi támogatásával szerzett érdemeiért igazgatóvá kinevezett *Kubinyi* Ágoston 1845-ben készített, rendszertelen és a feladatokat fel nem érő utasítástervezete is csak felületesen érintette; a könyvtár „úgy állítassék fel — írta — hogy külsőleg is mutasson valamit, tudományos szakokra legyen elosztva, egyébiránt abban a kíváncsi idegenek vagy olvasó számára mindent rögtön fel lehessen találni”; s az anyagról „tudományosan rendezett lajstromokat” kívánt készíttetni a szerzeményi napló mellett, mégpedig a duplumokról is.⁵⁵

Az újjarendezés, a régi és új gyűjtemények egyesítésének feladata az 1846-ban *Horvát* István örökébe lépő *Mátray* Gáborra várt. Az ebben az évben elkészült új múzeum-épületbe visszahordott könyvanyag teljesen rendezetlen volt; az anyag egy részében meglévő régi rend a szállítások során bomlott fel, a régi, nem a teljes anyagról szóló katalógus használhatatlanná vált. A könyvtár nagy termében rendszertelenül lerakott 100 000-nél több, talán 120—130 000 kötetnyi anyagot *Mátray* — elégséges polc hiányában — kezdetben a földön kezdte egyetlen szolgáltságával csoportosítani, szétválasztva az összekeveredett könyveket és kéziratokat is.⁵⁶ Mielőtt azonban a végleges rendezéshez hozzáfogott volna, arra kérte *Kubinyin* keresztül a nádort, hogy a körülményekhez leginkább alkalmazható

rendszer kiválasztása érdekében szerezze meg azoknak a szisztémáknak részletes leírását, melyek a bécsi udvari könyvtárban, a prágai egyetemi könyvtárban, s különösen az újonnan felállított müncheni udvari könyvtárban érvényben vannak. A leírások rövid idő alatt meg is érkeztek.⁵⁷ Hogy ezek segítségével *Mátray* hogyan végezte el munkáját, — ennek ismertetése már nem tartozik tanulmányunk körébe.

4

Korszakunkban a könyvtár kifelé — az olvasók és a tudományos világ felé — irányuló munkája szerény keretek között ugyan, de meglepő sokrétűséggel folyt. A következőkben az olvasókkal és látogatókkal kapcsolatos tevékenységről, a kölcsönző, felvilágosító és bibliográfiai munkáról, múzeumi kiadványokról, a könyvtár érdekében kifejtett propagandáról s végül a könyvtár belföldi és külföldi kapcsolatairól számolhatunk be.

Mint a *Miller* által készített ügyrend-tervezetekből kiténik, a könyvtár látogatói két, a könyvtárost egyformán igénybe vevő csoportra oszlottak: az olvasókra és a könyvtárat megtekintő látogatókra. A tervezetek előírják az olvasókra való felügyeletet, nehogy ezek a könyveket megrongálják, vagy egyes lapokat kitépjenek belőlük, s nehogy a kéziratok használói — megengedett dolog lévén a kéziratokból kivonatokat készíteni — bizalmas, napvilágra nem való dolgokat is kijegyezzenek. A könyvtár csoportos látogatóit pedig végig kell kísérni a raktártermeken, figyelmeztetve őket arra, hogy ne nyúljanak a könyvekhez, s az érdeklődőknek meg kell mutatni a ritka kéziratokat, kódexeket, okleveleket is. A könyvtár megtekintésére megszabott idő állott rendelkezésre, magasrangú személyeknek, tudósoknak, külföldieknek azonban a könyvtárosok a hivatalos időn belül bármikor tarthattak a gyűjteményt megmutatni.⁵⁸ Hasonlóan rendelkezett *Kubinyi* utasítás-tervezete, nyilván a régebbi gyakorlatot követve: a látogatók számára hetenként kétszer 9 és 1 között, az olvasóknak minden hétköznap ugyanabban az időben áll nyitva a könyvtár; csoportosan egyszerre 12 fő tekintheti meg a gyűjteményt, s ezek „a szolgálta által illően emlékeztessenek az együttmaradásra, valamint arra, hogy a földre ne köpjének, semmihez ne nyúljanak”.⁵⁹

Az olvasók, látogatók kiszolgálásával kapcsolatos tevékenység méreteiről a reformkorból még megközelítően pontos adatokat is nélkülözünk. 1822-ben szó esik arról, hogy az olvasótermet a kutatók zsúfolásig meg szokták tölteni,⁶⁰ s nincs okunk feltételezni, hogy ez a helyzet 1838-ig, a könyvtár elköltöztetéséig különösebben megváltozott volna. A Ludoviceum-épületében átmenetileg elhelyezett könyvtár természetesen nem volt látogatható; 1840-ben *Horvát* visszautasította *Johann von Kress*, az *Adolf Pernold*-féle „*Perspektiv-Karte*” vállalkozás pozsonyi üzletvezetőjének kérését, hogy a könyvtárban a sorozatnak előfizetőket gyűjtsön: a könyvtár az árvíz óta nem volt tökéletesen felállítható, s a legkritkább esetben fordul elő, hogy valaki meglátogatja.⁶¹ A könyvtár egyes darabjainak ekkori használatáról néhány írásos nyom tanúskodik: *Wakefield* angol történész 1839-ben a Budai krónikát és *Verancsics* Antal leveleit kívánta

tanulmányozni;⁶² *Döbrentei* Gábor 1841-ben az Akadémia megbízásából nyelvemlékeket másolt a könyvtárban.⁶³ Pesten járó külföldiek könyvtár és Múzeum-látogatásáról *Richard Bright, Paget, Miss Pardoe, Wilhelm Horn* s mások útleírásai tanúskodnak.

A könyvtár anyagának kikölcsönzését már *Miller* szabályzat-tervezetei tiltották, mindössze a Múzeum tisztviselői vihettek könyveket pár napi használatra lakásukra, de csak a kölcsönzési naplóba történő bejegyzés után.⁶⁴ Tudósok számára mégis adtak olykor kölcsön anyagot a reformkor első éveiben, elsősorban kéziratokat, így *Kovachich*nak, *Eder*nek, *Jankovich*nak. A kéziratok elkallódásának meggátolásáról a nádor gondoskodott. 1827-ben kiderült, hogy az Erdélyi Tudós Társaság 1796-ban kéziratokat vett kölcsön *Kovachichtól*, amelyek azután *Kovachich* halálával a könyvtárat illették volna, időközben azonban a kölcsönző *Aranka* György is meghalt. A nádor nem nyugodott bele a veszteségbe, hanem *Jósika* János guberniumi elnök útján kinyomoztatta a kéziratok hollétét — hármat a négy közül a marosvásárhelyi református könyvtárban találtak meg — s visszajuttatta őket a könyvtárnak.⁶⁵ Néhányszor hivatalos céllal is történt kölcsönzés: 1828-ban *Fáy* Barnabás, a bandériumok ügyében ülésező subdeputatio elnöke kapott kölcsön a nádor rendeletére a honvédelem kérdéseire vonatkozó kéziratokat;⁶⁶ 1830-ban a Dalmácia, Galícia, Lodoméria területének esetleges visszacsatolása ügyében működő udvari bizottságot látta el *Horvát* a kérdésre vonatkozó kéziratokkal.⁶⁷ Néhány adatból arra is következtethetünk, hogy a könyvtárosok, *Miller*, s később *Horvát*, a gyakorlatban érvényes tilalom ellenére is kikölcsönöztek egy-egy művet barátaiknak, ismerőseiknek.⁶⁸

A kölcsönzés kérdésének — lényegében a könyvtári állomány védelme kérdésének — fontosságát a könyvtár és Múzeum sorsát figyelemmel kísérő közvélemény hamar felismerte. Így az 1832—1836-os országgyűlés a karok és rendek javaslatára — a főrendek kezdeti ellenzése után — megtiltotta a könyvtár és a Múzeum által őrzött bármely tárgy kikölcsönzését.⁶⁹ A tilalomnak a nádor általában érvényt is szerzett, s a *Horvát* által hozzá felterjesztett kölcsönzési kérelmeket — mint *Fejér* György és *Cimiotti* fiumei tanár esetében — visszautasította,⁷⁰ egyedül az Akadémiának kölcsönözve ki 1841-ben a *Tripartitum* 1517-es kiadását a magyar fordítás elkészítéséhez, de ekkor is figyelmeztette *Horvát* kérésére *Teleki* Józsefet, hogy a műből egész Európában 5 példány maradván csak fenn, a legnagyobb gonddal őrizték, és ne magánlakáson, hanem kizárólag az Akadémia épületében használják.⁷¹ Voltak, akik a kölcsönzési tilalom kijátszására a szolgát vesztegették meg; mikor az eset kiderült, *Kubinyi* igazgató elvette a szolgától a Ludoviceumban őrzött könyvtár kulcsait, s rövidesen az újonnan alakult képtárhoz helyezte át a régi, megbízhatónak és szorgalmasnak ismert alkalmazottat.⁷²

Korszakunkban — mindössze néhány ízben ugyan — az is előfordult, hogy a könyvtáros írásban adott felvilágosítást a tudományos problémával hozzáfordulóknak. Elsősorban hivatalos megkeresések történtek: 1830-ban megbízták *Horvátot*, hogy okleveles anyagot gyűjtsön Magyarországnak, Dalmácia, Galícia és Lodoméria felé érvényesíthető jogait illetően. *Horvát* 1832-ben ismertette az országbíróval kutatása eredményeit, majd — mint

láttuk — a vonatkozó anyagot a nádor rendeletére ki is kölcsönözte az illetékes bizottságnak.⁷³ Néhány év múlva a nádor kérte ki *Horvát* István véleményét, milyen katonailag kimagasló személyek szobrát helyezték el a Ludovika Akadémia új épületén. *Horvát* — megint csak két év leforgása alatt — terjedelmes jegyzékeket készített, elsősorban a *Habsburgok* szolgálatában működött katonai kiválóságokról, de *Hunyadit*, *Kinizsit*, a két *Zrínyit* sem felejtve ki.⁷⁴ Egy más alkalommal a Torontál megye történetével foglalkozó *Bárány* Ágostonnak adott *Horvát* felvilágosítást a megye történetének forrásaira vonatkozólag.⁷⁵

Ezek a kutatást igénylő felvilágosítások a könyvtári tudományos munka területére vezetnek át. *Horvát* a tudományos munkát tekintette a könyvtáros legfőbb feladatának; úgy gondolta, hogy a gondjaira bízott anyag tudományos felhasználásával teljesíti legjobban kötelességét.⁷⁶ Emellett azonban a szorosan véve könyvtári vonatkozású tudományos tevékenységgel is megpróbálkozott. Még a könyvtárhoz kerülése előtt, az 1811—1812-es pozsonyi országgyűlés alkalmával részletes, szakszerű leírást készített a pozsonyi primási könyvtárban őrzött *Bél* Mátyás-kéziratokról, összevetve az azonos vagy hasonló kéziratokat, bírálva a kéziratokat előtte feldolgozók munkáját.⁷⁷ Később *Mátyás* király könyvtáráról készített bibliográfiák, könyvtári katalógusok alapján lelőhely szerint rendezett összeállítást, néhány kódex részletes leírását is megadva.⁷⁸ Hasonló módon kísérelte meg összeállítani *Sambucus* János fennmaradt kézíratainak jegyzékét.⁷⁹ 1832-ben két terjedelmes bibliográfia készítését kezdte meg Európa köz- és magánkönyvtárainak nyomtatásban megjelent katalógusairól, anyagát helynevek szerint rendezve, s feljegyezve a cédulákra azt is, honnan vette az adatot, illetve megvan-e a mű könyvtárában.⁸⁰ S végül ide kell sorolnunk *Horvát* egyik legnagyobb szabású, úttörő kezdeményét: befejezetlenül is csaknem 100 kötetet kitevő tudóslexikonát, a magyar írók, tudósok életére és működésére vonatkozó adatok összeállítását, mellyel alapvető, évtizedekig egyetlen segédeszközt nyújtott a tudományos kutatásnak.⁸¹

Ónálló tudományos kiadványokat korszakunkban a könyvtárosok — eltekintve természetesen *Horvát* történeti-nyelvészeti munkásságától, mely azonban a könyvtár munkájával, mint látni fogjuk, csak bizonyos vonatkozásban függött össze — nem bocsátottak közre. Résztvettek azonban a Múzeum kiadványainak elkészítésében és gondozásában. Az *Acta Musei Nationalis* — múzeumi vonatkozású tudományos dolgozatok évkönyvnek szánt latin gyűjteménye — II. kötetének kiadása csaknem egy évtizeden át húzódtott. A II. kötet anyagát *Miller*, mint az elsőét is, egymaga írta össze; a nádor azonban azt kívánta, hogy valamennyi tisztviselő publikálja a kötetben dolgozatait. A könyvtár és a múzeumok őrői vállalkoztak is a tanulmányok elkészítésére, azonban, úgy látszik, nem volt már kedvük ahhoz, hogy latin nyelven dolgozzanak, s hosszas halogatás után a kötet előkészületei félbenmaradtak.⁸² 1846-ban fordulnak majd a tisztviselők azzal a kéréssel a nádorhoz, hogy a Múzeum állapotáról, gyarapodásáról, s egyéb tudományos kérdésekről magyar nyelvű időszaki kiadványt bocsáthassanak ki, hogy a nemzet rokonszenvét az intézmény iránt fokozzák, s a tisztviselői kar „alkalmat nyerjen munkássága tanújeleinek bemutatásukra.”⁸³ Anyagi nehézségek folytán ez a terv sem valósult meg.

Két múzeumi kiadvány jelenik meg mindössze ezekben az évtizedekben: a néhány éve meghalt *Kitaibel* Pál botanikai professzor *Schuster* János egyetemi tanár által sajtó alá rendezett *Hydrographia*-ja⁸⁴ és *Miller Cime-liotheca*-jának — a régiségtár leírásának — *Horvát* által kijavított post-humus kiadása. Az utóbbi mű kétféle kiállításban készült, a díszes példá-nyokat *Horvát* küldözte szét a nádor engedélyével Európa uralkodóinak, főhercegeinek,⁸⁵ kétségkívül azzal a céllal, hogy hírt adjon a nemrég alakult magyarországi intézmény létezéséről, működéséről. Ezt a célt szolgálta egyébként — elsősorban az ország határain belül — az a gyakorlat is, hogy a Múzeum főbb gyarapodásainak jegyzékét az újságokban rendszeresen közzétették. A nádor egy ízben úgy rendelkezett, hogy az ő ajándékairól a lapokban ne tegyenek említést; a múzeumiak azonban engedélyt kértek a nádortól, hogy ezeket is közzétehessék, „mivel ez a Nemzeti Múzeum hitelét igen erősen növelné, ... s másokat is rendkívüli mértékben ösztönözne az ajándékozásra”.⁸⁶

Itt kell végül szólanunk arról a néhány kapcsolatról, melyeket a fiatal gyűjtemény más, belföldi és külföldi tudományos intézmények vagy tudománys vállalkozások irányában kiépített. Mint a múzeumi könyvtár öre, kapott szerepet *Horvát* István — kezdetben *Miller*rel együtt, majd annak halála után egyedül — a *Marczibányi*-díj ügyeinek intézésére létesített bizottságban. Ő terjesztette be évről-évre a jutalmazásra legérdemesebb magyar nyelvű könyvek jegyzékét, ő dolgozta ki a kitűzendő pályakérdéseket, résztvett a bírálóbizottságok munkájában, s az adminisztráció nagy részét is maga végezte. Az utolsó díjkiosztás, melynek megszervezésében *Horvát* részt vett, 1834-ben volt. Egy évtizedes szünet után, 1845-ben az Akadémia vette át a *Marczibányi*-alapítvány kezelését.⁸⁷

A 30-as években működni kezdő Akadémiával s 1844-ben megnyíló könyvtárával — nyilván az Akadémiához való, könyvtáron kívüli okokból táplálkozó rossz viszonya folytán — *Horvát* nem tartott fenn szorosabb kapcsolatokat. Néhány közös ügy, mint az Akadémia egyes gyűjteményeinek a Múzeum-épületben történő ideiglenes elhelyezése vagy a *Sándor* István könyvtárának átadása körüli kérdések — ez a gyűjtemény a rendelkezések szerint a Tudós Társaság megalakulásáig volt a Múzeum őrizetében — hozott létre mindössze némi hivatalos érintkezést.

A külföldi tudományos intézetek közül — eltekintve a wolfenbütteli könyvtárral tervezett cserétől — egyedül a bajor királyi levéltárral került kapcsolatba a könyvtár. A bajor levéltár — Lajos király rendeletére — 1829-ben megküldte a bajor történeti forráskiadványok néhány kötetét. A levéltárosok beszámoltak levelükben eddigi publikációikról, s a magyar tudományos eredmények jó ismeretéről téve tanúságot, üdvözölték a magyar nemzeti történet újjáéledését. Kérték egyben a könyvtárost, tájékoztassa őket a magyar forráskutatás- és közlés mai állásáról. *Horvát* a nádor engedélyével válaszolt a levélre, megküldte a múzeumi *Acta* első kötetét s *Miller Cime-liotheca*-ját, az érdemi válasszal azonban adós maradt.⁸⁸

Jelentősebb volt, s *Horvát* működésére talán alakító hatást gyakorolt az a kapcsolat, melybe ő mint könyvtáros került az eperjesi származású Johann *Kriebel*lel, galíciai kerületi kapitánnyal és kormányiszéki tanácsossal. *Kriebel* 1815-ben megküldte a nádornak a magyar történet összefoglaló

feldolgozására vonatkozó munkájának tervezetét, amely munkát a Nemzeti Múzeum javára kívánt kiadni. A nádor pártolta a tervet, felszólította a hatóságokat a területükön található történeti emlékek összeírására, s a Múzeum tisztviselőit is a közreműködésre. *Miller* igazgató ezt az alkalmat használta fel arra, hogy *Horvát* István többször elhalasztott kineveztetését ismét szorgalmazza, s ezúttal eredményt is ért el. *Horvát* megkapta a kinevezést, melynek okmányában külön is kötelességévé tétetett *Kriebel* tudományos vállalkozásának támogatása.

Kriebel valóban hozzáfogott a munkához s a Múzeumból kölcsön kapott könyvek, *Kazinczy* Ferenc által rendelkezésére bocsátott levéltári adatok, s magyarországi tanulmányútjain folytatott kutatások alapján egymásután írta meg műve terjedelmes, de jelentéktelen köteteit.⁸⁹ Vele együtt — bár tőle teljesen függetlenül — *Horvát* is hozzáfogott megbízatása szerint a munkához. Mint 1827-ben egy a nádorhoz intézett, s egyéb könyvtári munkáiban mutatkozó mulasztásait mentő terjedelmes felterjesztésében írja: kezdetben megrettent a rendkívüli feladattól, amire őt *Kriebel* munkájának támogatása kötelezte, — *Kriebel* tudniillik a görögök, rómaiak idejétől kezdve kívánta megírni a magyarok történetét, s a tíz kötetre tervezett műben Magyarország és a magyarok *Szent István* előtti történetét négy kötetben tárgyalni — mivel érezte tudása csekély voltát s a rendelkezésre álló források hanyosságát. Végül mégis elhatározta, hogy a nádor óhajának megfelelően, s az intézménynek dicsőséget szerzendő hozzáfog a magyar őstörténet feltárásához. Minthogy egyedül a *Széchenyi* Könyvtár magyar vonatkozású anyagára nem támaszkodhatott, saját költségén, pártfogói támogatásával, külföldi forrásokból hatalmas könyvtárat gyűjtött, s egyéb állásai mellett éjszaka 3 óráig is dolgozva kereste a választ az évezredek előtti problémákra. Munkája eredményes volt. Új értelmet adott Mózes könyveitől kezdve minden forrásnak, első percben meghökkenítő, de bizonyítható értelmet. Barátai, támogatói unszolására eredményeit publikálni kezdte: először tézisekben, de mikor újszerű állításai ellenzést váltottak ki, forrásainak ismertetésével. Reméli — írja — hogy valamennyi eredményét, melyeket a nádor parancsára kutatott fel, hamarosan közrebocsát-hatja.⁹⁰

Horvát előadása — a nádor jóindulatának megnyerése érdekében — nyilvánvalóan eltúlozta a helyzetet. Valószínűtlen, hogy széleskörű forráshasználaton alapuló, eredeti — bár tévutakra tévedt — munkásságával mindvégig *Kriebel*t kívánta volna támogatni. Nem lehetetlen azonban az, hogy az őstörténeti kérdésekkel való foglalkozásra *Kriebel* vállalkozásából merítette az őstörténetet; s végül bizonyos, hogy tudományos munkáját könyvtárosi munkának, a könyvtáros legszebb és legmagasabb rendű feladatának érezte.

5

A könyvtári állomány elhelyezésével és megóvásával kapcsolatos technikai problémák megoldására irányuló törekvés szintén hozzátartozott a reformkori könyvtáros munkájához.

Az anyag biztonságát a Múzeum mellett állandó szolgálatot teljesítő

katonai őrségen kívül a Múzeum alkalmazottai belső eszközökkel is fokozni igyekeztek. Már *Miller* 1811-es szabályzata utasította a múzeumi szolgákat az ajtók gondos zárására, a gyanús személyek távoltartására, s arra a kötelezettségükre, hogy a múzeumi lakással rendelkezők közül egyiküknek mindig otthon kell tartózkodnia. Amikor pedig a szolgák megbízhatósága körül aggályok merültek fel, Horvát mint megbízott igazgató felhívta az őroket a legértékesebb gyűjtemények gondos elzárására, s javasolta, hogy a szolgák ne időzhessenek egyedül a termekben és ne szolgálhassák ki a látogatókat.⁹¹ *Kubinyi* 1845. évi tervezete pontosabb utasításokat is tartalmazott: a termék kulcsait az ór kezeli, s a szolgának csak bizonyos meghatározott időre adhatja át; nyitvatartási időben pedig maga az ór is köteles az épületben tartózkodni. Gyertyavilágnál vagy sötétben azonban ő maga sem mehet be a raktárakba. A kéziratok és levelek gyűjteményét zárt szekrényekben kell őrizni, melyek csak az ór vagy segédőr jelenlétében nyithatók fel. Az őrzés szempontjai kívánják meg azt is, hogy az ór, s lehetőleg segédje is, az épületben lakjék.⁹²

Az értékes gyűjtemények tűzkár elleni védelmét a tisztviselők azzal kívánták biztosítani, hogy ha a város bármely részében tűz ütött ki, valamelyikük — rendszerint a megbízott igazgató — megjelent az intézetben, hogy szükség esetén intézkedhessék. A könyvanyag tisztántartását a rendelkezések részletesen szabályozták: kezdetben, úgy látszik, az volt a szokás, hogy virágvasárnap és október végén a könyveket a szolga kiporolta,⁹³ később a termék mindennapi takarítását s a könyvek folyamatos porolását tették feladatává.⁹⁴ *Kubinyi* a raktártermék szombatönkénti, az olvasóterem és az ór szobája délutánonkénti takarításának elrendelését tervezte.⁹⁵ A szolga kötelessége volt az is, hogy ha szű vagy könyvmoly nyomait észlelte, jelentse a könyvtár őrének.

A kötetlen állapotban érkezett könyvek bekötetése a könyvanyag technikai védelmének további feladatát jelentette. A kötetlen könyvek — mint láttuk — katalogizálva s véglegesen elhelyezve sem voltak. A kötetítésre a múzeumi alaphoz csatolt különféle alapítványok kamatai szolgáltak; ezeket azonban a reformkorban nem használták fel. Úgy látszik, a leltározás megkezdésekor köttettek be utóljára nagyobb mennyiségű könyvet. *Kubinyi* 1843-ban kezdte ismét szorgalmazni a köttetést, de a nádor ekkor az intézmény óriási építkezési és berendezési költségeire való tekintettel takarékoságra intette. A kötésre szánt összeg felhasználását s az évi 64 ezüst forint 100 forintra való kiegészítését *Mátray* kérte ismét 1847-ben, de a kérdés megoldása csak lassan haladt előre.⁹⁶

A könyvanyag biztonsága természetesen csak megfelelő épületben lehetett kielégítő. Az épület kérdése s az ezzel kapcsolatos egyéb feladatok sok gondot okoztak a reformkor tisztviselőinek. A Múzeum telkén álló régi épületek, ahol a gyűjteményeket 1817-ben elhelyezték, nedvesek voltak, dűledeztek, a fal omladozott, úgy hogy a beázás és a teljes összeroskadás veszélye fenyegette őket. Az állandó javítgatások csak a pillanatnyi bajokon segítettek.⁹⁷ A helyzetet az 1838-as árvíz tette tarthatatlanná, melynek pusztításától az igazgatói tisztet is viselő Horvát irányításával a könyvanyagot sikerült ugyan megmenteni, de az épületek olyan mértékben megromlálódtak, hogy a könyvtár további őrzésére alkalmatlanná váltak.⁹⁸

Különben is a régi épületek mögött már nőttek a földből az új, reprezentatív épület falai, s az építkezéshez szükség volt a régi épületek használható anyagára is. A Múzeum gyűjteményeinek ideiglenes raktárául kijelölt Ludoviceum-épületbe az anyagot Horvát tervei szerint és irányításával hordták át. A költözés nem történt meg minden izgalom nélkül; először az új szállást kellett az oda befeszkelődött bolháktól és tetvektől megtisztítani, azután pedig, amikor Horvát, aki ezalatt a Jankovich-gyűjtemény átvételét is végezte, késedelmeskedett, az építkezés vezetői a legértékesebb könyveket tartalmazó öt szoba felől lebontották a tetőt, úgy, hogy a nemzet kincsének sorsa, mint Horvát méltatlankodva írta a nádornak, az esőtől függött. Végül is sok vesződség, Pollackkal és társaival való többszöri összeveszés, Horvátnak igazgatói tisztéről való — a nádor által el nem fogadott — lemondása után a költözködés befejeződött; Horvát, mint a nádornak írta, beleöszült az izgalmakba.⁹⁹ Utóbb a Jankovich-féle, az árvízkor Pest megye fegyvertárában elhelyezett kéziratgyűjteményt is ide szállították, mivel Jankovich — indokolatlanul ugyan — a kéziratok átnedvesedésétől és penészesedésétől tartott.¹⁰⁰ Az állomány biztonságban, de használhatatlanul várta az új épület elkészültét.

A Nemzeti Múzeum épületének tervét Pollack a kor könyvtári és múzeumi követelményeinek megfelelően készítette el. A tervezés során Horvátnak módja nyílt arra, hogy Pollack terveit gyakorlati könyvtárosi szempontból kiegészítse. Javaslatai egy része az anyag biztonságát szolgálta: a helyiségek bizonyos átcsoportosítását kívánta, hogy a vendégek ne járjanak át az olvasótermeken és az örök dolgozószobáján; azután az ablakok minél szilárdabb megépítését és — hivatkozva a bonni könyvtáréregésre — vastáblákkal való ellátását. Javasolta azt is, hogy az alkalmazottak az épületben kapjanak lakást; részben ismét egy esetleges tűzvészre gondolva, részben azért, mert így minden erejüket az intézmény gondozására fordíthatják, s ha csak néhány lépésnyire laknak a tudomány forrásától, magukat is jobban tudják művelni.¹⁰¹ A továbbiakban az épület két emeletessé tételét javasolta, azzal, hogy a szolgáltnak a félig földalatti helyiségek helyett a földszinten adjanak lakást; egy nagy terem beiktatását ünnepélyek, díjkiosztások tartására, s azt az óhaját fejezte ki, hogy az épülettől 20 ölnyire semmilyen irányban sem építkezzenek.¹⁰²

Horvát megjegyzései jórészt figyelembe is vették. Néhány év múlva azután, az építkezések előrehaladtával aktuálissá vált az új könyvtár belső berendezésének megtervezése. A nádor felszólította Horvátot, hogy mivel a gyűjtemények régi szekrényei sem az esztétikai, sem a tudományos szempontoknak nem felelnek meg, tegyen javaslatot az intézmény új belső berendezésére vonatkozólag.¹⁰³ Horvát 1843-ban részletes tervet készített *Planum technicae coordinationis Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici* címen a könyvanyag biztonságos és esztétikus elhelyezésének kérdéseiről. Mintának — mint megállapítható — nagyrészt Constantin *Bibliothéconomie* című, 1841-ben második kiadásban megjelent művét használta.

A tervezet a könyvtár általános kulturális és nemzeti jelentőségének méltatása után felsorolja az állományt fenyegető veszélyeket: a tűz, a víz-áradások, a tolvajok s a könyvmolyok. Megállapítja, hogy az új épület

árvíz ellen elegendő biztonságot nyújt. Az építkezés módja, a gondos felügyelet és a jól megkonstruált fűtőszerkezet a tűzveszélyt is minimálisra csökkentik. Lopás, betörés ellen a katonai őrség fogja az intézményt megvédelmezni. A molyok elszaporodásának megakadályozására a könyveket gyakran kell tisztogatni, szellőztetni, s az épület köré nem szabad fákat ültetni, mert ezek szoktak a rovarok fészkei lenni. Mindezen felül Pest város poros levegője is veszélyes a könyvek számára. Ezért *Horvát* azt ajánlja, hogy ne csak a kéziratosokat, de a nyomtatott könyveket is üvegajtós szekrényekben őrizték. Ezeket a raktárhelyiségeknek megfelelő méretűre kell készíteni; magasságuk a 11 lábat ne haladja meg, mert a magasabbakat már létra segítségével is nehéz használni. Mélységük másfél vagy két láb legyen, hogy gyarapodás esetén a könyvek két sorban legyenek elhelyezhetők.

A szekrények anyagául *Horvát* a könyvtártudósokra hivatkozva a tölgyet ajánlja. Legmegfelelőbbnek a bakonyi tölgy látszik, természetes színében fényezve, az ajtókat esztétikai célból mahagónifával s esetleg szerényen aranyozott ión oszlopokkal díszítve. A szekrényekben 3 és fél láb magasságban kihúzható táblákat kell elhelyezni. A túlságosan fényűző berendezést *Horvát* feleslegesnek tartja: helyes arányok, tisztaság, mérsékelt elegancia, a könyvek gondos és — a szisztematikus szempontok figyelembevételével történő — szimmetrikus elhelyezése esztétikailag is kielégítő képet nyújtanak. A kéziratosok ugyancsak üveges szekrényben, gondosan elzárva őrzendők. E szekrények anyagául szintén a tölgyet ajánlja, bár a kéziratsgyűjtemény szekrényei esetleg finomabb faanyagból, más aranyozással és politurral is készíthetők. Az uniformizálás, jegyzi meg *Horvát*, kerülendő a könyvtárban; de a változatosság is csak addig engedhető meg, amíg nem válik túlságosan költségessé.

A könyvtár birtokában lévő oklevelekre és okiratokra vonatkozólag *Horvát*nak az a véleménye, hogy ezeket könyvalakban összekötve őrizni igen veszélyes volna: maguk az iratok is, a pecsétek is megsérülnének, a férgek pusztításának is nagyobb mértékben lennének kitéve. Ezért a levéltári jellegű őrzést javasolja: az időrendezett aktákat zárt ládákban, sorszámozva helyezték el, a könyvtár egy szobáját a *Károlyi*-levéltár mintájára rendezve be számukra. A *Miller* rendelkezésére egybekötött aktakötegek is szétválasztandók. A kismennyiségű címeranyagot egyelőre a levéltárban, a kisméretű térképeket és metszeteket a könyvekhez hasonlóan, a nagyméretűeket különleges szekrényekben kell őrizni.¹⁰⁴

Horvát tervei csak részben feleltek meg a rohamosan növekvő könyvanyag szükségleteinek, s egy részük anyagi okokból sem volt megvalósítható. A könyvtár bútorzatának elkészítésénél a legnagyobb fokú takarékoságot kellett érvényesíteni, s az idő is sürgetett. A bútorzat kérdését ekkor Kubinyi vette kézbe, aki a nádor utasítására *Pollack*kal egyetértésben járt el. Minthogy a pesti asztalosokat *Pollack* nem találta alkalmasnak arra, hogy az épület stílusának megfelelő bútorokat tervezzenek, maga készítette el a berendezés terveit. A bútorzat anyagául cseresznyefát, tölgyet, vagy — a berlini és müncheni könyvtárak mintájára — az előzőknél jóval olcsóbb olajjal befestett puhafát ajánlotta.¹⁰⁵ A választás valóban a tölgyszínűre festett puhafára esett. Először csak egy mintapéldányt

készítettek, s amikor ez a darab megfelelőnek látszott, megrendelték a Sándor-utcára néző nagy raktárterem berendezését, hozzá három pulpitust és két lépcsőt, majd a könyvtár tíz helyiségéből további négynek — az oklevéltárnak, a kéziratárnak, az őr dolgozószobájának és az olvasóteremnek — a bútorzatát.¹⁰⁶ Az oklevéltár és a kéziratár berendezése keményfából készült. A könyvtár 1846 nyarán beköltözhetett új, bár egyelőre hiányosan berendezett otthonába.¹⁰⁷ A költözködést *Kubinyi* igazgató és *Mátray* Gábor irányították; a régóta betegeskedő *Horvát* István a költözés megkezdése előtt néhány nappal távozott el az élők sorából. Az új épület és az új berendezés átmenetileg megteremtette a könyvtár rendezésének és használatának eddig nélkülözött alapfeltételeit, s a régóta szünetelő könyvtári munka újra megindulhatott.

6

A szorosan vett könyvtári munkák mellett korszakunk folyamán a könyvtárost s a Múzeum többi tisztviselőjét egyre fokozódó mértékben terhelték az ügyek intézésével kapcsolatos adminisztratív, hivatali jellegű teendők. Az intézmény szervezete többsíkú, bonyolult írásbeli ügyintézés tett szükségessé: a könyvtáros felterjesztéseit, javaslatait, beszámolóit a Múzeum igazgatójához nyújtotta be, aki viszont a legcsekélyebb ügyet is a nádor elé tartozott terjeszteni, s a határozat hasonló úton került vissza a könyvtárhoz. *Miller* könyvtárosi és igazgatói működésének húsz éve alatt nagymennyiségű, bár rendszertelenül kezelt iratsorozatok keletkeztek, melyeket az igazgató lakásán őrzött.¹⁰⁸ *Miller* halála után a nádor elrendelte az irattár rendezését és szabályos fasciculálás után biztos helyen való őrzését. *Horvát* a jól gondozott nádori levéltár mintájára *Kiss* Ferenc nádori kancellistával rendeztette az anyagot.¹⁰⁹ Ettől kezdve rendszeres ügyintézés folyt. A nádori leiratokról másolat készült az érdekelt gyűjtemény számára, úgy, hogy mindhárom intézmény külön, időrendezett iratsorozattal rendelkezett. A nádorhoz intézett felterjesztéseket *Horvát* igazgatósága alatt is maga írta, a mellékleteket a napidíjas *Mátray* másolta két példányban: a nádori és a külön létrehozott igazgatósági levéltár számára, melyek az új szerzemények — beleértve *Jankovich* gyűjteményét is — jegyzékeiből is kaptak másolatokat. Az iratanyag gondos kezelésénél *Horvát* arra gondolt, hogy ha egyszer megírják az intézmény történetét, ez aligha lenne lehetséges a teljes aktagyűjtemény nélkül.¹¹⁰

Az ügyek érdemi részének aktákra fektetése mellett a könyvtáros gondja volt az is, hogy az általa kezelt pénzekről elszámolásokat készítsen. A kisebb kiadások fedezésére a Múzeum igazgatója az alaphól kiutalt házi pénztárral rendelkezett, s az összeg elköltéséről rendszeresen elszámolt.¹¹¹ A beszerzések, épületjavítások kifizetését a nádor a múzeumi alaphól esetenként engedélyezte. Részletes elszámolásokat 1828-tól kezdve a *Széchenyi* Lajos-féle alapítvány évi 400 forintjáról kellett a könyvtárosnak készítenie a vásárolt könyvek teljes jegyzékével, s csak miután az elszámolást a pénzügyi szervek ellenőrizték, kapta meg a könyvtáros évről-évre a felmentő levelet.¹¹²

A könyvtáros hivatali tevékenységei közé tartozott az is, hogy részt vegyen az igazgató elnöklése alatt a Múzeum valamennyi tisztviselőjének

részvételével tartott értekezleteken. A nádor *Miller* halála után rendelte el rendszeres megbeszélések tartását, részben a szabályos ügykezelés biztosítása érdekében, részben azért, mert a tisztviselők közös, összehangolt munkájától a Múzeum további fellendülését várta.¹¹³ Az ülések jegyzőkönyvéről másolatot kívánt. A tisztviselők ezeken az üléseken rendszerint a nádortól érkezett leiratokat és azok végrehajtásának módozatait tárgyalgalták meg. A nádor elégedetlen volt az eredménnyel; azt kívánta, hogy az értekezleteken az ő rendeletein kívül más, a Múzeumot érdeklő dolgokról is szó essék, s vessenek fel az intézmény céljait szolgáló javaslatokat.¹¹⁴ Később a jegyzőkönyvek vezetésének helytelen módját, majd ritkán történő felküldésüket kifogásolta.¹¹⁵ Az ülések tartásához fűzött reményei azonban nem váltak valóra; a tisztviselők csak ritkán kezdeményeztek egy-egy, s nem is nagyjelentőségű tárgyat, később az üléseket is egyre ritkábban tartották. A múzeumi értekezleteket az új igazgató, *Kubinyi* próbálta fellendíteni, aki havonta, sőt szükség esetén gyakrabban is össze kívánta hívni a tisztviselőket.¹¹⁶

A tisztviselők rendszeres működésének biztosítására szorgalmazta a nádor a múzeumi — s ezen belül a könyvtári — utasítások elkészítését is. Az intézménynek nem volt érvényes ügyrendje. Az 1811-ben *Miller* által készített részletes és a Múzeum ügyeinek minden ágára kiterjedő tervezetek nem nyertek szabályszerű megerősítést, épp így 1817-ben és 1820-ban készített rövidebb javaslatai sem.¹¹⁷ 1826-ban a nádor terjedelmes, sajátkezűleg fogalmazott leirattal fordult *Horvát* Istvánhoz. A Múzeum évről évre történő gyarapodása, látogatóinak nagy száma feltámasztja azt az igényt, hogy az intézmény belső rendeződése is előrehaladjon, s az eddiginél szilárdabb alapokra támaszkodjék — írta a nádor. Úgy gondolja, hogy a rend megszilárdítására, az ország lakosainak az intézmény iránti becslése fokozására jó hatást gyakorolna, ha mind az igazgatóság, mind az egyes gyűjtemények, mind a különféle beosztásokban működő alkalmazottak részére „az intézmény rendeltetésével megegyező, de egyben a tudományosság és a nemzeti kultúra haladásának is megfelelő, az intézmény jövődjéhez is alkalmazható” hivatalos utasítás készülne, mely jóváhagyása után kötelező lesz a Múzeum alkalmazottai számára. *Horvátot* tudása, hivatali és tudományos buzgalma ajánlották erre a feladatra a nádornak. Tanácskozzék más tudósokkal is, a pesti egyetem tanáraival, különösen a kiváló képzettségű és a Múzeumot is jól ismerő *Schediusszal*, valamint a többi gyűjtemény őreivel is. A nádor mellékelve megküldte a *Miller* által készített utasítás-tervezeteket, az egyetemi könyvtár szabályzatát, s felajánlotta a bécsi vagy az örökös tartományokban másutt működő hasonló intézmények szabályzatainak megszerzését.¹¹⁸

Horvát — akit ekkor tudományos kutatásai teljes mértékben lekötöttek — igyekezett elhárítani magától a szabályzat elkészítésének gondját. A következő múzeumi ülésen a természettudományi gyűjteményre és a régiségtárra vonatkozó munkálatokat e gyűjtemények őreire hárította, a könyvtárat illetően pedig kijelentette, hogy a szabályzat elkészítéséhez nincsen szüksége külföldi anyagokra.¹¹⁹ A szabályzat nem is készült el, a nádor időnkénti sürgetései ellenére sem. Az új utasítások tervezetét *Kubinyi* igazgató készítette el 1845-ben, a Múzeum problémáinak ki nem elégitő

ismerete és a könyvtári-múzeumi gyakorlat hiánya folytán azonban rendszertelenül és hiányosan. Mindössze a tisztviselők személyére vonatkozólag tartalmazott tervezete néhány új javaslatot: hogy az örök „semmi más kenyérkereső hivatalt” ne viseljenek — ezt egyébként éppen a könyvtár-örre vonatkozólag nem mondta ki —; gyűjteményük gyarapításának céljával minden évben utazzanak Magyarországon és külföldön egyaránt; azon szakban, melyben őrködnek, magángyűjteményt ne tarthassanak fenn; s végül évente bocsássanak ki *Nemzeti Múzeumi folyóirat* című munkát az intézmény gyarapodásáról szóló beszámolókkal s tudományos tanulmányokkal. „Így nyerhet csak tudományos irányt nemzeti intézetünk, s így felelhet meg igazán valódi hivatásának” — jegyzi meg *Kubinyi*. A gyűjteményekben folyó munkának azonban éppen csak laza kereteit szabta meg javaslata, melyet *Havas* József helytartótanácsos, a tanulmányi osztály főnöke a nádor megbízásából szerkezeti és tartalmi szempontból egyaránt alaposan megbírált.¹²⁰ A Múzeum és könyvtár ügyrendje a reformkor folyamán végül sem készült el.

7

Mielőtt a reformkorban folyt könyvtári munka értékelését megkísérelnénk, egy pillantást kell vetnünk azokra a tényezőkre, melyek a könyvtári munka menetére e korszakban közvetlen hatást gyakoroltak, így a munkaidő kérdésére; *Horvát* István személyes körülményeire és a könyvtári munkában őt akadályozó mozzanatokra; végül a nádor és *Horvát* együttműködésének néhány részletére.

A hivatalos időt Miller 1811-es tervezete hat órában szabta meg; délelőtt 9—12-ig, nyáron délután 3—6-ig, télen 2—5 óráig tartoztak a tisztviselők a Múzeumban tevékenykedni; ebből heti két napot a látogatók fogadására és vezetésére kellett fordítaniok, a többi napokon végezték egyéb munkáikat.¹²¹ Az olvasók természetesen minden hétköznap felkereshették az intézetet, kivéve az évenként kétszer takarításra fordított időszakokat.

Különleges feladatok esetén — mint egy-egy nagy szerzemény: a soproni *Széchenyi*-könyvtár vagy a *Jankovich*-gyűjtemény átvételekor — *Horvát* napi 8—10 órát, sőt éjszakákat is átdolgozott.¹²² Egyébként azonban, úgy látszik, a hat órás munkaidő nem volt áthághatatlan keret. *Kubinyi* feltehetőleg a helyzetet rögzítő 1845-ös javaslata szerint az ór és segédőr a takarításra fordított szombat és vasárnap kivételével minden nap 9—1-ig tartozik „munkálkodva jelen lenni” az intézetben. Az írnok azonban „legalább 7 óráig” köteles dolgozni, a szolga pedig a szombati napon kívül délutánonként is takarít. Az igazgató viszont csak naponta 10 és 12 óra között intéz hivatalos ügyeket az épületben lévő lakásán vagy hivatali helyiségeiben.¹²³

A munkaidő pontos betartását *Horvát* István számára más irányú elfoglaltságai tették lehetetlenné. Részben könyvtárosi fizetése alacsonysága folytán, részben a tudományos élet adott helyzetében ráháruló kulturális feladatok sokasága miatt *Horvát* a könyvtárosság mellett más megbízatásokat is ellátott: kezdetben az országbírói titkárságot s az egyetemi elnöki

jegyzőséget; később — utóbbi megbízás megtartása mellett — a történeti segédtudományok és a magyar nyelv és irodalom egyetemi katedráit, éven át helyettesként, utóbbit végül mint rendes tanár. Ehhez járult néhány éven át a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztése, majd a múzeumi igazgatóság teendői, s végül, de nem utolsó sorban őstörténeti és nyelvészeti vonatkozású tudományos kutatásai.

Nem csoda, hogy ez a sokoldalú elfoglaltság időnként összeütközött Horvát hivatali kötelességeivel. 1827-ben, amikor a Németországba utazott *Haliczky* megbízott igazgatót helyettesítette, a nádornak is feltűnt néhány ügy elintézésének késedelmessége. Horvát ekkor terjedelmes felterjesztésben adta elő mulasztása indokait, hangsúlyozta — mint láttuk — hogy tudományos munkáit is a nádor megbízásából s a Múzeum érdekében végzi, s elmondotta, milyen anyagi nehézségek árán tudott hozzájutni a kutatásaihoz szükséges külföldi könyvekhez. Legújabbán egy pártfogója támogatásával nagyobb mennyiségű könyvet rendelhetett, s ezek egy része épp akkor érkezett meg, mikor a bekötött könyvek leltározását befejezte. Ezekben új és értékes adatokat talált munkája folytatásához, s ekkor annyira elfogta tervei véghezvitelének vágya s az új igazságok felkutatásának szenvedélye — írta a nádornak — hogy hivatali dolgait félretéve hónapokon át éjjel-nappal folytatta tanulmányait. Munkája elkészült, de tudatában van annak, hogy súlyos szabálytalanságot követett el. Kéri a nádort, nézze el neki ezt a nem hanyagságból s gondatlanságból, hanem a régóta tartó munka befejezésének vágyából származó mulasztást. „Amit vétettem, a tudományok szeretetéből vétettem, mellyel jobban el vagyok telve, mint a könyvtárőrök általában lenni szoktak.” A nádor meleg hangon válaszolt. Nemzetünk történetének megvilágításához még sok antik forrást kell át tanulmányozni; szilárdan reméli, hogy *Horvát* szorgalma és ismeretei még kiváló eredményeket hoznak a magyar történetírásnak, s ennek érdekében dolgozzék épp oly buzgón, mint eddig.¹²⁴

Néhány évig a dolgok zavartalanul folytak. *Horvát* túlerheltségének kérdése 1835-ben vetődött fel ismét, amikor ismeretlen eredetű feljelentés érkezett a nádorhoz, mely szerint kutatók egyes, a katalógusba felvett könyveket és kéziratokat *Horvát* távollétében hiába kerestek, amiből arra lehet következtetni, hogy a könyvtárban a rendet nem tartják fenn megfelelő módon. A nádor felhívta *Horvátot*, figyelmeztesse a szolgát a legnagyobb gondosságra, s maga is szigorúan őrködjék a rend felett.¹²⁵ *Horvát* ismét terjedelmes felterjesztésben válaszolt: a szolga jelleméről és rendszeretéről meg van győződve; az ugyan előfordult, hogy az ő távollétében a szolga nem tudta kikeresni a pontatlan adatok megadásával kért munkát, az azonban, hogy katalogizált könyvek elvesztek volna, soha. *Horvát* sérelmezi, hogy a jelentéstevő nem őt figyelmeztette először a vélt hiányokra; ha valóban az intézmény iránti szeretet vezette volna, ezt kellett volna tennie. A feljelentő valójában őt magát akarta támadni. A nádor levelének vétele után két helyiség anyagát újra leltározták, s mindent sértetlenül találtak. *Horvát* egyébként elismerte, hogy sokoldalú kötelességeinek nem tud kielégítő módon megfelelni, hiszen erről már panaszkodott is a nádornak, aki azzal nyugtatta meg, tegyen annyit, amennyit ereje s ideje enged. Ő ezzel az engedelemmel nem élt vissza, hiszen az akadémikusságot s a fel-

kínált cenzori állást is visszautasította. Lelkiismerete mégsem volt nyugodt, érezte, hogy távol áll könyvtárosi feladatának nem magasabbrendű, de technikai részleteitől. Múlt év óta azon fáradozik, hogy az egyetemi helyettesítések alól felmentést szerezzen, az egyetem elnöke azonban nem hajlandó őt elbocsátani. Kéri a nádort, hasson oda, hogy terhein könnyítsenek; már 51 éves, lelki frissessége, munkabírása kezdik elhagyni, a sok éjjelnappali üléstől nehezen tud a lábára állni, segítség nélkül felöltözni sem képes. Szeretné saját, 7 szobát megtöltő könyvtárát is rendezni, gyermekeit nevelni. Ha a nádor nem segít rajta, kénytelen lesz a könyvtárosságról lemondani. A nádor ismét jóindulatúan válaszolt. A könyvtárát illetően *Horvát* jelentése teljesen megnyugtatta, a katedrákról való lemondást pedig indokoltnak tartja.¹²⁶ Néhány hónap múlva azonban a nádor mégis rábeszélte *Horvátot* a katedrák megtartására,¹²⁷ s *Horvát* — akit a visszavonulásra túlterheltségen kívül az a sérelem ösztönzött, hogy sok évi helyettesítést a kormány nem akarta kinevezéssel véglegesíteni — végül is mindkét tanszéken megmaradt. Két év múlva azután kinevezték a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává.

Ezek a nehézségek s megoldásuk módja felhívja a figyelmet egy a könyvtári munkát befolyásoló, eddig csak röviden érintett tényezőre: a nádor és *Horvát* közötti kapcsolatra. A nádor, mint az intézmény felettes hatósága messzemenő gonddal és a legkisebb részletekre is kiterjedő érvénynyel irányította a Múzeum, s ezen belül a könyvtár munkáját. *Horvát* nagyrabecsülte az őszinte és tevékeny jóindulatot, mellyel a nádor a nemzeti intézmény gyarapodását előmozdította; de nem hiányzott a bizalom és nagyrabecsülés a nádorból sem *Horvát* iránt. Együttműködésük első két évtizede — amint a sűrűn váltott aktákból látszik — zavartalan volt. A nádor jóváhagyta *Horvát* javaslatait és kívánságait, elismeréssel írt tudományos és hivatali működéséről¹²⁸ készséggel elnézte — mint láttuk — kisebb mulasztásait. *Horvát* is bizalommal fordult a nádorhoz, nemcsak az intézmény, hanem saját problémáiban is; megküldte neki a *Rajzolatok*-at, s hozzá intézett ajánlással látta el egyik-másik kiadványát.¹²⁹

A nádor és *Horvát* kapcsolata bizonyos fokig megromlott *Horvát* igazgatósága idején. Úgy látszik, hogy a Ludovika-épületbe történő költözés körüli zavarok, *Horvát* késedelmessége rossz benyomást keltettek a nádorban, — hogy igazságosan-e, azt nehéz volna megállapítani.¹³⁰ Mindenesetre ettől az időponttól kezdve a nádor olykor kifogásolt egyes tételket *Horvát* elszámolásaiban;¹³¹ más alkalommal a *Horvát* által egy bécsi árverési jegyzékből megvételre javasolt könyveket nem szereztette meg láttatlanban, mint addig, hanem a helyszínen felülvizsgáltatta *Horvát* javaslatát.¹³² 1841-ben pedig pályázatot hirdetett az igazgatói állás betöltésére,¹³³ s 1843-ban ki is nevezte *Horvát* fölé a tudományosan eddig teljesen érdemtelen *Kubinyi* Ágostont.¹³⁴ *Horvát*, aki 1837 óta helyettesként látta el ezt a hivatalt, nem tartott ugyan igényt a magasabb pozíciót és fizetést jelentő igazgatóságra,¹³⁵ mégis sérelmesnek érezhette, hogy egyszerre ismét alárendelt helyzetbe került.¹³⁶ Különben *Horvát* ekkor már beteg, megrokkant ember volt; ő, aki a Múzeumnál töltött 29 év alatt magánügyben sohasem volt öt napnál hosszabb ideig távol Pesttől,¹³⁷ 1844-ben és 1845-ben kivette hatheti szabadságát, hogy egészségét helyreállíthassa. Későn kezdett azon-

ban el önmagáról gondoskodni; a túlhajszolt szervezet — 1845-ben, mikor a mozgás már nehezebbre esett, kocsin vitette magát egyetemi előadásaira, csakhogy megtarthassa őket¹³⁸ — felmondta a szolgálatot s 1846 júniusában *Kubinyi* jelentése szerint vízkórság következtében meghalt. A nádor, aki a kisebb ellentétek ellenére is, úgy látszik, mindvégig nagyra becsülte *Horvátot*, meleg szavakkal emlékezett meg érdemeiről: benne nemcsak a könyvtár vesztette le ügyes és tapasztalt vezetőjét, hanem a haza is egy tudóst, „kinek a szépirodalom körében és a régiségek búvárkodásában halomra gyűjtött érdemei” vannak. Bár a végzet oly későre tűzte volna ki halála időpontját — írta a nádor — „míg fáradhatatlan munkássággal öszveszedett tudományos adatainak rendszeres egybefűzését bevégezhetette és a világ birtokába bocsájthatta volna”.¹³⁹ *Horvát* halála első évfordulóján a könyvtár olvasótermében emlékünnepelet tartottak, melyen az új őr, *Mátray* Gábor méltatta elődjét. Az ünnepély tartásakor már *József* nádor sem volt az élők sorában. A nádor utolsó tevékenységei közé tartozott a *Horvát* könyvtár megvételére indított országos megmozdulás irányítása,¹⁴⁰ a már 1846-ban a Múzeum épületében elhelyezett nagyértékű gyűjtemény azonban csak 1852-ben került a Széchényi Könyvtár tulajdonába.

8

A reformkori Széchényi Könyvtár dolgozóinak — elsősorban *Horvát* Istvánnak — tevékenységén végigtekintve most már az adatok birtokában ismét fel kell vetnünk a kérdést: hogyan látták el a könyvtárosok feladataikat, s mennyiben vitték közelebb az intézményt célkitűzései megvalósításához?

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a Széchényi Könyvtárban folyó reformkori munka három jól elkülönülő szakaszra tagolódik. Az első szakaszt — 1827-ig — a leltározás végzése jellemzi; a másodikat — 1838-ig — már csak az aktuális, azonnal megoldandó feladatok elvégzése; a harmadik szakaszban pedig a könyvtári rendező, feldolgozó munka feltételei is megszűntek. A könyvtári munka újraindulását csak az új épület elkészülte tette lehetővé.

A reformkori könyvtári munka első, egyben legjelentősebb állomása a szerzeményezés volt. A szerzeményező munka középpontjába *Horvát* helyesen állította a még hiányzó régi hungarica-anyag megszerzésének feladatát. Ezen a területen az adott lehetőségek maximális kihasználásával dolgozott, s munkájának — különösen tevékenysége második és harmadik szakaszában — legnagyobb részét alkotta a nagyobb gyűjtemények átvételének, az egyes vételek szakszerű felülbírlásának munkája. Távolság mutató tervét — a hiányzó hungarica-anyag tervszerű nyilvántartásba vételét — sajnos nem tudta megvalósítani.

Ami szerzeményezési politikájának másik felét illeti: a magyar tudomány műveléséhez szükséges külföldi könyvanyag megszerzése, ebből esetleg külön országos könyvtár felállítása — nemcsak mint gondolat volt jelentős, mely megvalósításában a polgári tudományosság beáramlásának nyithatott volna utat, hanem reális igény kifejezője is volt, minthogy a

nagyobbára egyházi eredetű, régi könyvanyaggal rendelkező, és *Fejér* György igazgatósága alatt csak lassan gyarapodó Egyetemi Könyvtár e korszakban nem lehetett a polgári tudományosság hordozója. Külföldi könyvanyag rendszeres gyűjtése az adott anyagi viszonyok mellett nem volt megvalósítható; *Horvát* maradandó érdeme azonban, hogy a magyar tudományosság szempontjait szem előtt tartó, hatalmas magánkönyvtárában összegyűjtötte — végső fokon a Széchényi Könyvtár számára — a külföld nyelvészeti, történeti, könyvészeti vonatkozású tudományos irodalmának sokezer régi és modern termékét.

A könyvanyag rendezése, nyilvántartása, használhatóvá tétele területén a könyvtári munka nem volt képes az elvileg kitűzött célok megvalósítására. *Horvát* és *Kovachich* József Miklós 1820. évi terve már tartalmazza a betűrendes, a jelzettel ellátott könyvek megtalálására szolgáló cédulakatalógus modern javaslatát, amellet azonban ragaszkodik — mint *Horvát* későbbi megnyilatkozásai is — a könyvek szisztematikus felállításának ekkor már a fejlődést gátló, bár a XIX. század első felében kevés kivétellel általában még elfogadott elvéhez. Nyilvánvalóan a hatalmas munkát igénylő, az egész könyvanyagot állandóan mozgásban tartó, s a régi szűk épületben valószínűleg amúgy is megoldhatatlan szisztematikus elrendezés előre látott nehézségei okozták, hogy *Horvát* hozzá sem fogott a régi állomány és a gyarapodás összeolvasztásához, hanem a könyvanyag egy részének — úgy látszik, az 1820-ig beérkezett állománynak — többévi intenzív munkát igénylő leltározása után megelégedett a leltározott anyag katalógusának elkészíttetésével s használatra bocsátásával. A feldolgozó munka 1827-ben lezárult; csak korszakunk végén indulhatnak meg a költözések során teljesen rendezetlenné vált anyag használhatóvá tételére irányuló munkálatok.

Az olvasó- és látogatóközönség kiszolgálására irányuló munka korszakunkban — bár éppen erre a területre vonatkozólag rendelkezünk a legkevesebb adattal — az adott határok között kielégítőnek látszik. A néhány esetben előforduló tudományos felvilágosító munka érdekesen utal arra a kísérletre, hogy a könyvtár anyagát, a könyvtáros tudását állami célok érdekében is felhasználják; *Horvát* bibliográfiai tevékenysége viszont — életrajzi adatgyűjtésének óriási gyakorlati tudományos jelentőségén túl — a rendszeressé váló tudományos kutatás új eszközökkel történő kiszolgálásának előhírnöke.

A könyvanyag őrzésének technikai körülményei korszakunkban az elképzelhető legrosszabbak voltak. A szűk, nedves, roskadozó könyvtár-épület nemcsak méltó, de alkalmas hely sem volt a nemzet kincseinek őrzésére, s a több tízezer könyv kétszeri költöztetése, a *Jankovich*-gyűjtemény egyes részeinek az árvíz után a város különféle pontjain történő elhelyezése az anyag épségét és biztonságát a legnagyobb mértékben veszélyeztette. A gyűjtemény őrzőinek gondosságát, anyagszeretetét dicséri, hogy — amennyire megállapíthatjuk — a könyvanyag nagyjából sértetlenül vészelt át nemcsak az árvíz, hanem valamennyi fenyegető veszedelmet. Néhány könyv megpenészesedését a körülmények elengedhetetlen következményének kell tartanunk, s úgy látszik, a fűzött anyag köttetésének kétségkívüli elhanyagolása sem járt komolyabb következményekkel.

Ami a könyvek őrzésének jövődjé szempontjait illeti: *Horvát* nemcsak

az új épület tervében igyekezett könyvtárosi szempontokat érvényesíteni, hanem a legmodernebb szakirodalom alapján elkészítette a könyvtár berendezésének vázlatos tervét is. Vonatkozó javaslatai természetesen nem számolhattak a könyvvállomány rohamos, évtizedről évtizedre fokozódó méretű megduzzadásával, s nem róhatjuk fel hibájául, hogy a jövő nemzeti könyvtárát nem vasállványokon, hanem aranyozott oszlopokkal díszített empire könyvszekrényekben látta maga előtt. A megvalósulás — anyagi okokból — szegényes és lassú volt.

A könyvtári gépezet adminisztratív alkatelemei gyakran késedelmesen működtek, de az ügyintézés általában rendszeres, gondos s — mint láttuk — a jövő szempontjait szem előtt tartó volt. S ha hiába volt is a könyvtári szabályzat elkészítésének halogatása, *Horvát* — mint számos felterjesztéséből látszik — nemcsak tisztában volt a könyvtárossághoz szükséges előfeltételekkel és a könyvtáros kötelességeivel, hanem alkalmazta is magas követelményeit a könyvtári állásra jelentkezőkkel szemben.¹⁴¹ Részen ennek következménye volt, hogy munkáját hosszú időn át egyedül kényszerült végezni —, de ennek volt köszönhető, hogy a könyvtár mentes maradt rosszul képzett, hozzá nem értő, a könyvtárban csak megélhetési eszközt látó tisztviselőktől, akiknek káros tevékenységére *Miller* idejében már akadt példa.

Fejtegetéseinket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a reformkori Széchényi Könyvtár feladatát csak részben tudta megoldani. Az adott körülmények kihasználásával végzett, a nemzeti célt szem előtt tartó szerzeményező munkával s a könyvanyag egy részének használhatóvá tételével szemben áll a gyarapodás feldolgozatlansága, 1838-tól kezdve a könyvtár használhatatlanná válása. Kétségtelen, hogy a nemzeti könyvtár pusztta meglétével is hozzájárult a nemzeti öntudat fejlődéséhez, de a nemzeti tudomány alapjainak megteremtéséhez még nem nyújtott elég segítséget. A hiányosságok okai elsősorban anyagi és technikai természetűek: a pénz- s ebből kifolyólag a személyzethiány, raktározási nehézségek, utóbb a minden rendet megsemmisítő költözködés; ugyanakkor bizonyos az is, hogy *Horvátot* már a költözést megelőző évtizedben elvonta könyvtári munkájától az egyetem két katedrájának ellátása, s széleskörű forráskutatáson alapuló tudományos munkája. Ennek megállapításakor azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy *Horvát* könyvtári vonatkozású megbízatás folytán megkezdett őstörténeti kutatásait éppúgy könyvtári munkának érezte és tekintette, mint a múzeumőr a múzeumi tárgyak tudományos feldolgozását; valamint arról sem, hogy *Horvát* — ha fő kutatási eredményei általában nem fogadhatók is el — műveivel nagy mértékben hozzájárult a nemzeti tudományosság életrekeléséhez és fejlesztéséhez, ami végső soron a reformkori Széchényi Könyvtárnak is legfőbb célja és értelme volt.

1. *Miller* 1820-ig kifejtett tevékenységét részletesen ismerteti: *Kollányi* Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára*. I. Bp. 1905. Az 1820 után történetekre: *V. Windisch Éva: Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár*. Megjelenik a Magyar Könyvszemlében.
2. A Széchényi Könyvtár reformkori könyvtárosaival általában (anyag helyzetük, szerepük a kor társadalmában s a könyvtárosi pálya kialakításában, nemzeti és tudományos célkitűzéseik) *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban* c. tanulmányban foglalkoztam. (Megjelenik a Tanulmányok Budapest múltjából c. sorozatban.) A reform önálló tárgyalását indokolja egyfelől az, hogy ezeket az évtizedeket *Horvát István* működése könyvtári szempontból is külön szakasszá teszi; másfelől, hogy *Kollányinak* a könyvtár történetére vonatkozó minden adatot kronologikusan ismertető műve az 1820. évvel, *Széchényi* Ferenc halálával zárul.
3. A könyvtári munka XVIII. századi, XIX. sz. elejei nagy átalakulására: *Georg Leyh: Aus der älteren Bibliothekspraxis*. (Aus vierzig Jahren Bibliotheksarbeit. Wiesbaden 1954.) 56—71. l., és u. ő: *Friedrich Adolf Ebert zum 100 jährigen Todestag*. (Uo.) 129—135. l.
4. *Horvát* könyvtárjegyzéke: OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1200.
5. Bővebben: *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban* c. tanulmányban. (L. 2. jegyzet.)
6. *Kollányi, i. m.* 406—409., 419—420. l.
7. Pl.: Országos Levéltár, Archivum Regnicolare. József nádor levéltára, Acta Musei Nationalis (a továbbiakban: AMN.) 1828. 1421., 1845. 201/268.
8. Országos Levéltár, Archivum Regnicolare. Rationes Fundi Musei Nationalis. 1820—1827.
9. *Horvát István Széchényi* Lajoshoz. Orsz. Levéltár, *Széchényi*-család levéltára. Tom. 1. Nro 13. II. csomag, 132. sz. 1844. dec. 29.
10. Az elszámolások és a könyvjegyzékek az OSZK irattárában (a továbbiakban: It.) találhatóak.
11. Planum technicae coordinationis Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici. OSZK. It. 1841.
12. AMN. 1839. 676, 823, 1023.
13. AMN. 1840. 1599, 1632, 1843.
14. AMN. 1843. 574, 898.
15. *Horvát* figyelmezteti *Kubinyit*, hogy a *Krónika* árverésre kerülő példánya „olgy nagy kints és ritkaság, mellyet eléggé betsülni, magasztalni és talán megfizetni is nehezen lehet. Reményilem ezt külföldre megvételni... a Fenséges Nádor, ki már annyi hazai kintset megmentett, nem engedi.” (It. 1845. jan. 28.) A nádor megvizsgáltatja a példányt a bécsi császári könyvtár tisztviselőivel s más szakértőkkel: *Géva*y, *Jancsó*, *Chmell*, *Jászay*, *Gaal*, *Szalay* egyaránt magasztalják a mű szépségét, amit végül 400 frt-ért sikerül megszerezni. A könyvtáron kívül néhányan érdeklődnek a *Krónika* iránt: egy magyar gróf, de ez nem fizetne készpénzzel; egy ismeretlen fiatalember, s egy orosz gyűjtő, aki azonban hibátlan példányt keres, és a szóbanforgó példányból két levél hiányzik. A nádor közli, hogy a *Krónikát* saját költségén vette meg, „örömökre szolgálván eme nevezetes ritkasággal a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárát gazdagítani”. (AMN. 1845. 202, 366.)
- 15/a AMN. 1825. 8, 146, 264, 375, 414. A maradék eladására: AMN. 1825. 555., 1836. 1487., 1837. 534.
16. Orsz. Levéltár, Archivum Regnicolare. Lad. XX. No. 16. Fasc. D.
17. It. 1825. febr. 12.
18. A *Jankovich*-gyűjtemény megszerzésére vonatkozó nagyszámú iratból a jelentősebbek: AMN. 1832. 1480, 1678., 1835. 825—826., 1836. 825, 896., 1837. 780, 1008, 1132., 1838. 1055., 1839. 1868, 2023.
19. AMN. 1841. 2423.
20. AMN. 1844. 296.
21. *Kollányi, i. m.* 299—305. l.

22. *Kollányi, i. m.* 406—408, 415—419. l.
23. AMN. 1821. 923., 1822. 95. *Horvát* javaslata: It. 1821.
24. AMN. 1824. 1216.
25. AMN. 1835. 777, 1042.
26. Orsz. Levéltár, Archivum Regnicolare. Lad. XX. No. 16. Fasc. D. No. 3.
27. AMN. 1828. 196., 1827. 942.
28. Ld. az 1824—1847. évek AMN. és It. anyagát.
29. Orsz. Levéltár, Archivum Regnicolare. Lad. XX. No. 17. Fasc. C. No. 42.
30. AMN. 1843. 876.
31. AMN. 1838. 2845, 2898.
32. AMN. 1842. 18., 143.
33. AMN. 1842. 1804, 1879. „Monumenta talia pro Museo Nationali Hungarico omnino exoptanda sunt” — írja az utóbbiról *Horvát*.
34. AMN. 1842. 122, 374, 416. és It. 1842.
35. AMN. 1844. 1219. és It. 1844.
36. AMN. 1843. 1475, 1848., 1844. 542, 1326., 1845. 2282. A vonatkozó levelezés részben közölve: *József* nádor törekvései a wolfenbütteli *Corvin-codex*ek visszaszerzésére. Néhai *Mátray* Gábor kéziratából. Magyar Könyvszemle, 1883. 75—83. l. — A kérdéses Vergilius-kódex (ma Cod. lat. medii aevi 7. jelzeten) Bartoniek Emma meghatározása szerint a 10. század végéről, 11. század elejéről származik; elszórt széljegyzetei a 12—13., ill. a 15. századból.
37. *Kollányi, i. m.* 443—444. l.
38. OSZK, It. 1820. Részletesen ismerteti *Kollányi, i. m.* 444—451. l. A tervezet olyan apró részletekre is kitér, mint a betűrendezésnél, másolásnál végzendő mozdulatok, s hangsúlyozza a gyakorlat fontosságát: „Universim in magnis laboribus semper manipulatio mechanica, sicut in fabricis observari debet, ut et ordo sit, et temporis compendium fiat.”
39. AMN. 1821. 491, 925.
40. It. 1821. jún. 10.
41. AMN. 1822. 449. *Horvát* és *Schedius* jelentése, 1822. febr.—márc. és: Nádori titkos levéltár, Epistolae officiosae, 1821. VII. Privitzer Aloysius jelentése a nádorhoz.
42. AMN. 1822. 26.
43. AMN. 1822. 449.
44. Okairól bővebben ld. *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban* c. cikkben. (L. 2. jegyzet.)
45. Úgy látszik, már 1822-ben (AMN. 1822. 1201.); bár *Horvát* 1825-ben úgy emlékszik, hogy 1822 végéig dolgozott egyedül. (Uo. 1825. 678.)
46. AMN. 1822. 1201.
47. AMN. 1825. 678.
48. AMN. 1826. 355.
49. AMN. 1827. 511.
50. AMN. 1827. 534.
51. *Horvát* egy későbbi jelentésében mondja meg, hogy csak a bekötött könyvekről készült katalógus. (AMN. 1827. 249.)
52. AMN. 1825. 678. és Orsz. Levéltár, Archivum Regnicolare, Lad. XX. No. 16. Fasc. D. No. 3. „Officiosa relatio de statu Musei Nationalis Hungarici.”
53. Egyedül a *Jankovich*-könyvtár egyes részeit csoportosítja szakok szerint *Mátray* Gábor. (AMN. 1841. 2423.)
54. It. 1841. Planum technicae coordinationis Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici.
55. AMN. 1845. 2287.
56. It. 1847. *Mátray* levele Ludovicus *Cimioti*-hoz, 1847. febr. 17. és *Kubinyi*hoz, febr. 25.
57. AMN. 1847. 217.
58. *Kollányi, i. m.* 217, 369, 436—437. l.
59. AMN. 1845. 2287.

60. AMN. 1822. 449.
61. It. 1840. febr. 12.
62. It. 1839.
63. It. 1841. febr. 26., márc. 4.
64. *Kollányi, i. m.* 218, 368, 437—438. l.
65. AMN. 1827. 317, 511., It. 1827. ápr. 24.
66. AMN. 1828. 802. és It. 1828. febr. 28.
67. It. 1830. dec. 30. Cziráky Antal feljegyzése.
68. Pl. OSZK, Kézirattár. Levelestár. *Svaiger* Antal 1827. jan. 31-én *Horváth*hoz intézett levelében megígéri, hogy ügyelni fog, hogy a könyvek senkinek a kezébe ne kerüljenek.
69. Orsz. Levéltár, Archivum Regnicolare. Lad. XX. No. 18. Fasc. F. No. 3.
70. AMN. 1843. 509., 1845. 861.
71. AMN. 1841. 1426.
72. It. 1845. ápr. 6. *Kubinyi* levele *Horváth*hoz.
73. It. 1832. nov. 6.
74. It. 1834. márc. 11. és 1836. máj. 1.
75. AMN. 1843. 1048, 1667.
76. Bővebben: *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban* c. cikkben. (L. 2. jegyzet.)
77. OSZK, Kézirattár. Quart. Hung. 491.
78. Uo. Quart. Lat. 1331.
79. Uo. Quart. Lat. 1306.
80. Uo. Quart. Lat. 1308. 5 kötet, Quart. Lat. 1307. 11 kötet.
81. Uo. Quart. Lat. 1313. 97, eredetileg 248 kötetben.
82. AMN. 1822. 1193., 1823. 385, 1182., 1824. 981., 1827. 358, 474, 972., 1829. 411, 1709.
83. AMN. 1846. 1610.
84. A kiadást a nádor szorgalmazza, de a megjelent mű úgyszólván egészében eladhatatlan nak bizonyul. Ld.: AMN. 1823. 237, 1824. 1039., 1829. 1036., 1831. 2640., 1834. 1189
85. AMN. 1824. 1034., 1825. 310., 1826. 355.
86. AMN. 1821. 312. Ugyanerre: 1824. 238., It. 1843. máj. 25.
87. Erről részletesen ír: *Kollányi* Ferenc: *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum*. Bp. 1910. 27, 54—55, 92—93, 96. További adatok: AMN. és *Horvát* levelezésében.
88. AMN. 1829. 1825. és It. 1829. jún. 27., 1830. márc. 1.
89. *Kriebel* 1820-ig terjedő ténykedéseire: *Kollányi, i. m.* 341—342, 349, 354, 358, 361—362, 423, 426. l. *Kazinczy*val való kapcsolatára: AMN. 1831. 3093. 1820 utáni kutatásairól, s a kész műnek most már a Múzeum költségén óhajtott megjelentetéséről: AMN. 1831. 3093., 1834. 18., 1835. 12, 325, 467., 1836. 725., 1837. 158. Munkájának egy második példányát egy lemergi könyvkereskedő kínálja megvételre a Széchényi Könyvtárnak 1845-ben, *Kriebel* halála után. *Horvát* véleménye szerint, mivel a mű már megvan a könyvtárban, ha autográf is, legfeljebb 200 forintért vehető meg. „Egyéberánt *Kriebel* munkája belső értékére nézve — minthogy a leghitelesebb történeti kútfőket részént nem használta, részént nem is esmérte — semmi különöset vagy fontosat nem foglal magában.” (It. 1846. febr. 25.)
90. AMN. 1827. 249. A felterjesztés további részleteinek ismertetésére még visszatérünk
91. AMN. 1837. 935.
92. AMN. 1845. 2287.
93. *Kollányi, i. m.* 219. l.
94. *Kollányi, i. m.* 438. l.
95. AMN. 1845. 2287.
96. AMN. 1843. 1967. és 1847. 1421.
97. AMN. 1824. 523, 684., 1827. 647., 1837. 780.
98. Az árvízről *Horvát* jelentése AMN. 1838. 287. Részletesen ismertetve: V. *Windisch* Éva. *Könyvtári árvízvédelem a reformkorban*. A Könyvtáros, 1956. okt.

99. AMN. 1838. 1232, 1312, 2133, 2135, 2149, 2358, 2359, 2382, 2483, 2616, 2857, 2706, 2748, 3056.
100. AMN. 1839. 2023., 1840. 1268.
101. *Horvát Schlözert* idézi: „Unabsichtlich häuft sich so in 32 Jahren ein Vorrat von Kenntnissen, wenn der Sammler nicht träg ist, und nur 60 Schritte von der Göttingischen Bibliothek wohnt.” (Nestor, I. T. XVII.) és hozzáfűzi: „Si distantia passuum 60 a Bibliotheca Göttingana tantum divitiarum viro laboris amanti et patienti adtulit: quid inhabitatio ipsa aedium bibliothecae polliceatur? quivis, etiam me tacente, perspiciet.” (AMN. 1837. 666.)
102. AMN. 1837. 666.
103. AMN. 1840. 1553. A nádor felveti azt is, hogy az örök közül valakit esetleg Bécsbe vagy Németország közel fekvő székvárosaiba küldjenek az ottani múzeumok és könyvtárak berendezésének tanulmányozására.
104. OSZK, It. 1841. máj. 6. Planum technicae coordinationis... Hasonló tervet a többi gyűjtemény őrei is készítették. A külföldi tanulmányút tervét *Horvát* melegen üdvözlí, javasolja Londont is a meglátogatandó helyek közé felvenni. A kiküldetésre *Horvát* szerint a kinevezendő főigazgatót kellene kiválasztani, aki útja során a gyűjtemények gyarapítását is előmozdíthatná. (AMN. 1843. 2416.)
105. AMN. 1844. 2.
106. AMN. 1844. 688, 934., 1845. 127, 414, 729, 2270., 1846. 174, 259, 1854, 2374. A nagyterem bebútorozása mintegy 1900 forintba került.
107. AMN. 1846. 1695, 2336, 2413.
108. AMN. 1823. 1171.
109. AMN. 1824. 98., 1826. 450., 1827. 972.
110. AMN. 1841. 2423.
111. Pl. *Horvát* elszámolása igazgatóhelyettes korából: AMN. 1840. 997.
112. Pl.: AMN. 1828. 1421., 1831. 458, 542., 1845. 201, 268.
113. AMN. 1823. 1080.
114. AMN. 1824. 1035.
115. AMN. 1824. 1103., 1827. 972., 1828. 317.
116. AMN. 1843. 855. Ugyanekkor engedélyt kért és kapott a jegyzőkönyvek magyar nyelvű vezetésére. A *Kubinyi* által vezetett ülések jegyzőkönyvei egyébként az igazgatósági irattárban voltak elhelyezve, s ez az Országos Levéltárban 1945-ben elpusztult.
117. *Kollányi, i. m.* 211—229, 368—369, 436—438. l.
118. AMN. 1826. 198.
119. AMN. 1827. 618.
120. AMN. 1845. 2287.
121. *Kollányi, i. m.* 213. l.
122. *Kollányi, i. m.* 415. l.
123. AMN. 1845. 2287.
124. AMN. 1827. 249
125. AMN. 1835. 186.
126. AMN. 1835. 396.
127. AMN. 1835. 1026.
128. Pl.: AMN. 1826. 198. vagy It. 1834. márc. 11.
129. It. 1825. dec. 28., AMN. 1833. 1563., 1834. 178.
130. AMN. 1838. 2358, 2359, 3056.
131. AMN. 1840. 997.
132. AMN. 1840. 1599, 1843.
133. AMN. 1841. 1320, 1385.
134. OSZK. It. 1843.
135. 1827. ápr. 1. írja *Horvát*, hogy tudományos beállítottsága folytán nem tartja magát alkalmasnak az igazgatásra. (AMN. 1827. 249.)

136. *Kubinyi* 1844-ben *Horvát* véleményét kéri bizonyos kéziratok megvétele ügyében. *Horvát* válaszában megjegyzi: minthogy a nádor nem rendelte el, hogy őt is hallgassák meg, „egyedül f. h. 24-dikén 27. sz. a. költ úri kivánságának következtében” válaszol. (It. 1844. márc. 17.) 1845-ben pedig, az új épületbe való beköltözés idején a nádor egyenesen elutasítja *Horvát Kubinyi* által pártolólág felterjesztett kérését, hogy a beköltözést elhalasztthassa, és az eddig részére kijelölt 7 szoba mellé még hármat kaphasson, minthogy könyvtára 8 szobát foglal el. A nádor kijelenti, hogy a lakások az illető tisztviselők, s a nem „ezek netaláni gyűjteményeinek befogadására vannak szánva”. A múlt tapasztalatai alapján egyébként sem tanácsos megengedni, hogy a Múzeum őrei gyűjteményeiket ennek épületében tartsák. (AMN. 1845. 728.)
137. *Horvát* levele *Kubinyi*hez. It. 1844. júl. 28.
138. AMN. 1845. 1369.
139. AMN. 1846. 1426.
140. AMN. 1846. 4, 968, 1000., It 1846. máj. 4., okt. 2.
141. Erről bővebben: *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban* c. tanulmányban. (L. 2. jegyzet.)

Le travail de la Bibliothèque Nationale Széchényi à l'ère des réformes

V. WINDISCH ÉVA

A l'ère des réformes (1825—1848), la tâche de la Bibliothèque Nationale Széchényi était de créer les conditions nécessaires au développement de la science nationale, c'est-à-dire de créer une collection «hungarica» des plus complètes et de la mettre à la disposition de la recherche.

Pour cause de difficultés pécuniaires en premier lieu, la Bibliothèque Nationale Széchényi n'eut alors qu'un seul bibliothécaire: István Horvát, professeur d'université, qui déployait une activité importante, quoique de valeur inégale, dans le domaine de la linguistique et des sciences historiques. La bibliothèque ne fut alors qu'une partie du Musée National renfermant les collections d'antiquités et de sciences naturelles; elle releva directement du palatin Joseph qui, en sa qualité d'autorité supérieure du Musée, gérait — ayant l'oeil à tout — les affaires de la bibliothèque.

Ce fut l'acquisition qui, conformément aux besoins et au caractère de la jeune institution, prit la majeure partie de toute l'activité de Horvát. A la fin de l'époque, le fonds de la bibliothèque, augmenté par dons, achat et dépôt légal, compta près de 100 000 volumes (tandis que vers 1820 on n'a enregistré que 20,000 volumes environ!); la collection de manuscrits s'enrichit de précieux manuscrits du Moyen Age et de ceux de dates plus récentes.

Cependant ce matériel ne fut pas encore catalogué, ni rangé. De 1821 à 1827, ce ne fut que le matériel acquis pendant les 20 premiers ans de la bibliothèque qui, à l'aide de collaborateurs occasionnels, put être inventorié et catalogué par Horvát. De plus, en 1838, le fonds a dû être transporté du bâtiment provisoire du Musée détérioré par l'inondation du Danube dans d'autres locaux également provisoires; jusqu'à l'achèvement du nouvel édifice (1846), et le catalogage, et l'enregistrement ont été rendus quasi impossibles par les conditions difficiles.

L'activité déployée pour servir les lecteurs et les savants fut — malgré les conditions modestes — très variée; hors du service des lecteurs, le bibliothécaire présenta la collection

à des visiteurs indigènes et étrangers, fournit des renseignements scientifiques, établit des bibliographies, et rédigea l'encyclopédie des biographies d'écrivains et savants hongrois. Encore Horvát considéra-t-il son travail scientifique embrassant d'importantes études de sources historiques comme travail de bibliothèque.

La conservation et la sûreté du fonds ont été réglementées par les ordres de service du Musée. Après l'achèvement du nouveau bâtiment du Musée, la collection reçut un placement convenable à tous points de vue. Pour ce qui concerne l'équipement intérieur des locaux et l'arrangement pratique du matériel, les propositions du bibliothécaire ont été prises en considération.

Outre tout cela, Horvát avait encore les fonctions d'administrateur à accomplir, et, de plus, la gestion de l'argent disponible. Ces devoirs multiples et variés, dépassant, somme toute, les forces d'une seule personne, ont été consciencieusement accomplis par lui, en toute connaissance de la chose, bien qu'il eût d'autres occupations scientifiques et culturelles très importantes et non moins nombreuses. C'est par cette accumulation de travail que, parfois, les travaux de bibliothèque ont été relégués au second plan. La situation pécuniaire très modeste et d'autres difficultés techniques l'empêchaient de mettre tout le matériel à la disposition des chercheurs. Néanmoins, Horvát contribua par toute son activité à faire revivre et développer la science nationale: c'était, à tout prendre, la tâche principale de la Bibliothèque Nationale Széchényi à l'ère des réformes.

Adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez 1890—1914

PAPP IVÁNNÉ

A különböző paraszti rétegek olvasóköreinek és a hivatalos apparátussal szervezett ún. népkönyvtáraknak történetéhez járul hozzá e néhány adalék, mégpedig e két jelentős, egymással ellentétes mozgalomnak 1890—1914-ig terjedő történetéhez.

Nem feladatunk itt e kor történetének mégcsak vázlatos bemutatása sem. Csupán megkíséreljük bemutatni az államnak és az agrárproletariátusnak a könyvtárügy területén folyó küzdelmét, e küzdelem főbb pontjait, s hol nyílt, hol lelezett eszközeit.

Bevezetőképpen pusztán felsoroljuk azokat az egyleteket, olvasóköröket és ún. újságszervezeteket, melyek a századforduló földmunkás mozgalmaival egy lendületben alakultak s melyeket a rendőrség — mint belügyminiszteri jóváhagyást kérő szervezeteket — számontartott. 1902-ben alakult a makói általános munkásönképzőkör, az orosházi földmunkás egylet, a bihardiőszegi munkás egylet, a karcagi népolvasó egylet; nem engedélyezte a B. M. a félegyházi munkáskört, felfüggesztette a békési földművelő munkás egylet és a jászberényi Testvériség munkásképző egylet működését.¹ 1903-ban négy egylet nem kapott alakulásra engedélyt s kb. 30 alapszabályt várt jóváhagyásra. Megalakult az abádszalóki általános népolvasó egylet, a békésgyulai olvasónépkör, az érottotmányi általános népkör, a fegyverneki általános munkásképző egylet, a köröstarcsai földművelő munkás egylet, a mezőtúri általános népolvasó egylet, a tiszacsegei olvasó egylet, az orosházi Szabadság egylet, a tiszafüredi általános népkör, a vámospércsi általános népkör.² 1905-ből a balmazújvárosi olvasónépkör, a nádudvari olvasó egylet, a debreceni földmunkások önképzőköre megalakulásáról tudunk.³

A népkönyvtárak

A századforduló körül feltűnően megélénkült a könyvtárügyi tevékenység. Hamarosan nyilvánvalóvá lett ugyanis, hogy a védekező adminisztratív eszközök nem nyújtanak elég biztosítékot a munkás- és szegényparaszt mozgalmak terjedése ellen. Néhány kiadvány címe is mutatja a fordulatot: *A magyarországi iskolákból kitiltott könyvek és térképek jegyzéke. 1868—1895-ig.* Kiad. a V. K. M. Bp. 1896., vagy *A Magyar Szent Korona országainak területéről kitiltott sajtótermékek jegyzéke.* Bp. 1903.; *A postai szállításból kitiltott hírlapok és röpiratok jegyzéke.* Bp. 1902, 1903.

Eleinte a hivatalos utasítások is még mind csak passzív védekezést jelentenek. A munkásmozgalom fellendülésének éveiben azonban az államhatalom nemcsak a közigazgatás és igazságszolgáltatás terén megy át támadásba. Egymás után létesíti a Vallás- és Köznevelési Minisztérium, az Országos Magyar Iskolaegyesület, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, illetve Országos Tanácsa a különböző könyvtárakat: iskolai, iskolaegyesületi, vándor-, múzeum- és könyvtáregyesületi könyvtárakat, főképpen pedig az ún. népkönyvtárakat. Mindezeket részben megelőzi, részben követi a népkönyvtárak szervezésére szóló utasítások és az ajánlható könyvek jegyzékeinek több kiadása. Különösen a nemzetiségi vidékek és az erősen forradalmi hangulatú alföldi falvak részesülnek egymás után állami adományként népkönyvtárban. Az egész Alföldre kiterjedő élénk tevékenység nyomát mutatja az is, hogy pl. Szegeden az Erzsébet Népakadémia is létesít könyvtárat, tudunk ún. egyházi népkönyvtárról is (Kúnmadaras, könyvjegyzéke 1907-ből); Tiszafüreden a Múzeum- és Könyvtáregylet könyveinek jegyzéke már 1897-ben megjelenik, az Országos Iskolaegyesület népkönyvtárainról pedig többek között az alábbi helységek könyvjegyzékai adnak hírt: Budakalászi (1915), Monor (1904), Pilis (1906, 1908), Abony (1907), Mohács (1905—1906), Kúnszentmiklós (1907), Kecskemét (é. n.), Karcag (1906), Tiszaszentimre (1899), Mezőtúr (1903), Rosszerdő (Békés m.) (1907), Szarvas (1903), Debrecen (1898-tól), Hajdúszoboszló (1906), Balmazújváros (1903).

A *Magyar Gazdaszövetség kiadványai* c. sorozatban is előkerülnek a kultúra kérdései. A nagybirtok cselédsztrájkjainak évében, 1906-ban jelenik meg e sorozatban Jules Méline *Le retour à la terre et la surproduction industrielle* c. műve *Vissza a faluba!* címen, fordította Mauks Gyula, bevezette Mailáth József (Bp. 1906. Pátria). Majd 1913-ban, mikor az agrárproletáriatusra a gazdasági válság, a gyenge termés: tehát kevés munkaalkalom s a hatósági üldözés mellett a boszniai háborúk többszörös súlya is nehezedik, a Magyar Gazdaszövetség kiadványai közt lát napvilágot Czettler Jenő *A falu kulturképessége és a falusi kultúra védelme* c. műve (Bp. 1913. Stephaneum ny.).

Ez a nagy tevékenység országszerte könyvtárakat is hozott létre, s e könyvtárakhoz fűződő kiadványok hangja és megállapításai nagy változatos-ságot mutatnak az álobjektívizmustól a valódi célok leplezetlenebb feltárásáig. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa kiadásában megjelenő *Népkönyvtárak és kisebb könyvtárak számára általában ajánlható művek jegyzéke. A magyar népkönyvtárak szervezésének alapelvei* c. mű (Bp. 1908) például így állapítja meg a népkönyvtárak jellegét: ezek „alkalmasak arra, hogy a magasabbfokú iskolai képzést nem nyert egyének kedélyét nemesítsék, bennük a tudás vágyát és a közélet iránti érdeklődést felkeltsék vagy őket kellemesen szórakoztassák.” (I. m. 50. l.) *A Békéscsabai Múzeum Egyesület alapszabályai* (Bcsaba. 1900, Korvin ny.) 2. §-a szerint is „az egyesület célja... (a helytörténeti muzeális feladatokon kívül P. I.) az általános ismereteket terjeszteni, népkönyvtárakat szervezni és hozzáférhetővé tenni”.

Hasonlókat olvashatunk az Országos Magyar Iskola-Egyesület nép-

könyvtárainak szabályzatában is: „az OMIE népkönyvtárait azért létesítette, hogy vidéki községekben lakók... szellemi szükségleteiket állandóan és ingyen (szemben az egyleti könyvtárak évi 1 koronás tagdíjával P. I.) az értelmi és kedélyvilág nemesülésére ható oly irodalmi kincsekkel elégíthessék ki, amelyekkel... a nemzeti közműveltség alapját megszerzezhetik, az idegenajkúak a magyar nyelvet, gondolkodásmódot, érzületet elsajátíthatják és megkedvelhetik...”⁴

Máshelyütt szó van arról is, hogy e célokat milyen eszközökkel óhajtják elérni: „A népkönyvtárak nevelő hatása csak a többi népnevelő eszközökkel kapcsolatban lesz nagy és tartós. Az egyház és iskola munkáján kívül tehát lehetőleg kapcsolatba hozandók a népkönyvtárakkal a népies előadások, társas multságok, magyar dalkörök, népünnepek, kirándulások és más hasonló társadalmi mozgalmak”.⁵ Ugyanitt még egyszerűen nyomatékosan hangsúlyozzák e népkönyvtárak jellegét, mikor megállapítják, hogy a népkönyvtár „az egyházhoz és iskolához hasonló jelentőségű általános népnevelői intézmény, mely különösen az elemi iskolák munkáját fejleszti tovább, de általában megerősíti és kiegészíti az egyház és iskola tevékenységét”.⁶ Ennek érdekében „már a megalakulás előtt biztosították az előjáróságot, a papság és az esetleges uradalom gyámolítását”.⁷ A népkönyvtárak heti ünnepi előadásaira ugyan ajánlják, hogy olvassák fel a *János vitéz*-t, *Robinson* vagy *Gulliver kalandjait*, részleteket *Jókaitól*, de azért „óhajtandó, hogy minden egyes összejövetelnek legyen a felolvasott művön kívül külön vonzóereje például a pap, a bíró vagy más notabilitás megjelenése”.⁸

Hogy az ilyen célra létrehozott s ennyire támogatott népkönyvtár egyesületek mégis más irányba ne fejlődhessenek, a sztereotíp tilalom („szerencsejáték és szeszitalok fogyasztása tilos”) mellett ki is mondják, hogy „felekezeti és pártpolitikai vitatkozások azonban tilosak”, hiszen „az egyesületnek jogában áll... társas multságokat rendezni, s abban az esetben, ha külön helyiség lesz, itt rendszeres összejöveteleket tartani”.⁹ Ám mindezen óvórendszabályok sem biztosítják, hogy valóban a kívánt úton halad-e majd minden népkönyvtár egyesület. Ezért e hatóságilag létesített és támogatott intézmények szervezési alapelvei leszögeznek — részben fenyítő záradékkal, részben a fenntartó MKOT felelősségének elhárítására — hogy „ha a népkönyvtáregyesület a jelen alapszabályokban meghatározott célt, eljárást és hatáskört meg nem tartja, a kormány által figyelmeztethető... felfüggeszthető, sőt a szabályos vizsgálatok eredményéhez képest végleg is felosztható”.¹⁰

A század első évtizedeiben már nemcsak az állami szervek, hanem más rétegek „szövetségei” is kilépnek a porondra. Az élettől eléggé távolesó elképzeléseket eláruló népkönyvtáregyesületek azonban aligha válhattak be a hozzájuk fűzött reményeket. 1908—1909 táján látszat-engedményekre, a földmunkás és szegény-paraszti mozgalmak megnyergelésére és ál-földműves szervezetek létrehozására kerül a sor. A Magyar Gazdaszövetség elképzelése szerint — amint *Meskó Pál A tanítók feladata a földművelők szervezetében* c. cikkében¹¹ olvashatjuk —, „a nép között élő művelt embereknek... a földművelő néppel együtt kell küzdeni azon jogos kívánságok megvalósítása érdekében, melyek a hazafias érzésű földművelőket erkölcsileg és anyagilag erőssé tehetik”. Erre *Meskó* szerint legjobb mód, ha a

Gazdaszövetség a tanító segítségével földbérlő társaságokat szervez. Ez időben a mezőgazdasági munkások mellett az éves cselédek is sztrájkolnak az uradalmak és nagybérletek földjén, így tehát biztosítani lehetne egyúttal a nagybirtokok megművelését is. Másrészt, mondja tovább *Meskó*: „ha mindazok a földek, amelyek most nem házilag, hanem bérlők által kezeltetnek, a földmivelő nép kezére kerülnek, akkor a földéhség megszűnik”. Ez volna a tanítók egyik — gazdasági — feladata. „De még egy fontos ok van, hogy a tanító és lelkész urak álljanak élére a földmivelők megszervezkedésének, ... csak így akadályozhatjuk meg a hazafiatlan és megbízhatatlan elemeknek a földmivelő nép közé való betolakodását s csak így tesszük lehetetlenné, hogy lelkiismeretlen népámítók legyenek vezérei a földmivelő népek s lelkét nemzetközi tévtanokkal megfertőztessék”. Hasonló aggodalmak vezetik a *Protestáns Szemle* 1909. évfolyama Irodalmi szemle rovatának -s -s jelzésű íróját is, s nagyjából hasonló megoldásokat ajánl, mikor *P. Horváth* Zoltán munkáját (A Kálvin-szövetség kiadványai és a Kálvin-szövetség népkönyvtára) ismerteti: „a lelkészek és tanítók szociális feladatai: a nép valláserkölcsei nemesítése és gazdasági nevelése a két legfontosabb teendő”. A Kálvin-szövetség célja „az egészséges egyházi és társadalmi élet emelése, a vallásos és szociális érzés megszilárdítása, a vallás és az anyagi jólét előmozdítása... szociális kurzusain... a legégetőbb társadalmi problémákat tárgyalja Kálvin szellemében”, de feladata még „a népet gazdaságilag erősíteni ... , hogy... kiragadja a vallástalan és hazafiatlan szocializmus karjai közül, hogy a puritán, takarékos, munkás kálvinista szellemet megerősítse a nép körében”. Igen sokat vár a Kálvin-szövetség népkönyvtáratól: „a nép erkölcsi és szociális nemesítése, irányítása, eszméltetése szempontjából van aktualitása és elsőrendű társadalmi fontossága. Ha mi egyszer odajuthatnánk, hogy népünk többségét a Kossorú (M. Prot. Irodalmi Társ. kiadv.) szellemű füzetek olvasására, szeretetére rászoktassuk, akkor ismét a vallásé, az egyházé, a kereszténységé lenne a néplelek s nem hallgatna többé a népbolondító és társadalmi felforgató apostolok ámtításaira. Vajh, mikor jó el ez az idő?!” A *Protestáns Szemle* ugyanez évfolyamában a már idézett *Meskó*-féle cikk pedig így fejezi be mondanivalóját: „legyenek földmivelő népünk vezérei a szociális munkásság s a gazdasági megerősödés terén is a lelkész és tanító urak... így... a nemzetközi népámítókat kikergetik falvainkból, miután ezek bölcsességére és támogatására nincs szükség, ha jogos érdekek megvalósítása és hazafias célok elérése miatt folyik a küzdelem.” Némely külsőleg liberális kultúregyesület is világosabban beszél, mikor ez időszak egyre élestedő harcairól szól: „társadalmi rendünk régi, hatalmas erősségeit, az egyházat és az államot a keserűség gyűlöletéből fakadó kíméletlenséggel és a szocializmus boldogító államrendszerébe vetett fanatikus hittel ostromolja a társadalmi és gazdasági radikalizmus, míg amazok (ti. az államhatalom) hol fölényes lekicsinyléssel, hol reakciós hatalmi erőszakkal, avagy a legjobb esetben hivatalos apparátussal terjesztett ellenkultúrával iparkodnak a szocialisták céltudatos népművelési akcióját ellensúlyozni.”¹² Bár elég tisztán látják az ellentétes erőket („nagy és szörnyű a küzdelem, mely most reánk váraкоzik, véresebb a Nibelungok családjánál, hosszantartóbb a hunok harcánál”¹³) — mégis így nyilatkoznak: „Egyedüli iránytű, mely

A hódmezővásárhelyi VII. kerületi olvasóegylet könyvtárából

az ellentétek zajgó vizein a megnyugvás, a helyesen ítélőképesség révébe vezet s ami válságos pillanatokban az államnak legszilárdabb alapja: a politikai és társadalmi pártok felett álló s már meggyökeresedett népműveltség.”¹⁴

Ha némi kitérést jelent is, meg kell jegyezni, hogy éppen a forradalmi fellendülés esztendejében nem is akadt e közművelődési körnek közönsége még március 15-re sem, talán éppen azért, mert szavatosságot vállaltak „hogy az ünnepély nem fog politikai tüntetéssé fajulni.” Így történt, hogy a kör vezetőségének utólag azt kellett megállapítania: „az akkori időkben nem akadt Kecskeméten 15 ember, aki eljött volna a Katona-körbe március 15-ét ünnepelni”.¹⁵

A hivatalos apparátussal terjesztett népkönyvtárak nagyrészt olvasatlanul porosodtak a községházán vagy az iskolában. A szervezett munkások „úgyiszlóván tiltott dolognak tekintik, hogy ezen kívül (a szakszervezet) keressenek akár tudást, akár szórakozást. Más helyre... már előzetesen bizonyos gyanakvó érzélemmel mennek. Ez a gyanú... a legnagyobb fokot éri el, mihelyt az állam bárminemű intézményével állanak szemben. Pl. az állam hasztalan igyekszik népkönyvtárakkal hozzájuk férközni, szervezett munkás aligha vesz ki onnan könyvet. Nem kell nekik az államtól semmiféle könyv, mert — mint volt alkalmam hallani — félnek, hogy az államhatalom

tudásterjesztése csak céger a politikai propaganda leleplezésére”.¹⁶ Megvolt ez a jogos bizalmatlanság — a szervezett munkásokénál ugyan kevésbé tudatos okokból, inkább régi paraszti gyanakvásból — a földmunkásság és a szegényparasztság könyvre, tudásra vágyó tömegeiben is.

A népkönyvtárak állománya egészében s egyenként sem járult hozzá ahhoz, hogy olvassák is a népkönyvtárakban található könyveket. A célzatos „népnek szánt”, moralizáló olvasmányok, a kor divatos, szórakoztató szépirodalmi termékei s olcsó ismereteket terjesztő művek tették ki leginkább e népkönyvtárak állományát, „oly hasznos könyvek, melyek felvilágosítást nyújtanak a mindennapi élet keretébe tartozó, főképpen a földművelőt és iparost érdeklő kérdésekben”.¹⁷ Veres Péter azt írja: „Községünk könyvtárában, amelyet szintén átböngésztem, csupa ócskaságot, „a jámbor népek való” dilettáns irodalmat és valláserkölcsei gezemecét találhattam. Móricz Zsigmondnak egyetlen könyvét nem találtam meg a községi könyvtárban, Ady Endrének csak hírét hallottam, ... még Mikszáth Kálmántól is ... mindössze a Jó palócokat és a Szent Péter esernyőjét olvashattam el onnan”.¹⁸

A megvizsgált népkönyvtárak állománya — alig árnyalati különbségekkel — a különböző területek között nagyjából a következőképpen oszlott meg: ismeretterjesztő mű általában az állomány egyharmad része, szépirodalmi mű átlag kétharmad része, néha ennél is több. Az ismeretterjesztésre szánt anyagban van hittan, erkölcsstan, bölcsészet stb. is, a szépirodalomban hazai és külföldi, olcsó és „úri” ponyva is.

Legkirívóbb példa a *Katolikus Kör*, Csorna könyvtárnak állománya. Jegyzéke (1911-ből) 1345 műről ad számot, ebből 275 ismeretterjesztő jellegű, e 275-ből hittan, erkölcsstan, bölcsélet 79, a természettudomány, mezőgazdaság, egészségügy stb. körébe vág 48, történelem, földrajz, útirajz és életrajzi művek pedig 148 kötetet tesznek ki. A szépirodalmat képviselő 1070 mű között Arany János egyetlen munkájával sem szerepel. Elenyésző kisebbségben néhány hazai és külföldi klasszikust is találunk: *Jókai*, *Mikszáth*; *Shakespeare* (2 mű), *Tolsztoj* (4 mű), nagy tömegében a divatos, szórakoztató regényirodalom gazdag skálája található meg: *Herczeg* Ferenc, *Rákosi* Viktor, *Bársony* István, *Szomaházy*, *Beniczky*né *Bajza* Lenke, *Szabóné* *Nogáll* Janka, *Verne*, *May* és *Cooper* munkái, *Montepin*, *Ohnet* és *Marlitt*. Még a századvég népszerű 48-as pártjának hangulatát is alig tükrözi e könyvtár; az országszerte érdeklődést keltett könyvekből ebben a könyvtárban kettőt találunk, méghozzá *Bekszics* Gusztáv *A szabadság országa* c. művét és *Kákay Aranyos* (a könyvjegyzék szerint *Kákai* Aranka) *Króniká*-ját. E könyvtár folyóiratai: *Új Idők*, *Élet*, *Katolikus Szemle*.

A *tiszafüredi múzeum és könyvtáregylet* (közkönyvtár) könyveinek jegyzéke 1897-ből 1025 db műről számol be, ez is nagy tömegében szórakoztató irodalmat ad. Természetesen itt is megtalálható sok színvonalas vagy kevésbé színvonalas kalandos regény: *Dumas*, *Verne* éppúgy, mint *Sue*, *Montepin*, *Ohnet*, *Marlitt*, *G. Brühl*, *E. About*, *G. Born*. Ebben a könyvtárban azonban néhány művel mégis szerepel *Shakespeare*, *Thackeray*, *Dante*, *Zola*, *V. Hugo*, *Cervantes*, *Tolsztoj* (a *Háború és béke*-vel), *Renan* —, amint a magyar anyagban is *Petőfi*, *Jókai*, *Mikszáth*, *Madách* és *Katona*, igaz ugyan, hogy *Jósika*, *Herczeg*, sőt *Beniczky*né művei közé keverve. Gazdagon és

sokrétűen adja e könyvtár a kor olvasmányait: *Kossuth Iratai*, *Garibaldi Emlékirata*, *Teleki Sándor Emlékeim* c. műve, *Horváth Mihály: Magyarország történelme*, *Erdélyi János: Pályák és pálmák*, *Xántus János Levelei Amerikából*, *Orbán Balázs: Utazás Keleten*, *Szemere Miklós összegyűjtött munkái* éppúgy meglelhetők, mint *Vargyas E. A szabadságharc története*, *Vas Gereben*, *Tolnai Lajos* művei vagy *Arany László: A délibábok hőse* s az *Adomák a forradalomból* c. mű.

Már csak a később vizsgálandó balmazújvárosi szegényparaszti olvasókörökkel való párhuzam kedvéért is érdemes tanulmányoznunk a *balmazújvárosi népkönyvtár* anyagát. E balmazújvárosi népkönyvtár jegyzékében (MKOT ajándéka. Bp. 1903.) szereplő 648 mű — előbb csak számszerűen — a következőképpen oszlik meg: szépirodalom 357, ismeretterjesztő mű 291. A 357 szépirodalmi műből csak 92 magyar és világirodalmi klasszikus, viszont közöttük néhány falusi olvasók számára túlságosan is nehezen megközelíthető (l. lejjebb). E 357 szépirodalmi mű közül 21 a legsilányabb ponyva (*C. Doyle*, *Marlitt*, *Beniczkyné* stb.). Nagy tömegében megint csak szórakoztató irodalmat ad (*Jósika*, *Szabolcska*, *Radó Antal*, *Kozma Andor*, *Rákosi Viktor*, *Dalmady Győző*, *Gyarmathy Zsigáné*, *Jakab Ödön*, *Vértesi Arnold*), sőt feltűnően sok a mai napig méltán feledésbe merült műkedvelő szerzők munkája is (*Tocsek Helén*, *Lakatos Károly* stb., stb.) Az ifjúsági irodalmat 70 mű képviseli, ebből klasszikus gyermekirodalom 11 (*Defoe*, *Andersen*), magyar és idegen népmesék 5 kötetben; többségében nívótlan alkotások: *Gegus Ida*, *Hentaller Elma*, *Lőcsei Emma*, *Karády L.* meséi, *Vay Adelma* bárónő: *Tündérannyóka elbeszélései*. Az ismeretterjesztő 301 mű közül mezőgazdasági tárgyú összesen 47, ebből állattenyésztéssel (beleértve a méhészetet és baromfitenyésztést is) 8 mű foglalkozik, a növénytermesztéssel (ugyancsak a díszkertekkel foglalkozó műveket is ideértve) mindössze 18. Az irodalomtörténet, történelem anyagát 62 mű adja, ebből 8 az antik kultúrával foglalkozó disszertáció vagy tudományos mű. A vegyes ismeretterjesztő munkák között feltűnően sok az életrajz: 36. Ebből írói életrajz mindössze 3, a többi *Pázmány*, *Széchenyi*, *Deák* —, *Mária Terézia*, *I. Frigyes Vilmos* porosz király életrajza, vagy pl. *Nagy Miklós: Az uralkodócsalád tagjai* c. mű. 21 kötet anekdotás könyv, „szavalókönyv” és bűvészkedéssel, valamint illemtannal foglalkozó mű van e népkönyvtárban. Igen nagy a moralizáló féltudományos munkák száma. Pedagógia, lélektan, erkölcsstan összesen 38 mű: *Kempis Tamás*, *Pázmány*, *Spencer*, *Smiles* mellett *Geöcze S.: Az akarat nevelése*, *Blackwell: Tanács a szülőknék*, *Matheus: Hogyan boldogulunk*, *Szabó Imre: A falu őrangyala* stb., stb. Jellemző módon + -jellel látja el a katalógus azokat a műveket, „melyek a nép között az átlagnál magasabb műveltségű olvasóknak ajánlhatók.” Ilyennek minősülnek a következők: *Kipling: Indiai történetek*, *Dickens: Copperfield Dávid*, *Dickens: Karácsonyi ének*, *Turgenyev: Egy vadász iratai*, *Gogol, Csehov* elbeszélései, *Rostand: Cyrano de Bergerac*, *Katona: Bánk bán*, *Eötvös: A falu jegyzője*, *Zrínyi: Szigeti veszedelem*, *Csikó Gergely: Nagymama*. Szinte minden mezőgazdasági szakkönyv ezzel a megkülönböztető jellel van ellátva: *Borsodi: Gyógynövények*, *L'Hullier: Konyhakertészeti magvak*, *Ritter: Gyümölcsértékesítés*, *Markó: A kosárfűz termelése*, *Zigány: Szederfa és selyemhernyó tenyésztés*, *Domokos K.: Az építkező gazda*, a népkönyvtár-

ban található mindkét sertéstenyésztéssel foglalkozó mű, azonkívül *Bartóky J.: A gazdasági munkásügyi törvények*. Nem jelöli viszont a jegyzék, hogy csak bizonyos előképzettséggel olvashatók pl. a következők: *Divald: Művelődés-történeti korrajzok, Curtius: Athén Perikles korában, Cicero: Cato Maior az öregségről, Cornelius Nepos: Híres férfiakról* vagy *Wilkins: Római régiségek* stb., művek. — A már fentebb említett 21 ponyva minden megjegyzés, minden akadály nélkül juthat el akár az átlagos, akár az átlagosnál „alacsonyabb fokú műveltségű olvasók”-hoz.

A népkönyvtárakat tehát általában nem használták az olvasnivágyó szegényparaszti tömegek, részben bizalmatlanságuk, részben az állomány érdektelensége miatt. Úgy tűnik azonban, nem is volt túlságosan kívánatos a nagy könyvforgalom, mivel „a könyv szeretete — különösen az ifjagnál — könnyen fajulhat oly szenvedéllyé, mely esetleg az akaraterőt megbénítja s a képzeletet képzelgessé változtatja”.¹⁹ Egyébként a tiszafüredi múzeum és könyvtáregylet és sok népkönyvtár is tagsági díjat szedett, csak 16 éven felüliek iratkozhattak be, könyvtári órák számára általában „legalkalmasabb vasárnap délelőtt a templomozás után” — mindezek az adminisztratív intézkedések sem járultak hozzá ahhoz, hogy a könyvtár néhány értékes könyve is olvasóra találjon. Igaz, hogy ezzel egyben — szándéka ellenére — a száraz moralizálástól és a ponyvairodalomtól is távoltartotta az olvasókat, bár ez utóbbi megtalálta az utakat, melyeken a könyvtár közbejötté nélkül eljuthatott az olvasnivágyó falusi szegénységhez is.

Olvasókörök

Az 1870-es évektől felfelé lendülő társadalmi erők országszerte olvasókörök alapításának intenzív igényével is jelentkeztek. Az 1890-es évek egyre nagyobb méretű haladó és szocialista mozgalmi idején egyre-másra alakulnak az olvasókörök, mint a földmunkás és szegényparaszt mozgalmak központjai. Közismert, hogy a Viharsarok nagy faluvárosai jártak ez időben az agrárszocialista mozgalom élén. A 48-as önképző és szakegylet, a későbbi hódmezővásárhelyi Általános Munkás Olvasóegylet már 1892. május 1-én hírt ad magáról. Hasonlóképpen köztudomású, hogy *Szántó Kovács János* 1894. április 22-én éppen az egylet helyiségéből az előzőnap házkutatás alkalmából elkobzott iratokért és könyvekért megy be a városházára. Nemcsak a Viharsarokban, az egész Alföldön ez olvasókörökből és egyletekből indultak ki a politikai tüntetések és az aratósztrájkok. Ezért állandóan utasítások mentek a megyékhez, tartsák szemmel az olvasóköröket, mivel ezek a szocialista propaganda melegágyai. Változatos eszközökkel harcoltak ellenük: az engedélyek elbírálását és kiadását lehető hosszú ideig húzták, a körök működését gyakran függesztették fel, vagy éppen fel is oszlatták az egyleteket, egyébként pedig természetesen állandóan figyelték őket. 1898-ban is belügyminiszteri rendelet hívja fel a hatóságok figyelmét: „nem az alapszabályaikban megjelölt közművelődési célok elérését tekintik feladatuknak, hanem ily törvényesen megengedett irányú egylet szervezésének örve alatt tulajdonképpen céljukat legtöbbször a jogrend megzavarása, jelesen az osztálygyűlölet felidézése, a tulajdon és a törvényes rend ellen való izgatás képezi.”

A kortársak emlékezései is egybehangzóan arról beszélnek, amiről a munkásmozgalmi kutatások²⁰ s a korabeli hatósági intézkedések. A falusi szegénység „néhol elég tiszta szocialista öntudattal, de néhol persze csak amolyan radikális magatartással próbált tájékozódni a világ dolgaiban.”²¹ Balmazújvároson is hasonló jelenségeket tapasztalt a kor tanúja: „ezeket az olvasóköröket valóban a nép, a dolgozó parasztság, elsősorban a lázadóknak kezdő szegényparasztság és a már tanulni vágyó középparasztság teremtette meg ebben a 67 utáni korszakban, amikor az egész országot előntötte a nagy függetlenségi és Kossuthpárti népmozgalom, akkor, amikor a paraszti tömegek elégedetlenkedni kezdtek a tiszakálmáni „szabadelvű”, lényegében feudálkapitalista politikával. Ugyanezek a parasztok a tisztaistváni reakcióval már szembe is szállottak és *Tisza István* és a Nemzeti Munkáspárt ellen ezekben az olvasókörökben vezették a harcot a következetes függetlenségi és a paraszt szocialisták is.”²² Az eddigiekből világosan láthatjuk az olvasókörök jellegét s céljukat. Minőségüket jellemzi mennyiségük, országos elterjedtségük is. Igen érdekes, hogy az 1904-es *Jókai* nemzeti díszkiadás előfizetői között²³ a vármegyék, szabad királyi városok és kaszinók között nagy tömegével találhatjuk e reprezentatív alkalomból a kispolgári és paraszti rétegek különböző egyesületeit és köreit is. Mert természetesen nemcsak olyan olvasókörök voltak, mint a balmazújvárosi (s látni fogjuk, az sem fejlődhetett töretlenül), hiszen ezidőben az egész paraszttársadalom nagy differenciálódáson ment keresztül. Ennek megfelelően nagyon eltérő tehát a *Jókai* nemzeti díszkiadásra előfizető olvasókörök és egyesületek jellege is. Az itt következő lista jól tükrözi a valóságos helyzetet, az olvasókörök társadalmi tagolódását, s amellett megmutatja nagy elterjedtségüket. Ezért pusztán felsorolásuk is sokat mond: Rimaszombati Polgári Olvasókör, Várpalotai Társaskör, Csokonyai Polgári Olvasókör, Tolnai Társaskör, Ercsii Polgári Olvasókör, Szentesi Polgári Olvasókör, Dunavecsei Polgári Kör, Nagykátai Polgári Kör, Nagylaki Polgári Kör, Makói Iparos Olvasókör, Orosházi Polgári Olvasókör, Orosházi Iparos Ifjúság Önképző Egyesülete, Püspökladányi Társaskör, Debreceni Függetlenségi Kör, Újszentannai Társas Kör, Szilágycsehi Iparos Olvasókör, Tasnádi Polgári Olvasókör, Csengeri Társaskör, Fehérgyarmati Társas Kör, Szatmári Társas Kör, Huszti Polgári Olvasóegylet. Ugyancsak az előfizetők listájáról értesülünk a következő olvasókörökről és egyesületekről is: Nádasdladányi Olvasókör, Székesfehérvári *Tóvárosi* Olvasókör, Lovászpatonai Olvasókör, Győri Olvasóegylet, Tabi Olvasókör, Nagyszokolyi (Tolna m.) Olvasókör, Hevesi és Nádasdi Olvasóegylet, Ceglédi Népkör, Mezőtúri *Központi* Olvasóegylet, Gyomai *Felsőrészi* Olvasókör, Békésgyulai *Újvárosi* Olvasóegylet, Csókmói Olvasókör, Margittai Olvasóegylet, N. Halmágyi Olvasókör, Szilkrasznai Olvasóegylet, Érendrédi Olvasókör, Halmi Olvasóegylet. Természetesen ez az előfizetői lista nagymértékben esetleges; hiszen kérdés, hány olvasókör könyvtárosa tudott az előfizetési felhívásról, azonkívül bizonyos, hogy azoknak is csak kis százaléka teremthette elő a 100 kötetes nemzeti díszkiadás előfizetési díját. Hiszen e körök könyvtárának állományát nem utolsónak az a szempont szabta meg, mennyi és milyen olcsó könyvet lehetett a csupa szegényparasztból és napszámos-földmunkásból álló olvasókörök szegény tagdíjaiból és a bálók jövedelméből beszerezni.

Megfigyelhetjük, hogy az Alföld nagy faluvárosaiiban már a század végén egymás mellett keletkeznek és működnek a kaszinó-egyletek, társas-körök, polgári olvasóegyletek, iparegyesületi könyvtárak, 48-as népkörök könyvtárai, olvasónépkörök, egyenlőségi körök, olvasókörök és egyletek. Például Gyulán a századfordulón polgári olvasókör könyvtára (könyvtárjegyzék 1900, 1907, 1913), iparos ifjúsági könyvtár (1899, 1904), kaszinói könyvtár (1904) és a honvéd gyalogság tiszti könyvtára is (1908) működött. Hasonlóképpen Kecskeméten is nyomtatott könyvtárjegyzéket adott ki a kaszinó, (1905) az iparosegyesület (1904, 1912), a népkönyvtár (é. n.), a polgári kör (1899), a 48-as kör (189 , 1903, 1907).

Természetesen jegyzéket ki nem nyomtató olvasókörök is igen nagy számban működtek alföldi városainkban. Nagykőrösön ezidőben például a városi kaszinó (1899., 1905) és az iparoskör könyvtárának jegyzéke (1909) lát napvilágot. Azonban tudunk arról, hogy már a millenium évében a hat könyvtáron (városi, kaszinó, polgári kör, iparosok olvasóköre, önálló iparos ifjúsági kör, egyenlőségi kör és a főgimnázium könyvtára) kívül „a földművelők között ezidőszerint . . . 14 olvasóegylet áll fenn, mely mind az alkotmányos korszak visszaállása óta keletkezett. . . alapszabályilag a politika ki volna tiltva, de az újabb időben mindenik nyílt állást foglal a politikában”.²⁴ *Galgóczy* úgy tudja, hogy az 1838-ban létesített városi kaszinó tett „három kísérletet (1848, 1853, 1866) az egyesülésre a polgári körrel (alakult 1843—1844), de sikertelenül, ámbar az előkelőbb lakosság közül sokan mind a kettőnek tagjai voltak”.²⁵ A polgári kör a megyeiekén kívül „az iparosok, földművelők és zsidók osztályára is kiterjedt, . . . a szabadságharc mozgalmái közt erős összetartási pontul szolgált”.²⁶ A kaszinó évi tagdíja 8 forint, jövedelme még az évi mulatságok nyilván bőséges bevétele is, könyvállománya 1896-ban 1490 kötet, 16 lapot járat. A polgári kör évi tagdíja 5 forint, állománya 1435 kötet, 17 lapot járat (hét politikai, öt ismeretterjesztő, két szépirodalmi, három élclapot). Az iparosok olvasóköre (alakult 1876-ban) könyvtára 290 kötetet tartalmaz, 8 lapot járat; az önálló ifjúsági kör (1881-től) könyvtárának 150 kötete van, 4 hírlapra fizet elő. Az Egyenlőségi Kör (1871) a „polgárság különböző osztályából néhány évig állott fenn, . . . tagjai meghasonolván feloszlott”; 393 kötetnyi könyvtára volt, főképpen mezőgazdasági, kertészeti tárgyú művekből. A főgimnáziumi könyvtár 1895-ben 18 365 kötetet számlál (1712-ből ismerjük a kőrösi iskola könyveinek jegyzékét, ez a jegyzék 105 darab műről emlékezik meg). A gimnázium e nagy könyvtára 1853-ban nyilvánossági jogot és állandó könyvtárost kapott (*Csikay Imre, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Mészöly Gáspár*); a gimnáziumban még tanári kézikönyvtár, ifjúsági könyvtár, ifjúsági segédkönyvtár és az önképzőtársulat 708 kötetből álló könyvtára is otthont talált.

Azonban mindezek a könyvtárak Nagykőrös széles tömegei számára mégsem jelenthettek *valóságos nyilvános könyvtárak* s a már említett és közelebről megvizsgálandó 14 olvasókör társadalmi igényt elégített ki. Az olvasás és vitatkozás igénye itt is, mint az Alföld többi nagykiterjedésű városában úgyszólván utcánként, falurészenként, tanyacsoportonként olvasókört hozott létre. Aki a falusi település kérdéseivel ismerős, tudja, hol vannak a „polgár” vagy „civis” házak, s kik laknak Bánlakon, a Gyepsoron,

vagy a Vízálláson, az előtt világos, hogy a földrajzi megkülönböztetés az olvasókörök nevében egyúttal társadalmi megkülönböztetést is jelent.

Vegyük sorra e tipikus alföldi város 14 olvasókörét.

1. Központi gazdász olvasóegylet. 1862-ben alakult, tagja 156, könyvtára 75 db, 4 lapot járát. Többnyire az *Egyetértés*, *Budapesti Hírlap*, *Vasárnapi Újság*, *Nagykőrösi Hírlapok* találhatóak meg ez olvasókörökben.

2. Felszei gazdász olvasókör (1862). Tagja 212, könyvtára 147 db, a helyi lapokon és a *Budapesten* kívül a *Szabad Szót* járátja, elnöke *Varga István* néptanító.

3. Simon vagy alszei olvasóegylet (1868). Tagja 125, 3 lapot járát, könyvtáráról nem tudunk.

4. Homokoldali olvasóegylet (1868). 102 tagja van, könyvtára 36 db-ból áll, 3 lapot járát.

5. Temetőoldali gazdász olvasóegylet (1868). Tagja 110, könyvtára 73 kötet, 2 lapot járát (*Budapest* és a helyi lap).

6. Gátoldali gazdász olvasóegylet (1871). 116 taggal, 3 lapot járátnak, „még nincs könyvtára”.

7. Szalai olvasóegylet (1872). Tagja 160, a helyi lapon kívül az *Egyetértést* és a *Mátyás Deákot* járátja, könyvtára elég nagy: 120 kötet, „a városi közügyekbe is erélyesen befolyjni igyekszik”.

8. Temetőoldali gazdászati és iparos olvasóegylet vagy Nemcsik egylet, illetve Nemcsik-ház. Könyvtára 80 kötetes, 6 lapot járát, 124 tagja van, „a legerősebb s az intelligenciából is számos tagja van” (a volt polgármester is). Ez az egyetlen olvasóegylet, amely az általános évi 1 forintos tagdíj helyett évi 2 forintot szed.

9. Tormásközi gazdász olvasóegylet (1873). Tagja 130, 3 lapot járát, ennek is, mint sok olvasóegyletnek, az egyházi főgondnok a főelnöke.

10. Kisalpári olvasóegylet (1884). Tagja 109, könyvtára 15 darab, 2 napi- és 1 hetilapot járát.

11. Somodi-féle gazdász olvasóegylet (1887). Tagja 100, 3 lapot járát.

12. Bokrosoldali olvasóegylet (1890). 60-ról 6 év alatt 148-ra emelkedett a tagok száma, 3 lapot járát, könyvtára fejlesztésére évi 10 forintot fordít.

13. Népkör (1895). 140 tagja van. Végül a

14. Vízállási olvasóegyletről annyit tudunk, hogy 1895-ben alakult.

Az említett monográfia szerzője minden olvasókörre érvényesen azt mondja, hogy „a köznép között a könyvolvasás még — mint általában az egész országban — nagyon kezdetleges. Többnyire beéri a társas olvasókörök útján közösen járátott hírlapolvasással, azt is főleg télen gyakorolja.” Ugyancsak az említett szerzőtől tudjuk meg, hogy „a köznép között a hírlapolvasás az olvasókörök keletkezésével kezdett terjedni. Viszont a lapoknak társaságában együtt járátása csökkentette a járátni szükségesített lapok számát.”

A felsorolt olvasókörök elnevezései az utca, falurész megjelölésén kívül azzal is elárulják társadalmi hovatartozásukat, hogy a tehetősebb középparaszti rétegek olvasókörei nem elégedtek meg az egyszerű olvasóegylet elnevezéssel, legalább is gazdász olvasóegyletnek nevezték magukat, ha éppen nem gazdászati és iparos olvasóegyletnek, mint Nagykőrösön a „legerősebb” olvasóegylet. Mint már láttuk, főelnökről is gondoskodtak,

ezt a tisztséget hol a volt polgármester, hol a református egyház főgondnoka töltötte be a virilisek és presbiterek gazdag alföldi városában.

Vizsgáljuk meg e nagykőrösi „függetlenségi” olvasóköri után egy olyan olvasókört is, amely a 48-as hagyományokat valóban folytatta, s ahol sokan tettek szert irodalmi műveltségre s nevelődtek szabadon való gondolkodásra és szolidaritásra. A balmazújvárosi Földmívelő Egylet és könyvtárának élete igen alkalmas erre a vizsgálatra. A többi szegényparaszti olvasókörrrel egybevetve Veres Péter révén hasonlíthatatlanul többet tudhatunk meg munkájáról — természetesen ezért sokszor idézünk is írásaiból. E kör fejlődésében és visszaesésében igen tipikus az agrárproletár mozgalmak történetét illetően is; nem utolsósorban pedig azért érdemes megismerni, mert időnként tétova keresgélései ellenére is olyan közösséget nevelt, mely igen sok öntudatosodó szegényparasztot adott a tiszántúli haladó és forradalmi mozgalmaknak. Névszerint ugyan csak néhányat ismerünk közülük: *Pokrócz* Imrét, a balmazújvárosi 19-es direktórium fejét, *Delé* Józsefet, *Koroknai* Pétert, *Juhász* Pétert, *Szeifert* Pétert, *Molnár* Imrét, kik Veres Péter műveiben Kiss Gábor és társai alakját adták irodalmunknak.

Balmazújváros parasztságának nemcsak hogy nem volt lehetősége a meggazdagodásra, mint a nagykőrösieknél, hanem napról-napra jobban szorította őket mindennapi létükben a nagybirtok. *Fényes* Samu cikke szerint 1909-ben 16 ezer lakosa van, határa 56 ezer hold, ebből több mint 48 ezer nagybirtok, 110 hold bérlet, 300 hold legelő. 1700 földműves család teljesen birtoktalan, a szervezett földmunkás-szegényparasztok száma 1200-ra tehető.²⁷ Bár a termelés az állandó arató- és évescseléd sztrájkok idején „jövendelmézőbb volna kisbérletekkel, a nagybirtokos Semseyék nem adnak kisbérleteket, mert az felrúgtatná a munkabéreket és a szegénységet gazdaságilag függetlenebbé tenné. Az uradalom kb. 200 mezőgazdasági munkást foglalkoztat, 800—1000 munkás megy évente szét az országba, egész a Székelyföldre munkára. Egy újvárosi család munkás legfeljebb 280 koronát kereshet meg az egész évben, az uradalom ezt is leszorítja 220 koronára. A parasztok egy hold föld után négyszer annyi állami és községi adót fizetnek, mint a földesúr (8,08 K. — 2,24 K.), pedig nincs a világon olyan jámbor ember, aki elhinné, hogy a paraszté a jobb föld és az uraságé rosszabb.”²⁸ Ezek a számok mutatják meg a Számadás, a Gyepsor, a Pályamunkások s a Helytállás hőseinek életéből már ismert környezetet és viszonyokat. Balmazújváros méltán lesz közismerten híres agrárszocialista „tűzfészek”. Ugyancsak Veres Péter emlékeiből tudjuk, hogyan felelt annakidején az erdélyi katolikus püspök titkára a hazatérés ügyében járó újvárosi szocialistáknak. „Mikor megkérdezték tőlük, hogy hová valók, a titkár avval hűtötte le őket, hogy „ah Balmazújváros! ismerem, nagy tűzfészek volt már a békében is”, bizonyára hallott valamit arról, hogy Balmazújvárosról a *Huszadik Század* írói mint a nagybirtok ártalmosságának kirívó példájáról írtak, hogy száztagú köldöttséget is küldtek a miniszterhez földért... pedig ennek a paraszt-falunak a népe nagyjából olyan, mint a többié, s amennyiben nem olyan, annak sem ön maga volt az oka”²⁹ Újváros népe — a *Huszadik Század* cikkírója szerint is — „józan, takarékos, tudásra áhító, munkabíró, egészséges.” Az említett cikkíró a következőket mondja az egyletről: „... való-

sággal mohón áhítják a tudást és a betűt. A szervezetteknek van saját tágas egyleti helyiségük, ahol a munkásbörze, a könyvtár és a felolvasó s vitázó helyiség. Itt rendezik időnként a bálakat, a könyvtár gyarapítására. Valósággal falják a nyomtatott betűt s hetenként vitaestét rendeznek.”³⁰ Szinte ugyanezek a szavak térnek vissza újból és újból Veres Péternél, mikor ifjú magára és egyben 1910 körüli falujára emlékezik. „Hogy milyen kultúréhség volt akkor a mieink között, ma már fel tudom fogni. Én is tanulni, olvasni akartam, felfalni az egész tudományt és irodalmat...”³¹ Később, mikor beiratkozhatott az egyletbe, („mindjárt az újév utáni napon”, mikor „végre betöltöttem a 16 évet”) így ír: „Most aztán beleszabadultam...” A lapokról, folyóiratokról szólva: „faltam mindent”, „a könyvtárnak is nekiszabadultam.”³² Ez az izzó hangulat azonban nemcsak egy emberé volt. „Akkoriban már akárhová mentünk, minden földmunkáslakásban a szocializmusról, az egyletről, sztrájkjkról, összetartásról és főleg és különösen istenről és a természetről beszélgettek.”³³ Azonban a jó, ha négy osztályt végigjáró s később keményen dolgozó ifjúság 10-től 16 éves koráig nem igen olvashatott, ha még olyan nagyon akart sem: „olvasni akartam, ...nem jutottam hozzá. Próbáltam a községi könyvtárból hozni s 16 éven alulinak nem adtak. Próbáltam az egyletbe beiratkozni, 16 éven alulit nem vettek fel. ... Így azután iskola után még hosszú évekig csak a kalendáriumok, a füzetes ponyvák és a *Friss Újság* volt az egyedüli szellemi táplálékom.”³⁴ Ezzel a tilalommal legfogékonyabb korszakában elzárta mindkét könyvtár az ifjúságot a kultúrától, az irodalomtól és a magasabb emberi gondolkodástól is. A fiatalság kerülő úton, ha hozzájuthatott az egylet könyveihez, már persze azokhoz, amelyek éppen nem kellettek senkinek se: „Csak ismerőseimen keresztül kaphattam kölcsön könyvet az egylet könyvtárából is.” Más helyen el is mondja: „A keresztapámtól kunyeráltam ki először, hogy hozzon nekem könyvet az egyletből.”³⁵ „Voltak ott híres könyvek is — mondja a szerző a könyvállományról —, de azokhoz én még akkor nem juthattam, mert mindig kézben voltak. Annyira keresték a könyveket, hogy rájuk kellett írni, hogy olvasási idő négy nap vagy hat nap, hogy sokáig ne álljon egy kézben.” A legnépszerűbbek, úgylátszik, e kor antiklerikális olvasmányai voltak: „az olyan könyveket, mint A pápák bűnei, Szerzetesek uralma, Romok, Fényes Samu Bálvány-a, még évekig nem tudtam elolvasni, hiába lettem tagja az egyletnek.”³⁶ Természetesen csak télvíz idején jutott olvasáshoz a falusi szegénység. „Tavasszal, amikor az emberek már nem értek rá olvasni, én akkor jutottam a jobb könyvekhez — írja Veres Péter 16-17 éves magáról — sajnos, én is csak vasárnap és szombat éjszaka... , mert egész héten dolgozni voltam.”³⁷

A már említett népszerű olvasmányokon kívül értesülünk a könyvtárban fellelhető többi műről is. „Az egylet tagjainak jórésze hajdani szektárius volt” — s részben ezért, részben szervezett munkás voltuknál fogva „ezek az öreg parasztok... megvetették a „szerelmi haszontalanságokat” és minden könyvben csak az „igazságot” keresték.”³⁸ Ezért pl. *Jókaitól az Egy az Isten és Ahol a pénz nem isten* c. regények voltak meg az 1910-es években az egylet könyvtárában. „A többi könyvét meg sem vették”, minthogy „a címek voltak itt az egyedüli esztétikai tájékoztatók”, ezért kerültek be a könyvtárba *Zola Munka, Igazság* és *Föld* c. regényei. A *Ger-*

minál azonban — minthogy címe kezdő olvasóknak semmit sem árult el — nem volt meg a könyvtárban. „De olvastam — mondja Veres Péter — Tolsztoj Feltámadás-át, meg a jezsuitákról és nihilistákról szóló történeti regényeket, a tudományhoz majd később fogtam hozzá, elsősorban a szép-irodalom érdekelt.”³⁹

Az olvasókörökben, mint tudjuk, először is az újságolvasásra szoktak rá. „A Népszaván kívül a Világ, a szabadgondolkozók lapja, s a Világszabadság, a Csizmadia Sándor és a Földmunkás Szövetség lapja járt az egyletbe. A Várkonyi-féle Földművelő ekkor már megszűnt. Nagy György Magyar Köztársaságja, Fényes Samu Úttörő-je azok, amelyekre emlékszem.”⁴⁰ A magyar irodalom nagy korszaka folyóiratának, az akkor indult *Nyugat*-nak azonban — természetesen — nem volt idáig érő hatása. Pedig ugyancsak hajtotta „éhe Kenyérnek, éhe a Szónak, éhe a Szépnek” az úJVárosi agrár-socialista ifjúságot. Mégis: „Adyék harangoztak már, de az nem hallatszott idáig. Ennekem már csak nyitva volt a fülem, s rebegő, szomjas lélekkel figyeltem az idő hangjait, de még én sem hallottam róluk. Pedig én meghallottam Áchim, Várkonyi, Mezőfi, Nagyatádi, sőt még a szociáldemokrata harangok szavát is, csak éppen az övékét nem... a Huszadik Század még csak leküldte hozzánk Fényes Samut, és Andorka Sándor is tartott előadást nálunk, az asszonyok a Feminista Egyesülettel tartották fenn az összeköttetést, de a Nyugatról nem hallottam soha” — írja ez időről Veres Péter.⁴¹ „A szépirodalmon túl azután idővel már itt-ott egy-egy tudományos könyvet is kaptam az egyletből. Már szocialista voltam, de ez még inkább osztályérzés dolga. A marxizmusból nem tudtam semmit, a Népszavából kezdtem megismerni, egy-egy tudományos vagy ilyen színezetű cikk egészen leigázott.” „Amire az egylet könyvtárából emlékszem: Kropotkin Kölcsonös segítség-e... a társadalmi mozgalmak történetét Kovács Gábor meg Wolfner Pál könyveiből ismertem meg, már ahogy lehetett. Szabó Ervinnek csak hírét hallottam, s... Jászi Oszkár írásaira emlékezem. (Pl. Új Magyarország felé)“ — számol be egyletbeli olvasmányairól Veres Péter.⁴²

Az ismertetett tipikus szegényparaszti olvasókör részletes vizsgálata s általában az olvasókörök s könyvállományuk előző ismertetése után rátérhetünk arra, mit tudunk az olvasókörök munkájának *külső kereteiről*. Az eddigi szétszórt adatokból már több alkalommal értesültünk arról, hogy *jövedelmük* az évi — általában I forintos — tagdíjából s a karácsonyi meg a húsvéti bálók jövedelmének e célra megszavazott részéből állott. Ebből az összegből általában a könyvtáros szájaíze szerint lehetett könyveket rendelni, számolni kellett azonban a kiadó kereskedelmi elképzeléseivel is: „amit nem tudott eladni, így szóta rá az államra (népkönyvtárak, P.I.) és a parasztra (olvasókörök, P. I.)”⁴³ A szerzeményezés kereteit jellemzi még, hogy az olvasóköri tagok érdeklődésére számottartó művek közül azokat vették meg, amelyeket magyarul olvashattak, amelyeket ki nem tiltottak s amelyek árát meg is tudták fizetni. A falusi szegénység szervezkedési és művelődési igénye éppen a parasztok művelődésére alkalmas télidőben olyan akadályokba ütközött, mint a hideg, távolság, sötétség, sár, víz és hó. Otthon meg a felnőtt férfiak „szinte láb alatt voltak, mert nőtt a család”, így e paraszti tömegek „ezekben a körökben szinte második otthonra leltek, mert télvíz idején igen sokszor este és napközben is itt

melegedtek. Akik a körbe jártak, nem azért jártak, hogy ott olvassanak, hanem, hogy hallgassák a szót, s néha ők is beleelegyedjenek a beszélgetésbe. Könyvet hoztak vissza, könyvet kértek ki és hazavitték, otthon olvasták. Ha jó volt a könyv, éjfélutánig is elolvasták a mécs mellett, hiába kárpálódott az asszony.”⁴⁴ Veres Péter anyja is mondta annakidején a fiú keresztapjának, ne hozzon több könyvet az egyletből, mert egész éjjel égette a lámpát.

Nagyrábé olvasóköreibe is, mint a többi egyletbe, „járt néhány napilap is. Mivel sokan voltak az olvasnivalók és nem volt elég újság, szükség hozta létre az újságolvasás későbbi gyakorlatát: a felolvasást. Így olvastak könyveket is.”⁴⁵

Az olvasás, illetve az olvasóköri élet formái tehát a közös újságolvasás, az otthoni olvasás és az élénk viták voltak. A nagyrábéi kultúrotthon igazgatója szól az olvasókör helyiségeiről is: „Nagyrábé egykori szegényparaszt-ságát sok kedves emlék fűzi az olvasókör szívükhöz nőtt intézményéhez. Magam is nem egy estét töltöttem el benne. Még a múlt század vége felé építette fel társadalmi munkával a falu. Kezdetben csak két nagyobbacska szobából állott az egész. De ez mihamar kicsinek bizonyult. Ekkor toldottak hozzá egy nagy termet. Az őszi idő beálltától tavaszig rendszeresen megtelt minden este. Nyáron már csak vasárnap vagy egy-egy kiadós eső után gyűltek össze benne. Volt egy kis könyvtára is. A tagdíjakból vásárolták lassankint...”⁴⁶ A tagdíjakból kellett még — a Veres Péter emlegette épületkarbantartáson kívül — felszerelést is szerezni, ez a szekrényen kívül tanyázásra való „kecskelábú asztal és lóca” (*Borsós*) volt. Az egyletek falán levő képek pontosan mutatták az agrárszocialista mozgalom 48-as gyökereit is — a német—osztrák szociáldemokrata közvetítést is. Hódmezővásárhelyről tudjuk, hogy „a munkás-egyletekben és az ezekhez tartozó olvasókörökben Marx és Lassalle képe mellett Kossuth képe is mindig ott volt.”⁴⁷

Ez olvasóköri hagyományok eleven voltára mutat, hogy Nagyrábén sikerült a kultúrotthon munkájába bevonni a régi olvasókörök 1953-ban még élő, olvasó és dolgozó tagjait: *Tiszai* Jánost, *Mózsik* Ambrust, *Jakab* Imrét. Orosházáról ismerjük a 76 esztendő *Görbics* bácsi nevét, aki 60 éven át részt vett az olvasókörök életében. A régi olvasókörök kisugárzására mutat, hogy a *Marseillaise* dallamára énekelt korabeli szövegváltozatot hallott és jegyzett fel Hódmezővásárhelyen 1954-ben *Bíró* József helybeli tsz-tagoktól.

Ma már alig mérhető fel, mit jelentettek egykor ezek az olvasókörök egy-egy falu — és sok olvasó ember életében. Befejezésül megint csak az e kérdésben legilletékesebb Veres Pétert idézzük — ki ugyan elfogultnak mondja magát, „mert tulajdonképpen az olvasóköröknek köszönhetem még talán azt is, hogy író lehettem. Az irodalommal, de az emberi gondolkodással általában és a szocializmussal különösen én a balmazújvárosi földművelő egyletben, de elsősorban annak könyvtárában ismerkedtem meg.”⁴⁸

Ez adalékok ismeretében további teendők az volna, hogy egyrészt feltárjuk a még sokféle élő helyi hagyományt, másrészt szélesebb alapon feldolgozzuk az olvasókörök történetét, a levéltári anyagot is felölelve. Mindmáig e kérdéssel legfeljebb egy-egy újságcikk erejéig foglal-

koztak, főképpen 1953—1954-ben. (L. *A magyar népművelés 10 éve. 1945—1954.* Válogatott bibliográfia. 2. köt. Bp. 1956.) E műfajon túlmenően akkor sem, az azóta eltelt évek alatt pedig — valószínűen elvi tisztázatlanságok miatt — egyáltalában nem foglalkozott senki az olvasókörök történetével. Holott fontos volna, hogy a kor ma még köztünk élő tanúinak, a kérdés hivatott ismerőinek emlékezéseit is feldolgozzuk, s ugyancsak hasznos lenne Hajdú—Bihar, illetve Békés megye olvasóköri hagyományaival foglalkozó kéziratok dolgozatok közrebocsátása is.

Olvasóköreink hajdani eleven élete, az alföldi települési viszonyok közt is ható vonzóereje jóformán kötelességünkké teszi, hogy feltárjuk és megismertessük e hagyományok élő elemeit.

Jegyzetek

1. Magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1902. évben. Bp. 1903. 252—253. l.
2. Magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1903. évben. Bp. 1904. 303—304. l.
3. Magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1905. évben. Bp. 1906. 535—536. l.
4. Az Országos Magyar Iskola Egyesület újpesti népkönyvtárának jegyzéke. Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának ajándéka. Bp. 1904. 3. l.
5. Népkönyvtárak és kisebb könyvtárak számára általában ajánlható művek jegyzéke. A magyar népkönyvtárak szervezésének alapelvei. Bp. 1908. 51. l.
6. Uo. 50. l.
7. Uo. 55. l.
8. Uo. 54. l.
9. Uo. 56. l.
10. Uo. 57. l.
11. Protestáns Szemle. 1909. 534—543. l.
12. A Kecskeméti Katona Kör Évkönyve, 1905—1912. 17. l.
13. Uo. 11. l.
14. Uo. 18. l. idézi a M. Társtud. Szemle 1913. évf. VI. 436. l.-t.
15. Uo. 9. l.
16. Braun Róbert: Adatok a vidéki munkásság életéhez. Huszadik Század, 1909. 513. l.
17. OMIE Újpesti népkönyvtárának jegyzéke, MKOT ajándéka, Bp. 1904.
18. Legyenek az olvasókörök a társasélet otthonai. Művelt Nép. 1953. 9. sz.
19. Népkönyvtárak és kisebb könyvtárak számára ajánlható művek jegyzéke. Bp. 1908. 51. l.
20. Erényi T.: Hozzászólás az olvasókörök kérdéséhez. Művelt Nép. 1953. 10. sz.
21. Szabó Pál: Hozzászólás az olvasóköri vitához. Művelt Nép. 1953. 10. sz.
22. Veres Péter: Legyenek az olvasókörök a társasélet otthonai. Művelt Nép. 1953. 9. sz.
23. A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története, az előfizetők névsorával... Bp. 1904. Jókai M. összes művei. 100 k.
24. Galgóczy K.: Nagykőrös város monográfiája. Bp. 1896. 474—484.
25. Galgóczy: I. m. 474. l.
26. Galgóczy: i. h.
27. F[ényes] S[amu]: Balmazújvárosi kultúrkép. Huszadik Század, 1909. 289—293. l.
28. Fényes S. i. h.
29. Veres P.: Számadás. 3. kiad. Bp. 1937. 241. l.
30. Fényes S.: i. h.
31. Veres P.: Számadás, 46. l.

32. Uo. 62—63. l.
33. Uo. 44. l.
34. Uo. 46. l.
35. Uo. 45. l.
36. Uo. 45—46. l.
37. Uo. 62—63. l.
38. Uo. 62—63. l.
39. Uo. 62—63. l.
40. Uo. 62. l.
41. Uo. 46—47. l.
42. Uo. 71. l.
43. Szabó P.: Hozzászólás az olvasóköri vitához. Művelt Nép, 1953. 10. sz.
44. Szabó P.: i. h.
45. Borsós L.: Tanyázó olvasókör alakult a nagyrabéi kultúrotthonban. Bp. 1954. 9. l.
46. Borsós L.: i. h.
47. Bíró József: A Szántó Kovács János agrárszocialista mozgalma. Hódmezővásárhely, 1954. Csongrádi füzetek 1.
48. Veres P.: Legyenek az olvasókörök a társasélet otthonai. Művelt Nép, 1953. 9. sz.

*Материалы для истории изб читален
и массовых библиотек на Венгерской Равнине 1890—1914*

PAPP IVÁNNÉ

Настоящая статья рассматривает полосу и область истории венгерского библиотечного дела, которой до сих было уделено небольшое внимание. Конец 19 в. и начало 20 в. доставляют некоторые данные для истории двух тогдашних типов провинциальных библиотек: изб читален, создававшихся по инициативе различных слоев крестьян, и массовых библиотек, организованных официальным аппаратом.

Эти массовые библиотеки — поселенные преимущественно в национальные районы и край Венгерской Равнины, прославивших особенно революционным расположением, (как напр. комитат Бекеш) — содержались различными организациями и обществами, прежде всего Главным инспектором музеев и библиотек. Вместе с тем они были снабжены печатными карточками. Их книжный фонд составлял около 500—1500 томов, разделение которых было почти одинаково: в одной трети научно-популярная, (в большинстве нравоучительные произведения, потом популярные книги по истории и путевые записки) а в двух третях художественная литература (в большинстве дилетантская или антихудожественная забавная литература, от классиков только остаточные серии разных издателств, книги, совсем непригодные для начинающего читателя, как напр. Цицero: *Като майор*, *Де сенектуте*). В одной из пересмотренных библиотек было установлено следующее: Из 1345 книг 275 были научно-популярные, в том числе только 48 с области естествознания, экономики и гигиены. Среди 1070 томов художественной литературы не нашлось ни одного тома произведений Йанош-а *Арань-а*, от *Шекспира* только 2 а от *Толстого* 4. Мировую литературу представляли в большинстве произведения *Верна*, *Купер*, *Май*, да *Монтпен*, *Оне* и *Марлитт*.

Обстоятельно пересмотревши — на основании каталогов — фонд еще двух других массовых библиотек (Тисафюред и Балмазуйварош), статья занимается в дальнейшем с избами читальными, образовавшимися в это время в множестве на Венгерской Равнине (Альфелд). Эти избы читальни возникали параллельно с распространением аграрного социализма, как центры движения земледельцев и деревенской бедноты. Именно поэтому органы власти затрудняли да запрещали их и всемерно следили за их деятель-

ностью. Издания Министерства внутренних дел подробно перечисляли прекращенные а также и просившие разрешения кружки и объединения. Нередкость, что — из-за уничтожения и без того немногочисленных письменных памятников — упомянутые издания представляли единственный источник наших сведений. Другим, еще более годным источником являются воспоминания бывших членов изб читален. Разработка этих материалов только что начиналась. Самыми ценными сведениями считаются в этом отношении высказывания в статьях или в автобиографиях двух выдающихся венгерских писателей: Петер *Вереш* и Пал *Сабо* (Петер *Вереш*: *Расправа*). Оба они происходили из крестьянской бедноты и оба проживали в годы детства и юношества — переполнено жаждой чтения — в деревне (один в комитате Хайду а другой в Бихар) в обстановке живого революционного движения. Поэтому невозможно достаточно оценить все то, что мы можем узнать от этих и по ныне здравствующих писателей про избы читални.

В наших крупных деревнях-городах Венгерской Равнины, кроме библиотек разных буржуазных объединений и дворянских клубов, создавалось и много изб читален, нередков каждом, районе, даже в каждой улице. Так напр. в г. Надькереш в 1896 г. было кроме библиотек объединений и гимназии, 14 изб читален разных мастей, в зависимости от крестьянских-буржуазных слоев, стоявших за ними. Упоминается в пример, что в то время, как одна из них имела книжный фонд, содержащий 147 экз. с каталогом, при том и подписывались на 4 газеты (число членов было 212), другая не располагала совсем библиотекой и была основана только для чтения вслух коллективно написанных газет.

По ознакомлении с избями читалнями зажиточного города Надькереш, статья перейдет к рассмотрению библиотеки аграрно-социалистического объединения земледельцев в г. Балмазуйварош. Эта изба читалня, как и другие, покупала свои книги из членских взносов (1 форинт за год) и из дохода организованых ими праздничных вечеров. Немало забот доставляло им добывание средств для квартплаты и ремонта помещения. Иногда приходилось им и строить своими силами для увеличения ставших тесными помещений. Оборудование состояло обыкновенно, кроме книжного шкафа, из простых столов и скамеек. Стены были окрашены с картинами *Маркса*, *Лассала* и *Кошшута*. Крестьянская беднота ходила в эти избы читални, чтобы присутствовать при чтениях газет вслух, побеседовать, подиспутировать и брать книги на абонементе. Разумеется, для этого они имели время только от осени до весны, а читать ночью. На особенно ходких книгах надо было отмечать, что выдача на дом ограничивается на 4 или 6 дней, такой интерес проявлялся к ним. Параллельно с упомянутой массовой библиотекой в г. Балмазуйварош, автор излагает и жизнь библиотеки объединения земледельцев, как это известно из сочинений Петер-а Вереш-а.

Стоило бы раскрыть и ныне кое-где живущие элементы и эвентуальные архивные следы этих изб читален и использовать их в библиотечной работе, ведь они представляли и в условиях хуторских поселений Венгерской Равнины, вызывающих тяжелые проблемы, такую действующую силу, что она побудила Петер-а *Вереш-а* к следующему высказыванию в своих воспоминаниях: «Собственно говоря, я обязан избам читалням, может быть, и тем, что я стал писателем. Я познакомился с литературой, да вообще человеческим мышлением и в частности социализмом в объединении земледельцев, а в первую очередь в его библиотеке в г. Балмазуйварош.

A színháztörténeti képanyag katalogizálásának kérdéséhez

HORÁNYI MÁTYÁS

A könyvtári gyűjtésre alkalmas színháztörténeti képanyag katalogizálásának irányelveit a gyűjtőkör meghatározásából, a számbajövő anyag természetének leírásából kiindulva kell megállapítani.

Annak eldöntésében, hogy milyen képeket lehet könyvtári gyűjtőkörbe tartozónak tekinteni, nyilvánvalóan a hagyományos könyvtári gyűjtőkör-meghatározásra lehet támaszkodni. E meghatározás szerint könyvtári anyagnak tekintendő minden nyomtatott, vagy általában papíron sokszorosított mű, és a kiegészítő eredeti kézirat-anyag. Ez az elv a színházi képek területén annyit jelent, hogy könyvtári gyűjteményhez tartozónak kell tekinteni minden színházi vonatkozású metszetet, litográfiát, különböző nyomdai eljárásokkal készült nyomatokat, fényképmásolatokat, fényképeket, és az ezeket kiegészítő eredeti anyagot: díszlet-, jelmez-, színházterveket stb.

E képanyag legszembeűnőbb vonása, hogy technikára, vásárlási- és dokumentum-értékre nézve rendkívül heterogén. Dokumentum-értéke az előállítási technika fejlődésével párhuzamosan emelkedett, és sok tekintetben meg is változott. Ezt az értékváltozást legkönnyebben a könyv értékének történetéhez lehet hasonlítani. A könyvnyomtatás előtt a könyv értékében a ritkaság, az egyetlen példánynak szóló drága és művészi kivitel, a néha egy egész élet munkáját felemészítő díszítés ugyanolyan, vagy még fontosabb tényező volt, mint maga a szöveg. Ugyanígy a kép vásárlási és dokumentum-értékét is hosszú ideig az előállítás művészi munkát igénylő egyedi volta, és túlságosan korlátozott sokszorosíthatósága szabta meg. Mivel viszonylag kevés kép készült, e régi képek dokumentum-értéke is egészen más, mint a mai képanyagé. A kézi illusztráció, rajz vagy metszet többnyire műalkotásnak számít, nem pedig tárgyi hitelű dokumentumnak. A műalkotás pedig a jobb kompozíció, a művészi hatás, esetleg a megrendelő kívánsága kedvéért számos részletet elhanyagol, vagy a valóságtól eltérően ábrázol; s mivel elmélyült, hosszadalmas munkát kíván, nem alkalmas a riportszerű alkalmazásra, az élet, a történelem pillanatainak hiteles és sorozatos megörökítésére. Éppen ezért könyvtárak és múzeumok nem annyira a művelődéstörténet átfogó dokumentálására, mint inkább a művészet-, ill. nyomdatörténet számára gyűjtöttek képanyagot.

A fényképezés feltalálása a képalkotás történetében körülbelül ugyanazt a forradalmat jelentette, mint a nyomdáé a könyv történetében. A fényképezés maga, s az új technikán alapuló számos nyomdai eljárás megteremtette a gyors, hiteles és olcsó képek korlátlan sokszorosítási lehetőségét.

A kép többé nem műalkotás, hanem elsősorban az ábrázolás tárgyának pontos mása; teljes értékű dokumentum. Néhány évtized alatt egyaránt meghódított könyvet és folyóiratot, s mint a közlésnek a szövegnél egyszerűbb és közvetlenebb, sok vonatkozásban célszerűbb és hatásosabb eszköze, az általános művelődés szerves részévé vált.

Bár a könyvtári kép-gyűjtés irányelvei egyelőre csaknem teljesen tisztázatlanok, körülbelül a századforduló óta fényképek, és különböző nyomdai termékek formájában, hagyatékok, vagy meghatározott témakört felölelő gyűjtemények keretében, elvétele pedig folyamatos beszerzés útján is sok százezer kép halmozódott fel az európai nyilvános nagy könyvtárakban. A művészettörténeti, néprajzi és egyéb gyűjtésen kívül a színházi vonatkozású gyűjtés a leggyakoribb és legjelentékenyebb, hiszen a színház történetek dokumentálásában a képek elsőrangú szerepe van. Elég a némajátékra, vagy a közönség többsége számára ismeretlen nyelvű társulatok nagyszerű budapesti szerepléseire gondolni s megértjük, hogy a színpadi játék többé-kevésbé önmagáért beszél, a vizuális tényező a színpadi produkció legfontosabb eleme. E képanyag katalogizálása még kialakulatlan és esetleges, számottevő könyvtári szakirodalma nincs. Az alábbiakban az OSZK Színháztörténeti Osztályán kialakult gyakorlat alapján röviden vázolom a kérdés főbb vonatkozásait.

1

A képanyag katalogizálásának vannak bizonyos hagyományai, melyeket a magunk gyakorlatának kialakításában figyelembe is vettünk. Két végletként a bécsi Nationalbibliothek Theatersammlung-jának gyakorlatát, és a magyar múzeumokban használt, s egy központi nyilvántartó számára készült ún. Mok.-kartonokat említjük. Az első rendkívül felületes, nem is katalógusnak, hanem inkább csak mutatónak nevezhető. Műfajt, keletkezési időpontot, méretet és példányt meghatározó jegyeket nem közöl, csupán az ábrázolás tárgyát jelöli a lehető legrövidebben. Pl. egy jelmez színész-képről ez a katalógus általában csak a színész nevét, és zárójelben a színpadi mű címét árulja el.

A Mok.-katalógus ezzel szemben túlságosan nagyigényű és részletes ahhoz, hogy a műfaj és érték tekintetében rendkívül heterogén színház-történeti képanyag katalogizálására alkalmas lenne. A rovatokra osztott karton nemcsak rendkívül részletes, minden adatot magábanfoglaló leírást ad a képről, hanem még fényképmásolatot is tartalmaz. Ilyen gondos leírást csak olyan gyűjtemény érdemel, amelynek minden darabja műtárgy vagy ritka értékű történelmi emlék, tehát bizonyos művészi színvonalat képvisel vagy egyetlen a maga nemében. A jelentékeny részben nyomatokból és fényképekből álló színháztörténeti képgyűjtemények ilyen módon való katalogizálása nemcsak rendkívüli pénz- és munkatöbblettel jár, hanem felesleges is.

Ennek a műfajra és értékre nézve heterogén képanyagnak a katalogizálására csak olyan módszer alkalmas, amely ugyan minden lényeges adat felsorolására lehetőséget ad, de amellet gazdaságos, és minden műfajra

egyaránt alkalmazható. A lényeges vonások számbavételét és a gazdaságos-
ságot egyaránt szem előtt tartó leírásnak magában kell foglalnia a kép tárgyára
műfajára és a feldolgozott példányra vonatkozó minden feltüntetett, vagy
megállapítható adatot, amely a kép egyénítéséhez, vagy azonosításához szük-
séges, kivéve a kép jelentékeny munkatöbbletet jelentő vizuális leírását és
fényképmásolatát, amelyet a Mok.-katalógus megkíván. A fényképmásolat
teljesen felesleges, hiszen helyben levő, kis helyen könnyen tárolható és
kezelhető anyagról van szó, s ezen kívül a leírt anyag értékét meghaladóan
költséges is. A vizuális leírás részben ugyanezért, részben pedig azért cél-
szerűtlen, mert ezen a területen sok hibaforrás és félreértés alapja lehet,
vagyis gyakorlatilag nem valósítható meg tökéletesen. Előfordulhat pél-
dául, hogy két, vagy több kép leírása minden lényeges adatban azonos lenne,
az ábrázolt színész arcjátéka, vagy testtartása azonban nehezen leírható,
de fontos mozzanatokban más és más. Az ilyen képsorozat a színészi játékot
tanulmányozó kutató számára igen értékes, leírása azonban nehezen egy-
esíthesztető. Bonyolult, és nem mindig egyértelmű leírás helyett szükség
esetén helyesebb a könnyen kezelhető gyűjteményből magát a képet ki-
emelni, és megvizsgálni.

Végül a rovatokra osztott, nem eléggé kihasználható, és a szöveg meg-
osztottsága miatt szoros betűrendbe nehezen illeszthető nyomtatott szab-
ványkartonok helyett célszerűbbnek tartjuk a kisebb helyen elférő, könny-
nyebben kezelhető, szokásos könyvtári katalógus-karton használatát, amely
megfelelő irányelvek alapján a különböző műfajú egyszerű, vagy bonyolult
leírást igénylő képek katalogizálására egyaránt alkalmas.

A lényeges adatok felsorolásán és a gazdaságosságon kívül a katalógus-
szerkesztés legfontosabb követelménye a könnyű kezelhetőség, a katalógus-
ban való gyors tájékozódás elősegítése. Ennek pedig a gyűjtőkör adottságait
figyelembe vevő jó rendsző-hálózat az alapja. A képek leírásának szövegét
a katalogizáló maga szerkeszti, attól függetlenül, hogy a képen van-e szöveg,
vagy nincs. A képnek nincs a könyvhöz hasonló állandó, és változtathat-
atlan címe, melynek alapján biztosan megtalálható lenne. Mégis leírásait
olyan rendszavakhoz, következetesen lehetőleg olyan állandó szövegekhez,
illetve kifejezésekhez (címek, tulajdonnevek, közkeletű színházi fogalmak
stb.) kell kötni, amelyek az azonos vonatkozású anyagnak a katalógusban
bizonyos egységet biztosíthatnak, és találóan utalnak az ábrázolás tárgyára.

A színházi élet legfontosabb tényére, a színpadi művek előadására
vonatkozó képanyagot (színpadképek, jelenetek, jelmezes egyéni színész-
képek stb.) legcélszerűbben a művek címének, mint rendszőnek alapján
lehet katalogizálni; a kép tárgyának leírásában szereplő tulajdonnevekre,
esetleg lényeges színházi fogalmakra pedig a katalógus megfelelő helyén
utalni kell. Vitára ebben a kérdésben leginkább a jelmezes egyéni színész-
képek leírása nyújt alapot, amelyeknek rendszava az ábrázolt színész neve
is lehetne. A színpadi mű címe, mint rendsző mellett szól az a megfontolás,
hogy helyes, ha a katalógus is kifejezésre juttatja, hogy a színháztörténeti
képanyag, csakúgy mint a színház egész gyakorlati tevékenysége elsősor-
on nem a színművészt, hanem a színpadi művet szolgálja. Ehhez a megfontolás-
hoz járul még az a tapasztalat, hogy a kutatók többsége nem színészek,
hanem színpadi művek képanyagát keresi. A katalógusban természetesen

az összes szerepképekre vonatkozó utalók a művészek egyéb képeinek leírása közt egy helyen kell, hogy megtalálhatók legyenek.

A színháztörténeti gyűjtés körébe az előadások képanyagán kívül még minden olyan kép beletartozik, amely az előadások tágan értelmezett előzményeivel, általában a színházi élet művészi, társadalmi és műszaki vonatkozásaival kapcsolatos. Tehát írók, művészek, színházi szakemberek, vagy a színház történetében fontos személyiségek, színháztörténeti jelentőségű épületek, (mű) emlékek, események stb. képei. Az ilyen képek leírásának rendszava személy-, színház- vagy helynév, általában tulajdonnév lehet, esetleg olyan színháztörténeti fogalom, amely a kép tárgyára a legtalálóbban utal.

A jó rendszó-hálózaton kívül a katalógusban való gyors tájékozódás legfontosabb előfeltétele a minél kiterjedtebb, és pontosabb utaló-rendszer. Az OSZK Színháztörténeti Osztályán a képkatalógus nem adréma segítségével készült, ezért munkamegtakarítás végett az utalók csak a legfontosabb adatokat tartalmazzák. Ez természetesen azzal a hátránnyal jár, hogy az utalón a kutató nem találja meg a kép teljes leírását, viszont van egy ennél sokkal fontosabb előny is. Az azonos művésznév-rendszo alapján a katalógusban egy helyre kerülő különböző tárgyú képleírások között — sok esetben több száz kartonról van szó — a képanyag legértékesebb darabjainak, a művészek szerepképeinek utalói a szerepek szoros betűrendjében egy helyre kerülnek (x. y. mint Anna; x. y. mint Borbála; x. y. mint Cecília stb.). A tulajdonnevek alatt aláhúzással ellátott adréma-kartonok használatánál ez az anyag a művész polgári és egyéb vonatkozású képei között a változó rendszavak miatt teljesen szétszóródnék, és a keresést rendkívüli mértékben megnehezítené.

A gyors keresés elősegítése és az utalás feltétlen egyértelmősége végett az azonos rendszavú leírásokat a jobb felső sarokban a katalógusba-kerülés sorrendjében sorszámossal látjuk el, s az utalók a leírás rendszaván kívül erre a sorszámmra utalnak. Ilyen utalás alapján a teljes leírás megkeresése pillanatok műve. A számozás nemcsak célszerű, hanem feltétlenül szükséges is. Egy művészi pályát dokumentáló képanyag jelentékeny részét általában olyan rendszavak alapján kell leírni (klasszikus, vagy népszerű művek címei, kortársak nevei stb.), amelyekhez már igen sok leírás kapcsolódik. A Bánk bán, a Hamlet, vagy Blaha Lujza és Bajor Gizi képei között például sorszámozás nélküli utaló alapján igen nehéz lenne valamely partner nevét megtalálni, amelyet a többnyire hosszú leírás esetleg utoljára említ.

A jól megválasztott rendszó után a képleírás az alábbi három csoport sorrendjében a következő adatokat tartalmazza:

I. A kép tárgyának leírása

a) Polgári ruhás személyek leírásának rendszava az ábrázolt személy, több ábrázolt esetben balról az első személy neve, melyet a kép keletkezésének helyére, idejére, vagy egyéb olyan körülményekre vonatkozó megjegyzések követnek, amelyek a kép pontos meghatározásához szükségesek.

Pl.:

JÁSZAI MARI gyermekkori képe.

FELEKY MIKLÓS családja körében.

b) Épületek, műemlékek, emléktárgyak, vagy események ábrázolásá-

nak leírását annak a helységnek, illetve annak a személynek megnevezésével kell kezdeni, ahol a kérdéses épület épült, vagy esemény történt, illetve akire az ábrázolt esemény, vagy tárgy vonatkozik.

Pl.:

DEBRECEN. Városi Színház.

JÁSZAI MARI ravatala a Nemzeti Színház előcsarnokában.

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN pipája.

c) Díszlet- és jelmezterveket, színpadi jeleneteket, jelmezes színészképek, általában színpadi mű előadására vonatkozó ábrázolások leírásának rendszava mindig a színpadi mű címe. A cím után zárójelben kell feltüntetni a szerzőt(-ket). Ezután a felvonás és jelenet megjelölése, a bemutató pontos dátuma, és a bemutató helyének (színház neve, ennek hiányában város vagy országnév) megnevezése következik. Új bekezdésben kell feltüntetni az ábrázolt művész(-ek) nevét és szerepét, illetve azt, hogy jelenetet, színpadképet, díszlet- vagy jelmeztervet ábrázol-e a kép. Jelmeztervek esetében jelölni kell, hogy milyen szerep számára, díszleteknél pedig — ha az egyes színeknek a szöveggönyv szerint külön neve, vagy száma is van — hogy melyik szín számára készültek. Ezután a díszlet-, illetve jelmeztervező neve következik. Az olyan színpad- illetve jelenetképek leírásaiban, amelyeken a díszlet is és a jelmezek is jól láthatók, mindkét tervező nevét fel kell tüntetni.

Pl.:

BÁNK BÁN (Katona József). II/1.

1938. szept. 15. Nemzeti Színház.

Somlay Artúr mint Petur bán és Szörényi Éva mint Melinda. Jelmez: Nagyajtay Teréz.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA (Madách Imre). IV.

1926. okt. 26. Nemzeti Színház.

Díszletterv. Oláh Gusztáv.

d) Az ábrázolt személyek, vagy tárgyak felsorolását mindig balról jobbra haladva kell elvégezni.

e) A képleírásokban szereplő összes nevek és fontos színháztörténeti fogalmak számára külön utalólapokat kell készíteni, amelyek mindig a képleírás rendszavára, s a leírás jobb felső sarkában elhelyezett sorszámmal utalnak. Ha a rendszó valamely színpadi mű címe, az utaló a színész szerepét, a bemutató időpontját és helyét is tüntesse fel.

Pl.:

Somlay Artúr, mint Petur bán

ld. BÁNK BÁN... 1938. szept. 15.

Nemzeti Színház.

1—3, 8, 14.

f) A képleírások rendszavát (ha a rendszó név, vagy cím, az egész nevet illetve címet) mindig nagy betűkkel írjuk. Az utalók rendszavára ez nem vonatkozik.

II. A kép mint műtárgy leírása.

A kép tárgyának leírása után a kép műfaját (fénykép, levelezőlap, nyomat, litográfia, rézmetszet, rézkarc, egyéb modorú rézmetszet, acélmetszet, fametszet, különböző technikájú festmények és rajzok stb.) alkotóját(-it), illetve előállítóját (fényképész, festő, rajzoló, metsző, nyomda stb.), keletkezésének helyét, és időpontját, továbbá a kép közvetlen alapanyagának méretét kell feltüntetni.

Pl.:

Acélmetszet. Kohlmann Károly, Pest, 1844. 14×20 cm.

Litográfia. Marastoni József, 1863.

III. Különleges jegyek leírása.

A képleírás utoljára foglalja magában az esetleges sorozati címet és számot, a megjelenés egyéb adatait (pl. könyvben vagy folyóiratban megjelent képeknél a könyv, illetve folyóirat adatait), és a feldolgozott példányt jellemző körülményeket (ajánlás stb.).

Hölgyfutár műmell. 1858. 6. sz.

Egressy Gábor ajánlja Tóth Józsefnek. Pest, 1862. máj. 4.

*

Azonos rendszavú képleírások azonos raktári jelzetet kapnak törtszámokkal részletezve, mintha egyetlen sorozatot alkotnának. Kivételt képeznek az azonos személyeket egymagukban ábrázoló képek, amelyek a kontroll megkönnyítése végett akkor is azonos jelzetűek, ha a kép jelmez, és ezért a képleírás rendszava a jelmezre utaló színpadi mű címe. A jelzetalkotás kérdése egy külön témakörrel, a raktározás kérdésével függ össze, ezért itt pusztán annyit említünk, hogy minden azonos rendszavú és nagyságrendű kép KA. betűjelzetet és sorszámozást kap: KA 63/1, KA. 63/2 stb.

*

E rövid írás nem meríthette ki a színháztörténeti képanyag katalógizálásának minden kérdését. Pusztán hozzászólásnak, adaléknak szántam.

Sur le catalogue des images d'histoire théâtrale

HORÁNYI MÁTYÁS

L'article fait connaître les principaux problèmes relatifs au catalogue de l'iconographie du théâtre et, comparant la méthode appliquée à la Bibliothèque Nationale de Vienne, ainsi que celle adoptée par les Musées hongrois à la pratique de la Bibliothèque Nationale Széchényi, expose à la base de cette dernière les principes d'une solution raisonnable.

Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai. 1953—1957

GOMBOCZ ISTVÁN

Az utóbbi években az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai a háború utáni korszakhoz képest a fejlődés határozott jeleit mutatták. A külföldhöz fűződő szálainak erősödése, a nemzetközi könyvtári életben betöltött szerepének fokozódó fontossága indokoltá teszik a folyamat rövid történeti felvázolását, az eredmények és az időközben elkerülhetetlenül felmerült nehézségek pedig a tanulságok levonását.

Természetesen a nemzeti könyvtár a maga külföldi kapcsolatainak kiépítése és ápolása során szorosan igazodott az általános magyar kultúrpolitikai irányvonalhoz, amely viszont a magyar nemzet életében 1945 óta bekövetkezett döntő változásoknak megfelelően alakult. A szocialista népi demokratikus államszervezet szorosabb baráti összefogása a magyar könyvtárügy számára is lehetővé tette, hogy a szomszédos népek kultúrájának azelőtt sokszor félreismert értékeit a magyarság számára hozzáférhetővé tegye és ezzel részben pótolja a régi mulasztásokat. Megindult és a mai napig is töretlenül fejlődött a Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárai között a termékeny együttműködés, melyből az Országos Széchényi Könyvtár is kivette a részét.

1953-tól kezdve, a nemzetközi helyzet akkori enyhülésével párhuzamosan az OSZK is fokozatosan rálépett a kulturális együttműködés széles országútjára és a tudomány szolgálatában a maga sajátos könyvtári eszközeivel igyekezett a nemzetek közötti békés együttélés ügyét ápolni. A szocialista országokkal létesített kapcsolatok egyidejű fokozása mellett megindult az együttműködés a többi ország könyvtári életével, továbbá a nemzetközi könyvtári- és kulturális szervezetekkel is.

Az 1953. év az OSZK történetében egyébként is jelentős, mert az 1952 derekán átvett új feladatainak egy része külföldi kapcsolataira is hatással volt. Az utóbbiakra kiható országos felelősség fokozatosan előtérbe került ugyanis akkor, amikor az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ és az Országos Dokumentációs Központ örökébe lépő Országos Könyvtári Központ, majd a Népkönyvtári Központ is megszűnt és mindezek utódként az OSZK szembetalálta magát a nehezen megemészthető feladatok seregével.

E feladatok átvételétől függetlenül az OSZK folytatta és kiterjesztette azokat a külföldi kapcsolatait, melyek természetes velejárói minden nagy tudományos intézménynek. Az új munkaterületen belül elsősorban a nemzetközi könyvforgalom lebonyolítását kellett megszervezni, de ki

kellett tölteni azt az űrt is, amely az OKK megszűnése után a nemzetközi könyvtári szervezetek tagsági helyein keletkezett. E tagságok következményeként sor került a nemzetközi együttműködés legfelső formáira, a nemzetközi konferenciákon való részvételre is.

1. Szervezeti kérdések

A külfölddel összefüggő könyvtári munka az OSZK-ban sohasem volt egyetlen szervezeti egységhez kapcsolva és ez nem is lenne kívánatos. A nemzeti könyvtár gyűjtőköre a dokumentumok igen sokféle fajtájára kiterjed, ennek hatása pedig a külföld irányában is érvényesül. A kéziratok iránt érdeklődő külföldi kutató például nem kaphat teljes felvilágosítást sem a Csereközpontban, sem a Bibliográfiai osztályon, hanem kizárólag a Kéziratárban. A duplumcsere átvétele kapcsán mégis 1955-ben létrejött a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, melynek általánosan hangzó elnevezése arra utal, mintha valamennyi külfölddel összefüggő ügynek a könyvtáron belüli gazdája lenne. Működésének két esztendeje alatt kialakult gyakorlat szerint ez az osztály túlnyomórészt nemzetközi kiadványcserével, kisebb részben a nemzetközi könyvtári és dokumentációs szervezetekkel, konferenciák és tanulmányi kirándulások előkészítésével foglalkozik, továbbá ellátja a könyvtár általános jellegű külföldi levelezését, fordítószolgálatát stb. Az, hogy minden külfölddel összefüggő ügy nem tartozhat ennek az osztálynak a hatáskörébe, elnevezésével bizonyos ellentétben áll, amely két módon lenne kiküszöbölhető: megmarad az osztály is és neve is, de a más osztályok által intézett külföldi ügyekről hivatalból tudomást szerez és azokat megfelelő formában regisztrálja, vagy pedig kettéoszlik a nemzetközi kiadványcserét és az összes többi külföldi kapcsolatokat intéző részekre. Az előbbi megoldás mellett az szól, hogy átszervezést nem kíván, az utóbbi mellett pedig az, hogy az 1958-ban megjelenő egyik művelődési miniszteri rendelet felállítja a Csereközpontot, amely önálló szervezeti formát tesz szükségessé.

Megoldást kíván annak a bibliográfiai és tájékoztató központnak az OSZK keretein belül maradó kialakítása, melynek egyik legfontosabb feladata lenne a külföldről érkező és a magyarországi könyvtárak állományából merített bibliográfiai tájékoztatások nyújtása. E szerv analóg munkaállomásai külföldön sokféle mint bibliográfiai intézetek, vagy bibliográfiai szolgálatok működnek, külföldről nézve ez tehát eddig az OSZK-ban hiányként mutatkozott.

2. Állománygyarapítás külföldi forrásokból

A nemzetközi kapcsolatok szűkebb értelemben vett fogalmi körébe a vétel útján történő külföldi eredetű szerzeményezés aligha tartozik, mégis a csere és a vétel összefüggései miatt érintenem kell az idetartozó kérdéseket. A csere, mint az állománygyarapítás egyik módja többé-kevésbé szoros kapcsolatok teremtésének függvénye, mely cseretársakként változó, egyéni

színezetű levelezést és esetleg személyes kapcsolatokat kíván meg. Ezek a szálak viszont már a szűkebb értelemben vett nemzetközi érintkezés körén belül esnek. Még a jól működő cserekapcsolatok sem pótolhatják sohasem a vételt.

Vétel

Könyvtárunk a közelmúlt évek egyikében sem rendelkezett megfelelő nagyságú beszerzésre fordítható összeggel. A viszonylag alacsony keretnek évenként körülbelül $\frac{1}{3}$ -át fordítottuk külföldi könyvek vásárlására és folyóiratok előfizetésére. Tekintettel arra, hogy a magyar anyagot kötelező példányok útján megkapjuk, ez az arány nem tekinthető kielégítőnek.

A hírlapok és folyóiratok statisztikája kedvezőbb képet mutat: az 1954-es évben az összes kurrens címből kb. 15% érkezett külföldi előfizetés útján, 1955-ben és 1956-ban valamivel csökkent ez az arány. A külföldi vételek viszonylagos alacsonyságának könyvtáron kívül eső okai a következők: a külföldi anyag drágasága, a devizakeret rendkívülien szűk volta, a külföldi könyv- és folyóiratrendelés nehézkes és központosított adminisztrációja. A külföldi hungarika beszerzések terén mutatkozó hiányosságok kiküszöbölése egyik legfontosabb megoldandó feladatunk.

Csere

Az említett években a könyvtár csereforgalma emelkedő irányzatot mutatott. 1953-ban az akkori könyvforgalmi osztály főleg a Szovjetunióval és a népi demokráciák könyvtáraival tartott kapcsolatot, a többi országból még az OKK címére érkezett viszonzatlan anyag. 1957-ben viszont a könyvtár már 40 ország 231 intézményével tartott fenn kétoldalú cserekapcsolatokat. Az utóbbi években a könyvgyarapodásnak mintegy 8—10%-a eredt külföldi cseréből, a folyóiratoknál a csere részesedése ugyancsak 10% körül volt. Természetesen a vásárolt könyvek kevés kivételtől eltekintve értékesebbek a csere útján beérkezett kiadványoknál, az előfizetett folyóiratok beérkezésének rendszerességében pedig jobban meg lehet bízni. Mindez nem von le semmit a csere jelentőségéből, mert hiszen a csere útján éppen azoknak a könyveknek és periodikáknak a beszerzésére került sor, melyek a könyvkereskedelmi forgalomban valamilyen oknál fogva nem kaphatók.

A csereforgalom emelkedése főleg két tényezőnek köszönhető: az OSZK a múltban a többi könyvtárt megelőző helyen válogatott azoknak az országoknak a könyv- és folyóiratanyagából, amelyekkel Magyarország kulturális egyezményeket kötött (l. a Csereközpontról szóló fejezetet), azonkívül jelentős mennyiségű csereanyag érkezett kifejezetten az OSZK címére a cseretársaknak megküldött OSZK kiadványok ellenében. A régebben csere céljaira igénybe nem vett tudományos színvonalú címjegyzékek, katalógusok, könyvészeti sorozatok stb. külföldön igen népszerűeknek bizonyultak, az újabb sorozatok közül pedig *A mi írónk* és az *Új bibliográfiai füzetek* arattak sikert. A legnagyobb külföldi érdeklődést pedig a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és melléklete, a *Folyóiratrepertórium*, továbbá a *Magyar Könyvszemle* váltotta ki. Utóbbiaknak összesen 240 példányban való rend-

szeres kiküldése ellenében hasonló számban érkeznek nemzeti bibliográfiák, könyvtárügyi folyóiratok, beszerzési jegyzékek, tudományos kiadványsorozatok stb. A szóbanforgó kiadványkategóriával folytatott csere forgalmát a következő körülmények nehezítették: Míg a régi és az új sorozatok nagyobb részének nemcsak a kiadása, hanem a terjesztése is az OSZK kezében van, addig a Magyar Nemzeti Bibliográfiának és a Folyóirat-repertóriumnak szerkesztését az OSZK végzi ugyan, de példányaira mégis elő kell fizetnie a külföldi csere céljaira is. Egyes OSZK munkatársak külföldön keresett munkái nem az OSZK kiadásában, jelentek meg és így ezeket is minden alkalommal vásárolni kellett. A kiadványokról készített gyenge kivitelű sokszorosított jegyzék nem méltó a kiadványok tartalmi értékéhez. Sok OSZK kiadvány még idegen nyelvű összefoglalókat sem tartalmazott. Mindezen hiányosságok megszüntetése az OSZK eddigi kiadványpolitikájának revízióját teszi szükségessé, ideértve a kiadványok teljes nyomtatott jegyzékének elengedhetetlen kibocsátását is. E célok megvalósítása alkalmas lesz az OSZK külföldi tudományos tekintélyének fokozására és arra, hogy csere útján minél több külföldi könyv és folyóirat birtokába jusson.

Az OSZK cseréjét a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya bonyolítja le, a forgalmat a Csereközponttal közös nyilvántartásokban regisztrálja. A cserefajtáknak ez az összeolvasztása nem a legszerencsésebb megoldás ugyan, de történeti fejlődés eredménye, egyúttal pedig munkaeszközökben és munkaerőben megtakarításokat tesz lehetővé. Bár a cserekapcsolatok ma már igen szerteágazóak, amennyiben Japántól Dél-Afrikáig és Svédországtól a Fiji szigetekig terjednek, sok tekintetben még nem elég rendszeresek és térképükön sok fehér folt is van még. E hiányok kiküszöbölése a közeli jövő feladata lesz.

3. *Anyag- és adatszolgáltatás külföldi könyvtárak és kutatók számára*

Az OSZK gazdag történelmi anyaga az elmúlt évek során is számos külföldi könyvtár és hazánkba személyesen ellátogató külföldi kutató érdeklődését váltotta ki. Százakra megy azoknak a kéréseknek száma, amelyek arra irányultak, hogy a különböző gyűjtemények darabjairól mikrofilmet vagy fénymásolatot küldjünk. Még sokkal több kérést ki tudtunk volna elégíteni, ha saját műhelyünkben végezhetnénk a mikrofilmezést és ha fotokapacitásunk is nagyobb lenne.

A *Hírlaptárban* folytattak kutatásokat többek között a következők: K. *Dimitrov* Szófiából (bolgár-délszláv anyag), Zsiboni *Boskov* Újvidékről (századforduló délszláv és magyar anyaga), Ladislaw *Soták* Kassáról (szlovák periodikák jegyzéke), Milos *Gosirovsky* Pozsonyból (magyar munkásmozgalmi bibliográfia). Osztrák és lengyel kutatók a 70-es évek német munkásmozgalmi sajtóanyagával illetőleg az 1861—1863-as lengyel felkelés magyar visszhangjával foglalkoztak. Jelenleg is folyik a *Népszava* régi évfolyamainak mikrofilmezése a Prágai Munkásmozgalmi Intézet részére.

A *Régi és ritka nyomtatványok* tárában Jan *Misianik* a Szlovák Aka-

démia kandidátusa hónapokon át tartó kutatásokat végzett. A középkori szlovák irodalmi termékekről mikrofilmeket és fénymásolatokat kapott.

A *Kézirattár* számos szolgáltatása közül néhány nevezetesebb: paleográfiai adatok, facsimiliék, fényképek egy hindu írástörténeti kiállítás anyagához, helyszíni kutatások nyomán mikrofilmek a germán vonatkozású kéziratokról Heinrich *Boeckh* berlini professzor számára, részletes felvilágosítások két prágai művészettörténeti kutató számára a miniaturás kódexéről stb. A *Kézirattár*hoz igen sok külföldi mikrofilmkérés érkezik különösen *Bartoniék*, E. középkori latin kéziratkatalógusa alapján.

A *Zeneműtár* anyaga iránt az utóbbi években különösen nagy külföldi érdeklődés nyilvánult meg. Néhány példa: Joseph *Haydn* összes műveinek kiadásához kb. 15 000 mikrofilmfelvétel J. Peter *Larsen* dán zenetudós számára; a magyar romantikus operákról a népszínművekről mikrofilmek *Svesnyikov* moszkvai professzor részére; *Hoboken* német kutató számára anyagszolgáltatás *Haydn* kéziratosa műveiről; *Mozart* művek jegyzéke a *Mozart* összkiadás céljaira *Schmid* német professzor számára. A helyszínen kutató külföldi zenetudósok: a belga Denjís *Dille* (*Bartók* anyag), a szlovák Ladislav *Burlas* (bárfai anyag), a szlovák Josef *Kresának* (régiszláv anyag), a német Richard *Petzoldt* (*Bartók* anyag), a bécsi *Marx* és *Erich Schenk* (osztrák klasszikusok), uruguayi — *Ěstrada* (*Rákóczi Induló*), az olasz Angelo *Ephrikian* (régiszláv operák) a prágai Frantisek *Mužik* (huszita dallamok) stb.

A *Színháztörténeti gyűjtemény* a magyar bábjátékra vonatkozó adatokat állította össze a drezdai Puppenspiel Sammlung részére; Ira *Aldridge* néger énekes magyarországi szerepléséről dokumentációt nyújtott egy francia kutató részére, helyszíni kutatók számára szlovák vonatkozású anyagszolgáltatás stb.

A *Térképtár* gyűjteményeiben kutatásokat végeztek és kéréseiknek megfelelő anyagot kaptak többek között Waclaw *Zajcek* prágai egyetemi tanár (pozsonymelléki Dunaág térképei) Karel *Kuhar* professzor (XVIII. századi felvidéki térképek). Két keletnémet kutató a térképek katalogizálási és raktározási rendszerét tanulmányozta.

A *Plakát- és aprónyomatványtár*ból a prágai Akadémia szlovák vonatkozású röplapokról kért és kapott mikrofilmeket, L. *Sostavic* jugoszláv kutató pedig az 1848-as eszéki nyomtatványokról kapott felvételeket.

Az *Igazgatás* a helyszíni külföldi látogatók kalauzolásától eltekintve számos alkalommal írásban is nyújtott részletes tájékoztatásokat az OSZK szervezetéről, munkamódszereiről, gyűjteményeiről. Így pl. 1953-ban a wroclavi egyetemi könyvtárnak, 1945-ben a helsinki egyetemi könyvtárnak, 1955-ben és 1956-ban a leningrádi Szaltükov—Scsedrin könyvtárnak, 1957-ben a Szovjet Könyvkamarának stb. Bőséges szemléltető anyagot közvetített a külföldi *Jókai*-kiállításokhoz stb.

4. A bibliográfiai munka külföldi vonatkozásai

A bibliográfiai munkakörből három fontos tevékenységi területet kell kiemelni: a külföldi vonatkozású magyar anyagról készített álta-

lános célú bibliográfiákat, a külföldi megkeresésekre készített alkalmi bibliográfiákat és a nemzetközi szervezetek számára nyújtott tájékoztatásokat a magyar bibliográfia ügyének egészéről.

Az általános jellegű bibliográfiák körében hasznosaknak bizonyultak a sajnós csak sokszorosított formában kiadott könyvjegyzékek, melyek a Béke Világtanács budapesti ülése alkalmából 1953-ban jelentek meg (A magyar szépirodalom idegen nyelven a felszabadulás óta, A magyar tudomány idegen nyelven a felszabadulás óta, A felszabadulás óta megjelent és Magyarországot idegen nyelven ismertető művek jegyzéke stb.). Külföldi érdeklődést váltott ki a *Csehov* és a *Miczkievicz* bibliográfia, sok levél sürgeti a bejelentett, de csak 1958-ban megjelenő folytatást (*Mozart, Shaw*). Igen jól sikerült kezdeményezés volt a „*Népi demokráciák magyar bibliográfiája*” c. sorozat első két füzeté, mely a bolgár és az albán anyagot ölelte fel, különösen az Unesco érdeklődik a folytatás iránt.

A külföldi könyvtárak és kutatók számára alkalmilag készített bibliográfiai összeállítások seregéből néhány említést érdemel: Fordítások a népi demokratikus országok irodalmából 1954-ben; A németnyelvű magyar kiadású könyvek jegyzéke 1945—1954; *Leonardo da Vinci* Magyarországon (Elmer *Belt* amerikai könyvtár részére); a kínai irodalom magyar bibliográfiája; Az ateizmus és magyar vallástörténet 1956. évi magyar bibliográfiája (leningrádi Tudományos Akadémia részére); Az 1876. évi bolgár szabadságharc magyar bibliográfiája (szófia Vassil Kolarov könyvtár részére); Vend irodalom magyar bibliográfiája (muraszombati könyvtár részére); *Thomas Mann* magyar bibliográfiája (frankfurti Fischer Verlag részére), kisebb bibliográfiák *Salustius, Händel, Csehov, Zromskij, Nyekraszov, Laxness, Stoltzer, Hölderlin, Schiller, Milton* Magyarországon megjelent műveiről.

A részletes adatfeltárást és elmélyedő kutatásokat a Bibliográfiai Osztály jobb személyzeti és munkakörülmények között bizonyára fokozni tudta volna. A felsorolt munkálatokban természetesen az érintett különgyűjtemények és a Hírlaptár is kivették a részüket.

5. Könyvtárosok nemzetközi tapasztalatszerése

A tárgyalt időszakban sok külföldi látogató kereste fel a könyvtárat és az OSZK munkatársai is megfordultak külföldi könyvtárakban. A személycsere mértéke azonban még országonként tekintve is a külföldiek javára fordult, dolgozóink a kívánatosnál jóval kevesebbet utazhattak külföldre. A korábbi évekhez képest mégis emelkedés mutatkozott a kölcsönös látogatások forgalmában, különösen a népi demokráciák könyvtárosai kerültek egymással szorosabb kapcsolatba. A kívánatos kölcsönhatások eredményei már is mutatkoznak. Szükségtelen itt elismételni a külföldi utazások óriási pedagógiai és szakmai fontosságát, csupán azt kell kiemelni, hogy különösen Közép- és Kelet-Európa népeinek szoros könyvtári együttműködése ma már vitathatatlan szükségesség.

Az Országos Széchényi Könyvtárat egyénileg vagy csoportosan 1954-ben 41, 1955-ben 100, 1956-ban 152 külföldi látogató tekintette meg. (Ezekben

a műemlékkönyvtárakat látogató külföldiek száma nincs benne.) A látogatók természetesen csak részben voltak könyvtárosok, de érdeklődésük mindenesetre a nemzeti könyvtárnak szólt. A nevezetesebbek közül említést érdemelnek: a Béke Világtanács mongol küldöttei, K. P. *Menon*, India budapesti és moszkvai követe, I. V. *Szergejevskij* szovjet professzor és szovjet könyvtárosok, finnek, chileiek, németek, lengyelek, románok, jugoszlávok. A legtöbb egyéni és csoportos látogató Csehszlovákiából érkezett. 1955-ben és 1956-ban egy-egy nagy csoport jött Pozsonyból és Prágából, főleg az ottani egyetemi könyvtárak munkatársai közül. 1956 őszén nagyobb bolgár csoport tekintette meg könyvtárunkat. Az Unesco részéről előbb P. *Bammate* jött 1955 decemberében, őt H. C. *Campbell*, a Könyvtári Osztály egyik vezetője, majd L. *Evans*, az Unesco főigazgatója követte 1956 nyarán.

Az említett látogatók többsége általános tájékoztatást kértek és kaptak az OSZK-ról, és nem egy ízben az egész magyar könyvtári szervezetről, vagy végigjárták az osztályokat és különösen kiállított ritkaságokat tekintették meg. Egy-egy csoport behatóbb szakmai tájékozódást végzett, különösen a Módszertani Osztály vonzott sok külföldi érdeklődőt és látogatót.

A külföldi látogatókkal függ össze Könyvtárunk épületviszonyaiból eredő két hiányosság: az egyik a régi és ritka könyveink és kézirataink kiállítási technikája. Bár különösen a világítás terén javult a helyzet, a mód ma sem méltó sem az anyag értékhez, sem a nemzeti könyvtártól elvárt színvonalhoz, ezért külön kiállítási helysége lenne szükség. A másik követelmény a jól sikerült magyarnyelvű Tájékoztató kiadása idegen nyelveken.

Az OSZK munkatársainak egyéni jellegű külföldi tanulmányútjairól és konferenciákon való részvételéről a maguk helyén lesz szó, itt a hivatalos jellegű vagy csoportos utakat említem. 1953 előtt *Waldapfel* Eszter hivatalos magyar delegáció tagjaként járt a Szovjetunióban. 1953-ban *Varjas* Béla több hetet töltött Bulgáriában, ott különösen a Vassil Kolarov könyvtár és az Elin Pelin Bibliográfiai Intézet működését, továbbá a vidéki közművelődési hálózatot tanulmányozta. *Sallai* István 1955 őszén egy magyar kulturális küldöttség tagjaként Romániában járt, ahol meglátogatta többek között a bukaresti akadémiai és a kolozsvári egyetemi és marosvásárhelyi tartományi könyvtárakat és módszertani tanulmányokat végzett. *Rácz* Aranka az OSZK és a Deutsche Staatsbibliothek csere-megállapodása révén 1956 őszén hosszabb tanulmányúton volt a Német Demokratikus Köztársaságban. Tanulmányozta a legnagyobb berlini, drezdai és lipcei tudományos könyvtárakat, számos közművelődési könyvtárt és a központi könyvtárügyi intézményeket.

1956 májusában más könyvtárosokkal együtt az OSZK 23 munkatársa vett részt a Pozsony—Nagyszombat—Nyitra útvonalon megtett 4 napos szlovákiai kiránduláson, melynek során az említett városok legfontosabb könyvtárait meglátogatták. 1956 őszén 35 munkatársunk vett részt a könyvtáros egyesület által rendezett bécsi tanulmányúton. Az OSZK dolgozói elsősorban az Österreichische Nationalbibliothek munkáját tanulmányozták előbb általában, majd az egyes szakterületeken részleteiben is.

1956 és 1957 nyarán egy-egy kisebb csoport látogatta meg a *prágai* Nemzeti és Egyetemi könyvtárat, a strahovi gyűjteményeket stb. A későbbi csoport tagjai a prágai tudományos könyvtárak vezető dolgozóival együtt könyvtári megbeszélésen is résztvettek, melyen V. dr. *Waldapfel* Eszter ismertette az OSZK szervezetét és működését és hasonló kérdésekre cseh részről kapott felvilágosításokat. 1957 őszén a *varsói* bibliográfiai konferencián résztvevő magyar küldöttség tagjai részletesen tanulmányozták a Nemzeti Könyvtár munkáját és meglátogatták a varsói Egyetemi, a gdanski Akadémiai és a krakkói Egyetemi könyvtárakat.

Mіндеzen utak hasznossága a nyomukban keletkezett összefonódó személyi és hivatalos kapcsolatokban mutatkozik. Az utazások száma viszonylag kevés. Sok arra érdemes munkatárs egyáltalában nem jutott el az említett szomszédos országok könyvtáraiba sem. Csoportos látogatásra lenne szükség Bulgáriába, Jugoszláviába, Lengyelországba, a Német Demokratikus Köztársaságba, Romániába és a Szovjetunióba, valamint a nyugateurópai országokba.

6. Nemzeti Csereközpont

Az 1952-es minisztertanácsi határozat az OSZK-ra bízta ugyan a nemzetközi kiadványcsere központi feladatainak gondozását, a megfelelő személyzeti és anyagi kereteket mégis sokáig nem sikerült e munkakör céljaira biztosítani. A Cserecsoport csak 1954-ben önállósult, majd személyzetileg megerősödve 1955-ben osztállyá alakult, 1956 folyamán és 1957-ben pedig Nemzeti Csereközponttá fejlődött. Ez a Csereközpont ma is a legfontosabb részét képezi a Nemzetközi Osztálynak.

A Nemzeti Csereközpont az Unesco ösztönzésére a Külügyminisztérium és a Népművelési Minisztérium határozata alapján jött létre, a legtöbb külföldi országban már működő analóg intézményekhez hasonlóan. Célja kettős: egyrészt központi lebonyolítója olyan cserefajtáknak, melyek egy-egy szakintézményhez nem kapcsolhatók, másrészt nyilvántartója, koordinálója és információs központja a Magyarország és a külföld közötti kiadványcserének.

A központilag lebonyolított cserefajták közül a *kulturális egyezmények kiadványcseréje* a többi cserefajtát forgalomban messze felülmúlja. 1955-től ugyanis az OSZK kapott megbízást arra is, hogy a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal kötött kulturális egyezmények idevonatkozó pontjai értelmében széleskörű könyv- és folyóiratcserét végezzen a szerződő államok nemzeti könyvtáraival. A kötelespéldány-csoporttól átvett könyvek és folyóiratok ezreit küldjük hónapról-hónapra a többi magyar könyvtár nevében is Moszkvába, Leningrádba, Prágába, Varsóba, Bukarestbe, Szófiába, Pekingbe és Tiranába. A cseretársaktól kapott könyveket és folyóiratokat pedig rögzített rendszer szerint a hálózati központok és kisebb magyar könyvtárak és tudományos könyvtárak között osztjuk szét. Néhány adat a csere forgalmáról: 1954-ben 8570 könyv érkezett és 11 270 ment ki, 1955-ben 8600 volt az étvett és 13 000 a kiküldött könyvek száma. A mérleg csak 1956-ban vált aktívvá, amennyiben 12 090 kapott könyv áll 11 900

kiküldött könyvvel szemben. 1957-ben összesen 675-féle periodikát 1780 példányban küldtünk külföldre és 1367-féle periodikát 2584 példányban vettünk át. Természetesen a periodikákat is az OSZK és a többi belföldi könyvtár között osztjuk szét. Különösen jelentős az NDK-ból kapott sok-száz értékes tudományos folyóirat átvétele, ezek együttes értéke több ezer devizaforintra rúg.

A másik központilag végzett cserefunkció a *nemzetközi duplumcsere*, melynek az Unescotól 1955-ben Magyarország nevében történt átvétele szolgáltatta a közvetlen okot a Csereközpont felállítására és személyzeti megerősítésére. Lényege abban áll, hogy az antikvár jellegű, nemzeti tulajdonba vett és más duplumgyűjteményekből eredő magyar könyvanyagot átlagosan kéthavonta szakosított jegyzékekbe foglaljuk és ezeket sokszorosítva a hasonló funkciókat ellátó külföldi csereközpontokon keresztül a külföldi könyvtárak számára felajánljuk. Ugyanilyen úton és módon kapjuk, közvetítjük és osztjuk szét a külföldi csereközpontok illetve könyvtárak jegyzékeit és a nyomukban érkező könyvanyagot.

A duplumcsere elvállalását és lebonyolítását az tette lehetővé, hogy a Könyvelosztó folyamatosan a Csereközpont rendelkezésére bocsátja a belföldi nagyobb könyvtárak által már nem igényelt elsősorban idegen nyelvű anyagot. Ennél a cserefajtánál devizamegtakarítás annál is inkább jelentkezik, mert belföldön már felesleges anyag ellenében kaptunk sokszor jelentékeny régebbi külföldi kiadványokat. A még fokozandó nemzetközi duplumcsere jelentősége éppen ez: kereskedelmi forgalomban már nem kapható könyvekhez, vagy folyóiratévfolyamok esetében, foghíjak betöltéséhez hozzásegíteni a magyar tudományos könyvtárakat.

A harmadik országos funkció az ún. *hivatalos kiadványok* cseréjének ügye, mely az összes cserefajták közül a legtöbb problémát okozza. Ezt a feladatkört már az OKK sem töltötte be teljes mértékben, az átvétel után pedig újabb nehézségek jelentkeztek. A könyvkiadás szocialista átalakítása a hivatalos kiadványoknak más államokban is elavultak tekintett régi brüsszeli meghatározását alkalmazhatatlanná tette, új meghatározás pedig mindmáig nem, vagy csak az időközben jelentkező cseretársak egyéni eseteire szabva jött létre. Az illetékes magyar hatóságokkal számos alkalommal folytatott tárgyalások alapján ma már sok helyre küldjük a bizalmasnak nem tekintett hivatalos anyagot (országgyűlési jegyzőkönyvek, *Magyar Közlöny*, jogszabálygyűjtemények stb.), a kérdés azonban mind belföldön, mind külföldön rendezésre vár. A kiküldendő magyar anyagot a Csereközpont (tehát az OSZK) költségvetésének terhére szerezzük be, a beérkező hivatalos kiadványokat viszont kevés kivételtől eltekintve az Országgyűlési Könyvtárnak adjuk át.

Jellegzetesen csereközponti munkakör a *csomagközvetítés*. Sok külföldi csereközpont (köztük a prágai és a varsói) tevékenysége ebben merül ki, de ezt magasabb színvonalon is végzik. Eredete a megtakarítás gondolatában rejlik: a tudományos kiadványcserét folytató intézmények kiadványaikat nem közvetlenül postázzák, hanem a csereközpontnak küldik meg, amely országonként csoportosított gyűjtőküldeményeket állít össze és a ládákat olcsó teherárúként tartalmuk szétosztása végett megküldi a központtársainak. Az OSZK ezt a funkciót is az OKK-tól örökölte, de elvi és gyakorlati

okokból a gyűjtőküldemények kiküldését fokozatosan leépíti és csak kivételesen közvetít. Fordított irányban: a Csereközpont természetesen kénytelen átvenni az egyes külföldi központok ládáit, tartalmuk gyors belföldi szétosztásával pedig igyekszik e közvetett forgalom lassúságát ellensúlyozni. (1956-ban 3085 csomagot osztottunk szét belföldön, kifelé az 1955-ös 3041-el szemben már csak 603-at közvetítettünk.) Az ezzel kapcsolatos nyilvántartások javításokra szorulnak. Remélhető, hogy az új csere-rendelet nyomán a közvetlen postázás terén mutatkozó hatásköri bizonytalanságok meg fognak szűnni.

Az országos jelleggel végzett csereforgalmon kívül a Csereközpont 1956-ban és 1957-ben a rendelkezésére álló nemzetközi kézikönyvek alapján számos magyar intézmény számára nyújtott *felvilágosításokat* cserekapcsolatok létesítése céljából, összehozott külföldi intézményeket magyarokkal, magyar szakintézményekről tájékoztatásokat adott külföldi érdeklődők számára. 1958-ban elkészíti az ország összes cserélő intézményéről készített központi katasztert, mely a szervezettebb tájékoztató szolgálat alapja lesz. A Csereközpont felsorolt feladatait a javaslata alapján kidolgozott és az 1958-ban kibocsátandó miniszteri rendelet jogszabályba rögzíti.

7. Külföldi könyvtárközi kölcsönzés

Míg az OSZK által végzett cserefunkciók vagy magának a nemzeti könyvtárnak, vagy más magyar könyvtáraknak állományát hivatottak gyarapítani, addig az OKK-tól átvett könyvtárközi kölcsönzés elsősorban tudományos intézetek és tudósok kutatómunkáját segítik elő. Az Olvasószolgálat keretében működő kölcsönzési csoport a tudományos kutatás szempontjából rendkívülien fontos munkát végez. Ügyszólván az egész világra kiterjedő kapcsolathálózat segítségével igyekszik mindazt eredetiben vagy mikrofilmen megszerezni, amit külföldről vagy belföldről kérnek tőle. A forgalom 1953-tól 1955-ig megháromszorozódott, a kölcsönzési kapcsolat ma már kiterjed a tengerentúlra is. Állandóan javuló irányzatot mutat a beérkezett és a kielégített kérések aránya is, belföldi kutatók részéről ismételten hangzik el a köszönet és az elismerés szava. A forgalom növekedéséről tanúskodik az alábbi táblázat:

	Beérkezett kérések	Kielégített kérések	%
1952.....	1815	691	37
1953.....	3983	2398	60
1954.....	5620	3685	66
1955.....	5314	5074	95
1956.....	5747	5455	95

Havonta kb. 600 kérést intéznek ehhez a csoporthoz, ezeknek kb. 10%-a külföldről érkezik és magyar művek kölcsönzésére irányul (1955-ben 515 külföldi kérést teljesített a könyvtár), a többi belföldi kérés. Ez utóbbiaknak

közel 75%-a külföldi műveket kíván kölcsönözni vagy mikrofilmen megkapni. Legsűrűbb a forgalom a párizsi és a bécsi nemzeti könyvtárakkal és a londoni National Central Library-vel. A magyar anyag iránti növekvő érdeklődés is főleg ezektől a könyvtáraktól és a népi demokráciák nemzeti könyvtáraiból indul ki.

8. Nemzetközi szervezetek és konferenciák

A nemzeti könyvtári jellegből következők, hogy az Országos Széchényi Könyvtárnak a nemzetközi könyvtári együttműködés területén néha a többi magyar könyvtár nevében is kell feladatokat elvállalnia, de ugyanakkor ügyelnie kell arra, hogy fellépése a magyar könyvtárak külföldi kapcsolatait semmiben se csorbítsa. A múltban az OSZK követett el hibákat ezen a téren, ma már azonban egészségesebb formák alakultak ki: az országos jelentőségű külföldi kapcsolatokat többnyire a nagy könyvtárak képviselőiből álló bizottságok gondozzák. A korábban kialakult helyzet többek között azzal magyarázható, hogy az Országos Könyvtári Központ megszűnése után keletkezett úrtagsági helyekkel, kapcsolatfelvétellel stb. gyakran sürgősséggel kellett kitölteni. Az újabb országos szervek lassan mozdultak és főleg nem volt könyvtárosegyesület, mely elsősorban lett volna hivatva a nemzetközi könyvtári életben a magyar könyvtárügy egészét képviselni.

Néhány külföldi egyesületnek az OSZK saját jogán tagja, bár azokba az OKK utódaiként lépett be. Így 1954-ben tagjává lett az American Library Association (Chicago), az Association of Special Libraries and Information Bureaux (London) és 1956-ban a Library Association of Australia (Sidney) nevű nemzeti szervezeteknek. A belépés fő oka a felsorolt egyesületek számos könyvtári szakfolyóiratának átvételében keresendő. A jövőben felelevenítendő lesz a mainzi Gutenberg Egyesületben való régi tagság és be kell lépnie az OSZK-nak a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületébe is.

UNESCO

Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetével fennálló kapcsolat 1954 végén indult meg. 1955 folyamán sűrű levelezés folyt a párizsi Titkárság könyvtári osztályával, melynek során részletes tájékoztatások érkeztek a csereközpont megszervezésének ügyében. Ugyanakkor a könyvtár összeállította a csereképes kiadványokkal rendelkező összes jelentősebb magyar könyvtár és intézmény listáját az Unesco kiadásában azóta megjelent *Handbook on the International Exchange of Publications* c. mű 2. kiadása részére.

Az *Unesco Bulletin for Libraries* c. könyvtári közlöny kb. 60 címet magában foglaló magyarországi terjesztési listáját az OSZK 1955-ben állította össze. E folyóirat hasábjain azóta is gyakran nyomot hagyott az OSZK munkája: az 1950 óta megjelent magyar folyóiratok listája, cikk az OSZK munkájáról és a magyar könyvtáros képzésről, felsorolása a cserébe felajánlott OSZK kiadványoknak, ismertetés a könyvtári törvényről,

ismertetések a Magyar Könyvszemlééről és más magyar könyvtárügyi kiadványokról stb.

A *Bibliographical services throughout the world, annual reports* c. sorozat legújabb füzetében már megjelent az OSZK által összeállított ismertetés a magyar bibliográfia jelenlegi helyzetéről. 1956 folyamán részletes és az Unesco egész munkájára kiterjedő javaslatokat dolgoztunk ki magyar szempontból a Külügyminisztérium számára. Ugyanezen évtől kezdve biztosítottuk a fontosabb Unesco kiadványok rendszeres és ingyenes átvételét.

Maller Sándor, a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője pályázat útján elnyerte és 1957 januárjában elfoglalta az Unesco párizsi Titkársága keretében működő Könyvtári Osztály egyik vezető állását.

Már 1956 nyarán leraktuk az Unesco Magyar Nemzeti Bizottsága keretében formálódó Könyvtári és Bibliográfiai Albizottság alapjait, 1957-ben új programot dolgoztunk ki számára, első ülésének határozatait az Albizottság részben az OSZK-val hajtatta végre. A *Bibliographical Newsletter* c. Unesco periodika az OSZK újabb bibliográfiai kiadványairól ismertetéseket adott. Az Albizottság titkársága helyileg az OSZK-ban működik. Ennek útján eddigi működéséről és a Csereközpont munkájáról beszámolókat küldött az Unesco számára. Az új rendezés nyomán az Unescoval fennálló könyvtári kapcsolatok a jövőben nem az OSZK, hanem az Albizottság kezében vannak. A párizsi központ felkeresése és ottaniak meghívása nagy lendületet adhatna az Albizottság munkájának.

FID (Fédération Internationale de Documentation)

A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség hivatalos magyar nemzeti tagja az OSZK lett 1954-ben, mert a dokumentáció ügyét annak idején nem fogta össze semmilyen országos szerv. Közreműködésünk egyre fokozódó jellegű volt az azóta elmúlt évek folyamán, bár a szakmai illetékesség hiánya sokszor zavarólag hatott. Az eleinte csak egy példányban érkező körözvények számát ötre emeltettük, ezeket 15 magyar könyvtár között rendszeresen megforgatjuk. Több ízben adtunk általános felvilágosításokat a magyar dokumentáció helyzetéről és dokumentációs központjaink működéséről. A fontosabb FID-kiadványok számára összeállítottuk a magyar fejezeteket (*Directory of Photocopying and Microcopying Services; Index Bibliographicus, FID-Guide* stb.). Gyakran kértünk és kaptunk osztályozási FID kiadványokat és rendszeresen szétosztjuk az 15 magyar címzett között a FID két folyóiratát is.

Eddig főleg az Országos Osztályozó Bizottság merített hasznot a FID-dal fennálló kapcsolatokból, többször sor került írásbeli véleményadásokra a FID kérésére osztályozási kérdésekben és jól halad az ETO új magyar kiadásának a FID jóváhagyásával történő megjelentetése is. Az utóbbi időben három magyar testületi tag lépett be a FID-be.

Mint a FID nemzeti tagja, az OSZK adminisztratív segítséget nyújtott az 1957-es párizsi tanácsülés magyar előkészítéséhez, képviselőként az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója vett részt. A magyar referátumok körlevelek formájában sokszorosítva azóta megjelentek.

A FID adminisztratív ügyeivel az OSZK-n belül a Nemzetközi Osztály

foglalkozott, helyes lenne viszont az, ha a jövőben egy arra illetékes magyar szerv érdemi és szakmai téren fokozottabb figyelmet fordítana a magyar dokumentáció országos ügyeinek és nemzetközi képviselőinek.

FIAB (Fédération Internationale des Associations des Bibliothécaires)

A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségével kapcsolatban az OSZK, az 1947-ben megszűnt régi magyar egyesület helyett, a neki címzett kiadványokat átvette, a levelezést lebonyolította és egyúttal részt vett azokban a kezdeményező lépésekben, melyek a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin körének 1956-os megalakulásához vezettek. A kör belépését a FIAB-ba még az OSZK intézte, az 1957-es párizsi tanácsülés magyar részvételének adminisztratív előkészítése és a magyar referátum kidolgozása az OSZK feladata volt. A jövőben a Szabó Ervin Kör Titkárságának lesz a feladata, hogy a FIAB-bal és a többi ország könyvtárosegyesületével a magyar könyvtárügy fejlettségéhez méltó kapcsolatokat teremtsen.

Kisebb nemzetközi szervezetek

1954-ben adatokat adtunk a magyar hivatalos kiadványokról a Comité de coordination pour la documentation des sciences sociales részére. Könyvtári szabványok ügyében több ízben érintkezésben álltunk az International Standardization Organization (ISO)-val. Zeneműtárunk bekapcsolódott és részletes dokumentációt nyújtott a Répertoire International des Sources Musicales (RISM) c. nagy nemzetközi mű számára az 1800 előtt megjelent magyar gyűjteményes zeneművekről.

Nemzetközi konferenciák. Részletes előkészítő munka után Varjas Béla a többi magyar könyvtár nevében is 1955-ben résztvett Brüsszelben a Könyvtárosok Világkonferenciáján, melyet a FID, a FIAB és a Zenei Könyvtárosok Nemzetközi Egyesülete rendezett. Több írásbeli referátumot terjesztettünk elő, képviselőnk előadást tartott a magyar könyvtársképzésről. Referátumaink lerövidítve meg is jelentek.

1957 nyarán a többi magyar könyvtár és a Könyvtártudományi Főbizottság bevonásával referátumok készültek a Varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia céljaira és a többi résztvevő ország megküldött referátumait ugyancsak feldolgoztuk. A retrospektív és kurrens nemzeti bibliográfia problematikájával és a népi demokráciák közötti bibliográfiai együttműködés módozataival foglalkozó konferencián magyar részről V. dr. *Waldapfel Eszter*, dr. *Bélley Pál* és dr. *Gombocz István* vettek részt. A nemzeti bibliográfia fogalmának meghatározása, a kölcsönös anyag- és adat-szolgáltatás módozatai és a további bibliográfiai együttműködés formái voltak azok a fő kérdések, melyek közül élénk viták alakultak ki. A tárgyalásokról és a határozatokról nevezettek részletes jelentésben számoltak be. A varsói konferencia volt az első jelentős alkalom arra, hogy a szomszédos országok egymás bibliográfiai működését és munkamódszereit közelebbről megismerjék. Kívánatos lenne, ha a legközelebbi hasonló összejövetelt Magyarországon rendezhetnénk meg.

9. Az OSZK munkatársainak külföldi szereplése

A könyvtár munkatársainak az utóbbi években itt-ott alkalma nyílt arra, hogy a külföldi könyvtári élettel szakmai téren érintkezésbe lépjenek. A hivatalos utazásokról az előbbieket során már szó volt, itt csak a külföldi folyóiratokban megjelent vagy e sorok írásakor megjelenés előtt álló cikkek szerzőit és azokat említem, akik a csoportos tanulmányutakon kívül külföldön egyéni kutatásokat folytattak.

Bélley Pál: Tanulmány a magyar bibliográfia múltjáról, jelenlegi állapotáról, a berlini Kommission für Ausbildungsfragen részére.

Borsa Gedeon: Megbízatás az Österreichische Nationalbibliothek és a Walter Krieg Verlag részéről az 1600 előtt megjelent bécsi nyomtatványok bibliográfiájának összeállítására, ennek során 1956 őszén és 1957 tavaszán kutatómunka Bécsben és más osztrák városokban. 1956 nyarán RMK kutatások erdélyi könyvtárakban. Cikkek: „*Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des XVIII. Jahrhunderts*” és „*Ein unbekannter Manliuskalender*” (Burgenländische Heimatsblätter, Eisenstadt, 1957); „*Beiträge zur Bibliographie der Drucke von Johannes Winterburger*” és „*Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis* (Das Antiquariat, Wien, 1956, 1957); „*Two unrecorded incubula*” (The Book Collector, London, 1957).

Dezsényi Béla: Részletes magyar sajtótörténeti adatszolgáltatás *Ciuchindel* román akadémikus és *Klimes* cseh tudományos intézeti vezető, továbbá a lengyel sajtótudományi munkaközösség részére. Tudományos kapcsolat a kolozsvári Bolyai Egyetemmel. Cikk az Unesco és a FID részére „*L'abréviation des titres de périodiques*” címmel.

Dezsényi Béláné: Előadás a prágai sajtótudományi intézetben a magyar sajtótudomány jelenlegi helyzetéről.

Falvy Zoltán: Részvétel és előadás 1956 júniusában a Mozart év alkalmából Bécsben rendezett zenetudományi kongresszuson, előadás az osztrák könyvtárosegyesületben a magyar könyvtárügyről. Cikk a kasseli *Musica* c. folyóiratban: *Beethovens Beziehungen in Ungarn* címmel.

Gombocz István: „*Le centre national hongrois d'échanges de publications*” (Echanges de publications, Circulaire No 6, Unesco) („*Sub-Committee for Librarianship and Bibliography*”). (Bibliographical Newsletter Vol. 6. No. 4. Unesco)

Juhász né Hajdu Helga: 1953-ban a londoni, 1954-ben a párizsi és lipcsei könyvkiállítások magyar anyagának régi részeihez adatok, fényképek és forgatókönyvek összeállítása.

Kemény G. Gábor: Cikk a *Slovenska* c. folyóiratban a kiegyezéskorabeli szlovák—magyar művelődéstörténeti kapcsolatokról.

Kozocsa Sándor: Lengyelországban megjelent könyv *Miczkievicz na Wegrzech* címmel.

Rácz Aranka: Cikk a *Kniznica* c. szlovák szakfolyóiratban (1956) a magyar közművelődési könyvtárakról. Cikk a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* részére az *Országos Széchényi Könyvtár és a Deutsche Staatsbibliothek* címmel.

Sajó Géza: A budapesti könyvtárakban található helyileg és időbelileg datált középkori kéziratok jegyzékének mikrofilm specimének kíséretében

való eljuttatása S. A. Thompson amerikai tudós nemzetközi paleográfiai kiadványa számára.

Soltész Zoltánné: Cikk az 1957-es *Gutenberg Jahrbuch*ban *Die Holzschneidertätigkeit Raphael Hofhalters in Ungarn* címmel.

Szekeres Margit: Cikk az Unesco illetőleg a FID részére *Présentation uniforme des noms d'auteurs dans les titres des articles de périodiques* címmel.

Varjas Béla: Cikk a *Wissenschaftliche Annalen*, Berlin (1956) részére „*Grundprinzip und System der Bibliothekswissenschaft*” címmel. Előadás a magyar könyvtárügyről a baseli Egyetemi Könyvtárban.

Vécsey Jenő: *L'infedeltà delusa* c. Haydn opera rádióra átdolgozott változatát több külföldi rádió átvette. Adatok a párizsi *Festival de Musique* részére.

Waldapfel Eszter: Cikk a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* részére a könyvtárak és a levéltárak gyűjtési köréről.

Wendelin Lídia: *Lu Hszü Magyarországon és Kína jelentkezése a magyar irodalomban* c. cikkek Kínába való kiküldése.

Dezsényi Béla, Kemény G. Gábor, Kozocsa Sándor, Sajó Géza, Varjas Béla és Waldapfel Eszter belföldi tudományos munkássága könyvismertetések stb. formájában külföldi visszahangot váltott ki. *Bélley Pál, Borsa Gedeon, Csapodi Csabáné, Dezsényi Béláné, Falvy Zoltán, Gombocz István, Horányi Mátyás, Juhászné Hajdu Helga, Papp Sámuel és Tauber Anna* külföldi utazásaik során könyvtárügyi tanulmányokat folytattak.

Az elmúlt néhány esztendő külföldi kapcsolatainak áttekintéséből levonható az a következtetés, hogy bár erőteljes fejlődésnek voltunk tanúi, az eredményekkel mégsem lehetünk teljesen megelégedve. A jövőben néhány követelménynek kell még eleget tennünk, melyek közül a legfontosabbak a következők: Tisztázni kell bizonyos szervezeti kérdéseket és ezek közül is elsősorban azt, hogy a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának mi a pontos hatásköre, hogy a Nemzeti Csereközpont önálló munkaállomásként jöjjön-e létre és hogy külföldi mintára megvalósítható-e az az országos bibliográfiai felvilágosító szolgálat, mely a magyar könyvtárak anyagára vonatkozó külföldi eredetű kérdésekre központilag ad tájékoztatásokat. Igen fontos feladat a külföldi hungarikumok beszerzésének fokozása vétel és csere útján egyaránt. Gondoskodni kell e követelmény feltételeiről, azaz a külföldi beszerzési pénzügyi keret felemeléséről, illetőleg a cserekapcsolatok kiterjesztéséről és elmélyítéséről. Feltétlenül szükséges a könyvtár kiadói tevékenységének fokozása, a kiadványok idegen nyelveken, vagy összefoglalókkal ellátott megjelentetése, a külföldi érdeklődésre számot tartható ritkaságaink hasonmásainak kiadása. Nem halasztható továbbá az OSZK kiadványainak többnyelvű, nyomtatott jegyzékbecsírtevétele és széleskörű terjesztése sem. Gondoskodni kell a bemutatni kívánt ritkaságaink méltó és biztonságos kiállításáról, a látogatók számára idegennyelvű tájékoztató kibocsátásáról. Végül, de nem utolsósorban törekedni kell arra, hogy minél több OSZK munkatárs vehessen részt egyéni vagy társas külföldi könyvtári tapasztalatcseréken. E legfontosabb feladatok megvalósítása hozzá fog járulni ahhoz, hogy az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai továbbra is egészségesen fejlődjenek.

Budapest, 1957 október

Foreign relations of the National Széchényi Library 1953—1957

GOMBOCZ ISTVÁN

Since 1953 the National Széchényi Library's relations to libraries abroad have been rapidly developing. From 1945 on, these relations, particularly with the Soviet Union and other socialist countries, have become rather extensive, later it was also possible to establish or renew relations with other countries. The winding-up of the Hungarian Libraries Board in 1952, till then charged with coordinating the work of Hungarian libraries with foreign institutions, placed new obligations in the international field upon the National Széchényi Library, the legal successor to the said Board.

The work with libraries abroad was not concentrated in one department of the Library; many cases were handled by the staff of the respective departments or Collections. In 1955, however, the Department of International Relations was created with a view to centralizing, as far as possible, all the activity concerning relations with foreign libraries and international organizations.

In the period under review new acquisitions were made by way of purchases and exchanges. Unfortunately throughout all these years inadequate monetary funds have not permitted the purchase of and subscription to as much "hungarica" material as would have been desirable. Exchanges, however, have increased rapidly; by the end of the period, 8 to 10 per cent of all new acquisitions were derived through exchange channels. This favourable development was primarily due to the growth in the quantity of material made available to the Department for exchanges, among others the Library's own publications including the national bibliography, as well as deposit-copies regularly received through the copyright-copy service. Particularly the National Library's own publications have been in great demand abroad; also the bibliographical review *Magyar Könyvszemle* met with the approval of our foreign partners and was equally widely requested. By the end of 1957 the Library maintained regular exchange relations with 231 institutions in 40 countries.

Foreign scholars have increasingly taken advantage of the Library's collections for their research work during the last years. The staff in the Department of Periodicals, Department of Manuscripts, Old and Rare Prints, Maps, Small prints and posters have, on numerous occasions, furnished documentation to foreign visitors or by way of correspondence to libraries abroad. In many cases microfilms were furnished to applicants. The Music Division of the Library was visited by many foreigners during this period and enquiries on the most varied topics in the musical field were answered by the staff.

Bibliographical services rendered to libraries abroad have also increased at great speed since 1953 when the first bibliographies were drawn up upon request from abroad. The Library's bibliographical publications have continued to represent a valuable source of information for scientific research. A bibliography of the works of *Miczkiewicz* found in Hungary was published in printed form, other bibliographies dealt with Albanian and Bulgarian literature in the Hungarian language. Similar bibliographical information was supplied upon request from abroad on f. i. *Thomas Mann, Schiller, Händel, Tsheckov, Hölderlin, Leonardo da Vinci, Milton, etc.*

Regarding the exchange of persons, the number of foreign visitors to the Library exceeded the number of travels by our staff members. In the years from 1954 to 1956, 350 foreigners visited the National Library. Some of our librarians made official trips to neighbouring countries, to the Soviet Union, Belgium, Switzerland, Germany, Bulgaria, etc.

A group of 35 visited libraries in Vienna and another 23-member group made a trip to Slovakia. The need for additional official missions and trips abroad by groups and individuals is greatly felt.

The Hungarian Centre for International Exchange was established in 1955. This service became increasingly responsible for the carrying out of the international exchange of duplicates and official publications; it has also been acting as forwarding agency for packages coming from abroad. The Centre was equally entrusted with the implementation of exchanges arising out of bilateral cultural agreements between the socialist countries and has been exercising this activity ever since. In 1957 more than 17,000 publications were received and nearly the same quantity was sent through this Centre's services.

The inter-library loan, on a nation-wide scale, between Hungarian and foreign libraries, is centralized in the National Széchényi Library. Annually about 5,000 requests are handled; the number of requests arriving from abroad is showing an increasing tendency.

In its capacity as legal successor to the Hungarian Libraries Board, the National Széchényi Library joined several national library organizations, such as ALA, ASLIB, LAA, etc. From 1954 to the end of 1957 this Library also participated, as national member, in the activities of FID. The Library's representative attended the International Congress of Libraries and Documentation Centres in Brussels. From 1954 on relations with the Library Division of Unesco have been strengthened; collaboration with the Bulletin for Librarians began already at that time and since then articles on Hungary for various other Unesco publications have been composed. As of the end of 1956 this activity has been taken over by the newly formed Subcommittee of the National Commission, the Secretariat of the Subcommittee has its seat in the National Library. Three delegates of the Library participated in the Bibliographical Conference in Warsaw in September 1957.

The closing chapter of the article enumerates those librarians whose publications had appeared in foreign periodicals. In conclusion several suggestions are made with a view to help improving and developing future collaboration with libraries abroad.

Forradalmi röplapok és gúnyiratok 1848-ban

POSONYI ERZSÉBET

A röplapok, röpívek a köztudatban így élnek, mint időleges jelentőségű kiadványok, mint látszólag rövidéletű termékei a mának, a jelennek. Tárgyukat rendszeren valamely aktualitáshoz kapcsolják, a jelen eseményeiből és állapotából merítik; jellemzőjük a rövidség —, terjedelmük többnyire csak egy levélnyi vagy néhány lapnyi —, széles körben terjednek el, mozgékonyak és könnyen érthetők. A tömeghez kívánnak szólni, annak figyelmét akarják ráirányítani a mindennapi élet egy-egy fontosnak tartott eseményére, valamely közösséget tájékoztatnak vagy irányítanak, kézzől-kézre járnak, soká sehol sem időznek, céljuk az, hogy minél szélesebb néprétegekben keltsenek minél gyorsabb és minél erősebb hatást. E hatás fokozására egyik eszközük a kép vagy rajz is, különösen abban az időben, amikor a nyomtatott betű ismerete még nem volt általános. A röpív nagyobb alakú, 2-ed rét vagy ívrét formája a plakát külső sajátosságaira emlékeztet, ezért a német szóhasználat, melyet különösen a múlt században a városi lakosság nálunk is átvett, általában plakátnak nevezi a nagyobb alakú röpíveket.

A röpirat a röplap bővített formája, stílusa, célkitűzése hasonló hozzá, a gyors hatásra törekvésben is egyezik vele, csak nem sűrtí annyira mondanivalóit és hosszabb időre veszi igénybe az olvasó türelmét. A pamflet a személyes támadó éllel készült gúnyirat angol eredetű elnevezése.

Ezek közé az *időszaki* kiadványok, ún. efemeridák közé sorolható a brostúra is, mely a röpirat tágabb formája. Szintén gyorsan készül, gyors terjesztésre szánt és fűzötten kerül forgalomba, amit elnevezése is elárul.¹ Célja ugyancsak a tömeg befolyásolása vagy mozgósítása egy meghatározott aktuális irányban. Ezek az efemeridák megelőzték a hírlapokat és éppen az kölcsönöz számukra különös jelentőséget, hogy a hírlapok előfutárai, hogy beleviszik a társadalom tudatába az érdeklődést az „újság” (újdonság) iránt és mind az olvasók, mind a nyomdászat vonalán előkészítik a talajt az első hírlapok megjelenése számára. Hírlap és röplap vagy röpív közeli rokonok, közös sajátosságaik: a hírközlés gyorsasága, az aktualitás, a publikitás és a könnyű hozzáférhetőség. Lényegesen különböznek azonban abban, hogy a röpívek, röplapok, a hírlappal ellentétben nem periódikusan, nem szabályos időközökben jelennek meg, hanem alkalmilag, valamely közérdekű eseményhez kapcsolódva, vagy meghatározott céllal.

A röplapok, röpívek külső megjelenési formája is erősen emlékeztet saját koruknak vagy a későbbi időknek hírlap-formáira. Evvel magyarázható, hogy ezeket a többnyire egyleveles, kéziratossá vagy nyomtatott hírközléseket általában újságleveleknek, újságlapoknak, németül „Neue Zei-

tung"-nak, latin nyelven „relatio"-nak, az olaszoknál „aviso" vagy „gazeta"-nak nevezték. Ez utóbbi, több más nyelvbe is átvett elnevezés onnan eredt, hogy Velencében gazeta nevű pénzegységért árusították őket.

Ha ezeket a jelentéktelennek látszó efemeridákat keletkezésükben és fejlődésükben vizsgálják, megállapíthatjuk, hogy szorosan összefüggnek a társadalmi fejlődés egyes szakaszaival, hogy gyökerük a társadalom gazdasági viszonyaiból táplálkozik és nem csekély a hatásuk a társadalom politikai és egyéb nézeteinek, valamint intézményeinek a kialakulására. A feudalista társadalmi rendben a hűbérúr csaknem teljesen kisajátítja a kéziratos, a fejletlen közlekedési viszonyok miatt csak szűkörben és kezdetleges módon terjeszthető hírszolgálatot. A XV. század végén és a XVI. elején a nagy földrajzi felfedezések és a nemzetközi piac alakulása hatalmas lökést adtak a feudális társadalom termelő erői fejlődésének. A fellendülő kereskedelmi élet megindítja a tőkefelhalmozódást, vagyonos kereskedőházak jönnek létre és ezeknek az a törekvésük, hogy a kézzel írott, majd később a nyomtatott és könnyebben terjeszthető röpvéket, újságlapokat elsősorban saját üzleti céljaikra használják fel. Ugyanakkor azonban a hivatalos hírszolgálatnak mintegy ellensúlyozásául, egy alulról meginduló folyamat keretében egyes kéziratos vagy nyomtatott röpv merész kibocsátója nem éri be már a hírek pusztá közlésével. Az ellenőrzés megkerülésével forgalomba hozott kiadványok már állást foglalnak az eseményekkel kapcsolatban és iparkodnak feltárni a feudalista társadalmi rend kirívó ellentmondásait. A könyvnyomtatás és a manufaktúrák terjedésével erősödik a kapitalizálódás, a feudális rend és a termelő erők közötti ellentét egyre nyilvánvalóbbá lesz, élesedik az osztályharc a jobbágyok és földesuraik között s ez végül is a humanisták és a reformáció által is elősegített parasztháborúkban robban ki. A németországi jobbágyparasztság követeléseit éppen a röplapok, újságlapok terjesztik el igen széles körben és ezeknek a küzdelmeknek során bontakozik ki első ízben a maga teljességében az ilyen jellegű nyomtatványok tömegmozgósító és társadalomformáló hatása.

A XVII. század magyar szabadságmozgalmainak, az osztályharcot betetőző polgári forradalmak történetének a röplapok, röpvékek, röpiratok nem csupán olyan becses forrásai, melyek feltárják a hivatalos történetírás által elhanyagolt apró, de fontos mozzanatokat, hanem egyúttal éles és hathatós fegyverek is. Bár a hatalom birtokosai nem egyszer elnyomják kiadásukat, vagy illegálitásra kényszerítik, ezek elősegítik a letűnésre ítélt társadalmi rend bukását és siettetik az újnak a győzelmét. Nem véletlen, hogy a francia forradalom hajnalán, 1788 utolsó hónapjaiban, az államhatalom bomlása idején, 2500 röpv és röpirat jelent meg. A sajtó felszabadulása, vagy az elnyomás lazulása idején, mint például nálunk *II. József* intézkedései nyomán, a franciáknál a nagy forradalomban és *Lajos Fülöp* polgárkirálysága alatt, majd Európaszerte az 1848-as forradalmakban, a röplapok, röpvékek, röpiratok kibocsátása soha nem tapasztalt arányokat öltött.

1

Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc szorosan kapcsolódik az akkoriban csaknem egész Európán végigszárguldó forradalmakhoz,

melyek egyik aktív tényezője ez országok többségében a munkásság és a szegény parasztság volt. Az Angliából kiinduló gazdasági válság, az utolsó két ínséges esztendő, melynek nyomorát a burgonyatermés pusztulása is fokozta, az uralkodó osztályok csökönös ragaszkodása a feudalizmus maradványaihoz, a társadalmi viszonyok és a gazdasági rend ellentéteit egyre erősebben kiélezte. Nem véletlen az sem, hogy a rajnavidéki munkásság és parasztság nyomora és ennek nyomában feltörő elégedetlensége szemléletében felnőtt *Marx* és *Engels* 1848 februárjában adta ki Londonban *A kommunista kiáltvány*-t. Ebben az időben Galíciában parasztlázadás, az ugyancsak Habsburg elnyomás alatt sínylődő Szicíliában forradalom tör ki, Párizsban a munkásság, diákokkal és nemzetőrökkel az élén, menekülésre kényszeríti *Lajos Fülöpöt*, a polgárkirályt. Bécsben, *Metternich* uralmának fellegrvárában, március 13-án barrikádokat emel a nép és elkergeti a kancellárt, aki közel félszázadon át volt a nemzetközi reakció vezére. A bécsi forradalom másnapján, mint egyik legfontosabb vívmány, már megszületik a szabad sajtó. Ennek következtében az 1848 elején az osztrák fővárosban megjelent 35 időszaki nyomtatvány száma az év folyamán 192-vel szaporodik; ezt a csústeljesítményt a bécsi sajtó 1888-ig nem éri el többé. E kiadványok között nem jelentéktelen a satirikus politikai irányzatú lapok száma és közülük nem egy, átmenetet képez a röplap, röpív és a hírlap között. Szabálytalan időközökben, röpív gyanánt jelenik meg, előfizetést nem hirdet még abban sem, ha számozottan kerül forgalomba. A röpív jelleget a kibocsátók Bécsben épp úgy, mint Pesten, a címbe vagy tartalommal külön hangsúlyozzák, ami által mentesülni igyekeznek az időszaki lapokat még az 1848. évi sajtórendelkezések szerint is súlyosan terhelő óvadék letétbe helyezésétől. (Ilyenek Bécsben többek között: *Der Wiener Michel, Kaiser Josef und sein Freund Blumauer, Der Ohnehose, Gerad'aus, Die Geisele, Ein Flugblatt aller Flugblätter, Die Brieftaube, Flugschrift für Stadt und Land, Der politische Esel, Tag-Klatsch-Schmäh-und Schimpfblatt, Satan* etc.²)

A bécsi forradalom híre március 14-én jut el Pestre, ahol az Ellenzéki-kör és a Pílvax-kávéház radikális fiatalsága *Petőfivel* az élén, már 12-én megszerkesztette a 12 pontot. Ez „a polgári demokratikus átalakulás átfogó programja”,³ ennek első pontja a sajtószabadság és a cenzura eltörlésének követelése volt. Ez természetes is, hiszen a 12 pontot írók állították össze, akik a cenzura nyomását gyakran érezhették saját bőrükön is és tudatában voltak a sajtó közvéleményformáló és nevelő erejének, tudták, hogy ennek kiaknázása minden forradalmi megmozdulás döntő tényezője. Röplapokon jelentek meg a márciusi sajtó első cenzurázatlan termékei: a 12 pontot magában foglaló „*Mit kíván a magyar nemzet*” és a *Nemzeti dal*. Az első példányokat a nyomdaépület ablakaiból szórták *Vasvári Pál* és társai az utcán hullámozó tömeg közé. A felszabadítás hatása már azért is nagy volt, mert a Habsburg-abszolútizmus a röplapok szabad szellemétől különösen féltette az igája alatt nyögő népeket. Ezek a 2—4 váltó krajcárért vagy 1—2 kongó garasért a városok utcáin és a falvak vásárain árult olcsó nyomtatványok alkalmasak voltak arra, hogy különösen az alsó népréteg körében szítsák az elégedetlenséget. Ezért már 1795-ben megtiltották a Habsburg-birodalom területén, hogy könyvkereskedők „rossz árujukat,

kapós könyveket és egyes a csöcselék ízlése szerint megírt lapokat árusnók és házakon átfutó, össze vissza kiabáló emberek útján árusítsák, avagy a vásárokon, a városokban és a kapuknál kereskedők útján, vagy más útonmódon adogassák el”.⁴ Az ilyen árusítás az eladóknak fegyházat, a kiadóknak még súlyosabb büntetést hozott. Idők és kormányrendszerek gyökeres fordulatára mutat, hogy 1848 tavaszán maga az első felelős magyar kormány bízta meg Vas Gerebent, sőt a kormány bizalmát akkor még el nem veszített Táncsics Mihályt is, a később betiltott *Munkások Újságja* szerkesztőjét, hogy az új vívmányokat és törvényeket ismertető és magyarázó, a vásárokon a nép közötti terjesztésre szánt röpiratokat készítsenek. A feudális abszolutizmus korában oly megvetően „csöcseléknek” bélyegzett tömeg megszűnt már „quantité négligeable”⁵ lenni. Számolni kellett az erejének és jogfosztottságának tudatára ébredt nép követeléseivel, mert ennek körében egyes megyei bizottmányok jelentése szerint: „hazánk több vidékén sajnos zavargások mutatkoznak.”⁶

A sajtó szabadságának rendkívüli fontosságát igazolja az a tény is, hogy a márciusi napokban az első ellentét a pozsonyi országgyűlés liberális nemesi ellenzéke és a kézművesek, az ipari proletariátus, valamint a parasztság tömegei által is támogatott pesti radikális értelmiség között, éppen a sajtószabadság kérdése körül merült fel. *Kossuth* március 3-i feliratterve erre a kérdésre nem terjedt ki és így elsőnek nem az országgyűlés, hanem a 12 pont és főleg a pesti utca, a főváros népe követelésére volt kénytelen a reakciós budai Helytartótanács kimondani. Mikor azután az új sajtótörvény-javaslat a lapok kiadását szinte elviselhetetlenül magas kaucióhoz kötötte, Pest város közgyűlése tiltakozott ez ellen és a javaslat szövegének egy példányát a március 22-én tartott népgyűlésen ugyancsak a pesti utca égette el nyilvánosan.

A politikai gyámság alól felszabadult tömeg szinte lázas érdeklődéssel veti magát a nyomdatermékekre; a sajtó munkásainak többsége valóban nevelő és felvilágosító szándékkal igyekszik érdeklődését, kisebb része — üzleti célokból — szenzációéhségét is kelégtíteni. Új lendületet nyer időszaki sajtónk. *Szinnyei* kimutatása szerint 1841—1847 között 104 magyar és idegennyelvű időszaki lap látott Magyarországon napvilágot, 1848/49-ben ezek száma, a két külföldön megjelent lappal együtt 186-ra emelkedett.⁷ Több olyat említ *Szinnyei* ezek között, melyek a feljebb említett bécsi sajtótermékekhez hasonlóan nem kifejezetten periodikák, bár számozottak, megjelenésük nem rendszeres időhöz kötött, röplap jellegüket címük vagy tartalmukban megőrzik és így említésük nem mellőzhető. Ilyen a Győrben *Noisser* Richard szerkesztésében és kiadásában megjelenő: *Satirisch oppositionelles Flugblatt*, 1848,⁸ melynek 18 száma, a Magyaróvárott *Höchell* Hermann által kiadott: *Der emancipirte Satanas, als Apostel der Freiheit und Gleichheit* c. szatirikus néplap,⁹ melynek 12 száma, a *März Ede-féle: Die grosse Versammlung der Spatzen und andere Vögel in Budapest*,¹⁰ melynek 60 száma, a *Landerer—Heckenastnál Reisinger* Ferenc szerkesztésében megjelent: *Pester Mephisto*¹¹ és a *Bauer* Ph. szerkesztette, a pesti *Lukács* nyomdában készült: *Versammlung der Buda-Pester Fratschlerinnen*,¹² mely utóbbiakból csupán néhány szám jelent meg. A felsoroltakon kívül még 4 rokonjellegű lap címét közli *Szinnyei*, melyeknek csak 1—2 száma ismert

és az Orsz. Széchényi Könyvtár állományában nincsenek meg. E lapok tükrözik a forradalmi változások nyomait, beszámolnak az akkori helyi vagy országos, sőt néha nemzetközi fontosabb eseményekről és mozgalmakról, általában elég alacsony színvonalon, nem ritkán a maguk kezdetleges modorában értékelést is adnak.

E felsorolásban szembetűnő, hogy magyar nyelven írt szatirikus politikai tartalmú röplap jellegű nyomtatványt nem találunk és a tényleges időszaki lapok között is csak egyet a „*Charivari Dongót*.”¹³ A német nyelvterületen és a franciáknál is gyakori gúnyolódó hangú röplapok, röpívek is sokkal ritkábbak nálunk s a meglevők jórésze is német nyelvű. Ennek okára a *Márczius Tizenötödike* mutat rá, mikor a *Charivarit* megindító *Lauka* Gusztávot figyelmezteti vállalkozásának veszélyességére, mert „a magyar sértékeny nép, s vannak egy néhány eszmék, melyek ellenében a legkedélyesebb tréfát sem tűrné el. ... Mi ha gúnyolódunk, szavaink értelme komoly volt, és mégis a sajtószabadság élvezésére még nem szokott táblabírótság mennyire felzúdult. Mit várjunk akkor, midőn e nép gúnyt fog olvasni olly eszmék, sőt személyek ellen is, kikre mindeddig csak a legmélyebb pietással gondolt. ... Sajtószabadságunk van. De közönségünk még azt élvezni legnagyobb részben nem szokta meg. Íróink közül még most is legtöbben úgy írnak, mintha cenzura alá dolgoznának. A sajtószabadság égből leste Magyarországot nagyon meglepte.”¹⁴ Saját tapasztalatából tudja a *Márczius*, hogy *Mákvirág* című csipkelődő rovata és a minisztérium elleni mérsékelt „oppozíció” is már lapégetésre, az úri kaszinókból kitiltásra vezet. Hátha itt valaki a *National*¹⁵ modorát követte volna? — teszi fel a kérdést a *Márczius*.

Valóban, ha vizsgáljuk azt az olvasóréteget, amely számára röplapjaink, forradalmi nyomtatványaink készültek, megállapíthatjuk, hogy nálunk, különösen a márciusi napokban, még kialakulása kezdetén volt az a réteg, mely Párizsban félévszázados forradalmi mozgalmak tüzeiben edződött harcossá és szerzett kritikai éleslátást. A birtokos nemesség, imént érintett túlzott érzékenységgel, osztálya elleni támadásnak minősített minden, a soraiából kikerült vezetőréteget illető élesebb bírálatot vagy gúnyt. Féltve őrizte tekintélyét és elvárta, hogy az az alsóbb néposztályok előtt még jobban növekedjék az által, hogy előjogairól „nagylelkűen” lemondott. A nyugati fővárosok forradalmi mozgalmait irányító polgári elem Pesten ez időben még vékony réteg és nagyobbára idegenajkú volt. A hatalom birtokosainak pellengére állításához a lakosság többségéből hiányzott a forradalmi lendület, túlságosan féltették a „közbátorságot”, melyet egyes merészhangú röplapok veszélyeztethetnek. A *Petőfi* körül csoportosult radikális ifjúság, a 4100 pesti ügyvéd közül azok az elszegényedett nemések, akik peres eljárások helyett többnyire házitanítóskodásból vagy hírlapírásból tartották fenn magukat, ezek ütötték meg a sajtóban a szabadabb hangot, ugyanúgy az Ellenzéki-majd *Radical*-körben vagy a kormány által később be is tiltott *Egyenlőségi* Társulatban. Belőlük s még néhány tanárból, jegyzőből, megyei alkalmazottból, a mai haladó értelmiségnek megfelelő rétegből került ki magyarnyelvű forradalmi röplapjaink, röpirataink néhány ismert szerzője. (*Irinyi, Kolmár, Greguss, Gömör, Pintér, Magos* stb.) Ha tekintetbe vesszük, hogy radikális hírlapjaink sem örvendtek nagy elterjedt-

ségnek, arra következtethetünk, hogy az alkalmilag kibocsátott nyomtatványok sem terjedtek el túlságosan széles körben, kiváltképpen a forradalom első szakaszában. Hiszen *Táncsics hírlapja* a *Munkások Újságja* is, bár 6000 példányban nyomatta, csak 800 előfizetőnek járt, a több példányt a szerkesztő a hetivárásokat látogató falusiak között ingyen osztogatta. A sajtóban *Táncsics* adott legerőteljesebben hangot a parasztság és munkásság panaszainak és sérelmeinek.

A parasztság, az ország lakosságának mintegy 72 százalékát képező tömegével,¹⁶ a márciusi vívmányok egyik előrelendítője volt és jogaiért azután sem szűnt meg küzdeni, de mélyebben gyökerezett benne a tekintélytisztelet, a loyális, semhogy értékelni tudta volna a gúnyos bírálatot vagy gáncsot, amellyel a korán tisztánlátók a hatalom tétovázó, vagy ellenséges érzületű birtokosait illették. A munkásosztály pedig, mely a fejlettebb iparral rendelkező nagyvárosokban a forradalmi mozgalmakban lényeges szerepet vívott ki magának, hazánkban még csak kialakulóban volt. Sem száma, sem képzettsége nem volt azon a fokon, hogy soraiból nagyobb tömegű olvasóra lehetett volna számítani. Az ország 4 millió dolgozójának csak 3 és fél százaléka, vagyis 130—140 ezer volt munkás s ennek több, mint a fele kézműves legény és inas. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nagyobb részt idegenajkú iparosok többsége a magyar szabadságról a legnagyobb elragadtatással beszél¹⁷ és kész érte akár a főváros utcáin a jurátusokhoz csatlakozva tüntetni, akár a szabadságharcban vérét ontani, amint azt több képviselőjük versben és prózában ki is fejezte. Németnyelvű forradalmi röpiweink olvasóinak zöme ebből a rétegből kerül ki. Szerzőik, mint a hírlapok cikkíróinak jórésze is akkoriban az ismeretlenség homályában kívánnak maradni. Ritkán nevezik meg magukat, az előforduló nevek nagyrésze álnév, gyakoriak a betűjelek, nyilván, hogy bírálatukat szabadban gyakorolhassák. Egy részük német nyelvterületről idekerült, a francia citoyen-szellem hatása alatt fejlődött nyomdászok vagy korrektorok sorából emelkedik ki. Ilyen pl. a szászországi születésű *März Ede*, akit 1849. október 13-án, az Újépületben székelő császári katonai bíróság „az általa szerkesztett vakmerő gúnyiratokért és a lázadásnak ekképpen előmozdításáért kétévi sáncmunkára, könnyű vasban” ítélte el.¹⁸

A forradalmi röplapokban, gúnyiratokban bizonyos nemzetközi jelleg és elterjedtség tapasztalható. Hatásuk túllép néha a kibocsátók hazájának határára és szószólói lesznek a népek közös szabadságának és jogainak a közös ellenség: a zsarnokság ellen. A bukott *Metternich* hiába menekül fél Európán keresztül, gyűlölet kíséri mindenüvé és neve a forradalmi szenvedélyeknek lesz céltáblája, mert a konzervatív történetíró lekicsinylő megállapítása szerint: „a bécsi demagógiai által ontott pamfletek végigkísérték őt, sőt megelőzték mindenütt menekülése folyamán.”¹⁹ *Mikor Zsófiát, I. Ferenc József* anyját, a magyarok ádáz ellenségét, a bécsi októberi forradalom számúzi, Bécs röplapon hívja fel Berlin népét arra, hogy ne tűrje fővárosában a porosz udvarhoz menekült „ördögi nőszemély” jelenlétét.²⁰ A Pesten kibocsátott forradalmi röpiwekre erős hatással voltak a bécsi, elsősorban a bécsi októberi forradalomnak a nyomdatermékei, minthogy általában a bécsi forradalomnak ez a szakasza adott a magyarnak is újabb lendületet.

A többnyire ívrétalakú, kéthasábos, a legújabb eseményeket megfelelő kommentárokkal hírül hozó röpiveket, melyek a hírlapok rendkívüli kiadásaira emlékeztetnek, a pesti és bécsi olvasóközönség általában plakátoknak nevezte, bár falragaszként ritkán kerültek forgalomba, inkább utcai árusok vagy könyvkereskedések útján a már feljebb említett árakon. A két főváros forradalmi mozgalmaihoz hasonlóan, plakátirodalmuk is kapcsolatban volt egymással, közösek voltak céljaik és közös volt támadásuk fő tárgya: az abszolutisztikus uralmi rendszer és annak legfőbb eszköze, a kamarilla. Mind a bécsi, mind a pesti plakátokon megtalálható a satirikus röplapok bizonyos nemzetközileg elterjedt és koronként ismétlődő jellegzetes formája és motívuma is. Dicsérő vagy gúnyos sírfeliratok, végrendeletek, útlevelek, politikai álmok, jóslatok, a sakk vagy kártyajáték köréből vett vagy vallási funkciókhoz fűződő motívumok gyakoriak a forradalom ilyfajta nyomtatványaiában.²¹ Párizs és Bécs után „minden fogalmat felülhaladó arányokat vett a két forradalmi esztendőben a kiáltványok és röpiratok literatúrája nálunk is.”²² A fennmaradtak között lényegesen kisebb a magyarnyelvűek száma, aminek oka a már vázolt társadalmi viszonyokon kívül még az is lehet, hogy ezeket a forradalmi tartalmú nyomtatványokat a szabadságharc leverése után új erőre kapott önkényuralom tüzzel-vassal pusztította. Csak eldugva őrzött példányok maradhattak meg belőlük, mert az elnyomó rendszer kopói, ahol rájuk bukkantak, megsemmisítették őket;²³ *Haynau* rendeletei szerint nemcsak terjesztőikre, de őrzőikre is a hadbírótság teljes szigora sújtott le.

II

Forradalmi tartalmú röpiveink fejlődésének útját elsősorban abból a szempontból kísérik figyelemmel, hogy mennyire tükrözik forradalmunk és szabadságharcunk felfelé ívelő fejlődésének vonalát. Mennyire találjuk meg bennük a tömeg közé lehatoló forradalmi eszmék visszhangját és milyen erős bennük a forradalmi mozgalmat előrevívó lendület.

E nyomtatványok a forradalom fejlődésének egyes szakaszai szerint csoportosíthatók. A márciusi vívmányok köré sorakozó első szakaszban a loyális, a királyhűség még dominál, a nép még bízik az uralkodó ígéreteiben, még örül a kivívott szabadságnak, még *Kossuth*nak ezidőben történt nyilatkozatai is ilyen irányúak, csak környezetének káros befolyásától intik óva a királyt. Komoly és tréfás hangú támadások versben és prózában ekkor még elsősorban *Metternich*, a reakció leggyűlöltebb képviselője ellen irányulnak.

Második csoportját ezen szakasznak azok a nyomtatványok alkotják, melyek a forradalmi eszmék terjesztését szolgálják, rámutatnak az elért eredményekre, a múlt hibáira egyaránt, ugyanúgy a reakció hamar meginduló mesterkedéseire, melyekkel elvesztett pozícióit visszaszerezni iparkodik.

A forradalom második szakaszának nyomtatványai a szeptemberi fordulathoz kapcsolódnak; a támadások éle eleinte főleg *Jellačić*, az országba betört rabló és az őt támogató udvari körök, a cselszövő kamarilla, a hatalomra törő *Zsófia* is környezetére felé sújt. Ebben a szakaszában nyilvánul meg a forradalmunknak az a sajátossága, amellyel „eltér a XIX. század többi

forradalmainak hanyatló menetétől és emelkedő irányzatával a XVIII. század forradalmaival állítható párhuzamba.²⁴ A forradalom második szakaszában ugyanis, amikor a nyugati burzsoázia már feladja a harcot és belenyugszik leveretésébe, nálunk a forradalom balra lendül, véglegesen szakít az elnyomó hatalommal, a nép felé fordul és csak addig tart hősies korszaka, amíg ezt a tömegbázist a kiújuló osztályellentétek meg nem rendítik. Ezt a fordulatot, mely nemcsak az ország felelős és a kivívott szabadságot feladni nem hajlandó vezetőinek, de a tömegeknek a magatartásában is beállott, mutatják ennek az időszaknak forradalmi rölpapjai, röpívei és gúnyiratai. Tavasztól ősziig a bécsi nép által ünnepeelt „jóságos” *Ferdinand*-ból a saját fővárosát bombáztató, az októberi bécsi forradalmat tűzzel-vassal elnyomó hóhér lesz, akinek fejére szörnyű átkot szór a feldühödött nép jogos haragja. A királyhűséghez szinte csökönyszerűen ragaszkodó magyar nép is, midőn saját uralkodója biztatására egyszerre minden oldalról ellenség ront rá, rádöbben végre, hogy fejedelme félrevezette, elárulta. Kénytelen igazságot szolgáltatni *Petőfi*, kezdetben annyira elítélt megállapításának, „Nincsen többé szeretett király.” A tavaszi korteshadjárat során pedig e miatt a költőt még lázítónak, muszka spionnak bélyegezték. — *Petőfi*nek az idézet tárgyát képező *A királyhoz* című költeményével és a nyomában támadt felháborodással a továbbiakban részletesebben foglalkozunk.

Az elfordulás most már nemcsak a király személyétől, hanem magától a királyság intézményétől is érezhető s a köztársasági államforma időszerűségének gondolata már nem egyszer kap hangot ennek a szakasznak mind Pesten, mind Bécsben kibocsátásra kerülő nyomtatványjaiban.

A következőkben bemutatásra kerülő rölpapok, plakátszerű röpívek és kisebb terjedelmű röpiratok az Országos Levéltárban őrzött 1848/49-es nyomtatványgyűjteményből és az Országos Széchényi Könyvtár Plakát és Aprónyomtatvány-gyűjteményének állományából valók. A Levéltárban elhelyezett gyűjtemény 30 fascikulusban (iratkötegekben) napi kelet szerint rendezett kb. 5—6000 nyomtatványból áll. Ennek az anyagnak gyűjtése, az egyes darabok gyarapodási bélyegzőjének tanúsága szerint, a múlt század utolsó évtizedében indult meg a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában (ma Országos Széchényi Könyvtár). Az 1900-as évek első évtizedeiben a Könyvtár a gyűjteményt adományok, nagyobb hagyatékok vagy gyűjtemények átvétele, vásárlások és egyéb osztályokból történő áttételek útján, állandóan gyarapította. Az anyag rendezése, katalógusának felállítása annak idején ugyancsak a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában történt. Bár a nyomtatványok túlnyomó többsége nem levéltári jellegű és legtöbbször semmi nyoma sincs annak, hogy hivatalos ügyirat tartozéka lenne, a Könyvtár az anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának anyagával együtt tartotta nyilván, illetőleg ebben helyezte el. Ebből adódott az a helyzet, hogy amikor az 1920-as évek végén a Nemzeti Múzeum levéltári anyaga átkerült az akkoriban elkészült és még bőséges férőhellyel rendelkező Országos Levéltár új épületébe, vele együtt az 1848/49-es nyomtatvány-gyűjtemény is odaajutott és eredeti rendezésében ma is ott őrzik. A Könyvtárban készült egykori katalógus az ostrom alatt elpusztult. Az egész gyűjtemény magyarázatokkal ellátott bibliográfiai feldolgozását a szabadságharc centennáriumának évében szerző kezdte meg, akinek a

levéltári kartársak szíves készséggel bocsátották az anyagot rendelkezésre. Az azóta elkészült és csupán mutatóval ellátandó, egyben katalógusként is szolgáló bibliográfia egyelőre kéziratban használható az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Aprónyomtatványtárában.

*

Az első csoport gúnylapjai, mint említettük *Metternichet* állítják pelengére; így Bécsben egy március 15-én kibocsátott, a szokásos útlevel formában szerkesztett röplapon, a bécsi *Michel* kedélyeskedő, kispolgári hangján.²⁵ Pesten a szerző *Metternich bűnlajstroma*²⁶ címmel komolyabb kritikával illeti a kancellár egész politikai pályáját. Eszerint sikereit csak minisztertársai gyengeségének köszönheti, mert az egész pályáját a céltudatosság hiánya jellemzi. A „*Metternich*” c. magyarnyelvű broszura²⁷ azt veti a kancellár szemére, hogy *Napóleon* óta a „fenállónak rendítlen megtartását tüzé ki nyilvános elvül” és ellensége minden haladásnak: „a fának, mert nő, a madárnak, mert száll, a víznek, mely hullámszik, a vérnek, mely az erekben kering.” Mintegy lezáró a *Metternich*-ciklusnak: Vinzent *Erben* allegorikus dramatizált költeménye,²⁸ melyet *Gáde* Károly, német komikus színész jutalomjátékaként 1848, augusztus 19-én a budai nyári színház mutatott be és az ugyanebben a hónapban Bécsben *L. S.*-sel jelölt kibocsátótól származó röplap, mely a szabadságtipró zsarnokot sok bűne mellett még avval is vádolja, hogy megmérgezte *Napóleon* fiát.²⁹

A forradalmi eszmék terjesztését szolgáló kis röpiratok közül különösen előremutatásával emelkedik ki *Táncsics* Mihály: *A'kiszabadult polgárnak börtönben írt éneke* c. versekbe foglalt buzdító szózat.³⁰ Ebben már 1847. augusztus 1-én, a börtönből hirdeti, hogy

„Éljen a' jó! szebb jövőnek
Állunk küszöbén:
Nem dönthet meg ügyünket
Ezer cselszövény.”

Síkraszáll a testvériség, egyenlőség, a munka és a becsület dicséretéért, hogy megelőzze a pártviszályt vagy a polgárháborút:

„Véleményért eszes többé
Polgárért nem ont:
Más hit-'s nyelvűt ölelünk mint
Testvért és rokont.”

Időszerűen adta ki *Táncsics* e broszuráját „a sajtószabadság születésnapján”, a benne közölt eszmékben már a márciusi vívmányok vetítik előre fényüket.

A nép felvilágosítását, az új vívmányok tudatosítását szolgálja az ismeretlen szerzőtől eredő *Általános politikai Polgári ABC*, mely a *Hétlap* c. ipari és közgazdasági szaklapban jelent meg márc. 24-én s melyet újabban *Heckenast* Gusztáv közölt.³¹ Politikai programja csupa olyan dolgot tartalmaz, ami máig sem vesztett aktualitásából, ellentétben *Vas* Gereben

Öreg ABC vén emberek számára³² c. művével, melynek minden sora elárulja írójának osztálysovinizmusát. Előbbinek elterjedtsége szélesebb körű lehetett, mert külön füzetben is megjelent már március 18-án, sőt *Helfert* adatai szerint³³ német nyelven, a 12 pont közérthető magyarázatával együtt már márc. 16-án. Német szövegét közli a *Morgenröthe* c. Pesten megjelenő hírlap márc. 21-i száma is.

A 12 pont magyarázóí és a bukott rendszer megbélyegzői közé tartozik Gömörly Frigyes ügyvéd, kecskeméti városi tisztviselő is, aki *Mit kíván a magyar nemzet* c. verses, a „sajtószabadság 6-ik napján a köznép számára” kiadott röplapját 4000 példányban nyomatta ki és terjesztette a nép között. Hasonló irányzatú *Pintér* Mihálynak, „a kir. tábla hites jegyzőjének” soviniszta versezete, a *Honfi dal*, melyet avval a kívánsággal fejez be, hogy:

„Nemes legyen minden ember, nem paraszt!
E szép névhez ami illő tegye azt.“

A tréfás hang, a humor is megcsendül röplapjainkban e szakaszban még nem bántó éllel, vagy metsző gúnnyal, mint később. Az európai forradalmak fejleményeit fejtegeti ilyen modorban Vas Gereben mint „győri nemzetőr, humoristacai felolvasása”-ban,³⁴ melyet *Zerdahelyi* Ede április 4-i győri hangversenyének keretében tartott. Az „európai kártyajáték” esélyeit fejtegetve megállapítja, hogy Ausztria egymaga 1700 millió kártyapénzt fizetett, ebből a szegény osztrák nép felvilágosítására még egy font gyertyára való sem maradt. A bukott hősök: *Metternich*, *Guizot* és *Apponyi* mielőbbi méltó bűnhődését reméli, de királyhűségét, épp úgy, mint *Erben Metternich* elleni költeménye, igyekszik hangsúlyozni.

Már kevesebb loyaltást mutat azonban *Vas Gereben* a „király tanácsadója” akkor, ha dinasztikus érzülete a nemesség érdekeivel kerül összekötésbe. Felháborodva tiltakozik egyik kis röpiratában³⁵ az ellen, hogy egyes „ostoba falusiak” azt híreszteljék: „a császár már negyven esztendeje kiadta a szabadságot a népnek, de az urak eldugták előle.” Kifejti, hogy 40 évvel ezelőtt (1811-ben) *I. Ferenc* az államcsődöt adta népének, melynek következtében ezerszámra jutott koldusbotra nemes és nem nemes egyaránt. Hogy Napóleon hadai 1809-ben feldúlták és megsarcolták Győr városát és környékét, de mikor a franciák legyőzete után a hadikárokat megfizették velük, a magyarok ebből egy fillért sem kaptak. Amíg élt, ezt adta a király 40 év előtt a népnek, amelyre holta után sem hagyott mást, mint atyai szeretetét, viszont fiára, *Ferdinandra* 52 millió pengő forintot, országának 1000 milliós adósságával szemben. Ebből a tartozásból most 200 milliót a magyarokkal szeretne megfizettetni. Jobb lett volna ha testamentumában atyai szeretetét hagyja fiára és az 52 millióval megtérítette volna a győrieket ért károkat.

A márciusi túlfűtött hangulatú napok izgalmában bukkan fel a pesti utcán először a forradalom vörös színe. A rendet féltő pesti kispolgárok, a céhszervezetek egyes raekciós tagjai és a vörös kokárdások között április 1-én a város több pontján összeütközés keletkezett. A *Márczius* aznap esti száma helyteleníti a vörös szín elleni támadást épp úgy, mint a pestvárosi rendreügyelő választmány, melynek nevében *Rottenbiller* Lipót alpolgármester és *Irányi* Dániel jegyző ápr. 9-én úgy nyilatkozott, hogy a szabad-

ságot azért vívták ki, hogy meggyőződését mindenki szabadon megvallhassa és a vörös szalagot viselőket inzultálók megfertőzik a szabadságot.³⁶ A Múzeum terén tartott népgyűlés főtárgya is ez a proklamáció volt. A városban előfordult összetűzések folyamán többek között egy zsidó nemzetőrt is inzultáltak s erről egy zsargonban megírt humoros hangú röplap számol be.³⁷

A már élesedő bírálatnak ad még mindig tréfás formában hangot Székesfehérvár parasztszármazású főjegyzőjének *Bökfő Zakariás* álneven kiadott „podagra, csökönység és hályog” elleni *Politikai lapdacsok* c. röpirata.³⁸ 55 pontba foglalva gúnyolja ebben a táblabírákat, a politikai köpönyegforgatókat, a nemesek és mágnások osztálygőgjét, a máglyára való sajtótörvény-javaslatot, *Werbőczy*, csak a nemességnek kedvező, törvénykönyvét és a penitenciát most már későn tartó konzervatívokat. Hasonlóan támadó élű a névtelenül kiadott *Ne szunnyadozzunk...* kezdetű gúnyirat, mely a minisztérium tétlenségét kárhoztatja és programot ad aktivizálásra.³⁹

A szolgaságból felszabadult nép védőjének és az egész világ szabadságáért is fegyvert fogó nemzetőrnek dícsérete *Heilprin* Mihály, lengyel származású író és publicista *Nemzeti ördal*-a,⁴⁰ a nemzetőré, aki azért küzd, hogy:

...„Minden ember legyen ember
És szabad.”

Valóban forradalmi lelkesedés és útmutatás nyilvánul meg *Kolmár* József nemzetőr *Nép szava Isten szava* című és *Stancsics Mihály* polgár társnak a szabad sajtó tizedik napján ajánlott röpiratában.⁴¹ Széles történelmi háttérrel mutatja meg, hogyan hamvadtak el a 800 éves elavult intézmények az egyenlőség, szabadság és testvériség kivívása által s fogott kezét egymással 15 millió ember. Antiklerikális nyilatkozatai után a mágnást ostorozta, akinek mindene megvolt a paraszt semmijével szemben, a nemes, aki nem találja helyét, mert nagylelkűségét a rohanó világesemények tönkresilányították. Gúnyosan jegyzi meg, hogy a két politikai párt közül az ellenzék „konzerválta, a konzervatív ellenezte” a haza boldogságát s most mégis a legdühösebb konzervatívok viselik a legtöbb kokárdát. Az általa adott program: a „népjegyzők és tanítók felezett képzése, a népnevelés kivétele a papság kezéből, hogy az iskolamester ne legyen a plébános alárendeltje, hanem önálló „státushivatalnok.” Az írók a „Státus legfontosabb és legelső szolgálói”, rossz hazafi, aki irodalmának pártolására fel nem kel, mert a harcok korában a kard, békében a toll a nép védelmének az eszköze.

Májusban, mikor Bécsben újra fellobban a forradalom lángja és Pesten is megtörténik az első összeütközés május 10 én *Léderer* budai katonai parancsnok és a nemzetőrség számára fegyvert követelő nép között, *Ferdinand* rémülten menekül székvárosából; a magyar kormány ekkor még mindig avval kíséreltezik, hogy a királyt „hü magyarjai” közé hívja. A jóhiszeműek abban reménykednek, hogy ezáltal a monarchia súlypontja a magyar fővárosba tevődik át, ami az ország önállóságát kifelé is jobban dokumentálná. Ilyen illúzió indíthatta az öreg *Döbrentei* Gábort is *Gyere*

Az
Angyalkúti csata,
mellyben
**debreczeni véres pántlikos
önkéntesek**
és
Békés megyei nemzetőrök
is vívtak.

Szarvason,
Réthy Lipót nyomdájában.

haza magyar király Budára... kezdetű, V. Ferdinandhoz intézett és 1000 példányban kiadott költeményének⁴² megírására, melyben keserűen jegyzi meg, hogy Ferdinand 13 őse közül egy sem lakott soha az országban.

Ugyancsak a magyarok királyhűségét hangoztatja „a szász urak” ellenében „kik a halál és félelem sápadt színét imádták a hivtelen osztráknak” és most az uralkodót a mi népünk ellen ingerlik;⁴³ ifj. Boér Antal. Az uninó kimondása előtt szintén az erdélyi szászok árulását bélyegzi meg egy Nagyszebenből érkezett, németből fordított levél nyomán készült röplap is,⁴⁴ amelyben „egy született szász, de igaz honfi” leleplezi, hogyan akarják a szászok hazug hírek és rágalmak terjesztésével megakadályozni az erdélyiek körében az uniót.

Már a márciusvégi napok meghozzák az első csalódásokat az udvar ígéreteiben, a visszakozást a félelemből tett engedmények után, ami elkeseredést vált ki az ország népéből. Ezt a hangulatot szemlélteti Pest a Rend Fenntartásával Megbízott Állandó Választmányának: *Hazafiak! Európa nagyobb része küzdött...* kezdetű, magyar és német szöveggel kibocsátott plakátja.⁴⁵

A szabad népek közös küzdelme árán elért vívmányokért száll síkra élesen tiltakozik az ellen, hogy a had- és pénzügyeket — ahogy a bécsi udvar szeretné — kivegyék a független magyar kormány kezéből. A proklamációt *Vörösmarty* és *Irinyi* fogalmazták és a március 27-én ez ügyben tartott népgyűlés határozataként többezres példányszámban forgott az országban közkézen. *Irinyi* József ezenkívül a saját neve alatt kiadott *A pragmatica sanctio* kezdetű röplapon már azt a kívánságát is kifejezte, hogy Magyarországnak ne legyen az osztrák örökös tartományokkal közös uralkodója, mert túrheterlen, hogy a felelős magyar minisztérium székhelye Pest, az ország fejének székvárosa pedig Bécs legyen.⁴⁶

A forradalom szeptemberi fordulópontjától kezdve a röplapok hangja is egyre forradalmibbá válik, megszűnnek a tekintélytisztelet, a túlzott loyális gátlásai, mert egyre inkább lelepleződik a kétszínű játék, melyet a bécsi udvar a titkon pénzzel és fegyverrel támogatott cinkosával, *Jellačić* bánnal játszott a magyarság ellen. Most végre nyíltan megindul a harc az ország ellen és a bán csapatait a magyar sereg — a reakció minden várakozása ellenére — szétveri. A bán kénytelen fegyverszünetet kérni, s ennek jelentőségét fokozza az a tény, hogy a Pákozdnál szeptember 29-én vívott győzelmes ütközetnek morális hatása is igen nagy volt. Felébresztette az újoncok harci szellemét és önértetét, mozgósította a főváros népét, mely népgyűléseken lelkesen ünnepelte a győzelmet, hatása alatt újabb önkéntes csapatok indultak a táborba, a nemzetőrség mozgóvá lett, a műhelyeket, boltokat bezárták, az iparúzó és kereskedő osztály tömegesen ragadott fegyvert s vidékről is a felkelők csapatai nagy számban haladtak át a fővárosra.⁴⁷ A diadalnak és a lelkesedésnek ebben a mámorában adták ki a nagy plakátalakú röpívet: *Hogy áll a dicső magyar tábor? Hogy áll Jellačić gyűlevész csordája?*⁴⁸ A magyar tábor vitézeit a nemestüzű francia ifjúsághoz hasonlítja a röpív „mely ontott vérevel az országot megmentette, s Európát megtanította, miként kelljen egy szabad hazát megalapítani.” Önbizalommal töltheti el a magyar nemzetet, hogy századok óta egymaga volt szabad az ausztriai monarchiában s most meg akarja osztani szabad-

Jellacsics ÜTLEVELE.

Mi a dunántúli magyar labur katonái és polgári vezetői, kik mellettán gyűmrítés szerinti a nyepzabadság erőszakos elnyomására összerésztant verszusján Kamarillának illios szövegségesei, illetőleg pedig részint ebekiallo luduhatoságunk, részint szama-lomra mello magyar őcsületességünk által a honvédeink úgy minél házósabb erejűnek jobellő eszókere vagyunk. teklatethe sem veven azt, hogy ellenségeink által, kíváli ha valamit katonai becsületükre fogadtak, eelőleg mindig riáordultunk. valamint azt sem melhatván ügyelemre, miként fogvnyrgyvaszt adni csak nagyobb czélokért harczolo rendes ellenségeink lehet, nem pedig uty rubló esordának is, mely a vele közös szabadság hősei ellen felkurbiúsoltatva, egy hosszú tévesérítig csattolt országot, fe-zszabá-dított vérehek gyűmrnt végig csatangolni, s vezetni fogakkal annak egész sávjéig hatni valaméro volt: aadjuk hátára mindennek, kik a dolog illet: hogy azon lovagias nagyelküléseg viszonzásul, melyet irántunk az alább nevezendő személy azzal tanúsított, mi-szerint minden hadszabaly ellen eszalndó elespelt Ivánku czerecsütnéket viszonborsototta, neki három napig tartó fegyverszünetet engedttünk, s ezt a véget escelkedttük legyen: hogy neki elég idő cs alkalom adassék utóterhelteni megcsókdémtai; mi is hogy ammi könnyebben, biztosabban és minden akadaly nélkül sikerüljön, ellátjuk őt jelen Útlevelel, melynyelgva minden utó eső hatóságok czemel megkeresztnek, hogy ambar u' csöplőhadcsok mindentelti rendszeré van is, ezen nevezetes köborlónak sehol ellenségeikni ne próbáljunk, vagy őt hábar rövid időre is feltartoztatni ne meresszék, sőt inkább neki a hovámaradaltól képmu-tallótára segrő kezeket nyújtani luzallni kötele-ségöknek tartssak. Győr városához azonban márs intezve jelen ügyelenczetésünk, mely: annak eszélyes jelleméről bizton fellehetni, hogy a' nevezetti kalandor mint rokon ezelndi megparádot, minden e' részben ügy-rendő utasítás nélkül is szabdon borsatandja, sőt azt nem csak megvendézelendi, hanem a' hírsz magyar vendégcsarvetti utasítására mello pekdajnál, bizonyos főpapnak párzejéből horokot is fog utána szallítatni.

A' vitéz kalandor személyrajza:

Nevé: Jellacsics Hrosztgat, a' kedves rebéllis. E' nev a' sta-bulindog bordélyházunk főigazgatómura, a' szornokosság saeznyen-könyvének átokigája, s az őt népet ödöklő magyar királyunk hallaléktele, mar is cserbétökkel van beírva a' magyarok történelvényébe.

Kora: Mivel a' gazember nem születik hanem valók izzat, ezének számat nem tudhatni: annyi azonban bizonyos, hogy sokó-évesen született, s elegegy éretti gyűmrölése az akasztófának.

Állapota: Valóságos bán, mert azt hogy izzat lett, a' király ket izben, magyar es horvatorszag nekre, sőt eddig mar ő maga is emereser meghirta, miatta egész hámszalon bána utúrul-kodik, de ő azt nembanja csak vele Zsófi leereszkédőféz bánjuk.

Jelene: Mez foghatatlan, nem azért mert aines, hanem mert egy tul szabalyi, hogy őt megfogzni nem lehet, megfogni pedig nem lehet azért, mert ő utóterhelten, használó a' mi tálu-runk, mitian egy izben elcsókdémtai, míl nem ezelndi sebé, égyezharat neki kommu, mert ő gaz anyó felik a' merre ő sed fu.

Tervei: Alacsony, s' mind addig kúnta lesz, mig a' becsök onit Labour, meg nem nyugtják.

Ötök: Honos, mert holcs őt őt, honos azvaló fogat taggiti, egytelend is a' nagyvár p' gyalog, egy csak ondit Zóti, mar ádharca s megpedig a' szornokosság.

Sége: Rézolt mag, de boga bele nem kerül, ezelndi valos egyez Búrgeringerek.

Véle: Rendelők rozzant maros szornok, hogy csak a' kezesétként vanálto azakasztócska, hroz: Pótdandó, levek maros sárható valós, ő megfogták az szornokosság márt, m-kelet cserecsok, hogy a' honosra gaz bevezet mar szállaló.

Léle: Feltöltés valók, köz gyalogossai a' honosak mar taggiti, de a' nagyvár csak sáta be-merek, marcs Pótdandó meggyóráta.

Különöse: tiszttel jéteit, csók okos szamá, egyet okos képet, márt őt Zóti szornok sárható egy szornok okos, márt bekelet a' szornokok honosak kerétkel --- s ez csak mar se fog, meg se foghatócska, márt okos képet, márt a' nagy-lásak, kénti káplu-tak megvanak, hogy kéntel okos káplu sárható, káplu szornok maros szornok, hogy a' maros csak magy, mártokos szornok hogy maros van, maros káplu és a' Adha-tan kéntel.

Értesítők:
1) A' nagyvár munkát maros káplu és a' szornokok káplu.
2) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
3) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
4) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
5) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.

Értesítők:
1) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
2) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
3) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
4) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
5) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.

Értesítők:
1) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
2) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
3) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
4) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.
5) Szornokok káplu maros káplu és a' szornokok káplu.

ságát az ország minden nyelvű honpolgárával. A bán a szolgaságot hozza, áruló generálisai Bécs és Pest füstölgő romjai felett a zarnokság székét készülnek felütni, de a szabadság, egyenlőség és testvériség zászlaja alatt harcoló magyarság még az ördöggel is képes szembezállni.

A *Miért jön Jellechich* ... kezdetű ugyancsak szeptemberben kibocsátott felhívás⁴⁹ célja, hogy a nép minél szélesebb tömegét lelkesítse az országba betört és a parasztságot újra szolgaságba döntő bán ellen. Kormánykörökből való eredetére mutat, hogy igyekszik védeni az országgyűlés tevékenységét, kiemelve, hogy az legutóbb is a szőlődézsma elengedése mellett foglalt állást, hogy kedvezzen a föld népének.⁵⁰

*Jellechich útlevele*⁵¹ védi „a dunántúli magyar tábor katonai és polgári vezérei”-t az ellen a „méltatlan gyanusítás ellen”, mely szerint „a népszabadság erőszakos elnyomására összeesküött vérszomjas Kamarillának titkos szövetségesei.”⁵² Az útlevél formába öntött gúnylap a bán személyének és jellemének leírásakor még a *Metternich*hel foglalkozó útlevelek támadó hangját is felülmúlja.

A bán személyét ostromozó magyarországi németnyelvű gúnyiratok, bár kevésbé támadó jellegűek, igyekeznek intim részleteket, többnyire humorral vegyítve, a bán magánéletéből is feltárni. *Egy előkelő hölgyhöz* (*Zsófiához*) való gyengéd kapcsolataira céloz a *Jellačić* ellen *Körözőlevél* alakjában kiadott gúnylap,⁵³ mely szerint Magyarország megtámadásának tervét egyenesen a pokolból hozta magával a bán, ahonnan megszökött — ezért körözik —, hogy végrehajtsa egy „magasállású nőszemély” parancsát, aki fegyverekkel és pénzzel támogatja. A „rókaravaszságú” bán, hogy „hű katonáit a monarchia megtartására toborozza” szeptember 10-én kibocsátott manifesztumában az alaptalan rágalmak tömegét szórja Kossuth és pártja ellen. Ezeket, a jogos és igazságos magyar álláspontból egytől-egyig cáfolja a *Was macht der lederne Jellačić*⁵⁴ c. németnyelvű gúnylap, mely szintén céloz a bán magasrangú pártfogójára.

Ekkor már általánosan szóbeszéd tárgya volt a bán és *Ferenc József* anyja közötti szorosabb kapcsolat, ami a satirikus irodalom temékeinek egyik kedvelt témája lett. Foglalkozik vele a *Márctius Tizenötödike* „Mákvirág” c. rovatában (1848. IX. 20., X. 11., XII. 24. és 29-i számokban) és *Jókainak* is volt egy erre vonatkozó satírája.⁵⁵ A képviselőház október 4-i ülésén *Irinyi* interpellált e tárgyban, érdeklődve az iránt a *Zsófiától* származó szerelmes levél iránt, melyet *Jellačić* elfogott iratai között állítólag találtak. Ez a viszony a tárgya a *Jellachich und Sophie* c. páros jelenet formájában tréfásan megírt gúnylapnak is,⁵⁶ mely a pákozdi vereség után kettőjük között kitört perlekedést eleveníti meg.

A satírárt szintén humorral vegyíti *A reakció hőse* c.⁵⁷ 14 szakaszos gúnyvers, mely a bécsi események által még fokozottan forrongó októberi levegőben keletkezett. *Sujtó Rudi* álnév alatt jelent meg és a bán futását kapcsolatba hozza a királyi család menekülésével. Céloz azonkívül a reakció másik két támaszának, *Lambergnek* és *Zichy Ödönnek* jól megérdemelt gyászos végére is. Versének utolsó szakasza:

„*Jellacsics kedves a királyi családnak,
Mert ő nagy vitéz's mestere a futásnak;*

1848 2

A' hazaáruló
Lamberg grófnak

csúfos halála.

September 28-kán 1848.

Szarvason,
Réthy Lipót nyomdájában.

*A'király családját szinte tanítgatta,
És szökve futának, széjjel a'világba."*

A fentihez hasonló gúnyverseket tartalmaz az *Ypsilon* álnév alatt vidéken megjelent, feltehetőleg a nép felvilágosítására szánt kis füzet.⁵⁸ Egyik verse *A hazaáruló Lamberg gróf csúfos halála* című, másik egy *F. J.* betűjeles szerző *Szeptemberi dal-a*, meg a bán elleni harcra buzdít, végül ismét *Ypsilon* álnév alatt két vers *Ferdinandot* figyelmezteti a magyarok jogainak tiszteletben tartására.

A nép megfelelő tájékoztatása a célja *A gaz gróf Zicsi Ödön kötél általt lett kivégeztetéséről* szóló kis füzetnek,⁵⁹ mely a nép felháborodását tolmácsolja azon, hogy a „ronda német főkatonák” és a hazánkat „lábig pusztító királyi hercegek” dúlásán kívül még saját fajtánk is áruló lett a gróf személyében, akinek „sok mágnás és püspök dolgozott kezére.” Szintén a csepel-szigeti kivégzés a tárgya a *Furkó Peti* álnév alatt megjelent *Gróf Zicsi Ödön emlékoszló* c. és a *Hári János* névvel kiadott, népies modorban írt verseknek, melyek mindegyike Zichyt elsősorban a nép árulójaként támadja. Pest németajkú lakosai számára készülhetett a *Lantosy* könyvesboltjában árult és ugyancsak *Zichynek*, „a schönbrunni asszonypolitika és Jellechich nagyhatalmi törekvései áldozatának” kivégzésével foglalkozó német nyelvű röpv.⁶⁰

A forradalomnak éppen ebben a felfelé ívelő szakaszában kapcsolódik egyre jobban bele a magyar nép szabadságküzdélme a népek nagy közösségének egyre megújuló harcába, a zsarnokság, az elnyomás ellen. Már a *Jellečić*-ellenes gúnylapok egyike hivatkozik az egész világnak példát mutató hős francia forradalmi ifjúságra, most a fiatal *Greguss* Ágost tüzel a franciák szabadsághimnuszra nyomán a zsarnokság ellen. *Gerő Ákos* név alatt, sarvasi tanárkodása idején kiadott *Marseillaise*-ének⁶¹ gyűjtő hatású refrainje:

*„Fegyverre, polgárok! — Csoportosuljatok —
Jerünk! — Tisztátlan vér hadd mossa mocskotok!”*

A *Habsburg* zsarnok leghatalmasabb segítőtársa, az orosz cár ellen, az elnyomott népek nagy szolidaritásának tudatában hirdeti *Magos Ernő*⁶² is a harcot *Riadal* c. és röplapon 16 000 példányban megjelent költeményében:

*„Zuzd most lantod el,
Midőn a hon veszélyben.
Most dob és kürt zenéje kell,
Hogy fenn a zsarnok féljen.”*

Kézfogásra szólít fel minden népet, hogy közösen vívják meg a soha nem látott küzdelmet az elnyomók ellen és akkor:

*„Majd olvadand a jégi vár
a népek gyult rezétől.
Reszkess lakodban büszke cár!
Ezernyi romba szétől.”*

A forradalmi események továbbfejlődésének és az uralkodó árulásának nyílt hangoztatása id. *Bethlen Ferenc Csataadal* c. költeménye.⁶³ Az Erdélyben toborzott önkéntes csapatával a Felvidékre a haza védelmére sietve nemcsak karddal, de tollával is buzdítani akarja a feldunai hadsereget, melynek sorai között röplapon terjesztették a helyzetet leplezetlenül feltáró verset:

„Királyunk lett ellenségünk”,
aki a nemzet hűsége fejében az adott szabadságot visszavette, a népet legyilkoltatja s a haza atyja helyett, annak hóhéra lett.

Szegfi Mór, a városi polgár is a királyi hitszegést állítja pellengérré „Mi kell a királyoktól” című költeményének következő soraiban:

„Nem kell most már szép ígért,
Nem hisznek neki” . . .

„Nem kell nagyság ég kegyéből,
Rang, gőg, ősi jény;

Ami kell az népszabadság
És polgárerény.”⁶⁴

A röplapokon széles körben terjesztett forradalmi költemények között a legkiemelkedőbb *Petőfi*nek *A királyokhoz* című verse.⁶⁵ Mint már említettük, március végén született, abban az időben, mikor az ország népe egymást követő népgyűléseken elkeseredett hangon tiltakozott ugyan a március 15-i vívmányokat megcsonkítani akaró királyi leirat ellen, de a királyhűség alapjai még nem rendültek meg a tömegekben, kevés volt még a tisztánlátó és sokkal több a bizakodó, *Petőfi* szinte példátlanul álló előremutatását az események a szeptemberi fordulat után napról-napra jobban igazolták. A költeményt magyar és német nyelven már március 31-én árulták 2 pengő krajcáros röplapokon és ekkor még országszerte a legtöbb helyen felzúdulást keltett. *Teleki* József erdélyi kormányzó a kolozsvári üzletekben is megjelent verset nyomban betiltotta, az el nem adott példányokat lefoglaltatta. Jelentést küldött az esetről a kancellárnak és a vers egyidejű megküldése mellett utasítást kért, hogy „az egyre nyugtalanítóbb körülmények közepette” hogy járjon el a jövőben hasonló esetben? *Apor* Lázár báró kancellár útján tett felterjesztésére, *Ferdinand* május 5-i leiratában jóváhagyta *Teleki* intézkedéseit, hasonló esetről a jövőben is azonnali jelentést kérve, hogy megtehesse a szükséges intézkedéseket. Egyébként megbízta a nádort, hogy indítson nevében sajtópert *Petőfi* ellen. A nádor az iratokat *Deák* Ferenc igazságügyminiszterhez tette át, de a per nem indult meg s *Petőfi* feltehetőleg nem is értesült róla.⁶⁶ Mikor a megrémült udvar újabb és most már az ország függetlenségét legalább színleg biztosító engedményeket tett, ami által a forradalmi láz lecsillapodott, sületlen versekben feleltek *Petőfi*nek ügyvédek, plébánosok, polgárhölgyek, elmondván betyárnak, árulónak, szemtelennek. Egy hajdúböszörményi fiskális — *Mező* Dániel — többezer példányban röplapon terjesztett *Honfi szózat* című versében kerek „egymillió magyar” nevében jól „odamond” a költőnek⁶⁷ és nem átallja azt jósolni, hogy a magyar szívekben fellobogó „hon s király

szerelme" el fogja őt temetni.⁶⁸ Az idő azonban a szeptemberi napokban már nemcsak a jóslatra cáfolt rá alaposan, de *Petőfi* politikai éleslátását és a történések következményeinek lemerésére való készségét is teljes mértékben bebizonyította. Ő már előzőleg kimondta, hogy „a vers volt a republikanizmus első nyilvános szava Magyarországon, de határtalanul csatlakoznak, akik azt hiszik, hogy az utolsó is egyszersmind.”⁶⁹ Most, szeptember 17-én, a *Márczius*ba írt utolsó cikkében, megemlékezve az uralkodó és *Teleki Ádám* árulásáról, *Petőfi* maga is keserűen állapítja meg, hogy beigazolódott az, amiért annyian követ dobtak rá: „valóban nincsen többé szeretett király.”⁷⁰

Az ország elleni nyílt támadások megindulásakor nemcsak a gyűjtőhangú költemények akarják a tömegeket ellenállásra lelkesíteni, de a népünk sorsáért aggódó hazafiak és a kivívott szabadság felett örködni hivatott radikális egyesületek is megrázó szózatokban esetelik a nemzet elárultatását és az ebből származó veszélyeket. Így *Egressy Gábor*, *Petőfi* jóbarátja, aki a vészterhes időkben otthagyta sikereinek színhelyét, a színpadot, elkísérte *Kossuthot* szegedi toborzó útjára és vezető szerepet kapott a déli hadműveletek irányításában, szónoklataival és a tömegeket felrázni hivatott röpirveivel lényegesen hozzájárult a harci kedv felébresztéséhez. Már 1848 augusztusától kezdve a bécsi minisztérium a horvátokon kívül a szerbeket is nyíltan segítette az ország függetlenségének megbuktatásában. Mikor a magyarok kezdeti sikerei után az augusztus 19-i szenttamási csata kudarccal végződött, *Perczel Mór*, a budai kerület képviselője nyíltan kimondta az országgyűlésen az árulás vádját és azt, hogy a hadsereg élén álló megbízhatatlan tisztek képtelenek a nemzet önvédelmi harcát vezetni.⁷¹ *Egressy Gábor*, aki a déli fronton személyesen győződött meg arról, hogy ezek a vádak nem alaptalanok *A rác lázadás és a magyar ügy* című röpiratában⁷² szenvedélyesen kikel a folytonos tespedés, a késleltetett csatakezdés, a megokolatlan visszavonulások ellen, amivel a nép lelkesedését mindig csak lehűtik. Pedig a néphez, „melyet háromszázéves osztrák nevelés testileg-lelkileg elnyomított, a végítélet tárogatójának hangján kell szólani, hogy fekhelyéből kimozduljon, hogy az önfenntartás kötelességéhez emelkedjék. E népnek látnia kell a valót egész meztelenségében. E népnek, hogy óriássá legyen: kétségbe kell esnie.” A bírálat és lelkesítés mellett 9 pontba foglalt konkrét javaslatot terjeszt elő az ország védelmére, ezek elfogadása esetén tíz nap alatt már döntő győzelmet remél.

Mint *Kossuth* által kinevezett szegedi és tiszavidéki kormánybiztos intéz *Egressy Gábor* szózatot *A Tiszavidéki magyar néphez*⁷³ s ebben bizonyítja, hogy a kilenc oldalról támadó ellenséget a „német császár” uszította a magyar népre, mert annak minden nemzetsége 300 esztendeje a magyar nép véres verejtékének gyümölcsevél hizlalja magát. A nemzet pénzéből soha egy templomot, egy iskolát, vagy akár csak egy rossz hidat sem épített, hanem avval fizeti „oláh, német és polák, horvát és rác” katonái felbujtóit. Most, hogy a magyar nem akar többé jobbágya lenni, a kiirtásra ítélt magyarok földjének és jószágának odaigérésével ámitja a fellázított idegen katonaságot.

Szeptember 17-én, a *Márczius*-ba írt keserűhangú cikk megjelenése napján, fogadja az Egyenlőségi Társulat közgyűlése kitörő lelkesedéssel

Petőfinek Magyarországi lakosaihoz, a Társulat nevében intézett felhívását. Határozatot hoznak a szózat röplapon, magyar és német nyelven való kiadására.⁷⁴ A megrázó erejű harci szózat az egész nemzet fülébe akarja kiáltani: „Tűz van, tűz van!... nem egy falu, nem egy város, hanem az egész ország ég. Fölharangozzuk a nemzetet. Talpra legények! ha most fel nem keltek, fekünni fogtok a világ végéig.” Visszatekint a honszerzésre, a 700 éves szabad nemzeti életre, majd a 300 éves nyomorúságra, a lotharingiai herceg minden ivadékának esküszegésére, akik fiainkat elhurcolták, velük őriztetik, saját pénzünkön, tömlőceinket. 1848 márciusában „a népek szabadsága csillagának” nem mert a kamarilla ellenállni, de mikor újra összeszedte magát, visszavont mindent. Katonát, 200 milliónyi adóssága megfizetését követeli rajtunk, ránkuszítja a magyar népet kiirtani készülő *Jellačić* hordáját. Ezért hívja most fegyverbe ellene az egész népet a nagy önvédelmi harcra.

Az Egyenlőségi Társulatnak hasonló szózata jelent meg ugyancsak röplapon s ez megállapítja, hogy „A világ teremtése óta egy néppel, egy országgal sem bántak oly csúfosan, oly hűtlenül, mint velünk...”⁷⁵ Figyelmeztetik a magyar népet, „ha ezután sem robotolni, sem dézsmát adni, sem a király szolgáinak lába kapcája lenni” nem akar, ne álljon a bán mellé, aki csak ámtítja avval, hogy barátja a szegény népnek, mert ha valóban az lenne, akkor jött volna, amikor a nép szenvedett, hogy segítsen rajta. A szózat bizalmat is kér a képviselők iránt és az utóiratban az *M.* betűjelű⁷⁶ kibocsátó megjegyzi, hogy a felhívást *Táncsics* Mihály és *Tót* Móric adták be a lapnak s *Táncsics* személye kezesség arra, hogy a magyar népet az igazság érzetében világosítják fel.

Boross Mihály, a már említett *Politikai lapdacsok* szerzője, a bécsi udvar bérenceinek az ország ellen egyre merészebbé váló támadásait leplezi le, *Miképp állnak a magyar dolgok?* c. röpvében.⁷⁷ Rávilágít a kiáltó ellentmondásra, hogy az ausztriai császár hadat visel a magyar király katonái ellen, *Zsófia* mesterkedéseire, *Récsei* törvényellenes miniszterelnöki kinevezésére, *Latour* és *Lamberg* megérdemelt kivégzésére és e sok veszély között összefogásra, együttes küzdelemre hívja fel az egész népet. Mint paraszti sorból kikerült, tiltakozik a jogokból és javakból kirekesztett nincstelenek azon álláspontja ellen, hogy az urak kötelessége megvédeni az országot, mert az övék a föld, a szegény embert az ellenség úgysem bántja. Ezt a fel fogást avval iparkodik leszerelni, hogy a haza mindnyájunké s minden erőnkkel meg kell azt védenünk.

A való tényállás felismerése, az uralkodó árulása s a következményeknek a végsőkig menő levonása most már az ország csaknem minden rétegéhez tartozó lakosságában tudatosodik s ennek megnyilvánulása sajtóban, egyesületekben egyre gyakoribb és erőteljesebb lesz. Terjedésének meggátolására nyújt be gr. *Dessewffy* Emil Bécsben 1848 novemberében memorandumot *Schwarzenberg* herceghez, a bécsi forradalmat vérbefojtó ausztriai kormány fejéhez a magyar sajtó és a klubok megrendszabályozása tárgyában s felháborodva állapítja meg, hogy Magyarországon az egész hírlapírás a radikálisok kezén van. A sajtó elleni leghatásosabb védekezésül a megfélemlítést (*Schreckenverbreitung*) ajánlja és különösen a *plakátirodalom* teljes elnyomását, a zugsajtó megfékezését, a szerkesztők méltó megbün-

tetését, a Radikal-körnek, az Egyenlőségi-klubnak, mint forradalmi és anarchisztikus központoknak végleges bezárását.⁷⁸

A főnemesség félelme nem volt alaptalan, mert a királyság intézménye egyre inkább elveszti „hiteletét” és a „reakció a monarchia kifolyása” elve alapján, az eddig oly borzadva emlegetett „respublica” gondolata mindinkább tért hódít.⁷⁹ Ebben a légkörben indítja meg a polgári réteghez tartozó *Birányi (Schulz) Ákos*⁸⁰ október elején a *Köztársasági Lapokat* s október 25-én, ennek 5. számában *V. Ferdinand bűnei* címmel, a németnyelvű *Ferdinand*-ellenes röpirvekhez hasonló hangú cikksorozat közlését. Egyben felhívja olvasóit, hogy minden a kamarilla tagjairól és a honarúlókról birtokukban levő hiteles kompromittáló adatot közöljenek lapjával. *V. Ferdinand* december 2-án kibocsátott lemondó proklamációjával kapcsolatban pedig megjelenti: *Nincs többé király! Mit kell a nemzetnek tenni?* című röpirvét, melyben a lemondást a magyar trón megüresedésének nyilvánítja, sürgeti, hogy az önálló, független, nemzeti kormány mondja ki a köztársaságot, a királyi hatalom jelvényeit őrizték a Nemzeti Múzeumban és a királyi korona aranyából verjenek pénzt honvédelmi célokra, hogy ezáltal az ország szabadságát megvédhessük.

Táncsics Munkások Újságja c. lapja október 3-i száma kivonataként megjelent *Mit kell tennünk* c. röplap⁸¹ a törvényeket megszegő, a párttűtöket buzdító uralkodó személyét nem tekinti többé sérthetetlennek. A tennivalókat 10 pontban foglalja össze: 1. a királynak azonnal az országba kell jönnie, ha megtagadja, a legnépszerűbb férfiú nádorrá, vagy kormányzóvá választandó; 2. követek küldése külföldre; 3. a horvát viszály felszámolása; 4. az egyház birtokok felosztása s a pasztoráló papságnak fizetés juttatása; 5. a szerzetes rendek eltörlése; 6. a külföldön élő magyarok vagyonának lefoglalása; 7. az alkotmányra az esküt letenni vonakodó tisztek elbocsátása; 8. a megyék önkormányzata; 9. az úrbéri viszonyok eltörlése; 10. a zsidók egyenjogúsítása.

A debreceni Honvédelmi Egyesület által kiadott *Helyzetünk rajza* című röpirat⁸² inkább a császári seregek elleni harcra buzdító, mint programot adó. Hasonló ehhez, az októberi bécsi forradalom leveretése utáni gyűlölet légkörében, a Honvédelmi Bizottmány jóváhagyásával „egy hon- és szabadságbarát” által kiadott felhívás: *Magyarhon tökéletes szabadsággyőzelme* és a „vérszomjas, szabadságkerülő Camarillának végkiirtása”⁸³ mely a lerombolt Bécs lakosságát avval biztatja, hogy közel van a döntés perce és ha minden hazafi teljesíti kötelességét, hamarosan diadalt arat az egész osztrák monarchia népeinek szabadságharca.

A hivatalos körök részéről az uralkodó személyének kijáró kíméletnek is meg kellett szűnnie, mikor a magyar kormány minden kísérlete, hogy *Ferdinandot* a tényleges helyzetről tájékoztassa és jobb belátásra bírja, megtört az udvari körök egyre megújuló mesterkedésein. A nagy önvédelmi harc küszöbén, hivatalos helyről is nyíltan és hitelesen feltájják az ellentéteket, hogy a veszélyt az ország egész lakosságában tudatosítsák. Ez a célja a *Csány László* országos fő kormánybiztos által a haza lakosai közti szétosztás végett közzétett: *A nemzet képviselői 's az ország főrendei Magyarország népeikhez* című,⁸⁴ szenvedélytől fűtött proklamációnak. A haza minden nyelvű, rendű és rangú népéhez szól a felhívás, hogy együttes erővel véde-

kezzék a közös ellenség ellen, mert Magyarországnak azoktól, akik saját fővárosukat összelövelték és hazájuk oldalmazóit hóhérkézre adták, nincs mit várnia. Visszapillantva az eddigi kihívásokra, felsorolva a nemzetre szórt rágalmatokat és igazságtalan vádakát, törvénytelennek nyilvánítja a november 6-án és 7-én Olmützben, miniszteri ellenjegyzés nélkül kiadott uralkodói manifesztumokat. Ezek egyike lázadónak, hazaárulónak, felségsértőnek nyilvánítja Kossuthot és egész pártját, másika *Magyarország földművelő lakosságához* szól és azt igyekszik meggyőzni arról, hogy a számukra megadott jogok érintetlenek maradnak és indokolni próbálja, miért volt szükség fegyveres beavatkozásra *Kossuthék* ellen.⁸⁴ Végül az országos kormánybiztos az országot ért súlyos és igazságtalan támadások következtében egyetértésre, kitartásra és a *Kossuth* köré sorakozó kormány iránti bizalomra hívja fel az egész magyar népet.

II

A reakció egyre ismétlődő kísérletei, hogy az egyszer már megadott szabadságjogokat visszavegye, a népellenes intézkedések sorozata s végül *Ferdinand* nyílt, erőszakos fellépése saját népe ellen még a legcsekélyebb rokonszenvet is eltörölte a császár személye iránt, nemcsak a forradalom előtt még hozzá oly közel álló bécsi nép, hanem a vele közös nyelvű, hazafias érzésű magyarországi német lakosság megnyilatkozásaiból is. Ezt a fokozatosan erősödő folyamatot kísérik, tükrözik és lendítik előre a városi értelmiség, az iparos és kereskedő réteg soraiban nagy elterjedtségnek örvendő németnyelvű röpíveink. Közülük a forrástörténetileg figyelemre méltóbb az a csoport, mely többnyire a hírlapok rendkívüli kiadásainak alakjában jelenik meg, a legújabb eseményeket hozza hírül és velük kapcsolatban állásfoglalását is kifejti. Ezekből a vélemény nyilvánításokból hű képet nyerünk arról, mennyire tudatában voltak már az egyre szélesebb néprétegek is az elnyomás elleni közös harc fontosságának, mennyire testvérének érzi egymást a szabadság vívmányainak megvédésében nemcsak a magyar és a szomszédos osztrák nép, de minden nép, amely le akarja rázni láncait.

A németnyelvű röplapok másik csoportja sem érdektelen, mert az eredetileg dinasztikus érzelmű tömeg csalódását, elkeseredését, végül dühét és bosszúvágyát még az előbbieknél is erőteljesebben szemlélteti. Ezek a hol komoly, hol tréfás, néha még képekkel is díszített gúnylapok, melyek általában a nemzetközileg elterjedt motívumokkal és formákban jelentek meg, gyökereikben valóban a népből eredtek és a nép között is terjedtek el.

Az első csoport röpívei nagyrészt az a célja, hogy ellensúlyozza a bécsi udvar egyre átlátszóbbá váló szándékát, hogy a birodalom népeit szembeállítsa egymással és különösen a szabadságát védő magyar nép ellen uszítsa a többieket. A helyes tájékoztatást és a helyzet világos felmérését szolgálja az *Ein Jeder muss es wissen* című röpív,⁸⁶ mely egy sorozat első darabja. Történelmi visszapillantása során a középkortól a Szentszövetség megalakulásáig, igazolva látja a kibocsátó, hogy a reakció célja mindig a nép elnyomása volt és a dinasztikus érdekek érvényesítése. Az osztrák örökös tartományok leigázásáról, Magyarország gyarmattá süllyesztéséről

egész könyvet lehetne írni. Végre felvirradt a szabadság napja Palermótól és Párizstól Bécsig és Pozsonyig. De újra szembeállították egymással az ország különböző nemzetiségű lakosságát és a magyarokat, holott — véli a szerző — a 48-as törvények egyforma jogokat biztosítanak minden nemzethez tartozó számára. Az osztrák sajtót ellenünk uszították az államadósság kérdésében is, pedig a két népnek közösen kellene a fenyegetett szabadságot megvédenie. A magyarokon követelt ausztriai államadósság a tárgy a sorozat második darabjának: *Auch dieses soll ein Jeder wissen*.⁸⁷ Ez az államadósság mibenlétét magyarázza s felháborítónak tartja, hogy mikor a háborúk folyamán Magyarország minden értékét elvitték, innen élelmezték a hadsereget s mindezt rossz papírpénzzel fizettek, a Franciaországtól kapott 200 millió, Nápolytól sarcolt 50 millió aranyból pedig az ország egy krajcárt sem kapott, most még azt az adósságot is a nyakába akarják varrni, amit sohasem csinált. *Metternich*nek és az uralkodóháznak az Angol Banknál értékállóan elhelyezett óriási magánvagyonát szembeállítja Ausztria 1200 millió ft.-os államadósságával és a szabadság és testvériség nevében ismét közös küzdelemre és ellentállásra hívja fel a két ország népét.

A sorozat következő darabja felveti a kérdést: *Ki tudja, ki fogja most Magyarországot megmenteni?*⁸⁸ A tragikus kimenetelű mohácsi csata 322. évfordulója alkalmából rámutat az akkori és a jelenlegi helyzet hasonlóságára s aggasztónak tartja, hogy a valóban magyar ezredek részt sem vehetnek a mostani harcban — mert külső országokba rendelték őket — az idegenek között viszont sok az áruló. Ugyanilyen *A. A.* betűjellel kibocsátott, szeptember 20-ról keltezett röpv levelezi, hogy a „vérszomjas” kamarillának már az országgyűlésben is vannak cinkosai, a hat erdélyi száz képviselő személyében, akik azon ürüggyel, hogy a Ház letért a törvényes útról, letették mandátumukat. Feltűnőnek tartja, hogy kettő közülük a közel-múltban Bécsben járt.⁸⁹

A magyar és a bécsi forradalom célkitűzéseinek szoros kapcsolatára, a közösen megvívni kívánt küzdelem fontosságára utal az a két röpv is, mely hangoztatja, hogy Magyarországnak győznie kell, vagy Ausztria elvesz s Magyarország megmentése Ausztria fennmaradását is biztosíthatja. Az első tulajdonképpen toborzó *Szeredynek* a magyar szabadságharchoz Bécsben verbuvált szabadcsapatába.⁹⁰ Ez az osztrák szabadságharcosok nevében került kiadásra és figyelmeztet arra, hogy *Jellačić* hordái, melyeket a kamarilla avval a törekvéssel zúdított a magyarságra, hogy a dinasztia népeit egymás ellen uszítva gyengítse és így könnyebben leigázhassa, maholnap Bécs alatt állhatnak. Ezért sorsdöntő a bécsiek számára is a magyarok megsegítése és jelentkezésük a Magyarországra induló csapatba. A másik röpvet a „*Was macht der lederne Jellachich*” című gúnylap kibocsátója adta ki: *Ungarn ist gerettet, Osterreich erhalten worden*” címmel.⁹¹ Ez közli az örömhírt a horvát „*Sabri Jóska*” rablóbandájának megsemmisítéséről, a kamarilla terveinek bukásáról.⁹² A győzelmet kapcsolatba hozza az ugyanakkor sikeresen induló októberi bécsi forradalom eseményeivel, melyek folyamán október 6-án ausztriai csapatok megtagadták a Magyarország elleni hadbavonulást. Véres összeütközés tört ki a katonaság, a pártjukra állt nemzetőrök és nép, valamint a felkelők ellen kivezényelt idegen katonaság között. A harc a Tábor-hídnál kezdődött, majd a városban

folytatódott, hol a hadügyminisztérium épületében a gyűlölt *Latour* hadügyminisztert megölték és a forradalmi tömeg a fegyvertárt is hatalmába kerítette. A nép barrikádokat emelt „Ungarns Freiheit ist Aller Freiheit”⁹³ felirattal. *Jellačić* kegyvesztett lett, *Ferdinand* elmenekült Bécsből és a hatalmat a „Reichstag” (országgyűlés) vette át, általános amnesztiát hirdetve, de az egész *Habsburg*-dinasztiát száműzve az országból. Ezeket a forradalmi eseményeket kommentálja a röplap, melyet a városi lakosság között Budán 3 konvenciók krajcárért, Pozsonyban 4 váltó krajcárért árusítottak.

A kormány és híveinek minden iparkodása, hogy *Ferdinandot* *Jellačić* bán visszaparancsolására bírja, hajótörést szenvedett az udvari reakció intrikáin. Ennek ellenére még egy utolsó kísérletet próbáltak tenni a béke helyreállítására. A képviselőház szeptember 18-án tartott ülésén elhatározta, hogy küldöttséget meneszt Bécsbe, de *Kossuth* indítványára, nem az árulóktól hemzsegő udvarhoz, hanem az osztrák birodalmi gyűléshez, Ausztria népének képviselőihez, hogy panaszait előttük adja elő s általuk az osztrák népet kérje fel arra, hogy békét közvetítsen a magyar nép és uralkodója között és támogatását kérje az önkényuralom elleni harcához. A küldöttségben a képviselőház és a főrendi tábla több tagjával együtt a már idős és vak *Wesselényi* Miklós is résztvett. A vállalkozás sikertelenségét felháborodottan adja hírül Pest lakosságának a *Der Grossmartyrer der Freiheit Wesselényi und der Wiener Reichstag*⁹⁴ kezdetű röpv. Elkeseredetten állapítja meg, hogy a bécsi „kupak tanács”, mint a „schönbrunni asszonypolitika uszályhordozója” — a baloldal kivételével — a küldöttség fogadása ellen szavazott. Visszautasította ezáltal *Wesselényit*, a szabadság bajnokát és vértanúját is, aki szemevilágának elvesztését annak köszönheti, hogy a bécsi udvar bebörtönöztette és „méltóan” jutalmazta a magyaroknak a dinasztia érdekében évszázadokon át hozott súlyos áldozatait. A hírközlés avval a reménnyel zárul, hogy a megtorlás órája már nem késhet sokáig.

A megtorlás csakhamar kezdetét is vette. A bécsi nép dühe elől menekülő *Latour* talán végső perceiben felismerte az igazság sújtó kezét abban, hogy a nép, melynek szabadságát vérbe akarta fojtani, jogos haragjában most őt küldi a halálba, mint azt egy Pesten október 10-én kiadott röpv feltételezi.⁹⁵ A *Ránfy* névvel megjelent hírek közül az egyik a császárnak és családjának menekülésével és az utána következő bécsi eseményekkel foglalkozik: *Wo ist der Kaiser? Welches Schicksal erwartet die kaiserliche Familie*⁹⁶ elismeréssel szól egyben *Kossuth* intézkedéseiről a Béccsel való szakítás után és leleplezi *István* nádor árulását. A másik Bécsből és a sokat szenvedő Aradról hoz híreket,⁹⁷ ezek szerint *Récsei*., az égből pottyant újdonsült miniszterelnök”, akit *Ferdinand* minden törvényes eljárás mellőzésével nevezett ki a magyar kormány fejévé, most a bécsi „aula”⁹⁸ foglyas a forradalom vezetőinek elhatározása szerint, Bécs első bombázása után, *Latour* sorsára fog jutni. A második bombázás után szétosztják a Osztrák Nemzeti Bank és az államkinctár értékeit a bécsi nép között. A magyarországi hírek közül kiemeli, hogy *Berger* tábornok, Arad várának parancsnoka, miután a várost ismételten bombáztatta, most alkudni szeretne az aradiakkal, Pétervárad katonai parancsnoka⁹⁹ pedig zsarolja az újdívidkieket. Befejezésül a kamarillának arra a mesterkedésére derít fényt, hogy

vesztegetésekkel és bujtogatásokkal egy, az 1846. évi galíciához hasonló lázadást készítsen elő a magyarországi parasztság között és ezáltal is gyengítse a nemzet ellentállását az ausztriai ház zsmarnoki eljárásával szemben.¹⁰⁰

„*Örvendetes hírek Bécsből! A magyar csapatok győztek!*” — jelenti az oroszai fegyverletétel utáni híradás¹⁰¹ és elégtétellel veszi tudomásul, hogy *Jellačić* két tábornokát, *Rothot* és *Philippovičot* életfogytiglani kényszer-munkára, illetve kötél általi halálra ítélték.¹⁰² Örömmel üdvözli Trieszt és Velence népének szimpátia-tüntetését a magyarok és osztrákok igaz ügye mellett és a népek érdekközössége nevében, amelynek e tüntetés egyik megnyilvánulása volt, hívja fel a porosz népet is, hogy üzze ki Berlin falai közül a bécsi nép haragja elől odamenekült szabadsággyilkos *Zsófiát*.

Október 13-án hajnalban, Bécs alól írt levél formájában számol be egy röpív arról, hogy *Jellačić* megjelent az osztrák főváros előtt¹⁰³ és a város felkészült a védelemre. Egyben kritikát gyakorol a védelem szervezetlensége és a vezetés hiányossága felett, ennek ellenére reménykedik, hogy a Magyarországból és az osztrák tartományokból ígért segítség birtokában visszaverik a bán várható támadását,¹⁰⁴ aki most — mivel Magyarország kormányzója nem lehetett — osztrák földön szeretne hatalomhoz jutni. Magyarország balsorsa így közös Ausztriáéval és közösek a két országot fenyegető veszélyek is.

A lázas érdeklődéssel várt bécsi híreket egész október folyamán, napenként újabb „szenzációkat” hirdető címfeliratokkal közölték a pesti utca népével a nagy plakátalakú nyomtatványok. Beszámolnak a kezdeti sikerekről, a kamarilla „elnöknője”-nek, *Zsófiának* és *Lajos* „főhercegnek, a titkos államtanács tagjának, a másik főinrikusnak” száműzetéséről, a *Jellačić* tejhatalmára vonatkozó uralkodói manifesztum visszavonásáról, *Récsei* lemondásáról és arról, hogy *István* nádort megfosztották birtokaitól.¹⁰⁵ A felsorolt hírek közlőjének, *Kövesdy*nek a következő napon, október 12-én kibocsátott röpíve: *Hör's Europa! Hört es alle Völker!* Bécs küzdelmét a szabad népek nagy nemzetközi összefogásának szemszögéből nézi, mely nem önérdékből, hanem a szomszéd testvérnéppel való együttérzésből keletkezett, mely nép az önkény alatt vérzett és amelyre saját uralkodója küldte a rabló hordát,¹⁰⁶ Kiemeli az egyszerű osztrák katona hősiességét e harcban, mellyel példát mutathat a származásukra büszke „scwarzgelb” tisztecskének, mert inkább életét kockáztatta, mintsem hogy magyar testvérei leigázóinak oldalán harcoljon. *Kövesdy* végül a néparulókat bűneik nagysága szerint osztályozó röpívet is kiad. A főbűnösöket, mint *Jellačić*, *Windischgrätz*, *Lamberg*, *Latour*, *Teleki* Ádám, *Zichy* Ödön stb. első osztályú, a fegyverüket a nép elnyomására használó tiszteket és katonákat másodosztályú, a kamarillát kiszolgáló arisztokratákat és bürokratákat harmadosztályú árulóknak bélyegzi. Valamennyüket egyformán érettnak tartja az akasztófára, mert amíg egy is él közülük rákfenéje lesz a népnek és a rend, a béke helyre nem állhat.¹⁰⁷

A már említett *Ránfj* harmadik hírközlése november elején került forgalomba, amikor a bécsi nép forradalmát, mely elemeinek sokrétűsége, a szervezés hiánya és nem utolsó sorban a remélt magyar segítőserg késlekedése miatt, nem volt képes a hatalmas túlerővel szemben a további ellenállásra, *Windischgrätz*, minden népmozgalom kegyetlen elnyomója, tűzbe és vérbe fojtotta. Szövege tájékoztat a gyűlöletről, mely a szörnyű tett után

Jelasich auf der Flucht — die Ungarn in Wien.

Der ganze schändlich geführte Militär hat sich bis zum 11. October, auf dem höchsten Punkte der Stadt Wien concentrirt und in fortwährender Angst, Hingeschlachtet zu werden, Dienstag Abend den 10. October, den Schwarzenberg-Garten und das Belvedere verlassen und sich aus der Stadt Wien hinausgezogen.

Am 10. October Nacht langten von Graz nach Wien über 10000 Soldaten in Wien an, und kamen über 5000 Ungarn mit Dampfbojen und auf Eisenbahnen an, 16,000 Ungarn kommen noch nach.

Es kamen von allen Seiten Deputationen, die eine oder so große Angelegenheit an Wien zu Tage legten, als die Niedertrübsel in den Jahren 1805 und 1809 an den damaligen Kaiser.

Maximilian und Jelasich verlangten ausdrücklich: Beschränkung der Presse.

Jelasich auf der Flucht.

Der große Heldentum der Kaiserlichen und Gezeiten, der auf der Comarca Befehl in ein fremdes Land (Ungarn) eingefallen ist, und seines Königs Befehle mißachtet, hat in einem erbärmlichen Zustande, statt Ungarn zu erobern, auf

seinem Alexander-Heidjuge Oesterreich als Flüchtling betreten müssen.

Der Mann glaubt, mit seinen Soldaten recht bald die West- und die Ungarn demüthigen zu können; aber schnell war seine beste That bestraft.

Sein Gefährdeter hat bereits als Lohn den Galgen und er, der unter dem tüchtigsten Vorwande, der Reiter des Thrones zu sein, handelt, und geht auf denselben schlechten Wegen.

Eine kaum 1000 Mann starke, reguläre und 1000 irreguläre Truppenzahl, sage, nur 2000 Mann im eifrigsten Zustande mit gereinigtem Kleibern, wovon auch die Offiziere keine Ausnahme machen, sind die Ueberbleibsel der Armee des kleinen Mannes, welcher sich jetzt mit seinem zusammengelaufenen Gefolge und Plünderern in Oesterreich sein plünderndes Geschäft, sonst jagen ihn die Wiener gelegentlich davon, wenn ihm vielleicht nicht gar ein anderes Schicksal bevorsteht.

Mit Ungeduld erwarten die unermessenen Wiener, wie die Garden und Akademiker, Jelasich anzugreifen und zu vernichten.

Wien ist gleichgültig über die Verdienste des gegen seine Umgebung zu nachsichtigen Kaisers. Wien kennt seine Angst, es ist in seinem vollen Rechte.

támadt az egész birodalom népében a „királyi gyilkos”-nak nevezett *Ferdinand* és a porig alázó békefeltételeket diktáló *Windischgrätz* iránt. Hangsúlyozza, hogy a nép megcsalattatása után végre felébredt és orosz-lánként fogja ezután is védeni gyermekét: a szabadságot.¹⁰⁷

A németnyelvű rölapok második csoportja, a magyar nyelvűekhez hasonlóan, mutatja a tömeghangulatnak azt a forradalmi fejlődését, mely az uralkodó körök valódi céljainak fokról-fokra történő lelepleződése következtében a nép között a szabadság megvédésének irányát egyre inkább balfelé tolt. Ez a jelenség a Pesten és Bécsben kiadott röpívek közös sajátossága, avval a különbséggel, hogy az osztrák fővárosban a vérbefojtott októberi forradalom egycsapásra lehetetlenné tette bármiféle forradalmi nyomtatvány megjelentetését, míg a pesti hírközlések éppen ennek a forradalomnak az eseményeit és kihatásait még decemberben is a legmélyebb felháborodással és a megtorlás egyre erőteljesebb követelésével tárgyalják. A Bécsben megjelent röpívek közül néhány, az Orsz. Levéltárban őrzött gyűjteményből valót, egybevetés végett annak szemléltetésére közlünk, milyen hasonló a két népben a forradalmi hangulat megnyilvánulása, különösen az azonos nyelvű röpíveknél.

A személyes élű gúnylapok támadásai Bécsben is kezdetben csupán a császár reakciós környezete ellen irányultak, vagy a klerikális reakciót gúnyolták.¹⁰⁹ Ezek egyike a ligorianusok szerzetesrendjének feloszlatásakor kiadott satirikus gyászjelentés.¹¹⁰ Majd Paul *Löve*, több bécsi néplap és a bécsi munkásmozgalmak okait feltáró röpirat kiadója,¹¹¹ egy éjféλι beszélgetés formájában megírt brosúrájában *Ferdinandot* a bécsi nép előtt oly népszerű *II. Józseffel* állítja szembe.¹¹² Még bizik a „jóságos császár igazságszerzetében” az a névtelen bécsi polgár, aki a császárné befolyásos udvarhölgyét, *Sturmjeder* Mária Lujzát és első udvari komornáját, *Cibbini* Katalint támadja súlyos szavakkal, amiért ezek „lázado csöcseléknek” merték nevezni azt az asszonyküldöttséget, mely 10 000 bécsi nő nevében az Innsbruckba menekült császár visszahívására indult.¹¹³

A bécsi nép az ismételt félrevezetések és csalódások ellenére még akkor is bizik császárában, mikor az sürgetéseire végre visszatér a fővárosba, amint azt *Theodor Scheibe*¹¹⁴ rölapja kifejezi, amely még a kamarillának is megbocsátást ígér, csak felejtést nem.¹¹⁵

Az átkos kamarilla elleni gyűlölet azonban nem szűnt meg a gúnylapok tárgya lenni. Augusztus 12-én a császár visszatérésének napján ugyan *Bombellerl Mefisto* és *Cibirinni Xantippe*¹¹⁶ nevében kiadatják fogadott gyermeküknek, a kamarillának elhúnytáról szóló gyászjelentést¹¹⁷ és ugyanakkor a kamarilla hú kiszolgálóinak a „Schwarzgelb”-eknek halálát is közlöt.¹¹⁸ De úgy látszik a kamarilla mégsem halt meg, csak aludt, hogy a szeptemberi döntő napokban új erőre kapva folytassa támadásait a népszabadság ellen. Újabb győzelmeként adja hírül most már egy pesti röpív, hogy a rosszemlékezetű *Lajos* főherceg, *Metternich* barátja és a kamarilla egyik fő oszlopa, visszatért Bécsbe, ahonnan márciusban, a nép követelésére, távozni volt kénytelen. Győzelmének könyvelhető el az is, hogy *Jellačićot* *Ferdinand* visszahelyezte báni méltóságába, amelytől egyszer már megfosztotta.¹¹⁹ Még mindig jóindulatú figyelmeztetést intéz ezidőben egy Budán kibocsátott röpív mindazokhoz a hercegekhez és hercegnőkhöz, akik a

HAUPT- Galgen--Vögel.

Hauptverzeichniss

aller derjenigen Individuen, die in unseren Freiheitskriegen durch ihre reactionären Gelüste zum Strick reif geworden sind, und hoffentlich mit der Zeit, diesen verdienten Schicksale anheimfallen werden!!

Volksverräther ersten Ranges:

Baron Wessenberg
Baron Jelinek
Graf Teleky
General Roth
Christleut. Urban
Fürst Windischgrätz

Graf Annerberg
Castellan
General Philippovics
Oberst Blomberg
Graf Radetzky
Graf Stadion

Patricheh Majores
Fiaßr Harban u. Comp.
Oberst Berger
Graf Lamberg ?
Graf Zichy ?
Graf Latour ?

Volksverräther zweiten Ranges:

Alle jene schwärzlichen Offiziere und Militärbeamten, welche ihrer Pflichten zur Befriedigung der Völkerröcher brennen, ist ihnen ihren Untergehoben die Meinung anbringen, als sei diese gewöhnliche Sache der Völkerröcher eine *u g e r e b t e*, um auf diese Weise dem kaiserlichen Despotismus auch für ewig eine feste Basis zu verschaffen.

Da die Zahl dieser Ränge-Verräther noch immer steigen ist, und man wegen Strafe eines in Verlegenheit gerathen könnte, so könnte man diese Herren ihrem Munde gemäß *e t u a* höher steigen lassen und so bei jedem Strafe-Verdiktens *u*, *Öde* erlösen.

Volksverräther dritten Ranges:

Alle jene Schwärzlichen, die die Unwissenheit der Gemeinheit annehmen und welche gewillt die Schwärzlichen und Unwissenheit zu erlösen sind. — Dieser Ränge-Verräther sind die *u g e r e b t e* auch mit dem gewöhnlichen Wort *u g e r e b t e*, hat die in diesen Tagen *u g e r e b t e* unter den Völkern annehmen, und die Strafe und Tode für die gegen das Volk geführten Kriege, haben die Strafe zu erleiden, wenn die Schwärzlichen nicht ihre Schwärzlichen gütigst erlösen lassen und nicht mehr durch die Strafe ihnen erlösen!

Alle auch die Unwissenheit dieser bei Strafe *u g e r e b t e*, auch die Strafe bei Unwissenheit, von die Strafe und die Strafe in anderen Schwärzlichen hergeleitet werden, kann in lange und nur *u g e r e b t e* jeder Schwärzliche haben, haben die von Schwärzlichen für die Gemeinheit bei Strafe, bei Strafe nicht nur die Strafe erlösen!

Kövedy.

Galgen-Vögel...

Pragmatica Sanctio alapján a magyar trónra igényt tarthatnak. Kifejti hogy a törvény egyoldalú be nem tartása veszélyezteti a Habsburg-ház jogigényét s egyúttal felhívja a klérus és a főnemesség figyelmét arra, hogy a dinasztikus és aulikus, a nép érdekeivel ellenkező törekvéseiket a népakarat bármikor összevethetja.¹²⁰

Az októberi forradalommal kapcsolatban két Bécsben kiadott képes gúnylap is a kamarilla két főalakja ellen irányul. Egyiknek műnyomata *Windischgrätzet* ábrázolja villásreggelijénél, amint a tányérján egy nemzet-ört készül feldarabolni és szövege szerint, abból az alkalomból készült, hogy a bécsi országgyűlés törvénytelennek nyilvánította *Windischgrätz* ostromállapotot és statáriumot hirdető rendeletét.¹²¹ A másik nyomat azt a jelenetet ábrázolja, amint a kamarilla — *Zsófia* képében — az országba akarja csalogatni a szemközti hegytetőn ugrásra készen álló orosz jegesmedvét.¹²² Ennek szövege szintén az előbbi országgyűlési határozattal és a legújabb pesti hírekkel foglalkozik.

A bécsi októberi forradalom által teremtett forró légkörben az uralkodó és a nép közötti ellentétek végre nyílt szakításban robbannak ki. A gúnylapok száma szaporodik és mindjobban közeledik a forradalmi mozgalmakból jólismert formákhoz és elemekhez. A már tárgyalt gyászjelentéseken kívül, körözőlevelek, bűnlajstromok, pokolból küldött levelek,

litániák, gyónás, imák és egyéb, többnyire vallási megnyilatkozásokból kölcsönzött és így a tömegek között népszerűbb alakban jelennek meg az egyre erősebb éllel támadó gúnyiratok.

Az uralkodó személyét sem kíméli többé a H. L. *Back* által *Die 7 Sünden König Ferdinand V.*¹²³ címmel októberben Pesten kiadott gúnylap. Különösen azt veti *Ferdinand* szemére, hogy *Jellačićot* nemcsak rehabilitálta, hanem a megölt *Lamberg* utódául főparancsnokká is kinevezte, hogy a magyar küldöttséget, mely a békülést akarta megkísérelni, milyen megalázó körülmények között fogadta, végül, hogy a magyar minisztériumot önkényesen letette és a magyar országgyűlést törvénytelenül feloszlatta, mielőtt az még feladatát elvégezhetné volna. *Back* két nappal később gúnylapján a kamarilla 9 gonoszát (*Windischgrätz, Jellačić, Radetzky,*¹²⁴ *Metternich, Latour, Sedlnitzky,*¹²⁵ *Lajos* főherceg, *Zsófia* és *Cibini*) szembeállítja a magyarok 9 derék emberével (*Kossuth, Deák, Wesselényi, Szemere, Nyári, Batthyány, Mészáros, Perczel* és *Moga*), akik minden remény szerint győzni fognak a gonoszok felett.¹²⁶ A kamarilla titkainak feltárása a tárgya *Back* azon gúnylapjának, melyben *Zsófia* gyónásának keretében sorolja fel a Magyarországgal szemben gyakorolt politikai ármánykodásának tömegét.¹²⁷

A gúnyt tréfás hanggal vegyítik azok a lapok, melyek egyike „az egész udvari csürhe elleni körözőlevél” formájában¹²⁸ „a világosság napjának” nevezi azt a napot, melyen a császár „schwarzgelb” híveivel és egyéb „tányérnyalóival” az októberi forradalom elől Olmützbe menekült. Másika *Ein brief aus der Hölle* címmel a pokolra valónak nyilvánítja a császár egész környezetét, elsősorban *Zsófiát* és *Latourt*.¹²⁹ Végül *Zsófiának* még az ördögöt is megszégyenítő gonoszságát teszi nevetség tárgyává a *Német* névvel kibocsátott, a kamarilla hőseit kipellengérező mulatságos jelenet.¹³⁰ Az egész „díszes” udvari társaság felvonul ebben *Zsófia* előtt, aki megdorgálja őket, amiért terveit nem vitték elég bátran keresztül és megígérteti velük, hogy ezentúl minden aljasságot hajlandók a magyar nép leigázására elkövetni.

Az októberi események tragikus fordulata azonban csakhamar elnémitja a gúnylapok vidámabb hangját és egyre növekvő erővel adja vissza a tömegek elkeseredését és bosszúvágyát. A *Lengyelty* névvel megjelent *Saget es dem Könige* c. röplap¹³¹ ugyan még mérsékeltabb hangnemben szólítja fel *Ferdinandot*, hogy óvakodjék a szabadság 3 ősellenségétől, *Windischgrätz*től, *Jellačić*től és *Radetzky*től, mert azok gyűlöltté teszik őt népe előtt, de egy „antilatourianus” már nemcsak *Ferdinand*nak, hanem az egész *Habsburg*-háznak összeállítja a bűnlajstromát.¹³² Megállapítja, hogy a márciusi napokban összeomlott uralkodóház tagjai elkövették együttesen mindazokat a bűnöket (hazaárulás, rablógyilkosság, zsványosság, mérgezés, rablás, lopás, csalás stb.), melyek fejében a jelenleg is jogérvényes *Ferenc*-császári törvények szerint a bűnösöknek hatszori halálbüntetés, összesen 150 évi börtön és végül máglyán elégetés járna. A *Ferdinand* gyónásának formájában kiadott gúnylap¹³³ a császár álmával foglalkozik, amelynek folyamán *IX. Pius* pápa — aki az olasz szabadságmozgalmakat kezdetben támogatta a *Habsburgok* ellenében — fejére olvassa a magyarok és a többi szabadságra vágyó nép ellen elkövetett bűneit, melyeket a megretent *Ferdinand*, ébredése után, siet meggyónni. A tízparancsolat formu-

Windischgrätz beim Sabelfrühstück.

Wien und der Belagerungszustand.

Reichstag-Sitzung vom 21. Oktober Abends 5 Uhr; gegenwärtig über 193 Deputierte.

Schusella trägt eine Beschlusse des Gemeinderaths der Stadt Wien vor, worin derselbe die Anzeige macht, daß sie vom S. M. F. Fürst Windischgrätz aus dem Hauptquartier Stammerdorf aufgefordert wird, daß sich ihm alle Civil- und Militärbehörden unterordnen, da er die Stadt Wien in Belagerungszustand erkläre und das Standrecht ausüben werde. Die Beschlusse und das Placat des Windischgrätz wird vorgelesen unter allgemeinem Jischen. Der Präsident Szwelka macht die Deputierten auf die Wichtigkeit dieses Gegenstandes aufmerksam und empfiehlt Besonnenheit. Schusella als Berichterstatter des vermannten Ausschusses der hohen Kammer erklärt nach Auseinandersetzung der vielen Gründe ganz ruhig, daß

keine Ursache, weder von Seite des Kaisers noch von einer Militärgewalt vorhanden wäre, das äußerste Mittel, das Standrecht auszuüben, da Sicherheit und Ordnung in Wien nicht unterbrochen worden ist. Der hohe Reichstag erklärt daher einstimmig und unter ungebrochenem Beifall ein solches Verbot ungesetzlich, demnach das trügliche Verbot der Comarca entkräftet ist. Die Belagerung durch Placate wird beschloffen.

Neueste Nachrichten.

Nachdem gestern bereits um 5 Uhr früh bei der Mariahilfer-Linie 300 Mann mit Sold und Pack zu uns übergegangen — verursachte der Uebergang einer Truppen-Abtheilung von Feld. Ludwig Infanterie bei der Rudolfer Linie die Alarmirung und das Sturmklängen um halb 11 Uhr,

MACIAR
BESSZÁGOS LEVÉLTÁR

lája alapján szerkesztett *Wie das Volk im Jahre 1848 betet* c. népimádság¹³⁴ azt követeli, hogy 1. Ne legyenek a fejedelmeknek idegen tanácsadók, hanem a nép emberei legyenek mellettük. 2. Ne éljenek vissza a nép nevével. 3. Az alkotmányt tartsák szentnek. 4. Tiszteljék a népet és legyenek atyja a népek. 5. Alattvalóiknak sem testét, sem lelkét ne öljék meg. 6. Ne legyenek házasságtörők, mint a bajor királyok, hanem éljenek példás családi életet. 7. Ne lopjanak és ne vessenek ki túlzott adókat, hanem gondoskodjanak a nép jólétéről. 8. Ne tegyenek hamis tanúságot és ígéreteiket tartsák meg. 9. Ne törekedjenek idegen, főleg ne népellenes szövetségre és ne avatkozzanak más birodalom belügyeibe. 10. Ne kívánják elvenni a nép jószágát kiuzsorázás által, adóztassák meg a tőkéseket és az uzsorásokat, de hagyják meg a szegények asszonyát, cselédjét, ökrét, szamarát és egyéb javait.

A litánia formuláját is a szabadság és a forradalom eszméivel tölti ki a *Ferdinand* gyónásáról szóló gúnylap kibocsátója, amikor a „tisza ész” templomában, a forradalom anyjának, a szűzi szent szabadságnak tiszteletére és a magyar—német—olasz nép szentháromságának nevében mondja el a *Ferdinandot* és cinkosait kárhóztató, a magyar szabadságért harcolók és különösen a „közkatonák” nagy áldozatait kiemelő litániát.¹³⁵ Ide sorolható a *D. K. t.* betűjellel kibocsátott *olmützi katekizmus* is,¹³⁷ mely a kamarilla felfogása szerinti 7 halálos bűnként: 1. a szabadságot, 2. egyenlőséget, 3. testvériséget, 4. munkát, 5. hazaszeretetet, 6. polgári öntudatot, 7. áldozatkésziséget, az irgalmasság 7 cselekedetét pedig 1. a pánszlávizmust, 2. a reakciót, 3. a népárulást, 4. a bombázást, 5. a feketesárga halállobogó kítűzését, 6. az *Oszták Kurir* c. reakciós lap olvasását és végül 7. az anarchiát sorolja fel. Befejezésül elítéli a háborút mint az emberiség átkát, de megjegyzi, hogy elkerülhetetlensége esetén a magyar nép nem fog visszarettenni tőle, „mert az nyer, aki mer.”

E sorozat egyik legélesebb császár elleni támadását foglalja magában az *Ima Ferdinandért*,¹³⁷ mely Bécs bombázásakor került kiadásra. Ezt a bombázást ugyanis utolsó pillanatig elképzelhetetlennek tartották mindkét fővárosban, bízva *Ferdinand* azon kijelentésében, hogy a népre nem enged lövetni. Ez most lerántotta a leplet a „jóságos” császárról és izzó gyűlöletet szült ellene az októberi forradalom barrikádjain harcoló legkülönbözőbb társadalmi réteghez tartozókban.¹³⁸ Az imádság az ország egykori atyját „Windischgrätz emberhúst kimérő mézárszéke székálló-legényének” nevezi és legalább annyi értelmet kíván *Ferdinand*nak, hogy képes legyen megismerni a szabadság hatalmát és ne engedje a 30 millió ember bizalmából nyert kormánypalcáját az intrikus asszony- és szolganépség játékszeréül felhasználni.

A gyűlölet még fokozódik az osztrák császári himnusz paródiájaként készült *Oesterreichische Volkshymne*¹³⁹ refrainjében:

„Gott verdamme unsern Kaiser,
 Unser Henker Ferdinand,
 Und erlöse uns vom Kaiser,
 Seiner rohen Schinderhand.”

Szörnyű átkot szór a császári hóhér fejére, akinek durva, népnýzó kezétől a nép menekülni akar. Szerzője megjegyzése szerint az osztrák főváros népe akkor énekelte, amikor október 28-án a „legmagasabb udvar kívánságára Windischgrätz bemutatót tartott Bécs bombázásából.”

A *Ferdinand*hoz intézett levélformájú gúnylapok sorozatában *Back H. L.*, a császár 7 főbűne után, most még nagyobb felháborodással ír arról, hogyan pusztított el az „isten kegyvesztettségéből lett zarnok” 7 várost.¹⁴⁰ Bombáztatta Prágát, Pestre egy rablóvezért szabadított, Aradra hóhérja 300 bombát dobott,¹⁴¹ ágyúztatta Milano és Velence ősi házait, azután Bécs következett, szülővárosa, mely bálványozta és véres verejtékével táplálta őt, végül Brünnek is bűnhődnie kellett, mert rokonszenvezett Béccsel. Soha uralkodó még ennyire nem uszította egymás ellen alattvalóit s ezért figyelmezteti *Ferdinand*ot, hogy romokon, holttesteken és sírokon át nem lesz képes megszilárdítani trónját, mert ha sikerül is leigáznia a népet, annak erkölcsi erejét semmiféle erőszak meg nem törheti, a nép élni fog és újra szabad lesz.

A császár elleni gyűlölet fokozódásával egyre inkább előtérbe kerül az egész monarchikus államforma időszerűtlenségének tudata, mint a történelmi fejlődés szükségszerű következménye. Szinte sajnálkozva állapítja meg egyik gúnylapunk, hogy császárnak lenni a legrosszabb mesterség.¹⁴² Az abszolutizmus „aranynapjai” véget értek s az aranykorszak után most a „tollkorszak” következik, toll van a kalapokon, toll a kezekben, mindenki ír vagy olvas. A különböző mesterséget űző kézművesek mindegyike hajt valami hasznot a társadalomnak, csak a császárra nincs szükség, mert ő az „idők méhében vajúdo nyolchónapos szabadság” megszületésének még bábája sem lehet. *Dr. Fischhof*,¹⁴³ *Dr. Tausenau*,¹⁴⁴ és *Kossuth* fogják azt a világra segíteni. Még gyászosabb véget jósol a királyoknak a népek nevében az a 2 kongó garasért árult gúnylap,¹⁴⁵ mely azt fejtegeti, hogy a jövőben szerepet cserélnek a nép és a királyok. Eddig a királyok sajnálhatták volna a népet, mert kivették szájából a kenyeret, kiszívták szívéből a vért és csak koldusbotot juttattak neki. De eljön az idő, mikor a király lesz szánalomra méltó, lezuhan trónja magaslatáról és sem az ég, sem a föld nem fogadja be; a gyávák nem félnek tőle többé, a bátrak nem gyűlölik már, senkije sem marad, elfelejtik s végleg le kell tennie.

Két folytatólagosan kiadott röplap szintén a királyság bukását, sőt a köztársasági államforma helyességét magyarázza. Egyik, *Éva egy lánya* nevében¹⁴⁶ közli, hogy Ádám fiai „a tudás minden ágából meríthetnek, csak az állambölcsesség és a kormányzati politikáéból nem”, mert ez az uralkodók számára van fenntartva, bár azok ritkán élnek vele, inkább a „bombázás politikáját” folytatják, mint *Ferdinand* is, aki sorra pusztítatja birodalma fővárosait. Ennek folytatásaként jelent meg a *Honfi* által szignált: *Blätter für Freiheit, Wahrheit und Recht*,¹⁴⁷ mely a szabadságért, igazságért és jogért szállva síkra, kimutatja, milyen káros befolyással van az uralkodó egész országa erkölcsiségére, hogy a népeket az uralkodók, akaratuk és érdekeik ellen kergetik háborúba, mérhetetlen adók által nyomorba döntik s mindebből levonja a következtetést, hogy az egyedül helyes államforma: a köztársasági.

Az októberi bécsi forradalom felszámolása után a reakciós udvari

körök teljes energiájukat a magyarok elleni akcióra összpontosították. Törvénytelen intézkedéseik végrehajtását a tehetetlen *Ferdinand* személye is gátolta még némileg, mert hiszen annak idején esküt tett a magyar alkotmányra és törvényeink megtartására. Keresztülvitték tehát lemondását és a 18 éves, teljesen anyjának, Zsófiának, befolyása alatt álló *Ferenc József*-nek trónraléptetését, aki hajlandó volt a kamarilla legádázabb intézkedéseit is végrehajtani. Tisztán látja ezt az aljas tervet M. *Schwell* röplapjában¹⁴⁸ s olvasóiban is igyekszik tudatosítani a tényt, hogy a kamarilla pokoli terve az, hogy a trónváltoztatással is siettesse a magyar nép kipusztítását, de egyben az igaz ügy győzelmébe vetett hitét és derűlátását is hangsúlyozza, bízva benne, hogy a magyarok egyesült erővel leverik a „pokolfajzat cinkosait” és örülnek majd a dicsőséges jövőnek.

Ferdinand lemondásával befejeződött a császárság „népszerűségének” komédiája, ahogy azt egy röpív formában megjelent satirikus életkép megjeleníti, mely az eseményeket 1848. március 13-tól az év végéig vázolja.¹⁴⁹ Megállapítja, hogy ez az előadás sokezer ember életébe került, halál és nyomor járt a nyomában, a díszleteket *Metternich* eredetije után, megfelelő aljassággal és udvari intrikákkal készítették hozzá. Főszereplői: a tehetetlen *Ferdinand* („Impotent”), az ő tanácsadója, *Zsófia* asszony („Dulcinea Famoso”) és ennek kedvese, a rablóvezér *Jellačić* („Hängebald”). Az életkép 3 jelenetre tagolódik: 1. az aranykor, amelyben az udvar elzárkózik minden szabadságmozgalom elől, az abszolutizmus tombol. 2. az udvar kelepcében. A szabadságot követelő nép és az udvari reakció küzdelme. 3. Ki a győztes? Az erőszak minden próbálkozása ellenére, győzedelmeskedik a szabadság eszméje és a zsarnokokat a felszabadult nép elkergeti.

*

Visszatekintve 1848-as forradalmi tartalmú röplapjaink, röpíveink és gúnylapjaink tömegére, kétségtelen, hogy ez az irodalom figyelmet érdemel. Nem egy darabja képvisel komoly történeti forrásértéket és szolgálja jelentős mértékben a haladó, sőt nem ritkán az akkori idők legforradalmibb eszméinek terjesztését. Értékelésénél viszont tekintetbe kell vennünk, hogy kibocsátóik olykor a hírközlés hitelességénél és megbízhatóságánál többre becsülték üzleti érdekeiket és a szenzációhajhászást. Evvel magyarázható, hogy még a baloldal lapja, a *Márczius Tizenötödike* is támadta egy alkalommal a „Gyurján és Bagó nyomdák által kiadott megtévesztő tartalmú röpíveket”, melyek nagyrésze azóta el is kallódott. *Nyári* Pál pedig a magyar képviselőház 1848. szeptember 29-i ülésén indítványozta, hogy „a plakátirodalomra némi előleges felügyelet legyen.” Többségükben azonban a maguk kissé naiv előadásmódján is, előremutatók, jellegzetességük és jelentőségük elsősorban az, hogy a forradalomnak plebejusi vonalát képviselik, abból erednek és arra hatnak vissza. Névtelen, vagy álnevet viselő kibocsátóik, részben óvatosságból, részben azért maradtak az ismeretlenség homályában, mert egyéni érvényesülési törekvéseik nem voltak. Egy hang voltak csak a népből, a tömeg hangulatát és a forradalomnak éppen a nép felé forduló arcukat tükrözték. Amikor rámutatnak a hibákra és leleplezik az udvari reakció minden aljas fondorkodását, a nép legkülön-

bőzőbb rétegében tudatosítják a forradalmi szellemet és erősítik a forradalom tömegbázisát. Termésük akkor a legdúsabb és legerőteljesebb, mikor az őszi hónapokban a forradalomnak ez az erős nép felé fordulása bekövetkezett. Hogy ez a fordulat egyáltalán lehetővé vált, hogy olyan átütő erejű lett s olyan lendületet adott nemcsak *Kossuth* és társai politikai harcainak, de a szabadságharc akkori katonai sikereinek is, ebben kétségtelenül részük volt ezeknek a tömeg közé lehatoló, a forradalom erős hátvédjét, a pesti utcát mozgósító, gyűjtóhangú röpíveknek. Az elnyomott milliók panaszainak, a gyarmati kizsákmányolás elleni kifakadásnak, az alsóbb néposztályok felemelkedése és a szabad népek nemzetközi összefogása szükségességének, az arisztokrácia, a bürokrácia és a zsarnokság elleni gyűlöletnek ilyenfokú, a viszonyokhoz képest hatalmas arányú publicitással, ezek a röpívek adtak Magyarországon első ízben hangot. Ez vitathatatlanul pozitív értékük és ezen a területen feltétlenül nagy fejlődési lehetőséget nyitottak annak a politikai röplapirodalomnak, mely 1919-es forradalmunknak és az utána illegálitásba kényszerült haladózellemű mozgalmaknak nemcsak kísérője, de előrelendítője is volt s amely a tömeg mozgósításának ma is egyik jelentős és gyakran használt eszköze.

Jegyzetek

1. Brocher = füzni (francia).
2. Mayer, A.: *Wiens Buchdrucker Geschichte 1482—1882*. Wien, 1887. II. 381. l.
3. Révai József: *Magyar szabadság — világszabadság. Marxizmus, népiesség, magyarság*. Bp. 1949. 178. l.
4. Beidtel, Ignaz: *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung*. Innsbruck, 1896. II. köt. 80. l.
5. (Elhanyagolható mennyiség.)
6. Vö. Tolna m. állandó bizottmányának jelentésével és felhívásával a nyugalom fenntartására. (OL. Kossuth-archiv, fasc. 567.)
7. *Hirlapirodalmunk a XIX. században*. Vasárnapi Újság 1865. 53. sz. 674—675. l. és Magyar Könyvszemle 1877. évf. 236—243. l.
8. (*Szatirikus ellenzéki röplap.*) Orsz. Széchenyi Könyvtár. Hírl. 4334.
9. (*A felszabadult sátán.*) Orsz. Széchenyi Könyvtár. Hírl. 4333.
10. (*A verebek és más madarak pesti nagygyűlése.*) Uo. 4340.
11. (*A pesti Mefisztó.*) 1847/48. Uo. 23. 836. sz.
12. (*A budapesti kofák gyűlése.*) *Színnyei : i. m. uo.* és Kereszty István: *A magyar és magyarországi időszaki sajtó áttekintése 1705—1867*. Bp. 1916. 22. l.
13. (*Macskazene.*)
14. *Márczius Tizenötödike*, 1848. évf. 30. l.
15. Armand Marras szerkesztésében 1847-től megjelenő legnagyobb radikális párizsi lap.
16. *Ember Győző adata, Fényes Elek nyomán. (Magyar parasztmozgalmak 1848-ban. Forradalom és szabadságharc 1848—1849. Bp. 1948. c. mű 196. l.)*
17. Vö. Nemes Dezső: *A munkásság szerepe az 1848/49-es forradalomban*. (Társad. Szemle 1948. évf. 186—196. l.)
18. *Firtinger Károly: Ötven év a magyarországi nyomdászat közelmúltjából*. 159. l.
19. *Ballegdier, A.: Geschichte der österreichischen Revolution*. 399—400. l.

20. Ld. alább: *Erfreuliches aus Wien* c. röpívet.
21. Vö. Behrend F.: *Die literarische Form des Flugschriften*. (Zentralblatt für Bibliothekswesen Jg. 43. Leipzig 1917. 23—24. l.)
22. *Firtinger i. m.* 146. l.
23. Így a debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtárában 1854-ben a politikai rendőrhatalóság minden szabadságharci nyomtatványt és emléket konfiskáltatott. (Varga Zsigmond *A kollégiumi nagykönyvtár*. Debrecen, 1945. 110. l.)
24. Vö. Révai József: *Marx és a magyar forradalom. i. m.* 79. l.
25. *Metternichs Reisepass*. OL. — Orsz. Levéltár. — 1848/49-es nyomtatványok, fasc. 2. és 12.
26. *Metternichs Sündenregister* Pest, III. 1848. Trattner-Károlyi ny. 14. l. O. o. fasc. 2.
27. Buda, Magy. Egyet. ny. 7 l. Uo. fasc. 12.
28. *Metternichs Sein und Nichtsein*. Buda, Bagó ny. 8 l. Uo. fasc. 5.
29. *Metternich, Mörder des jungen Napoleons*. Wien, VIII. 1848. I. N. Fridrich 2 l. Uo.
30. Buda-Pest, Beimel ny. 1848. III. 15. Uo.
31. *Valóság* c. lap 1947. 4. sz. 280—281. l.
32. Kormány megbízásból külön füzetben is kiadták: *A király tanácsadója magyarázza a népnek az új törvényeket* c. 52 l. OL. id. gyűjt. fasc. 5. Terjedelme már túllépi a cikkünk keretébe tartozó nyomtatványokét.
33. *Die confessionale Frage in Oesterreich 1848*. Wien, 1882—1889. 60—61. l.
34. Megjelent a győri *Hazánk* c. lap 186. sz.-ban és klny.-ban is.
35. *Ki adta a szabadságot a népnek? — Császár-e vagy a király vagy a magyar országgyűlés?* 5 l. Orsz. Széchenyi Könyvtár Hírl. 1103.
36. A falragaszokon közreadott magyar—német szöveg kelte: Pest, IV. 9. Landerer—Heckenast ny. OL. Fasc. 2.
37. *Was ist Neues geschehen am Juden-Schabbes den 1. April in Pesth? De repüblík Kökarde, a Schraiben vüm Heilmann Lewy an Schmäle Ichternitz in Mischkolz.* 4. l. OL. fasc. 2.
38. Az író valódi neve: Boross Mihály, a röpirat adatai: Bp. Híradó Pest, 1848. Beimel ny. 8. l. OL. fasc. 11.
39. 6. l. Csonka. OL. fasc. 11.
40. Nyom. Miskolc. OL. fasc. 2.
41. Pozsony, [III. 24.] 1848. Schmid—Busch ny. 27. l. OL. fasc. 2.
42. Buda, V. 21. 1848. 2 l. Ára: 1 kongó garas, amit a költő az önkéntesek foglalójára adott. OL. fasc. 4.
43. Marosvásárhely, 1848. V. 23. Röplap. Uo.
44. 2 l. OL. fasc. 13.
45. Pest, III. 27, 1848. Landerer—Heckenast. OL. fasc. 2. és a *Pesti Hírlap* 1848. III. 28-i száma címlapján.
46. Pest, III. 31. 1848. Landerer—Heckenast. OL. fasc. 2.
47. Vö. Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története*. Genf, 1865. I. 536—38. l.
48. [Pest] Lukács és társ. OL. fasc. 11. és Orsz. Széchenyi Könyvtár Plakát, 1848.
49. [Pest] 1848. IX. Kozma Vazul ny. OL. fasc. 6. Facsimilében közölve: *Forradalom és szabadságharc 1848/49.* c. műben, 72. l.
50. Szept. 19. és 22-én tűzte, a parasztság követelésére, napirendre a képviselőház a szőlődézsma elengedésének kérdését.
51. [Pest, 1848. X. 20.] OL. fasc. 8.
52. Célzás arra, hogy mivel a főnemesi és főtiszti réteg egy része nem volt hajlandó a császár nevében támadó bán ellen harcolni, az országgyűlés is bizalmatlan volt irántuk. (Vö. Horváth Mihály *i. m.* I. 467—70. l.)
53. *Steckbrief zur Verfolgung des der Hölle entsprungenen Baron J. Jelachich*. [Pest.] Lukács ny. OL. fasc. 8.
54. *(Mit csinál a mihaszna J.?)* [Pozsony, X. 8.] Belnay ny.
55. *Waldapfel* József ismertette. (Csillag 1948. 5. számában.)

56. *Schweii: Zankduett.* [Pest, 1848. X. 14] Eisenfels ny. Ára: 2 kr. v. p.
57. A költemény *Lamberg, Zichy, Latour* megöletése és a királyi család Olmützbe menekülése után készülhetett.
58. Szarvas, Réthy Lipót ny. 8 sztan. 1. Címlapján *Lamberg* elfogatását ábrázoló nyomat. OL. fasc. 12.
59. Szarvas, 1848. 5 sztan 1. OL. fasc. 12 és 13.
60. *Die Hinrichtung des Grafen Eugen Zichy.* [Pest, 8. X. 1848.] Univ. Druckerei. OL. fasc. 7. és 10.
61. Szarvas, 1848. Kiad. és ny. Réthy Lipót. 4. 1. OL. fasc. 12. A költemény *Greguss Ágost Versei.* Bp. 1882. c. műben nincs meg.
62. Pozsonyi származású ügyvéd. Résztvett a *Mack-féle* erdélyi összeesküvésben és várfogságban halt meg 1855-ben. (*Firtinger i. m.* 142, 159. 1.)
63. Selmec, [1838] Lorber F. ny. OL. fasc. 11.
64. *Szegfi* Mór a pesti magyar nyelvterjesztő egyesület titkára, népies tárgyú költői munkák szerzője. Röplapon megjelent költemény [Pest]. Landerer—Heckenast. OL. fasc. 11.
65. Landerer—Heckenast. 2 l. OL. fasc. 13. Német fordítása: *An die Könige Buda, Bagó* ny. 2 l. Uo.
66. Tamás Ernő: *Sajtópörök 1848—49-ben.* (A Sajtó IX. évf. 1953. 3—4. 1.)
67. Vö. *Dienes* András: *A Petőfi titok.* Bp., 1949. 28—29. l.
68. (*Petőfi Királyokhoz* címzett verse ellen.) Debrecen, Városi ny. 2 l. OL. fasc. 13.
69. *Ferenczi* Zoltán: *Petőfi életrajza.* Bp., 1896. IV. 223. l.
70. Uo. 642—43. l.
71. Vö. *Mód* Aladár: *Pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben.* (*Forradalom és szabadságharc 1848/49.* 49—50. 1.)
72. Az Orsz. Széchenyi Könyvtár Hírlaptárában a *Pesti Hírlap* aug. 30-i 147. sz. mellé kötve 4. l. — *Egressy* Ákos: *Emlékeim a szabadságharcból.* Bp., 1893. c. művében azzal a megjegyzéssel nyomatta le újra, hogy az eredetiből már alig van másolat.
73. Szeged, XI. 11. 1848. Grün J. ny. 1 lev. OL. fasc. 9. és 11.
74. Mindkét kiadás OL. fasc. 13. s a *Népelem* c. lap 1848. X. 20-i számában is.
75. OL. fasc. 13.
76. A felhívás a *Népelem* 1848. IX. 19-i számában jelent meg. Tekintettel arra, hogy a lap szerkesztői és kiadói: *Madarász* László, *Madarász* József és *Mérei* Mór voltak akkor, feltehető, hogy az *M.* egyik *Madarász* testvér betűjele.
77. Nyom. Székesfejérvárott. 4. l. OL. fasc. 12.
78. Vö. *Andics* Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben.* Bp., 1952. II. 200. l.
79. Ld. a *Március* Tizenötödike *Monarchia és respublica* c. cikket. (1848. IX. 30. 171. sz. 685—86. 1.)
80. Selmei hivatalnoksaládból származott. 1845—48-ban a *Jelenkor* c. lap s. szerkesztője.
81. *Táncsics Mihály országgyűlési képviselő* kiad. Kozma Vazul ny. OL. fasc. 7.
82. Nyom. Debrecen Városi ny. 8. l. OL. fasc. 9.
83. Pest, 1848. Lukács ny. OL. fasc. 9.
84. Bp., 1848. XI. 9. 2. l. OL. fasc. 9. és a *Közlöny* 179. sz. (1848. XII. 6.)
85. A manifestumok részletes ismertetését ld. *Szeremlei* Samu: *Magyarország krónikája.* Bp., 1867. I. 285. l.
86. (*Amit mindenkinek tudni kell.*) A röpívek kibocsájtója *A. A.* betűjelet használ. Lenck S. ny. Sopron és varians plny.: Pest, Lukács ny. 2. l. OL. fasc. 12.
87. (*Tudja meg ezt is mindenki!*) Pest, Müller Adolf ny. 4. l. OL. fasc. 13.
88. *Zweites Blatt. Ein Jeder muss es wissen! Wer kann, wer wird jetzt Ungarn retten?* [Pest,] Lukács ny. 4. l. OL. fasc. 12.
89. *Schreckliche Entdeckung. Die blutlehzende Camarilla hat sogar in unsener Nati onal—Versammlung ihre Helfers-Helfer angeworben.* Lukács ny. 2. l. OL. fasc. 6.

90. *Ungarn muss siegen, oder Oesterreich ist verlohren.* [Pest, IX. 9.]. OL. fasc. 11. Ua. Wien, Klopff—Eurich Druck. Uo. fasc. 6.
91. *(Magyarországot megmentették. Ausztria fennmarad.)*. Buda Univ. Dr. OL. fasc. 13.
92. Október 7-én tették le Roth és Phlippovič, Jellačić tábornokai Ozoránál, Perczel Mór előtt, csapataikkal együtt a fegyvert.
93. *(Magyarország szabadsága, mindnyájunk szabadsága!)*
94. *(A szabadság nagy vértanúja Wesselényi és a bécsi Reichstag.)* Pest, 1848. Eisenfels ny. OL. fasc. 13.
95. *Latour im Ofenloch. (Latour a kályhalyukban).* Lukács ny. OL. fasc. 7.
96. *(Hol van a császár? Milyen sors vár a császári családra?)* [Pest, X. 11. 1848.] Müller A. ny. Uo.
97. *Nachrichten aus Wien und Arad* [Pest] Müller A. OL. fasc. 12.
98. Aulának nevezték akkor a bécsi egyetemisták és főiskolások forradalmi tömörülését.
99. *Hentzi*, Buda későbbi császári védője.
100. A reakció szerepét a parasztozalmak szításában ld. *Ember Győző i. m.* 244—45. l.
101. *Erfreuliches aus Wien!!! Triumph der ungarischen Truppen. Triest und Venedig. Die Kamarilla hat neuerdings einen Schlag bekommen.* Pest. Eisenfels ny. OL. fasc. 12.
102. 1848. okt. 7-én tették le 7500 emberükkel a fegyvert. Az ítélet végrehajtására nem került sor, sőt a bűnügyi eljárást is később felfüggesztették.
103. *N. G. Jelachich eine halbe Stunde vor Wien* (Pest. X. 13. 1848) Eisenfels ny. OL. fasc. 12.
104. A magyar segítség elmaradása okainak feltárását ld. *V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára.* II. XV—XX. l.
105. *(Höchstwichtiges aus Wien.) (Nagyfontosságú hírek Bécsből.)*. [Pest, X. 11. 1848] Eisenfels ny. OL. fasc. 7.
106. *(Halljad Európa! Hallja meg minden nép!)*
107. *(Haupt-Galgenwögel). (Fő akasztója-virágok.)*. Hauptverzeichniss aller derjenigen Individuen, die in unseren Freiheitstagen durch ihre reactionäre Gelüste zum Strick reif geworden sind. [Pest, X. 25. 1848.] Müller A. ny. OL. fasc. 8.
108. *Ferdinand und seine Völker. (Ferdinand és népei.)* [Pest, XI. 3. 1848.] Müller A. ny. OL. fasc. 9.
109. Felsorolásukat ld. *Helbert i. m.*
110. *Partezettel*. Wien, IV. 8. 1848. Klopff-Eurich. OL. fasc. 2.
111. A *Wiener Studentenblatt* és *Der Stürmer* kiadója. *Arbeiter Unruhen, Wer trägt die Schuld an den Arbeiter-Aufstand, Einige Bemerkungen über die Wiener Arbeiter-Ereignisse* stb. szerzője.
112. *Mitternächtliches Gespräch des Kaiser Joseph mit Kaiser Ferdinand... am 25/26 April 1848.* 4. l. OL. fasc. 2.
113. *Ein Wort an Frau Cibini u. Sturmfeder.* Wien, M. Lell. OL. uo.
114. A *Mann den Volkes* c. folyóirat szerkesztője.
115. *Die Hofkamarilla* Wien. J. N. Fridrich. OL. fasc. 11.
116. *Bombelles* Henriknek, *Ferenc József* nevelőjének és *Cibbini* Katalinnak, az udvar két reakciós alakjának gúnyneve.
117. *Partezettel den Camarilla* Belnay ny. OL. fasc. 5.
118. *Memento mori. Parthe-Zettel der Schwarzgelben* Schmid ny. Uo. fasc. 6.
119. *Die Kamarilla triumphirt!* IX. 13. Eisenfels ny. [Pest] Uo.
120. *D. A. Ott: Eine wohlgemeinte Denkschrift an alle Prinzen und Prinzessinen der österreichischen Dynastie.* Buda, IX. 24. 1848. Kozma ny. 4. l. OL. uo.
121. *Windischgrätz beim Gabelfrühstück.* (Wien) 2. l. OL. fasc. 8.
122. *Wie die Camarilla den russischen Eisbären in's Land locken möchte.* 2. l. Uo.
123. *(Ferdinand király 7 bűne)* Pest, X. 9. 1848. Eisenfels ny. OL. fasc. 7.
124. Az olaszországi osztrák haderő főparancsnoka.
125. A bécsi rendőri és főcenzori hivatal elnöke, *Metternich* reakciós rendszerének egyik fő támasza.

126. *Drei mal drei ist neune.* [Pest, X. 11. 1848.] Lukács ny. OL. fasc. 7.
127. *Die Geheimnisse der Kamarilla. Erzherzogin Sophie hat gebeichtet.* (Fest, X. 17.) Lukács és társ. ny. OL. fasc. 8. és 11.
128. *Steckbriefe für die ganze Hofbagage.* [Pest, X. 13.] Eisenfels ny. Lantosy könyvesboltjában árusították. OL. fasc. 7.
129. *Ein Brief aus der Hölle. Latour an Sophie.* [Pest, X. 16.] Müller A. ny. OL. fasc. 8.
130. *Die Helden der Camarilla.* Kranklachende Scene von Michael Schreilaut. [Pest, X. 17.] Eisenfels ny. Uo.
131. *(Mondjátok meg a királynak.)* [Pest, X. 17.] Eisenfels. Uo.
132. *Sündenregister des Hauses Habsburg.* [Pest, X. 20.] Müller A. Uo.
133. *Kaiser Ferdinands Beichte.* [Pest, X. 21.] Eisenfels. Uo.
134. *(Hogyan imádkozik a nép 1848-ban?)* [Pest, X. 23.] Eisenfels. Uo.
135. *Grosse Litaney im Gottestempel der reinen Vernunft, zu Ehren der heiligen Jungfrau Freiheit.* [Pest, X. 26.] Eisenfels ny. OL. fasc.-8.
136. *Ollmützer Katechismus. Die 7 Todsünden.* [Pest, XI. 2.] Lukács és társ. 2. l. „Preis 6 Kr. W. W.” OL. fasc. 9.
137. *Gebet für den einstgeliebten Landesvater Ferdinand, nunmehr Bankknecht beim Menschenfleischschrotter Windisgrätz in der grossen Völkerschlachtbank. Ol. fasc.8.—*
138. Az egyetemi ifjúság, a hozzájuk csatlakozott nemzetőrség mellett, ekkor jut először fegyverhez a munkásság is és tömegesen csatlakozik a felkelőkhöz. (Vö. R. Endres: *Wien, 1848. Ausstellung im Wiener Rathaus.* [Wien, 1948.] 44. l.)
139. Gesungen am 28. Oktober 1848 bei Gelegenheit der, auf Verlangen des allerhöchsten Hofes stattgefundenen Aufführung der hochfürstlich Windischgrätzschen Bombardement von Wien. [Pest, X. 28. v. XI. 1.] Eisenfels ny. OL. fasc. 8.
140. *Die 7 Städte: Prag, Mailand, Venedig, Pesth, Arad, Brünn u. Wien.* Epistel an den Kaiser Ferdinand. [Pest, XI. 7.] Lukács és társ. ny. Preis 3 Kr. Cm. OL. fasc. 9. és 13.
141. *Berger János altábornagy, Aradvár parancsnoka a várost többször lövette, egy-egy alkalommal 100-on felüli ágyúlövessel.*
142. *Kaiser zu sein ist halt die ärgste Profession.* [Pest, X. 27.] Kozma B. ny. OL. fasc. 8.
143. F. Adolf (1816—1893) óbudai születésű, 1848-ban orvosként működik Bécsben és ott a márciusi forradalom első szónoka, az egyetemi ifjúság szervezője és pozsonyi küldöttségének vezetője.
144. T. Karl (1818—1873). Hírlapíró, a bécsi Demokratikus Egyesület elnöke. Az októberi bécsi forradalom leverése után Pesten agitál az osztrák nép szabadsága mellett, hogy a magyarok segítségét és rokonszenvét megnyerje.
145. *Prophezeiung der Völker an die Könige. Du armer, armer König* [Pest, XI. 5.] Eisenfels ny. OL. fasc. 9.
146. *Eine Tochter Eva's: Blätter vom Baume der Erkenntniss.* Eisenfels, 2. l. Preis: 6 Kr. W. W. Uo.
147. [Pest, XI. 1848] Eisenfels. 2. l. Preis einer Lieferung 2 Kr. C. M. OL. fasc. 9.
148. *Unerhörtes! Kaiser Ferdinand hat abgedankt, und Franz Joseph den Thron bestiegen.* Beleuchtung dessen Folgen. Pesth, XII. 10. 1848. Lukács és társ. ny. OL. fasc. 10.
149. *K. K. Hofschundkomödie unter dem Titel: Ferdinand's Anfang, Glück und Ende, oder: Der gütige muss viel leiden...* [Pest] Müller A. ny. OL. fasc. 13.

Revolutionäre Flugblätter und Schmähschriften im Jahre 1848

POSONYI ERZSÉBET

Flugblätter und Flugschriften sind im allgemeinen fallweise erscheinende Publikationen, Ephemeriden von geringem Umfange; zu Beginn ihrer Entwicklung erscheinen sie als Vorläufer der Zeitungen, im Unterschied zu diesen letzteren werden sie nicht mit gebundener Periodizität veröffentlicht, sondern bloss der Aktualität und meist bestimmten Zwecken entsprechend herausgegeben. Sie wenden sich an die breiten Massen, an den Mann auf der Strasse. Diesen trachten sie mittels ihrer grossen Publizität und dem knappen, leicht fasslichen Inhalt ihren Zwecken gemäss zu informieren und auch zu lenken.

Von den, durch berittene Kuriere übermittelten schriftlichen Botschaften der Feudalherren bis zur Erfindung des Buchdrucks, über die Schnellpresse bis zum heutigen Stande der Nachrichtenvermittlung führte ein weiter Weg, der hinsichtlich der Flugblätter auch schon deshalb beachtenswert ist, da die Entstehung und Entwicklung dieser Gattung in engem Zusammenhange mit den einzelnen Phasen der sozialen Entwicklung steht. Zur Zeit des Niederganges der feudalen Gesellschaftsordnung wurden in den Flugschriften die immer krasserem Widersprüche innerhalb der wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse zum Ausdruck gebracht. In neuerer Zeit erscheinen sie als allgemein verwendetes, wirksames Mittel zur Verbreitung des Humanitätsgedankens und der auch in Beziehung auf die Gesellschaftsordnung geforderten Reformation. Für die Bauernkriege in Deutschland, die ungarischen Freiheitsbestrebungen des XVII. Jahrhunderts, für die bürgerlichen Revolutionen verdienen Flugblätter, Flugschriften, Pamphlete nicht nur als wertvolles historisches Quellenmaterial Beachtung, sondern sie sind auch als Triebkräfte und wirksame Waffen in den Kämpfen ihrer Entstehungszeit des Interesses wert.

Auch das Jahr 1848 brachte einen grossen Aufschwung der Flugschriftenliteratur mit sich. Am Anfang stehen die zahlreichen Pamphlete gegen den in der Feberrevolution gestürzten Bürgerkönig *Louis-Philippe*; sobald dann die Presse in Wien und in Pest zufolge der Märzrevolution das Joch der zweihundert Jahre währenden Kontrolle seitens des Habsburger-Regimes abgeschüttelt hat, nimmt die Zahl der in den beiden Hauptstädten veröffentlichten periodischen Schriften in grossem Ausmasse zu. Die zu Beginn des Jahres 1848 in Wien erschienenen 35 Ephemeriden vermehren sich im Laufe des Jahres um 135 Publikationen; diese Spitzenleistung wurde von der Wiener Presse erst im Jahre 1888 überboten. In Ungarn steigt die Zahl der zwischen 1841—1847 veröffentlichten 104 Periodica im Jahre 1848/49 auf 186.

So wie die revolutionären Bewegungen der beiden Hauptstädte historisch eng miteinander zusammenhängen, lassen sich auch hinsichtlich der Flugschriftenproduktion Parallelen feststellen, besonders in Bezug auf die satirisch gehaltenen Veröffentlichungen. Dies ist umsoweniger verwunderlich, als ja die beiden, nach Freiheit dürstenden Völker gemeinsame Ziele verfolgten und auch der Gegenstand ihrer Angriffe derselbe war: das absolutistische Regierungssystem und dessen hauptsächliches Instrument, die Kamarilla.

Die nahe Verwandtschaft zwischen den Flugschriften Österreichs und Ungarns kommt dadurch umso deutlicher zum Ausdruck, als eine grosse Zahl der ungarländischen Spottschriften in deutscher Sprache verfasst ist. Ihre Verfasser sind — soweit sich dies aus den wenigen Angaben feststellen lässt — in vielen Fällen fortschrittlich gesinnte, von starkem Nationalgefühl beseelte Journalisten, Buchdrucker und Korrektoren, die aus dem deut-

schen Sprachgebiet stammen; ihr Leserpublikum geht aus den Kreisen der Pester Handwerker und Kaufleute hervor, denen damals das Deutsche noch geläufiger war als das Ungarische. In den ungarisch veröffentlichten Flugblättern macht sich der bissige Hohn, der dem ungarischen Volkscharakter weniger entspricht, seltener geltend, als in den deutschsprachigen. Ihre Verfasser sind *Petőfi* und sein Kreis: junge Juristen, Rechtsanwälte, Lehrer und Mitglieder der oppositionellen Klubs. Von diesen Männern wurde der Kampf gegen die Reaktion und die Idee der Revolution ebenso kühn und heftig verkündet, als von ihren Gesinnungsgenossen jenseits der Grenze. Dieser Kampf mündete nicht selten in die Bestrebungen der grossen Gemeinschaft der Völker ein, wie ja auch die äussere Erscheinungsform unserer revolutionären Flugblätter und Pamphlete (Trauernachrichten satirischen Inhalts, Reisepässe, Formeln des kirchlichen Glaubens) einen gewissen internationalen Charakter aufweist, und ihre Verbreitung und Wirkung über die Grenzen des Landes hinausgeht.

Unsere revolutionären Flugblätter spiegeln die Entwicklung der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes im Jahre 1848/49 getreu wider, sie können daher den einzelnen Phasen dieser Entwicklung entsprechend gruppiert werden.

Die Produkte der im März 1848 einsetzenden ersten Phase feiern die Errungenschaften der Revolution und machen diese dem Volke bekannt. In den Flugblättern aus dieser Periode herrschen noch Loyalität und Königstreue vor; man vertraut noch den Versprechungen des Herrschers, wenn man auch schon hinweist auf die begangenen Fehler, die herrschenden Misstände verurteilt und den König vor dem Einfluss seiner reaktionären Umgebung warnt. Die Angriffe richten sich aber noch nicht gegen *Ferdinand* selbst, sondern gegen *Metternich* und die verhasste Kamarilla.

Die zweite Gruppe der Flugblätter hängt mit der im September 1848 erfolgten Wendung und dem Beginn des ungarischen Verteidigungskampfes zusammen, der einsetzte, als das Doppelspiel des Wiener Hofes mit dem heimlich in aller Weise unterstützten Banus von Kroatien, *Jellačić* offenkundig wurde. Die Revolution nahm da eine Wendung nach links; man erklärte den Unterdrückern offen den Krieg und rief das ganze Volk unter die Waffen. Diese Wendung kommt in dem immer schärfer werdenden Ton unserer Flugblätter zum Ausdruck, in den höhnischen Steckbriefen und Reisepässen gegen *Jellačić* und seine Protektorin, die Kaiserin-Mutter *Sophie*, sowie in den Spottliedern auf den hingerichteten Landesverräter *Ödön Zichy* und den in Pest gehenkten kaiserlichen Kommissar Ungarns, *Lamberg*. Die ungarländischen Flugschriften in deutscher Sprache, die als Extraausgaben der Zeitungen, in Form von „Plakaten“ erschienen, bringen Kommentare zu den neuesten Ereignissen, enthüllen die wahre Sachlage (*Ein Jeder muss es wissen*), weisen auf die Wichtigkeit des gemeinsamen Kampfes der Ungarn und Österreicher hin (*Ungarn muss siegen, oder Österreich ist verloren*), (*Ungarn ist gerettet, Österreich erhalten worden*), und appellieren an die grosse Gemeinschaft aller Völker (*Hör's Europa! Hör't es alle Völker!*).

Die dritte Gruppe steht in Zusammenhang mit der Wiener Oktoberrevolution, die ausbrach, als österreichische Truppen sich weigerten, gegen die Ungarn zu kämpfen. Damals hört schon alle Schonung auf: der verhasste Kriegsminister *Latour* wird vom Volke mit dem Tode bedroht (*Latour im Ofenloch*); der blutgierige *Windischgrätz* erscheint als Menschenfresser (*Windischgrätz beim Gabelfrühstück*); der einst „gütige“ Kaiser *Ferdinand* wird aus einem „Landesvater“ zu einem Henker, der seine eigene Hauptstadt bombardieren lässt und sein Volk mit Feuer und Schwert verfolgt. Die Verfehlungen des Herrschers werden in Form von satirischen Beichtbekenntnissen, Litaneien, Zehn Geboten und höhnischen Parodien auf die Volkshymne aufgedeckt. Dies bezieht sich auf die deutschsprachigen Flug- und Schmählblätter, aber auch in den ungarischen wird der Bruch mit den verschiedenen Institutionen des Königtums gefordert, das gesamte Volk zum Kampfe aufgefordert, der Gedanke der Republik — von *Petőfi* schon im März 48 aufgeworfen — findet immer mehr Anklang und das *Republikanische Blatt* tritt auf den Plan.

Ein Grossteil der 48 erschienenen revolutionären Flugblätter weisen den höher ent-

wickelten, volksmässigen Aspekt der bürgerlichen Revolution auf. Sie bringen die Stimmung grosser Volksmassen zum Ausdruck und erwiesen sich als geeignete Mittel diese Stimmung zu lenken und zu leiten; die Wege, die nach Ansicht der Flugblätter eingeschlagen werden sollten, um eine Lösung der Probleme herbeizuführen, erscheinen meist als die einzig richtigen, jedoch bleiben die Flugblätter nicht immer frei von Demagogie und Spekulation auf die Geldbörse des sensationslüsternen Publikums.

Die Verfasser dieser Flugblätter bleiben meist im Dunkel. Sie wollen nicht mehr sein, als eine Stimme aus dem Volke. Sie verewigen die geringfügigen Momente und Begleitscheinungen der aktuellen Ereignisse, die von der offiziellen Geschichtsschreibung ausser Acht gelassen werden. Der positive Wert dieser Flugschriften besteht darin, dass sie der Unzufriedenheit der unterdrückten Massen, der Notwendigkeit eines Zusammenschlusses der freiheitliebenden Völker, dem Hass gegen die Aristokratie, Bürokratie und Tyrannei mit einer in Ungarn für diese Zeit verhältnismässig grossen Publizität Ausdruck verleihen. Inhaltlich und gattungsmässig öffnen sie der politischen Flugschriftenliteratur weite Tore, die in unserem Vaterlande jede fortschrittliche Bewegung nicht nur immer begleitete, sondern auch förderte.

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványairól

BÉLLEY PÁL—F. WENDELIN LIDIA

Az alábbi összeállítás céljaul tűzte ki, hogy lehetőleg hiány nélkül tükrözze az Országos Széchényi Könyvtár valamennyi kiadványát, amelyet fennállása során megjelentetett.

A könyvtár sajátos történeti fejlődése, szervezeti hovatarozása, anyaggyűjtő munkánk folyamán nehézségek elé állított. Az időrend parancsa, az intézmény genezise vétette fel bibliográfiánkba Széchényi Ferenc nyomtatott könyvtári katalógusait és ennek kiegészítő köteteit. Később már mint a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, majd mint a Gyűjteményegyetem része, közösen adta ki publikációit (elsősorban évi jelentéseit, beszámolóit) a Múzeummal, illetőleg a Gyűjteményegyetem többi intézményével. Ezeket a kiadványokat mindig regisztráltuk, ha bennük a Széchényi Könyvtár ügyeiről említés történik. Nem vettük figyelembe viszont azokat a Magyar Könyvszemle különnyomatokat, amelyek alkalmoszerűen, sorozatba nem állítva láttak napvilágot. Az ily módon elhatárolt gyűjtőterületen belül az anyagot három részre tagoljuk. Az első csoportban ismertetjük sorozatainkat, megindulásuk időrendjében. Ezt követik az önálló művek, ugyancsak időrendben. Ha egy éven belül több szerző műve is megjelent, akkor betűsorban közöljük az anyagot. Végezetül, a harmadik csoportba kerülnek a könyvtár kiadásában megjelent különböző periodikák.

Tudomásunk szerint ez az első kísérlet, amely az Országos Széchényi Könyvtár kiadványainak teljes jegyzékét igyekszik összeállítani. Megjegyezzük, hogy vállalkozásunknak elsősorban bibliográfiai jellege van. A publikációk jelentős része már nem kapható.

SOROZATOK

1818

Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici. Tom. 1. Budae 1818, Typ. Univ. 10, XXII, 384. l., 1 térk.

1895

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke. Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici. 1—12. sz. Bp. 1995—1942.

[1—10. sz. sorozatcíme: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke.]

1. *Horváth Ignác*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának ősnymtatványai. 1465—1500. 1895, Hornyánszky ny. VIII, 285 l.
2. *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címeres levelei. 1—8. köt. 1904—1942, Athenaeum ny., Élet ny. 8. db.
3. *Gulyás Pál*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő Aldinák. 1908, Athenaeum ny. 107 l., 1 t.
4. *Gulyás Pál*: Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. 1915, Stephaneum ny. 346 l. — Függelék. 1920, 55. l.
5. *Kereszty István*: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése. 1705—1867. 1916, Stephaneum ny. 98 l.
6. Zenei kéziratok. 1. *Isoz Kálmán*: Zenei levelek. 2. *Lavotta Rezső*: Kézírtos zene-művek. 1924—1940, Stephaneum ny. — Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 2 db.
7. *Akantisz Viktor*: Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára. 1922, Stephaneum ny. XV, 117 l., 10 mell.
8. *Szabó László, bártfai*: Gróf Széchenyi István könyvtára. 1923, ny. n. 102 l.
9. *Váczy János—Rédeyné Hoffmann Mária*: Irodalmi levelestár. 1. köt. Abaffy — Azeglio. 1923, M. Tud. Társ. 208 l.
10. *Végh Gyula*: Rariora et curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. 1925, Egyet. ny. 99 l.
11. *Végh Gyula*: Régi magyar könyvkötések. 1936, Orsz. Széchenyi Könyvtár—M. Bibliofil Társ., Kner ny., Gyoma, 40 l., 8 t.
12. *Bartoniék Emma*: Codices manu scripti latini. 1. Codices latini medii aevi. 1940, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. XVIII, 527 l.

1922

A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai. 1—8. sz. Bp. 1922—1933.

1. *Rédey Tivadar*: Az Orsz[ágos] Széchenyi Könyvtár Petőfi kiállítása. 1922, M. Tud. Társ. 24 l.
— Ua. 2. kiad. 1922.
2. Kossuth emlékkiállítás. (Rendezte *Höllrigl József*, *Bartoniék Emma*). 1924, M. Tud. Társ. 24 l.
3. Jókai emlékkiállítás. (Rendezte *Rédey Tivadar*). 1925, Egyet. ny. 20 l.
— Ua. 2. kiad. 1925.
— Ua. 3. kiad. 1925.
— Ua. 4. kiad. 1925.
4. Magyar sporttörténeti kiállítás. 1926, Egyet. ny. 72 l., 8 t.
5. Tíz év szerzeményei. 1919—1928. 1928, Stephaneum ny. 140 l., 10 t.
6. *Tóth László—Zambra Alajos*: A Garibaldi-emlékkiállítás katalógusa. 1932, Franklin ny. 164 l., 1 t.
7. *Varjú Elemér—Höllrigl József*: Ernst Lajos magyar történeti gyűjteménye. 1932, Légrády ny. 144 l., 17 t.
8. *Kossányi Béla*: A Báthori—Sobieski emlékkiállítás katalógusa. 1933, Sárkány ny. 165 l., 3 t.

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai. 1—6. füz. 2. ciklus 1. füz. Bp. 1922—1931, Egyet. ny. 7. db.

1928

Az Országos Széchenyi Könyvtár kiadványai. 1 — sz. Szerk. Jakubovich Emil, Lukinich Imre, Rédey Tivadar, Tolnai Gábor, Varjas Béla, Waldapfel Eszter. Bp. 1928.

1. *Hoffmann Edith*: A Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárának illuminált kéziratjai. 1928, Stephaneum ny. 135 l., 15 t. (Klny. a Magyar Könyvszemléből).

2. *Gárdonyi* Albert: Régi pesti könyvkereskedők. 1930, Stephaneum ny. 115 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
3. *Goriupp* Alice: A Magyar Nemzeti Múzeum Hirlaptára fennállásának első félszázadában. 1884—1934. 1934, Stephaneum ny. 23 l.
4. *Iványi* Béla: Könyvek, könyvnyomdák, könyvtárak Magyarországon 1331—1600-ig. [1937], Stephaneum ny. 135 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
5. *Hubay* Ilona: *Missalia Hungarica*. Régi magyar misekönyvek. 1938, Hungária ny. 105 l.
6. *Trócsányi* Zoltán: A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása. 1938, Egyet. ny. 88 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
7. *Szarvasi* Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Főpapok, főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei). [1939], Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 131 l.
8. *Knieszsa* István: Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása. [1939], Egyet. ny. 14 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
9. *Makkai* László—*M. Horváth* Magda: A magyar könyvgyűjtő kézikönyve. Magyar könyvritkaságok és kézikönyvek 1888—1938 közt elért árainak jegyzéke. 1939, Sylvester ny. 231 l.
10. *Zolnai* Klára: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Mátyás király könyvtárának irodalma. 1942, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 160 l.
11. *Varjas* Béla: Balassa Bálint istenes énekeinek első kiadása. 1940, Egyet. ny. 26 l., 3 t. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
12. *Jóó* Tibor: Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban. 1940, Egyet. ny. 27 l.
13. *Szemző* Piroska: A „Pester Zeitung”. Egy XIX. századbeli kormánylap története. [1941], Egyet. ny. 40 l., 1 t. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
14. *Radó* Polycarpus: *Index codicum manu scriptorum liturgicorum regni Hungariae*. 1941, Stephaneum ny. 62 l.
15. *Jávor* Egon: Hét kéziratposztonyi Missale a Nemzeti Múzeumban. 1942, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 126 l., 4 t.
16. *Dezsényi* Béla: Sajtó és könyvészet. [1942], Egyet. ny. 34 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
17. *Harsányi* András: Német könyvtárak. 1942, Egyet. ny. 32 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
18. *Szemző* Piroska: Peter J[ohann] N[epomuk] Geiger és Heckenast Gusztáv könyvillusztrációink történetében. [1942], Egyet. ny. 27 l., 4 t. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
19. *Radó* Polikárp: Nyomatott liturgikus könyveink kéziratposztonyi bejegyzései [1944], Stephaneum ny. 121 l. (Klly. a Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyvéből.).
20. *Teller* Frigyes: Magyarország középkori hangjelzett kódexei. A legrégebb liturgikus kódexek zenepaleográfiai vizsgálata, tekintettel a magyar középkor kódexre és kódextöredékeire. 1944, Stephaneum ny. 35 l., 1 t.
- [21.] 20. *Radó* Polycarpe: Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques de Hongrie. 1945, Stephaneum ny. 59 l.
— Ua. 1945 [1946].
- [22.] 21. *Berg* Pál: Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban. 1946, Barátság ny., Pécs, 248 l.
23. [Nem jelent meg.]
24. Kéziratposztonyi források az Országos Széchényi Könyvtárban. 1789—1867. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának munkaközössége. 1950, Gyoma ny., Gyoma, 252 l.
25. [Nem jelent meg.]
26. *Radó* Polycarpus: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae*. Tom. I. *Libri liturgici manu scripti ad missam pertinentes*. 1947, Egyet. ny. 223 l.

27. *Kozocsa* Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. 1947, Officina ny. XVI, 331 l., 16 t.
28. *Hubay* Ilona: Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718. 1948, Egyet. ny. 307 l.
29. *Győry* János: Gesta regum, gesta nobilium. Tanulmány Anonymus Krónikájáról. [Bev.] Túróczy-Trostler József. 1948, Egyet. ny. 119 l.
30. *Kozocsa* Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. (1947 szept.— 1948. szept.) 1949, Egyet. ny. 74. l.
31. *V. Waldapfel* Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. 3. köt. Összeáll., jegyz. és bev. ell. — —. 1955, Művelt Nép, Szikra ny. 512 l.
32. *Varjas* Béla: A könyvtártudomány elvi alapjai és rendszere. 1955, Akad. Kiadó, Akad. ny. 22 l., 1 t. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.).
33. *Soltész* Zoltánné: A sárvárújszigeti nyomda könyvdiszei. 1955, Akad. Kiadó, Akad. ny. 24 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.)
34. *Falvy* Zoltán: A Gráci Antifonárium. (Magyar zenetörténeti emlék a XII. századból.) 1956, Akad. Kiadó, Akad. ny. 33 l. (Klly. a Zenetudományi tanulmányok 2. kötetéből.)
35. *Tarnai* Andor: Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. 1956, Akad. Kiadó, Akad. ny. 18 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.)
36. *Dezsenyi* Béla—*Falvy* Zoltán—*Fejér* Judit: A magyar sajtó bibliográfiája. 1945—1954. 1956, Művelt Nép, Athenaeum ny. 159 l.
- [37.] 36. *Rózsa* György: A Birkenstein-féle metszetes könyv. 1957, Akad. Kiadó, Akad. ny. 22 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.)
38. *V. Windisch* Éva: Fejezetek a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből. 1957, Akad. Kiadó, Akad. ny. 18 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.)
39. *Fazakas* József: A sárvárújszigeti nyomda papirosai. 1957, Akad. Kiadó, Akad. ny. 20 l. (Klly. a Magyar Könyvszemléből.)

1931

Magyar zeneművek könyvszete. Bp. 1931.

Isoz Kálmán: Petőfi dalok. (Zenei bibliográfia.) 1931, Stádium ny, 109 l.

1934

Musicologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum zenetörténeti kiadványai. 1—4. sz. Szerk. Isoz Kálmán, Bartha Dénes. Bp. 1934—1941.

1. *Bartha* Dénes: Szalkai érsek zenei jegyzetei monostoriskolai diák korából. Das Musiklehrbuch. von Fürstprimas Szalkai. 1934, Kertész ny., Karcag, 128 l., 9 mell.
2. *Gombosi* Ottó: Bakfark Bálint élete és művei. (1507—1576). Der Lautenist Valentin Bakfark. Leben und Werke. 1935, Kertész ny., Karcag, 166 l., 32 mell.
3. *Gárdonyi* Zoltán: Liszt Ferenc magyar stílusa. Le style hongrois de Francois Liszt. 1936, Kertész ny., Karcag, 125 l., 12 mell.
4. *Takács* Menyhért: Liszt Ferenc érzelmi világa. Lélektani adalékok a romantikus zene esztétikájához. 1941, Madách ny. 208 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításai. [Bp. 1934.]

A szép könyv. 1473—1933. [1934, Pestvidéki ny., Vác], 16 l.

1935

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nemzeti kincseinek hasonmásai. 1. sz. Bp. 1935.

1. Szent István törvényeinek XII. századi kézírata, az Admonti kódex. Bev., ford., jegyz. ell. Bartoniek Emma. 1935, Lantos, 69 l., 8 t.

1937

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai. 1. sz. Bp. 1937, Egyet. ny. 166. l.

1939

Magyar könyvészet 1936—1941. A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosító vállalatok 1936—1941. évi kötelempéldányszolgáltatása és nyomtatványainak (könyvek, hírlapok, folyóiratok, térképek, zeneművek) címjegyzéke. Összeáll. Szollás Ella, Droszt Olga, Mokcsay Julia. Bp. 1939—1944, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 6 db.

1941

Magyarország időszaki sajtójának könyvésze 1—7. sz. Szerk. Dezsényi Béla. Bp. 1941—1942.

1. Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom első százada. 1705—1806. 1941, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 66 l.
- 2—3. [Nem jelent meg.]
4. Kemény György: Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig. 1942, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. XLII, 474 l., 11 t.
- 5—6. [Nem jelent meg.]
7. Monoki István: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. 1919—1940. 1941, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 266 l.
— Ua. [Címlapkiadás.] Magyar könyvtermés a román uralom alatt (1919—1940). 2. köt. Hírlapok és folyóiratok. 1941, 264 l. (Magyar könyvészet.)

Szakkönyvészeti dolgozatok az Országos Széchényi Könyvtárból. 1—6. sz. Bp. 1941—1946.

- 1—6. Kozocsa Sándor: Az 1939—1944-ik év irodalomtörténeti munkássága. 1941—1946, Pallas ny., Egyet ny., Sárkány. ny. 6 db.

1942

Az 1936—1940. évkör magyar szakkönyvésze. Bp. 1942—1944.

- Nagy Julia: Térképek. 1936—1940. 1942, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. XVI, 204 l.
K. Dedinszky Izabella: Zeneművek. 1936—1940. 1944, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. IV, 286 l.

1948

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának forráskiadványai. Bp. 1948.

- Petőfi összes költeményei. 1. köt. 1838—1844. Sajtó alá rend. és jegyz. Varjas Béla. 1948, Budapest Szfv. Irod. Int., Szfv. Házi ny. 376 l., 8 t. (Petőfi összes művei l.)

1952

A mi írónk. Ajánló könyvismertetések a szépirodalom tanulmányozásához. 1. sz. Bp. 1952 —.

1. Móricz Zsigmond. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. 1952, soksz. 24 l.
— Ua. 1952, Újpesti ny. 14 l.

2. Mikszáth Kálmán. (Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya.) 1953, Újpesti ny. 13 l.
3. Csehov, A[nton] P[avlovics]. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. 1954, Vörös Csillag ny. 16 l.
4. Sztálin-díjas szépiprók. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. 1954, Vörös Csillag ny. 58 l.
5. Nagy magyar elbeszélők. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. (Szerk. D. Szemző Piroska.) 1955, Egyet. ny. 143 l., 11 t.
6. Kalauz a magyar ifjúsági irodalomban. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. 1957, Kossuth ny. 192 l., 5 t.

1954

Kiállítási útmutató. Bp. —, 1954 —, Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya, soksz.

- A szovjet könyv ünnepe. 1954, 6 l.
1. Jókai Mór. 1954, 7 l.
 2. Csehov. 1954, 3 l.
 3. Eseménynaptár az 1955. évre. 1955, 5 l.
 4. Csokonai halálának 150. évfordulójára. 1955, 5 l.
 5. Vörösmarty Mihály. 1955, 15 l.

Módszertani útmutató. 1— sz. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya, Bp. 1954—, Házi soksz.

1. Megyei könyvtárak munkaszervezése. 1954, 13 l.
2. A megyei könyvtárhálózat raktározási kérdései. 1954, 12 l.
3. Az állami könyvtárhálózat katalógusai. 1954, 17 l., 2 t.
4. Hogyan népszerűsítsék a könyvtárak a mezőgazdasági irodalmat? 1954, 15 l.
5. Könyvtáraink feladatai az ünnepi könyvhét megrendezésében. 1954, 16 l.
6. A könyvtárak feladatai a tanácsválasztások előkészítésében. 1954, 9 l.
7. Csapodi Csaba: Szakozási problémák és a szakkatalógus szerkesztése. 1954 [1955], 9 l.
8. Sebestyén Géza: A betűrendes katalógus szerkesztése. 1954 [1955], 9 l., 1 t.
9. Hogyan ünnepeljük felszabadulásunk 10 éves évfordulóját? 1955, [24] l.
10. Módszertani munka a megyei és járási könyvtárakban. 1955, 18 l.
11. Könyvtáraink feladatai az ünnepi könyvhét megrendezésében. (Vázlat a „Magyar könyv 10 éve” című kiállításhoz megyei és más közművelődési könyvtárak számára.) 1955, 7, 8 l.
12. A könyvtárak feladatai a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a termelés fellendítése érdekében. 1955, 18 l.
13. Közművelődési könyvtáraink tájékoztató szolgálata. 1955, 16 l., 17—19. lev.
14. Szentmihályi János: A közművelődési könyvtárak legfontosabb segédkönyvei. Bibliográfia. 1955, 48 l.
15. Rác Aranka: A tájismereti anyag gyűjtése és feldolgozása. 1955, 11 l.
16. József Attila-hónap a könyvtárakban. 1956, 10 l.
17. Harcos május elsejék. 1956, 11 l.
18. A József Attila-olvasómozgalom időszerű kérdései. 1956, 14 l.
19. A cikkatalógus és a témakatalógusok. 1956, 11 l.
20. Dezsényi Béla: A periodikák kezelése. 1956, 8 l.
21. A könyvtárközi kölcsönzés a közművelődési könyvtárakban. 1956, 17 l., 7 t.

Röplapbibliográfiák. [1954.] 1—2. 1955. 1—3., 1956. 1—2. sz. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Bp. 1954, Házi soksz.

[1954]

1. Móra Ferenc. (1879—1934). [1954], 2 l.
2. 170 esztendeje született Kőrösi Csoma Sándor. [1954], 2 l.
1955.
1. Száz esztendeje született Reviczky Gyula. 1955, 2 l.
2. Ötven esztendeje született József Attila. 1955, 3 l.
3. Százötven évvel ezelőtt született Toldy Ferenc. 1955, 2 l.
1956.
1. Tóth Árpád. 1956, 2 l.
2. Berzsenyi Dániel. 1956, 2 l.

1955

A népi demokráciák irodalmának magyar bibliográfiái. 1—2. sz. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Bp. 1955, Házi soksz.

1. Kozocsa Sándor—Papp Sámuel: A bolgár irodalom magyar bibliográfiája. 1945—1954. 1955, 71 l.
2. Rudas Klára—Dardeli, Thoma: Albán—magyar bibliográfia. 1956, 58 l.

Új bibliográfiai füzetek. 1—2. sz. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Szerk. Bélley Pál. Bp. 1955—.

1. Kozocsa Sándor: Mickiewicz Magyarországon. 1955, Egyet. ny. 64 l., 1 t.

ÖNÁLLÓ MŰVEK

1799

Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Pars 1—2. et Index. Supplementum I. et Index. Supplementum II. et Index. Sopron—Pesth—Poson 1799—1807, Siess—Trattner—Belnay. 7 db.

1814

Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris. Vol. 1—3. Sopron 1814—1815, Siess. 3 db.

1816

Miller, Iac[obus] Ferdin[andus]: Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici. Pestini 1816, Eggenberger ny. 36 l.

1848

Kubinyi Ágoston: A Magyar Nemzeti Múzeum. Pest 1848, Trattner ny. 52 l. — Ua. 1861, Herz. ny. 6, 46 l.

1876

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában található többes példányok jegyzéke. 1—2. füz. Bp. 1876—1877, Athenaeum ny. 2 db.

1882

Jegyzék azon Magyarországon és Erdélyben 1711-ig nem magyar nyelven nyomtatott munkákról, melyek a Nemzeti Múzeum Könyvtárában őriztetnek [Bp. 1882], Franklin ny. 44 l. — Ua. [1891 ?]

1889

A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete és szolgálati szabályzata. [Bp. 1889], Egyet. ny. 31 l.

— Ua. 1898, 38 l.

— Ua. [1909], Stephaneum ny. 44 l.

(Ráth György javaslata a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőinek felelősségét illetőleg. Boncz Ferenc—Szalay Imre... jelentése a Ráth György által kidolgozott javaslat tárgyában.) Bp. 1889, ny. n. 16, 6 l.

1892

Csontos János—Peregriny János: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában 1892. aug. 15—25-ig a koronázási jubileum feliratokból és magyar koronázási képekből rendezett kiállítás katalógusa. Szerk. — — —. Bp. 1892, Hornyánszky ny. 64 l., 2 t.

1896

A Magyar Nemzeti Múzeum (1802—1895). Bp. 1896, Egyet. ny. 80 l.

Magyar Nemzeti Múzeum. Általános történeti áttekintés. Bp. 1896, Egyet. ny. 72 l.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára (1802—1895). Bp. 1896, Athenaeum ny. 16 l.

1899

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1898—1923. évi állapotáról. Közzéteszi a Magyar Nemzeti Múzeum Főigazgatósága. Bp. 1899—1926, Athenaeum ny., Egyet. ny. 16 db.

1902

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. 1802—1902. Ismertetik a könyvtár tisztviselői. Bp. 1902, Hornyánszky ny. 74 l. (Klny. a Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene c. emlékkönyvből.)

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása. [Szerk. Áldásy Antal, Kováts László, Schönher Gyula és Varjú Elemér közreműködésével Fejérpataky László.] Bp. 1902, Hornyánszky ny. 139 l.

— Ua. 1902.

1903

Fraknói Vilmos: A Korvina-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében. Bp. 1903, Athenaeum ny. 14 l., 1 t.

1905

Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. 1802—1902. I. köt. A könyvtár megalapításától gróf Széchényi Ferenc haláláig. Bp. 1905, Athenaeum ny. 485 l., 7 t.

1907

Szalay Imre: A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése. Bp., 1907, Athenaeum ny. 23 l., 1 mell.

1911

D'Isoz Kálmán: A Liszt Ferenc emlékkiállítás lajstroma. Bp. 1911, [Fritz ny.] 36 l., 5 t.

— Ua. Katalog der Franz Liszt Gedankausstellung des Ungarischen Nationalmuseums. 39 l., 6 t.

1919

Tájékoztató a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben. Bp. 1919, Bíró ny. 54 l.

1924

Hóman Bálint beszéde. Elmondotta a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor (1923. dec. 22.). Bp. 1924, Stephaneum ny. 16 l.

1926

Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete. Alapszabályok. Bp. 1926, Egyet. ny. 8 l.

1927

Lechner Jenő: A Magyar Nemzeti Múzeum épülete 1836—1926. Bp. 1927, Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 68 l., 1 t., 1 mell.

1929

Hóman Bálint: A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. (1924—1928.). Jelentés az intézet 1924—1928. évi állapotáról és működéséről. Bp. 1929, Egyet. ny. 165 l., 12 t.

1931

Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Bp., 1931, (Stephaneum ny.) 272 l., 34 t.

1933

A bécsi gyűjteményből Magyarországnak juttatott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. Bp. 1933, Kertész ny., Karcag, 82 l., 17 t.

1934

Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1934—1935., 1937—1943. évi működéséről. Bp. 1934—1944, Vörösváry soksz. 8 db.

A Magyar Nemzeti Múzeum Barátai Egyesületének első százezer pengője. Összefoglaló jelentés a Nemzeti Múzeum támogatásáról. 1926—1933. Bp. 1934, Sárkány ny. 28 l.

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának szervezeti, ügyviteli és fegyelmi szabályrendelete. [Bp. 1934, Egyet. ny.] 20 l.

Az Országos Református Kiállítás alkalmára a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett Református Történelmi Kiállítás katalógusa. Bp. 1934, Sárkány ny. 108 l.

The Past of Hungarian Law. Exposition in the Hungarian National Museum. Bp. 1934, Print Sárkány 26 l.

1935

Rákóczi-émlékiállítás. Magyar Történelmi Múzeum. Leíró-lajstrom. Bp. 1935, Egyet. ny. 50 l., 10 t.

1936

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatalának 1935/36. évi működéséről. Bp. 1936, Vörösváry soksz. 18. l., 7. t.

1938

A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőinek rangsora. [Bp. 1938], Egyet. ny. [15] lev. Szent István emlékkiállítás. Bp. 1939. Pátria ny. 79. l., 8 t.

1939

Gróf Teleki Sámuel emlékkiállítás. Bp. 1939, Egyet. ny. 25 l.

Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította id. Szinnyei József. Új sorozat 1—1. köt. A M. K. Vall. és Közokt. Minisztérium, az Orsz. Széchényi Könyvtár és a M. Tud. Akadémia támogatásával, kiad. a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. Bp. 1939—. Kertész ny., Karcag.

Jegyzőkönyv. Felvétel a Lengyelen 1939. június 17-én a Magyar Nemzeti Múzeum gróf Apponyi Sándor alapítvány igazgatóságának helyszíni kiszállása kapcsán tartott üléséről [Bp. 1939, Vörösváry soksz.] 12 l.

1941

Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. Bevezetés a könyvészetbe. 1. köt. A leíró- és rendszerező bibliográfia. 2. köt. A legfontosabb bibliográfiai segédkönyvek. Bp. 1941—1942, Dunántúl Pécsi Egyet. ny. 2 db.

Harsányi András—Varga Sándor Frigyes: Tájékoztató a kötelepéldányszolgáltatásról. A nyomdatermékek tudományos célokat szolgáló kötelepéldányszolgáltatására vonatkozó érvényes jogszabályok magyarázata... Bp. 1941, Bethlen ny. 24 l., 2 t.

1942

Ferenczy Erzsébet: Az Országos Széchényi Könyvtár Eszterházy-utca 30. sz. alatti palotája márványtermében rendezett Magyar Cimerkiállítás katalógusa. Bp. [1942], Egyet. ny. 16 l.

1947

Francia könyvkiállítás. A szép francia könyv. Magyar—francia kapcsolatok. Bp. 1947, Orsz. Széchényi Könyvtár — M. Bibliofil Társ. 56 l., 6 t.

1948

1848—49-es emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Bp. [1948], Vörösváry soksz. 19 l.

A százéves szabad sajtó. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége és az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának ismertetője. Bp. 1948, Bethlen ny. 32 l., 2 t.

1949

[*Dénes Tibor*]: Balzac Magyarországon. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának kiállítása. Bp. 1949, ny. n. 16 l.

1952

Az Országos Széchényi Könyvtár 150 éves fennállása alkalmából rendezett Mátyás király könyvtárától a 3000. népkönyvtárig kiállítás katalógusa. Bp. 1952, Szikra ny. 39 l.

1953

A Békevilágtanács budapesti ülésén résztvevő külföldi küldöttek budapesti közkönyvtárakban található műveinek jegyzéke. Összeáll. a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, az Országgyűlési Könyvtár, az Országos Műszaki Könyvtár közreműködésével az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Bp. 1953, [Házi soksz.] 37 l.

Egyetemes tizedes osztályozás. Rövidített táblázatok. 1. Bevezetés. Segéd táblázatok. 2. Főtáblázatok. 3. Betűrendes mutató. (Szerk. *Veredy Gyula.*) 3. kiad. Bp. 1953—1954, Házi soksz. 3 db.

— Ua. 4. átd. kiad. 1955, Jegyzetsoksz.

[Az 1—2. kiad. az Országos Könyvtári Központ kiadásában jelenet meg.]

Ifjúságnak az ifjúságról. Röplapbibliográfia. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár DISZ szervezete. Bp. 1953, Házi soksz. 10 l.

Legdrágább kincsünk a gyermek. Ajánló bibliográfia népkönyvtárak részére. (Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya.). Bp. 1953, Újpesti ny. 19 l.

Magyar hírlapok és folyóiratok válogatott jegyzéke. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. Bp. 1953, Újpesti ny. 52 l.

Magyar tudomány idegen nyelven (1945—1953). Bibliográfia. (Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya.). Bp. 1953, (Házi soksz.) 14 l.

Magyarországot ismertető művek idegen nyelven. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Bp. 1953, [Házi soksz.] 6 l.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. Ajánló könyvjegyzék népkönyvtárak számára. (Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya.). Bp. 1953, Házi soksz. 24 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár tájékoztatója. [Bp. 1953], Újpesti ny. 24 l.

A szocializmus építése hazánkban. Idegen nyelven megjelent művek jegyzéke. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Bp. 1953, Házi soksz. 7 l.

A szocialista mezőgazdaságért. Ajánló bibliográfia népkönyvtárak részére. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Bp. 1953, Újpesti ny. 22 l.

Világifjúsági találkozók a magyar sajtó tükrében. (Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár DISZ szervezete.). Bp. 1953, Házi soksz. 38 l.

1954

Gerő Gyula—Sallai István: A könyvtári munka albuma. Ill. Kaszás Gyula. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya. Bp. 1954, Művelt Nép, Athenaeum ny. 24 l.

Könyvtári mintakatalógus tömegkönyvtárak számára. (Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya.). Bp. 1954, Művelt Nép, Athenaeum ny. 394 l.

1955

Csokonai Vitéz Mihály [Bibliográfia]. 1945—1954. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Bp. 1955, Házi soksz. 15 l.

Hatályos könyvtárügyi szabályok gyűjteménye. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár jogi munkaközössége. (Erdő Mátyásné, Pálincás Sándor stb.). [Bp.] 1954 [1955], Jegyzet-soksz. 299. l.

1956

Magyarországi nyomdahelyek, nyomdák és kiadók 1712 és 1850 között. Az Országos Széchényi Könyvtár 1956 március 1-ig rekatalogizált állománya alapján összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztója. Bp. 1956, [Házi soksz.] 59 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár magyarnyelvű újkori kötetes kéziratának katalógusa. 1—3. köt. (Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának dolgozói.) Bp. 1956, Házi soksz. 3 db.

Az Országos Széchényi Könyvtár tájékoztatója. Bp. [1956], Szikra ny. 51 l.

Varjas Béla: The development of librarianship in Hungary. 1945—1955. Annex: Survey of the most important Hungarian libraries. Bp. 1956, Kossuth ny. 58 l.

— Ua. Le developpment des bibliothèques hongroises 1945—1955. Annexe: Revue des bibliothèques hongroises les plus importantes. 60 l.

PERIODIKÁK

1876

Magyar Könyvszemle. Bp. 1876—1946.

— — A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának közlönye. 1—16. évf. 1876—1891. Szerk. *Fraknói* Vilmos. Új folyam 1—9. 1892—1901. Szerk. *Schönherr* Gyula.

— — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának közlönye. Új folyam 10—18. 1902—1910. Szerk. *Kollányi* Ferenc, Új folyam 19—31. 1911—1924. Szerk. *Gulyás* Pál. Új folyam 32—39. 1925—1934. Szerk. Rédey Tivadar.

— — A magyar könyvtárak közlönye. Harmadik folyam 61—68. 1937—1944. Szerk. *Trócsányi* Zoltán. [1944. 3—4. füz. szerk. *Varjas* Béla.]. Negyedik folyam 69—70. 1945—1946. Szerk. *Varjas* Béla.

1946

Magyar Nemzeti Bibliográfia. Bibliographia Hungarica. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1946—, Orsz. Széchényi Könyvtár, Tud. Folyóiratkiadó, Közokt. Kiadó, Tankönyvkiadó, Lapkiadó, Bibliotheca.

Magyar Folyóiratok Repertoriuma. Repertorium Bibliographicum periodicorum Hungaricorum. A Magyar Nemzeti Bibliográfia melléklete. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1946—, Orsz. Széchényi Könyvtár, Tud. Folyóiratkiadó, Közokt. Kiadó, Tankönyvkiadó, Lapkiadó, Bibliotheca.

1953

Bibliotekar'. A könyvtárügy elméleti és gyakorlati folyóirata. Bp. 1953—1954, Magyar-Szovjet Társaság Könyvtári Szakoszt., Orsz. Széchényi Könyvtár házi soksz.

Könyvtártudományi cikfordítások. Bp. 1953—, Házi soksz.

Könyvtártudományi fordítások jegyzéke. Bp. 1953—, Házi soksz.

1955

Könyvtári tájékoztató. Külföldi lapszemle. Bp. 1955—, Házi soksz.

*

A fenti bibliográfiai jegyzék az Országos Széchényi Könyvtár másfél-száz esztendősi kiadói tevékenységét tükrözi. Később kifejtendő okok miatt azonban nem ad hű képet a könyvtárban végzett és a jelenleg is folyamatban levő tudományos tevékenységről. Azt mondhatjuk, hogy kiadói eredményeink nem állnak arányban lehetőségeinkkel, sőt nemzeti könyvtári kötelezettségeinkkel sem.

Ennek ellenére a jegyzék elemzéséből megállapítható, hogy a Széchényi Könyvtár már korán felismerte a nemzeti könyvtár kiadványpolitikájának legfontosabb irányelveit. Megítélésünk szerint ezek a következők:

1. Nyomtatott katalógusok a könyvtár állományáról.
2. Bibliográfiák.
3. A múzeális anyag publikációja.
4. Könyvtári tanulmányok.
5. Könyvtárismertető és kiállítási katalógusok.

Lássuk most sorjában mit végzett könyvtárunk az egyes területeken, mik voltak a hiányosságok és vizsgáljuk meg azt is, hogy jelenlegi helyzetünkben milyen célokat tűzhetünk magunk elé.

1. Nyomtatott katalógusok a könyvtár állományáról

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke c. sorozat 1895-ben indult meg. A teljes állományt regisztráló nyomtatott katalógusok helyett ez a vállalkozás arra törekedett, hogy a könyvtár becesebb anyagát részkatalógusok formájában tárja a nyilvánosság elé. Ez az elgondolás mai szemmel nézve is feltétlenül megállja a helyét és így mindenképpen indokolt, hogy ezt a sorozatot, ha nagy időbeli megszakítással is, folytassuk.

A jövőben elkerülendő az olyanféle következetlenség, amely például a *Kéziratos források az Országos Széchényi Könyvtárban 1789—1867. c.* publikációnkat az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai c. sorozatba utasította, a természetesen felkínálkozó és folytatásra váró Címjegyzék sorozat helyett.

A fenti sorozat az *Országos Széchényi Könyvtár Címjegyzéke* címen folytatandó. Továbbfejlesztéséhez az egyes osztályok jelenlegi munkája során már gyűlik is az anyag. Itt található meg természetes helyét többek között a Kézirattárban készülő: *Az újkori magyarnyelvű kötetes kéziratok nyomtatott katalógusa bibliográfiai jegyzetekkel*, továbbá a francia, német, újkori latin kötetes kéziratok katalógusa is. A Plakát- és Aprónyomtatványtár az *1848/49-es plakátok*, és a *Művészi grafikai plakátok* c. kiadványával szerepelhetne. Térképtárunk pedig a *Mezőgazdasági vonatkozású térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában* valamint a *XVI—XVIII. századi hungarica-térképeink c. összeállításával* jelentkezhetnék.

2. Bibliográfiák

Az Országos Széchényi Könyvtárnak, mint nemzeti könyvtárnak elsőrendű bibliográfiai feladatai közé tartozik a magyar nemzeti könyvészet gondozása.

Nemzeti bibliográfiánk a XIX. század második felében fejlődik fel az akkor legjobb európai teljesítmények sorába. Szabó Károly, Petrik stb. alkotásai az Akadémia, illetőleg a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének kiadásában láttak napvilágot. Az 1911—1920-as *Magyar Könyvészet* Barcza Imre címanyagának felhasználásával már az Országos Széchényi Könyvtár közreműködésével készült el, a kiadás viszont a minisztérium által támogatott Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének érdeme volt (1939).

Könyvtárunk az 1930-as évek derekán ismerte fel határozottan a nemzeti bibliográfiáinkkal szemben fennálló kötelezettségeit. A programot ekkor így fogalmazta meg Fitz József: „...majdani kiadás céljából gyűjti a régi bibliográfiákhoz (Szabó Károlyhoz, Petrikhez, gróf Apponyi Sándor bibliográfiai értékű Hungária-katalógusához) a megjelenésük óta ismeretessé vált adalékokat... előkészíti az esedékes új (kurrens) bibliográfiák — a soron következő ciklusbibliográfia, az évi könyvészet és a Magyar írók élete és munkái új sorozatának — kiadását. E program keretében jelenik most meg egyidőben a Petrik-féle ciklusbibliográfia folytatásául szánt 1911—1920. évi évkör könyvészetének első kötete, az 1936. esztendő könyvészeté és a Magyar írók új sorozatának első kötete. A további feladatok közt legfontosabb az 1921—1935. évkör ciklusbibliográfiájának elkészítése lesz.” (Magyar könyvészet. 1936. Bp. 1939. V—VI. 1.).

A fenti célkitűzések közül: a *Magyar Könyvészet* éves kötetei az 1941. évig jelentek meg az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában. Ekkor ismét megszakadt folyamatossága, hogy új formában, havonta megjelenő füzetekként folytassa életét, mint *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Bibliotheca Hungarica* az 1946. esztendőktől kezdve immáron napjainkig.

Ez utóbbi nagyjelentőségű periodikus bibliográfiánk 1949-ig az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában jelent meg, majd gazdasági okokból megkezdte Odüsszeáját a különböző kiadóvállalatok között. A Tudományos Folyóiratkiadó, a Közoktatásügyi Kiadó, a Tankönyvkiadó és a Lapkiadó Vállalat után 1957-től a Bibliotheca közbeiktatásával lát napvilágot könyvtárunknak ez a terméke. A szellemi kiadó kezdettől fogva az Országos Széchényi Könyvtár Nyomtatványtára [Könyvfeldolgozó Osztály] volt. Ezen túlmenően a felsorolt különböző kiadók államilag szubvencionált gazdasági vállalkozásaként tengődött. A jelenlegi helyzet is meglehetősen visszás. A Kiadói Főigazgatóság anyagi támogatását a Bibliotheca Könyvkiadó kapja, a terjesztés és a forgalmazás a Széchényi Könyvtár feladata. Az előfizetési díjakat be kell fizetnünk a könyvkiadónak, a kötelespéldányokon túli csereszükségletünket pedig csak vásárlás útján szerezhethjük meg.

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* vonatkozásában fennálló kötelezettségünk szellemében, könyvtárunk irányításával, valamint a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott munkaközösség szerkesztésében folyamatban vannak a *Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának* új kiadása körüli munkálatok is. A megjelenendő első kötet a magyar könyvtermést 1600-ig regisztrálja.

Ugyancsak készül a magyar nemzeti könyvészet hiányzó ciklusainak kiegészítése. Retrospektív vonatkozásban foglalkozunk az 1921—1935. évkör anyagával, valamint gyűjtjük az 1942—1944-es hiányzó ciklus adatait is.

Befejezés előtt áll az 1945—1954-es időszak kumuláló kötetének szerkesztése és tervbe vettük a folyamatos, öt vagy tízévenként summázó kötetek kibocsátását.

A magyar nemzeti könyvészet feladatai közé tartozik természetesen a periodika anyag retrospektív és kurrens nyilvántartása is. Ebben a vonatkozásban jelentős kezdeményezés volt a *Magyarország időszaki sajtójának*

könyvészete c. sorozatunk 1941-ben. Sajnálatos, hogy *Dezsényi—Falvi—Fejér: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954.* c. munkája már nem ebbe a keretbe illesztve láthatott napvilágot, hanem a *Művelt Nép* kiadásában, de az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai c. sorozat 36. számaként került forgalomba.

Továbbhaladva ezen a területen az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának irányításával, a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenleg folyamatban van az 1705—1919-ig, valamint az 1919—1944-ig terjedő időszak periodikáinak számbavétele. Terveink közé tartozik az 1955—1957-es évkör szerkesztése, amely 1958-tól kezdődőleg éves regisztrálással alakul, ötvenkénti összesítéssel.

Hírlaptárunkban készül 1946-tól a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a. *Repertorium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum* c. periodika. Erre a kiadványunkra mindazon megjegyzések érvényesek, amelyeket a *Magyar Nemzeti Bibliográfiával* kapcsolatban az imént tettünk.

A fentebb vázolt bibliográfiai munkálatok és tervek mind a könyv-, mind a periodika-anyag vonatkozásában felvetik a kérdést, hogy az Országos Széchényi Könyvtár eddigi kiadványai, sorozatai között hol van a természetes helyük, nincs-e szükség újabb sorozatok indítására?

Szabó Károly, Petrik és azt az követő könyvészetek kiegészítése, valamint az elkészülő kumulatív kötetek számára megindítandó a *Magyar Nemzeti Könyvészet* c. sorozat. A periodika-bibliográfiák természetes kerete pedig a *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* c. vállalkozás lenne.

A nemzeti bibliográfiák gondozása mellett az Országos Széchényi Könyvtár feladatának tekintette és tekinti társadalomtudományi szakbibliográfiák publikálását is.

Ebben a vonatkozásban a korábbi kezdeményezések közül megemlíthetjük a *Magyar zeneművek könyvészete* (1931), *Az 1936—1940. évkör magyar szakkönyvészete* (1942), a *Szakkönyvészeti dolgozatok az Országos Széchényi Könyvtárból* (1941) c. sorozatainkat, valamint a szintén indokolatlanul az *Országos Széchényi Könyvtár kiadványai* c. keretben megjelent egyes munkákat, mint pl. Zolnay Klára (10. sz.), Kozocsa Sándor (30. sz.) műveit. Ezek a korábbi szakbibliográfiai sorozatok mind elsorvadtak és az idekívánczó művek anyagi vagy egyéb okok következtében a könyvtár kiadványai köréből más állami kiadók érdekltségébe kerültek át.

1945 után, szakkönyvészeti vonatkozásokban újabb sorozatokat nyitottunk. *A népidemokráciák irodalmának magyar bibliográfiái* (1955), valamint az *Új bibliográfiai füzetek* (1955) már az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában látnak napvilágot.

Ugyancsak ekkor fordultunk az ajánló bibliográfiák műfaja felé és indítottuk el *A mi íróink* c. sorozatot is (1952).

3. A muzeális anyag publikációja

1935-ban indult meg és már az első számával abba is maradt a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nemzeti kincseinek* hasonmásai c. sorozat. A szellemi kiadó az Országos Széchényi Könyvtár, a vállalkozás anyagi fedezetét a Lantos-féle könyvkereskedés biztosította.

Az Admonti kódex máig is az egyetlen facsimile kiadványa könyvtárunknak. Ez persze nem jelenti azt, hogy könyvkinceseink bibliofil hasonmás kiadásai 1935 előtt, de azután is egyéb kiadók kezén nem láttak napvilágot.

Indokoltnak látszanék, ha az Országos Széchényi Könyvtár jól kialakított válogatási szempontok alapján folytatná a fenti sorozatát. Ebben a tekintetben a Kézirattárnak vannak tervei, de felzárkózhatik mellé a Térkép-tár, Zeneműtár, szinte valamennyi különgyűjteményünk.

A facsimile kiadások mellett tudományos forráskiadásokra is vállalkozhatik az Országos Széchényi Könyvtár. Erre példaként említjük Varjas Béla Petőfi-kiadásának első kötetét, mely a Budapest Szfv. Irodalmi Intézet emblémájával, a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának forráskiadványaként* 1948-ban jelent meg.

Ha ezt a sorozatunkat életben tudtuk volna tartani, akkor Sajó Géza nemzetközi jelentőségű Boetius-kiadása (*De mundi aeternitate*), továbbá *Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára*-nak első két kötete is könyvtárunknak saját produktumából származó cserelehetőségeit növelte volna.

4. Könyvtártudományi tanulmányok

Munkatársaink könyvtártudományi tanulmányai az *Országos Széchényi Könyvtár kiadványai* c. sorozatban láttak és látnak napvilágot. Az imént már utaltunk arra, hogy ez a kissé határozatlan című vállalkozás oda nem illő anyagot is hordoz. Itt most Teller Frigyes (20. sz.) és Falvy Zoltán (34. sz.) zenetörténeti vonatkozású munkáira hívjuk fel a figyelmet, különös tekintettel arra, hogy 1934-ben Isoz Kálmán és Bartha Dénes szerkesztésében megindult a *Musicologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum zenetörténeti kiadványai* c. sorozat. Érdemes lenne ezt ismét életrekelteni és a tervezett zenei vonatkozású tanulmányok számára fenntartani. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai c. sorozat így a továbbiakban a könyvtártudományi tanulmányok lerakodóhelye lehetne is.

Lehetővé kell tenni azt is, hogy ez utóbbi keretben ne kizárólag a *Magyar Könyvszemle* különnyomatai kapjanak helyet, hanem mód nyíljon nagyobb terjedelmű, monográfikus publikációk elhelyezésére is.

Mint jeleztük, a sorozat címe bizonytalan és megtévesztő, ugyanis egyéb kiadványainkon pusztán a szellemi kiadót jelzi, sorozati igény nélkül. Ez a kettős használat, elsősorban külföldi vonatkozásokban, már eddig is számos félreértésre adott alkalmat. A fentebb megfogalmazott profil szem előtt tartásával, új sorozatcímül ajánljuk: *Tanulmányok az Országos Széchényi Könyvtárból*.

5. Könyvtárismertető és kiállítási kalauzok

Könyvtárismertető és kiállítási kalauzok vonatkozásában a Széchényi Könyvtár jelentős múltra tekinthet vissza. A könyvtár történetének tudományos igényű és népszerű összefoglalásai mellett viszont csak igen későn, 1953-ban jelentkezik először tájékoztatójával. Az ezt követő 2. átdolgozott kiadás is elavult. Önként kínálkozik a tanulság: tájékoztatóinknak

állandóan új, sőt idegen nyelvű kiadásokban is lépést kell tartaniok a könyvtár fejlődésének tényleges állapotával.

A népszerű könyvtári tájékoztató mellett elengedhetetlenül szükséges a tudományos célokat szolgáló önismertetés, illetőleg önmegismerés, a könyvtár történetének korszerű monográfiája. Emellett a sürgősen megindítandó *Magyar Minerva* újabb folyamában is méltóképpen kell szerepelnünk. Ez utóbbi feladat azonban már nem kizárólag a Széchényi Könyvtárat terheli.

1902-ben jelent meg az első nyomtatott könyvkiállítási kalauzunk. 1922-ben sorozattá szerveződött a *Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai* címen. A 8. számmal elakadt a helyes kezdeményezés, hogy 1934-ben az *Országos Széchényi Könyvtár kiállításai* címen egy számban ismét feltámadjon és megszűnjék. Ez időpont utáni kiállításaink nyomtatott katalógusai ismét csak sorozaton kívül jelentek meg és merültek feledésbe.

Hasznosnak látszanék, ha reprezentatív könyvkiállításaink nyomtatott kalauzai a jövőben ismét sorozati köntösben látnának napvilágot.

*

Az Országos Széchényi Könyvtár fentebb vázolt sokirányú kiadói tevékenysége felveti a kérdést, hogy készülő és tervezett munkáink milyen kiadványtípusokban, sorozati keretekben helyezhetők el a legtermészetesebben. Az alábbiakban javaslatainkról és elképzeléseinkről rövid összefoglalást adunk.

1. Az Országos Széchényi Könyvtár címjegyzéke.
Sorozat. Részletkatalógusok a könyvtár állományáról.
2. Magyar Nemzeti Könyvészet.
Sorozat. A retrospektív és kurrensen kumuláló nemzeti bibliográfia számára.
3. Magyar Nemzeti Bibliográfia. Bibliographia Hungarica.
Periodika.
4. Magyarország időszaki sajtójának könyvésze.
Sorozat. A retrospektív és kurrensen kumuláló nemzeti sajtó bibliográfia számára.
5. Magyar Folyóiratok Repertórium. Repertorium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum.
Periodika.
6. Szakkönyvészeti dolgozatok az Országos Széchényi Könyvtárból.
Sorozat társadalomtudományi szakbibliográfiák számára.
7. A népi demokráciák irodalmának magyar bibliográfiái.
Sorozat.
8. Új bibliográfiai füzetek.
Sorozat. Elsősorban külföldi terjesztésre, idegen nyelvű bevezető tanulmányokkal.
9. A mi írónk.
Sorozat. Ajánló bibliográfiák a felmerülő szükségleteknek megfelelően.
10. Az Országos Széchényi Könyvtár nemzeti kincseinek hasonmásai.
Sorozat Facsimile bibliofil kiadványok.
11. Az Országos Széchényi Könyvtár forráskiadványai.
Sorozat.

12. Tanulmányok az Országos Széchényi Könyvtárból.

Sorozat könyvtártudományi tanulmányok számára.

13. Musicologia Hungarica.

Sorozat. Zenetudományi publikációk az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből.

14. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításai.

Sorozat a nyomtatott kiállítási kalauzok számára.

*

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványainak vázlatos elemzése, érzett tennivalóinak felvázolása után még azt kell megvizsgálnunk, milyen előfeltételei vannak e tervek megvalósításának.

Formai szempontból feltétlenül szükségesnek tartjuk a továbbélésre, illetőleg folytatásra javasolt sorozatok egységének fenntartását és fejlesztésüket. Megjelenendő kiadványainkat a kialakított sorozati keretekben kell elhelyezni.

Az egységes és átgondolt kiadványpolitika megvalósításának előfeltétele az anyagi keretek biztosítása. E célra 1953-tól kezdődően költségvetésünk átlagosan évi 40.000.— Ft-t irányoz elő. Ez az összeg semmiféleképpen nem elegendő célkitűzéseink életrekeltségéhez.

A különböző állami könyvkiadók, illetőleg a műveket forgalmazó ÁKV kommerciális szempontjai igen nagy mértékben megnehezítik és nem egy esetben lehetetlenné teszik a könyvtártudományi és bibliográfiai kiadványok sajtóhoz való jutását. Így többek között jelenleg nincs még biztosítva a *Magyar Nemzeti Könyvészet*, valamint a magyar sajtóbibliográfia kumulatív köteteinek megjelenése sem.

A könyvtártudományi munkák és bibliográfiák kiadása sohasem volt azonnal jövedelmező vállalkozás. Az előállítás költségeit a példányok eladásából közvetlenül sohasem lehetett fedezni. Ez a helyzet ma is és ezért húzódoznak kiadásuktól a különböző üzleti vállalkozások. A veszteség azonban csak látszólagos, mert idővel és közvetett úton az egyensúly helyreáll.

E nehézségek orvoslására alkalmasnak látszanék, ha a kiadványokhoz feltétlenül szükséges szubvenciót az Országos Széchényi Könyvtár kapná meg, és mint könyvkiadó, ebből folyósíthatná publikációinak költségeit.

Annak igazolására, hogy a látszólag veszteséges könyvtári kiadványok mit jelentenek nemzeti könyvállományunk gyarapítása szempontjából, néhány adatot közlünk az Országos Széchényi Könyvtár saját kiadványai-val folytatott külföldi cseréjéről.

A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárai közül a csehszlovák könyvtáraknak 148, a szovjet könyvtáraknak 142, a lengyeleknek 89 saját kiadványt küldtünk és ezért cserébe jelentős munkákat kaptunk. Különösen a Szaltükov-Scsedrin, a Matica Slovenska könyvtár és a szófiai Elin Pelin Intézet anyaga értékes számunkra. Az Egyesült Államok könyvtárai részéről igen nagy az érdeklődés kiadványaink iránt. A Library of Congress-el az University of Pennsylvania-val és az University of Illinois-val fennálló kapcsolataink igen gyümölcsözőnek bizonyulnak. Egyes partnereink (Bloo-

mington, Kalifornia) amerikai hungaricumokat küldenek. A Brit Nemzetközösség könyvtárai közül az oxfordi Bodleian Library-tól, továbbá a John Rylands Library-től kaptunk fontos bibliográfiai corpusokat. A skandináv országok és a német nyelvterület könyvtáraival hasonló termékeny saját anyagú cserekapcsolataink vannak.

Összefoglalva: 1956 májusa óta 20 ország 53 intézményének összesen 1049 OSZK-kiadványt küldtünk ki csereanyagként.

A fenti néhány kiragadott példa talán meggyőz afelől, hogy a látszólag deficités könyvtári kiadványok költségei idővel, közvetett úton, a nemzeti könyvanyag devizanélküli gyarapításával megtérülnek. A tudományos produkció vágyán túl ez a tény is indokolja a Széchényi Könyvtár kiadási politikájának átgondolt és helyes szervezését, valamint a könyvtár kiadói tevékenységének fokozott mértékű anyagi támogatását.

Les publications de la Bibliothèque Nationale Széchényi

BÉLLEY PÁL—F. WENDELIN LIDIA

L'étude se compose de deux parties. La première est une bibliographie démontrant l'activité d'éditeur de journaux et périodiques déployée par la Bibliothèque Nationale Széchényi, dès les débuts jusqu'à nos jours.

La seconde partie — tout en donnant l'analyse et la critique de l'activité d'éditeur entière de la bibliothèque nationale — constate que celle-ci a fort bien reconnu les cinq principes à suivre, notamment:

1. catalogues imprimés des parties diverses du fonds spécial de la bibliothèque; 2. activité bibliographique; 3. publications du matériel muséologique: fac-similés, éditions de sources; 4. études bibliothéconomiques; 5. comptes-rendus de bibliothèque et catalogues d'expositions.

Toujours dans la seconde partie sont évalués les résultats atteints dans les domaines susmentionnés, les défauts en sont également reconnus. L'étude propose de donner des catégories de publications unifiées, ainsi que des séries, et établit un programme d'éditeur a grands traits.

L'auteur finit par traiter le problème de la subvention, par examiner les moyens d'assurer les cadres financiers nécessaires à la réalisation du plan. Finalement, l'étude ne manque pas de démontrer l'importance de l'échange des publications de la bibliothèque, moyen qui, sans achat donc sans dépenser de devises, augmente les collections.

Adalék Jókai forrásaihoz

KERESZTURY DEZSŐ

A kiállítás mindig látvány, legalábbis az kellene, hogy legyen. Az irodalmi kiállítás sem kivétel. A kézirat és a könyv azonban, amely megőrzi az író műveit, látványnak egyhangú; kiállításon tehát, ahol nem lehet olvasva elmerülni benne, csak tárgy, egy fajta a sokféle közül. A költői látomást, amely olvasás közben lelki szemeink előtt bontakozik ki, a kiállításon olyan képpel kell helyettesítenünk, amelyet testi szemeinkkel tapasztalhatunk meg. A rendezőnek ezért arra kell törekednie, hogy ilyen, az író művét megvilágító illusztrációkkal, valóságos képekkel, vagy ilyen célra alkalmas már ábrázolatokkal legyen a látogatók segítségére. Kereső útjain sokszor talál azután olyan nyomokra, adalékokra, amelyek nemcsak a kiállítást színesítik, hanem a kutatásnak is szolgálatot tesznek, mert fényt vetnek egy-egy író műhelyének homályosabb zugaiba.

Az országos *Jókai*-kiállítás tervezése közben eljutottunk az író rendkívül változatos életművének egyik legérdekesebb területéhez: az utópiák, a mindenséget, a határtalan múltat és jövőndőt felidéző költői látomások világába. *A jövő század regényének* képes tablóját már megterveztük és továbbléptünk azok felé a művek felé, amelyekben kora természettudományának eredményeit használta fel képzelete kiröpítő fészkekül: az *Egész az északi pólusig* kalandos földmélyi utazásáig és főként *A fekete gyémántok* földtörténeti víziójáig, meg Berend Iván előadásáig Delejországról. Ezekben a művekben is sok van *Jókai* naiv, meseteremtő képzeletének kötetlenvalótlán szárnyalásából, de sok van bennük a kor értékes természettudományi eredményeiből is. Mintha magáról beszélt volna Berend Iván szavai-val: „Elmegyek Theudelinda grófné estéjére. Tartok felolvasást. Olyat, amelyet nem láttam, sem nem hallottam még magam se soha. Tudományt poézissal vegyest, fantazmákat és adatokat úgy összekeverve, hogy minden tudóst kétségbe ejtek vele, míg szét tudja válogatni; amivel minden geológót herceggé, minden hercegasszonyt geológgá teszek.”

A regényekben leírt őstörténetbe vivő kalandok, az ember-előtti föld életének képe és Delejorszag fényes látomása: mind szivárványos, képzeletmozdító és mélyebb tanulmányra is csábító költői kompozíció. De hogyan jelenítsük meg a látogató szeme előtt úgy, hogy a megvilágító képeknek történeti hitelük is legyen? *Jókai* nem nagyon szerette illusztráltatni ilyenféle munkáit: a képszerű ábrázolás inkább csak szegényítette volna képzeletének ragyogó panorámáját. Másfelé kellett fordulnom. Az idő sürgetett, s mint a sarokbaszorított vizsgázónak, hirtelen eszembe villant, hogy láttam

Nauch & Koenig, Leipzig

Oskar Fraas: Vor der Sündfluth című könyvének címlapja

én nagyapám könyvtárában egy művet, amelynek képei annak idején erősen felkavarták gyermeki képzeletemet, hiszen őstájakat ábrázoltak, csodálatos páfrányerdőkkel, óriás mammutokkal, soha nem látott idegen állatokkal. Megkérdeztem a Természettudományi Múzeum könyvtárosát, nincs-e gyűjteményükben ilyenszerű könyv? Hamarosan kiderült, hogy van ott egy mű, amelyre illik leírásom: Dr. Oscar Fraas: *Vor der Sündfluth!* című könyve, amely 1866-ban Stuttgartban, a Hoffmann'sche Verlags-Buchhandlung kiadásában jelent meg. Ahogy felütöttem a könyvet, elém tárultak a rég látott képek, a kőszénkori tájak, a Lias-tenger saurusai, a Jura-kor erdői, a Miocén-táj s a Mammuth-kor sziklái. A Miocén-táj mellett megálltam: hiszen ez *Jókai* őskori dzsungle, rajt a vízbefojtott szarvorrú, a királyi nagyvadak és a fűrgő majom (l. a 3. sz. mell.), a Mammut-kor képén pedig, a sziklabarlang előtt, a lerágott mammutcsontváz mellett az *Egész az északi pólusig* mammutpecsenyét lakmározó medvéi, az előtérben talán éppen Galiba Peti kedvenc Bábija; a sziklabarlang tetején pedig az óriásmacska, *A fekete gyémántok* vérengző machaerodusa (l. a 4. sz. mell.). — „Mevannak a képek!” — kiáltottam rendezőtársaim felé; s meglegettségem teljessé lett, amikor estefelé felhívott a Petőfi Múzeum vezetője és gratulált filológus-szimatom élességéhez, mert, közölte, a könyv előkerült *Jókai* könyvtárából is. Az időpontok összevágta: *Jókai* 1870-ben adta ki *A fekete gyémántokat*, 1876-ban az *Egész az északi pólusig*-ot; *Fraas* könyve pedig 1866-ban jelent meg.

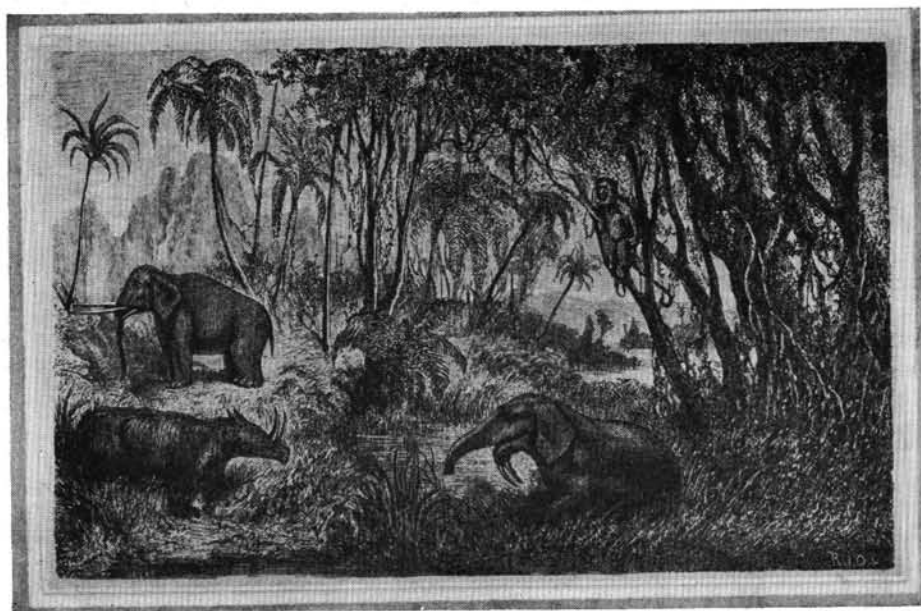
Amikor később jobban megnéztem *Jókai* igen rendes állapotban levő egykori példányát, tanulságos megfigyeléseket tehettem a nagy álmodozó és még nagyobb álmodoztató képzeletjárását és munkamódszerét illetően. A könyvben nincs semmi szövegszerű bejegyzés. Hogy azonban *Jókai* olvasta is a munkát — vagy legalábbis olvasni kezdte — arról piros ceruzás aláhúzásai, lapszéli jelzései tanúskodnak. Ezek végetérnek ugyan az 56. lapon; a *Jókai* szóbanforgó műveiben felbukkanó nevek és adattöredékek azonban arra engednek következtetni, hogy az olvasásban nem állt meg, csak a jelölést hagyta abba. Hogy miből mit formált, világítsa meg elsőül egy szövegpélda.

Fraas könyvének 55. lapján ez olvasható: „Mit wenigen Ausnahmen ist von den weichen, schwellenden Theilen der Thiere und Pflanzen nichts mehr erhalten. Solche Ausnahmen sind etwa das Polaries, in welchem die vollkommene Anatomie des Mammuths und Rhinoceros erhalten ist, also dass Wölfe und Fische sich über das Fleisch des auftauenden Körpers hermachen, und dass Mammuth-Cotelltes auf der Tafel der Petersburger Akademiker erscheinen.” *Jókai* megjelölte ezt a passzust, feltehető tehát, hogy az *Egész az északi pólusig* csodálatos őslénytetemekkel teli jéghegyének, a sarki medvék roppant élettárának megálmodásához legalábbis érjesztő csírául szolgált. Érdeemes lesz az idevonatkozó fejezetnek néhány részletét idézni:

„Egy óriás dóm tárult fel előttem: magasabb Szent Péter templománál, melynek falai, oszlopai, boltozata, talapja jég. A könenylámpa fényében ezüstből látszik az egész építve lenni s az árnyék benne smaragd s ultramarin. Fantasztikus torzalakú jégtömegek csüngnek alá a szédületes padmalyból s szeszélyes alakú ívboltok egész portikusán látni végig egy bar-

Kőkori táj képe. Fraas: Vor der Sündfluth című könyvéből

Miocénkori táj képe. Fraas: Vor der Sündfluth című könyvéből

langoldalba. S a barlang legmélyén: az ember azt képzei, hogy az a templom oltár része, áll egy óriási rémkép: egy bálvány, egy csontváz: egy álló őselefánt simára tisztított ivorfehér csontváza.

Erről csak a húst tudták letisztogatni a medvék; csontjait nem bírták szétcepelni.

S fölötté a fényes padmalyhoz odafagyva látszik függni, mint egy retentő dombormű: egy húszöles plesiosaurus, egy páncélos krokodil, hosszú hattyúnyakkal, százfogú állkapcával, gyűrűs farkkal; a jég bevonta az egészet ezüsttel, úgy függ ott a falon, mint egy alászálló Leviathán."

(Ennek a mammut-csontváznak képe egyébként ott látható a könyvben a 410. lapon s az utána következő mellékleten; csak éppen realiztikusabb környezetben, a szentpétervári múzeumban.)

„... Köröskörül minden falból, az átlátszó jégen keresztül, az özönvíz előtti világ csodaállatainak körrajzai tűntek elő. Állatok, melyek még osztályozva nincsenek. Némelyiknek csak szörnyfeje látszik meg, a többi részét a jég nem engedi látni.

S ezeknek a húsa még mind megehető. Húszezer év óta vannak a jégben eltartva.

Meg sem igen látszik, amit a medvék elpusztítottak a megmérhetetlen élestárból..."

(Az őskori jégbefagyott állatsereglet nevei és hozzávetőleges leírásai mind ott nyúzsögnek, ha nem is egy ketrecben, *Fraas* könyvének lapjain.)

„... A barlang fenekét sík jégtalaj képezte. Olyan volt az, mint egy óriási táncterem, egyetlen tükörlappal padló helyett.

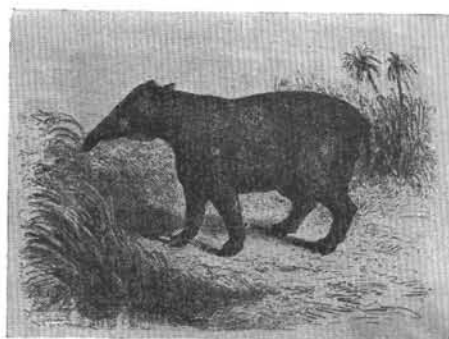
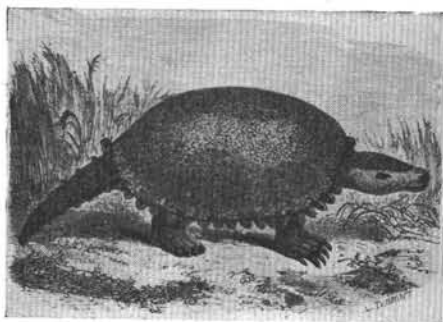
S az átlátszó tükörlapon át lámpám fénye egy egész beláthatatlan múzeumot világított be. Az ősvilági állatok, miket a betóduló víz a barlang mélyébe sodort alá, egymásra halmozva feküdtek ott, rendezetlen gomolyban. Szörnyek labirintusa: Idomtalan, lomha tömegek, madárnak kezdett, krokodilnak végzett korcs-szülöttei a természetnek, vastagbőrű, pikkelyes, gyűrűpáncélos csodák, óriások, négyszáz mázsányi testtel, két öles agyarakkal, iszonyú szavakkal, és közöttük az állatvilág rejtélyes kétlakói, akik repültek és másztak, madarak voltak és négy lábuk volt, vagy szórt viseltek, de szárnyaik voltak hozzá. Kígyóalakú szörnyek, homlokukon szarvakkal, előrészükön patkóidomú lábakkal; teknőcök, miknek hosszú farkaik, békák, miknek fogas állkapcáik vannak..."

A párhuzamos helyek további bemutatása nem lehet itt feladat: a képek-ihlette szövegekre azonban szeretnék még egy pillantást vetni. A kőszénkor növényzetét például így írja le *Jókai A fekete gyémántok* első fejezetében:

„A páfrányok, a zsurlók, miket most mint törpe harasztokat ismerünk, akkor óriási szálfák, minőknek a mostani fenyőfákat ismerjük; a fenyők pedig toronymagasságú kolosszusok, s ahol fenyő él, ott díszlik a pálma, keverve egymással. A növényrendszer még zavarban van önmagával; vannak nádak, mik hasonlítanak a pálmához; rejtélyes növények, mik közvetítőt képeznek a pálma és a fenyő, s a fenyő és zsurló között. Az előrement korszak növényóriásai közül még hiányzottak — a virágok. A rétek tarkaszínű ékessége, az illat, a méztermő virágsereg még nem volt sehol. Azt még nem álmodta meg a vajúdó föld..."

Mammutkori táj képe. Fraas: Vor der Sündfluth című könyvéből

Ősállatok képe. Fraas: Vor der Sündfluth című könyvéből

„... A páfrányfa ölnyi vastagságú, sudár, pikkelyes hagyma és koronával, mint a pálma. A kalamit egyetlen magas, üres szár, levél nélkül, tetején gerezdes magbuzogánnyal. A spenofillum egy csupa gyűrűkből összerakott szálfá, s minden gyűrűn levélkoszorú. A lepidodendron mintha embervastagságú macskafarkakból volna összeállítva, egy csodabokor. A fazeolites az ismeretes paszuly, csak hogy fa és erdőt alkot. Az equisetum fenyőalak, melynek hegye fészekidomú gyümölcsben borul össze. A bankeria hosszú ágai virágbokrétákat nyújtanak, mikben ehető gyümölcs csoport lakik; képzeljünk egy szem epret, melynek minden bogyócskája egy alma. És ezek közt a mostani kor minden csodás délszaki növénye: a kenyérfa, a fűszerfahéj, a pizang és ambrafa, illatot gerjesztő, virágot hintő, gyümölcskínáló, mézhullató, borostyánkőt-izzadó fák, mik csoporttal nőnek ki a földből, mint a pázsit, mint a nádbozót, összenőve, gubancolva virágzó folyondárokkal, fenn tarkítva elütő levélszínű, gyöngytermő élősdiekkal, alant tündérhaját képező mohokkal s lenn alattuk a napvilágtalan sötétben a foltos áronvirág s a sárga korállgomba...” Ennek a leírásnak részletei majdnem mind megtalálhatók *Fraas* könyvének kőszénkori tájképein és a kor egyes növényeit bemutató rajzain (1. a 2. sz. mell.).

De *Jókainak* nem elég a növényvel népes világ; mozgalmas, drámai jelenetekkel akarja lekötni és táplálni olvasói képzeletét. Ehhez állatokra is szüksége van. Benépesíti tehát a tájat. Fellép az ősidők lajhárja: a *hylobates*, hogy telikiabálja az őszbozótot s hogy legelőjére, a gyümölcs termő fára idézze a *paleoterium*, az ősrorszarvú figyelmét. Ez „a szörnyeteg három öl hosszú s az orrán kétrendbeli három láb magas tülköt visel; az neki fegyver, ásó és kapa.” A szörnyeteg hozzálát, hogy kiássa a csemeget ígérő fát; ez lassú munka, belenyúlik az éjszakába. Akkorra előjönnek az éj lakói, köztük a *machaerodus*, az ősmacska. Ez először egy ősteknőcöt rohan meg; hiába, mert „annak fegyvere is van, a farka. A fejét és a négy lábát hirtelen berántja széles teknője alá, pikkelyes farkával, mint egy vaskorbáccsal elkezd megátadóját végigverni.” A *machaerodus* tehát más zsákmányt keres: a *paleoteriumot*, ennek ugyan „jó vastag bőre van, hanem azért a *machaerodus* körmei áthatnak azon s fogai megtalálják a torkán alul az elevent.” De a szarvorrú beúszik a tóba s az ismét hoppon maradt macska mostmár a földre pottyant őslajhárt rohanja meg. Ekkor jelenik meg a színen a mammut.

„Valóságos király:

Egy négyölnyi, magas alak, roppant izomzat; erős fej, széles, boltozatos homlok. Két agyara, mint az elefánté, kürtidomúan felfele hajlítva; ormánya szintén hasonlít az elefántéhoz, de kétszerte nagyobb alakján kívül megkülönbözteti attól az egész alakját belepő sűrű szőr; homlokától kezdve egész hátán végig tömött, hullámozó söreng borul kétfelé, mely az egész alaknak valami fenséges, félelmetes jellemet kölcsönöz.”

A mammutvezér eltapossa a rátamadó ősmacskát; összetrombitálja híveit; játékos taktikával a mocsárba fojtják a szarvorrút. „Akkor egy harsogó diadalordítással emelték fel fejeiket a mammutok s kimázták a vízből, otthagynak a holt ellenfelet magára. A *hylobates* jajszava az erdők felől kiáltá a hajnalt. A lajhár még most is ott állt, a fának támaszkodva első lábával: még egy lépést sem tett azóta.”

Ennek a jelenetnek háttére, az őszobót és szereplői, az őszállatok, mind ott vannak *Fraas* könyvének képein. A *hylobates* ábrázolatát nem találtam ugyan, de neve szerepel. S miért ne lehetne ezt ráhúzni arra a nagy, lomha állatra, amely a könyv címlapján a mammut ormánya alatt látható „a fának támaszkodva első lábával” (l. 1. sz. mell.). Igaz, hogy az valószínűleg egy *mylodon*. De ilyen apróságok nem zavarják az író képzeletét; a 3. sz. mellékletünkön között *myocén* tájképen is más állatok vannak a *paleotherium-szarvorrú* társaságában, mint a költő látomásán: tudniillik egy *mastodon* és egy *dinotherium*. Pedig a színhely nagyon is emlékeztet az őszállatok birkózásának mocsaras-bozótos csataterére, csak épp hogy a kép egyik fáján majom lóg a lajhár helyett. A könyvben egyébként — a költő által rajzolttól némileg eltérő — külön arcképpel szerepel a *paleotherium magnum* (5. sz. mell.) és *glyptodon* néven az ősteknőc (6. sz. mell.). Az ábrázolatok közül *Jókai* azt választotta, amelyik jobban megfelelt céljainak. S az sem zavarta különösebben, hogy a kőszénkori tájat és a benne szerepeltett állatokat a geológia és *Fraas* könyvének tanúbizonysága szerint is 10 vagy 100 000 év, egy, vagy sok földtani korszak választotta el egymástól.

Beiträge zu den Quellen Jókai's

KERESZTURY DEZSŐ

Verfasser weist auf ein nicht genügend beachtetes Quellengebiet der Einbildungskraft *Jókai's*, auf die Illustration zeitgenössischer popularwissenschaftlicher Werke hin. Motive der Bilder der seinerzeit sehr verbreiteten erdgeschichtlichen Zusammenfassung von Oscar *Fraas*: *Vor der Sintflut tauchen* — natürlich in sehr freier Bearbeitung — in den Romanen: *Fekete gyémántok* (*Schwarze Diamanten*), und *Egész az északi pólusig* (*Ganz bis zum Nordpol*) auf. Ein Exemplar des Buches befindet sich mit einigen Einzeichnungen des Dichters, in dessen hinterlassenen Bibliothek.

A Haydn-év elé. 1959

VÉCSEY JENŐ

1959-ben ünnepli a világ a nagy zeneszerző, Joseph Haydn halálának százötvenedik évfordulóját. Nyilvánvalóan minden kultúrnemzet igyekszik majd méltóképpen kivenni részét a megemlékezésből. Haydn nem az a művész, akit méltatlanul elfeledtek és egy-egy jubiláris évfordulóját kell felhasználnunk emlékének és jelentőségének föllevenítésére. Kultusza sohasem csökkent azóta, hogy a legnagyobbakat megillető zenitét elérte —, sőt körünkben bizonyos vonatkozásokban még erősödni is látszik népszerűsége.

Inkább arról lehetne szólnunk, hogy a szimfónia, a vonósnyéves és az oratórium nagy mesetrének egyéb műfajait aránytalanul ritkábban vagy éppen sohasem hallhatjuk a nyilvánosságnak szánt műsorokon. Ez a tapasztalat egyaránt vonatkozik hazánkra és a külföldre. De sajnos, említett, igen népszerű műfajai közül is rendszerint csak néhány mű képviseli oeuvrejét (s rendszerint mindig ugyanazok a művek).

Tudjuk, hogy a példásan jól konstruált alkotások magukban hordják a veszélyt, hogy tananyaggyá váljanak s ilyenkor már veszítenek műsorhelyeikből. Haydn műveinek egy részével is ez történt és különösen kamarazenei és zenekari téren készlet elgondolkodásra mindaz, ami már évszázada történik: nehezen képzelhető el komoly zenei együttes, amely ne az ő művein tanulna és gyakorolna. Szembe kell szállnunk viszont azzal a felfogással, hogy ez csupán műveinek technikai könnyedsége folytán alakult így. Kortársai vagy elődei, de még utódai közül is bőségesen sorakoztathatnánk fel azokat a szerzőket, akik hozzá hasonlóan nem támasztottak különösebb technikai nehézségeket az előadók számára és zeneszerzőmesterségbeli tudásuk sem minősíthető valamelyes alacsony kategóriába. Nyilvánvalóan akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha megértjük, hogy Haydn művei minden könnyedségük ellenére mindig valódi muzsikát jelentenek és — igen sok művének viszonylagos technikai egyszerűsége sem egyéb, mint a mindig természetesen megnyilatkozó művész közvetlen kapcsolata a hangszerekkel vagy az énekhanggal. Ezért igen nagy a jelentősége annak a hatalmas kultusznak, amelyet Haydn művei a házi muzsikálás terén alakítottak ki maguk körül.

Joseph Haydn egyike volt a zenetörténelem legtermékenyebb lángelméjének, alkotói zsenije pedig korának minden zenei műfajára kiterjedt. Ezért — még a fentiek számbavétele után is — bizonyos fokig értetlenül állunk a kérdés előtt: miért nem ismerik a zenekedvelők operáit, dalait vagy kevésbé megszokott összeállítású kamarazenei műveit?

Nem indokolatlan, hogy ez a kérdés könyvtárunk zenei gyűjteményének részéről vetődik fel. Kötelez erre először is Haydn több évtizedes magyarországi működése az *Esterházy*-rezidencián, ahol mint alkotó és mint exekutív művész, hatalmas, európai mértékkel mérve is kimagasló művészi tevékenységet fejtett ki. De kötelez az a körülmény is, hogy éppen említett alig vagy soha nem hallható műveinek jelentős részét őrzi gyűjteményünk, részben eredeti, részben egykorú másolatos kéziratok alakjában.

Az anyagot rendező és feldolgozó könyvtárosban vagy az unikumokat különös érdeklődéssel tanulmányozó kutatóban egyaránt fölmerül a gondolat: zenei társadalmunknak előbb-utóbb rá kell eszmélnie valami módon, hogy *Haydn* művészetének még igen sok területét elhanyagolta. Ezáltal nemcsak veszteségek érték, de *Haydn* igazi arculatát sem tudta magában kialakítani, bizonyos lényeges vonások hiánya folytán. (Valljuk be, hogy nemcsak *Joseph Haydn* igazi és teljes arca maradt homályban az utókor bizonyos indolenciájá révén.)

A tizenkilencedik századot túlságosan elfoglalták saját problémái és kialakuló stílusai, hogy sem a klasszikusok oeuvrejét teljes egészében magába szívhatta volna. Az előadási lehetőségeket nem hasonlíthatjuk a mai kor adottságaihoz. Hogy ma egyre inkább növekszik az érdeklődés a régi és elfelejtett művek iránt, nyilván összefüggésben áll korunk hatalmasra nőtt hangverseny-kultuszával, amit mérhetetlenné fokoz fel a lemezfelvételek és rádióadások tömkelege. Ez az előadási lehetőség olyan nagy, hogy a modern alkotások minél nagyobb propagálása mellett is szükségesnek mutatkozik a régi és elfelejtett mesterek és művek felkutatása. Ezért merjük állítani, hogy *Haydn* műveinek ma komolyabb és sokrétűbb előadási gyakorlatával állunk szemben, mint ötven évvel ezelőtt. Annak ellenére, hogy bizonyos műfajaira vonatkoztatva ezt egyáltalán nem tarthatjuk még kielégítőnek.

Hogy félreértés ne essék, most kizárólagosan a művek valódi életre-keltésére gondolunk, hiszen a tudományos irodalom feltárásai nem mindig biztosítják a művészi feltámasztást. Nem arról van szó tehát, hogy tudomást szerzünk-e valamiről, hanem, hogy az valóban művészi értéket is képvisel-e, s hogy ennek a művészi értéknek hangsúlyozására és érvényesítésére milyen mértékben képes az utókor.

Haydn kiadatlan és gyűjteményünkben kéziratok alakjában őrzött operáival, lyra-versenyeivel vagy baryton-trióival kapcsolatban is az a helyzet, hogy e művek egyike sem ismeretlen a szakemberek előtt, sőt legtöbbjükéről másolatos anyag is föllelhető külföldön. Tekintve, hogy már *Haydn* életében elkezdődött műveinek bizonyos fokú expanziója, az *Esterházy*-családdal kötött szerződése, hogy műveivel nem ő maga rendelkezik tovább azoknak megírása után, lényegében formaivá lett.

Látható ebből, hogy az ismeretlen *Haydn*-művek mellözöttségüket nem elzártságuknak köszönhetnék. Ezt bizonyíthatja egyébként az is, hogy kiadott és népszerűvé vált műveit is csak részben játsszák.

E világviszonylatban fölvethető probléma, a fentiek összegezése révén, nézetünk szerint a közelgő *Haydn*-év folyamán jelentősen előtérbe fog lépni.

A magunk részéről úgy véljük helyesnek, ha az előadási és publikálási lehetőségek tőlünk telhető kihasználása révén mindent elkövetünk elfeledett műveinek érdekében.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottságának Haydn-évi terve szoros együttműködésben készült az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárával. Eleve indokoltá tette ezt világviszonylatban is annyira jelentős Haydn-gyűjteményünk. E gyűjtemény törzsanyagát az eredeti kéziratokat és az egykorú másolatokat használja fel a most készülő nagy külföldi Haydn-összkiadás is, melynek szerkesztése magyar közreműködéssel történik. Ez az összkiadás — bár jellegénél fogva igen alapos és ezért aránylag lassú, kötetenként megjelenő folyamatossággal — már nem fog táptalajt adni (elődeinek mintájára) bizonyos műfajok további mellőzésére.

Már az összkiadás számára történt adatszolgáltatás előtt megkezdődtek itthon az autográf-anyag egyes remekműveinek felélesztési munkálatai; és bemutatások, publikációk révén ma is folyamatban vannak.

1950-ben indultak meg a Magyar Rádió előadásai, melyeknek illusztrációjaként megszólaltak Haydn operáinak egyes részletei, a kettős lyra-versenyek, notturnók stb. Az illusztrációkból önálló zenei felvételek is készültek és a magyar közönségnek ilymódon módjában állott olyan Haydn-operákról is tudomást szereznie, amelyeket eddig Magyarországon nemigen hallhatott nyilvános előadásban (*La canterina*, *Il mondo della luna*, *Le pescatrici*, *Fedelta premiata*, *L'infedelta delusa*, *Orfeo*, *Orlando* stb.)

E részletek után jelentős lépésnek nevezhetjük Haydn *L'infedelta delusa*-c. teljes vígoperájának 1952-ben történt magyar nyelvű rádió-bemutatását „*Aki hűtlen — póruljár*” címmel.

Jelenleg ária-antológia készül gyűjteményünk eredeti kéziratok opera anyagából a Zeneműkiadó Vállalat *Zenei Ritkaságok* sorozatában.

Az alábbiakban azokról a munkákról igyekszünk áttekintést adni, amelyek az 1959. évi ünnepi terv keretében intézményünk részéről vagy közreműködésével kerülnek megvalósításra.

Mindenekelőtt az országos tervről:

Mint említettük, a Haydn-év gondolatát és a magyar dokumentáció ügyét a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottsága tette magáévá. Amellett, hogy kilátásba helyezte a teljes bizottság aktív részvételét, külön három tagú adminisztratív bizottságot is alakított a MTA elnökségének jóváhagyásával. E külön bizottság sajtó-ankétet tartott, amelyen bejelentette, hogy érintkezést fog keresni a legfontosabb magyar zenei intézményekkel a terv minél szélesebb alapokon nyugvó megvalósítására.

A tervezetben opera-bemutató, hangverseny-sorozat, kamarazenei verseny, kultúrfilm, szoborpályázat stb. jelzi azokat az állomásokat, amelyek az ünnepi év során a magyar közönség legszélesebb rétegeit is érdekeltté teszik.

A Magyar Tudományos Akadémia a *Zenetudományi tanulmányok* c.

sorozatában külön *Haydn*-emlékkötet kiadását tervezi a *Kodály*-, *Liszt*—*Bartók*-, *Erkel*—*Bartók* és *Mozart*-emlékkötetek mintájára. A terv magában foglalja a kötet idegennyelvű kiadását is.

Ugyancsak a Tudományos Akadémia rendezné meg a *Haydn*-év hazai zenei kongresszusát vagy konferenciáját, mégpedig a tervek szerint a volt eszterházi kastélyban, amelynek folyamatos helyreállítása valószínűleg el is készül erre az időre.

Ami a könyvtári, illetve múzeumi vonatkozásokat illeti: egy Budapesten rendezendő országos kiállítás mellett — a *Bartók*-kiállítás mintájára — igen hasznosnak mutatkoznék a vidéki központok felkarolása is oly módon, hogy a kiállítási anyag legreprezentásabb részének fotói kerülnének oda, kasírozott és a megfelelő feliratokkal előkészített formában. A több példányban előállított kiállítási anyag megfelelő vándoroltatásával igen sok vidéki hely volna bekapcsolható.

E kiállítások anyagának legértékesebb részét zenei és színháztörténeti gyűjteményünk darabjai, ill. azoknak foto-másolatai képviselnék. Így első sorban *Joseph* és *Michael Haydn* eredeti vagy egykorú másolatos kéziratai, első kiadások, levelek, szöveggönyvek, színlapok, különböző emlékek stb. A könyvtár többi osztályai is igen jelentős anyaggal járulhatnak a kiállítás gazdagításához (magyar *Haydn*-irodalom, hírlap- és folyóiratanyag, plakátok stb.).

Az Országos Széchényi Könyvtár stílusos hozzájárulásaként kell megemlítenünk a tervezet *Haydn*-bibliográfiáját, amely — hasonlóan a jelenleg kiadás alatt álló *Mozart*-bibliográfiához — csak az ünnepi év után jelenik meg s ezáltal az 1959. év fontos és valószínűleg igen jelentős számú tudományos és irodalmi megnyilatkozásáról számolhat majd be a múlt adatainak regisztrálása mellett.

Monumenta gyanánt, az Országos Széchényi Könyvtár saját kiadásában vette tervbe az ünnepi év során a *Le Midi* szimfónia facsimile-kiadását. Ugyancsak itt kell szólnunk a zeneműtárunk közreműködésével történő facsimile-publikációkról, amelyeket a Zeneműkiadó Vállalat (Editio Musica Budapest) vett tervébe: a *Búcsú-szimfónia* és a *Hungarischer National Marsch* kiadásáról.

A *Haydn*-év keretébe tartozó feladatnak szánja a Zeneműtár azt a katalógus-kiadványát is, amely — felölelve a XVIII. század rezidenciális kéziratanyagát —, jelentős mértékben tartalmazza *Joseph* és *Michael Haydn* kéziratok hagyatékának adatait.

*

Míg *Joseph Haydn* bizonyos műveinek elfeledettségével vigasztalóan állíthatjuk szembe hallatlan népszerűségét, öccséről, *Michael Haydn*ről valóban és szinte egészében megfélekedett az utókor. Ma már ebben a vonatkozásban is javult a helyzet. A szakirodalom, a kiadások és lemezfelvételek terén határozott ígéretet érzünk kultuszának további fejlesztését illetően. Nagyváradon töltött évei és zenei gyűjteményünkben őrzött nagyszámú eredeti kéziratai egyaránt arra köteleznek, hogy a *Haydn*-év folyamán bizonyos tevékenységet az ő műveinek fölélesztése terén is kifejtünk. A *Haydn*-emlékkötet tanulmányainak során, a kiállítás anyagában és a

műsorok összeállításában egyaránt mód nyílik arra, hogy megfelelő mértékben népszerűsítsük egyéniségét és művészetét. Ha bátyjának, Joseph *Haydn*-nak fénye sok tekintetben be is árnyékolta érvényesülését, művei közül föltétlenül ki kell emelnünk mindazokat, amelyeknek végső elfeledtetése nemcsak mulasztás, de bűn is volna.

Vorbereitungen des Haydn-Jahres in Ungarn

VÉCSEY JENŐ

In Ungarn hat man mit den Vorbereitungen des „*Haydn*-Jahres 1959“ bereits begonnen. Die Ausarbeitung der Pläne der bevorstehenden Feierlichkeiten liegt in den Händen des Musikwissenschaftlichen Komitees der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Es ist zwischen dem Komitee und der Nationalbibliothek Széchényi eine enge Zusammenarbeit zustandekommen: bekanntlicherweise verfügt die Nationalbibliothek Széchényi über eine *Haydn*-Sammlung von internationalem Wert.

Anlässlich der *Haydn* Feierlichkeiten sind folgende Veranstaltungen vorgesehen: ein Kongress (oder eine Konferenz) der Musikwissenschaftler, eine Landesausstellung, ein internationaler Wettbewerb für Kammermusik-Ensembles, Opernaufführungen, Symphonische und Kammerkonzerte, Übertragungen für Radio und Fernsehen, Kulturfilme, usw. . . .

Im Festjahre ist auch die Errichtung eines *Haydn*-Denkmals geplant. Die Ungarische Akademie der Wissenschaften beabsichtigt im eigenen Verlag ein *Haydn*-Gedenkbuch herauszugeben. Auch die Ansprachen während des Kongresses, denen bei dieser Gelegenheit grosse Bedeutung beigemessen wird, gelangen durch Sonderausgaben an die Öffentlichkeit. Einige der berühmtesten Werke von Joseph *Haydn* werden in Facsimile-Ausgaben, die vergessenen Werke des Meisters (z. B. Opern-Arien, Baryton-Trios) in praktischen Ausgaben erscheinen.

Ende des Festjahres soll eine *Haydn*-Bibliographie unter der Mitwirkung der wissenschaftlichen Mitarbeiter der Nationalbibliothek Széchényi zusammengestellt werden.

Liszt „Etudes-Préludes“ feliratú tanulmányának egyik kéziratos variánsa

SZILÁGYI ERZSÉBET

Az Országos Széchényi Könyvtár gazdag zenegyűjteményében is a legértékesebb kéziratok közé tartozik Liszt *Prelude*-je, amely kétségkívül igen közel álló változata az 1839-ben¹ négy kiadónál² csaknem egyidejűleg megjelent *24 Grandes Etudes pour le piano* c. két füzetben kiadott, első füzet 1. számú etüdjének. A két oldalra terjedő, 23 ütemből álló manuscritumra Liszt a cím alá ceruzával odaírta „Etudes” (a kézirat máskülönben tintával van írva) s bár félreismerhetetlenül, jellegzetesen Liszt kezevonása, mégis — talán egyik hajdani tulajdonosa e becses ereklyének — odajegyezte a második lap aljára: „Die Echtheit verbürgt Adolf Müller.”³ Hogy vétel, vagy ajándék útján került a Zeneműtárba és hogy megelőzően kinek volt a tulajdona, arra nézve nincs adat a Könyvtár szerzeményi naplójában, csupán annyit tudtunk meg róla, hogy 1904-ben Ms. Mus. 24. sz. alatt került a tár állományába.⁴ Ez a ritka kézirat az 1911. évi Liszt emlékkiállításon került először bemutatásra a nagy nyilvánosság számára.

Liszt kora ifjúságától kezdve egészen érett férfikoráig foglalkozott etüdök komponálásával. Évek hosszú során át újra meg újra átdolgozta azokat, míg végső alakjukban nemcsak a zongorajátszás technikájának legmagasabb fokán álló tanulmányokká, hanem a mester fantáziájának gazdagságától átlelkesített zeneművekké érlelődtek. Az első etüdöket Liszt saját állítása szerint tizenhároméves korában írta.⁵ Boisselot adta ki először azokat Marseille-ben, 1826-ban vagy 1827-ben. A mű címe „*Etude pour le Piano-Forte en quarante — huit Exercices*”... par le jeune Liszt. Op. 6. A 4 füzetre tervezett 48 tanulmányból csupán az első füzet jelent meg 12 etüddel.⁶ A gyermek művész ezt a korai opuszát Lidie Gavellanak ajánlja, akivel akkori négykezes zongoradarabokat játszott. Az opusz-számból láthatjuk, hogy Lisztnek már megelőzően is jelentek meg szerzeményei. Ebben a Boisselot-féle kiadásban a Széchényi Könyvtár *Prelude*-je még nem szerepel. — Lisztnek ezeknek az ifjúkori zsenyéiről Raabe, a nagynevű Liszt-biográfus megállapítja, hogy a „karmokat, amelyekről az oroszánt fel lehetne ismerni, még egyik mű sem mutatja... az egyetlen közülük, amely bizonyos értelemben maradandó értéknek nyilvánítható, a »12 Etudes«, de az sem önmagáért, hanem mivel alpanyagát képezi Liszt későbbi tanulmányi műveinek.”⁷ Ez a 12 etüd később megjelent a *Hofmeister* kiadásában is, de itt már Op. 1-ként szerepel.

Az első kiadást csupán évek múlva követte a második (1839), mint már a bevezetőben említettük, egyszerre több kiadónál, ezek tartalmilag

Liszt „Preludes” eredeti kézírata

A page of handwritten musical notation for Franz Liszt's "Preludes". The score is written on five staves. The first staff begins with a large, stylized number '2' and the tempo marking 'Lento'. The notation is dense and includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings. The second staff contains the instruction 'poco rallentando'. The third staff is marked 'poco rallentando' and 'poco'. The fourth staff is marked 'poco rallentando' and 'poco'. The fifth staff is marked 'poco rallentando' and 'poco'. Below the staves, there is a section of empty staves with the handwritten text 'Originale von Franz Liszt.' and 'Dr. Raffel und Karl Heine'. At the bottom left, there is a small rectangular stamp with the number '1171 11'. The page is filled with handwritten annotations and corrections.

Liszt „Preludes” eredeti kézírata

összehasonlíthatatlanul gazdagabbak ifjúkori tanulmányainál. A *24 Grandes Etudes pour le Piano* első füzetében az első tanulmány, lényegtelen eltéréseket leszámítva, a Széchényi Könyvtár *Prelude*-jének egyik változata. Ezt a második kiadást Liszt hajdani mesterének, Carl Czerny-nek ajánlotta.⁸ Meg kell említenünk, hogy Lisztet a 2. kiadású etűdsorozatával kapcsolatban igazságtalan támadás érte Schumann részéről. A *Neue Zeitschrift für Musik* c. lapjában (1839) Schumann sajnálkozva állapítja meg: „természetesen gyakran ingadozunk, vajon a fiút (az első kiadású etűdök komponistáját) irigyeljük-e inkább, mint a férfit, aki úglátszik nem tud nyugvópontra jutni...” továbbá még azt is írja róla, hogy a virtuóz háttérbe szorítja a zeneszerzőt, bár elismeri, hogy „eminens zenetehetség, aki jelentős zeneszerző is lehetett volna.”⁹ Schumann e megállapításával szemben áll az utókor, amelynek nevében a nagy művészre, Ferruccio Busonira hivatkozhatunk, aki az összkiadás etűd-kötetének előszavában ezúttal helyes értékelést is adja a nagyszabású technikai tanulmányoknak. Ugyanilyen értelemben nyilatkozik az etűdökről Alfred Cortot, a világhírű pianista is.¹⁰

Hogy mikor komponálhatta Liszt e tanulmányát, arra csupán következtethetünk. Raabe az etűd keletkezésének idejét 1838-ra teszi,¹¹ arra az időre, amikor Liszt d'Agoult grófnővel huzamosabban Itáliában, annak egyik legnagyobb zenei gócpontjában, Milánóban tartózkodik. Bár akkor idejének nagyrészt igénybe vették a nagy utazások, hangversenyek, hiszen akkor őt európaszerte ünnepelték, minden hangversenykörútja valóságos diadalút volt, mégis — nagy elfoglaltsága mellett is — foglalkozott ifjúkori etűdjeinek átdolgozásával.

Érdekesnek tartjuk, hogy az etűdöknek, poétikus, tartalmuknak megfelelő címeket (kivéven a 2. a-moll és a 10. f-moll tanulmányt, amelyek nem kaptak irodalmi elnevezést) Liszt csupán a harmadik kiadásnál adott, amely a második kiadás átdolgozása alapján készült. (Leipzig, Breitkopf — Härtel 1852). Ennek a kiadásnak új címe van: *Etudes d'exécution transcendante*. Ebben az etűdsorozatban az első a Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött kézirrattal csaknem teljesen azonos.¹² Itt egybevetésre lenne szükség, hogy az ittlévő kézirat valóban az 1839-ben megjelent első számú etűdnek, a C-dur tanulmánynak autográfja-e, mivel ebben a kiadásban még cím nélkül jelent meg, vagy pedig későbbi időből származik, amikor Liszt már az új, a harmadik kiadásra készült?

Ez a harmadik, Breitkopf — Härtelnél megjelent kiadás az egyetlen, amelyet Liszt autentikusnak ismer el. Egy Liszt autográf, amely jelenleg Alfred Cortot birtokában van¹³, valamint az említett kiadás címlapja tanúskodik erről: „Seul édition authentique revue par l'auteur.” A Cortot-nál levő iratában Liszt a katalógus összeállítóját arra kéri, hogy az 1855-ben megjelenő új katalógusba régi műveit, köztük az 1827-ben kiadott első etűdjeit,¹⁴ továbbá azoknak 1939-ben megjelent második változatát, amely annak idején egyszerre négy kiadónál is megjelent,¹⁵ az új katalógusba ne vegye fel.¹⁶ Ennek az utolsó, Liszt által jóváhagyott kiadásnak alapján készültek az újabb kiadások is, amelyeknek hosszú sorában legjelentősebb a Liszt Ferenc-alapítvány összkiadása, amelyben az etűdöknek mindhárom kiadású változata megjelent.¹⁷ A második világháború utáni kiadások közül megemlíthetjük a prágai Orbis-kiadó „*Etudes d'exécution transcendante*—

ját, valamint az 1951-es párizsi Salabert-féle kiadást, amelynek előszavából *Cortot*-nak, a nagy zongoraművésznek idézeteit vettük.

Liszt rendkívül nagyra értékelte technikai tanulmányait, mint „drága, kedvenc gyermekeit” emlegeti s a maga szerkesztette tematikus katalógusban 1855-ben, annak élére etűdjeit állította. Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára *Liszt*nek, hosszú évek munkájával remekművekké kristályosodott technikai tanulmányaiból éppen az elsőnek, a bevezető prelúdiumnak kéziratát őrzi, egy nagyszabású műnek előjátékát, melynek minden egyes darabja kinyilatkoztatása annak, hogy a technika csupán alárendeltje, segítője az eszmének.

Jegyzetek

1. Raabe *Liszt's Schaffen* c. művében a kéziratot a 2. kiadású 1839-ben megjelent „24 *Grandes Etudes pour le Piano*” c. mű 1. számú tanulmány kéziratának jelzi. „Urschrift: der 1. Etüde in U. N. M.” S. 242.
2. Schlesinger; Ricordi; Haslinger; Mori—Lavenu.
3. Osztrák zeneszerző. (1801—1886).
4. Lavotta Rezső: *Zenei kéziratok*. II. köt. *Kézírtos zeneművek* c. 1940-ben megjelent címjegyzékben a műről a következő leírást adja: Ms Mus. 24. LISZT [Franz] Ferenc: *Préludes*. Zg. Eredeti kézirat. 1 lev. 2 r.
5. *Liszt: Etudes d'exécution transcendante*. 1951-ben Párizsban jelent meg Salabert kiadásában, Alfred *Cortot* előszavával. „Etudes qui furent publiées en France, lorsque j'avais treize ans.» — *Liszt* autografja, amelyből *Cortot* útján ez idézetet vettük, magának *Cortot*-nak tulajdona.
6. Raabe: *Liszt's Schaffen*. 242. 1.
7. Raabe: *Liszt's Leben*. S. 8. „Die Klaue an der man den Löwen erkennen könnte zeigt keine... Die Einzige, von den angeführten Arbeiten, der in gewissen Sinne ein bleibender Wert zugesprochen werden kann, sind die 12 Etüden, aber auch sie nicht um ihrer selbst willen, sondern weil sie der Grundstock für die späteren bedeutenden Etüdenwerke *Liszt's* geworden sind”.
8. Kivétel a Ricordi kiadásában megjelent 24 *Grandes Etudes pour le Piano*, ebben a kiadásban csupán az 1. füzetet ajánlja *Czerny*nek, a 2. füzet ajánlása *Chopin*nek szól.
9. *Neue Zeitschrift für Musik*, *Schumann* cikkéből „...wo wir freilich oft schwanken, ob wir den Knaben nicht mehr beneiden sollen, als den Mann, der zu keinem Frieden gelangen zu können scheint” „...bei seiner eminenten musikalischen Natur... auch ein bedeutender Komponist geworden wäre.”
10. 1951-ben Párizsban, Salabert kiadású *Liszt* etűdök előszavából.
11. Raabe: *Liszt's Schaffen*. S. 242.
12. *Gárdonyi* Zoltán megállapítása.
13. „L'édition Hofmeister des 12 Etudes (mentionnant «Travail de jeunesse») n'est qu'une simple réimpression des Etudes qui furent publiées en France. J'ai déjà longtemps désavoué cette Edition, et l'avais remplacée par une seconde version... Mais cette Edition même a été annulée par moi depuis plusieurs années...”
14. 1827-ben jelentek meg először *Liszt* etűdjei Marseille-ben, Boisselot-nál *Etude pour Piano-Forte en quarente-huit Exercices* címmel.
15. A második kiadás címe: 24 *Grandes Etudes pour le Piano*.
16. *Liszt: Etudes d'exécution transcendante*. Paris 1951, Salabert. (*Cortot* előszavából.) „En conséquence je ne reconnais que celle-ci (la troisième rédaction) comme me faisant justice, et je demande qu'il ne soit pas fait mention dans le catalogue des éditions antérieures.”
17. G. A. II. 1. köt. Lipse Breitkopf—Härtel kiadás.

18. Raabe: *Liszt's Leben*. S. 39. „Er (Liszt) war über das Wiener Publikum entzückt, dess Verständnis es ihm ermöglichte, die ernstesten Werke von Beethoven, Weber ... zu spielen ... und endlich seine eigenen grossen Etüden, jene teuren Etüden, jene Lieblingskinder, die den Stammgästen der (Mailänder) Scala so ungeheuerlich erschienen waren.“

Eine handschriftliche Variante der Liszt-Studie „Etudes-Préludes“

SZILÁGYI ERZSÉBET

Eines der wertvollsten Stücke in der handschriftlichen Notensammlung der Nationalbibliothek Széchényi ist die aus 23 Taktten bestehende Studie von Franz Liszt „*Etudes-Préludes*“, die im Jahre 1904 in den Besitz der Musik-Abteilung gelangte und unter Ms. Mus. 24 in die Bestände einverleibt wurde.

Vom frühesten Jünglingsalter bis zum reifen Manne beschäftigte sich Liszt mit dem Komponieren von Etüden; seine ersten Studien wurden um 1827 von Boisselot in Marseille mit dem Titel *Etude pour le Piano-Forte en quarante-huit Exercices...* par le jeune Liszt herausgegeben. In dieser Ausgabe ist die jetzt im Besitze der Nationalbibliothek befindliche Studie noch nicht enthalten. In der zweiten Ausgabe, betitelt *24 Etudes pour le Piano*, aus dem Jahre 1839 erscheint diese Komposition als erste Studie des ersten Heftes und ist, von ganz unbedeutenden Abweichungen abgesehen, mit der Handschrift in unserer Musik-Abteilung fast Ton für Ton identisch. Die dritte Ausgabe (Leipzig, 1852, Breitkopf—Härtel) bekam einen neuen Titel: *Etudes d'exécution transcendante*. Hier ist die erste Studie, die C-dur Etüde, die mit der Handschrift in unserer Sammlung fast vollkommen übereinstimmt, *Preludio* genannt. Authentisch erkannte Liszt nur diese dritte Ausgabe an. Auf Grund dieser, durch ihn gutgeheissenen Ausgabe wurden dann die späteren Auflagen hergestellt. Von diesen sind die in Band II/1 der Gesamtausgabe der *Franz Liszt-Stiftung* erschienenen „*Technischen Studien*“ die bedeutendsten, die hier in allen Versionen der drei Ausgaben veröffentlicht wurden.

Felelős kiadó: V. Waldapfel Eszter

Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — 842 —

Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

